

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਾਂ

ਰਸਮ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

ਭੇਟਾ ੩) ਰੁਪਏ

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

ੴ ਓ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ॥

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ

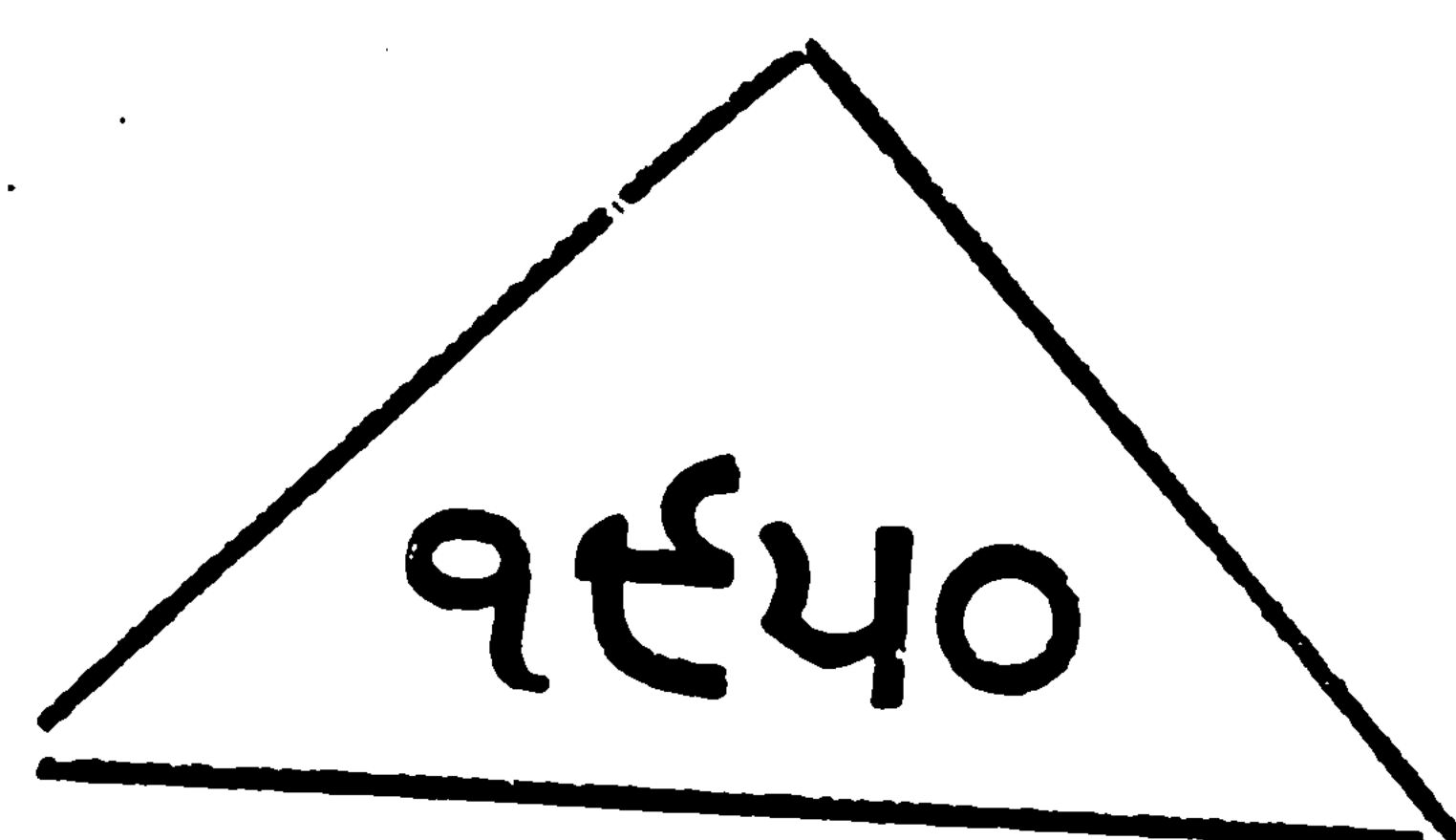
ਸੰਪਾਦਕ :

ਸ੍ਰ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ'

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ,
ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਸਭ ਹੱਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ੧੦੦੦

ਮੁਲ ਕੇਵਲ ੩)

ਲੇਖ-ਸੂਚੀ

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	(ੳ)
੧. ਜੰਗਨਾਮਾ ਭੰਗਾਣੀ	੧
੨. ਜੰਗਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ (ਅਣੀਰਾਇ)	੧੨
੩. ਭੇੜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ	੩੩
੪. ਵਾਰ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਕਵੀ ਕੇਸ਼ੋਦਾਸ)	੩੯
੫. ਚੌਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ (ਪੀਰ ਬਖਸ਼)	੫੫
੬. ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਵਾਰ (ਰਾਮ ਸਿੰਘ)	੭੭
੭. ਵਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵੇ ਦੀ (ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ)	੯੯
੮. ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ (ਗੁਲ ਕਵਿ)	੧੦੭
੯. ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾ-ਜੰਗੀ	੧੯੧
੧੦. ਜੰਗਨਾਮਾ ਲਾਹੌਰ (ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਬੰਗੋਵਾਲਾ)	੧੯੬
੧੧. ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ (ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ)	੨੬੧
੧੨. ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਵਾਰ (ਕਵੀ ਸ਼ੋਭਾ)	੨੬੩
੧੩. ਗਦਰ ਦੀ ਵਾਰ	੨੭੮
੧੪. ਜੰਗਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ (ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ)	੨੯੫

ਬੇਨਤੀ

ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਤੇ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਅਮਰ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਬਾਰੇ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰ ਸੱਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੌਮੀ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਹੈ ਜਿਸ ਵੱਲ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਸਬੰਧੀ ਅਣ-ਛਪਿਆ ਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਮਸਾਲਾ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਖੋਜੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਹੀ ਸਹੀ ਹਾਲਾਤ ਲੱਭ ਸੱਕਣ। ਇਸੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ' ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜੰਗਨਾਮੇ ਸੰਚਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੀਤੀ ਸੀ, ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਜੰਗਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪਾਸ ਪੁਜਦੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਜੰਗਨਾਮੇ ਅੰਦਰ ਅੰਕਤ ਹਰ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਦਰੁਸਤ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਈ ਭੁੱਲਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲਿਖਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਸੋਧਣਾ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਚਯ ਤੋਂ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਨਵਾਂ ਮਸਾਲਾ ਮਿਲੇਗਾ ਤੇ ਕਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੇ ਨਵੀਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਵੇਗੀ।

ਸਕੱਤ੍ਰ,

ਮਾਰਚ-੧੯੫੦

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ,

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਸੰਨ ੧੯੪੫ ਦੇ ਮਹੀਨਾ ਸਤੰਬਰ ਵਿਚ ਜਦ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਰੁਚੀ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੰਗ ਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵੱਲ ਲੱਗੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਮਨ ਮਾਰ ਕੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਖੋਜ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਲਈ ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਿਲਦੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ, ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਅੱਧ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਘਰੇਂ।

ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਕੇਹੀ ਅਪੋਲਕ ਸੰਪਤੀ ਹਨ, ਏਥੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਕ ਕੁਝ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ 'ਜੰਗ-ਨਾਮਾ' ਅਥਵਾ 'ਵਾਰ' ਇਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਢਾਡੀ, ਭੱਟ ਜਾਂ ਚਾਰਣ ਕਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਲਾਉਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਜੰਗੀ-ਕਾਰਨਾਮੇ ਭਾਵੀ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਚ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਵੀਰ ਗਾਥਾ-ਸਾਹਿੱਤ ਅਜਿਹੇ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵੀਰ ਗਾਥਾ ਸਾਹਿੱਤ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਕੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਅਮਰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦ ਦਾ ਸਾਹਿੱਤ ਚਾਹੇ ਵੀਰ ਗਾਥਾ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਗੀਤਿ (ਸ਼ਿੰਗਾਰਕ) ਕਾਲ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਫੇਰ ਵੀ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਣਾਈ ਰਖਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਥਾਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਾਰਣ ਇਸ ਦਾ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਰਣ ਭੂਮੀ ਬਣਦਾ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਹਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਮਹਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਆਦਿ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਨਜ਼ਲਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹੀ ਝੜਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਗ-ਤੱਤੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ। ਇਸ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜੰਗੀ ਗੀਤ ਅਜਿਹਾ ਜਾਦੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਕਾਇਰ ਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਵੀ ਸੂਰਮਤਾ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਤਾਉ ਦੇਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਤੇ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਦੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਢਾਡੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਚਕੇ ਗਾਵੀਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ੨੨ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ੪੦ ਵਾਰਾਂ ਚਾਹੇ ਬਹੁਤਾ ਆਤਮਕ ਤੇ ਸੁਧਾਰਕ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਖ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਤਦ ਵੀ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘਟਦੀਆਂ ਨਹੀਂ

(ਅ)

ਤੇ ਇਹ ਅਧਯਾਮਕਤਾ ਨੂੰ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਰੰਗਣ ਦੇ ਕੇ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ (ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ) ਅਤੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਗਾਵਣ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਖਾਸ ਇੱਜ਼ਤ ਸੀ*। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਢਾਡੀ ਮੀਰ ਅਬਦੁੱਲਾ ਤੇ ਨੱਥ ਮਲ ਜਾਂ ਨੱਥਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਢਾਡੀ ਮੀਰ ਛਬੀਲਾ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕੀ ਸਨ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਭਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੀਰ ਅਬਦੁੱਲੇ ਤੇ ਮੀਰ ਨੱਥੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ '੭੦ + ੨ = ੭੨' ਵਾਰਾਂ ਰਚ ਕੇ ਸੁਣਾਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੌਂ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀਆਂ । ਇਹ ਉਹੋ ਨੌਂ ਵਾਰਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਗਾਉਣ ਲਈ ਨੌਂ ਧੁਨਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਤੀਕਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਦਿਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੀਰ ਅਬਦੁੱਲੇ ਅਤੇ ਨੱਥੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਜੁੱਧਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਮੀਰ ਛਬੀਲੇ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੁੱਧਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਖੋਜ ਕਰਨ ਪੁਰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਏਥੇ ਦੇ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:—

(੧) ਧੱਗ ਘੁਰੇ ਚੰਚਾਇ ।

ਗੁਰੂ ਨੇ ਧੂਹਿ ਮਿਸਰੀਃ ਕੱਢੀਆ, ਜੰਮੀ ਦਖਣਾਇ ।

ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਦੇ ਤਨ ਛੱਡੀਆ, ਰਤ ਪੀਵੈ ਤਿਹਾਇ ।

ਜਨ ਕਰ ਗੰਗਾ ਭੱਟਣੀ, ਤੇਗ ਬੈਠੀ ਨੁਾਇ ।

ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨੀ ਆਖਦੇ, ਜਸ ਨਥ ਮਲ ਢਾਡੀ ਗਾਇ ।

[ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ]

(੨) ਬਾਣ ਬੰਦੂਕ ਹਥ ਨਾਲ ਗੋਲਾ ਛੁਟੈ,

ਮਹਾ ਭਯ ਭੀਮ ਕੀਨੋ ਕੜਾਕਾ ।.....

ਸੂਰ ਸਾਮੁਹਿ ਭਿੜੇ, ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਡਰੇ,

ਲੰਕਾ ਪਤਿ ਲਰਜਿਯੇ ਖਾ ਧੜਾਕਾ ।.....

ਹੂਰ ਬੀਰਨ ਬਰੀ, ਰਤ ਜੋਗਨ ਤਰੀ,

ਖੋਪਰੀ ਦੇਤ ਕਾਲੀ ਜੜਾਕਾ ।.....

ਹੰਡੂਰ ਕਹਿਲੂਰ, ਜਸਵਾਲ ਡਢਵਾਲ ਲੋਂ,

ਧਾਰ ਬਾਈ ਭਜੀ ਹੁੰ ਭੜਾਕਾ ।.....

ਕਰ ਦਾਹਿਨੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਰਖਯਾ ਕਰੇ,

ਮੀਰ ਮੁਸ਼ਕੀ ਗਾਵੈ ਜਸ ਬਾਂਕਾ ॥

[ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ]

*ਦੇਖੋ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ, ਪਾ:੬, ਅਧ:੮ ਅਤੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ, ਪਾ: ੧੦, ਅਧ: ੬ ।

†ਮੀਰ ਅਬਦੁੱਲਾ ਅਤੇ ਨੱਥਾ ਪਿੰਡ ਸੂਰ ਸਿੰਘ (ਲਾਹੌਰ) ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ

(ਦੇਖੋ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ, ਪਾ: ੬, ਅਧ: ੮) ਖ਼ਤਲਵਾਰ ।

ਇਹ ਵਾਰਾਂ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਢਾਡੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਵੀ ਲੋਕ ਵੀ ਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਲਿਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ, ਮਾਲਕੋਸ ਦੀ ਵਾਰ (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ), ਭਗਉਤੀ ਦੀ ਵਾਰ (ਸਰਬ ਲੋਹ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਕ੍ਰਿਤ ਅਣੀ ਰਾਇ ਆਦਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਜੰਗੀ ਕਰਤਬ ਦਿਖਾਏ, ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਾਨਾਂ ਲੜਾਈਆਂ, ਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਸਾਬਤ ਕਦਮ ਰਹਿਕੇ ਲੰਘੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕਈ ਘਟਨਾ-ਚਿਤ੍ਰ ਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿੱਤ੍ਰੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:—ਬੰਦਾ ਬਹਾਦੁਰ ਦੀ ਵਾਰ, ਵਾਰ ਹਕੀਕਤ ਰਾਇ, ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ, ਵਾਰ ਸ: ਮਹਾ ਸਿੰਘ, ਚਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ (ਪੀਰ ਬਖਸ਼), ਵਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ (ਕਾਨ ਸਿੰਘ) ਆਦਿ। ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਦੀ ਵਾਰ (ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ), ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਜਯ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਜਯ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਜਯ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ, ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ (ਗਵਾਲ ਕਵੀ), ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾਜੰਗੀ, ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਰ, ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਲਾਹੌਰ, ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ, ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਵਾਰ, ਗਦਰ ਦੀ ਵਾਰ, ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿਲੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਸਮੇਤ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਵਾਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਡੂਏ ਵਾਲੇ ਦੀ ਵਾਰ, ਬਰਾੜਾਂ ਦੀ ਵਾਰ ਆਦਿ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਕਰਨ ਲਈ ਸਫਰ, ਖਰਚ ਤੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਰਕਾਰ ਹੈ। ਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਇਕੱਤ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਮਿਹਨਤ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਈ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਮਿਲਾਕੇ ਸੁਧਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਠਨ ਪਾਠਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸੀ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਖੋਜ ਪੂਰਵਕ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨਾ ਲਾਈਆਂ ਜਾਣ।

ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਇਸ ਸੈਂਚੀ ਵਿਚ ਇਕੱਤ ਕਰਕੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੇ ਇਸੇ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੰਕੇ ਵਾਲੇ ਪਾਠਾਂ ਉਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਟੂਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਗਲਤ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ੧੮ਵੀਂ ਬੈਂਤ ਵਿਚ ਪਾਠ ਸੀ: “ਫਲ੍ਹੇ ਪੜਤਲਾਂ ਨੇ ਅਗੋਂ ਪਾੜਕੇ ਜੀ”, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਸਹੀ ਪਾਠ ਹੈ, “ਫਤਹ ਪਲਟਨਾਂ ਨੇ ਅਗੋਂ ਬਾਤ ਕੀਤੀ,” ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੨੮ਵੀਂ ਬੈਂਤ ਦਾ ਪਾਠ ਸੀ—“ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਧਣ ਦੇਂਦਾ,” ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਸਹੀ ਪਾਠ ਹੈ—“ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਧਣ ਦੇਂਦਾ,” ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਹੀ ਤੇ ਢੁਕਵੇਂ ਪਾਠ ਲੱਭ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਸ)

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ 'ਯਥਾ ਨਾਮ ਤਥਾ ਗੁਣ' ਅਖੇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਜੰਗੀ ਬਣੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਜੁੱਧਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਾਂ ਜਾਂ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਅਜੋਕੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਚਿਰੋਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵਾਰਾਂ ਜਾਂ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਰੂਹ ਫੂਕਣ ਲਈ ਜਾਦੂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਵਾਰਾਂ ਜਾਂ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਇਕੱਤ ਕਰਨ ਦਾ ਚਿਰੋਕਾ ਇਸ਼ਕ ਸੀ, ਸੋ ਇਕ ਪੰਥ ਦੇ ਕਾਜ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਭੇਟਾ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁਰਬ ਗੌਰਵ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਲ ਜਾਣਗੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ }
੧੨-੧੧-੪੭ }

ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ'

ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ

ਅਰਥਾਤ

ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਭੰਗਾਣੀ

ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਜੰਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੌਜਵਾਨ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਇਹ ਜੰਗ ੧੮ ਵੈਸਾਖ, ਸੰਮਤ ੧੭੪੬ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ (ਦੇਖੋ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਭੰਗਾਣੀ ਸ਼ਬਦ)। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਮਤ ੧੭੩੩ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਮਦਮਾ ਨਾਮਕ ਸਥਾਨ ਪੁਰ ਰਾਜਸੀ ਠਾਟ ਠਟਿਆ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਪਾਜ ਉਘੇੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

੧. ਸਤ੍ਰਹ ਸੈ ਸ਼ਿਵ ਨੈਨ ਭਨੁ, ਪੁਨਿ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਮਾਨ ॥

ਆਦਿ ਸਿੰਘਾਸਨ ਦਮਦਮਾ, ਰਾਜ ਧਰਾ ਗੁਰ ਜਾਨ ॥

੨. ਸੰਮਤ ਸਤ੍ਰਹ ਸਹਸ ਬਤਾਲੀ। ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਠਟੀ ਬਿਸਾਲੀ ॥

ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ, ਸੰਮਤ ੧੭੩੮-੩੯ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ, ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਜੁੱਧ ਹੋਇਆ ਸੀ।*

ਇਹ ਜੰਗ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਛਿੜਨ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਪਰਸਪਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਾਹਲਾ ਮਤ-ਭੇਤ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ, ਜੋ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਲਿਖਤ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਜੰਗ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਦਸਿਆ ਹੈ:—

ਫਤਹ ਸ਼ਾਹ ਕੋਪਾ ਤਬ ਰਾਜਾ। ਲੋਹ ਪਰਾ ਹਮ ਸੋਂ ਬਿਨ ਕਾਜਾ।

ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰ ਸੋਭਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾਤਰ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:—

*ਜੰਗ ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਤੀਕ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਸੰਮਤ ੧੭੪੬ [ਸਨ ਈਸਵੀ ੧੬੮੯] ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੌਂਟੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਤੋਂ ੯ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਜਨਮ ਦੀ ਤੀਕ ਸਭ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ੧੭੪੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੀ ਅਰਥਾਤ ਈਸਵੀ ਸਨ ੧੬੮੬। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਖਤ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੁੱਧ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਸਢੇਰੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਉਸ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ੧੬੮੬ ਈਸਵੀ। ਸੋ ਇਸ ਜੰਗ ਦੀ ਤੀਕ ੧੭੪੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਅਥਵਾ ੧੬੮੬ ਹੀ ਠੀਕ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

[ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ

ਦੇਸ ਪਾਂਵਟੇ ਸਤਿਗੁਰ ਗਏ ।.....
 ਲੀਲਾ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਤਹ ਕਰੀ ।
 ਫਤਹ ਸ਼ਾਹ ਸੁਨ ਕੋਪ ਮਨ ਧਰੀ ।
 ਬਹੁਤ ਕੋਪ ਮਨ ਮਾਹਿੰ ਬਸਾਯੋ ।
 ਫਉਜ ਬਨਾਇ ਜੁਧ ਕਉ ਆਯੋ ॥ ੯ ॥ ੫੦ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸ਼ਾਹ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ (ਗੜਵਾਲ) ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਅਕਾਰਣ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ [ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਠਾਠ ਬਾਠ (ਫੌਜਾਂ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ] ਤੇ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀ ।

ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਾਰਣ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੰਤ ਕਥਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮਨੋ-ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੰਗ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਸਾਮ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ ਇਕ ਵੇਰ, ਜਦ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰੀਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈ ਗਿਆ । ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਦਿਲ ਲਲਚਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਹਾਥੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮੰਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸਦੀ ਇਸ ਚਾਲਾਕੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਅਗੋਂ ਉੱਤਰ ਇਨਕਾਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ।

ਭੀਮ ਚੰਦ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਭਿਮਾਨੀ ਰਾਜਾ ਸੀ ਤੇ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਲਗ ਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਠਕੁਰਾਈਆਂ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਨਿਉਂ ਕੇ ਚਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਕੋਰੇ ਕਰਾਰੇ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਇਸ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨੂੰ ਵਿੱਚੇ ਵਿੱਚ ਪੀ ਗਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਨਾ ਪਾਇਆ । ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਜਦ ਉਸਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ (ਗੜਵਾਲ) ਦੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਕਰਾਰ ਪਾਈ ਤੇ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰੋਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਜੰਝੜ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹੀ ਪੁਰਾਣਾ ਗੁੱਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਆਇਆ । ਗੱਲ ਇਉਂ ਹੋਈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਾਉਂਟੇ ਸਾਹਿਬ (ਰਿਅਸਤ ਨਾਹਨ ਵਿਚ) ਜਾ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ । ਸਿੱਖ ਜੱਥੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਜੰਝੜ ਵੀ ਉਸ ਰਸਤਿਓਂ ਹੀ ਲੰਘਣੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁੱਠ ਭੇੜ ਹੋ ਗਈ । ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਚੰਦ (ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਤੰਬੋਲ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ, ਜਦ ਸ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਜੁਟ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਰਸਪਰ ਨੋਕਝੋਕ ਹੋਣ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝ ਗਿਆ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਚੰਦ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਆਇਆ, ਪਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀ ।

ਲੜਾਈ ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਛਿੜੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਰਣ ਵੀ ਸੀ, ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਗੁੱਥੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਲਝਾਣ ਲਈ ਅਜੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਰਥਾਤ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਭੰਗਾਣੀ. ਜੋ ਇਸ ਸੈਂਚੀ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਉਹੋ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਪੱਖਪਾਤ ਦੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਨੀਤੀ ਦਸਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆਕੇ ਉਸਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੱਖਾਂ (ਭਾਈ ਮਤੀਦਾਸ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਜਨੂਨ ਧਸਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਦੀਨ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨੀ ਇਕ ਪੁਨੀਤ ਕੰਮ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪਰਵਾਨੇ ਭੇਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਿਆ ਤਾਂ ਫੌਜ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਫੌਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲ ਤਾਕੀਦੀ ਪਰਵਾਨੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀਆ ਆਦਿ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸਜ ਧਜ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸੜਦੇ ਸਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੁੱਧ ਦਾ ਇਹੋ ਇਕ ਕਾਰਣ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਕਾਰਣ ਏਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ।

ਮਾਲੁੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅੱਛਾ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਹ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, (ਦੇਖੋ, ਪਉੜੀ ੨੭), ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਗਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ੨੩ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ। ਸੋ ਇਤਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਕੇ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣ ਜੋਗ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਇਕ ਦੋ ਨੁਕਸ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੁਕਸਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸਿਖ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਣ ਜੋਗ ਚੀਜ਼ ਹੈ।

ਇਹ ਵਾਰ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਕਦੇ ਤੇ ਕਿਸ ਕਵੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਹੀ ਰਾਇ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ—ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਸੁੱਧ ਪਾਠ ਲੱਭਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਪਾਠ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਪੁਤੀ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਜੇ ਇਸਦੀ ਸੁਧਾਈ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਕ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ।

ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ

ਅਰਥਾਤ

ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਭੰਗਾਣੀ

ਐਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੋ ਲਿਖਿਆ, ਦਿੱਲੀਓਂ ਪਰਵਾਨਾ ।
 “ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਦਾਇੰਦਾ, ਜੋਧਾ ਮਰਦਾਨਾ ।
 ਹੁਕਮ ਮੇਰਾ ਕੰਧਾਰ ਵਿਚ, ਕਾਬਲ ਖੁਰਾਸਾਨਾ ।
 ਸੰਭ ਰਾਜੇ ਦਖਣ ਪਹਾੜ ਦੇ, ਆਇ ਕਰਨ ਸਲਾਮਾ ।
 ਸਾਡੇ ਤੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਸਚ ਕਸਮ ਕੁਰਾਨਾ ।
 ਪਰਵਾਨਾ ਵੇਖਕੇ ਮਿਲ ਸ਼ਿਤਾਬ, ਨਹੀਂ ਕਰ ਜੁੱਧ ਸਮਾਨਾ ।
 ਮੈਂ ਪਕੜਾਂਗਾ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਦੇ, ਕਰ ਫਤੇ ਦਮਾਮਾ ।
 ਮੈਂ ਦੂਣਾ ਲਾਵਾਂ ਜੇਜੀਆ, ਜੋ ਕਸਮ ਕੁਰਾਨਾ ।
 ਜੇ ਛੱਡਣਗੇ ਧਰਮ ਨੂੰ, ਲਿਆਵਣ ਸਿਦਕ ਈਮਾਨਾ ।
 ਉਹ ਖੁਤਬਾ ਮੇਰਾ ਪੜਨਗੇ, ਵਿਚ ਦੁਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ।
 ਸਰਲ ਕਰਾਂਗਾ ਆਕੀਆਂ, ਸਭ ਪੰਡਿਤ ਖਾਨਾ ।
 ਹਕੀਕਤ ਸੁਣ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ, ਵਰਤੀ ਪੰਡਿਤਾਨਾ ।
 ਮੈਂ ਭੇਜਾਂ ਇੱਕੋ ਬਾਜ ਨੂੰ, ਤੂੰ ਚਿੜੀਆਂ ਤਾਮਾ” ॥ ੧ ॥
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਪਰਵਾਨਾ ।
 ਲਿਖ ਜਵਾਬ ਇਹ ਭੇਜਿਆ, ਜੋ ਸੀ ਸਚ ਨਾਮਾ ।
 ਲਿਖੀਆਂ ਸਭ ਹਕੀਕਤਾਂ, ਜੋ “ਸਮਝ ਨਦਾਨਾ ।
 ਤੈਂ ਕਸਮ ਜੁ ਕੀਤੀ ਦਗੇ ਦੀ, ਮੈਂ ਦਿਲ ਦੀ ਜਾਨਾ ।
 ਤੂੰ ਕਰੇ ਹੰਕਾਰ ਜੋ ਬੋਲਿਆ, ਨਾਪਾਕ ਜ਼ਬਾਨਾ ।
 ਤਕਬਰ* ਕੀਤਾ ਅਬਲੀਸਾਂ ਨੇ, ਗਲ ਲੁਨਤ ਜਾਮਾ ।
 ਦਹਿਸਿਰ ਜੇਹੇ ਕਈ ਦੈਤ, ਮਾਰੇ ਅਭਿਮਾਨਾ ।
 ਜੇ ਸਾਹਿਬ ਕੀੜੀ ਬਲ ਕਰੇ, ਫੀਲਃ ਉਸਦਾ ਖਾਨਾ ।
 ਮੈਂ ਪਕੜੀ ਟੇਕ ਅਕਾਲ ਦੀ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਨ ਜਾਨਾ ।
 ਜਾਂ ਆਇਆ ਹੁਕਮ ਅਕਾਲ ਦਾ, ਹਥ ਬੱਧਾ ਗਾਨਾ ।
 ਮੈਂ ਪੰਥ ਕਰਾਂਗਾ ਖਾਲਸਾ, ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾ ।
 ਸਾਧਾਂਗਾ ਮੈਂ ਆਕੀਆਂ, ਹਾਕਮ ਸੁਲਤਾਨਾ ।
 ਦੁੰਦ ਪਵੇਗਾ ਮੁਲਕ ਵਿਚ, ਕਿਆ ਅਪਨ ਬੇਗਾਨਾ ।
 ਅਣਦਾਗੇ ਗੋਲੇ ਛੁਟਣਗੇ, ਮਾਰ ਮੁਗਲ ਪਠਾਨਾ ।

*ਹੰਕਾਰ । †ਸ਼ਿਤਾਨ । ‡ਹਾਥੀ ।

ਨੋਟ—ਇਹ ‘ਜੰਗ-ਨਾਮਾ’ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

(੫)

ਦੁਹਾਈ ਦੇਣ ਅਕਾਲ ਦੀ, ਮੂੰਹ ਘਾਇ ਨਿਦਾਨਾ ।
ਮੈਂ ਦੂਰ ਕਰਾਂਗਾ ਸ਼ਰਾ ਨੂੰ, ਫੜ ਸੁੰਨਤ ਇਮਾਨਾ ।
ਚਿੜੀਆਂ ਮਾਰਨ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ, ਕਰ ਖਾਵਣ ਤਾਮਾ” ॥ ੨ ॥
ਲਿਖਿਆ ਪੜ੍ਹਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਵਜ਼ੀਰ ਬੁਲਾਏ ।
ਅਸਬਾਬ ਸ਼ਰਾ ਦੇ ਕੱਢਕੇ, ਕਾਜ਼ੀ ਸਦਵਾਏ ।
“ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਜ਼ਿਆਰਤ ਹੱਜ ਵਿਚ, ਕਰਦਾ ਨਿਤ ਜਾਏ ।
ਮੈਂ ਐਸਾ ਘਾਉ ਨ ਸਹਿ ਸਕਾਂ, ਮਰਸਾਂ ਵਿਖ ਖਾਏ ।
ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਸੂਰਬੀਰ, ਬੀੜਾ ਉੱਠਾਏ ।
ਜਾਇ ਜੰਗ ਕਰੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ, ਪਰ ਭਾਂਜ ਨ ਖਾਏ ।
ਮੈਂ ਮਨਸਬ ਦੂਣੇ ਕਰਾਂਗਾ, ਜੇ ਫੜੇ ਕਰਾਏ” ॥ ੩ ॥
ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਆਖਦੇ, “ਸੁਣ ਸ਼ਾਹ ਸਿਆਣੇ ।
ਤੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ ਰੂਹ ਵਿਚ, ਦਿਲ ਰੱਖ ਠਿਕਾਣੇ ।
ਤੁਸੀਂ ਭੇਜੋ ਫੌਜਾਂ ਚਾਤੁਕੇ, ਬਹੁ ਮੁਗਲ ਸਿਆਣੇ ।
ਤੁਸੀਂ ਭੇਜੋ ਤੋਪਾਂ ਰਹਿਕੁਲੇ, ਬਹੁ ਸਾਜ ਸਮਾਣੇ ।
ਜਾਇ ਜੰਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ, ਖੇਲ ਖੇਲ ਰਬਾਨੇ ।
ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੂਹ ਨੂੰ, ਦੇਈ ਖਰਚ ਖਜਾਨੇ ।
ਕਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੰਦਗੀ, ਨਿਮਾਜ਼ ਰੋਜ਼ਾਨੇ ।
ਗਰਬ ਨ ਕਰੀਏ ਲਸ਼ਕਰਾਂ, ਕਰ ਸੁਕਰ ਜ਼ਬਾਨੇ” ॥ ੪ ॥
ਜ਼ੇਬੁਨਿਸਾ* ਫਿਰ ਆਖਦੀ, “ਸੁਣ ਬਾਪ ਹਮਾਰੇ ।
ਇਹ ਆਇਆ ਗੁਰੂ ਹਜ਼ੂਰਾਂ ਥੀਂ, ਲੈ ਮਨਸਬ ਭਾਰੇ ।
ਇਹ ਪੰਥ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ, ਸਭ ਕੇਸਾਂ ਧਾਰੇ ।
ਤੂੰ ਕਰੇਂ ਅਦਾਵਤੁ ਗੁਰੂ ਨਾਲ, ਮਤ ਬਾਜ਼ੀ ਹਾਰੇ ।
ਕਰੀਂ ਸੁਲਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ, ਘਰ ਖੂਬ ਰਬਾਰੇ ।
ਤੂੰ ਜਾਇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਪਉ, ਘਲ ਸਾਹਿਬ ਭਾਰੇ ।
ਪਰ ਬੁਰਜ ਸ਼ਰਾ ਦਾ ਢਹਿ ਪਿਆ, ਹੁਣ ਕੌਣ ਉਸਾਰੇ” ॥ ੫ ॥
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਫੁਰਮਾਯਾ:—“ਸੁਣ ਬਚੀ ਨਦਾਨੀ ।
ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੈਰਤ ਖਾਇਕੇ, ਪੈ ਗਈ ਪੇਸ਼ਾਨੀ ।
ਮੈਂ ਘਲਾਂ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ, ਜੇ ਦਿਲ ਦਾ ਜਾਨੀ ।
ਮੈਂ ਲਿਖ ਘਲਾਂ ਵਲ ਰਾਜਿਆਂ, ਜਾਇ ਲੜਨ ਅਗਵਾਨੀ ।
ਮੈਂਨੂੰ ਸਮਝ ਖਲੀਫਾ ਰੱਬ ਦਾ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਨ ਜਾਨੀ ।
ਤੂੰ ਕਰੇਂ ਜਵਾਬ ਨ ਸਮਝ ਕੇ, ਇਹ ਸੁਖਨ ਹੈ ਫਾਨੀ” ॥ ੬ ॥
ਜ਼ੇਬੁਨਿਸਾ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ, ਇਕ ਸੁਖਨ ਸੁਣਾਇਆ ।
ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਾ ਬੈਠੇਂ ਤਖਤ ਤੇ, ਕੀ ਅਦਲ ਕਮਾਇਆ ?
ਤੂੰ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ, ਦਾਰਾ ਮਰਵਾਇਆ ।

*ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਬੇਟੀ ।

†ਰੱਬ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ।

(੬)

ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ, ਤੂੰ ਧੋਹ ਕਮਾਇਆ ।
ਬੀਜ ਜੋ ਬੀਜਿਆ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ, ਫਲ ਖਾਣਾ ਆਇਆ ।
ਔਰੋ ਲੇਖਾ ਮੰਗੀਏ, ਭਰ ਲੈਣ ਸਵਾਇਆ ।
ਜੇ ਸ਼ਾਹ ਅਦਾਲਤ ਨਾ ਕਰੇ, ਸੋ ਦੇਜ਼ਖ ਪਾਇਆ ।
ਉਮਰ ਖਿਤਾਬ ਅਦਾਲਤੀ, ਬੇਟਾ ਮਰਵਾਇਆ ।
ਅਦਲ ਕੀਤਾ ਨੈਸ਼ੇਰਵਾਂ, ਜਸ ਜਗ ਵਿਚ ਪਾਇਆ” ॥ ੭ ॥

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ: “ਸੁਣ ਜਾਨ ਹਮਾਰੀ ।
ਮੈਂ ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਵੱਡਾ ਬਲਕਾਰੀ ।
ਮੈਂ ਆਣ ਨਿਵਾਈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਸਾਰੀ ।
ਮੈਂ ਪਕੜਾਂਗਾ ਆਕੀਆਂ, ਜੋ ਵਡੇ ਹੰਕਾਰੀ ।
ਤਾਬਿਆ ਮੇਰੀ ਰਾਜਪੂਤ, ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰੀ ।
ਜਿਤ ਵਲ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਕਰਾਂਗਾ, ਲਹਿ ਜਾਇ ਖੁਮਾਰੀ ।
ਮੱਛ ਕੱਛ ਕੰਬ ਜਾਣਗੇ, ਬੁਲ੍ਹਣ ਸੰਸਾਰੀ ।
ਮੈਂ ਭੇਜਾਂ ਇੱਕੇ ਸੂਰਮਾ, ਮਾਰੇ ਤਲਵਾਰੀ” ॥ ੮ ॥

ਹੁਕਮ ਜੋ ਕੀਤਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਦੀਵਾਨ ਅਮੀਰਾਂ ।
ਦੀਨ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਜੰਗ ਦੀ, ਕੁਝ ਕਰੋ ਤਦਬੀਰਾਂ ।
ਕੀ ਕੁਝ ਆਇਆ ਅਕਲ ਵਿਚ, ਤੇ ਚਸਮ ਨਜ਼ੀਰਾਂ ।
ਮੈਂ ਤਲਬ ਕਰਾਂ ਕਰਮਾਤੀਆਂ, ਬਹੁ ਪੀਰ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ।
ਕਰਾਮਾਤ ਨਾ ਦੱਸਦੇ, ਰੱਖਣ ਅਸੀਰਾਂ ।
ਮੇਰਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜਹਾਨ ਵਿਚ, ਕਰ ਦਰਜ਼ੀ ਲੀਰਾਂ ।
ਕਰੇ ਜਿਉਂ ਬੁੰਦ ਬਰਾਬਰੀ, ਸਮੁੰਦਰ ਨੀਰਾਂ ॥ ੯ ॥

ਵਜ਼ੀਰ ਅਮੀਰ ਹਬ ਬੰਨ੍ਹਕੇ, ਇਹ ਕਰੀ ਪੁਕਾਰਾ ।
“ਸ਼ਾਹ ਜੋ ਭਾਵੇ ਸੋ ਕਰੇ, ਕੋਈ ਉਜ਼ਰ ਨ ਚਾਰਾ ।
ਜੇ ਕੀੜੀ ਉੱਪਰ ਬਲ ਧਰੇ, ਫੀਲ ਕਰੇ ਸਵਾਰਾ ।
ਉਹ ਪਲ ਵਿਚ ਸਫਾ ਉਠਾਇੰਦਾ, ਕਰ ਕੂੜ ਪਸਾਰਾ ।
ਮੰਨੀਏ ਕੁਦਰਤ ਓਸਦੀ, ਕਿਆ ਜੀਵ ਬਿਚਾਰਾ ।
ਅਸੀਂ ਤਾਬਿਆ ਤੇਰੀ ਜ਼ਰ ਖਰੀਦ, ਤੂੰ ਸ਼ਾਹ ਹਮਾਰਾ ।
ਹੁਣ ਲਿਖ ਘਲੋ ਵਲ ਰਾਜਿਆਂ, ਜੋ ਗਿਰਦ ਨਿਵਾਰਾ ।
ਜਾ ਜੰਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ, ਇਕਬਾਲ ਤੁਮਾਰਾ” ॥ ੧੦ ॥

ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਨਜ਼ੁਮੀਏ, ਸਭ ਸ਼ਾਹ ਸਦਾਏ ।
“ਦੱਸੋ ਖਬਰ ਨਜ਼ੁਮ ਦੀ, ਕਿਆ ਬੇਦ ਬਤਾਏ ?
ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਪੀਰ ਸਦਾਇੰਦਾ, ਜਿਸ ਦੁੰਦ ਮਚਾਏ ।
ਕੌਣ ਕੋਈ ਇਹ ਐਲੀਆ, ਜਿਸ ਕਰੀ ਅਤਾਏ ।
ਕੀ ਲੈ ਆਇਆ ਹੁਕਮ ਹਜ਼ੂਰ ਤੋਂ, ਜਿਸਤੇ ਪੇਸ਼ ਨ ਜਾਏ ।
ਚਾਰੇ ਕੁੰਟ ਝੁਕਾਵਦੀ, ਸਿਰ ਛਤ ਝੁਲਾਏ ।
ਇਹ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਸਦਾਇੰਦਾ, ਜਿਸ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾਏ ।

ਸੱਚ ਕਹੋ ਤੁਮ ਪੰਡਿਤੋ ! ਮਤ ਝੂਠ ਅਲਾਏ" ॥ ੧੧ ॥
 ਪੰਡਿਤ ਸਭ ਨਜ਼ਮੀਏ, ਫਿਰ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰੇ ।
 "ਜੋ ਡਿੱਠਾ ਸੋ ਆਖਸਾ, ਸੁਣ ਸ਼ਾਹ ਹਮਾਰੇ !
 ਜੁਗ ਜੁਗ ਅੰਦਰ ਵਰਤਦਾ, ਨਾਨਕ ਅਵਤਾਰੇ ।
 ਸਤਜੁਗ ਦੇ ਵਿਚ ਹੰਸ ਸੀ, ਤੇਤੇ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰੇ ।
 ਏਹ ਪੰਥ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ, ਸਭ ਕੇਸਾ ਧਾਰੇ ।
 ਜਿੱਤਨ ਸਭ ਵਿਲਾਇਤਾਂ, ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰੇ ।
 ਸਾਧੇਗਾ ਇਹ ਆਕੀਆਂ, ਹਾਕਮ ਫੈਜਦਾਰੇ ।
 ਡਿੱਠਾ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਮ ਦੇ, ਸਭ ਦੈਂਤ ਸੰਘਾਰੇ ।
 ਹੁਕਮ ਕਰਨਗੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ, ਬਜਵਾਇ ਨਗਾਰੇ ।
 ਸਚੇ ਹੀ ਸਚ ਕਹਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਬੇਦ ਹਮਾਰੇ" ॥ ੧੨ ॥
 ਸੁਣਕੇ ਗੱਲ ਨਜ਼ਮ ਦੀ, ਇਤਕਾਦ ਨ ਕਰਦਾ ।
 "ਜਦ ਤਕ ਜਾਨ ਸਲਾਮਤੀ, ਮੈਂ ਨਾਹੀਂ ਡਰਦਾ ।
 ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ, ਜੋ ਮੇਰਾ ਬਰਦਾ ।
 ਮੈਂ ਲਿਖ ਘਲਾ ਵਲ ਰਾਜਿਆਂ, ਜੋ ਹੈਂ ਸਿਰਕਰਦਾ ।
 ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਖਾਨ ਹਯਾਤਿ ਨੂੰ, ਜੋ ਨੌਕਰ ਘਰ ਦਾ* ।
 ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਰਾਜੇ ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ।
 ਮੈਂ ਸਭੇ ਚੁਣ ਚੁਣ ਮਾਰਸਾਂ, ਜਿਉਂ ਚੌਪੜ ਨਰਦਾ ।
 ਮੈਂ ਵੇਖਾਂ ਜਾਕੇ ਜੰਗ ਨੂੰ, ਦਿਲ ਨਾਹੀਂ ਡਰਦਾ" ॥ ੧੩ ॥
 ਲਿਖ ਹਲਕਾਰੇ ਪਾਦਸ਼ਾਹ, ਫਿਰ ਤੁਰਤ ਭਿਜਾਏ ।
 ਲਿਖਿਆ ਵੱਲ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ, ਰਾਜੇ ਸਦਵਾਏ ।
 ਜੰਮੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, ਤਾਕੀਦ ਕਰਾਏ ।
 ਖਤ ਜੰਮੂ ਵਲ ਭੇਜਿਆ, ਅਮੀਰ ਬੁਲਾਏ ।
 "ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਪੀਰ ਸਦਾਇੰਦਾ, ਜਿਸ ਦੁੰਦ ਮਚਾਏ ।
 ਤੁਸੀਂ ਘੇਰਾ ਘੜੋ ਬਹਾਦੁਰੇ, ਜਾਣਾ ਨਾ ਪਾਏ ।
 ਮੈਂ ਬਖਸ਼ਾਂ ਘੋੜੇ ਖਿੱਲਤਾਂ, ਮਨਸਬ ਵੱਧਾਏ" ॥ ੧੪ ॥
 ਲਿਖਿਆ ਆਇਆ ਪਾਦਸ਼ਾਹ, ਧਾਏ ਹਲਕਾਰੇ ।
 ਵਿਚ ਪਹਾੜਾਂ ਖਲਬਲੀ, ਢੋਲ ਵਜਣ ਨਗਾਰੇ ।
 ਚੜ੍ਹੇ ਬਹਾਦੁਰ ਕੇਤੜੇ, ਜਿਉਂ ਬਾਦਰ ਕਾਰੇ ।
 ਜਿਉਂ ਝੜ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕਣ ਬਿਜਲੀਆਂ, ਚਮਕਣ ਤਲਵਾਰੇ ।
 ਨਾਰਦ ਆਇਆ ਕੁੰਦਕੇ, ਚਲ ਨਾਰੇ ਮਾਰੇ ।
 ਮੈਂ ਖੱਪਰ ਭਰ ਭਰ ਪੀਵਸਾਂ, ਗੁਰ ਤੇਗ ਨਿਕਾਰੇ ।
 ਜਿਉਂ ਰਾਵਣ ਹਨੂ ਕੁਪਾਇਕੇ, ਬਹੁ ਦੈਤ ਸੰਘਾਰੇ ।

*ਹਯਾਤ ਖਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਚਾਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੂਣਹਰਾਮੀ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਰੁਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੌਕਰ ਰੱਖਕੇ ਨਿਵਾਜੇ ਸਨ ।

ਔਰਤ ਕਹੇ ਦਮੋਦਰੀ, ਇਹ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰੇ ।
 ਤੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸੀਤਾ ਮਿਲ ਸਤਾਬ, ਉਹ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰੇ ।
 ਨਹੀਂ ਲੰਕਾ ਤੇਰੀ ਲੁੱਟਸੀ, ਲੈ ਦੈਤ ਸੰਘਾਰੇ ।
 ਔਰੰਗ ਚੜਿਆ ਜੁੱਧ ਨੂੰ, ਜੇਬੁੱਨਿਸਾ ਪੁਕਾਰੇ ।
 ਔਰੰਗੇ ਦਾ ਖੈ ਕਰੇ, ਗੁਰੁ ਅਪਰ ਅਪਾਰੇ ॥ ੧੫ ॥
 ਖਬਰਾਂ ਕੁੱਲ ਜਹਾਨ ਵਿਚ, ਦੋ ਫੌਜਾਂ ਆਈਆਂ ।
 ਬਜੇ ਨਗਾਰੇ ਨੌਬਤਾਂ, ਕਰ ਆਏ ਧਾਈਆਂ ।
 ਕਲ ਲਗੀ ਮੱਚਣ; ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਰਗਾਹੋਂ ਆਈਆਂ ।
 ਇਕ ਮਾਰਨ ਇਕ ਘਾਇਲੇ ਇਕ ਦੇਣ ਦੁਹਾਈਆਂ ।
 ਇਕ ਛੱਡ ਘੋੜੇ ਨੱਸਗੇ, ਵਿਚ ਜੂਹਾਂ ਪਰਾਇਆਂ ।
 ਤੂੰ ਬਖਸ਼ੀਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਮੁਲਕਾਂ ਦਿਆ ਸਾਈਆਂ ।
 ਜੇ ਨਾਲ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਲੜੇਗਾ, ਕਾਲੇ ਮੂੰਹ ਛਾਈਆਂ ॥ ੧੬ ॥
 ਭੀਮ ਚੰਦ ਪੱਗਾੜੀਆ, ਚੜ੍ਹ ਵਤਨੋਂ ਧਾਇਆ ।
 ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਅਸਵਾਰ ਦਾ, ਕਰ ਪਰਾ ਚਲਾਇਆ ।
 ਅਗੇ ਪੈਦਲ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ, ਕਰ ਪੇਸ਼ ਦੁੜਾਇਆ ।
 ਲੱਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਪੇਸ਼, ਸਿਰ ਖੰਭਰ ਪਾਇਆ ।
 ਕਰਕੇ ਕਸਮ ਸੁ ਗੁਰੁ ਨਾਲ, ਉਸ ਧ੍ਰੋਹ ਕਮਾਇਆ ।
 ਬੀਜੇਗਾ ਸੇ ਲੁਣੇਗਾ, ਸਾਹਿਬ ਫਰਮਾਇਆ ।
 ਜੇ ਨਾਲ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਲੜੇਗਾ, ਸੇ ਦੋਜ਼ਖ ਪਾਇਆ ।
 ਜੇ ਸ਼ਰਨ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਪਵੇਗਾ, ਤਿਸ ਮੁਕਤ ਕਰਾਇਆ ॥ ੧੭ ॥
 ਚੜਿਆ ਰਾਇ ਕਟੋਚ ਦਾ, ਕਰ ਮਾਰੋ ਮਾਰਾ ।
 ਦੋ ਲਖ ਕਰੇ ਪਿਆਦਿਆਂ, ਇਕ ਲਖ ਅਸਵਾਰਾ ।
 ਤੀਰ ਤੁਫੰਗਾ ਧਨੁਖ ਬਾਣ, ਬਰਛੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ।
 ਸਮਸ਼ੇਰ ਢਾਲ ਹਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਗਦਰ ਕਟਾਰਾ ।
 ਕੁਹਕਬਾਣ ਜੇ ਛੁੱਟਦੇ, ਤੇਗੇ ਦੋਧਾਰਾ ।
 ਕੜ ਕੜ ਕੜਕਨ ਆਪ ਵਿਚ, ਕੌਨ ਕਰੇ ਸੁਮਾਰਾ ।
 ਆਣ ਲਥੇ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ, ਹੋਈ ਧੁੰਆ ਧਾਰਾ ।
 ਹੋਇਆ ਜੰਗ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਰੋਜੇ ਵੀਰਵਾਰਾ ॥ ੧੮ ॥
 ਹਯਾਤ ਖਾਨ ਚੜ੍ਹ ਧਾਇਆ, ਅਮੀਰ ਜੇ ਭਾਰਾ ।
 ਔਰ ਖਾਨ ਜੁਆਨ ਸੰਗ, ਵਡ ਮਨਸਬਦਾਰਾ ।
 ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਭਿੜਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ, ਤਿਉਂ ਕਰੇ ਉਚਾਰਾ ।
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਭੇਜਿਆ ਕਰਤਾਰਾ ।
 ਤੁਰਕਾਂ ਮਾਰ ਖਪਾਇੰਦਾ, ਕਰ ਫਤੇ ਨਗਾਰਾ ।
 ਤਿਸ ਅੰਤ ਨ ਕੋਈ ਲਖ ਸਕੇ, ਜੇ ਸਤਿਗੁਰ ਧਾਰਾ ।
 ਆਏ ਆਹਮੋ ਸਾਮੁਣੇ, ਭੇੜ ਪਿਆ ਕਰਾਰਾ ।
 ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਪੁਕਾਰਦੇ, ਕਰਕੇ ਲਲਕਾਰਾ ।

(੯)

ਉਤਵਲ ਰਾਣੇ ਤੁਰਕ ਹੈ, ਬਹੁ ਭਾਰ ਗਵਾਰਾ ।
ਸਤਿਗੁਰੁ ਬਹਿ ਗੜੁ ਪਾਉਂਟੇ, ਲੈਂਦੇ ਸਭ ਸਾਰਾ ॥ ੧੯ ॥
ਹਰਕਾਰੇ ਆਣ ਪੁਕਾਰਿਆ, “ਸੁਣ ਅੰਤਰਜਾਮੀ !
ਜੇ ਡਿੱਠਾ ਅੱਖੀਂ ਆਪਣੀ, ਸੌ ਕਹਾਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ।
ਚੜ੍ਹੇ ਮੁਗਲ ਪਠਾਣ ਕਸੂਰੀਏ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੁਰਾਨੀ ।
ਚੜ੍ਹੇ ਨੀ ਰਾਜੇ ਰਾਜਪੂਤ, ਤਾਬਿਆ ਸੁਲਤਾਨੀ ।
ਘੋੜੇ ਹੇਠ ਵਿਲਾਇਤੀ, ਭੱਜਣ ਮੈਦਾਨੀ ।
ਬੋਲਣ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਪਸ਼ਤੋ ਦੁਰਾਨੀ ।
ਚੜ੍ਹੇ ਚੁਗੱਤੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਹ, ਬੋਲਣ ਈਰਾਨੀ ।
ਹਰੀ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਧਾਇਆ, ਜੇ ਜਬਰ ਜੁਆਨੀ ।
ਤੂੰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਹੋਰ ਆਵਣ ਜਾਨੀ ॥ ੨੦ ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ, ਜੇ ਹੋਵਣਹਾਰੀ ।
ਗੁੱਸੇ ਹੋਈ ਕਾਲਕਾ, ਚੜ੍ਹ ਸਿੰਘ ਸਵਾਰੀ ।
ਖੰਡਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸ਼ਾਮ ਰੰਗ, ਵੱਡਾ ਮਹਿਕਾਰੀ ।
ਕਲਜੁਗ ਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਭੁ ਅਵਤਾਰੀ ।
ਸਿਰ ਪਰ ਕਲਗੀ ਸੋਹਦੀ, ਮੋਤੀ ਸਭ ਝਾਰੀ ।
‘ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜਪੁ, ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੀ ।
ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਗੁਰੁ ਅਵਤਾਰ ਹੈ, ਤੈਥੋਂ ਬਲਿਹਾਰੀ’ ॥ ੨੧ ॥
ਨੰਦ ਚੰਦ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾਸ, ਇਹ ਵਡੇ ਅਤਾਈ ।
ਧੂਹ ਮਿਆਨੋਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਚਮਕਾਇਨ ਭਾਈ ।
ਰਣ ਵਿਚ ਮਾਰਨ ਵੈਰੀਆਂ, ਸੁਧ ਰਹੀ ਨ ਕਾਈ ।
ਸਿਰ ਲੱਗੀ ਖਾਨ ਹਯਾਤ ਦੇ, ਸਰਦਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ।
ਸੰਜੋਹ ਸੰਜੁਗਤ ਜੂਝਿਆ, ਇਕ ਰਾਣੀ ਖਾਈ ।
ਡਿੱਠਾ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਨਹੀਂ ਪਾਉਂ ਹਟਾਈ ॥ ੨੨ ॥
ਗਾਇ ਚੰਦੇਰੀ ਹਰੀ ਚੰਦ, ਬਹੁ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ।
ਇਕ ਇਕ ਤੋਂ ਲੰਘ ਦੂਸਰਾ, ਮਾਰ ਮਾਰ ਸਿਧਾਏ ।
ਪੀ ਪੀ ਸ਼੍ਰੋਣਿਤ ਜੋਗਨੀ, ਬਹੁ ਮੇਦ ਬਢਾਏ ।
ਜੂਝਤ ਦੇਖ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਨੂੰ, ਸਤਿਗੁਰੁ ਤਦ ਆਏ ।
ਮਾਰਿਆ ਭੀਖਣ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਪਾਏ ।
ਬਾਣ ਜੁ ਮਾਰਿਆ ਸਤਿਗੁਰੁ, ਫੇਰ ਤਹੀਂ ਖਪਾਏ ॥ ੨੩ ॥
ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਹਲਵਾਈ, ਗੁਰੁ ਪਹਿ ਆਇਆ ।
ਲਈ ਢਾਲ ਤਲਵਾਰ, ਤੁਰੰਗ ਨਚਾਇਆ ।
ਮਾਰਿਆ ਖਾਨ ਜ਼ਮਾਨ ਨੂੰ, ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਪਾਇਆ ।
ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਰਣ ਮੱਚਿਆ, ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੁ ਆਇਆ ।
ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਜਗ ਤੇਰੀ ਛਾਇਆ ।
ਬਾਜੇ ਵਜਣ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ, ਸਤਿਗੁਰੁ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ॥ ੨੪ ॥

ਰਾਇ ਸੁਖਦੇਉ ਜਸਰੋਟੀਆ, ਕਢ ਡੇਰਾ ਪਾਇਆ ।
 ਵਜੇ ਨਗਾਰੇ ਨੈਬਤਾਂ, ਧੌਂਸਾ ਘੁੱਰਾਇਆ ।
 ਘੋੜੇ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗ ਦੇ, ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਨ ਜਾਇਆ ।
 ਜਿਉਂ ਫਿਰਨ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀਇਕੇ, ਬਹੁ ਵਾਜ ਵਜਾਇਆ ।
 ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋਇ, ਕਿਛੁ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ ।
 ਕਲ ਮਾਤਾ ਲੱਗੀ ਹੱਸਣੇ, ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਰਖਾਇਆ ।
 ਮਾਰਿਆ ਰਾਇ ਜਸਰੋਟੀਆ, ਢਾਡੀ ਜਸ ਗਾਇਆ ॥ ੨੫ ॥
 ਫਤਹ ਸ਼ਾਹ ਚੜ੍ਹ ਧਾਇਆ, ਲੈ ਫੌਜਾਂ ਭਾਰੀ ।
 ਕਟਕ ਲਿਆਇਆ ਜੋੜ ਕੇ, ਹੋਈ ਧੁੰਦੂਕਾਰੀ ।
 ਉਡੀ ਗਰਦ ਜ਼ਮੀਨ ਥੀਂ, ਜਿਉ ਬਹੇ ਅੰਧਿਆਰੀ ।
 ਸੂਰਜ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਰਿਆ, ਰਾਤ ਪਈ ਗੁਬਾਰੀ ।
 ਜੁੱਟੇ ਆਹਮੇ ਸਾਮੁਣੇ, ਵੱਡੇ ਬਲਕਾਰੀ ।
 ਕੜਕ ਉਠੇ ਰਣ ਸੂਰਮੇ, ਵੱਡੇ ਹੰਕਾਰੀ ।
 ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ ਬਰਛੀਆਂ, ਸੂਰ ਚੜ੍ਹੇ ਹਜ਼ਾਰੀ ॥ ੨੬ ॥
 *ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਬਹੁ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ।
 ਗਏ ਸਰੀਰੋਂ ਚੀਰਕੇ, ਰਤ ਪੀਣ ਤਿਹਾਏ ।
 ਕੜਕ ਉਠੇ ਰਣ ਸੂਰਮੇ, ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਸਵਾਏ ।
 ਜੁੱਟੇ ਆਹਮੇ ਸਾਮੁਣੇ, ਰਣ ਮਾਈਆਂ ਜਾਏ ।
 ਚਲਣ ਬੰਦੂਕਾਂ ਰਹਿਕੁਲੇ, ਧੁੰਦਕਾਰ ਮਚਾਏ ।
 ਚਲਣ ਤੇਗਾਂ ਬਰਛੀਆਂ, ਰਤ ਨੀਰ ਵਹਾਏ ।
 ਰਣ ਦੇਖਣ ਲਈ ਦੇਵਤੇ, ਸੂਰਪੁਰਥੀਂ ਆਏ ।
 ਮਾਰਿਆ ਰਾਜਾ ਹਰੀ ਚੰਦ, ਵਡ ਸੂਰ ਹਰਖਾਏ ।
 ਜੁੱਝੇ ਜੰਗ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੁ ਦੇਖਣ ਆਏ ॥ ੨੭ ॥
 ਨੰਦ ਚੰਦ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾਸ, ਇਹ ਬੜੇ ਅਤਾਈ ।
 ਧੂਹ ਮਿਆਨੋਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਚਮਕਾਇਨ ਭਾਈ ।
 ਰਣ ਵਿਚ ਮਾਰਣ ਵੈਰੀਆਂ ਸੁਧ ਫਹੀ ਨ ਕਾਈ ।
 ਸਿਰ ਲੱਗੀ ਮੁਗਲ ਚੁਗੱਤਿਆਂ, ਆ ਕਾਲ ਲਗਾਈ ।
 ਨੱਠੇ ਸੱਭੇ ਜਮਾਦਾਰ, ਸਰਦਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ।
 ਹੁਣ ਮੋੜੇ ਕੌਣ ਕਲੰਮ ਨੂੰ, ਕਰਤਾਰ ਵਗਾਈ ।
 ਤੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਣਾਈ ॥ ੨੮ ॥
 ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਾਇ ਜਸਵਾਲੀਆ, ਫਿਰ ਕਰੀ ਤਿਆਰੀ ।
 ਕਟਕ ਲਿਆਇਆ ਜੋੜਕੇ, ਕੋਈ ਬੇਸੁਮਾਰੀ ।
 ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ, ਰਤ ਪੈਣ ਫੁਹਾਰੀ ।

*ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭੰਗਾਣੀ ਜੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਾਖੋਵਾਲ ਪਹੁੰਚਣ ਪਰ
 ਜਨਮੇ; ਸੰਮਤ ੧੭੪੬ ਵਿੱਚ । ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਅਪ੍ਰਸੰਗਕ ਹੈ ।

ਜੁੱਟੇ ਆਹਮੋ ਹਾਮੁਣੇ, ਵੱਡੇ ਹੰਕਾਰੀ ।
 ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਵਾਹੁੰਦੇ, ਜਿਉਂ ਵਾਢੀ ਸਾਰੀ ।
 ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਪੁਕਾਰਦੇ, ਮਾਰਨ ਕਿਲਕਾਰੀ ।
 ਗੁੱਸੇ ਹੋਈ ਕਾਲਕਾ, ਰਤ ਪੀਵਣਹਾਰੀ ।
 ਗੱਜਣ ਤੋਪਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ, ਪਈ ਪੁੰਦ ਗੁਬਾਰੀ ।
 ਕੜਕਿਆ ਆਣ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਤੇਗਾਂ ਦੋਧਾਰੀ ।
 ਅਗਨ ਬਾਣ ਰਣ ਛੁੱਟਦੇ, ਕੋਈ ਬੇਸੁਮਾਰੀ ।
 ਸ਼ਸਤ ਬੇਸੁਮਾਰ ਸੀ, ਤੁਰਕਾਂ ਜ਼ਾਹਰਦਾਰੀ ॥ ੨੯ ॥
 ਲਈ ਕਮਾਣ ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੇ, ਕਰ ਗੁੱਸਾ ਭਾਰੀ ।
 ਮਾਰਿਆ ਤੀਰ ਜੁ ਗੁਰੂ ਨੂੰ, ਛੂਹ ਕੰਨ ਸਿਧਾਰੀ ।
 ਦੂਸਰ ਓਰ ਜੁ ਮਾਰਿਆ, ਪੇਟੀ ਮੰਝਾਰੀ ।
 ਤੀਸਰ ਚਿਲਤਾ ਭੇਦ ਕੇ, ਕੁਝ ਚੂਕ ਸਿਧਾਰੀ ।
 ਜੁਗ ਜੁਗ ਰੱਛਾ ਆਪ ਕਰੇ, ਸੀ ਪ੍ਰਭੁ ਅਵਤਾਰੀ ॥ ੩੦ ॥
 ਕੋਪਿਆ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਕਰ ਲੈ ਕੱਮਾਨੀ ।
 ਮਾਰਿਆ ਤੀਰ ਜੁ ਖੈਂਚ ਕਰ, ਦਿੱਤੀ ਨੀਸਾਨੀ ।
 ਢੱਠਾ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਦੇ, ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਧਾਨੀ ।
 ਮਾਰੇ ਸੱਭੇ ਡੋਗਰੇ, ਵੱਡੇ ਬਲਵਾਨੀ ।
 ਹਰੀ ਚੰਦ ਰਣ ਮਾਰਿਆ, ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਸਾਨੀ ।
 ਜੈ ਜੈ ਸ਼ਬਦ ਜਗਤ ਵਿਚ, ਹੋਇਆ ਦੁਹੀਂ ਜਹਾਨੀ ।
 ਤੂੰ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਅਵਤਾਰ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਅਵਰ ਨ ਜਾਨੀ ।
 ਜੰਗ ਵੇਖਣ ਦੇ ਵਾਸਤੇ, ਰੋਹ ਹੋਈ ਭਵਾਨੀ ॥ ੩੧ ॥
 ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸੂਰਮਾ, ਰਣ ਅੰਦਰ ਅੜਿਆ ।
 ਥਾਪੀ ਲਈ ਹਜ਼ੂਰ ਤੋਂ, ਹਥ ਨੇਜ਼ਾ ਫੜਿਆ ।
 ਮਾਰੇ ਸੱਭੇ ਡੋਗਰੇ, ਇਕੱਲਾ ਲੜਿਆ ।
 ਸੁੱਘਾਂ ਪਈਆਂ ਹਲੇ ਹਲੀ, ਬਾਜ਼ ਡਾਰੀਂ ਵੜਿਆ ।
 ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਪੁਕਾਰਦਾ, ਦਿਲ ਜ਼ਰਾ ਨ ਡਰਿਆ ।
 ਆਇਆ ਹੁਕਮ ਅਕਾਲ ਦਾ, ਰਣ ਅੰਦਰ ਵੜਿਆ ।
 ਗਿਰਿਜਾ* ਨੇ ਸਿਰ ਲੈ ਜੋੜਿਆ, ਸਿਰ ਮੇਰੁ ਉਸ ਕਰਿਆ ।
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਤਰਿਆ ।
 ਜੇ ਕੋ ਨਾਮ ਧਿਆਵਸੀ, ਸੋ ਹੋਸੀ ਹਰਿਆ ।
 ਤੂੰ ਬਖਸ਼ੀਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਜਸ ਤੇਰਾ ਪੜਿਆ ।
 ਤੂੰ ਬਖਸ਼ੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਜਸ ਤੇਰਾ ਪੜਿਆ ॥ ੩੨ ॥

*ਪਰਬਤ ਰਾਜ ਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਪਾਰਬਤੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗਿਰਿ (ਪਹਾੜੀ) ਨਰੇਸ਼ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗਿਰਿਜਾ ਹੈ । ਪਾਰਬਤੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਤੰਤ੍ਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨੌਂ ਦਰਗਾ ਤੇ ਦਸ ਮਹਾ ਵਿਦਯਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਦੇਵੀਆਂ ਤਾਮਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੁੰਡਮਾਲਾ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਪਤੀ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਮੁੰਡਮਾਲਾ ਧਾਰੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਗਿਰਿਜਾ ਦਾ ਏਥੇ ਮੁੰਡਮਾਲਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਦਸਿਆ ਹੈ ।

ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ

ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਨੋਹਰ ਰਚਨਾ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਵੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੜ ਕਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ* ਦੀ ਨਾਮਾਵਲੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:—

“ਉਦੇ ਰਾਇ, ਅਣੀ ਰਾਇ, ਅਮ੍ਰਿਤ ਰਾਇ, ਅੱਲੂ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ, ਆਲਿਮ, ਈਸਰ ਦਾਸ, ਸੁਖਦੇਵ, ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ, ਸੁਖੀਆ, ਸੁਦਾਮਾ, ਸੈਨਾਪਤਿ, ਸ਼ਯਾਮ, ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ, ਹੀਰ ਭੱਟ, ਹੰਸ ਰਾਮ, ਕੁੱਲੂ, ਕੁਵਰੇਸ਼, ਖਾਨਚੰਦ, ਗੁਣੀਆ, ਗੁਰਦਾਸ, ਗੋਪਾਲ, ਚੰਦਨ, ਚੰਦਾ, ਜਮਾਲ, ਟਹਿਕਣ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਨਨੂਆ, ਨਿਸਚਲ ਦਾਸ, ਨਿਹਾਲ ਚੰਦ, ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਨੰਦ ਲਾਲ, ਪਿੰਡੀ ਦਾਸ, ਬਲੱਭ, ਬੱਲੂ, ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਬਿਖਾ, ਬਿਜ ਲਾਲ, ਮਥੁਰਾ, ਮਦਨ ਗਿਰਿ, ਮਦਨ ਸਿੰਘ, ਮੱਲੂ, ਮਾਨ ਦਾਸ, ਮਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ, ਰਾਮ, ਰਾਵਲ, ਲੱਖਾ, ਰੋਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੋਹਨ।”†

ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਣੀ ਰਾਇ ਦੂਜਾ ਕਵੀ ਹੈ।

ਅਣੀ ਰਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕਦੇ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਕਿਤਨਾ ਸਾਹਿੱਤ ਰਚਿਆ, ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਕੇਵਲ ਇਤਨੀ ਹੀ ਸੰਕੇਤਕ ਗੱਲ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ—

ਅਣੀ ਰਾਇ ਗੁਰੂ ਸੇ ਮਿਲੇ, ਦੀਨੀ ਤਾਹਿੰ ਅਸੀਸ।

“ਆਉ” ਕਹਯੋ ਮੁਖ ਆਪਨੇ, ਬਹੁਰ ਕਰੀ ਬਖਸੀਸ਼ ॥ ੧ ॥

ਨਗ ਕੰਚਨ ਭੂਖਨ ਬਹੁਰ, ਦੀਨੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਤੇਹ।

‘ਨਾਮਾ ਹੁਕਮ’ ਲਿਖਾਇਕੈ, ਦੀਨੋ ਸਰਸ ਸਨੇਹ ॥ ੨ ॥

ਅਰਥਾਤ—‘ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਅਗੋਂ ‘ਆਉ’ ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਆ ਤੇ ਯੋਗ ਕਵੀ ਜਾਣਕੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਨਗ, ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਭੂਖਣ, ਅਥਵਾ—ਸੁੱਚੇ ਨਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਜਿਹੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਭੂਖਣ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ

*‘ਹੁਤੇ ਬਵੰਜਾ ਕਵਿ ਗੁਰੁ ਪਾਸ। ਸਭ ਹੀ ਬਾਨੀ ਕਰਹਿੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼। (ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੁ: ਰੁਤ ੩, ਅੰਸੂ ੫੧)

†ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੁ:, ਰੁਤ ੫, ਅੰਸੂ ੨੭, ਸ: ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫਾ ੨੫੩੦। ਬਵੰਜਾ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। (ਦੇਖੋ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਟਿਪਣੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਸਫਾ ੫੫੫੨ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ੩, ਸਾਖੀ ੫੩) ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੱਧੂ; ਰਾਮਦਾਸ; ਸੈਨਾ; ਸੇਖਾ; ਰਾਮ ਚੰਦ; ਮਾਨੀ; ਸੁੰਦਰ; ਜਾਨ ਅਤੇ ਠਾਕੁਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਵੀ ਗਿਣੇ ਹਨ; ਜੋ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਨਾਮਾਵਲੀ ਵਿਚ ਫਰਕ ਦਸਦੇ ਹਨ।

ਹੁਕਮ-ਨਾਮਾ ਲਿਖਵਾਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਸ ਸੰਨ-ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ।

ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦਾ ਕਥਾਨਕ, ਜੋ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ (ਜਦ) ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਕੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਉਸਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਏ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਵ-ਦੇਹੁਰੇ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਫਰਿਆਦ ਹੋਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸੋਢਵੰਸ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਦੇ ਗਿ੍ਹ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ । (ਛੰਦ ਅੰਕ ੬-੯) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਪਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੋਣ ਸਿਖਾਂ ਨੇ (ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਬਿ: ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸੇ ਬਣਕੇ) ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤ-ਅਸਤ ਸੰਭਾਲੇ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ (ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ) ਲਿਖਤ ਭੇਜੀ ਗਈ ਕਿ 'ਹੁਣ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤੇਰੇ ਤਖਤੋ ਤਾਜ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਲਵੇਗਾ ।' ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕੁਝ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ । (੧੦-੧੧) ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੋਲੋਂ ਅਬਦੁੱਲਾ ਖਾਂ ਨਾਮੀ ਇਕ ਦਰਬਾਰੀ ਨੇ, ਜੋ ਰਾਤ ਦਿਨ ਚੁਗਲੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪੰਥ (ਖ਼ਾਲਸਾ) ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ; ਇਸ ਲਈ (ਹੁਣ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । (੧੨-੧੪) ਇਹੋ ਮਸਲਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਉਮਰਾਉ (ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਅਮੀਰ) ਸਨ, ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨੇੜੇ ਝੇੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਸਨ:—ਜ਼ੁਲਫਕਾਰ ਖਾਂ, ਕਾਸਿਮ ਖਾਂ, ਕੋਕਲਤਾਸ, ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ, ਗੰਜ ਅਲੀ ਖਾਂ, ਸ਼ਾਕਰ ਖਾਂ; ਹਸਨ ਅਲੀ ਖਾਂ, ਹਿੱਮਤ ਖਾਂ, ਰਜ਼ਾ ਕੁਲੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ (ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾਹੌਰ) । (੧੬-੧੮)

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਆਕੇ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨਾਮੀ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ; ਜੋ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਜੋਧਾ ਸੀ; ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤ-ਅਸਤਾਂ ਨਾਲ ਸਜੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਚੜਾਈ ਕਰੇ । ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਕੂਚ ਦਾ ਨਗਾਰਾ ਬਜਵਾ ਦਿਤਾ । ਜਦ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ (ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ) ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸਦਾ ਡਟਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ । (੧੯-੨੮) ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਖੁਦ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਖਲੋਤੇ ਸਨ; ਉਥੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਝੋਕ ਦਿੱਤੀ । ਗਹਗੱਚ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹਿੱਮਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸਦੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸਣੇ ਅੰਬਾਰੀ ਦੇ ਢਾਹ ਲਿਆ । ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ (ਪਿਆਰੇ) ਤੇ ਬਚਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸੂਰਮਤਾ ਦਿਖਾਈ । ਇਕ ਮਦ ਮਸਤ ਹਾਥੀ; ਜੋ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਵਲੋਂ (ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਕੇ) ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਭਾਈ ਬਚਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ (ਨਾਗਣੀ ਦੇ) ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰ ਭਜਾਇਆ । (੨੯-੩੮) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਗਾੜ੍ਹੇ ਘਮਸਾਨ ਵਿਚ "ਲਰਤ ਅਜ਼ੀਮ ਜਹਾਂ ਗੁਰੂ ਲਲਕਾਰਯੋ ਆਇ" । ਅਰਥਾਤ—ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ ਤੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦੁਰੀ

ਦੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਕੇ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। (ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਗ ਮੈਂ ਬਲੀ, ਸੁਕਵਿ ਰਾਇ ਪੋਰਖ ਪ੍ਰਬਲ। ਜਹਾਂ ਮਾਰਿ ਸੁ ਸ਼ਾਹ ਅਜ਼ੀਮ ਕੋ ਤਖਤ ਛਤ੍ਰ ਦਿਨ ਦਿਨ ਅਟਲ।) ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਸਾਰ ਇਕ ਦਮ ਲੋਹ, ਅਰਥਾਤ-ਜੰਗ ਦਾ ਪਾਸਾ ਪਲਟ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਗਲਾਈ ਫੌਜ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸਣ ਤੇ ਫਤਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੋਈ।
(੩੯-੬੧)

ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਛੰਦ ਅੰਕ ੬੧ ਪੂਰ ਹੀ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀਆਂ ੮ ਪਉੜੀਆਂ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦਾ ਕੇਵਲ ਖੁਲਾਸਾ ਮਾਤ੍ਰ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੀਰਤਾ ਤੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਈ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਇਸ ਜੰਗਨਾਮੇ ਦੀ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਰਲਵੀਂ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ-੩੬ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਤੇ ੬੨ ਤੋਂ ੬੯ ਅੰਕ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਰਚਨਾ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਦੀ ਇਹ ਖਿਚੜੀ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਕਵੀ ਅਣਿ ਰਾਇ ਨੇ ਹੀ ਅਪਣਾਈ ਹੋਵੇ, ਬਲਕਿ ਇਸਤਰਾਂ ਦੀ ਖਿਚੜੀ-ਸਾਹਿੱਤ-ਰਚਨਾ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਤੇ ਕਲਕੀ ਅਵਤਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਸਾਰੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਰਚਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਵਧੀਆ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਸੈਨਾਪਤਿ ਨੇ ਗੁਰਸੋਭਾ ਵਿਚ, ਕਵੀ ਕੰਕਨ ਨੇ ਦਸ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਕਥਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼* ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਅਜਿਹੇ ਨਮੂਨੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿੱਤਕ ਸੁਆਦ ਬਦਲਨ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਚੰਗੀ ਚਮਤਕਾਰ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਨੂੰ ਖੂਬ ਨਿਬਾਹਿਆ ਹੈ। ਰੂਪਕ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਿਚ ਕਵੀ ਉਸਤਾਦ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ—

ਆਪ ਘਟਾ, ਅੰਕੁਸ ਛਟਾ, ਬਗ ਦੰਤਨ ਕੀ ਪਾਂਤਿ।

ਮਦ ਪਾਨੀ, ਬਾਨੀ ਗਰਜ, ਘਨ ਗਜ ਏਕੋ ਭਾਂਤਿ॥

ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਦੇ ਦਲ ਵਿਚ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਸਨ, ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਇਕੋ ਗੀਆ ਛੰਦ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—

ਤੀਖੇ ਤੁਰੰਗ ਅਭੰਗ ਸੁੰਦਰ, ਅੰਗ ਅੰਗ ਅਨੂਪ ਜੇ।

ਅਰਬੀ ਇਰਾਕੀ ਕੱਛ ਬਲਖੀ ਸਜੇ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਜੇ।

ਕਾਬਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਬੇਸ ਤੁਰਕੀ ਤੇਜ ਤਾਜੀ ਬਾਜ ਨੇ।

ਖੁਰਸਾਨ ਰੂਮ ਫਿਰੰਗ ਸਿੰਧੀ, ਪੀਪਰੇ ਦਲ ਗਾਜ ਨੇ।.....

ਤੇ ਇਧਰੋਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਘੱਟ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਵਸ (ਬਰਸਾਤ) ਦੇ ਪ੍ਰਬਲ ਘਨ ਘੋਰ (ਲੰਗੋਰ ਕੇ ਆ ਰਹੇ) ਬੱਦਲਾਂ ਨਾਲ ਉਪਮਾ ਦਿਤੀ ਹੈ—

ਚੜ੍ਹ ਚਲਯੋ ਜੁ ਸਿੰਘ ਗੁਬਿੰਦ, ਸੰਗ ਸੈਨਾ ਸਬਲ।

*ਦੇਖੋ, ਰੱਤ ੪, ਅੰਸੂ ੧੬।

ਜਨ ਪੱਛਮ ਘਨ ਘੋਰ, ਉਠਯੋ ਪਾਵਸ ਪਬਲ ।
 ਮੱਤ ਮਤੰਗ ਉਤੰਗ, ਪੁਜਾ ਫਰਹਰਹਿ ਇਵ ।
 ਪੁਰਵਾ ਧਾਵਤ ਲਿਯੇ, ਇੰਦੁ ਕੋ ਧਨੁਖ ਜਿਵ ।.....
 ਚੰਚਲ ਚਪਲ ਚਲਾਕ, ਛਬੀਲੇ ਸੋਹਨੇ ।
 ਦੇਤ ਬਾਤ ਕੋ ਬਾਜੀ, ਬਾਜੀ ਰੋਹਨੇ ।.....

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਜਦ ਕਮਾਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੀਰ ਛੁੱਟਦੇ ਤੇ ਫਣੀਅਰ ਸੱਪਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਡ ਕੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਡੰਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਦੇਖਣ ਜੋਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਵੀ ਉਸ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਇੰਜ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ:—

ਤੀਰਨ ਕੀ ਚਹੁਟੈਂ ਚਹੁ ਓਰ ਤੈਂ, ਤਾਨ ਸਰਾਸਨ ਸੋਂ ਜਬ ਛਾਡੇ ।
 ਬੇਧਤ ਯੋਂ ਉਨ ਕੋ ਨਿਕਸਯੋ, ਉਤ ਪਾਖਰ ਢਾਲ ਭਈ ਨਹੀਂ ਆਡੇ ।
 ਏਕ ਲੁਟੇ ਉਲਟੇ ਪਲਟੇ, ਇਕ ਭਾਜ ਬਚੇ ਦੁਰ ਤਾਪਤ ਖਾਡੇ ।
 ਧਾਇ ਲਗਯੋ ਅਰਿ ਕੇ ਉਰ ਯੋਂ, ਮਨੋਂ ਅੰਤ ਕੇ ਜਾਇ ਨਿਸਾਨ ਸੇ ਗਾਡੇ ॥
 ਧਰ ਕੋਸਨ ਸੇ ਬਹੁ ਰੋਸਨ ਸੋਂ, ਬਿਸਿਖੀ ਬਿਸ ਸੇ ਨਿਕਸੇਂ ਅਨੀਆਰੇ ।
 ਗੁਨ ਜੋਰ ਕੇ ਜੋਰ ਸੋਂ ਛਾਡਤ ਹੀ, ਛਿਨ ਮੈਂ ਚਲ ਪਾਨ ਕਿਯੇ ਤਨ ਨਯਾਰੇ ।
 ਆਪ ਗਡੇ ਉਰ ਬਾਹਰ ਫੈਂਕ ਸੁ, ਯੋਂ ਕਵਿਤਾ ਛਵਿ ਭਾਉ ਵਿਚਾਰੇ ।
 ਪੋਤ ਕਪੋਤ ਕਰਾਇਨ ਤੇ ਸੁ ਮਨੋਂ, ਮੁਖ ਕਾਢ ਕੈ ਮਾਂਗਤ ਚਾਰੇ ॥
 ਮਾਰ ਮਚੀ, ਨ ਸੰਭਾਰ ਰਹੀ, ਦੁਹੁ ਓਰ ਛੁਟੈਂ ਘਨ ਜਯੋਂ ਘਨ ਗੋਲੈਂ ।
 ਤਾਨਿ ਸਰਾਸਨ ਤੀਰ ਚਲੈਂ, ਬਰ ਬਾਨਨਿ ਸੋਂ ਬਹੁ ਕਾਇਰ ਡੋਲੈਂ ।
 ਆ ਗਨ ਬੀਰ ਅਜਾਚੀ ਭਏ, ਤਹਿ ਜੰਬੁਕ ਗਿੱਧ ਮਹਾਬਤ ਖੋਲੈਂ ।
 ਟੁੱਟਤ ਸੀਸ ਭੁਜਾ ਉਰ ਫੁੱਟਤ, ਲੁੱਟਤ ਜਯੋਂ ਪਰ ਪਾਵਕ ਹੋਲੈਂ ॥

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਨੇ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਸਿਰਫ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਇਕੋ ਦੋਹੇ ਵਿਚ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਦਿਤੀ ਹੈ:—

ਗਜ ਕਾਟੇ, ਘੋਰੇ ਮੁਏ, ਮਾਣਸ ਮਰੇ ਅਨੇਕ ।
 ਕਈ ਸਹੁਸੁ ਦਲ ਜੁਝਿਓ, ਬਰਣੈ ਕਹਾਂ ਬਿਬੇਕ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਵਰਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਬੀਰ ਰਸ ਦੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਉਤੇ ਹੀ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤੇਗਾਂ ਕਿਵੇਂ ਲਿਸ਼ਕਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਲੱਗਣ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਭਯਾਨਕ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਥੋੜ ਦਿਲੇ ਆਦਮੀ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋਕੇ ਨਸਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਲੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਸਨ ਆਦਿ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਇਹ ਖੂਬੀਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਪਉੜੀ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ—

(੧੬)

ਘਰ ਦਮਾਮੇ ਸੰਚਰੇ, ਤੀਰੇ ਝਰ ਲਾਵਨ ।
ਖੰਡਾ ਬਿੱਜ ਚਮਕਈ, ਵੈਰੀ ਤਨ ਤਾਵਨ ।
ਬੱਦਲ ਮਾਰੂ ਬਰ ਤੁਰੈ, ਭਰਿ ਜੋਸੀ ਧਾਵਨ ।
ਕੜਕਣ ਗੋਲੇ ਸੁਤਰਨਾਲ, ਕਾਇਰ ਕੰਪਾਵਨ ।
ਅਰਿ ਘਰ ਕਾਲ ਪਰਖੀਏ, ਘਰਨੀ ਬਿਰਲਾਵਨ ।
ਚੜਿਆ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਸਾਰ ਸੰਦਾ ਸਾਵਨ ॥

ਕੇਹੜਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੰਘ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ-ਸੁਣ ਕੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ । ਆਪਣੇ ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਕੇ ਧਰਮ ਜੁਧ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਭਰਨਾ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਰਤੱਬ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਝਲਕ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ।

ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਦਾ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿੱਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਇਕ ਲਾਭਦਾਇਕ ਚੀਜ਼ ਹੈ । ਸਾਹਿੱਤ ਲਈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਕ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਇਸਦਾ ਲੇਖਕ ਉਸ ਜੰਗ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ, ਜਿਸਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਵੇਰਵਾ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮੌਜੂਦ ਸੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਦੀ ਇਕ ਅਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ, ਗਵਾਹੀ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਅਥ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ਲਿਖਯਤੇ ।

ਦੋਹਰਾ ॥

ਅਨੀ ਰਾਇ ਗੁਰੁ ਸੇ ਮਿਲੇ, ਦੀਨੀ ਤਾਹਿ ਅਸੀਸ ।
“ਆਉ” ਕਹਯੋ ਮੁਖ ਆਪਨੇ, ਬਹੁਰ ਕਰੀ ਬਖਸੀਸ* ॥ ੧ ॥
ਨਗ ਕੰਚਨ ਭੂਖਨ ਬਹੁਰ, ਦੀਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਏਹ ।
ਨਾਮਾ ਹੁਕਮਾਂ ਲਿਖਾਇਕੈ, ਦੀਨੋ ਸਰਸ ਸਨੇਹ ॥ ੨ ॥
ਸਵੈਯਾ ।

ਬਾਨ ਕਪਿ ਧੁਜਨ ਭੀਮ ਭੁਜਾਨ੧, ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸੁ ਮਾਨਸ ਕੋ ਮਰਦਾਨੇ ।
ਮਾਰ ਕੇ ਮੀਰ ਅਧੀਰ ਕਿਯੇ, ਨਿਤ ਯੋਂ ਡਰਪੈ ‘ਕਵਿਰਾਇ’ ਬਖਾਨੇ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਚਢੈ, ਅਰਿ ਕੇ ਸੁਨਕੇ ਹਿਯਰੇ ਧਹਿਰਾਨੇ੨ ।
ਤੇਜ ਕੇ ਤ੍ਰਾਸ ਤੇ ਯੋਂ ਤਰਫੈ, ਬਰਕੇ ਬਿਰਿਆ ਜਯੋਂ ਪਾਰਦਤ ਪਾਨੇ ॥ ੩ ॥
ਕਬਿੱਤ ।

ਜੀਤੇ ਜਿਨ ਦੱਛਨ ਬਿਚੱਛਨ ਬਨੈਤ ਬਾਕੇ,
ਨਾਦਰ ਨਿਪਟ ਅਤਿ ਆਦਰ ਸਿਪਾਹੀ ਕੋ ।
ਜਾਕੇ ਤ੍ਰਾਸ ਵੈਰੀ ਬਨਵਾਸ ਉਪਹਾਸਃ ਲੋਤ,
ਛਾਡੇ ਸੁਖ ਆਸ ਉਪਹਾਸ ਜਾਹੀ ਤਾਹੀ ਕੋ ।
ਜੇਯਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਉਦਾਰ ਆਯੋ ‘ਰਾਇ ਕਵਿ’,
ਗਾਹਤ, ਨ ਬਾਰ ਕੈਈ ਬਾਰ ਅਵਗਾਹੀ ਕੋ ।
ਏਕ ਫੌਜੈਂ ਫੋਰ, ਏਕ ਓਰ ਏਹ ਜੋਰ ਕਰੈ,
ਤੇਰੀ ਤਰਵਾਰ ਹੈ ਬਿਰੰਚਿ ਪ ਪਾਦਸਾਹੀ ਕੋ ॥ ੪ ॥
ਪਾਯੋ ਜੈਤ ਪਤ ਏ ਸਤ ਪਤ ਜਯੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਭਏ,
ਏਕ ਉੰਡ ਗਏ ਏਕ ਪਵਨ ਉੰਡਾਤ ਹੈ ।

*ਬਖਸ਼ਿਸ਼ । †ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਇਸੇਤਰਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ । ‡ਜਿਸ ਦੀ ਧੁਜਾ ਵਿਚ ਕਪਿ (ਬਾਂਦਰ) ਦਾ ਚਿੰਨ ਹੈ, ਭਾਵ ‘ਅਰਜੁਨ’ ਪਾਂਡੇ ।
੧-ਭਾਰੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ (ਤਕੜੇ ਡੈਲਿਆਂ) ਵਾਲਾ, ਯਾ ਭੀਮ ਪਾਂਡੇ ਵਰਗੇ ਬਾਹੁਬਲ ਵਾਲਾ ।
੨-ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚੜਾਈ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਅਰਿ ਕੇ (ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ) ਹਿਯਰੇ (ਦਿਲ) ਧਹਿਰਾਨੇ (ਦਹਿਲ) ਗਏ । ੩-ਪਾਰਾ । ੪-ਹਾਸਾ, ਠੱਠਾ-ਮਖੌਲ । ੫-ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਧਾਤਾ । ੬-ਜਯ ਦਾ ਪਤ੍ਰ, ਅਰਥਾਤ-ਫਤਹ ।

ਚਲੇ ਸੁਖ ਫੂਲ ਸੂਲ ਉਠੇ ਉਰ ਅਰਿਨ ਕੇ,
 ਚਾਹਤ ਅਰਿਨ ਸੇਂ ਅਰਿਨ ਬਿਲਲਾਤ ਹੈ ।
 ਪਾਯੇ ਫਲ ਪਗਟ ਪਤਾਪ ਪਾਤਸਾਹੀ ਕੇ ਸੁ,
 ਜੋਧਾ ਗੁਰੁ-ਬਿੰਦਿ, ਰਸ ਕੀਰਤ ਚੁਚਾਤ ਹੈ ।
 ਸੂਰਨ ਕੀ ਲਾਜ ਸੁਖ ਪਾਨਪ* ਸਮਾਜ ਆਜ,
 ਤੇਰੀ ਤਰਵਾਰ† ਰਿਤੁਰਾਜ ਜਯੋ ਬਿੱਖਯਾਤ ਹੈ ॥ ੫ ॥
 ਦੋਹਰਾ ।

ਤਖਤੇ ਬੈਠ ਅਨੀਤਿ ਕੇ, ਸੁਨੇ ਨ ਚਿਤ ਅਕੁਲਾਇ ।
 ਤਾਕੋ ਕਰਤਾ ਦਿਨਨ ਕੇ, ਕਿਉਂ ਨ ਲਗੇ ਫਲ ਆਇ ॥ ੬ ॥
 ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ ਕਰੇ, ਜੁ ਦੇਉਃ ਢਹਾਵੈ ਨਿੱਤ ।
 ਫਰਿਆਦ ਲਗੀ ਦਰਗਾਹ ਮੈਂ, ਕਰਤਾ ਧਰੇ ਨ ਚਿੱਤ ॥ ੭ ॥
 ਹੁਕਮ ਹੂਓ ਗੋਬਿੰਦ ਕੋ, “ਉਤਰਯੋ ਅਵਨੀ ਜਾਇ ।
 ਕੁਟਲ ਕਰਮ ਐਰੰਗ ਕਰੇ, ਤਾਕੋ ਦੇਹੁ ਸਜਾਇ” ॥ ੮ ॥
 ਧਨੁਖ ਚਕ੍ਰ ਖੰਡਾ ਧਰੇ, ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਸੁਲਤਾਨ ।
 ਸੋਢਵੰਸ਼ ਅਵਤਾਰ ਹੋ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਲਵਾਨ ॥ ੯ ॥
 ਲਿਖੇ ਪਠਾਏ ਸ਼ਾਹ ਪੈ, “ਛੋਡਯੋ ਸਕਲ ਸਮਾਜ ।
 ਕਛੁਕ ਦਿਨਨ ਲਗ ਖਾਲਸਾ, ਲਹੈ ਤਖਤ ਐ ਤਾਜ” ॥ ੧੦ ॥
 ਸੋਰਠਾ ।

ਸੁਨੀ ਸ਼ਾਹ ਯਹ ਬਾਤ, ਉਤਰ ਦਿਯੋ ਨਿਰਾਸ ਕਛੁ ।
 ਜਾਨੈ ਸਾਈ ਜਾਤ, ਜੋ ਜਾਨੈ ਮੋਕੋ ਮਿਲੈ ॥ ੧੧ ॥
 ਦੋਹਰਾ ।

“ਪੰਥ ਚਲਾਵਤ ਜਗਤ ਮੇ,” ਕਹੀ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਨ ।
 “ਤਾਕੋ ਦੇਸ ਨ ਰਾਖੀਏ, ਸੁਨ ਸਾਹਿਬ ਸੁਲਤਾਨ” ॥ ੧੨ ॥
 ਸੋਰਠਾ ।

ਖੋਟੀ ਪੜੀ ਗੋਬਿੰਦ, ਦਿਯੋ ਕਾਢ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ।
 ਦੁਰ ਕੁਟਨ ਕਮਜਾਤ, ਕਹੀ ਬਾਤ ਤਬ ਸਜਾਹ ਇਹ ॥ ੧੩ ॥
 ਦੋਹਰਾ ।

ਨਿਸ ਦਿਨ ਚੁਗਲੀ ਜੋ ਕਰੇ, ਖਾਂ ਅਬਦੁੱਲਾ ਨਾਮ ।
 ਕਹੀ ਜਾਇ ਅਉਰੰਗ ਪੈ, ਯਹੀ ਤਾਹਿ ਕੋ ਕਾਮ ॥ ੧੪ ॥
 ਜੋ ਹਮ ਮਤ ਦੁਰਮਤ ਭਈ, ਉਪਜਯੋ ਹਿਯੇ ਅਸੱਤ ।
 ਬਿਨਸਤ ਲਗੇ ਨ ਬਾਰ ਤਿਸ, ਕੀਜੋ ਕਹਾਂ ਬਡੱਤ ॥ ੧੫ ॥
 ਚਹੂੰ ਓਰ{} ਉਮਰਾਉ ਮਿਲ, ਮਸਲਤ ਕਰੈਂ ਅਨੇਕ ।
 ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਪੱਛ ਕੋ, ਭਏ ਆਪ ਮੈਂ ਏਕ ॥ ੧੬ ॥
 ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਬਖਾਨਿਯਤ, ਅਤਿ ਜੋਧਾ ਬਲਵੰਤ[] ।

* ਓਜ; ਤੇਜ । † ਤਲਵਾਰ । ‡ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾ ਦੇਹੁਰੇ,
 ਠਾਕੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਂ ਸ਼ਿਵਾਲੇ ਆਦਿ । {} ਚੌਹੀਂ ਤਰਫੀਂ । [] ਬਲਵਾਨ ।

(੧੯)

ਦਲ ਬਲ ਬੁੱਧਿ ਬਿਬੇਕ ਸੋ, ਪੈਜ ਪੁਰਖ ਪਰਚੰਡ ॥ ੧੭ ॥

ਛਪਯ ।

ਜੁਲਫਕਾਰ ਖਾਂ ਪ੍ਰਿਥਮ, ਪਾਤਸਾਹੀ ਕੋ ਮੰਡਨ ।

ਕਾਸਮ ਕੋਕਲਤਾਸ, ਖਾਨ ਪਰ ਦਲੈਂ ਬਿਹੰਡਨ ।

ਇਬਰਾਹਿਮ ਖਾਂ ਅਟਲ, ਗੰਜ ਅਲਿ ਖਾਂ ਗੁਨ ਗਾਢੇ ।

ਸਾਜੋ ਸ਼ਾਕਰ ਖਾਨ, ਹਸਨ ਅਲੀ ਖਾਂ ਰਿਸ ਬਾਢੇ ।

ਅਤ ਹਿਮਤ ਖਾਂ ਤਮ ਤੇਗ ਖਾਂ, ਰਜ਼ਾ ਕੁਲੀ ਖਾਂ ਨਹਿ ਟਰੈ ।

ਸੁਤੁ*ਸੁਭਟ ਅਤੁਲ ਬਖਾਨ ਕੇ, ਜਬਰਦਸਤਾਂ ਸਨਮੁਖ ਲਰੈ ॥ ੧੮ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਸਰਜੈ ਖਾਨ ਅਜੀਮ ਕੋ, ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਇਹ ਸਾਹਿ ।

ਸਾਜਿ ਚਮੁੰਝ ਚਤੁਰੰਗਨੀ, ਚੜੋ ਜਾਇ ਤੁਮ ਤਾਹਿ ॥ ੧੯ ॥

ਪਉੜੀ ।

ਕੂਚ ਕਿਯੋ ਅਜੀਮ, ਸਰਜੈ ਭਾਨ{ } ਮੈਂ ।

ਡਰ ਡੁਲੇ ਦਿਗ ਪਾਲ[], ਚਾਲ ਅਸਮਾਨ ਮੈਂ ।

ਸਈਅਦ ਚਲੇ ਪਠਾਨ, ਮੁਗਲ ਕਈ ਲੱਖ ਹੈਂ ।

ਚਲੇ ਜਾਹਿ ਸਨਮੁਖ, ਕਾਲ ਸਭ ਭੱਖ ਹੈਂ ॥ ੨੦ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਚੜਯੋ ਚਮੁ ਚਤੁਰੰਗ ਲੈ, ਅਤਿ ਅਜੀਮ ਸੁਲਤਾਨ ।

ਤੀਰ ਤੋਪ ਗੋਲਾ ਗੁਰਜ, ਅਤ ਬਰਛੀ ਬਰ ਬਾਨ ॥ ੨੧ ॥

ਸਤਲੁਜ ਹੁੰ ਕੇ ਘਾਟ ਪਰ, ਕਿਯੋ ਠਾਟ ਗੁਰ ਜਾਨ ।

ਪਾਟਨਿ ਪਹੁੰਚੇ ਪੈਜ ਕਰ, ਕੋ ਅਜੀਮ ਅਗਯਾਨ ॥ ੨੨ ॥

ਭੁਜੰਗ ਪਯਾਤ ਛੰਦ ।

ਚਹੂੰ ਓਰ ਦਲ ਦਿਗ ਬਾਜੇ ਨਗਾਰੇ ।

ਚੜ੍ਹ ਚੱਕਵੈ ਚਿਤ ਗੁਪਤਾਂ ਜੁ ਜਾਰੇ ।

ਲਰੈਂ ਬਾਜ ਕੋ ਤਾਜ ਕੋ ਗਾਜ ਗਾਜੈਂ ।

ਖਰੇ ਲਾਜ ਕੋ ਕਾਜ ਕੋ ਨਾਹਿ ਭਾਜੈਂ ।

ਸਜੇ ਸਾਜ ਕੁੰਭੀ ਕਿਯੋ ਕੁੰਭ ਕਾਰੇ ।

ਸਿਰੀਂ ਚੇਰ ਗਜ ਗਾਹ ਘੰਟਾ ਘੁਮਾਰੇ ।

ਦਿਯੋ ਸੀਸ ਸੰਧੂਰ ਠਾਢੇ ਨਿਸਾਸੈ ।

ਸੁਨੈ ਛੰਕ ਮਾਰੂ ਨਿਰਾਤੁੰਕ ਬਾਸੈ ।

ਚਲੇ ਕੋਰ ਬਾਂਧੇ ਘਟਾ ਘੋਰ ਭਾਰੀ ।

ਪਰੀ ਛਾਹ ਛੰਨੀ ਛਟਾ ਜਯੋਂ ਉਬਾਰੀ ।

*ਰੁਸਤਮ ਖਾਂ, ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ।

†ਜਬਰਦਸਤ ਖਾਂ, ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ।

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਵਿਚ ਜਬਰਦਸਤ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

‡ਫੌਜ ।

{ } ਸੁਰਜ ।

[] ਦਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀ ।

ਚੁਐ ਗੱਭ ਪਾਨੀ, ਮਹਾ ਚੰਡ ਵਾਨੀ ।
 ਜੁਰੈ ਜੁਧ ਜੇਧਾ, ਨਹੀਂ ਸੰਕ ਮਾਨੀ ।
 ਚਹੁ ਓਰ ਤੇ ਓਰ* ਕੋਉ ਨਾਹਿ ਪਾਵੈ ।
 ਕਰੀ ਪੈਜ ਪੂਰੇ, ਕਹਾ ਲੇ ਗਿਨਾਵੈ ॥ ੨੩ ॥
 ਦੋਹਰਾ ।

ਆਪ ਘਟਾ ਅੰਕੁਸ ਛਟਾ, ਬਗ ਦੰਤਨ ਕੀ ਪਾਤਿ ।
 ਮਦ ਪਾਨੀ ਬਾਨੀ ਗਰੱਜ, ਘਨਾ ਗਜਨੰ ਏਕੈ ਭਾਤਿ ॥ ੨੪ ॥
 ਗੀਆ ਛੰਦ ।

ਤੀਖੇ ਤੁਰੰਗ{ } ਅਭੰਗ ਸੁੰਦਰ ਅੰਗ ਅੰਗ ਅਨੂਪ ਜੇ ।
 ਅਰਬੀ ਇਰਾਕੀ ਕੱਛ ਬਲਖੀ[] ਸਜੇ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਜੇ ।
 ਕਾਬਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਬੇਸ ਤੁਰਕੀ, ਤੇਜ ਤਾਜੀ ਬਾਜ ਨੇ ।
 ਖੁਰਸਾਨ ਰੂਮ ਫਿਰੰਗ ਸਿੰਧੀ, ਪੀਪਰੇ ਦਲ ਗਾਜ ਨੇ ।
 ਨੀਲੇ ਹਰੇ ਸੰਜਾਬ ਅੰਬਰਸ, ਬੋਝ ਮੰਗਸੀ ਮਨ ਹਰੇ ।
 ਸੰਦਲੀ ਅਬਲਕ ਐ ਸੀਰਾਜੀ, ਅਗਰਬਾ ਪਰ ਦਲ ਤਰੇ ।
 ਨੀਲੇ ਸੁਰਖ ਪੀਲੇ ਸਿਤਾਸਿਤ, ਪਛ ਕਲਿਆਨ ਸਵੇ ਸਜੇ ।
 ਸਿਰਗੇ ਸਮੁੰਦ ਚਲਾਕ ਚੋਧਰ, ਦੇਖ ਸੁਰਪਤਿ ਕੇ ਲਜੇ ।
 ਕਪੂਰ ਰੋਝੇ ਕਾਕ ਹਸਲੇ, ਫੁਲਵਾਰੀ ਸੇ ਫੁਲੇ ।
 ਪਾਰਾ ਬਤੇ() ਰਜ ਤੇ: ਸੁਰੰਗੇ, ਬਾਪ ਬਾਨਨ ਤੇ ਖੁਲੇ ।
 ਸੁਰਮਈ ਸੂਰੇ ਕਿਲਕ ਕਜਰੇ, ਮਿਸਤ ਕਰਬੁਰ ਅਤ ਬਲੀ ।
 ਖੁਰਖੁੰਦ ਰਬਿ ਰਜ ਰੁੰਦ ਧਾਵਤ, ਕੋਪ ਕਟਕ ਚਲਾ ਚਲੀ ।
 ਜਗ ਮਗਤ ਜੀਨ ਜਰਾਉ ਪੱਟੇ, ਪੇਸ ਬੰਦ ਬਨਾਉ ਕੇ ।
 ਪਹਰੇ ਸਨਾਹੁ ਬਨਾਇ ਪਾਖਰ, ਚਕ੍ਰਵੇ ਚਕ ਚਾਹੁ ਕੇ ॥ ੨੫ ॥
 ਦੋਹਰਾ ।

ਪਾਦ ਕੋਸ ਡੇਰੇ ਰਹੇ, ਛੁੱਟੇ ਤੀਰ ਜੁ ਬੀਰ ।
 ਗਡੈ ਜਾਇ ਅਜੀਮ ਪੈ, ਕਹੈ ਜੁ ਜਾਦੁ ਬੀਰਃ ॥ ੨੬ ॥

*ਅੰਤ । †ਬੱਦਲ । ‡ਹਾਥੀ । (ਏਥੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਬੱਦਲਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।) { }ਘੋੜੇ । []ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ।
 ()ਪਾਰਾਬਤ (ਕਬੂਤਰ) ਦੇ ਰੰਗ ਵਾਲੇ, ਅਰਥਾਤ-ਕਬੂਤਰੇ । :ਚਾਂਦੀ ਰੰਗੇ ।
 :ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ, ਰੁਤ ੬, ਅੰਸੂ ੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਢਾਈ ਕੋਹਾਂ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਜਬਰਦਸਤ ਖਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਦ ਖਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਹਿੰਦ ਚੌਪੜ ਖੇਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ, ਜੋ ਸਾਲਮਲੀ (ਸਿੰਮਲ) ਦੇ ਰੁਖ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਉਹ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਲੱਗਿਆ । ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਮ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤੀ ਮੰਨਿਆ । ਪਰ ਦੂਜੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਅਭਯਾਸ ਦਾ ਠਤੀਜਾ ਹੈ ।

ਰਾਸ ਛੰਦ

ਚੜ੍ਹ ਚਲਯੋ ਜੁ ਸਿੰਘ ਗੁਬਿੰਦ, ਸੰਗ ਸੈਨਾ ਸਬਲ ।
 ਜਨ ਪੱਛਮ ਘਨਘੋਰ, ਉਠਯੋ ਪਾਵਸ ਪਬਲ ।
 ਮੱਤ ਮਤੰਗ* ਉਤੰਗ† ਪੁਜਾ ਫਰਹਰਹਿੰ ਇਵ ।
 ਪੁਰਵਾ‡ ਧਾਵਤ ਲਿਯੇ ਇੰਦੁ ਕੇ ਧਨੁਖ ਸ਼ਿਵ ।
 ਫਿਰ ਪੁਰਵਾ ਸੇਂਧਰ ਧਾਏ ਧੀਰਜ ਧਰਾਧਰ ।
 ਕੋਰ ਬਾਂਧ ਗਿਰ ਜਾਏ ਕੀਨੇ ਬਰਾਬਰ ।
 ਬਗ ਪੰਤ{ ਦੰਤ ਦਰਸਾਏ, ਬਾਦਲ ਮੇਹ ਕੇ ।
 ਚੁਏ ਗੰਡ ਮਦ ਪਾਨੀ ਭਾਰੀ ਦੇਹ ਕੇ ।
 ਛਾਏ ਮੇਘ ਜੁ ਡੰਬਰ ਅੰਬਰ ਸੇ ਸਰਸ ।
 ਭਈ ਪੁੰਦ ਰਜ ਰੁੰਦ, ਸੂਰ ਝਾਪਯੋ ਦਰਸ ।
 ਅੰਕਸ਼ ਜੜਤ ਜੜਾਉ, ਦਿਪੈਂ ਤਹ ਅਤ ਭਲਾ ।
 ਜਨ ਘਟਾ ਛਟਾ ਆਕਾਸ਼ ਜੁ ਚਮਕੈ ਚੰਚਲਾ ।
 ਜਰੀ ਬਾਫ ਕੈ ਝੁਲ ਸੂਮ ਸਕਲਾ ਤਕੇ ।
 ਸੀ ਚਮਰ ਗਜ ਘੰਟਾ ਘੁਰੇ ਸੁਕ ਘਾਟਕੇ ।
 ਕੰਜਲ ਗਿਰ[] ਸੇ ਬਰਣੋ ਬਰਣ ਬਨਾਇ ਬਰ ।
 ਮਾਰੈਂ ਸੁੰਡ ਫੁੰਕਾਰ ਜੁ ਪਾਰਾਵਾਰਿ ਪਰ ।
 ਜਬ ਸੁੰਡਾਹਲ ਸਜੈ ਪੂਰ ਸੰਧੂਰ ਰੁਚ ।
 ਸਾਂਝ ਲਲਾਈ ਮਾਂਝ ਕਿਧੋਂ ਗਿਰਿਰਾਜ ਉਚ ।
 ਡਰ ਡੁਲੇ ਦਿਗ ਪਾਲ, ਜਲਾਜਲ ਕੀਚ ਹੁਇ ।
 ਦੁਰੇ ਦੈਰ ਦਰ ਹਾਲ, ਬਿਆਲ() ਬਿਲ ਬੀਚ ਹੁਇ ।
 ਰਦਃ ਫੁੱਟੇ ਬਾਰਹਿ, ਤਲਾਤਲ ਤਿੜ ਤੁੜਗ ।
 ਧੌਲ ਧਰਾਧਰ ਕੱਪਯੋ, ਕੂਰਮ ਕਿੜ ਮੁੜਗ ।
 ਐ ਮਤ ਅਮਿਤ ਮਤੰਗ ਬਿੰਦ ਬਲ ਬਾਹ ਕੇ ।
 ਕੇ ਕਵਿ ਸਕੇ ਸਰਾਹਿ, ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਨਾਹ ਕੇਃ ॥ ੨੬ ॥
 ਜੀਨ ਜਰਾਉ ਬਨਾਇ ਤੁਰੰਗਮ ਕੋਰ ਕੇ ।
 ਚਪਲ ਭਾਸ ਮਿਗ ਮੀਨ, ਭਾਨ ਰਥ ਜੋਰ ਕੇ ।
 ਚੰਚਲ ਚਪਲ ਚਲਾਕ, ਛਬੀਲੇ ਸੋਹਨੇ ।
 ਦੇਤ ਬਾਤ ਕੇ ਬਾਜੀ ਬਾਜੀ ਰੋਹਨੇ ।
 ਉਠੇ ਜਾਤ ਨਭ ਗੌਨ, ਭੀਰ ਭਟ ਕੌਨ ਕੀ ।
 ਨੇਕ ਸੁ ਬਾਗੋਂ ਲੇਹਿੰ ਬਾਗੋਂ ਪੈਨ ਕੀ ।
 ਸਾਤ ਦੀਪ ਕਰ ਭੈਰੀ, ਫਿਰਕੀ ਸੇ ਫਿਰੈਂ ।

*ਮਸਤ ਹਾਥੀ । †ਉੱਚੇ । ‡ਬੱਦਲ । {}ਬਗਲਿਆਂ ਦੀ ਪੰਤ (ਪੰਕਤੀ) ।

[]ਪਰਬਤ । ()ਸੱਪ । ਃਦੰਦ । ਃਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ।

ਬੈਨ ਤੇਯ* ਤਰੁ ਦੁਰਤ, ਦੌਰ ਮਨ ਤੇ ਪਰੈਂ ।
 ਕੱਛੀ ਸੁੱਛ ਸੁਜਾਤ, ਪਰੇਵਾ ਪੈਨ ਹੈ ।
 ਅੰਗ ਅਨੁਪਮ ਰੰਗ, ਸਿੰਧ ਸੁਤ ਕੈਨ ਹੈ ।
 ਬਰੇ ਬਾਰ ਕਰ ਮੋਤੀ, ਪਾਰਦ ਚਲਾਚਰ ।
 ਦੇਖ ਦੌਰ ਕੇ ਦੁਰੇ ਜੁ ਦਾਮਿਨਿ ਦਰਾਦਰ ।
 ਖੰਜਨ ਸਰਦ ਸੁਹਾਏ, ਰਹੇਂ ਸੁ ਬਾਰ ਹੈਂ ।
 ਸਮਰ ਸੁ ਮਦ ਜਨ ਮੀਨ, ਪਰੇ ਵਾਪਾਰ ਹੈਂ ।
 ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਗੁਰੁ ਆਪ, ਸਿੰਘ ਗੋਬਿੰਦ ਹੈਂ ।
 ਜਨ ਮਘਵਾ ਚੜ੍ਹਯੋ ਗੁਰਾਕ, ਸੂਰ ਸੰਗ ਬਿੰਦ ਹੈਂ ॥ ੨੭ ॥
 ਦੋਹਰਾ ।

ਲਰੇ ਦੋਇ ਦਲ ਦੋਇ ਦਿਸ, ਕੋਉਅ ਨ ਨੈਕ ਸਰਾਇ ।
 ਬੁੱਧ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਧ ਨਾ ਪਰੇ, ਜੁਰੇ ਜੁੱਧ ਕੇ ਆਇ ॥ ੨੮ ॥
 ਚੌਪਈ ।

ਸਭ ਕੇ ਮਨ ਮੈਂ ਯਹੀ ਬਿਸੇਖੇ ।
 ਦਲਬਲ ਪੁਬਲ ਅਜੀਮਹਿ ਦੇਖੇ ।
 ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਭਏ ਤਿਹ ਸੰਗੀ ।
 ਸੂਰਬੀਰ ਜੋਧਾ ਜੁਰ ਜੰਗੀ ।
 ਬੁਧ ਬਚਿਤੁ ਅਰੁ ਬਡੇ ਖਜਾਨਾ ।
 ਰੋਪਯੋਂ ਖੇਤ ਧਰੇ ਬਰ ਬਾਨਾ ।
 ਨਿਸ ਦਿਨ ਰਾਖੇ ਬੀਨਃ ਸਿਪਾਹੀ ।
 ਸਦੀਂ ਹਜਾਰੀ ਔਰ ਪੰਜਾਹੀ ।
 ਸਭੈ ਬਨਾਉ ਠੀਕ ਹੈ ਯਾਕੇ ।
 ਹੋਨੀ ਹਾਥ ਰਹੀ ਕਰ ਤਾਕੇ ।
 ਉਤ ਖਾਨੀ ਕਾ ਸਭ ਜਗ ਜਾਨੈ ।
 ਲੁਤਫੁੱਲਾ ਖਾਂ ਸ਼ੰਕ ਨ ਮਾਨੈ ।
 ਅਉ ਅਨੇਕ ਦਲ ਬਾਲਾ ਸ਼ਾਹੀ ।
 ਫਜ਼ਲ ਅਲੀ ਖਾਂ ਸਰਸ ਸਿਪਾਹੀ ।
 ਨਬੀ ਕੁਲੀ ਖਾਂ ਨਹਿੰ ਮੁਖ ਮੋੜੇ ।
 ਖਾਂ ਮਿਹਰੰਮਤ ਸਾਰ ਝਕੋਰੇ() ।
 ਮਾਰਯੋ ਖੇਤ ਦੁਹੁ ਦਿਸ ਭਾਰੇ ।
 ਦਾਰੂ[] ਦੁੰਦ ਭਯੋ ਅੰਧਿਆਰੇ ।

*ਕੱਸ਼ਪ ਦੀ ਇਸਤੀ ਵਿਨਤਾ ਦੇ ਪੁਤੁ ਗਰੁੜ ਦਾ ਨਾਮ ਵੈਨਤੇਯ ਹੈ ।
 †ਮੰਡਯੋ । ਚੌਣਕੇ {} ਇਕ ਸੌ ਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਅਫਸਰ ।
 () ਸਾਰ ਝਕੋਰਦਾ, ਅਰਥਾਤ—ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਂਦੀ ਸੀ ।
 [] ਦਾਰੁਣ, ਭਿਆਨਕ, ਘੋਰ ।

ਸੂਰਜ ਸੰਕ ਦੁਰੇ ਗਿਰਿ ਅੰਤੈ* ।
ਰਹਯੋ ਨ ਮੋਹਿ ਲੋਹਿ ਬਸੰਤੈ ॥ ੨੮ ॥

ਸਵੈਯਾ ॥

ਤੇਗ ਬਲੀ ਸੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਚੜ੍ਹੇ ਰਣ ਕੋ ਮਨ ਕੋ ਜੁ ਹੁਲਾਸਾ ।
'ਰਾਇ' ਰਹੈ ਠਹਿਰਾਇ ਸੁ ਕੋ ਨਰ, ਲਾਖਨ ਮੈਂ ਭੁਜ ਕੋ ਭਰਵਾਸਾ ।
ਲੋਹ ਕੇ ਤੇਜ ਤੈ ਕੋਦਾਂ ਮਜੇਜ ਤੈ, ਧਾਇ ਪਰੈ ਅਰਿ ਕੋ ਮਘਵਾਸਾ ।
ਸੂਕਤ ਯੈਂ ਮੁਖ ਸੂਰਨ ਕੇ, ਘਨ ਘੋਰ ਕੋ ਸੋਰ ਸੁਨੇ ਜੁ ਜਵਾਸਾ ॥ ੨੯ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ॥

ਤੁਰੰਗ ਫੌਜ ਤੋਰ ਕੈ, ਮਤੰਗ ਮਾਨ ਮੋਰ ਕੈ,
ਲਰੈਂ ਕਰੈਂ ਅਧੀਰ ਸ਼ਤ ਜੱਤਪਤੁ {} ਪਾਨ ਕੋ ।
ਜਿਤੇ ਸਮੀਪ() ਕੋ ਗਿਨੈ, ਕ੍ਰਿਸਾਨ[] - ਕੋਪ ਜਯੋਂ ਹਨੈ,
ਪੁਚੰਡ ਖੰਡ ਕਿੱਤ ਮੁੰਡ ਤੇਜ ਪੁੰਜ ਭਾਨ ਕੋ ।
ਘਟਾ ਛਟਾ ਬਿਦਾਰਨੀ, ਧਨੀ ਧਰਾ ਪੁਹਾਰਨੀ ਕਿ,
ਕਾਲ ਬਿਆਲ ਕਾਲ ਕੂਟ ਗੂੜੁ ਬਿਆਨ ਤਾਨ ਕੋ ।
ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੀਪ ਦੇਸ ਮੈਂ, ਪੁਰੀ ਗਨੇਸ ਸੇਸ ਮੈਂ,
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਕੋ ॥ ੩੦ ॥
ਜਹਾਂ ਸਾਹ ਜੂ ਸੋਂ ਕੀਨੀ ਜਹਾਂ ਲੋ ਨਿਕਾਈ ਹੁਤੀ,
ਰੁਫੀਉਃ ਸਾਹ ਉਤਸਾਹ ਸੋ ਬਢਾਇਕੈ ।
ਲਰਬੇ ਕੋ ਚਹੁੰ ਓਰ ਘੋਰੀ ਘਨੋ ਰਾਇਃ ਕਵਿ,
ਉਮੰਡ ਘੁਮੰਡ ਆਏ ਅਤਿ ਹੀ ਰਿਸਾਇ ਕੈ ।
ਰਾਜ ਸਾਜ ਕੋ ਸਮਾਜ ਕੈ ਕੈ ਬੀਰ ਗਾਜ ਗਾਜ,
ਭਾਜੇ ਨ ਬਚਤ ਯਾ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਚਿਤ ਚਾਇਕੈ ।
ਫੌਜਨ ਕੀ ਕੋਰੈਂ ਮੁਖ ਤੋਪਨ ਕੇ ਜੋਰੈਂ ਦੇਤ,
ਸਾਰ ਕੀ ਝਕੋਰੈਂ ਸੁ ਅਜੀਮ ਕੋਪਯੋ ਆਇਕੈ ॥ ੩੧ ॥

ਤੇਟਕ ਛੰਦ ।

ਇਤ ਏ ਸਬ ਸੋ ਮਨਹਾਰ ਕਰੈਂ ।
ਦਲ ਕੋ ਧਨ ਦੇਤ ਨਿਸੰਕ ਧਰੈਂ ।
ਦੁ ਸਦੀ ਸੁ ਸਦੀ ਐ ਹਜਾਰਨ ਕੋ ।
ਮਨ ਮੋਦ ਬਢਯੋ ਸੁ ਜੁਝਾਰਨ ਕੋ ।
ਗਜਰਾਜ ਸਿੰਘਾਰਤ ਸਾਜ ਤਰੈਂ ।
ਲਰਬੇ ਕੀ ਕਥਾ ਨਿਤ ਹੀ ਉਚਰੈਂ ।

*ਅਸਤਾਚਲ ਦੇ ਅੰਚਲ ਵਿਚ । †ਪੱਖ, ਤਰਫ । ‡ਅਰਿ (ਦੁਸ਼ਮਨ) ਨੂੰ
ਮਗਵਾ (ਦੇਵਰਾਜ ਇੰਦੁ) ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੌੜਕੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ । {}ਛਤਹ । ()ਕੋਲ । []ਅੱਗ ।
‡ਰਫੀਉਲ ਅਤੇਬ ਨਾਮੀ ਇਕ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਦਾਰ । ‡ਘਨ=ਬੱਦਲ ਦੀ ਘਟਾ ।

(੨੪)

ਉਮੰਡੇ ਚਹੁੰ ਓਰ ਤੇ ਬਾਂਧਿ ਘਟਾ ।
ਦਿਹ ਬਰ ਏਕ ਅਨੇਕ ਠਟਾ ॥ ੩੨ ॥

ਅੜਿਲ ।

ਬਰਖਤ ਬਾਨ ਬੰਦੂਖ, ਤੀਰ ਤਰਵਾਰ ਤਿਹ ।
ਛੁਟੇ ਤੋਪ ਗਜ ਨਾਲ, ਗਰਜ ਘੁਰ ਨਾਲ ਜਿਹ ।
ਉਠੇ ਤੁੰਡ ਬਹੁ ਮੁੰਡ, ਝੁੰਡ ਝਾਲਾ ਝਪਟ ।
ਚੜਤ ਸੂਰ ਮੁਖ ਨੂਰ, ਕੂਰ ਕਾਇਰ ਦਬਟ ॥ ੩੩ ॥
ਮਚਯੋ ਬੀਰ ਘਮਸਾਨ, ਕਾਨ ਕੀਚਕ ਭਯੋ ।
ਖਰੇ ਖੇਤ ਜਸ ਹੇਤ, ਠਾਠ ਠੀਕੋ ਠਯੋ ।
ਸਯਦ ਮੁਗਲ ਪਠਾਨ, ਸੇਖ ਰਾਜੇ ਲਰੇ ।
ਏਕ ਏਕ ਤੇ ਸਰਸ ਪਲਟ ਪਗ ਨਾ ਧਰੇ ।
ਗਿਰੇ ਲੁੱਥ ਪਰ ਲੁੱਥ, ਜੁੱਥ ਜੁੱਗਣ ਜਹਾਂ ।
ਕਰੈਂ ਘਾਉ ਪਰ ਘਾਉ, ਤਾਉ ਤਮਕੈ ਤਹਾਂ ।
ਧੂਮ ਧੁੰਦ ਰਵਿ ਰੁਕਯੋ, ਝੁਕਯੋ ਚਹੁੰ ਓਰ ਦਲ ।
ਜਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗਜ ਧੁਕਯੋ, ਮੁਕਯੋ ਅਜੀਮ ਬਲ ॥ ੩੪ ॥

ਦੋਹਰਾ ॥

ਦਲ ਚਾਰਨ ਕਾਰਨ ਕਹਾ, ਬਾਰਨ* ਛਾਡਯੋ ਭੀਰ ।
ਮਾਰਨ ਮਚਯੋ ਅਜੀਮ ਤੇ, ਮਾਰਨ ਆਯੋ ਬੀਰ ॥ ੩੫ ॥

ਪਉੜੀ ॥

ਹਿੱਮਤ ਸਿੰਘ ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਆਗਯਾ ਕਾਰੀ ।
ਮਾਰੀ ਤੇਗ ਮਤੰਗ ਸਿਰ, ਢਾਹੀ ਅੰਬਾਰੀ ।
ਮਾਨੋ ਪਾਵਸ ਬੀਜਲੀ, ਗਿਰਿ+ ਪਰੀ ਕਰਾਰੀ ।
ਲੰਕਾ ਵਾਸ ਜੁ ਪੈਨ ਪੂਤ, ਡਾਰੀ ਅੱਟਾਰੀ ।
ਮਾਰੀ ਸਰਜੇ ਖਾਨ ਨੋੜ ਜਨ ਹਰ{} ਆਂਖ ਉਘਾਰੀ ।
ਮੰਗਲ ਗਾਵੈ ਜੋਗਣੀ, ਪਹਨਿ ਸੂਹੀ ਸਾਰੀ ॥ ੩੬ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਆਗੇ ਲੜਤ ਬਚਿਤੁ ਸਿੰਘ, ਸੁਨ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਸੂਰ ॥
ਬਾਰਨ ਮਾਰਨ ਕੋ ਚਲਯੋ,() ਮੁਖ ਪਰ ਬਰਸਤ ਨੂਰ ॥੩੭॥

ਇੰਦਵ ਛੰਦ ॥

ਠਾਢੇ ਜੋ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਣ ਮੈਂ, ਕਰਵਾਇ ਸੋ ਦਾਹਨੇ ਮੰਤੁ ਮਤਾਯੋ ।
ਤੁਮ ਕਿਹ ਕਾਜ ਰਹ ਯੋ ਹਠਿ ਕੇ, ਜਿਹ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਦਾਨ ਕੋ ਸੀਸੇ ਦੁਰਾਯੋ ।
ਯੋ ਸੁਨ ਆਗੇ ਉਠਯੋ ਉਤ ਕੋ, ਇਨ ਦੇਖਤ ਹੀ ਅਤਿ ਰੋਸ ਬਢਾਯੋ ।

*ਹਾਥੀ (ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਕੇ ਛੱਡਿਆ) ।

+ਪਰਬਤ ਦੇ ਉਤੇ ।

ੜਸਰਜੇ

(ਬਹਾਦੁਰ) ਅਜੀਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ।

{ }ਸ਼ਿਵ ਨੇ ।

()ਮਦ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦਾ

ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚੱਲਿਆ ।

ਪ੍ਰੇਰਿ ਤੁਰੰਗ ਉਮੰਗ ਧਸਯੋ, ਮੁਖ ਮਾਰਿ ਮਤੰਗ ਕੋ ਅੰਗ ਕੱਪਾਯੋ+ ॥ ੩੮ ॥

ਮਨਹਰ ਛੰਦ ।

ਛਾਡ ਛਾਡ ਤੀਰਨ ਕੋ ਮੁੜੀ ਹੈਂ ਕਮਾਨ ਕੇਤੀ,
 ਛੁਟਕੈ ਬੰਦੁਕੈਂ ਗੋਲੀ ਬਾਨੀ ਦੈ ਦੁਰਤ ਹੈ ।
 ਮਾਰਿ ਮਾਰਿ ਬਰਛੀ ਮੁਰੀ ਹੈ ਕੇਤੀ ਰਾਇ ਕਵਿ,
 ਬਾਨ ਭਬਕਾਇ ਮੁਰੇ ਭੂਮਿ ਮੈਂ ਹੁਰਤ ਹੈ ।
 ਕਾਟਿ ਕਾਟਿ ਸੀਸ ਤਰਵਾਰੈਂ ਮੁਰਿ ਮਿਆਨ ਪਰੀ,
 ਹਾਥੀ ਘੋਰਾ ਮੁਰੇ ਜਾਸੋਂ ਸਮਰ ਜੁਰਤ ਹੈ ।
 ਲਰਿ ਲਰਿ ਮੁਰੈਂ ਫੇਰ ਲਰੈ ਪਰੈਂ ਰਨ ਮਾਂਝ,
 ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਮੁਖ ਨ ਮੁਰਤ ਹੈ ॥ ੩੯ ॥

ਸਵੈਯਾ ।

ਜਾਸੋਂ ਰਹੈ ਬਲਿਹਾਰ ਬਿਲੋਚ*, ਲਰੀ ਲਟ ਛਾਡਿ ਤਚਯੋਂ ਤਪ ਤਾਹੀ ।
 ਜਾਸੋਂ ਦਬੇ ਦਲ ਦੱਛਨ ਕੇ, ਯਹ ਲੱਛਨ ਜਾਨ ਸਬੇ ਜੁ ਸਿਰਾਹੀ ।
 ਜਾਸੋਂ ਬਿਦਾਰ ਬਿਦਾਰਤ ਬਾਰਨ, ਯਾਰਨ ਮੋਂ ਰਿਸਕੇ ਜੁ ਉਮਾਹੀ ।
 ਕਾਟਤ ਰੁੰਡਨ ਮੁੰਡਨ ਝੁੰਡਨ, ਸੋ ਤਰਵਾਰ ਗੁਰੂ ਬਰਸਾਹੀ ॥ ੪੦ ॥

ਛਪਯ ।

ਅਚਲਃ ਚਲਤ, ਨਗ{ } ਹਲਤ, ਕਮਠ[] ਕਲਮਲਤ ਸਕਲ ਤਨ ।
 ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਗਵਰੇਸਃ ਸੇਸ਼ ਕਵਿਤੇਸ ਸਹਸ ਫਨ ।
 ਹਰੀ ਅਨਲ ਦਲਨ ਦਲ ਤਹਾਂ ਕਹਿ ਹਿਲਤ ਚਹੂ ਓਰਨ ।
 ਮਿਟੈ ਮਵਾਸ() ਬਿਲਾਸ ਤਾਕਤ ਗਿਰਿ ਖੋਰਨ ।
 ਚਕਵੈ ਚਿਤ੍ਰ ਚਮਕਤ ਚਕਿਤ੍ਰ ਸੁਕਤ ਧਾਇ ਪਰ ਭੁਵਨ ਬਲ ।
 ਗਹਿ ਚੜਤ ਕਟਕ ਭੈ ਭਟਕ ਭਟ ਜਹਾਂ ਗੁਰੂ ਬਰਛੀ ਬਿਮਲ ॥ ੪੧ ॥

ਮਨਹਰ ।

ਫੈਜੈਂ ਬਾਂਧਿ ਘਟਾ ਤਾਵੇ, ਛਟਾ ਚਮਕਤ ਅਸਿ,ਃ
 ਗਰਜਤ ਗੋਲਾ ਗਾਡੇ ਲਾਗੀ ਝਰੀ ਭੋਰ ਤੈਂ ।
 ਬਰਖਤ ਬਾਨ, ਅਵਸਾਨ ਭੂਲ ਜਾਤ ਜਹਾਂ,
 ਬਾਜਤ ਨਿਸ਼ਾਨ ਘਨ ਘੋਰ ਚਹੂ ਓਰ ਤੈਂ ।

+ ਗੁਰਬਿਲਾਸ, ਪਾਤਸਾਹੀ ੧੦ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗੇ ਕੀਤਾ ਸੀ (ਦੇਖੋ, ਅਧਯਾਯ ੧੫), ਪਰ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਰੁਤ ੪, ਅੰਸੂ ੨੧) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੇਵਲ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਲੀਏ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

*ਬਿਲੋਚਨ=ਅੱਖਾਂ । †ਤਪਯੋ । ਗਰਮ ਹੋਕੇ । ‡ਬਿਛ ਆਦਿ ।
 {} ਪਰਬਤ । [] ਕੱਛੂ । ਃਗੋਰੀ (ਪਾਰਬਤੀ) ਦਾ ਈਸ਼ (ਪੰਤਿ = ਸ਼ਿਵ)
 () ਦੁਸ਼ਮਣ । ਃਤਲਵਾਰ ।

(੨੬)

ਮਘਵਾ ਧਨੁਖ ਧਰ ਧਰੈ ਬੀਰ ਰਣ ਮਾਂਝ,
ਕਾਇਰ ਕੱਪਾਨੇ ਤਹਾਂ ਸਾਰ ਕੀ ਝਕੋਰ ਤੈਂ ।
ਪੇਲੈਂ ਪੀਲ ਬਾਨਨ* ਧਕੇਲੇ ਦੈ ਦੈ ਗਜਰਾਜ,
ਮੇਰੇ ਜਾਨੈਂ ਧੁਰਵਾ† ਸੋ ਛੂਟੈਂ ਚਹੂੰ ਕੋਰ ਤੈਂ ॥ ੪੨ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕੁਕਬਨ ਜਾਨੀ ਪਰੈ ਕੁਹਕਤਾ ਮੈਂ ਬਾਨ ਭਾਰੀ,
ਘਮਸਾਨ ਮਚਯੋ ਆਇ ਚੁਗਤਾ ਨਰੇਸ਼ ਕੋ ।
ਅਤਲ ਤਲਾਤਲ ਚਲਾਚਲ ਸੇ ਗਿਰਿਰਾਜ,
ਦਲ ਕੇ ਸਮਾਜਨ ਤੇ ਕਾਂਪਯੋ ਸੀਸ ਸੇਸ ਕੋ ।
ਤੀਰ ਤਰਵਾਰਨ ਕੋ, ਬਾਜੀ‡ ਬਰ ਬਾਰਨ{ } ਕੋ,
ਪਾਰ ਨ ਲਹਿਤ ਬਰ ਬਾਰਨ ਮਹੇਸ਼ ਕੋ ।
ਗੱਜਨ ਸੇ ਕਰ ਚੇਟੈਂ ਕੇਟੈਂ ਬਾਨ ਜੋਟੈਂ ਸੂਰ,
ਯਾਂਤੇ ਮੁਖ ਗੌਰਜਾ ਦੁਰਾਵਤ ਗਨੇਸ਼ ਕੋ ॥ ੪੩ ॥
ਧਰਯੋ ਹੀ ਰਹਯੋ ਖਜਾਨਾ, ਬਾਂਧੋ ਰਹਯੋ ਬੀਰ ਬਾਨਾ,
ਭਯੋ ਚਹੂੰ ਓਰ ਤੈਂ ਜਯੋਂ ਈਦ ਕੋ ਕਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ ।
ਜੂਝ ਪਰੇ ਉਮਰਾ§ ਤੇ ਗਜ ਪਾਛੇ ਪੇਲੇ ਪਾਉਂ,
ਲਾਗੇ ਸਨਮੁਖ ਘਾਉ ਚਿਤ ਇਤਰਾਨਾ ਹੈ ।
ਲੋਕ ਕੀ ਲੁਨਾਈ ਬਿਸਰਾਈ ਮਨ ਮੈਂ ਨ ਆਈ,
ਸਾਂਕੁਰੇ॥ ਸਹਾਈ ਜਹਾਂ ਪੈਰਖ ਹਰਾਨਾ ਹੈ ।
ਲਰਤ ਅਜੀਮ ਜਹਾਂ ਗੁਰੂ ਲਲਕਾਰਯੋ ਆਇ,
ਹੈਦਰ ਕੀ ਹਾਂਕ ਜੈਸੇ ਖਹਵਰ ਖਟਾਨਾ ਹੈ ॥ ੪੪ ॥
ਸਵੈਯਾ ।

ਤੀਰਨ ਕੀ ਚਹੂੰਟੈਂ[] ਚਹੂੰ ਓਰ ਤੈਂ, ਤਾਨ ਸਰਾਸਨ ਸੋਂ ਜਬ ਛਾਡੇ ।
ਬੇਧਤ ਯੋਂ ਉਨ ਕੋ ਨਿਕਸਯੋ, ਉਤ ਪਾਖਰ() ਢਾਲ ਭਈ ਨਹੀ ਆਡੇ ।
ਏਕ ਲੁਟੇ ਉਲਟੇ ਪਲਟੇ, ਇਕ ਭਾਜ ਬਚੇ ਦੁਰ ਤਾਪਤ ਖਾਡੇ ।
ਧਾਇ ਲਗਯੋ ਅਰਿ ਕੇ ਉਰ ਯੋਂ, ਮਨੋ ਅੰਤ ਕੇ ਜਾਇ ਨਿਸਾਨ ਸੇ ਗਾਡੇ ॥ ੪੫ ॥
ਸਰ ਕੋਸਨਃ ਤੇ ਬਹੁ ਰੋਸਨ ਸੋਂ, ਬਿਸਿਖੀਃ ਬਿਸ ਸੇ ਨਿਕਸੇ ਅਨੀਆਰੇ ।
ਗੁਨਾ ਜੋਰ ਕੇ ਜੋਰ ਸੋਂ ਛਾਡਤ ਹੀ, ਛਿਨ ਮੈਂ ਚਲ ਪਾਨ ਕਿਯੇ ਤਨ ਨਜਾਰੇ ।
ਆਪ ਗਡੇ ਉਰਿ ਬਾਹਰ ਫੈਂਕ੨ ਸੁ, ਯੋਂ ਕਬਿਤਾ ਛਬਿ ਭਾਉ ਵਿਚਾਰੇ ।
ਪੋਤ ਕਪੋਤ ਕਰਾਇਨ ਤੇ ਸੁ ਮਨੋਂ੩, ਮੁਖ ਕਾਢ ਕੈ ਮਾਂਗਤ ਚਾਰੇ ॥ ੪੬ ॥

*ਮਹਾਵਤ । †ਧੁਰਵਾ = ਬੱਦਲ । ‡ਘੋੜੇ । { }ਹਾਥੀ ।
§ਅਮੀਰ (ਬਹੁਵਚਨ-ਉਮਰਾ) । ¶ਵਿਰਲੇ । []ਨੋਕਾਂ ।
()ਪਖਰ = ਘੋੜੇ ਦਾ ਝੁੱਲ ਜੋ ਸੰਜੋਹ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਃਸਰਾਂ (ਤੀਰਾਂ) ਦੇ
ਕੋਸ (ਖਜਾਨੇ) ਭਥੇ । ਃਤੀਰ । ੧ਧਨੁਖ ਦੀ ਡੋਰ । ੨ਫਾਂਕ, ਅਰਥਾਤ-ਤੀਰ ਦਾ
ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ । ੩ਮਾਨੋਂ ਕਬੂਤਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਵਿਚੋਂ ਮੂੰਹ ਕੱਢਕੇ ਚੋਗਾ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ।

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਗਹੀ ਕਮਾਨ ਕਾਨ ਲੈਂ, ਹਨੇ ਜੁ ਪੁੰਜ ਪਾਨ ਲੈ,
 ਭਜੀ ਚਮੰਕ ਸੰਕ ਸੈਨ ਹੈ ਸਬੈ ਅਧੀਰ ਸੈਂ ।
 ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਜਬੈ ਲਗੈ, ਅਛੇਦ ਛੇਦ ਕੇ ਖਗੈ,
 ਸਨੱਧ ਬੱਧ ਜੁੱਧ ਮੈਂ ਗਿਰੈਂ ਕਪੋਤ ਕੀਰ+ ਸੈਂ ।
 ਬਲਾਇ ਸਾਨ ਬੀਨ ਤੈ, ਕਨੀ ਅਨੀ* ਨਵੀਨ ਕੈ,
 ਗਢੈ ਬੰਢੈ ਸੁ ਲੋਹ ਕੋਹ ਸਦ ਨਦ ਕੀਰ ਸੈਂ ।
 ਰਹਯੋ ਨ ਤੇਹ ਦੇਹ ਮੈਂ, ਲੁਟੇ ਕਿਤੇ ਜੁ ਖੋਹ ਮੈਂ,
 ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੇ ਛੁਟ ਜੁ ਤੀਰ ਬੀਰ ਸੈਂ+ ॥ ੪੭ ॥

ਸਵੈਯਾ ।

ਬਾਰ ਨ ਪਾਰ ਬਿਬਾਰ ਮਹਾ, ਉਮਡੈਂ ਘੁਮਡੈਂ ਜਿਮ ਸਿੰਧੜ ਕੀ ਓਜੈਂ ।
 ਤੋਪ ਤਿਮਿੰਗਲ{} ਕੂਰਮ[] ਢਾਲ, ਪੈ ਤੀਰ ਤਰੈਂ ਧਨ ਜਯੋਂ ਦਲ ਸੋਜੈਂ ।
 ਮੀਨ() ਮੁਨਾਕ ਮੁਖੀ ਬਰਛੀਃ, ਚੁਭਕੈ ਦਲ ਕੁੰਤਃ ਕਰੇ ਚਿਤ ਕੇ ਜੈਂ ।
 ਕੋ ਸਮੁਹਾਈ੧ ਕਰੈਂ ਰਣ ਮੈਂ, ਜਬ ਧਾਈ ਗੁਰੂ ਬਰ ਸਾਹਿ ਕੀ ਫੈਜੈਂ ॥ ੪੮ ॥
 ਮਾਰ ਮਚੀ, ਨ ਸੰਭਾਰ ਰਹੀ, ਦੁਹੁੰ ਓਰ ਛੁਟੈਂ ਘਨ ਜਯੋਂ ਘਨ ਗੋਲੈਂ ।
 ਤਾਨਿ ਸਰਾਸਨ ਤੀਰ ਚਲੈਂ, ਬਰ ਬਾਨਨਿ ਸੋਂ ਬਹੁ ਕਾਇਰ ਡੋਲੈਂ ।
 ਆ ਗਨ ਬੀਰ ਅਜਾਚੀ ਭਏ, ਤਹਿੰ ਜੰਬਕ੨ ਗਿੱਧ ਮਹਾਬਤ ਖੋਲੈਂ ।
 ਟੁੱਟਤ ਸੀਸ ਭੁਜਾ ਉਰ ਛੁੱਟਤ, ਲੁੱਟਤ ਜਯੋਂ ਪਰ ਪਾਵਕ ਹੋਲੈਂ ॥ ੪੯ ॥
 ਲਾਗਿ ਜੰਜਾਇਲ ਸਾਇਲ ਜਯੋਂ ਤਰਫੈਂ ਤਨ ਤਾਇਲ ਘਾਇਲ ਘੁਮੈਂ ।
 ਸੂਰ ਝੁਕੇ ਕਰਵਾਰਨ੩ ਸੋਂ, ਕਰ ਵਾਰਨ੪ ਸੋਂ ਬਹੁ ਲੋਟਤ ਭੁਮੈਂ ।
 ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਲਾਜ ਕੇ ਕਾਜ, ਭਜੈਂ ਨ ਮਹਾਰਣ ਮੈਂ ਝੁਕ ਝੁਮੈਂ ।
 ਫੂਲ ਕੇ ਹਾਰਨ ਮਾਂਗ ਸੰਧੂਰ ਦੈ, ਹੂਰ ਕਿਤੀ ਮਿਲਿ ਪਾਇਨ ਚੁਮੈਂ ॥ ੫੦ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਦਾਰੂ ਗੋਲੀ ਗਜ ਕਲੈਂ ਚਲੈਂ ਮਤਵਾਰੀ ਜੈਸੇ,
 ਗਨਤ ਨ ਰਾਨਾ ਰਾਉ ਇਹੈ ਤੇਹੁ ਤਾਹ ਕੀ ।
 ਸੋਹੈਂ ਕਿਯੇ ਸੋਹੈਂ ਨ ਖਟਾਤ ਕੋਉ 'ਰਾਇ ਕਵਿ',
 ਕੇਤੇ ਸੋਹੈਂ ਖਾਤ ਸੁਧ ਭੂਲ ਜਾਤ ਰਾਹ ਕੀ ।
 ਸਬਦ ਗਹਿਰ ਸੁਨਿ ਹਹਿ ਹਿਯ ਹਹਿਰਾਤ,
 ਠਹਿਰ ਨ ਸਕੈਂ ਕੋਉ ਦੇਖੈਂ ਦੁਖ ਦਾਹ ਕੀ ।
 ਲਾਗਤ ਅਚੂਕੈਂ ਹਾਹਾ ਕੂਕੈਂ ਉਰਿ ਹੂਕੈਂ ਉਠੈਂ,
 ਛੁਟਤ ਬੰਦੂਕੈਂ ਰਣ ਐਸੀ ਜਹਾਂ ਸਾਹ ਕੀ ॥ ੫੧ ॥

+ ਤੋਤਾ । * ਫੈਜ । † ਬੀਰਤਾ ਨਾਲ, ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ । ‡ ਸਮੁੰਦ ।
 {} ਵਡਾ ਮੱਛ । [] ਕੱਛੂ । () ਮੱਛੀ । ਃ ਛੋਟੇ (ਮਨਾਕ) ਮੂੰਹ ਵਾਲੀ
 ਬਰਛੀ । ਃ ਬਰਛੀ ਦੇ ਫਲ । ੧ ਸਾਮੁਣਾ । ੨ ਗਿਦੜ । ੩ ਹੱਥਾਂ
 ਦੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ । ੪ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ।

ਅਜੀਮ ਖਾਨ ਭਾਵੀ ਭਰਮਾਯੋ ।
 ਐਰ ਕਛੂ ਮਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਯੋ ।
 ਜੋ ਨਿਜ ਹੁਤੀ ਸੁ ਸੈਨਾ ਸਾਜੀ ।
 ਖੇਲੈਂ ਖੇਤ ਲਾਇ ਸਿਰ ਬਾਜੀ ।
 ਮਾਰੈਂ ਮੁਰੈਂ ਟਰੈਂ ਅਬ ਕੈਸੇ ।
 ਪਾਛੈ ਹੈ ਆਈ ਨਿਤ ਐਸੇ ।
 ਤਿਮਰ ਬੰਸ ਕੋ* ਉਪਾ ਚਢਾਵੈਂ ।
 ਜਾਕੋ ਕਰਤਾ ਦੇਹ ਸੁ ਪਾਵੈਂ ।
 ਰਣ ਤੇ ਭਾਜੇ ਕਹਾ ਬਡਾਈ ।
 ਵਧੇ ਨ ਅਉਧ, ਘਟੇ ਨਾ ਘਟਾਈ ।
 ਆਜ ਥਕੇ ਲਰ ਕੇ ਦਲ ਦੋਊ ।
 ਬਹੁਰ ਸੰਭਾਰ ਸਕੈ ਨਹੀਂ ਕੋਊ ॥ ੫੨ ॥

ਛਪਯ ।

ਸਮੈ ਪਹੁਤੀ ਆਇ ਸੁ ਤੋ ਕਹਿ ਕਿਉਂ ਕਰ ਹੁਟੈ ।
 ਡੇਰ ਕਹਾਂ ਲਗ ਚਲੈ ਗੁਡੀ ਜੋ ਪਉਨ ਨ ਛੁਟੈ ।
 ਨਾਰਿ ਕਹਾ ਸੋਹਿਯੇ ਬਿਨਾ ਭਰਤਾਰ ਸਿੰਗਾਰੈ ।
 ਸਕਟਃ ਕਹਾਂ ਲੈ ਚਲੇ ਜਹਾਂ ਧੋਰੀ{} ਸਭ ਹਾਰੈ ।
 ਬਿਨ ਖੇਉਟ ਨਾਉ ਨਿਬਾਹੁ ਕਤ,() ਬਿਨ ਗੁਨ ਬਾਨ ਚਲੰਤ ਨਹਿ[] ।
 ਯਹ ਪ੍ਰਗਟ ਬਾਤ ਸੰਸਾਰ ਮੈਂ, ਬਿਨ ਠਾਕੁਰਃ ਦਲ ਲੜਤ ਨਹਿ ॥ ੫੩ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਪਾਨ ਚਲੇ ਤਨ ਨਾ ਚਲੇ, ਰੋਪਯੋ ਰਫੀ ਅਤੇਬ ।
 ਹਾਥੀ ਸਾਥੀ ਛਾਡ ਕੈ, ਸਾਥ ਨ ਛਾਡਯੋ ਟੇਬ ॥ ੫੪ ॥

ਛਪਯ ।

ਅਤਿ ਅਜੀਪ ਲਰਿ ਲਟਯੋ, ਭਾਗ ਬਿਨ ਲੋਹ ਪਲਟਯੋ ।
 ਜਹਾਂ ਗੁਰੂ ਬਰ ਜੁੱਧ ਕਟਕ ਅੱਧਰ ਧਰ ਕਟਯੋ ।
 ਬਹੁਰ ਜੁ ਅਉਰੰਗ ਸਾਹ, ਰੋਸ ਕਰਿ ਰਾਜ ਗਵਾਯੋ ।
 ਆਇਸ ਭੇਜੋ ਲੋਕ ਸੀਸ, ਸਨਮੁਖ ਹੋਇ ਨਾਯੋ ।
 ਜਹੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹ ਸੋ ਬਿਨੈ ਕਰ, ਦਈ ਬਡਾਈ ਸਕਲ ਜਗ ।
 ਪਾਵਰੀ ਕਰੀ ਨਿਸ ਦਿਨ ਰਰੈਂ, ਧਰੈਂ ਹਾਥ ਨਿਜ ਨਿਜਹਿ ਪਗ ॥੫੫॥
 ਆਦਲ ਆਲਮ ਸਕਲ, ਜੋਧਾ ਜਗ ਜਾਨੋ ।
 ਨਾਸ ਹੋਇ ਤਿਹ ਬਾਸ, ਰਾਸ ਜਿਹ ਹੁਕਮ ਨ ਮਾਨੋ ।

*ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ । †ਜਸ, ਉਪਮਾ । ‡ਗੱਡਾ । {}ਬੈਲ ।
 ()ਬਿਨਾ ਖੇਵਟ (ਖਿਉਣ ਵਾਲੇ) ਤੋਂ ਨਾਵ (ਕਿਸਤੀ) ਕਿਵੇਂ ਪਾਰ ਲਗ ਸਕਦੀ ਹੈ ।
 []ਬਿਨਾ ਧਨੁਖ ਦੀ ਡੇਰ ਤੋਂ ਤੀਰ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ । ਃਸ੍ਰਾਮੀ ਭਾਵ—ਸਿਪਹ ਸਾਲਾਰ ।

ਪਰੀ ਨਾਥ ਚਹੁ ਓਰ ਤੂੰ ਜੁ ਨਰ ਨਾਥ ਭਯੋ ਭੁਵ ।
 ਕਰੀ ਸੁ ਜਸ ਦਿਗ ਬਿਜੈ, ਛਿਨਕ ਰਾਵਰੇ ਚਰਨ ਛੁਵ ।
 ਸੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਗ ਮੈਂ ਬਲੀ, ਸੁਕਵਿ ਰਾਇ ਪੈਰਖ ਪੁਬਲ ।
 ਜਹਾਂ ਮਾਰਿ ਸੁ ਸਾਹਿ ਅਜੀਮ ਕੇ, ਤਖਤ ਛਤੁ ਦਿਨ ਦਿਨ ਅਟਲ ॥੫੬॥
 ਭੁਜੰਗ ਪੁਯਾਤ ਛੰਦੇ ॥

ਕਿਯੋ ਪੀਲ* ਆਗੇ ਜਹਾਂ ਸਾਰ ਬਾਜੈਂ ।
 ਮਹਾਂ ਬਾਹੁ ਜੋਧਾ ਖਰੇ ਖੇਤ ਗਾਜੈਂ ।
 ਚੜਯੋ ਧੂਮ ਬਯੋਮੈਂ,† ਛੁਟਯੋ ਤੋਪ ਖਾਨਾ ।
 ਪਰਯੋ ਘੋਖ ਭੂਮੈਂ, ਕਰੇ ਕੋਪ ਖਾਨਾ ।
 ਕਿਤੇ ਘਾਇ ਘੂਮੈਂ, ਉਠੇ ਜਾਤ ਕੇਤੇ ।
 ਕਿਤੇ ਲੁੱਥ ਝੁਲੇਂ, ਪਰੇ ਹੈਂ ਅਚੇਤੇ ।
 ਕਿਯੋ ਪੈਜ ਗਾਢੀ ਜਹਾਂਦਾਰ ਆਯੋ ।
 ਚਲੇ ਬਾਨ ਬੰਦੂਕ ਜੋਧਾ ਰਿਸਾਯੋ ।
 ਕਰੇ ਮਾਰ ਭਾਰੀ ਭਯੋ ਜੁੱਧ ਭਾਰੋ ।
 ਬੜੇ ਚਿੱਤ ਜਯੋਂ ਬਿੱਟ ਹੈ ਬਿੱਤ ਧਾਰੋ ।
 ਮਰੇ ਨਾਹਿ ਕਯੋਂ ਹੀ ਜਹਾਂ ਸੂਰ ਜੰਗੀ ।
 ਕਿਯੋ ਲਾਲ ਆਂਖੈਂ, ਲਿਯੋ ਸੂਰ ਸੰਗੀ ।
 ਬਿਨਾ ਭਾਵ ਨੀਕੋ, ਪਰੇ ਭੂਮ ਭਾਈ ।
 ਮਿਟੈ ਕੰਨ ਪੈ ਜੋ ਬਿਧਾਤਾ ਬਨਾਈ ॥ ੫੭ ॥
 ਮਚੀ ਮਾਰ ਭਾਰੀ ਦੁਹੁ ਓਰ ਐਸੀ ।
 ਭਈ ਭੀਰ ਕੁਰਖੇਤ ਕੇ ਖੇਤ ਜੈਸੀ ।
 ਛੁਟੇ ਤੋਪ ਬੰਦੂਕ ਘੁਰੰ ਨਾਲ ਗੋਲਾ ।
 ਪਰੇ ਉਖੜ ਕੇ ਪੁਖ{} ਮੈਂ ਬਜ ਓਲਾ ।
 ਚਲੈਂ ਤਾਨ ਕਮਾਨ ਸੋਂ ਤੀਰ ਤਿੱਖੇ ।
 ਮਨੋਂ ਭੂਮਿ ਭਾਰੱਥ ਪਾਰੱਥ ਪਿੱਖੇ() ।
 ਕਿਤੇ ਬਾਨ ਕੁਹਕੰਤ ਭੁਵਕੰਤ ਆਵੈਂ ।
 ਉਡੈਂ ਆਗ ਜਯੋਂ, ਲਾਗ ਜਯੋਂ ਨਾਗ ਧਾਵੈਂ ।
 ਕਈ ਬੀਰ ਰਨ ਮਾਹਿੰ ਕਰ ਖੱਗ ਝਾਰੈਂ ।
 ਕਟੈਂ ਸੀਸ ਲੈ ਈਸ ਸਮਲਾ ਸਵਾਰੈਂ[] ।
 ਹਨੇ ਹਾਥ ਨੇਜਾ ਗਹੇ ਦੀਘ ਚੌਧੀ ।

*ਹਾਥੀ । †ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ।

‡ਇੱਖ (ਕਮਾਦ) । {}ਪੋਹ (ਦੇ ਮਹੀਨੇ) । ()ਮਾਨੋਂ (ਪ੍ਰਿਥਾ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ

ਪਾਰਥ) ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦਾ ਜੰਗ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

[]ਭਾਵ-ਸਿਵ ਜੀ ਕਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਲੈਕੇ ਅਪਣੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲਈ

ਮੁੰਡ ਮਾਲਾ ਸਵਾਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

(੩੦)

ਲਗੇ ਸ਼ਤਰੁ ਕੇ ਅੰਗ ਜਯੋਂ ਬਜੁ *ਕੌਂਧੀ ।
ਕਰੈਂ ਘਾਉ ਪਰ ਘਾਉ ਖਪੂਆ ਕਟਾਰੈਂ ।
ਮਿਲੇ ਅੰਕ ਜਿਨ ਸੰਕ ਜਯੋਂ ਪਰੇ ਪਯਾਰੈਂ ।
ਗਿਰੈਂ ਲੁੱਥ ਪਰ ਲੁੱਥ ਵਹੁ ਜੁੱਥ ਐਸੇ ।
ਪਰੇ ਤਾਲ ਕੇ ਪਾਲ ਬਹੁ ਮਗੁ † ਜੈਸੇ ।
ਕਿਤੇ ਨੀਰ ਬਿਨ ਮੀਨ ਜਯੋਂ ਤਰਫਰਾਵੈਂ ।
ਕਿਤੇ ਲੋਹ ਕੇ ਛੋਹ ਪਰ ਮੋਹ ਧਾਵੈਂ ।
ਕਈ ਗਿਰੈਂ ਰਨ ਮਾਹਿੰ ਕਈ ਛੋਡ ਭਾਰੈਂ ।
ਕਈ ਘੋਰ ਘਾਇਲ ਕਈ ਘੁਮ ਜਾਰੈਂ ।
ਕਹਾਂ ਓਰ ਤੇ ਨਾਮ ਸੰਖਯਾ ਬਖਾਨੈਂ ।
ਲਿਖੇ ਜਾਤ ਥੇਰੇ ਕਈ ਨਾਹਿੰ ਜਾਨੈਂ ॥ ੫੮ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਗਜ ਕਾਟੇ ਘੋਰੇ ਮੁਏ, ਮਾਣਸ ਮਰੇ ਅਨੇਕ ।
ਕਈ ਸਹੰਸੁ ਦਲ ਜੁਝਯੋ, ਬਰਣੈਂ ਕਹਾਂ ਬਿਏਕ ॥ ੫੯ ॥

ਪਉੜੀ ॥

ਬਾਂਕੇ ਬਨੈਤ ਮੰਡੈਤ ਜੋਧਾ, ਸਭੈ ਸੱਜਿ ਸਨਾਹਿ ।
ਸਿਰ ਖੋਲ ਬਕਤਰ, † ਜਿਗੈ ਪਾਗੀ ਬਾਂਧਕੈ ਗਜ ਗਾਹਿੰ ।
ਸੂਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਰਸ ਸਾਚੇ, ਬੀਰ ਖੇਤ ਖਿਲਾਰ ।
ਤਰਵਾਰ ਜਮਧਰ ਤੀਰ ਬਰਛਾ ਸਿਪਰ{ } ਲੇ ਹਥਿਆਰ ।
ਬੰਦੂਕ ਬਾਨ ਨਿਸਾਨ ਬੈਰਕ ਸੀਸ ਚਮਰ ਦੁਲੰਤ ।
ਪੈਦਲ ਘਨੇ ਜੁਝਾਰ ਆਏ, ਕੇ ਨ ਗਨੇ ਜਿਹ ਅੰਤ ।
ਬਜੰਤ ਮਾਰੂ ਘੋਰ ਦੁੰਦਭਿ ਚਲਯੋ ਅਤਿ ਰਿਸ ਠਾਨ ।
ਰਜ ਰੁੰਧ ਪੁੰਦ ਅਕਾਸ ਛਾਯੋ ਗਯੋ ਲੋਪਤ ਭਾਨ ।
ਤੀਖੇ ਤੁਰੰਗ ਮਤੰਗ ਮਰਦਨ, ਪੈਨ ਤੈ ਅਗਵਾਰ ।
ਦਬਕੇ ਦਲੇਰ ਨ ਬੇਰ ਲਾਵਤ, ਸਾਮਿ ਕਾਜ ਸੱਭਾਰ ।
ਭਾਰਥ ਮਚਯੋ ਤੁਵ ਲੋਕ ਮੈਂ, ਗੁਰੁ ਦੇਵ ਖਾਂਡੇ ਸੂਰ ।
ਸਿਰ ਤਾਜ ਸੋਢੀ ਸਿੰਘ ਗੋਬਿੰਦ, ਜਗਤ ਸਾਕੇ ਪੂਰ ॥ ੬੦ ॥
ਦਾਰੂ ਭਬੂਕਾ ਬਾਨ ਛੂਟੇ, ਗਰਜ ਗੋਲਾ ਤੋਪ ।
ਧਰ ਲੁੱਟ ਟੁੱਟ ਸੰਜੋਹ ਬਕਤਰ, ਜੁੱਟ ਜਿਰਹਾ ਟੋਪ ।
ਇਕ ਘਾਇ ਘੁਮੈਂ ਦੇਖਿ ਝੁਮੈਂ, ਇਕ ਛੋਡੈਂ ਪਾਨ ।
ਜਿਹ ਬੀਰ ਨੱਚੈਂ ਰੁਧਰ ਰਚੈਂ, ਮਚੋ ਕੀਚਕ ਖਾਨ ।
ਸਰ ਸਿਲ ਸੁਹਲ ਖਿਲਾਰ ਖਿਲੇ ਇੱਕ ਮੱਲੈਂ ਖੰਗ ।

*ਬਿਜਲੀ ।

†ਜਿਵੇਂ ਮਗਰਮੱਛ ਤਲਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ,
ਇਸਤਰਾਂ ਲੋਥਾਂ ਉਤੇ ਲੋਥਾਂ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਡਿਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

‡ਸੰਜੋਹ ।

{ }ਢਾਲ ।

ਗਾਵਤ ਮੰਗਲ ਜੋਗਣੀ ਜਸ ਰਹਯੋ ਜਗਮਗ ਜੱਗ ।
 ਬਰਸੰਤ ਕੇਸਰ ਕੁਸਮ ਸੁੰਦਰ, ਬਰਤ ਹੈਂ ਬਟ ਹੂਰ ।
 ਗੌਰੀ ਗਨੇਸ਼ ਮਹੇਸ਼ ਆਏ, ਡਵਰ ਸਬਦ ਅਪੂਰ ।
 ਕੀਨੀ ਫਤੇ ਸੀ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਸਤਿਗੁਰੁ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ।
 ਸਿਰ ਤਾਜ ਸੋਢੀ ਸਿੰਘ ਗੋਬਿੰਦ, ਰਹਯੋ ਜਗਮਗ ਛਾਜ ॥ ੬੧ ॥

ਪਉੜੀ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵਾ ਹੋਈਐ, ਤਨ ਤਾਨ ਸਤਾਨੇ ।
 ਦੁਖ ਨਸੇ ਸੁਖ ਉਪਜੈ, ਭਾਵਨ ਮਨ ਮਾਨੇ ।
 ਤੇਗ ਬਲੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਸਾਚੇ ਬਲਵਾਨੇ ।
 ਕਲਜੁਗ ਸਾਚੇ ਸੂਰ ਤੂੰ, ਨੈ ਖੰਡੀ ਜਾਨੇ ।

ਖੰਡਾ ਦਾਨ ਸੰਭਾਰਿਆ, ਕੁਲ ਦਿਤੀ ਓਪ ।
 ਭੇੜ ਭਜਾਏ ਸੂਰਮੇ, ਕਟਿ ਬਖਤਰ ਟੋਪ ।
 ਤਰਵਾਰੀ ਤੇ ਕੈਬਰਾਂ*, ਜਿੱਤੋ ਰਣ ਰੋਪ ।
 ਸੀ ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਕੌਣ ਝੱਲੇ ਕੋਪ ॥ ੬੨ ॥

ਘੋਰ ਦਮਾਮੇ ਸੰਚਰੇ, ਤੀਰੇ ਝਰ ਲਾਵਨ ।
 ਖੰਡਾ ਵਿੱਚ ਚਮੱਕਈ, ਵੈਰੀ ਤਨ ਤਾਵਨ ।
 ਬੱਦਲ ਮਾਰੂ ਬਰ ਤੁਰੈ, ਭਰਿ ਜੋਸੀਂ ਧਾਵਨ ।
 ਕੜਕਨ ਗੋਲੇ ਸੁਤਰ ਨਾਲ, ਕਾਇਰ ਕੰਪਾਵਨ ।
 ਅਰਿ ਘਰ ਕਾਲ ਪਰਖੀਏ, ਘਰਨੀਂ ਬਿਰਲਾਵਨ ।
 ਚੜ੍ਹਿਆ ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਸਾਰ ਸੰਦਾ ਸਾਵਨ‡ ॥ ੬੩ ॥
 ਸੱਤੇ ਧਾਰਾਂ{ } ਧਾਈਆਂ, ਚੜ੍ਹਿ ਬਡੈ ਰਾਜੈ ।
 ਖੇਤ ਮਚਾਇਆ ਸੂਰਮੇ, ਦਲ ਮਾਰੂ ਬਾਜੈ ।
 ਝੰਡੇ ਨੇਜੇ ਬੈਰਕਾਂ, ਤਨ ਪੱਖਰ ਸਾਜੈ ।
 ਨਾਰਦ ਤੁੰਦ ਬਜਾਇਆ, ਬੀਰ ਤੱਕਣ ਖਾਜੈ ।
 ਕਲ ਨੱਚੀ ਮੁਹ ਜੁੱਟਿਆ, ਸੁਣਿ ਕਾਇਰ ਭਾਜੈ ।
 ਤੇਗ ਸਰਾਹੀ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਜਿਨ ਸਭੈ ਰਾਜੈ ।
 ਸੌਂਹੇਂ ਹੋਇਆ ਖਾਲਸਾ, ਜਿਨ ਗੋਵਰ ਗਾਜੈ ।
 ਫਤੇ ਕਰੀ ਸੀ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਜਗ ਮੈਂ ਜਸ ਛਾਜੈ ॥ ੬੪ ॥
 ਖੋਟੀ ਮਸਲਤ ਧੋਹਿ ਦਿਲ, ਚੜ੍ਹ ਚਲੇ ਪਠਾਣ ।
 ਧਾਏ ਨਾਮ ਲਿਖਾਇਕੈ, ਸਜਿ ਵਡੈ ਮਾਣ ।
 ਤੀਰਾਂ ਤੇਗਾਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਜੁੱਟੇ ਘਮਸਾਣ ।
 ਅਗੇ ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਬਲ ਭੀਮ ਸਮਾਨ ।

*ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ । †ਇਸਤੀਆਂ । ‡ਲੋਹੇ ਦੀ ਬਰਖਾ ਬਰਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਵਣ ।
 { } ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤ ਧਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਜੇ ।

ਮਾਰੇ ਖੇਤ ਖਰਾਬ ਕਰ, ਘਾਇਰ ਘਰ ਦਾਨ ।
 ਲਗੇ ਕੈਬਰ ਕਹਿਰ ਦੇ, ਚੁਗ ਗਏ ਚਵਾਨ ।
 ਖੋਹਨ ਬਾਲ ਚੁੜੇਲੀਆਂ*, ਮਹਿਲੀਂ ਕੁਰਲਾਣ ।
 ਦੁੰਡੇ ਹੱਥ ਨ ਆਉਂਦੇ, ਰਣ ਰੁੜੇ ਪਠਾਣ ॥ ੬੫ ॥
 ਖੰਡੇ ਧੂਹੇ ਮਿਆਨ ਤੇ, ਵੈਰੀ ਬਿਲਖਾਨੇ ।
 ਜੁੱਟੇ ਦੁਹੁ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਬਿੱਜੁੰਬੰ ਝਰਲਾਨੇ ।
 ਵਾਹਨ ਮੁਣਸਾਂ ਘੋੜਿਆਂ, ਘਾਇਲ ਘੁੰਮਾਨੇ ।
 ਜੁੱਝਨ ਸੌਂਹੇ ਸਾਰ ਦੇ, ਦਰਗਹ ਪਰਵਾਨੇ ।
 ਮੁੰਡ ਮੁੰਡਕਨ ਮੇਦਨੀ, ਏਹੀ ਨੇਸਾਨੇ ।
 ਜਣ ਮਾਲੀ ਸਿਟੇ ਬਾੜੀਆਂ, ਖਰਬੂਜੇ ਕਾਨੇ ॥ ੬੬ ॥
 ਜੁੱਟੇ ਤੇਜ ਤਤਾਰਚੇ {}, ਤਿੱਖੇ ਅਣੀਆਲੇ ।
 ਤਾਣਿ ਕਮਾਨੀ ਛੱਡੀਅਨ, ਉਡਿ ਚਲਨ ਉਤਾਲੇ ।
 ਪੈਗਾਮਾਂ ਤੇ ਕਾਣੀਆਂ, ਸੋਹਨ ਸੁਫਾਲੇ ।
 ਲਗੱਣ ਮੁਵਸਾਂ ਪਾਖਰਾਂ, ਛਡ ਜਾਹਿ ਨਿਰਾਲੇ ।
 ਘਾਇਲ ਘੁੰਮਣ ਤੜਫੜੀ, ਬੈਰੀ ਬੇਹਾਲੇ ।
 ਜਣ ਲੁਟੱਣ ਕਬੂਤਰ ਕਾਬਲੀ, ਮੱਲੂਕੀਂ ਪਾਲੇ ॥ ੬੭ ॥
 ਬੰਦੂਕੀਂ ਭਰ ਗੋਲੀਆਂ, ਪੱਲੀਤੈ ਲਾਏ ।
 ਸੋਰ ਸੁਣਿਆ ਸਭ ਪਿਥਵੀ, ਬੱਦਲ ਗਰੜਾਏ ।
 ਤਕ ਤਕ ਮਾਰਨ ਸਾਉਆਂ, ਬਹੁਤੇ ਬਿਚਲਾਏ ।
 ਖੇਤ ਜਿਤਾ ਸੀ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਜਗ ਸਾਕੇ ਪਾਏ ।
 ਬੁਰਜਾਂ ਵਾਂਗੂ ਢਾਹਿ ਕਰ, ਸਭ ਗਰਦ ਮਿਲਾਏ ।
 ਜਨ ਦੂਰੋਂ ਆਏ ਪਾਹੁਨੇ, ਸੁਖ ਨੀਂਦ ਸੁਵਾਏ ॥ ੬੮ ॥
 ਪੜਿਆ ਜੁਧ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦਾ, ਕੰਮ ਹੋਵਨ ਰਾਸ ।
 ਨਜਰ ਮਿਹਰ ਦੀ ਜੀਵੀਏ, ਪੂਰੇ ਮਨ ਆਸ ।
 ਮੈਂਜ ਦਰਿਦ ਬਿਦਾਰਿਆ, ਮੰਨੇ ਅਰਦਾਸ ।
 • ਏਥੇ ਓਥੇ ਓਟ ਤੂੰ, ਤੇਰਾ ਪਰਗਾਸ ।
 ਸੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਨਾਈਐ, ਨਿਤ ਹੋਣ ਹੁਲਾਸ ।
 ਅਣੀ ਰਾਇ ਜਸ ਜੰਪਿਆ [], ਮੇਟੇ ਜਮ ਤ੍ਰਾਸ ॥ ੬੯ ॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ
 ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸੰਪੂਰਣਮਸਤ ਸੁਭਮਸਤੁ ॥

—o—

*ਚੁੜੇਲਾਂ ਵਾਂਗੂ ਔਰਤਾਂ । †ਰੋਏ । ‡ਬਿਜਲੀ । {}ਇਕ
 ਕਿਸਮ ਦੇ ਤੀਰ । []ਗਾਇਆ, ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ।

੩. ਭੇੜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ

ਇਹ ਭੇੜਾ, ਅਰਥਾਤ-ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਲਿਖਤ ਹੈ ਜੋ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਦੇ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਂਗ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੜਾਈ ਉਤੇ ਜੋ ਸੰਨ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ, ਕੁਝ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਲੜਾਈ ਸੀ ਜੋ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮਿਲਵੇਂ ਜਤਨ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਦਿਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਜਾਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਪਾਸੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗਣੀ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ (੨,੩)। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਲੰਬੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਚਲਦਾ ਨਾ ਦੇਖਕੇ ਛੇਕੜ ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਰਸਦ ਜਾਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਛੰਦ ਅੰਕ ੪ ਤੋਂ ੮ ਤਕ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਛੰਦ ਅੰਕ ੯ ਤੋਂ ੧੨ ਤਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ। ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰੰਘਰੇਟੇ ਨੇ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਏ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਲੀਮ ਖਾਨ ਅਤੇ ਨਾਹਰ ਖਾਨ ਨਾਮੀ ਦੋ ਪੁਸ਼ਿੱਧ ਪਠਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੰਗ ਦਾ ਹਾਲ ਸਿਵਾਇ ਗੁਰ ਸੋਭਾ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਮੁਕਟ ਪਹਿਨਾਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਮਕੌਰ ਛੱਡਣ ਤੇ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਕਰਤਾ (ਕਵੀ) ਕੌਣ ਤੇ ਕਿਥੋਂ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਕਿਹੜਾ ਹੈ, ਇਹ ਪਤਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।

ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੇ ਕੁਝ ਦੋਹਰੇ, ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਤੌਰ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—“ਜੁੱਧ ਜੀਤ ਆਏ ਜਬੈ.....” ਛੰਦ ਅੰਕ ੩ ਦੋਹਰਾ ਬਚਿਤ ਨਾਟਕ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਛੰਦ ਅੰਕ ੨੦ ਦਾ ਦੋਹਰਾ “ਕੰਤਾ ਰਣ ਮੈਂ ਜਾਇਕੇ.....” ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਕਵੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਦੋਹਰਿਆਂ ਦੀ ਪੁੱਠ ਦੇ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਰਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਟੋਟ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਹਥ ਲਿਖਿਤ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਅਸ਼ੁਧ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੁਰਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਐਮ. ਏ. ਦੇ ਜੀਉਂਦੀ ਜਨਤਾ (ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੪੮) ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਹੋਏ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ, ਪਰ ਉਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸਦੇ ਕਈ ਪਾਠ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਕੋਹਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ।

ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ॥

ਅਥ ਭੇੜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ।

ਪਾਤਸਾਹੀ ੧੦ ।

ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਇਕਾਹਠੇ* ਚਲਤਾਂ ਕੀਆ ਗੁਰਦੇਵ ।
ਭਯੋ ਸਮਾਨਾ ਜੁੱਧ ਕਾ ਲਈ ਭਗੋਤੀ ਸੇਵ ॥
ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਇਕਾਹਠ ਭੇੜਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ।
ਜੁੱਧ ਕੀਆ ਮੁਹ ਖਾਲਸੇ ਜਿਉ ਮੁਹ ਤੋੜੇ ਇੰਦ ਦਾ ।
ਕਲ ਕੁੰਦੀ ਨਾਰਦ ਮੱਚਿਆ, ਕੀਹ ਹੋਗ ਅਸਾਡੀ ਜਿੰਦ ਦਾ ।
ਰਾਜਿਆਂ ਕਲ ਉਠਾਲੀਆ, ਹੁਣ ਨਾਰਦ ਪਾਸਹੁੰ ਟੁੰਬਦਾ ।
ਅਸੀਂ ਦੇਖਣ ਆਏ ਚੱਲਕੇ, ਭੇੜਾ ਚੋ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ॥ ੧ ॥
ਰਣਜੀਤ ਦਮਾਮਾ ਬਾਜਿਓ, ਭਈ ਨਗਾਰੇ ਚੋਟ ।
ਫਤੇ ਭਈ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ, ਚੜ੍ਹ ਆਯੋ ਕਲਮੋਟ ॥
ਰਾਜੇ ਜਾਇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਤਸਾਹ ਬੇ ।
ਤੁਸੀਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇਹੁ ਭੇਜ ਕੈ ਅਸੀਂ ਪੈਸੇ ਲਵਾਂ ਛਿਨਾਇਕੈ ।
ਅਗੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੈ ਤਲਵਾਰੇ ਰੋਵਨ ਆਇਕੈ ।
ਤੁਸੀਂ ਸਮਝੋ ਗੀਦੀ ਰਾਜਿਓ ! ਗਿਰਵਾਨੀ ਮੁਹਿ ਪਾਇਕੈ ।
ਅਸੀਂ ਦੂਰੋਂ ਆਏ ਚਲਕੈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਚੇ ਪਾਤਸਾਹ ਬੇ ॥ ੨ ॥
“ਜੁੱਧ ਜੀਤ ਆਏ ਜਬੈ ਟਿਕੈ ਨ ਤਿਨ ਪੁਰ ਪਾਉਂ ।
ਕਾਹਲੂਰ ਮੈਂ ਬਾਂਧਿਓ, ਆਨ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਗਾਉਂ ॥”
ਰਾਜੇ ਗਏ ਪਾਸ ਸੂਬਿਆਂ, ਸਰਹੰਦੀ ਅਉਰ ਲਹੌਰ ਬੇ ।
ਅਸੀਂ ਰਯੀਅਤ ਤੇਰੀ ਜਰਦਸਤਖਾਂ, ਜੰਮੂ ਨੂੰ ਫੌਜਾਂ ਟੋਰ ਦੇ ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰਣਾ ਮਾਂਡਿਆ, ਸੇ ਸਨਮੁਖ ਅਣੀਆਂ‡ ਜੋੜਦੇ ।
ਅਸੀਂ ਸਤੀਆਂ ਵਾਂਗੂ ਸੜਾਂਗੇ, ਹੁਣ ਰਾਜ ਪਿਆਰਾ ਲੋੜਦੇ ।
ਰਾਜ ਹੋਂਦਾ ਕਿਸੇ ਨ ਜਾਣਿਆ, ਭੇੜ ਪਯਾ ਸਿਰ ਜੋਰਦੇ ॥ ੩ ॥
ਰਾਜਜਾਂ ਕੀਤੀ ਸਾਖਤੀ, ਚੜ੍ਹੇ ਜੋ ਡੰਕ ਬਜਾਇ ।
ਸਿੰਘਾਂ ਮਰਣਾ ਮਾਂਡਿਆ, ਸੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਹਾਇ ॥
ਰਾਜਜਾਂ ਕੀਤੀ ਸਾਖਤੀ, ਉਤੋਂ ਚੜ੍ਹ ਆਏ ।
ਅੱਗੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਤਲਵਾਰ ਬਜਾਏ ।
ਮੋਹਰੇ ਹੋਏ, ਨ ਸੰਗਦੇ, ਸਭ ਬੀਰ ਸਬਾਏ ।
ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਖਾਲਸੇ, ਸਭ ਹੁਕਮ ਲਿਆਏ ।
ਬੋਲੈ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਣਜੀਤ{} ਬਜਾਏ ॥ ੪ ॥
ਤਲਵਾਰੀਂ ਮੁਹ ਰੱਤਿਆ, ਕੇਹੇ ਲੱਗਨ ਘਾਇ ।

*੧੭੬੧ ਬਿ: । †ਚਰਿਤ੍ਰ । ‡ਭੇੜਾ, ਜੁੱਧ । §ਫੌਜਾਂ । {}ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ ।

ਬਾਈ ਰਾਜੇ ਚਾਰ ਭੂਪ, ਫਉਜਾਂ ਗਏ ਉਠਾਇ ॥
 ਬਾਈ ਰਾਜੇ ਚਾਰ ਭੂਪ, ਤਾਰਾ ਪੁਰ ਉਤਰੇ ਆਇਕੈ ।
 ਉਥੇ ਮਰਣਾ ਮਾਂਡਿਆ, ਉਹ ਬੈਠੇ ਬੁੰਗੇ ਲਾਇਕੈ ।
 ਸਿੰਘ ਸੀਹਾਂ ਵਾਂਗੂ ਝਪਟੇਆ, ਹੁਣ ਅਗੋਂ ਲੈਂਦੇ ਖਾਇਕੈ ।
 ਛੁਰੀ, ਕਟਾਰੀ, ਬਰਛੀਆਂ, ਰਜਪੂਤਾਂ ਮਾਰਨ ਧਾਇਕੈ ।
 ਰਣ ਦਾ ਭੰਨਾ ਕੀ ਕਰੈ, ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਜਾਇਕੈ ।
 ਖਾਇ ਕਲਾਮਾਂ ਭੀਮ ਚੰਦ, ਬੀਰਾ ਤੇਗ ਉਠਾਇਕੈ ॥ ੫ ॥
 ਰਾਜਜਾਂ ਲਿਖਿਆ ਭੇਜਿਆ, ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਣ ਅਰਦਾਸ ।
 ਸਤੀਆਂ ਹੋਵਨ ਰਾਣੀਆਂ, ਲੋਥਾਂ ਆਵਨ ਪਾਸ ॥
 ਫਉਜਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਿਉਂ ਬਰਸਣ* ਆਈਆਂ ।
 ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਕੁਹ ਪਵਨ ਵਸਾਈਆਂ ।
 ਗੱਜਣ ਤੋਪਾਂ ਡਾਇਣੀ, ਜਿਉ ਘਣੀਅਰ ਛਾਈਆਂ ।
 ਧਹ ਮਿਆਨੋਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਰਣ ਵਿੱਚ ਚਲਾਈਆਂ ।
 ਜਿਸ ਨੋ ਰੱਖੇ ਸੋ ਰਹੈ, ਜਿਸ ਰੱਖੇ ਸਾਈਆਂ ।
 ਘਣ ਵਿਚ ਬਿੱਜਲ ਜਿਉਂ ਖਿਵੈ, ਤਿਉਂ ਛਹਿਬਰ ਲਾਈਆਂ ॥ ੬ ॥
 ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਧਾਕ ਮੈਂ, ਡਰਪੈ ਸਭ ਕਹਿਲੂਰ ।
 ਆਨੰਦ ਗੜ੍ਹ ਕੇ ਖੇਤ ਮੈਂ, ਕੀਨੋ ਚਕਨਾ ਚੁਰ ।
 ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਵੈਰ ਅਹਾਂ ਚਿਰੋਕਾਝ ।
 ਮਾਰਿਆ ਮੀਆਂ ਕੇਸਰੀ, ਜਸਵਾਲੋਂ ਪੋਤਾ ।
 ਤੀਰੀਂ ਛਹਿਬਰ ਲਾਈਆਂ, ਬੰਦੂਕੀਂ ਜੋਤਾ ।
 ਫਤੇ ਭਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਖੇਤ ਲਿਆ ਅਜੋਕਾ ॥ ੭ ॥
 ਰਾਮ ਜੰਗਯੁ ਹੈ ਬਾਜਤੀ, ਕਹਿਲੂਰੀ ਕੇ ਸੀਸ ।
 ਸਾਤੋਂ ਧਾਰਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੀ ਜੀਤ ।
 ਰਾਜਿਆਂ ਮਸਲਤ ਮਾਂਡੀਆਂ {}, ਚਉਤਰਫੀ ਡੇਰੇ ਪਵਨਗੇ ।
 ਲੜਿਆਂ ਪੁੱਜ ਨ ਹੰਘੀਏ, ਰਸਤ ਬੰਦੀ ਕੀਤੇ ਡਰਨਗੇ ।
 ਸਿੰਘਾਂ ਤੁੰਮਲ ਸਾਧਿਆ(), ਸਿਰ ਸਤਿਗੁਰ ਅਗੈ ਧਰਨਗੇ ।
 ਬੁੰਗੇ ਬੈਠੇ ਝੁਲਦੇ, ਹੁਣ ਸਾਰ ਕਿਵੇਹਾ ਕਰਨਗੇ ।
 ਸੱਤੇ ਧਾਰਾਂ ਮਾਰ ਕੈ, ਉਹ ਖੱਡੀਂ ਲੋਥਾਂ ਭਰਨਗੇ ॥ ੮ ॥
 ਮਾਈ ਐਸਾ ਪੁਤ ਜਣ, ਜੈਸਾ ਪਿਪਲ ਕਾ ਪਾਤ ।
 ਖੰਡਾ ਵਾਹੈ, ਰਣ ਭਿੜੈ, ਮੁੱਛੀਂ ਪੁੰਝੈ ਰਾਤ ।
 ਲਗੀ ਕਟਾਰੀ ਪੇਟ ਮੈਂ, ਆਧੋ ਪੇਲ ਮੈਂ ਜਾਇ ।
 ਸਨਮੁਖ ਮੱਥੈ ਜੋ ਭਿੜੈ, ਅਮਰ ਤਿਨਾਂ ਦੇ ਨਾਇ ।
 ਬੋਲੈ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਤੁਸੀਂ ਖਾਲਸਾ ਕਰਹੁ ਤਿਆਰੀਆਂ ।

*ਬਰਸਾਤ । †ਸੀ । ‡ਚਿਰਾਕਾ, ਚਿਰ ਤੋਂ । §ਰਾਮ ਜੰਗਾ, ਬੰਦੂਕ ।
 {} ਮਸਲਤ ਮੰਡ ਲਈ, ਅਰਥਾਤ—ਮਤਾ ਮਤਾਇਆ । () ਤੁੰਮਲ ਸਾਧਿਆ, ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ।

ਦਾਣਾ ਪਾਣੀ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਜਾਗਾ ਛੋਡਣ ਹਾਰੀਆਂ ।
 ਰੋਵੈ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰ ਛੋਡ ਸਿਧਾਰੀਆਂ ।
 ਛੋਡਕੇ ਆਏ ਨਿਮੋਹ ਨੂੰ, ਹੁਣ ਚਉਕੀਆਂ ਸਭ ਉਠਾਲੀਆਂ ।
 ਸਭ ਰਾਜੇ ਪਹੰਚੇ ਆਇ ਕੈ, ਹੁਣ ਹੋਈਆਂ ਬਹੁਤ ਗੁਬਾਰੀਆਂ ।
 ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਰਾਹ ਦੇ, ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਫਿਰ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ੯ ॥
 ਘੋੜਿਆਂ ਪਾਈਆਂ ਪਾਖਰਾਂ, ਸਿੰਘ ਲਏ ਸੰਜੋਇ* ।
 ਰਣ ਨੂੰ ਵਾਗਾਂ ਚਾਈਆਂ, ਹੋਣੀ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਇ ।
 ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦਿਆਂ ਬਰਛਿਆਂ, ਕਹੁ ਆਖਰ ਪਾਈ ।
 ਜਿਸ ਮਿਲ ਮਾਰੇ ਸੂਰਮੇ, ਕਹੁ ਕਿੱਥੇ ਜਾਈ ।
 ਮਾਰੇ ਵਿੱਚ ਭਕੱਲਦੇ†, ਦੇ ਹੱਥ ਸਫਾਈ ।
 ਸਿਰ ਕਟ ਵਾਂਗੂ ਤੁੰਬੜੇ, ਕੀ ਅੱਤ ਚਲਾਈ ।
 ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਖੇਤ ਦੇ, ਅਮਰ ਪਦਵੀ ਪਾਈ ॥ ੧੦ ॥
 ਢੋਲ ਢਮੱਕਾ ਮੈਂ ਸੁਣਿਓ, ਕੰਤ ਜੁਝੈ ਰਣ ਮਾਹਿੰ ।
 ਡੋਲੀ ਆਈ ਕੰਤ ਕੀ, ਚਲ ਸਖੀਏ ! ਦੇਖਣ ਜਾਹਿੰ ।
 ਸੇ ਪੁਰਖ ਕਨੋਲੇ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਭਤੁ ਸਾਜੀ ।
 ਕਿਹਾ ਸਾਰਝੁ ਮਚਾਇਕੈ, ਕੀ ਪਾਈਉ ਬਾਜੀ ।
 ਸਿੰਘਾਂ ਸਿਰ ਸੰਕਲਪਿਆ, ਜੇ ਹੋਵੈ ਰਾਜੀ ।
 ਸਸਤੁ ਬਖਸ਼ੇ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਨਾਲ ਘੋੜੇ ਤਾਜੀ ।
 ਫਉਜਾਂ ਆਈਆਂ ਝੂਮ ਕੈ, ਲੈ ਅਪਨੀ ਭਾਜੀ ।
 ਕਬੂਤਰ ਵਾਂਗੂ ਲੋਟ ਦੇ, ਮਾਰੇ ਗਜ ਗਾਜੀ ॥ ੧੧ ॥
 ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਸਉਰੀਆ, ਚਉਪੜ ਮੱਲ ਰਹਿਆ ।
 ਮਾਇਆ ਛੋਡ ਨ ਹੰਘਦਾ{, ਸਰਹੰਦੀ ਬੰਦ ਪਇਆ ।
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਰਹਿ ਸਵਾਰੀਆਂ, ਹੁਣ ਚਮਕਉਰੇ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ।
 ਹੁਣ ਜਾਉ ਜਾਈ() ਮੁੱਸ ਦੇ, ਜੋ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਦਰਗਾਹ ਨੂੰ ।
 ਆਇ ਮਿਲਿਆ ਚਮਕਉਰੀਆ[], ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੇਪਰਵਾਹ ਨੂੰ ।
 ਚਲ ਪਾਤਸਾਂਹ ਅਸਾਡੇ ਕੋਟ ਵਿਚ, ਕਹੁ ਮਸਲਤ ਕਰੋ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ।
 ਸਭ ਰਾਜੇ ਢੁੱਕ ਨ ਹੰਘਦੇ, ਉਹ ਡਰਦੇ ਕਰਨ ਵਿਸਾਹ ਨੂੰ ॥ ੧੨ ॥
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਚੀ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਹੈ ਲਾਲ ।
 ਤਲਵਾਰੀ ਕੋ ਲੇ ਨਠਿਆ, ਹੋਂਦਾ ਏਹੁ ਹਵਾਲ !

*ਸੰਜੋਹ । †ਧੱਕਮ ਧੱਕਿਆਂ ਦੇ । ‡ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ । §ਲੋਹਾ ।

{ }ਸਕਦਾ । ()ਜਗਾ ਜਗਾ, ਥਾਂ ਥਾਂ ।

[]ਖਬਰ ਸੁਨੀ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਨੇ, ਮੱਧ ਬਸੇ ਚਮਕੌਰ ।

ਸੁਨਤ ਬਚਨ ਤਤਕਾਲ ਹੀ, ਵਹੁ ਆਯੋ ਉਠਿ ਦੌਰ ॥੫॥੪੭੬॥

ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਐਸੇ ਕਹਿਓ, ਬਿਨਤੀ ਸੁਨੋ ਕਰਤਾਰ ।

ਬਸੇ ਮੱਧਿ ਚਮਕੌਰ ਕੈ, ਅਪਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰ ॥੬॥੪੭੭॥

(ਗੁਰ ਸੋਭਾ ਕ੍ਰਿਤ ਸੈਨਾਪਤ)

“ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਪਠਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਆਈਆਂ ਜੰਗ ਨੂੰ ।
 ਸੱਲਾਹੀ* ਭੇਜੋ ਆਪਣਾ, ਅਸਾਂ ਮਿਲਣਾ ਜਾਇ ਸਰਹੰਦਾਂ ਨੂੰ ।
 ‘ਤੂੰ ਹੁਕਮ ਸ਼ਰੇ ਦਾ ਮੰਨ ਕੇ, ਆ ਮਿਲ ਅਸਾਡੇ ਅੰਗ ਨੂੰ ।’
 ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਤੁਰਕ ਅਵੱਲਾ ਬੋਲਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ ਤਿਆਰ ਤੁਫੰਗ ਨੂੰ ।
 ਜੇ ਆਵੇ ਸੇ ਮਾਰ ਦੇਹੁ, ਕੁਛ ਲਗਦਾ ਨਾਹੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ।
 ਸਿਰ ਕਾਣ ਨ ਇਹਨਾਂ ਸੂਰਿਆਂ, ਹੁਣ ਖੇਤ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਜੰਗ ਨੂੰ ॥ ੧੩ ॥
 ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਢਿ ਬੰਸ, ਕਰ ਮਾਹਿੰ ਕਮਾਨ ।
 ਜਿਸ ਕੇ ਮਾਰੇ ਬਾਣ ਭਰ, ਤਿਸੈ ਨ ਦੇਵਹਿ ਜਾਨ ।
 ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ ਰੰਘਰੇਟੜੇ, ਰਣ ਮਹਿ ਪਵੈ ਨਿਸੰਗ ।
 ਮੁਹ ਮੁਹੜ ਤਲਵਾਰਾਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਟੁਕ ਮੂਲ ਨ ਮੋੜੈ ਅੰਗ ॥
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੈਠਾ ਰਾਵਦੀ ਜਿਸ ਪਹਿਲਾ ਬੁੰਗਾ ਲਾਇਆ ।
 ਕਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਮਾਣ ਦੇ ਮੁਫਤੀ ਜਿਵੇਂ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ।
 ਸਰੇ ਸਫਾਲੇ ਤੀਰ ਦੇ ਪੈਗਾਮੀ ਹੁਕਮ ਮਨਾਇਆ ।
 ਲੱਗਾ ਤੀਰ ਜੁ ਜੋਰ ਦਾ, ਤਦ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਫਰਮਾਇਆ ।
 ਮਰਣ ਪਠਾਣ ਹਰਾਮ ਮੌਤ, ਹੁਣ ਦੀਨ ਇਮਾਨ ਗਵਾਇਆ ॥ ੧੪ ॥
 ਹਲੀਮ ਖਾਨ ਅਤਿ ਸੂਰਮਾ ਹੈ ਚਰਣੋਂ ਕੇ ਪਾਸ ।
 ਜੰਗ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਇਕੈ, ਪੂਰਨ ਹੋਈ ਆਸ ।
 ਫਉਜਾਂ ਹੋਈਆਂ ਛਿੱਥੀਆਂ, ਕਰ ਹਲਾ ਇਕੱਠਾ ।
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਿੰਘ ਸਮੁਲਦਾ, ਦੇਖ ਬੁੰਗੀਂ ਬੈਠਾ ।
 ਤੀਰ ਲੱਗਾ ਨਾਹਰ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਸਿਰ ਪਰਨੇ ਢੱਠਾ ।
 ਲੋਥ ਪਠਾਣੀਂ ਇਉਂ ਪਈਆਂ, ਜਿਉਂ ਪੂਰੇ ਲੱਥਾ ।
 ਫਤਹ ਭਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਮਾਰਿਆ ਖਾਨ ਕੱਟਾ ॥ ੧੫ ॥
 ਸਿੰਘ ਕਹਾਵਨ ਕਠਨ ਹੈ, ਸਿੰਘ ਪੈਂਡਾ ਦੂਰ ।
 ਸਿੰਘੀ ਤਾਕੋ ਬਖਸ਼ੀਆ, ਜੋ ਚਰਨਾਂ ਤਲੇ ਹਜ਼ੂਰ ॥
 ਪਠਾਣੀ ਫਉਜਾਂ ਤਖਤਾਂ ਤੋੜਕੇ, ਹੁਣ ਅੰਦਰ ਆਏ ।
 ਸਿੰਘ ਭੁਖ ਪਉਂਦੇ ਮਾਸ ਨੂੰ, ਰਤ ਪੀਣ ਤਿਹਾਏ ।
 ਮਿਸਰੀ§ ਹੱਥ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਣ ਵਿੱਚ ਚਲਾਏ ।
 ਸਿਰ ਕੱਟ ਸੰਜੋਆਂ ਲੈ ਗਈ, ਜਾਇ ਪਿੰਜਰ ਖਾਏ ।
 ਪਠਾਣ ਕੁੱਠੇ ਵਾਂਗੂ ਬੱਕਰੇ ਜਿਉਂ ਪਏ ਮਮਿਆਏ ॥ ੧੬ ॥
 ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤਿ ਸੂਰਮਾ, ਕਰੈ ਲਾਖ ਮੈਂ ਚੋਟ ।
 ਮੁਹ ਮੁਹ ਤਲਵਾਰੀਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸੁ, ਸੀ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਓਟ ॥
 ਮਿਸਰੀ ਹੱਥ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਲ ਸਾਰੇ ਠੱਲੇ ।
 ਤਲਵਾਰੀਂ ਉਸ ਦੀ ਵਾਹੀਆਂ, ਕੋਈ ਸੂਰਾ ਝੱਲੇ ।

*ਅਸਲਹ (ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ) ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ । †ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ । ‡(ਮੁਹੁਰਮੁਹ)
 ਅਰਥਾਤ—ਵਾਰ ਵਾਰ । §ਮਿਸਰ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ।

(੩੮)

ਜਿਸ ਸਿਰ ਮਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਸਟ ਦੇਇ ਉਥਲੇ ।
ਵੈਰੀ ਘੁੰਮੇਂ ਇਉਂ ਫਿਰਨ, ਜਿਉਂ ਤੀਰੀਂ ਸੱਲੇ ।
ਪੱਠਾਣ ਮਾਰਿਆ ਤਿੰਨ ਸੈ, ਉਸ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ॥ ੧੭ ॥
ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਜਾਉ, ਭਰਾਤਾ ਸੰਗ ।
ਕਰਹੁ ਜੁੱਧ ਨਿਸੰਗ ਹੁਇ, ਪਾਉ ਸ਼ਹੀਦੀ ਰੰਗ ॥”
“ਕੰਤਾ ! ਰਣ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕੈ, ਖੰਡਾ ਕਰੋ ਨਿਸੰਕ ।
ਨਾ ਮੁਝੇ ਲਗੇ ਰੰਡੇਪੜਾ, ਨਾ ਤੁਹਿ ਲਗੇ ਕਲੰਕ ॥”
ਰਣ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ, ਜੁਝਣ ਦੇ ਚਾਏ ।
ਸੁਰਾ ਕੋਇ ਨ ਦਿੱਸਦਾ, ਜਿਸ ਹੱਥ ਉਠਾਏ ।
ਪੁੱਛੇ ਖੁਆਜਾ ਮਰਦੂਦ ਨੂੰ, ਜਾਇ ਵਾਰ ਚਲਾਏ ।
ਤੇਗਾ ਲੱਗਾ ਢਾਲ ਤੇ, ਟੁਟ ਧਰਤੀ ਆਏ ।
ਫੇਰ ਕਟਾਰੀ ਸਮਾਲ ਕੇ, ਪੱਠਾਣ ਨੂੰ ਵਾਹੇ ॥ ੧੮ ॥
“ਘੋੜਾ ਲੜੇ, ਘੋੜਾ ਭਿੜੇ, ਘੋੜਾ ਰਣ ਮੈਂ ਜਾਇ ।
ਜਿਸ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਭਾਗਨਾ, ਘੋੜਾ ਕਹਾਂ ਕਰਾਇ ॥”
ਰਣ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ, ਕਰ ਜੋਰ ਇਕੱਠਾ ।
ਸੀਹਾਂ ਵਾਂਗੂ ਪਲਮਦਾ, ਦਲ ਸਾਰਾ ਨੱਠਾ ।
ਵਹੇ ਸਿਰੋਹੀ ਸਾਰ ਦੀ, ਕਰਿ ਸਨਮੁਖ ਮੱਥਾ ।
ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਘਾਵ ਜਿਉਂ, ਛਬ ਲੋਹੂ ਲੱਥਾ ।
ਸੂਰੇ ਜੁਝੇ ਵਿਚ ਖੇਤ ਦੇ, ਕਰ ਦੇਹ ਇਕੱਠਾ ॥ ੧੯ ॥
“ਕੰਤਾ ! ਰਣ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕੈ, ਮਤ ਮਟਕਾਈਓ ਨੈਣ ।
ਜੇ ਤੂੰ ਆਯੋ ਭਾਗ ਕੈ, ਤੁਮ ਭਾਈ ਹਮ ਭੈਣ ॥”
ਬੋਲੇ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੁਲਾਇਆ ।
ਤੁਰਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਖਾਸ ਕੀ, ਸਿਰ ਮੁਕਟ ਬੰਧਾਇਆ ।
ਪੱਠਾਣਾਂ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਮਰੋ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਫਰਮਾਇਆ ।
ਕਾਰਣ ਕੀਆ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਜੋ ਅਪਨਾ ਭਾਇਆ ॥ ੨੦ ॥
ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਕਉ ਮਾਰ ਕਰ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀਆ ਉਮਾਹ ।
ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਕਉ ਦੇਇ ਕੈ, ਨਿਕਸੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹ ।
ਸੋਈ ਕਾਰਣ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਾਇਆ ।
ਨੀਲਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਰ ਕੇ, ਉਚ ਪੀਰ ਕਹਾਇਆ ।
ਮਿਲਿਆ ਜਾ ਸਾਹ ਆਲਮੈ*, ਜਗ ਭਰਮ ਚੁਕਾਇਆ ।
ਨਵਾਂ ਨਿਰੋਆ ਉਗਵਿਆ, ਨਿਜ ਬਿਰਦ ਰਖਾਇਆ ।
ਬੰਦਾ ਸਰਹੰਦ ਭੇਜ ਕੇ, ਵਜੀਰੇ ਨੋ ਖਪਵਾਇਆ ।
ਸੱਚਾ ਤਖਤ ਵਾਹਗੁਰੂ ਦਾ, ਨਿਤ ਚੜ੍ਹੇ ਸਵਾਇਆ ॥ ੨੧ ॥

—0—

*ਸਾਹ (ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਆਲਮ (ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ), ਅਰਥਾਤ—ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹ । ਸੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਐਰੰਗਜ਼ੇਬ —

੪. ਵਾਰ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੀ

ਇਹ ਵਾਰ ਕਵੀ ਕੇਸ਼ੋ ਦਾਸ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਰ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਟਿਆਲਾ ਪਤੀ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਮਿਸਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੋਢੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਖਾਸ ਦਰਜਾ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲੋਕ-ਉਪਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹਾਦੁਰੀ ਦਾ ਇਕ ਨਿਹਾਇਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਾਕਿਆ ਵਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਪੁਜਾ ਨਾਲ ਕਿਤਨਾ ਦਿਲੀ ਪਿਆਰ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਖਯਾ ਲਈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜਿਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਏਥੇ ਵਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਉਂਜ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਲੈਪਲ ਗ੍ਰਿਫਠ, ਖਲੀਫਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਸਨ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਕਲਮ-ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਕਵੀ ਕੇਸ਼ੋ ਦਾਸ ਦੀ ਬਣਾਈ “**ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਵਾਰ**” ਵਿਚ ਜੋ ਵਾਕਿਆਤ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਅਜੇ ਤੋੜੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ।

ਕਵੀ ਕੇਸ਼ੋ ਦਾਸ ਜੀ ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਲਿਖਣ-ਢੰਗ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੀ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ

+ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਆਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ (ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ) ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਪੁੱਜੀਆਂ। ਨਾਲ ਹੀ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਮਦਦ ਲਈ ਬਿਨੈ-ਪਤ ਵੀ ਪੁੱਜਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਗਏ। ਚੰਬਲ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਦੀ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ (ਤਾਰਾ ਆਜ਼ਮ) ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਤਹ ਹੋਣ ਤੇ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ।

+ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦੁਰ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਵੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਸੀ, ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਨਦੇੜ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਬਣਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਰਹੰਦ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਡੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਮੇਤ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇਟ ਨਾਲ ਇਟ ਬਜਾਈ ਸੀ।

ਵਾਰ ਹਿੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਖਿਚੜੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਹਿੱਤਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦੋਹਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਨਾਲ ਉਪਮਾ ਜੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਦਿਲ-ਖਿਚ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੱਟਿਆਨੇ ਪਰ ਚੜਾਈ ਦੇ ਹਾਲ ਦਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਮਹੀਨਾ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੮੩੧ ਬਿ: (ਮੁਤਾਬਿਕ ਸੰਨ ੧੭੭੪ ਈ:) ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭੱਟੀ (ਰਾਜਪੂਤ) ਰਈਸ, ਜੋ ਹਰਿਆਨੇ-ਭਟਿਆਨੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਨ, ਬੜੇ ਪੱਥਰ-ਦਿਲ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸਨ। ਉਹ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਪਰ 'ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੌਮ ਦਿਲ ਹੋਵੇ' ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਪੱਖਪਾਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਨਿਹੱਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪੈਰ ਜੰਮਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿੜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਨਵੇਂ ਪਟਿਆਲਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਫਤਿਹਾਬਾਦੀ, ਅੱਲਾਹ ਦਾਦ ਖਾਂ ਰਈਸ ਬੋਹਾ, ਵਿਲਾਇਤ ਖਾਂ-ਇਨਾਇਤ ਖਾਂ ਬੁਡਲਾਢੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਾਕਰ ਖਾਂ, ਰਈਸ ਹਰਿਆਉ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਪਰ ਇਤਨਾ ਗਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਰਹੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ। ਇਸ ਤਾਕਤ ਦੇ ਘਮੰਡ ਇਹ ਐਲਾਨੀਆਂ ਗਊਆਂ ਦੇ ਗਲ ਕਟਦੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਫਤਿਹਾਬਾਦੀ ਸੁਨਾਮ ਅਤੇ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਇਲਾਕਾ ਰਾਇ ਕੋਟ ਤਕ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰ ਚੜਾਈਆਂ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਇਹ ਫਿਰ ਵੀ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਏ ਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਪਰ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਰਦੇ ਹੀ ਰਹੇ।

ਸੰਮਤ ੧੮੨੨ ਬਿ: (ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੭੬੫ ਈ:) ਵਿਚ ਜਦ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੋਏ ਤਾਂ ਭੱਟੀਆਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਏ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਲੁੱਟ ਲਏ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਪਰ ਸਖਤੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ (ਢੋਡਿਆਂ) ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਣੀ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਉਂ ਹੁਕਮਾਂ ਜਾਂ ਹੁਕਮ ਕੌਰ ਸੀ, ਰਾਜਸੀ ਉਲਝਣਾਂ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਚੁਸਤ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਰਖਦੀ ਸੀ। ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਕਵੀ ਕੇਸ਼ੋਦਾਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਇੰਦ੍ਰ ਕੇ ਸਚੀ ਐ ਕੁਸ਼ਲਯਾ ਜੈਸੇ ਦਸਰਥ ਕੇ,
 ਜਾਨਕੀ ਜੂ ਰਾਣੀ ਜੈਸੇ ਰਾਮ ਰਘੁਰਾਜ ਕੇ ।
 ਰਾਜਾ ਬਸੁਦੇਵ ਜੂਕੇ ਦੇਵਕੀ ਪਸਿੱਧ ਜਗ,
 ਰੁਕਮਨਿ ਰਾਣੀ ਜੈਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬਿਜਰਾਜ ਕੇ ।
 ਜੈਸੇ ਰਾਜਾ ਪੰਡੁ ਜੂ ਕੇ ਪਟਰਾਣੀ ਕੁੰਤੀ ਜਾਨ,
 ਦਰੁਪਦ ਸੁਤਾ ਰਾਣੀ ਜੈਸੇ ਅਰਜਨ ਸੁਖ ਸਾਜ ਕੇ ।

ਮਹਾਰਾਨੀ, ਜੱਗਰਾਨੀ, ਪੱਟਰਾਨੀ, ਸੁਖਦਾਨੀ,

ਤੈਸੇ ਬਾਮੇਂ ਅੰਗ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ॥

...
 ਸਤ ਪੁਤਿ ਸੁਰਾਜ ਕੀ ਰੀਤ ਵਿਖੈ, ਅਤਿ ਨੀਤਿ ਕਰੈ ਜਿਮ ਬੇਦ ਬਤਾਯੋ ।
 ਪਾਰਥ ਜਯੋਂ ਚਿਤ ਮੈਂ ਉਤਸਾਹ ਸੁ, ਦਾਨ ਮਾਹਿ ਬਲਿ ਕੋ ਸੁ ਲਜਾਯੋ ।
 ਬਿੰਧਿ ਕੋ ਗ੍ਰਿਹ ਬਨੀ ਨਿਪ ਭੋਜ ਜੂ, ਕੇਸਵ ਦਾਸ ਯਹੀ ਮਤਿ ਆਯੋ ।
 ਰਾਨੀ ਸਤੈ ਪੁਤਖੱਤਨ ਪੂਰਨ, ਭੂਲ ਗਯੋ ਬਿਧ ਤੀਯ ਬਨਾਯੋ ॥

ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਯੋਗ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਨ, ਉਹੋ ਜੇਹੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਰਾਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਫੈਰਨ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭਟਿਆਨੇ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਲਾ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਪੂਨਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ। ਇਧਰ ਖੁਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਦੀਮੀ ਰਿਵਾਜ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਕ ਲੈਕੇ ਸਿਦਕ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ, ਤੇ ਕੂਚ ਦਾ ਨਗਾਰਾ ਬਜਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਅਦੁਤੀ ਰੁਅਬਦਾਬ ਤੇ ਭਖਾਂ ਭਖਾਂ ਕਰਦਾ ਚਿਹਰਾ ਤਕਕੇ ਬੜੇ ਆਕੜਖਾਨਾਂ ਦੇ ਵੀ ਹੋਸ਼ ਹਵਾ ਹੋ ਗਏ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਚਤੁਰੰਗਿਣੀ ਸੈਨਾ ਜਦ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸਜ ਧਜ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਖਰੋਸ਼ ਨਾਲ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਦਰਿਆ ਦੀ ਤਰਾਂ ਚਲੀ ਤਾਂ ਤਕੜੇ ਨਰੋਏ ਜ਼ਾਲਮ ਦਿਲ ਵੀ ਦਹਿਲ ਉਠੇ। ਕਵੀ ਕੇਸ਼ੋਦਾਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਇਸ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ:—

“ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤਬ ਹੀ ਚਢਯੋ, ਜਿਮ ਗੀਖਮ ਕੋ ਭਾਨ ।”

ਕਹਿਕੇ ਜੇਠ-ਹਾੜ ਦੇ ਤਪਦੇ ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਚਮੂ ਚਲੀ ਚਤੁਰੰਗਿਣੀ, ਕਿਨੀ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ।
 ਘੋਰਨ ਕੀ ਖੁਰ ਤਾਲ ਸੋਂ, ਸੂਰਜ ਰਜ ਛਾਇਆ ।
 ਫੂਲ ਬੰਸ ਘਰ ਰਾਜ ਬਿਰ, ਸਭ ਜਗ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ।
 ਚੜ੍ਹਕੇ ਚਲਾ ਸੂਰਮਾ, ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ।
 ਮਾਨੋਂ ਕੁੰਭਜ ਸੁ ਕੋਪਕੈ, ਨਿਧਿ ਸੋਖਨ ਧਾਇਆ ।
 ਰਾਜਨ ਪਤਿ ਰਾਜਾ ਬਲੀ, ਆ ਮੂਨਕ ਛਾਇਆ ॥

*

*

*

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤੇਗ ਨੂੰ, ਕੁਲ ਆਲਮ ਜਾਨੈ ।
 ਜਿਸ ਨੇ ਅਰਿ ਸਭ ਬਸ ਕੀਏ, ਕੋਈ ਤਾਬ ਨ ਆਨੈ ।
 ਰਾਜ ਕਾਜ ਭੁਜ ਬਲ ਕਿਯੋ, ਜਗ ਕਿੱਤਿ ਬਖਾਨੈ ।
 ਜ਼ਾਲਮ ਕੋਈ ਨ ਛਾਡਿਆ, ਜਿਨ ਅਪਨੇ ਜਾਨੈ ॥

ਦੀਵਾਨ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੂਜਬ ਪਟਿਆਲਿਓਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਮੂਨਕ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਇਸਤਰਾਂ ਭਟਿਆਨੇ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਲੋਕਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਭੱਟੀਆਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਈ ਹੋਈ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਕਥਨੀਯ ਸੀ।

ਕੇਸ਼ੋਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਠਾਮ ਕਿਯੋ ਤੇਹਿ ਅਤਿ ਭਯੋ, ਗਾਮ ਗਾਮ ਆਨੰਦ ।

ਤਿਮਰ ਹਰਨ ਕਾਰਨ ਕਰਨ, ਚਢਯੋ ਜਿਮ ਦੁਤਿ ਕੋ ਚੰਦ ॥

ਜਦ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਇਸ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਘੜਾਂ ਨਾਮੀ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ, ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਣ ਦਾ ਮਤਾ ਮਤਾਲਿਆ । ਕਵੀ ਕੇਸ਼ੋਦਾਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:—

ਧਾਏ ਗਢ ਡੋਰਾ ਕਿਯੋ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ।

ਬੀਘੜ ਮਤ ਮਗਰੂਰ ਨੇ, ਕਿਯੋ ਜੁੱਧ ਕੋ ਸਾਜ ॥

ਬੀਘੜ ਕਿਯੋ ਗਰੂਰ, ਬੀਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸੋ ਜੁਰ ਹੈਂ ।

ਕਹੈਂ ਗਰਬ ਕੀ ਬਾਤ, ਜੁੱਧ ਮਿਲ ਸਨਮੁਖ ਕਰ ਹੈਂ ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ, ਉਨ੍ਹੈਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਝਾਵੈਂ ।

ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਮੂੜ੍ਹ ਮਲੇਛ, ਨੈਨ ਮਨ ਮੈਂ ਨ ਲਜਾਵੈਂ ।

ਠਾਠਯੋ ਠਾਠ ਸੰਗਾਮ ਕੋ, ਮਨ ਅਭਿਮਾਨ ਬੰਧਯੋ ਵਹੈ ।

ਔਰ ਠਾਠ ਠਾਠਯੋ ਰਹੈ, ਠਾਕੁਰ ਠਠੀ ਸੁ ਹੋਇ ਹੈ ॥

ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐਵੇਂ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਾਹਕ ਲੜਾਈ ਛੇੜ ਕੇ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤ ਦਰਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਈਨ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਮਗਰ ਜਾਹਿਲ ਅਭਿਮਾਨੀ ਭੱਟੀ ਇਹ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਦ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੜ ਮਰਨ ਦੀ ਹੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪਸ਼ੂ-ਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਝਟ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:—

ਦੋ ਦਲ ਭਏ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਭੱਟੀ ਔਰ ਬੈਰਾਰ ।

ਲੋਹ ਕਰੇ ਜਾ ਸੂਰਮੇ, ਕਾਇਰ ਭਾਜੇ ਹਾਰ ।

ਬਿਘੜਾ ਘੇਰਯੋ ਆਇ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ ।

ਤਮਕ ਚਢਯੋ ਕਰ ਚਾਇ, ਰਣ ਜੋਧਾ ਦੁਜ ਦਲ ਹਰਨ ।

... ..

ਚਢਯੋ ਮਹਾਰਾਜ, ਬਜਯੋ ਸਬਲ ਡੰਕ ।

ਮਾਨੋ ਰਾਮ ਦਲ ਚਢਯੋ, ਤੋਰਨ ਸੁ ਲੰਕ ।

ਛੂਟੇ ਤੋਪ ਔ ਕੋਪ ਪਰੈਂ ਗੋਲੇ ।

ਮਾਨੋ ਪਕੇ ਖੇਤ ਬਰਖਤ ਓਲੇ ।

ਛੂਟੈਂ ਰਹਿਕੁਲੇ ਔ ਜੰਬੂਰੇ ਜੰਜਾਇਲ ।

ਹੂਏ ਸਤ ਕੀ ਸੈਨ ਕੇ ਲੋਕ ਘਾਇਲ ।

ਗਹੇ ਸੂਰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਅਰ ਤੇਜ ਕੱਤੀ ।

ਚਲੀ ਰੁਧਿਰ ਸਰਿਤ ਭਈ ਭੂਮਿ ਰੱਤੀ ।

ਬਿਘੜਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬੜੀ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ

ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਹਾਦੁਰ ਜੋਧੇ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆਏ । ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ । ਅੰਤ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ । ਜਦ ਭੱਟੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਝਾਲ ਨਾ ਝਲ ਸਕੇ ਤਾਂ ਭੱਜ ਕੇ ਧੂਲ ਕੋਟ ਨਾਮੀ ਇਕ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਜਾ ਘੁਸੇ । ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਥੇ ਵੀ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ । ਬੇਸ਼ਕ ਹੱਲੇ ਤਾਂ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ । ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਤਿਕਾਲਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਦਾ ਫਿਕਰ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਪੁੱਛ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਤਹ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ । ਦੂਜੇ ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਦਿਨ ਐਵੇਂ ਹੀ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਫਤਹ ਹਾਸਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਕਮਕ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ । ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਦਦ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਜਿੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦੇ । ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਕੇ ਇਕ ਵੇਰ ਫੇਰ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਖੁਦ (ਕਈ ਬਿਧਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ) ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਏ । ਅਚਾਨਕ ਜਦ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਦੋ ਘੜੀ ਦਿਨ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਉਹ ਗੜ੍ਹੀ ਫਤਹ ਹੋ ਗਈ । ਕਵੀ ਕੋਸ਼ੋਦਾਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:—

ਦਿਵਸ ਬਢਯੋ, ਜਾਨੈ ਜਗਤ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਬਿਜਰਾਇ ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਸੂਰਜ ਭਯੋ ਸਹਾਇ ।

ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਵੀ ਨੇ ਵੀ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਦਲ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਅਪਣੀ 'ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਤਸਈ' ਵਿਚ ਇਸ ਕਰਾਮਾਤ ਉੱਤੇ ਇਸਤਰਾਂ ਸਹੀ ਹੋਣ ਦੀ ਮੁਹਰ ਲਾਈ ਹੈ:—

ਜਾਕੇ ਸਮਰ* ਨਿਹਾਰ ਕਰਿ, ਚਲਤ ਰੁਕਤ ਭੇ ਭਾਨ ।

ਜੁਗਲਾਂ ਮੁਹੂਰਤ ਠਾਢ ਭੇ, ਜਾਨਤ ਸਗਰ ਜਹਾਨ ॥

ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਪ ਤੇਜ ਅੱਗੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਰੁਕਣਾ ਤੇ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੇ ਰਾਹ ਦੇਣਾ ਇਹ ਦੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰਹਸ਼ ਪੂਰਿਤ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ।

ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਿੱਘੜਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਦੋਹਾਂ ਵਲੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਗਈ ਤੇ:—

ਰਾਣੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਂਨ ਕੀ, ਤਜਯੋ ਹਿਯੇ ਤੇ ਖੋਟ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਦੇ ਮਿਲੀ, ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਕੇ ਕੋਟ ॥

ਥਾਨਾ ਤਹਾਂ ਬਿਠਾਇਕੈ, ਮੁਲਕ ਮਿਲਾਵਨ ਕਾਜ ।

ਬਿਘੜੇ ਤੇ ਤਿਘੜੇ ਚਲਯੋ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ॥

ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਪਰ ਕਬਜਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਸਾ ਗੜ੍ਹ

*ਲੜਾਈ । †ਦੇ । ‡ਦੇਖੋ, ਤਾਰੀਖਿ ਪਟਿਆਲਾ ਕ੍ਰਿਤ ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਹਸਨ ।

ਨੂੰ ਜਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਹੀ ਇਲਾਕਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਖਲੀਫਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਸਨ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭੱਟੀਆਂ ਦੇ ੧੪੦੦ ਜਵਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸੌ ੧੦੦ ਬਹਾਦੁਰ ਖੇਤ ਰਹੇ।

ਸਰਸਾ ਗੜ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੀ ਹੱਦ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸਰਸਾ ਗੜ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਕਾਨੇਰ ਵਾਲੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਕੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨ ਪੁਜੇ, ਫੌਰਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਮਿਤਤਾ ਗੰਢ ਲਈ। ਕਵੀ ਕੇਸ਼ਵਦਾਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮੇਲ ਕਰਵਾਕੇ ਅੰਤ ਦੇ ਤਿਹੂੰ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਨ ਸੰਮਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਾਰ ਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇ। ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਲੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਰ ਕਵੀ ਨੇ ਭਟਿਆਨੇ ਦੇ ਇਸ ਜੰਗ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਵਾਰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ।

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਅਥ ਵਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਲਿਖਯਤੇ

ਦੋਹਰਾ ।

ਗੁਰੁ ਗਣੇਸ਼ ਗੌਰੀਸ਼ ਸੁਤ, ਮਤਿ ਸਾਗਰ ਸੁਖ ਧਾਮ ।
ਪ੍ਰਥਮ ਤੋਹਿ ਬੰਦਨ ਕਰੋਂ, ਲੇਹੁ ਬੁੱਧਿ ਗੁਣ ਗ੍ਰਾਮ ॥ ੧ ॥
'ਠਾਰਾਂ ਸੈ ਸੁ ਇਕਤਿਯਹਿ, ਪ੍ਰਸ ਮਾਸ ਚਿਤ ਧਾਰ ।
ਪਾਰਥ ਜਯੋਂ ਭਾਰਤ ਭਯੋ, ਬਰਨੋਂ ਜੁੱਧ ਅਪਾਰ ॥ ੨ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਭੱਟੀ ਮਨ ਮਗਰੂਰ, ਨਿੱਤ ਮੁਲਕ ਲੂਟਤ ਰਹੈਂ ।
ਯਹ ਗਤਿ ਧਰਮ ਸੈ ਦੂਰ, ਅੱਤ ਦਈ ਭਾਵੈ ਨਹੀਂ ॥ ੩ ॥

ਕਬਿੱਤ ।

ਆਦਿ ਕੇ ਮਵਾਸੀ, ਕੰਧਰਾ ਕੇ ਸਭ ਬਨਬਾਸੀ,
ਹਤੇ ਕਈ ਬਾਰ ਨਾਹਿ ਰੰਚ ਭਯ ਪਾਯੋ ਹੈ ।
ਕਰਤ ਕਜ਼ਾਕੀ ਮਾਰ ਮੁਲਕ ਮੈਂ ਨਾ ਛਾਡੀ ਬਾਕੀ,
ਰਹੈਂ ਸਦਾ ਆਕੀ ਫੌਜਦਾਰਨ ਹਰਾਯੋ ਹੈ ।
ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੇ ਬਸੁਧਾ ਕੀ ਇੱਛਾ ਹੇਤ,
ਸੈਨਨ ਪਠਾਇ ਤਿਨ ਗਰਬ ਗਵਾਯੋ ਹੈ ।
ਤਾਹੀ ਪੈ ਨ ਜਾਨੈ ਭਯ ਕਾਹੂ ਕੋ ਨ ਮਾਨੈ,
ਅਹੋ ! ਹੋਨਹਾਰ ਹੋਨੀ ਹੂ ਨੇ ਤਿਨੈਂ ਭਰਮਾਯੋ ਹੈ ॥ ੩ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਰਾਨੀ ਮਤਿ ਅਧਿਕਾਇ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ।
ਜਿਨ ਯਹ ਕਿਯੋ ਉਪਾਇ, ਭੱਟੀ ਮਾਰੈ ਚਾਹੀਐ ॥ ੪ ॥

ਕਬਿੱਤ ।

ਇੰਦੁ ਕੇ ਸਚੀ ਐ ਕੁਸ਼ਲਯਾ ਜੈਸੇ ਦਸਰਥ ਕੈ,
ਜਾਨਕੀ ਜੂ ਰਾਨੀ ਜੈਸੇ ਰਾਮ ਰਘੁਰਾਜ ਕੈ ।
ਰਾਜਾ ਬਸੁਦੇਵ ਜੂ ਕੇ ਦੇਵਕੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਗ,
ਰੁਕਮਨਿ ਰਾਨੀ ਜੈਸੇ ਕਿਸ਼ਨ ਬਿਜਰਾਜ ਕੈ ।
ਜੈਸੇ ਰਾਜਾ ਪੰਡੂ ਜੂ ਕੇ ਪੱਟਰਾਨੀ ਕੁੰਤੀ ਜਾਨ,
ਦਰੁਪਤ ਸੁਤਾ* ਰਾਨੀ ਜੈਸੇ ਅਰਜਨ ਸੁਖ ਸਾਜ ਕੈ ।
ਮਹਾਰਾਨੀ ਜਗਰਾਨੀ ਪੱਟਰਾਨੀ ਸੁਖਦਾਨੀ,
ਤੈਸੇ ਬਾਮੇ ਅੰਗ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੈ ॥ ੫ ॥

*ਰਾਜਾ ਦ੍ਰੁਪਦ ਦੀ ਪੁੱਤੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ (ਦ੍ਰੁਪਦੀ) ।

ਸਵੈਯਾ ।

ਸਤ ਪੁਤਿ ਸੁਰਾਜ ਕੀ ਰੀਤਿ ਬਿਖੇ, ਅਤਿ ਕੀਤਿ ਕਰੈ ਜਿਮ ਬੇਦ ਬਤਾਯੋ ।
 ਪਾਰਬ* ਜਯੋ ਚਿਤ ਮੈਂ ਉਤਸਾਹ ਸੁ, ਦਾਨ ਮਾਹਿੰ ਬਲ ਕੁੰ ਸੁ ਲਜਾਯੋ ।
 ਬਿੱਧਿ ਕੋ ਗ੍ਰਿਹ ਬਨੀ ਨਿਪੁ ਭੋਜ ਜੂ, ਕੇਸ਼ਵ ਦਾਸ ਯਹੀ ਮਤਿ ਆਯੋ ।
 ਰਾਨਿ ਸਭੈ ਪੁਰਖੱਤਨ ਪੂਰਨਸੰ, ਭੂਲ ਗਯੋ ਬਿਧ ਤੀਯਯੁ ਬਨਾਯੋ ॥ ੬ ॥

ਛਪਯ ।

ਤਿਨ ਰਾਨੀ ਮਤਿਵੰਤ, ਸੁਮਤਿ ਸੋ ਮਤੋ ਉਪਾਯੋ ।
 ਮੁਨਸ਼ੀ ਔਰ ਦਿਵਾਨ, ਬੇਗ ਨਿਜ ਨਿਕਟ ਬੁਲਾਯੋ ।
 ਭੱਟੀ ਮਹਾਂ ਮਲੇਛ, ਸਦਾ ਗੋ ਦੀਨ ਸਤਾਵੈਂ ।
 ਜਿਹ ਕੋ ਅਧਿਕ ਤਾਸ, ਪਥਿਕ ਪੈਂਡਾ ਨਾ ਪਾਵੈਂ ।
 ਯਹਿ ਉਪਾਵ ਨੀਕੋ ਅਧਿਕ, ਭੱਟੀ ਪੈ ਚਢਿ ਬਾਧਯੋ ।
 ਰਾਖਸ ਮਾਰਿ ਨਿਕਾਰ ਕੈ, ਧਰਮ ਰਾਜ ਤਬ ਸਾਧਯੋ ॥ ੭ ॥
 ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਦਿਵਾਨ, ਸੁਰ ਸਾਵੰਤ ਸਵਾਯੋ ।
 ਮੰਤ ਕਰਯੋ ਯੁਵਰਾਜ, ਭਲੋ ਯੋਂ ਲਿਖਯੋ ਪਠਾਯੋ ।
 ਭੱਟੀ ਪੈ ਚਢ ਚਲੋ, ਯਾਹਿ ਮੈਂ ਬਿਲਮ ਨ ਕੀਜੈ ।
 ਰਾਖਸ ਮਾਰਿ ਨਿਕਾਰਿ, ਚੈਨ ਪਰਜਾ ਕੋ ਦੀਜੈ ।
 ਢੋਡਾਂ ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਯਹੀ ਮੰਤੁ ਪਰਮਾਨ ਕਿਯ ।
 ਤਿਹ ਕੋ ਲਿਖਯੋ ਸੁ ਬਾਚ ਕੈ, ਪਤੋਤਰ ਲਿਖ ਪਠ ਸੁ ਦਿਯ ॥ ੮ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਜਾਨ ਆਪ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ{ } ਬੁਲਾਇ ।
 ਮੁਨਸ਼ੀ ਔਰ ਦੀਵਾਨ ਯੇ, ਦੀਨੋ ਬੇਗ ਪਠਾਇ ॥ ੯ ॥
 ਹਮ ਇਤ ਤੈ ਮੁਨਕ ਚਲੈਂ, ਤੁਮ ਆਇਓ ਤਤਕਾਲ ।
 ਮੁਨਕ ਕੈ ਸੁ ਮੁਕਾਮ ਮੈਂ, ਮਿਲਿਯੋ ਆਇ ਉਤਾਲ ॥ ੧੦ ॥
 ਯਹਿ ਉਪਾਵ ਬੁਧਵਾਨ ਕੋ, ਧਰਯੋ ਤੁਰਤ ਨਿਜ ਕਾਨ ।
 ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤਬ ਹੀ ਚਢਯੋ, ਜਿਮ ਗੁੰਖਮ ਕੋ ਭਾਨ ॥ ੧੧ ॥

ਬਾਰ ਛੰਦ (ਪਉੜੀ)

ਚੜ੍ਹਤ ਰਾਮ() ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ, ਸੁਭ ਜੋਗ ਦਿਖਾਇਆ ।
 ਢੋਡਾਂ [] ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਚੱਲਿਆ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਨਾਇਆ ।
 ਚਮੂ: ਚਲੀ ਚਤੁਰੰਗਨੀ, ਃਕਿਨੀ ਅੰਤ ਨ ਆਇਆ ।

*ਪਾਰਬ (ਪ੍ਰਿਥਾ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ)=ਅਰਜੁਨ (ਤੀਜਾ ਪਾਂਡਵ) । †ਰਾਜਾ ਬਲ, ਜੋ
 ਬੜਾ ਦਾਨੀ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ੧੦ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

‡ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੇ ਮਰਦਉ ਸਹਿਤ । §ਇਸਤੀ । { }ਸ: ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ ।

()ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੋਤਸ਼ੀ । []ਢੋਡਿਆਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਉਂ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ
 ਹੈ । ਃਫੌਜ । ਃਚਾਰ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲੀ ਫੌਜ, ਅਰਥਾਤ—ਉਹ ਫੌਜ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਥ-ਸਵਾਰ,
 ਹਾਥੀ ਸਵਾਰ, ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ।

ਘੋਰਨ ਕੀ ਖੁਰ ਤਾਲ ਸੋਂ, ਸੂਰਜ ਰਜ ਛਾਇਆ ।
 ਫੂਲ ਬੰਸ ਘਰ ਰਾਜ ਥਿਰ, ਸਭ ਜਗ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ।
 ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਸੁਭਟ*, ਹੁਣ ਦਿੜ੍ਹ ਹੈ ਆਇਆ ।
 ਓਥੇ ਕੀਤੀ ਸਾਖਤੀ, ਤਾਜੀ ਪਿੰਡ ਬਾਇਆ ।
 ਚੜ੍ਹ ਕੈ ਚਲਯਾ ਸੂਰਮਾ, ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ।
 ਮਾਨੋ ਕੁੰਭਜਾਂ ਸੁ ਕੋਪ ਕੈ, ਨਿਧਿਃ ਸੋਖਨ ਧਾਇਆ ।
 ਰਾਜਨ ਪਤੀ ਰਾਜਾ ਬਲੀ, ਆ ਮੁਨਕ ਛਾਇਆ ॥ ੧੨ ॥
 ਛੰਦ ਪਵੰਗਮ ।

ਪਟਿਆਲੇ ਚੜ੍ਹ ਚਲਾ, ਸੁ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਕਰ ।
 ਚਮੁ ਸਾਜਿ ਚਤੁਰੰਗ, ਘੋਰ ਨਿਸਾਨ ਕਰ ।
 ਸੂਰਬੀਰ ਨਰ ਜੰਗੀ ਲਏ ਬੁਲਾਇ ਤਟ ।
 ਪਰਮ ਬੁੱਧ ਪ੍ਰਬੀਨ, ਬਡੇ ਜੋਧਾ ਸੁਭਟ ।
 ਲਈ ਤੋਪ ਸਭ ਸੰਗ, ਕੋਪ ਕਰ ਧਾਯੋ ।
 ਸੁਤਰ ਨਾਲ ਅਰ ਬਾਨ, ਬਹੁਤ ਭੈ ਪਾਯੋ ।
 ਗਹੀ ਸੂਤ ਤਰਵਾਰ, ਸ੍ਰਾਮਿ ਕੈ ਕਾਜ ਹੀ ।
 ਜੋ ਹੇਰਤ ਹੈ ਸਤੁ ਸੁ ਤੁਰਤੇ ਭਾਜ ਹੀ ।
 ਬਾਜ ਸਾਜ ਲਿਯੇ - ਸੰਗ, ਐ ਪੈਦਲ ਸੁ ਦਰ ।
 ਸੈਨ ਸਹਿਤ ਸਾਮਾਨੈ§, ਆਯੋ ਸੂਰਨਰ ॥ ੧੩ ॥
 ਦੋਹਰਾ ।

ਸਾਮਾਨੈ ਤੇ ਭੋਰ ਹੀ, ਚੜ੍ਹਯੋ ਹਿਯੇ ਕਰ ਚਾਵ ।
 ਮੁਨਕ§ ਮੈਂ ਸੁ ਮੁਲਾਜਮਤ, ਕਰੀ ਰਾਜ ਕੀ ਆਵ ॥ ੧੪ ॥
 ਮੁਨਕ ਮੈਂ ਸੁ ਮੁਕਾਮ ਕਰਿ, ਸਾਜ ਲਈ ਸਭ ਸੈਨ ।
 ਬਧ ਕਰ ਚੜ੍ਹਯੋ ਸੁ ਅਰਿ ਕੋ ਬਧਨ, ਬਦਨ ਰੋਸ, ਰਿਸ ਨੈਨ ॥ ੧੫ ॥
 ਬਾਰ ਛੰਦ ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤੇਗ ਨੂੰ, ਕੁਲ ਆਲਮ ਜਾਣੇ ।
 ਜਿਸਨੇ ਦੁਸਮਨ ਬਸ ਕਰੇ, ਕੋਈ ਤਾਬ ਨ ਆਣੇ ।
 ਰਾਜ ਕਾਜ ਭੁਜ ਬਲ ਕਿਯੋ, ਜਗ ਕਿੱਤਿ ਬਖਾਨੈ ।
 ਨਿਆਵ ਕਰੈ, ਅਤਿ ਨੀਤਿ, ਦੂਧ ਤੇ ਪਾਨੀ ਛਾਨੈ ।
 ਜਾਲਮ ਕੋਇ ਨ ਛਡਿਆ, ਜਿਨ ਅਪਨੈ ਜਾਨੈ ।
 ਲਥੇ ਪੈਦਲ ਬਲ ਸਹਿਤ, ਹੁਣ ਸਹਿਰ ਢੁਹਾਨੈ ।
 ਆਇ ਬਹੁਨੈ ਪਹੁਤੀਆ, ਮਨ ਮਤਾ ਮਤਾਇਆ ।

*ਚੰਗਾ ਸੂਰਮਾ । †ਕੁੰਭ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਤੇ ਅਗਸਤ ਮੁਨੀ । ਪੁਰਾਣਾਂ
 ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਅਗਸਤ ਮੁਨੀ ਨੇ ਢਾਈ ਚੂਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ
 ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਕੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਖਾਰਾ ਹੈ । ‡ਸਮੁੰਦ੍ਰ ।
 §ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਸਬੇ ।

(੪੮)

ਸਭੀ ਜਟਾਪਤਿ ਦੇਸ ਘੋਰ, ਇਹ ਹੁਕਮ ਚਲਾਇਆ ।
ਫਤੇ ਬੁਲਾਈ ਚਾਉ ਸੋ, ਕਿਯ ਕਟਕ ਸਵਾਇਆ ।
ਠਾਠ ਸੁਨਯੋ ਜਦ ਜੁੱਧ ਨੇ, ਮਹਾਰਾਜ ਰਿਸਾਇਆ ।
ਗੋਰਖ ਪੁਰ ਕੇ ਗੋਇਰੇ, ਆ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ॥ ੧੬ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਜਾ ਠਾਢਯੋ ਤਹਿ ਅਤਿ ਭਯੋ, ਗਾਮ ਗਾਮ ਆਨੰਦ ।
ਤਿਮਰ ਹਰਣ ਚਾਰਣ ਕਰਣ, ਚੜ੍ਹਯੋ ਜਿਮ ਦੁਤਿ ਕੋ ਚੰਦ ॥ ੧੭ ॥
ਸਵੈਯਾ ।

'ਚਾਨਕ ਹੀ ਇਕ ਜਾਟ ਕੋਊ, ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਢੇਡੇ ਪੈ ਆਨ ਪੁਕਾਰੋ ।
ਕਾਨਨ ਮੈਂ ਪਲ ਭੱਛ ਸੁ ਰਾਜਤ, ਗਊਅਨ ਕੋ ਦੁਖ ਦੇਤ ਹੈ ਭਾਰੋ ।
ਰਾਜਾ ਚਢਯੋ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਕੇ ਹੇਤ, ਸੁ ਤਾਹੀ ਸਮੇਂ ਯਹ ਭੇਦ ਵਿਚਾਰੋ ।
ਧਾਇਕੇ ਯੋਂ ਮ੍ਰਿਗ ਏਸ ਸੰਘਾਰ, ਸੁ ਭਾਗੇ ਨਹੀਂ ਯਹ ਭੀ ਚਢ ਮਾਰੋ ॥ ੧੮ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਸਭੀ ਲੋਗ ਸੁਨ ਫੌਜ ਕੇ, ਜਬ ਯਹ ਕਿਯੋ ਵਿਚਾਰ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪਤਾਪ ਸੇ, ਬਿਘੜੇ ਲੈ ਹੋਂ ਮਾਰ ॥ ੧੯ ॥
ਧਾਏਗੜੁ ਆ ਡੇਰਾ ਕਿਯੋ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ।
ਬੀਘੜਿ ਮਤਿ ਮਗਰੂਰ ਨੇ, ਕਿਯੋ ਜੁੱਧ ਕੋ ਸਾਜ ॥ ੨੦ ॥
ਛਪਯ ।

ਬੀਘੜ ਕਿਯੋ ਗਰੂਰ, ਬੀਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਂ ਜੁਰ ਹੈ ।
ਕਹੈਂ ਗਰਬ ਕੀ ਬਾਤ*, ਜੱਧ ਮਿਲਿ ਸਨਮੁਖ ਕਰ ਹੈ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ, ਉਨੈਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਝਾਵੈਂ ।
ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਮੂਢ ਮਲੇਛ, ਨੈਨ ਮਨ ਮੈਂ ਨ ਲਜਾਵੈਂ ।
ਠਾਠਯੋਂ ਠਾਠ ਸੰਗਾਮ ਕੋ, ਮਨ ਅਭਿਮਾਨ ਬੰਧਯੋ ਵਹੈ ।
ਐਰ ਠਾਠ ਠਠਯੋ ਰਹੈ, ਠਾਕੁਰ ਠਠੀ ਸੁ ਹੋ ਵਹੈ ॥ ੨੧ ॥
ਪਾਧੜੀ ਛੰਦ ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਚਢ ਚਲਯੋ ਭੂਪ ।
ਅਤ ਤੇਜਵੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ।
ਜਹਾਂ ਬਜਯੋ ਦਮਾਮਾ ਘੋਰ ਘਾਰ ।
ਸਭ ਚਢੀ ਸੈਨ ਸਸਤ ਸੰਭਾਰ ।
ਸੁਰਨਃ ਬਰਨ ਅਰ ਪੀਤੇ ਰੰਗਃ ।
ਫਹਿਰੈਂ ਪੁਜਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੰਗ ।
ਮੈਂਗਲ{} ਚਲਤ ਤਹਾਂ ਅਤਿ ਗੁਬੰਤ ।
ਸਮ ਸਜਾਮ ਅੰਗ ਉੱਜਲ ਮੁੰਦੰਤ ।

*ਹੰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ।

†ਬਣਾਇਆ, ਸਾਜਿਆ ।

‡ਸੋਨਾ ।

§ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ।

{ }ਹਾਥੀ ।

(੪੯)

ਸੁੰਦਰ ਸੰਧੂਰ ਰਾਜੈਂ ਸੁਭਾਲ ।
ਗਜਗਾਹ ਘੋਰ ਚੁੰਦਾ ਰਸਾਲ ।
ਅੰਬਾਰੀ ਚਲ ਚਲੈਂ ਸੁ ਰੰਗ ।
ਪੁਨਿ ਮੇਘ ਅਡੰਬਰ ਲਿਯੇ ਸੁ ਢੰਗ ।
ਸਮ ਸਜਾਮ ਕਰਣ ਕੋਤਲ ਅਪਾਰ ।
ਸੋਈ ਤੁਰਲ ਬੇਦ ਬਰਨੈ ਸੁਚਾਰ ।
ਸੁਰਬੇ ਸੁੰਜਾਬ ਚੈਧਰ ਬਖਾਨ ।
ਕੁਮੈਤ ਮਨਤਮ ਪੰਚ-ਕਲਾਨ ।
ਸਮੰਦ ਸੈਦਨ ਰੰਗ ਬਿਲੌਰ ।
ਸੁਰਮਈ ਕਰੈ ਗਰਡੈ ਸੁ ਮਰੋਰ ।
ਫੇਲ ਕਰ ਮੁਤਕਾ ਜਰਦ ਰੰਗ ।
ਬਲਬੀਰ ਅਰੁ ਕੁਛੀ ਸੁਠ ਸੁਰਿੰਗ ।
ਹੰਸ ਲਹਿਰੈਂ ਕੁਮੱਤ ਰੁਹਾਲਿ ।
ਚੰਚਲ ਬਜਤ ਸਹਿਤ ਗਾਮ ਚਾਲਿ ।
ਜਰਦੋਜੀ ਬੁਜਰੇ ਰਹੰਤ ।
ਪੁਜੀ ਅਰ ਪਟੇ ਅਤਿ ਸੁਹੰਤ ।
ਇਮ ਚਢੀ ਚੁਰੰਗ ਚਮੂ ਸਾਜ ।
ਅਬ ਜਾਹਿ ਕੇੜਾ ਭੱਟੀ ਸੁ ਗਾਜ ।

ਛਪਯ ।

ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨਰੇਸ, ਤੇ ਦੀਵਾਂ ਸੁਭਗਵਰ ।
ਬਡੇ ਸੂਰ ਸਰਦਾਰ, ਚਢਯੋ ਰਨ ਰੰਗ ਸੁ ਸਜਵਰ ।
ਗਜ ਤੁਰੰਗ ਪਦ ਪਸਤ, ਸਰਸ ਧਰਤੀ ਸੰਗਾਰੀ ।
ਸੈਨਾਨੀ ਸਭ ਸਭ ਕਰੈਂ ਅਰਿ ਕੂੰ ਪਰਹਾਰੀ ।
ਕਲ ਤਰਕਸ ਅੰਗ ਕਮਾਨ ਕਰ, ਤੀਰ ਖਪਰ ਆਯੁਧ ਸੁ ਧਰ ।
ਸੋਈ ਚਢਯੋ ਸੰਗ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਸੂਰਬੀਰ ਰਸਵੰਤ ਨਰ ॥ ੨੨ ॥
ਕਿਯੋ ਜੁੱਧ ਕੇ ਸਾਜ, ਚੈਪ ਸੋਂ ਗਢੀ ਬਨਾਈ ।
ਕਈ ਸਹੰਸ ਦਲ ਜੁਰੇ, ਬਿਖਮਤਾ ਖੋਰ ਦਿਖਾਈ ।
ਭਯਾ ਇਕੋਠਾ ਦੇਸ, ਅਧਿਕ ਆਯੁਧ ਸੰਜੁੱਤੈ* ।
ਖੜਗ ਬੰਦੂਖ ਕਮਾਨ, ਤੀਰ ਬਰਛੀ ਕੇ ਸੁੱਤੈ ।
ਜਬ ਕਹਿਤ ਬਾਤ ਅਭਿਮਾਨ ਕੀ, ਜਾਪੈ ਕਛੁ ਸੰਕਾ ਨਹੀਂ ।
ਬੀਘੜ ਗਰੂਰ ਅਤ ਹੀ ਭਰੇ, ਤਕਯੋ ਤਨਿਕ ਪਿਛਾ ਨਹੀਂ ॥ ੨੩ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਦੇ ਦਲ ਭਏ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਭੱਟੀ ਐ ਬੈਰਾਰ ।
ਲੋਹ ਕਰੇ ਜਾ ਸੂਰਮੇ, ਕਾਇਰ ਭਾਜੇ ਹਾਰ ॥ ੨੪ ॥

*ਹਥਿਆਰਾਂ ਸਹਿਤ ।

(੫੦)

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ, ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਦਿਵਾਨ ।

ਦਯਾ ਲਾਲ ਮੁਨਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ, ਇਲਮ ਅਕਲ ਕੀ ਖਾਨ ॥ ੨੫ ॥

ਛਪਯ ।

ਜਿਤ ਅਠ ਖੰਡ ਹਤਿਆਰ, ਘਨੇ ਨਿਬਲ ਜਿਨ ਕਿਯੇ ਬਸ ।
ਭਯ ਵਸ ਭਏ ਸੁਰਾਠ, ਮਾਰਿ ਸਭ ਲਿਯੇ ਸੁ ਸਰਕਸ ।
ਗੋਲਾ ਹਡ ਗੁਮਰਾਹਿ, ਤਾਹਿ ਕੋ ਗਰਬ ਗਵਾਯੋ ।
ਪਾਇਲ ਬਾਨਾ ਕਿਯੋ, ਔਰ ਰਯਤ ਸੁ ਵਸਾਯੋ ।
ਦੀਵਾਨ ਸੁ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਵਰ; ਨਰ ਬੁਧਵੰਤ ਸਾਵੰਤ* ਸਹੀ ।
ਕਰ ਬਾਰ† ਕਲਮ ਕਰਤਾਰ ਨਿਜ, ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਤਾਕੋ ਦਈ ॥ ੨੬ ॥
ਦਯਾ ਲਾਲ ਦਯਾਵੰਤ, ਔਰ ਦਾਨ ਤਸੁਦਾਰ ਨਰ ।
ਚਿੱਤ ਉਦਾਰ ਸਰਦਾਰ, ਕਿਯੋ ਕਰਤਾਰ ਕਲਾਧਰ ।
ਕਾਰਬਾਰ ਸਰਕਾਰ, ਕਰਤ ਅਤ ਹੀ ਚਿਤ ਲਾਈ ।
ਜੈ ਲੈ ਪਾਰ ਬਸਾਇ, ਲੇਤ ਜਗ ਮੈਂ ਭਲਿਆਈ ।
ਮੁਨਸ਼ੀ ਦੁਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ, ਨੇਕੀ ਸੇ ਜਗ ਜਸੁ ਲਿਯੋ ।
ਵਿਦਯਾ ਸੁਬੁਧਿ ਗੁਨ ਗਯਾਨ, ਸੁਬਰ ਵਿਧਾਤਾ ਤਿਹ ਦਿਯੋ ॥ ੨੭ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਬਿਘੜਾਂ‡ ਘੇਰਿਓ ਜਾਇ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ ।

ਆਇ ਚਢਯੋ ਕਰਿ ਚਾਇ, ਰਣ ਬਿਬਾਦ ਦੁਜ ਦਲ ਹਰਨ ॥ ੨੮ ॥

ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ ॥

ਚਢਯੋ ਮਹਾਰਾਜ, ਬਜਯੋ ਸਬਲ ਡੰਕਾ ।
ਮਾਨੋ ਰਾਮ ਦਲ ਚਢਯੋ, ਤੋਰਨ ਸੁ ਲੰਕਾ ।
ਛੂਟੇ ਤੋਪ ਸੁ ਕੋਪ ਪਰੇ ਗੋਲੇ ।
ਮਾਨੋ ਪਕੇ ਖੇਤ ਬਰਖਤ ਗੋਲੇ ॥
ਛੂਟੇ ਰਹਿਕਲੇ ਔ ਜੰਬੂਰੇ ਜੰਜਾਇਲ ।
ਹੂਏ ਸ਼ਤੁ ਕੀ ਸੈਨ ਕੇ ਲੋਕ ਘਾਇਲ ।
ਛੂਟੇ ਬਾਨ ਬੰਦੂਖ ਤੀਖੇ ਕਰਾਰੇ ।
ਲਰੇ ਖੇਤ ਜਸ ਹੇਤ ਜੋਧਾ ਸੂਰ ਭਾਰੇ ।
ਗਹੇ ਸੂਰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਅਰ ਤੇਜ ਕੱਤੀ ।
ਚਲੀ ਰੁਧਿਰ ਸਰਿਤਾ ਭਈ ਭੂਮਿ ਰੱਤੀ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤੇਜ ਦਿਨ ਦਿਨ ਸਵਾਯੋ ।
ਜਿਨ ਮਾਰਿ ਮਲੇਛ ਭੱਟੀ ਖਪਾਯੋ ॥ ੨੯ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਭਾਰਥ ਜਿਉਂ ਪਾਰਥ‡ ਲਰਯੋ, ਐਸੇ ਸੂਰ ਲਰਾਇ ।

*ਸਾਮੰਤ, ਸਰਦਾਰ । †ਤਲਵਾਰ । ‡ਅੱਜ ਕਲ ਬਿਘੜਾਂ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਵਿਚ ਹੈ । §ਜਿਵੇਂ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਪਾਰਥ (ਅਰਜੁਨ) ਨੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

(੫੧)

ਲਲਕਾਰੇ ਤਹਾਂ ਸੂਰਮਾ, ਕਾਇਰ ਭਾਜੇ ਜਾਇ ॥ ੩੦ ॥
ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ ।

ਚਲੇ ਭਾਜ ਭੈ ਖਾਇ ਭੱਟੀ ਗੁਮਾਨੀ ।
ਧੁਲੰ ਕੋਟ ਹੁਮੈਂ ਧਸੇ ਸੁਬੁੱਧ ਹਾਨੀ ।
ਹਿਯੇ ਕੋਪ ਕਰ ਫੌਜ ਨੈ ਕਿਯੋ ਹੇਲਾ ।
ਜਬੈ ਗਾਮ ਕੋ ਮਾਰ ਕੈ ਤੁਰਤ ਭੇਲਾ ।
ਕਹੀਂ ਰਹੀ ਬੰਦੂਕ ਕਈ ਹਾਥ ਸੇਲੇ ।
ਕਈ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਛਡ ਦੌਰ ਚੱਲੇ ।
ਕਈ ਪਗ ਪਿਆਦੇ ਕਈ ਖਰੇ ਘੋਰੇ ।
ਕਈ ਸੀਸ ਪਗਰੀ ਕਈ ਪਾਵ ਜੋਰੇ ।
ਰੁਕੇ ਗਵੀ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕਿਯ ਜੁੱਧ ਭਾਰੀ ।
ਰੁਕੇ ਸਿੰਘ ਮਾਨੋ ਬਿਕਟ ਬਨ ਮਝਾਰੀ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤੇਜ ਦਿਨ ਦਿਨ ਸਵਾਯੇ ।
ਜਿਨ ਮਾਰ ਮਲੇਛ ਭੱਟੀ ਖਪਾਯੇ ॥ ੩੧ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਬੇਦ ਘਰੀ* ਬਾਕੀ ਰਹੀ, ਗਵੀ ਸੁ ਟੂਟੀ ਨਾਹਿੰ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਭਈ ਸੋਚ ਮਨ ਮਾਹਿੰ ॥ ੩੨ ॥
ਤਿਮਰ ਭਏ ਭੱਟੀ ਦਲਨ, ਚਲ ਆਵੈਂ ਚਹੁੰ ਓਰ ।
ਬਿਨਯ ਕਰੀ ਨਿਪ ਦੇਸ ਨੇ, ਰਵਿ ਕੀ ਰੁਕੇ ਸੁ ਤੰਰ ॥ ੩੩ ॥
ਦਿਵਸ ਬਢਯੋ ਜਾਨੈ ਜਗਤ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਬਿਜਰਾਇ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਸੂਰਜ ਭਯੋ ਸਹਾਇ ॥ ੩੪ ॥
ਹੁੱਮਤ ਛੰਦ ।

ਜੁੱਧ ਕੋ ਜੋਰ ਭਯੋ ਦੁਹੁੰ ਓਰ ਸੁ, ਸੂਰਨ ਕੇ ਚਿਤ ਹੋਤ ਹੁਲਾਸਾ ।
ਰਾਮ ਕੀ ਸੈਨ ਲਰੇ ਜਿਮ ਲੰਕ ਸੁ ਰਾਖਸ ਹੋਤ ਅਨੇਕ ਬਿਨਾਸਾ ।
ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ ਆਇ ਭਯੋ ਉਤਸਾਹ ਸੁ, ਆਇ ਕੈ ਛਾਇ ਲਿਯੋ ਘਨ ਬਾਸਾ ।
ਕਸਯਪ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਮਹਾ ਹਰਖਯੋ, ਰਥ ਠਾਢੇ ਕਿਯੋ ਤਹਾਂ ਦੇਖ ਤਮਾਸਾ ॥ ੩੫ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਕਿਯੋ ਲੋਹ ਚਿਤ ਰੋਹ ਕਰਿ, ਭੱਟੀ ਅਤਿ ਬਲ ਧਾਰ ।
ਪਰਿਯੋ ਖੇਤ ਕੁਲਖੇਤ ਸੋਂ, ਕੋ ਕਰ ਸਕੈ ਬਿਚਾਰ ॥ ੩੬ ॥
ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ ।

ਜਹਾਂ ਆਖ ਕਿਲਕਾਰ, ਜੋਧਾ ਪੁਕਾਰੇ ।
ਲਗੇ ਗਵੀ ਕੋ ਜਾਇ, ਭੱਟੀ ਪੁਹਾਰੇ ।
ਜਹਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰ ਫੌਜ ਨੇ, ਗਵੀ ਤੋਰੀ ।
ਲਗੀ ਕਤਲ ਜਬ ਹੋਨ, ਬਹੁ ਭਯੋ ਸੋਰੀ ।

(੫੨)

ਕੇਤੇ ਮਾਰ ਤਰਵਾਰ ਸੈਂ ਕਾਟਿੰ ਡਾਰੇ ।
ਕੇਤੇ ਤੀਰ ਬੰਦੁਖ, ਬਰਛੀ ਸੰਘਾਰੇ ।
ਕੇਤੇ ਜੀਵ ਤਿਆਗੀ ਕੇਤੇ ਪਰੇ ਘਾਇਲ ।
ਕੇਤੇ ਉਲਟ ਕੇ ਧੂਰ ਮੈਂ ਪਰੇ ਮਾਇਲ ।
ਕੇਤੇ ਕੰਦ ਕਟੇ ਕੇਤੇ ਖੀਟ ਫੂਟੇ ।
ਕੇਤੇ ਘਾਸ ਮੁਖ ਮੈਂ ਲੇ ਕਹਿ, ਗਊ ਫੂਟੇ ।
ਕੇਤੇ ਛੂਟੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਦੇ ਕੇ ਦੁਹਾਈ ।
ਫੂਲ ਵੰਸ ਕੀ ਕਲਾ ਦਿਨ ਦਿਨ ਸਵਾਈ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤੇਜ ਦਿਨ ਦਿਨ ਸਵਾਯੇ ।
ਜਿਨ ਮਾਰਿ ਮਲੇਛ ਭੱਟੀ ਖਪਾਯੇ ॥ ੩੭ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਜੇ ਰਨ ਮੈਂ ਸਨਮੁਖ ਭਿਰੇ, ਸੂਰਬੀਰ ਬਲਵਾਨ ।
ਤਾਹੀ ਕੇ ਕੁਛ ਨਾਮ ਕੋ, ਕਵਿਤਾ ਕਰੇ ਬਖਾਨ ॥ ੩੮ ॥

ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ ।

ਚਦਯੋ ਸਿੰਘ ਝੰਡੂ ਸੁ ਜੋਧਾ ਸਿਪਾਹੀ ।
ਜਿਨੈ ਦੁਜਨ ਦਲ ਮਾਰ ਤਲਵਾਰ ਬਾਹੀ ।
ਸਾਵਲ ਸਿੰਘ ਸੁਖਦਾਸ ਘੋੜਾ ਚਲਾਯੋ ।
ਖਲਭਾਟ ਸਭ ਦੇਸ ਕੇ ਬੀਚ ਪਾਯੋ ।
ਲੱਧਾਂ ਸਿੰਘ ਹੈ ਵਾਹਗੁਰੂ ਜੂ ਕੋ ਪਿਆਰਾ ।
ਨਿਜ ਸਵਾਮਿ ਕੇ ਕਾਜ ਸੁਰ ਪੁਰ ਸਿਧਾਰਾ ।
ਲਿਯ ਸੁਬਲ ਹਿੰਮਤ ਸੁ ਲਖਨਾ* ਕਰਾਰਾ ।
ਜਿਨੈ ਖੇਤ ਕੇ ਸਿੰਧੁ ਖੰਡਾ ਪਖਾਰਾ ।
ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਵਰ ਸੁਰ ਸਨਮੁਖ ਗਰਜਯੋ ।
ਤਬੈ ਸ਼ਤਰੁ ਕੀ ਸੈਨ ਕੋ, ਤੁੱਘਾਂ ਭੁਜਯੋ ।
ਤਹਾਂ ਸੂਰਤੀਆ ਸਿੰਘ ਅਤ ਸੂਰਬੀਰਾ ।
ਜਿਨੈ ਦਿਯੇ ਭਜਾਇ ਭੱਟੀ ਅਧੀਰਾ ।
ਸਾਵਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸ ਸੇਖੋਂ ਸਿਪਾਹੀ ।
ਜਿਨੈ ਜੁੱਧ ਮੈਂ ਕਰੀ ਹੈ ਆ ਲਰਾਈ ।
ਲਰੇ ਐਰ ਸਭ ਲੋਗ ਜੋਧੇ ਕਰਾਰੇ ।
ਕਈ ਸਹੰਸ ਕਟਕ ਭੱਟੀ ਸੰਘਾਰੇ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤੇਜ ਦਿਨ ਦਿਨ ਸਵਾਯੇ ।
ਜਿਨੈ ਮਾਰਿ ਮਲੇਛ ਭੱਟੀ ਖਪਾਯੇ ॥ ੩੯ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਬਨ ਮਾਨਸ ਗਿਰਝੈਂ ਘਨੀ, ਗੀਦੜ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ ॥

*ਲਖਨਾ ਡੋਗਰ । †ਚਮੜੀ ।

(੫੩)

ਨਾਰਦ ਨਾਰੇ ਚਾਵ ਸੇਂ, ਭੈਰਉ ਭੱਖੇ ਮਾਸ ॥ ੪੦ ॥
ਛਪਯ ।

ਜਹਾਂ ਗਿਦੜ ਅਰ ਗਿਰਝਰੀ, ਕਰ ਸ਼ਬਦ ਸੁਨਾਯੋ ।
ਕੂਕੀ ਆਇ ਸੁ ਜੋਗਨੀ, ਸ਼ਿਵ ਮੁੰਡ ਚਢਾਯੋ ।
ਹਾਇ ਹਾਇ ਕੋ ਸ਼ਬਦ ਅਧਿਕ ਕਰ ਧੂਮ ਸੋ ਮਾਚੀ ।
ਬੈਤਾਲ, ਬੀਰ ਐ ਗੀਧ ਲੋਹੁ ਤਹਾਂ ਭਏ ਅਜਾਚੀ ।
ਜੁੱਧ ਜੁੱਧ ਅਚਰ ਬਰੇ, ਅਤਿ ਘਮਸਾਨ ਮਚਾਯੋ ।
ਪਾਰਬ* ਜਿਉਂ ਰਣ ਜਿੱਤ ਕੈ, ਰਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਯੋ ॥ ੪੧ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਬਿਘੜਾਂ ਮਾਰ ਫਤਹ ਕਿਯੋ, ਜਸ ਚਲਯੋ ਜਗ ਮਾਹਿੰ ।
ਘਰ ਘਰ ਭਈ ਵਧਾਈਆਂ, ਮਨੋ ਅਨੰਦ ਵਿਵਾਹਿ ॥ ੪੨ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਰਾਨੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀ ਕੀ, ਤਜਿਯੋ ਹਿਯੇ ਤੇ ਖੋਟ ।
ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ ਦੇ ਮਿਲੀ, ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਕੋ ਕੋਟ ॥ ੪੩ ॥
ਬਾਨਾ ਤਹਾਂ ਬਿਠਾਇਕੈ ਮੁਲਕ ਮਿਲਾਵਨ ਕਾਜ ।
ਬਿਘੜੇ ਤੇ ਤਿਘੜੇ ਚਲਯੋ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ॥ ੪੪ ॥
ਸਵੈਯਾ ।

ਅੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਡੰਕ ਫਤੇ ਸੰਗ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜਿਮ ਤੇਗ ਬੰਧਾਈ ।
ਮਾਰ ਮਵਾਸਾ ਕਿਯੋ ਸਭ ਖਾਸ, ਸੁ ਦੁਰਜਨ ਕੇ ਸਿਰ ਖੱਗ ਬਜਾਈ ।
ਧਾਇ ਚਲਯੋ ਸਰਸਾ ਗੜ੍ਹ ਲੇਨ ਕੋ, ਆਗੇ ਹੁਸੈਨ ਹੁਤੇ ਤਿਸ ਠਾਈ ।
ਕੋਟ ਕੋ ਛਾਡ ਕੈ ਭਾਜ ਗਯੋ, ਪੈ ਮਲੇਛ ਕੋ ਜੁੱਧ ਕੀ ਤਾਬ ਨ ਆਈ ॥ ੪੫ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਸਰਸੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਭਯੋ, ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਬਲਵਾਨ ।
ਕਿਯੋ ਸੁ ਕੋਟ ਪਵਿਤੁ ਤਬ, ਬਿਧਿ ਸਮੇਤ ਕਰ ਦਾਨ ॥ ੪੬ ॥
ਨੌਹਰ ਮੈਂ ਗਜ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਯਹ ਜੁ ਸੁਨਯੋ ਹਵਾਲ ।
ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਮਾਨ ਹਿਤ, ਕਿਯੋ ਕੂਚ ਤਤਕਾਲ ॥ ੪੭ ॥

ਕਬਿੱਤ ।

ਤਿਮਰੜ ਬਾਬਰ ਐ ਹਿਮਾਯੂ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ,
ਜਹਾਂਗੀਰ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਗਜਯੋ ਤਪ ਤਾਇਕੈ ।

... ..

... ..

ਤਾਹੀ ਮੈ ਸੁ ਰਾਜਾ ਰਾਜਪੂਤ ਹੱਦ ਹਿੰਦੂਨ ਕੀ,
ਬੀਕਾਨੇਰ ਧਨੀ ਕੀਨੋ ਮੁਜਰਾ ਨ ਜਾਇ ਕੈ ।

*ਅਰਜਨ (ਤੀਜਾ ਪਾਂਡਵ) । †ਦੁਸ਼ਮਨ । ‡ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ।

(੫੪)

ਰਾਜੈ ਰਾਜਗਾਨ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਕੇ,
ਰਾਜਾ ਰਾਜਪਤਿ ਸੁਤ ਸਮੇਤ ਮਿਲਯੋ ਆਇ ਕੈ ॥ ੪੮ ॥

ਛਪਯ ।

ਪਿਥਮੈ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਰਾਜ ਆਪ ਕੰਧਾਰ ਪਧਾਰਯੋ ।
ਮਹਾਰਾਜ ਸਨਮਾਨ ਕਿਯੋ, ਤਾਂਕੋ ਅਤਿ ਭਾਰੋ ।
ਬਹੁਰਿ ਆਪ ਮਹਾਰਾਜ, ਗਏ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪਾਸਾ ।
ਬਢੀ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੀਤ, ਭਯੋ ਚਿਤ ਅਧਿਕ ਹੁਲਾਸਾ ।
ਮੁਕਤ ਮਾਲ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਮਹਾਰਾਜ ਡਾਰੀ ਗਰੇ ।...
ਮਾਨੋ ਭੁਜਾ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤ ਕੀ, ਯਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤਿ ਸੋ ਧਰੇ ॥ ੪੯ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਬਿਦਾ ਮਾਂਗ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਕੇ, ਗ੍ਰਹ ਆਏ ਮਹਾਰਾਜ ।
ਬੈਰੀ ਮਾਰੇ ਖੇਤ ਚੜ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਬਿਜ ਰਾਜ ॥ ੫੦ ॥
ਕਬਿੱਤ ।

ਦੁੰਦਭੀ ਕੀ ਘੋਰ ਸੁਨਿ ਧੀਰ ਨਾ ਧਰਤ ਮਨ,
ਰਾਕਸ ਬਨਬਾਸੀ ਹਤੇ ਮਾਨੋ ਕਿਸਕੁੰ ।
ਫੈਜਨ ਸੋਂ ਲਰੇ ਫੈਜਦਾਰਨ ਸੋਂ ਅਰੇ,
ਕਾਹੂੰ ਕੇ ਨਾ ਪਰੇ ਹਾਥ ਲਾਵੈਂ ਜਿਨ ਸਿਰ ਖੰਡਾ ਬਜਾਯੋ ।
ਸੋਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ, ਅਟਲ ਰਾਜ ਸਤਿਗੁਰ ਦਿਯੋ ।
ਅਬ ਭੱਟੀ ਸੈਨ ਸੰਘਾਰ ਕੇ, ਪਾਂਡਵ ਜਯੋਂ ਜਗ ਜਸ ਲਿਯੋ* ॥ ੫੧ ॥
ਫੈਜਦਾਰ ਪੰਜ ਗਏ ਤਾਸ† ਤਿਨ ਨਹਿੰ ਮਾਨੋ ।
ਕਈ ਵੇਰ ਸਨਮੁਖ ਜੁੱਧ, ਤਿਨਹੀ ਸੋ ਠਾਨੋ ।
ਅਤ ਭੱਟੀ ਪੁਬਲ ਪੁਚੰਡ, ਭੂਮਿ ਭਾਰਥ ਮਚਾਯੋ ।
ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੋ ਦਲ ਜਿੱਤੋ ਕੋਟ ਜਿਹ ਕਬਜ ਕਰਾਯੋ ।
ਕਵਿ ਕੇਸੋ ਦਾਸ ਸੁ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਗ, ਤੇਜਵੰਤ ਜੁਗ ਜੁਗ ਜਿਯੋ ।
ਜਸ ਬਾਢਯ ਸੰਸਾਰ ਮੈਂ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸਾਕਾ ਕਿਯੋ ॥ ੫੨ ॥

*ਛੰਦ ਅੰਕ ੫੧ ਅਤੇ ੫੨ ਮੇਰੀ ਪੁਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਰਾਜਿੰਦ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਹਥਲਿਖਿਤੇ ਨੰ: ੪੧ 'ਵਾਰ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੀ' ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪਾਠ ਲਏ ਗਏ ਹਨ । ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਪੁਤੀ ਵੀ ਚੁੰਕਿ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬੜੀ ਅਸੁੱਧ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪੁਤੀ ਕਿਤੇ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕੀ, ਇਸ ਲਈ ਛੰਦ ਅੰਕ ੫੧ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ । †ਤਾਸ = ਡਰ ।

੫. ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ

ਇਹ ਵਾਰ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨਾਮੀ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਕਾਜ਼ੀ ਫਜ਼ਲ ਹੱਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਵੀ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਸੀ। (ਦੇਖੋ, ਉਸ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ, ਸਫ਼ਾ ੭) ਪਰ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਚੱਠੇ ਜੱਟ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰਗਨਾ ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਸਨ। ਗੁੱਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪਰਗਨਾ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ਾਬਾਦ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਵਿਚ ਚੱਠੇ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ੭੮ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਚੱਠਿਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਉੱਘਾ ਕੀਤਾ, ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸੀ। ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਸੰਨ ੧੭੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਪੰਜਾਬ ਚੀਫ਼ਸ, ਸਫ਼ਾ ੨੦੧) ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਰਸੂਲ ਨਗਰ (ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰਾਮ ਨਗਰ ਨਾਂ ਰਖਿਆ) ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਸਮੇਂ, ੧੭੮੫, ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਦਅਮਨੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਿਮ ਹਕੂਮਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਆਈ ਤੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਦੇ ਆਸਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਮਰਨ ਤੇ ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਚੱਠਿਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਝੜਪ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕ-ਚੱਕੀਏ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਗੁੱਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ, ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸੀ। ਚੱਠੇ ਸਰਦਾਰ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਖਸੋਟ ਲਿਆ ਕਰਦੇ, ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਤਾਰਦੇ ਸਨ। ਤੰਗ ਆਕੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਪਾਸ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਟਕੇ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਅਗੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੁਸਤਾਖੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸੈਦ ਨਗਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ —

ਲਸ਼ਕਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਦਰਿਆਈ ਕਾਂਗਾਂ।

ਸੈਦ ਨਗਰ ਨੂੰ ਵੱਗਿਆ, ਕਰ ਕੂਕਾਂ ਚਾਂਗਾਂ।

ਦੇਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੜੀ ਗਹ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਤੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸੈਦ ਨਗਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੱਖ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਫ਼ਤਹ ਹੋ ਗਈ।

ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਸਾਰ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦੁੱਮ ਦਬਾਕੇ ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਵਲ ਦੌੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਇਕ ਬੇਟਾ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ। ਬੋੜੇ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਫੇਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਹ ਲੜਕਾ ਖਿਲਅਤ ਦੇਕੇ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਪਾਸ ਪ੍ਰੀਤ-ਮਿਲਣੀ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਸਹਿਤ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ, ਤੇ ਆਖਰ ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਦੇ ਕੇ ਉਸਨੇ ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਸਿਖ

ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੰਚਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਹੁਣ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਅਮਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸਿਖਯਾ ਨਾ ਲਈ ਤੇ ਮੁੜ ਉਹੋ ਧਾੜਵੀਆਂ ਵਾਲਾ ਵਤੀਰਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ । ਉਸਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਮੰਚਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਅਜਿਹਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਉਸਨੂੰ ਜਿਤਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ।

ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਜਦ ਪੁਜਾ ਦੇ ਲੋਕ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਤੇ ਰਾਹ ਚਲਣੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ । ਸ਼ੁਕੂਚਕੀਆਂ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਐਕੜਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਸੋ ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਮੰਚਰ ਦਾ ਕੂਫਰ ਗੜ੍ਹ ਤੋੜਨ ਲਈ ਧਾਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਵਾਪਸ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਮੁੜ ਆਈਆਂ ।

ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਚੱਠੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹੌਸਲੇ ਵਿਚ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ । ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਲੁਟਮਾਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ । ਸਰਦਾਰ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ । ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸੁਲਹ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਫੇਰ ਮਿਲਕੇ ਮੰਚਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੁਆਨ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆ । ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪਾਸ ਪੈਗਾਮ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਮਿਲ ਪਵੇਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਪੈਗਾਮ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਖੁਦ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਮਗਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਭਾਈ ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਮੰਚਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਘੱਲਿਆ । ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਇਸੇ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਆਕੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਹੱਲਾ ਜਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੰਚਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਫੁੱਟ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਸਿਖ ਫੌਜ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਆਜਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਅਸਬਾਬ ਢੋਣ ਵਾਸਤੇ ੪੦ ਊਠ ਮੰਗੇ ਤੇ ਹੱਜ ਵਾਸਤੇ ਮੱਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ । ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਈ । ਜਦ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ੪੦ ਊਠ ਲੈ ਕੇ ਮੰਚਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਪੁਜਾ ਤਾਂ 'ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਬਰੁੱਕਾਤ' ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਗੁੱਮ ਸਨ । ਇਹ ਤਬਰੁੱਕਾਤ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪੁਜ ਚੁਕੇ

ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਲੋਂ ਮਾਯੂਸ ਹੋਣਾ ਪਿਆ । ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਹੱਜ ਕਰਨ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਾਲਾ ਕਾਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਉਹ ਸਾਮਾਨ ਲੱਦਕੇ ਅਜੇ ਥੋੜੀ ਹੀ ਦੂਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਾਈ ਕੁਤਬੁਦੀਨ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਵਕਫੇ ਅੰਦਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ।

ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਧੂਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ । ਇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ । ਕਾਜ਼ੀ ਫਜ਼ਲ ਹੱਕ ਨੇ ਜੋ ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਉਰਦੂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪਾਠ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ । ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਜੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਰ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਅਸਲ ਵਾਕਿਆਤ ਨੂੰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਢੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਤੋਂ ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਦਦਿਆਨਤੀ ਟਪਕਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ—ਇਸ ਵਾਰ ਤੋਂ ਜਾਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੱਠਿਆਂ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ । ਪਰ ਕਵੀ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਏਨਾ ਭਰੋਸੇ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚੱਠਿਆਂ ਉਤੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਚੜ੍ਹਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਰਤੂਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਸ਼ਿਕਸਤ ਖਾਕੇ ਵੀ ਨਿਹੱਥੀ ਰਿਆਯਾ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਦੇ ਸਨ । ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਚੂੰਕਿ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੋਧਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਵਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਐਸਾ ਵਰਤਾਉ ਹੋਣਾ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ।

ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵੇਂ, ਮੁਖ ਪਾਤ੍ਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਪ ਪਾਤ੍ਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਕ੍ਰਚਕੀਆਂ ਨੂੰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿੰਦਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਵਾਰ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਇਕ ਕੰਮ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪੇਸ਼ੀਆਂ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਵਕ ਪੜ੍ਹਨ ਜੋਗ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸੱਜਨ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਨੂੰ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ

ਰੱਬ ਬਿਅੰਤ ਅਪਾਰ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ ।
 ਤੇ ਕਹਿਕੇ ਲਫਜ਼ ਉਸ 'ਕੁਨ'* ਦਾ, ਸਭ ਜਗਤ ਬਣਾਇਆ ।
 ਆਦਮ ਹੁਵਾ† ਸਿਰਜ ਕੇ, ਉਸ ਆਪ ਲਖਾਇਆ ।
 ਕੱਢ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਨਤੋਂ, ਵਿੱਛੋੜਾ ਪਾਇਆ ।
 ਘੱਤ ਤੂਫਾਨ ਉਸ ਨੂਹ ਨੂੰ, ਚਾ ਗਰਕ ਕਰਾਇਆ ।
 ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਲੀਲ ਨੂੰ, ਜਾ ਚਿਖਾ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ।
 ਇਸਮਾਈਲ‡ ਉਸ ਬਾਪ ਥੀਂ, ਸੀ ਆਪ ਕੁਹਾਇਆ ।
 ਰੱਖ ਆਰਾ ਸਿਰ ਜ਼ਕਰੀਏ, ਉਸ ਚੀਰ ਵਢਾਇਆ‡ ।
 ਸਿਰ ਯਹੀਏ ਦਾ ਕੱਟਕੇ, ਵਿਚ ਥਾਲ ਟਿਕਾਇਆ੪ ।
 ਯੂਨਸ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮੱਛ ਦੇ, ਉਸ ਚਾ ਨਿਗਲਾਇਆ ।
 ਕੀੜੇ ਪਾ ਅਯੂਬ ਨੂੰ, ਉਸ ਤਰਸ ਨ ਆਇਆ ।
 ਤਖਤੋਂ ਸੁਟ ਸੁਲੇਮਾਨ ਨੂੰ, ਉਸ ਭੱਠ ਝੁਕਾਇਆ ।
 ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਯਾਕੂਬ ਨੇ, ਰੋ ਹਾਲ ਵੇਵਾਇਆ ।

*ਕੁਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ : "ਹੋ ਜਾ" ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਸ਼ਟੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ।
 †ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਤੇ ਅੰਮਾ ਹਵਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੋ ਮਰਦ ਜਨਾਨੀ ਰੱਬ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ।
 ਫੇਰ ਅਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ । ੧ਹਜ਼ਰਤ ਇਬਰਾਹੀਮ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
 ਨਮਰੂਦ ਨੇ, ਜੋ ਖੁਦਾਈ ਦਾ ਦਾਵੇਦਾਰ ਸੀ, ਚਿਖਾ ਉਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ
 ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਦੇਕੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਨਮਰੂਦ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕਰਨੀ ਦਾ ਫਲ ਆਖਰ
 ਮੱਛਰਾਂ ਨੇ ਖਾਧਾ । ੨ਹਜ਼ਰਤ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਸਨ : ਇਸਮਾਈਲ, ਯਾਕੂਬ
 ਅਤੇ ਇਸਹਾਕ । ਇਸਮਾਈਲ ਹਾਜ਼ਰਾ ਨਾਮੀ ਔਰਤ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸੀ, ਜੋ ਹਜ਼ਰਤ ਦੀ
 ਚਾਹੇਤੀ ਬੀਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਇਕ ਵੇਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਆਇਆ ਤਾਂ
 ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਇਸਮਾਈਲ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਗਾ, ਪਰ ਜਬਰਾਈਲ ਨੇ ਇਕ ਮੀਢਾ
 ਅਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਚ ਗਿਆ । ੩ ਹਜ਼ਰਤ ਜ਼ਕਰੀਆ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਦੀ
 ਮਾਤਾ ਮਰੀਅਮ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਲੜਕਾ ਬੈਤੁੱਲਾ ਦਾ ਮੁਜਾਵਰ ਸੀ । ਹਜ਼ਰਤ ਮਰੀਅਮ
 ਦੇਵ ਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਤੁੱਲਾ ਦੀ ਮਸਾਂਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਸੀ,
 ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜ਼ਕਰੀਏ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਆਰੀ ਨੂੰ ਹਮਲ ਹੋ
 ਗਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਜ਼ਕਰੀਏ ਉਤੇ ਸ਼ਕ ਕੀਤਾ । ਜ਼ਕਰੀਆ ਡਰ ਕੇ ਬੈਤੁੱਲਾ ਤੋਂ ਦੌੜ ਗਿਆ
 ਤੇ ਇਕ ਦਰਖਤ ਦੀ ਖੋਖ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਿਆ । ਲੋਕਾਂ ਚੁੰਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਆਕੇ ਸੁਰਾਗ
 ਲਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਆਰਾ ਰੱਖਕੇ ਉਸ ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਚੀਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ
 ਜ਼ਕਰੀਆ ਵੀ ਦੋਫਾੜ ਹੋ ਗਿਆ । ੪ਯਹੀਆ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸੀ । ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਕ
 ਅਜਿਹੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਲਗਾ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਯਹੀਏ ਨੇ
 ਉਸ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸ ਲੜਕੀ ਨੇ ਫਰੇਬ ਨਾਲ ਯਹੀਏ ਦਾ ਸਿਰ ਕਟਵਾ
 ਦਿਤਾ । (ਦੇਖੋ, ਸਬੂਤ ਲਈ ਕਸਸੁਲ ਅੰਬੀਆ) ।

ਯੂਸਫ ਜੇਹੇ ਚੰਨ ਨੂੰ, ਚਾ ਖੂਹ ਸੁਟਾਇਆ ।
 ਉਸ ਨੂੰ ਖੂਹੋਂ ਕੱਢਕੇ, ਫਿਰ ਕੈਦ ਰਖਾਇਆ ।
 ਤੇ ਈਸੇ ਹੱਥ ਨਸਾਰ ਥੀਂ, ਅਸਮਾਨ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ।
 ਮੂਸੇ ਨੂੰ ਕੋਹ ਤੂਰ ਨੇ, ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਸੁਟਾਇਆ ।
 ਦੰਦ ਰਸੂਲ ਕਰੀਮ ਦਾ, ਚਾ ਭੰਨ ਗਵਾਇਆ ।
 ਹਸਨ ਹੁਸੈਨ ਸ਼ਜਾਦਿਆਂ, ਕਰਬਲ ਖਪਾਇਆ ।
 ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਆਖਦਾ, ਵਾਹ, ਬਾਰ ਖੁਦਾਇਆ ।
 ਕੀਤੀ ਤੇਰੀ ਖੇਲ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ ॥ ੧ ॥
 ਰੱਬ ਸਿਰਜਿਆ ਨਬੀ ਨੂੰ, ਦੇ ਤਾਜ ਸ਼ਹਾਨਾ ।
 ਸਭੇ ਯਾਰ ਰਸੂਲ ਦੇ, ਸਭ ਸਿਰ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ।
 ਅੱਵਲ ਯਾਰ ਸਦੀਕ ਹੈ ਜੈਂਦਾ ਸਿਦਕ ਤਵਾਨਾਂ ।
 ਪਾਇਆ ਫਰਕ ਫਾਰੂਕ ਨੇ, ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ।
 ਦਿੱਤਾ ਰਬ ਉਸਮਾਨ ਨੂੰ, ਸਭ ਮਾਲ ਖਜਾਨਾ ।
 ਅਲੀ ਸੀ ਸ਼ੇਰ ਖੁਦਾਇ ਦਾ, ਵਾਹ ਸ਼ੇਰ ਜਵਾਨਾਂ ।
 ਮਾਰੇ ਘੇਰ ਉਹ ਕਾਫ਼ਰਾਂ, ਲਾ ਖੂਬ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ।
 ਗਏ ਜਹਾਨੋਂ ਸਫਰ ਕਰ, ਦੇਖਿ ਰਾਹ ਹਕਾਨਾ ।
 ਦੁਨੀਆ ਝੂਠੇ ਝੂਠ ਹੈ, ਸਭ ਕੂੜ ਬਹਾਨਾ ।
 ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਫਜ਼ ਇਹ ਮੌਤ ਦਾ, ਅਸਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਰਾਨਾ ॥ ੨ ॥
 ਖਲਕਤ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਦੀ, ਸਭ ਰੱਬ ਉਪਾਈ ।
 ਵਾਰੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ, ਸਭ ਮੌਤ ਲੰਘਾਈ ।
 ਲਿਖੀ ਆਹੀ ਤੋੜ ਦੀ, ਸਭ ਹੋਂਦੀ ਆਈ ।
 ਇਕ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ* ਨਾਮ ਸੀ, ਧੰਨ ਜੈਂਦੀ ਮਾਈ ।
 ਰਸੂਲ ਨੂਗਰ ਦਾ ਚੌਧਰੀ, ਭਉ ਦੁਸ਼ਮਨ ਖਾਈ ।
 ਤੇ ਖੇਸ਼ ਕਬੀਲਾ ਆਪਣਾ, ਸਭ ਭੈਣਾਂ ਭਾਈ ।
 ਉਸ ਦੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ, ਸੀ ਫਿਰੀ ਦੁਹਾਈ ।
 ਬੰਦਾ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਸੀ, ਵਿਚ ਸਿਦਕ ਸਫਾਈ ।
 ਮੋਇਆ ਮੂਲ ਨ ਆਖੀਏ, ਨਾਂ ਰਹਿਆਂ ਜਾਈ ।
 ਪਰ ਅਕਸਰ ਏਸ ਜਹਾਨ ਥੀਂ, ਸਭ ਮੋਏ ਭਾਈ ॥ ੩ ॥
 ਚੜਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹਾਂ ਵੀ, ਕੰਧਾਰੋਂ ਧਾਇਆ ।
 ਅਟਕੋਂ ਲੰਘ ਉਰਾਰ ਉਸ, ਸਭ ਦੇਸ ਕੰਬਾਇਆ ।
 ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਕੱਰਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਗੁਜਰਾਤ ਬਿਠਾਇਆ ।
 ਤੇ ਆਪੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਚੱਲਿਆ, ਜਿਸ ਰਾਹ ਸੀ ਆਇਆ ।
 ਜ਼ਾਲਮ ਸਿਰ ਪਰ ਮਾਰੀਏ, ਜਿਸ ਜ਼ੁਲਮ ਉਠਾਇਆ ॥ ੪ ॥
 ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕਰ ਘਲਿਆ ਖਤ ਰਹਿਮਤ ਖਾਂ ਨੇ ।

*ਚੱਠਿਆਂ ਦਾ ਮੋਢੀ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ।

†ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ।

‡ਸਰਦਾਰ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੂੰ ।

ਜੁਲਮ ਉਠਾਇਆ ਏਸ ਨੇ, ਹੁਣ ਵਿਚ ਜਹਾਨੇ ।
 ਆਓ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਏ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬਹਾਨੇ ।
 ਲੁਟੀਏ ਮਾਲ ਮਤਾਹ ਤੇ ਸਭ ਹੋਰ ਖਜਾਨੇ ।
 ਕੀਤਾ ਕੋਲ ਕਰਾਰ ਇਹ, ਮੈਂ ਨਾਲ ਜ਼ਬਾਨੇ ।
 ਮੂਲੇ ਸ਼ਕ ਨ ਪਾਵਸਾਂ, ਮੈਂ ਵਿਚ ਈਮਾਨੇ ।
 ਜੇ ਦਗਾ ਹੋਵੇ ਕੁਝ ਏਸ ਵਿਚ, ਤਾਂ ਕਸਮ ਕੁਰਾਨੇ ॥ ੫ ॥
 ਚੜ੍ਹਕੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤਦ ਪਾਰੋਂ ਧਾਏ ।
 ਚੌਧਰ ਧਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ, ਉਰਾਰ ਲੰਘਾਏ ।
 ਰਹਿਮਤ ਖਾਨ ਅਚਾਨਚਕ, ਆ ਕਟਕ ਬਹਾਏ ।
 ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਕੱਰਬ ਮਾਰਿਆ, ਸਭ ਮਾਲ ਲੁਟਾਏ ।
 ਫਿਰੀ ਦੁਹਾਈ ਖਾਲਸਾ, ਸਭ ਰਾਜ ਵਹਾਏ ।
 ਹੱਦੀਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀ, ਸਭ ਮੁਲਕ ਦਬਾਏ ।
 ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਆਦਮੀ, ਸਭ ਮਾਰ ਖਪਾਏ ।
 ਕਲਮ ਵੁੜੀ* ਤਕਦੀਰ ਦੀ, ਉਸ ਕੋਣ ਮਿਟਾਏ ॥ ੬ ॥
 ਉੱਤੇ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦੇ, ਸਿੰਘ ਧਰਿਆ ਟੱਕਾ ।
 ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੇ, ਉਹ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਥਕਾ ।
 ਜੇ ਮੁਲਕ ਆਹਾ ਇਹ ਖਾਲਸਾ, ਤਦ ਕੀਤਾ ਮੱਕਾ ।
 ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘਾਂ ਸੀ ਸੂਰਮਾ, ਉਹ ਡਾਢਾ ਪੱਕਾ ।
 ਪਰ ਡਰਦਾ ਮੂਲ ਨਾ ਉਭੱਰੇ, ਮਤ ਰਹੇ ਨ ਫੱਕਾ ।
 ਕਿ ਜੱਟ ਭਲੇਰਾ ਰੱਜਿਆ, ਮਤ ਕਰੇ ਪਿਛੱਕਾ ।
 ਉਹ ਮੋਇਆ ਏਸੇ ਆਰਜੂ, ਨ ਹੋਇਆ ਸੱਕਾ ॥ ੭ ॥
 ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਾਨ ਸੀ, ਜਦ ਉੱਡ ਉਡਾਨੀ ।
 ਰਹਿਆ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਤਦ ਬੁੱਧ ਇਆਨੀ ।
 ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਆਸ ਤੇ, ਦੇਖ ਫਿਰਦਾ ਪਾਨੀ ।
 ਸੋਚੀਂ ਪਏ ਸੀ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਜੇ ਨਿਮਕ ਖਵਾਨੀ ॥ ੮ ॥
 ਦੇਸਾਂ ਦੇਸ ਸਿਪਾਹ ਦੀ, ਗਲ ਮੰਨੀ ਪਾਲੀ ।
 ਲਸਕਰ ਫੌਜਾਂ ਓਸ ਥੀਂ, ਸਭ ਹੋਏ ਸੁਖਾਲੀ ।
 ਰਾਜ ਕਮਾਇਆ ਓਸ ਨੇ, ਹੋ ਮੁਲਕੇ ਵਾਲੀ ।
 ਏਹਾ ਦਿਖਾਇਆ ਹੋਸਲਾ, ਝਾਲ ਕਿਨੇ ਨ ਝਾਲੀ ॥ ੯ ॥
 ਜੁਆਨ ਹੋਇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਜਦ ਸੂਰਤ ਪਛਾਨੀ ।
 ਸਾੜੀ ਮਾਂ ਉਸ ਮਾਰ ਕੇ, ਗਲ ਕਰੀ ਇਆਨੀ ।
 ਫਿਰੀ ਦੁਹਾਈ ਓਸ ਦੀ, ਸਬ ਕੁੰਟੀਂ ਥਾਨੀਂ ।
 ਵੈਰ ਉਠਾਇਆ ਮੁਲਕਦਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਬਰਾਨੀ ।
 ਟਕੇ ਲਏ ਉਸ ਜੰਮੂਓਂ, ਤਾਲੋਨ ਮਿਆਨੀ ।

ਪਰ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਰੱਬ ਸੀ, ਉਸ ਐਵੇਂ ਠਾਨੀ ॥ ੧੦ ॥
 ਗੱਜਣ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਮੈਦਾਨੀ ਘੋੜੇ ।
 ਲਸਕਰ ਫੌਜਾਂ ਉਸ ਨੇ, ਸੰਜੋਹਾਂ ਜੋੜੇ ।
 ਆਕੀ ਕੋਈ ਨ ਛੱਡਿਆ ਉਸ ਸਭੇ ਤੋੜੇ ।
 ਫਤਹ ਹੋਵੇ ਅਜ ਗੈਬ ਦੀ, ਉਹ ਜਿਤਵਲ ਦੌੜੇ ।
 ਜੇਹਾ ਕੋਈ ਨ ਜੰਮਿਆ, ਮੂੰਹ ਉਸਦਾ ਮੋੜੇ ।
 ਪਰ ਧੰਨ ਚੱਠਾ ਜੰਮਣ ਹਾਰੀਏ, ਮਾਂ ਜੰਮੇ ਥੋੜੇ ।
 ਉਸਦੇ ਜੇਹੇ ਆਦਮੀ, ਘਟ ਲਭਸਨ ਲੋੜੇ ॥ ੧੧ ॥
 ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਚੱਲਿਆ, ਕਰ ਸਫਰ ਤਿਆਰੀ ।
 ਰੁਸਤਮ* ਮਾਉਂ ਜੰਮਿਆ, ਜਿਨ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ।
 ਦੌਲਤ ਦੁਨੀਆ ਦੀਨ ਵੀ, ਉਹ ਆਹੀ ਸਾਰੀ ।
 ਦੁਨੀਆ ਨਾਲ ਨ ਵੰਝਣਾ, ਦੀਨ ਆਵੇ ਕਾਰੀ ।
 ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਆਖਰ ਛੱਡਣੀ, ਪਰ ਨਾਲ ਖੁਆਰੀ ।
 ਦੁਨੀਆ ਬਣੇ ਨ ਕਿਸੇ ਦੀ, ਨਾ ਰਖਦੀ ਯਾਰੀ ॥ ੧੨ ॥
 ਜੇ ਸਾਨੀ ਹੋਵੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ, ਤਾਂ ਜ਼ੋਰ 'ਜ਼ਮਾਈਏ ।
 ਜੇ ਕੁਵਤ ਹੋਵੇ ਭਾਰ ਦੀ, ਤਾਂ ਸਿਰ ਪਰ ਚਾਈਏ ।
 ਜਦ ਆਪੁੰ ਕੰਮ ਵਿਗਾੜੀਏ, ਨਾਂ ਪੱਛੋਤਾਈਏ ।
 ਦੇਖ ਫੂਸ ਦੀ ਛੱਪਰੀ, ਨਾਂ ਆਤਸ਼ ਲਾਈਏ ।
 ਜੇ ਵੈਰੀ ਸਿਰ ਪਰ ਉੱਭਰੇ, ਤਾਂ ਜਾਨ ਬਚਾਈਏ ।
 ਘਰ ਮੌਤੇ ਦੇ ਚੱਲਕੇ, ਨਾਂ ਆਪੇ ਜਾਈਏ ।
 ਜੀਵਣ ਥੋੜਾ ਦੁੰਡੀਏ, ਜਾਂ ਮੌਹਰਾ ਖਾਈਏ ॥ ੧੩ ॥
 ਹੋਇਆ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦੋਂ, ਗੁਲਾਮਾਂ ਅਗੇਰੇ ।
 ਉਸਦੀ ਕੀਤੀ ਗੱਲ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਮੂਲ ਨ ਫੇਰੇ ।
 ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ, ਸਭ ਉਸਦੇ ਡੇਰੇ ।
 ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਰਾਜਿਆਂ, ਹੋ ਬਹੋ ਪਰੇਰੇ ।
 'ਜੇਹਾ ਕੋਈ ਨ ਜੰਮਿਆ, ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਛੇੜੇ ।
 ਤੇ ਪਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਇਕ ਉਸਦੇ ਝੇੜੇ ।
 ਦੇਹੀਂ ਰਾਤੀਂ ਉਸਨੂੰ, ਉਹ ਲੱਗਾ ਹੇਰੇ ॥ ੧੪ ॥
 ਦੌਲਤ ਦੁਨੀਆ ਮਾਲ ਧਨ, ਉਸ ਆਹਾ ਵਾਫਰ ।
 ਤੇ ਦੌਲਤ ਦੁਨੀਆ ਦੇਖਕੇ, ਸੈ ਆਹੇ ਚਾਕਰ ।
 ਮੁਲਕ ਦਬਾਇਆ ਉਸਨੇ, ਲਾ ਜਿਹਲਮ ਤਾਕਰ ।
 ਦੌਲਤ ਵਾਲਾ ਦੌਲਤੋਂ, ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸ਼ਾਕਰ ।
 ਅਕਸਰ ਬਹੁਤੇ ਏਸ ਥੀਂ, ਹੋ ਮਰਦੇ ਕਾਫਰ ।

*ਰੁਸਤਮ ਈਰਾਨ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜੋਧਾ ਸੀ । †ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਚੱਠਾ
 (ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ) ।

(੬੨)

ਪਰ ਚੰਗਾ ਜਿਹਦਾ ਖਮੀਰ ਹੈ, ਉਹ ਚੰਗਾ ਆਖਰ ॥ ੧੫ ॥
ਜਦ ਡਿੱਠਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਉਸ ਰਾਜ ਵਧੰਦਾ ।
ਕਾਵੜ ਖਾਧੀ* ਓਸਨੇ, ਕਰ ਦੀਦਾ ਮੰਦਾ ।
ਦੇਖ ਸਮਾਨਾ ਓਸਦਾ, ਇਹ ਡਾਢਾ ਬੰਦਾ ।
ਮਤ ਇਹ ਅੰਦਰ ਮੁਲਕ ਦੇ, ਚਾ ਲਾਏ ਡੰਗਾ ।
ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਨਵਾਬ ਹੈ, ਇਸ ਮੁਲਕੇ ਸੰਦਾ ।
ਸਿਰ ਦਾ ਦਰਦ ਪਛਾਣਕੇ, ਕੁਝ ਕਰੀਏ ਧੰਦਾ ।
ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਗਜ਼ ਦਿਮਾਗ ਦਾ, ਸਭ ਹੋਸੀ ਗੰਦਾ ॥ ੧੬ ॥
ਹੀਲਾ ਕਰੀਏ ਤਦੋਂ, ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਜਾਏ ਕੀਤਾ ।
ਮਤ ਪਾੜ ਅਵੱਲਾ ਪਾੜੀਏ, ਨਾ ਜਾਏ ਸੀਤਾ ।
ਕਿਉਂ ਆਕਲ ਕੰਮ ਵਿਗਾੜਦਾ, ਹੋ ਚੁਪ ਚੁਪੀਤਾ ।
ਤੇ ਮਤ ਇਹ ਦੌੜੇ ਜੰਗ, - ਲੈ ਹਥਿਆਰ ਪਲੀਤਾ ।
ਜੇ ਮੁਲਕ ਵੰਜਾਈਏ ਹੱਥ ਥੀਂ, ਨਾ ਜਾਏ ਲੀਤਾ ।
ਜੰਗ ਪਿਆਲਾ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ, ਮਤ ਚਾਹੋਏ ਪੀਤਾ ॥ ੧੭ ॥
ਘੱਲੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਕੁਝ ਨੌਕਰ ਖਾਸੇ ।
“ਜਾਓ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਿਤਾਬ ਹੀ, ਗੁੱਲਾਮੇ ਪਾਸੇ ।
ਮੰਗੋ ਟਕੇ ਸਭ ਓਸ ਥੀਂ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕਿਆਸੇ ।
ਜਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆਓ ਓਸਨੂੰ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਦਿਲਾਸੇ ।
ਜੱਟ ਫੱਟ ਬਿਨ ਬੱਧਿਆਂ, ਨ ਆਵੇ ਰਾਸੇ ।
ਰਾਜੇ ਰਾਜਿਆਂ ਲੋਹੂ ਦੇ, ਨਿਤ ਰਹਿਣ ਪਿਆਸੇ ।
ਖੂਨ ਕਰੇਂਦੇ ਸੱਕਿਆਂ, ਕਰ ਜਾਣਨ ਹਾਸੇ ॥ ੧੮ ॥
ਰਾਜ ਪਿਆਰੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਵੀਰ ਦੁੱਪਰਿਆਰੇ ।
ਪੀਂਦੇ ਰੱਤ ਉਹ ਜਾਨੀਆਂ, ਹੋ ਘੂਰੇ ਘਾਰੇ ।
ਰਾਜੇ ਅਕਸਰ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ, ਮਾਰਨ ਹਾਰੇ ।
ਖੁਸਰੂ ਕੁੱਠਾ ਪੁੱਤਰੇ, ਗਲ ਆਲਮ ਸਾਰੇ ।
ਮਾਰਿਆ ਆਲਮਗੀਰ ਨੇ, ਉਸ ਭਾਈਚਾਰੇ† ।
ਡਾਢੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਨ ਆਵੇ ਵਾਰੇ ।
ਤੂੰ ਆਖ ਹਕੀਕਤ ਅਗਲੀ, ਹੋਰ ਛੱਡ ਪਸਾਰੇ ॥ ੧੯ ॥
ਚਾਕਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਜਾ ਮੀਏਂ‡ ਅੱਗੇ ।
ਕੁੱਲ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਸਭ ਦੱਸਣ ਲੱਗੇ ।
ਦੇਹੋ ਹਾਸਲ ਮੁਲਕ ਦਾ, ਜੇ ਚਾਹੋ ਪੱਗੇ ।
ਨਹੀਂ ਤੇ ਲੜਦਾ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਗਲ ਹੋਸੀ ਜੱਗੇ ।
ਬੋਲਿਆ—“ਕਰ ਸਾਂ ਜੰਗ ਵੀ, ਨਾ ਦੇਸਾਂ ਟੱਗੇ ।”
ਸੁਣ ਕੇ ਸੁਖਨ ਗੁਲਾਮ ਦਾ, ਮੁੰਹ ਹੋਏ ਬੱਗੇ ।

*ਗੁੱਸਾ ਖਾਧਾ । †ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ । ‡ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਚੱਠੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ।

ਤੇ ਆਹਾ ਤਦੋਂ ਗੁਲਾਮ ਵੀ, ਉਸ ਸਾਂਵੇਂ ਸੱਗੇ ।
 ਪਰ ਦੱਸੇ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦਾ, ਹੁਣ ਕਿੱਚਰਕ ਤੱਗੇ* ॥ ੨੦ ॥
 ਲਿੱਖ ਜਵਾਬ ਗੁਲਾਮ ਵੀ, ਖਤ ਓਹਨਾਂ ਘੱਲੇ ।
 “ਮੈਂਥੇ ਆਓ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੇ ਹੋਰ ਨ ਝੱਲੇ ।
 ਗਿਣਕੇ ਦੱਮ ਮਹਿਸੂਲ ਦੇ, ਮੈਂ ਪਾਸਾਂ ਪੱਲੇ ।
 ਢਿੱਲ ਨ ਕਰਨੀ ਜੰਗ ਦੀ, ਜਾਂ ਜ਼ੋਰਾ ਚੱਲੇ ।”
 ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਆ ਲਸ਼ਕਰ ਹੱਲੇ ।
 ਮਾਰੇ ਹੱਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ, ਹੋ ਖੜੇ ਅਵੱਲੇ ॥ ੨੧ ॥
 ਲਸ਼ਕਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਦਰਿਆਈ ਕਾਂਗਾਂ ।
 ਸੈਦ ਨਗਰ ਨੂੰ ਵੱਗਿਆ, ਕਰ ਕੂਕਾਂ ਚਾਂਗਾਂ ।
 ਕਾਨੇ ਜਿਉਂ ਕਰ ਬੇਲਿਆਂ, ਤਿਉਂ ਗਤਕੇ ਸਾਂਗਾਂ ।
 ਕਹੀਆਂ ਹੋਰ ਕੁਹਾੜੀਆਂ, ਹੱਥ ਸੋਟੇ ਡਾਂਗਾਂ ।
 ਲੱਥੇ ਤੰਬੂ ਤਾਣਕੇ, ਸਭ ਟਾਂਗ ਬਟਾਂਗਾਂ ।
 ਬਾਹਰ ਗੁਰੂ ਚਿਤਾਰਦੇ, ਤੇ ਅੰਦਰ ਬਾਂਗਾਂ ।
 ਪਰ ਖੂਨ ਨ ਕਰੀਏ ਕਿਸੇ ਦਾ, ਭਠ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਤਾਂਘਾਂ ॥ ੨੨ ॥
 ਲੱਗੀ ਸੱਟ ਨਗਾਰਿਆਂ, ਪਏ ਮਾਰੂ ਵੱਜਣ ।
 ਤੋਪਾਂ ਹੋਰ ਜੰਬੂਰਚੇ, ਜਿਉਂ ਬੱਦਲ ਗੱਜਣ ।
 ਘੋੜੇ ਕਰਨ ਸ਼ਿਤਾਬੀਆਂ, ਉਠ ਕਟਕੋਂ ਭੱਜਣ ।
 ਤੇਗਾਂ ਬਹੁਤ ਪਿਆਸੀਆਂ, ਨਾ ਰੱਤੋਂ ਰੱਜਣ ।
 ਸੁਲਹ ਕਰੇਂਦੇ ਮੈਂਤ ਦੀ, ਨਾ ਮਿਲਦੇ ਸੱਜਣ ।
 ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੁਸ਼ਮਨ ਵਖਕੇ, ਨਾ ਪਰਦੇ ਕੱਜਣ ॥ ੨੩ ॥
 ਕਹਿ ਤੂੰ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦਾ, ਇਕ ਗੱਲ ਗਿਆਨਾਂ ।
 ਘੋੜੇ ਰੱਖੇ ਥੱਮ ਕੇ, ਕਰ ਜ਼ੋਰ ਜਵਾਨਾਂ ।
 ਤੇਗਾਂ ਵਾਂਗੁ ਸਵਾਲੀਆਂ, ਦੱਰਾਜ਼ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ।
 ਲੋਕਾਂ ਮਿਲਣ ਵਿਸਾਹਿਆ, ਵਿਚ ਘੱਤ ਮਿਆਨਾਂ ।
 ਤੇ ਤੀਰ ਕਰੇਂਦੇ ਆਜ਼ਜ਼ੀ, ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਜਾਨਾਂ ।
 ਤੇ ਸਾਂਗਾਂ ਕੰਬਣ ਕਹਿਰ ਥੀਂ, ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਜਵਾਨਾਂ ।
 ਸਬਰ ਗਵਾਇਆ ਤੁੱਪਕਾਂ, ਤਦ ਖੋਲ ਦਹਾਨਾਂ ।
 ਪਰ ਹੱਥ ਨ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿਸੇ ਦਾ, ਸੀ ਕੋਟ ਸਮਿਆਨਾ ॥ ੨੪ ॥
 ਦੌੜਨ ਸਿੱਧੇ ਜੰਗ ਨੂੰ, ਹਥ ਨਪ ਹਥਿਆਰਾਂ ।
 ਕਹਿ ਤੂੰ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦਾ, ਕੀ ਹਾਲ ਸਵਾਰਾਂ ।
 ਜਿਉਂ ਪਉਂਦੀ ਵੱਟ ਅਚਾਨਚਕ, ਜਾ ਵਿੱਚ ਉਡਾਰਾਂ ।
 ਤੇ ਚਮਕੇ ਜਿਉਂ ਕਰ ਬਿੱਜਲੀ, ਸੋ ਗਲ ਤਲਵਾਰਾਂ ।
 ਵੱਸਣ ਤੁੱਪਕਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਜਿਉਂ ਅਬਰ ਬਹਾਰਾਂ ।

ਪਰ ਮਾਰਨ ਹਿਕ ਦੁੰ ਮੋਰਚੇ, ਵਿਚ ਲੇਲ ਨਿਹਾਰਾਂ ॥ ੨੫ ॥
 ਲਿਖਿਆ ਖਤ ਗੁਲਾਮ ਨੇ, ਕਰ ਧਿਕ ਤਕਰੀਰਾਂ ।
 ਘਲਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਦੇ ਤਾਨੇ ਧੀਰਾਂ ।
 ਜੇ ਕੀਤਾ ਤੁਧ ਇਹ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਨਾ ਕੰਮ ਅਮੀਰਾਂ ।
 ਜੇ ਕਰਨਾ ਜੰਗ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਇਹ ਨਾਲ ਫਕੀਰਾਂ ।
 ਤੇ ਮੈਂਥੇ ਆਓ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੇ ਜੰਗ ਤਦਬੀਰਾਂ ।
 ਜੇ ਜ਼ਹਿਰ ਖਵਾਈਏ ਜ਼ਹਿਰ ਤੇ, ਨਾ ਖੰਡੋਂ ਖੀਰਾਂ ॥ ੨੬ ॥
 ਹੋਇਆ ਸਾਲ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ, ਕਰ ਥੱਕੇ ਜੰਗਾਂ ।
 ਜਾਤਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਹੁਣ ਕਦੀ ਨ ਸੰਗਾਂ ।
 ਖੁੰਬਾ ਮੂਲ ਨ ਕੋਟ ਦਾ, ਕੁਝ ਤੀਰ ਤੁਫੰਗਾਂ ।
 ਤੇ ਸੱਦ ਕਿਰਾੜਾ ਇਫਤਰੇ*, ਕਰ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗਾਂ ।
 ਵੜਨਾ ਕੀਤਾ ਕੋਟ ਵਿਚ, ਕਰ ਗੱਲਾਂ ਢੰਗਾਂ ।
 ਅਕਸਰ ਓਹ ਥਾਂ ਮਾਰੀਏ, ਨਿਤ ਜਿੱਥੇ ਕੰਗਾਂ ।
 ਪਰ ਰੱਬ ਥੀਂ ਏਸ ਨਿਫਾਕ ਦੀ, ਬੇਜਾਰੀ ਮੰਗਾਂ ॥ ੨੭ ॥
 ਓੜਕ ਭੱਲੇ ਖੱਤਰੀ, ਜਾ ਸੁਰੰਗ ਲਵਾਈ ।
 ਰਾਤੇ ਰਾਤ ਅਚਾਨਚਕ, ਚਾ ਪਈ ਲੁਕਾਈ ।
 ਘਰ ਭੇਤੀ ਨਗਰੇ ਸਾੜਿਆ, ਕਰ ਦਈ ਤਬਾਹੀ ।
 ਘਰ ਭੇਤੀ ਦਹਿਸਿਰ ਮਾਰਿਆ, ਉਸ ਲੰਕ ਸੜਾਈ ।
 ਘਰ ਭੇਤੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹਾਰਸਨ, ਸੁਣ ਅਕਸਰ ਭਾਈ ।
 ਪਰ ਕਹੋ ਹਕੀਕਤ ਅੱਗਲੀ, ਜਿਉਂ ਗੱਲ ਵਧਾਈ ॥ ੨੮ ॥
 ਜਾਂ ਫਤਹ ਕਰਾਈ ਰੱਬ ਨੇ, ਉਸ ਕੋਟੇ ਸੰਦੀ ।
 ਤੇ ਲੁੱਟੇ ਮਾਲ ਮਤਾਹ ਵੀ, ਹੋਰ ਦੌਲਤ ਚੰਦੀ ।
 ਲਾਈ ਅੱਗ ਚੁਪੀਤਿਆਂ, ਦੇ ਢਾਹ ਬੁਲੰਦੀ ।
 ਤੇ ਪਾਈ ਦੱਸ ਗੁਲਾਮ ਦੇ, ਕਿਸੇ ਬੇਟੇ ਸੰਦੀ ।
 ਪਰ ਵਸਤੀ ਅੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ, ਸੀ ਚੰਗੀ ਮੰਦੀ ।
 ਤੇ ਪੁਤੁ ਇਕ ਗੁਲਾਮ ਦਾ, ਫੜ ਖੜਿਆ ਬੰਦੀ ॥ ੨੯ ॥
 ਪਰ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਮ ਦਾ, ਉਹ ਪੁੱਤਰ ਫੜਿਆ ।
 ਕਰਕੇ ਕੈਦ ਸਲਾਮ ਗੜ੍ਹ, ਜਾ ਜ਼ੋਰੀਂ ਵੜਿਆ ।
 ਪਿੱਛੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੀ, ਲੈ ਲਸਕਰ ਚੜਿਆ ।
 ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਸੀ ਸੂਰਮਾ, ਨਾ ਦਿੱਤੁ ਸੁ, ਲੜਿਆ ।
 ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਲੈ ਡੇਗਰੇ, ਮੁੜ ਓਥੇ ਅੜਿਆ ।
 ਜੇ ਹਥ ਆਇਆ ਓਸ ਨੂੰ, ਫੜ ਓਥੇ ਖੜਿਆ ॥ ੩੦ ॥
 ਤੇ ਕਰ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੂਚ, ਫਿਰ ਹੋਏ ਰਵਾਨਾ ।
 ਜਾਂ ਇਕ ਵਰ੍ਹਾ ਜਾਂ ਘਟ ਵਧ, ਕੁਝ ਗਿਆ ਜਮਾਨਾ ।

*ਫਰੋਬ ।

ਘੱਲਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਇਕ ਲਿਖ ਪਰਵਾਨਾ ।
 “ਜੇ ਚਾਹੋਂ ਪੁਤਰ ਜੀਵਿਆ, ਤਾਂ ਦੇਹੁ ਖਜ਼ਾਨਾ ।
 ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਸਾਂ, ਮੈਂ ਰੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ।
 ਜਿਗਰ ਖਰਾਸੇਂ ਆਪਣਾ, ਹੁਣ ਛੱਡ ਬਹਾਨਾ ।
 ਰਹਿ ਤਾਬਿਆ ਦਿਨ ਕੱਟ ਤੂੰ, ਓ ਆਕਲ ਖਾਨਾ” ॥ ੩੧ ॥
 ਪੜ ਕੇ ਖੱਤ ਜਵਾਬ ਵੀ, ਲਿਖ ਘੱਲੇ ਮੀਆਂ* ।
 “ਜੇ ਪੈਸਾ ਹਿੱਕ ਨ ਦਾਗਸਾਂ, ਮੈਂ ਡਾਢਾ ਹੀਆਂ ।
 ਜੇ ਦੇਵੇਂ ਕਾਸਾ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ, ਮੈਂ ਕਿਚਰਕੁ ਪੀਆਂ ।
 ਤੁਧ ਪਾੜ ਅਵੱਲਾ ਪਾੜਿਆ, ਮੈਂ ਕੀਕੁਰ ਸੀਆਂ ।
 ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਮਾਰ ਕੇ, ਵਿਚ ਦੇਹੋ ਨੀਹਾਂ ।
 ਮਾਪੇ ਰਹਿਣ ਸਲਾਮਤੀ, ਸੈ ਪੁੱਤੁ ਧੀਆਂ” ॥ ੩੨ ॥
 ਜਾਤਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਇਹ ਰਾਸ ਬਿਰਾਸਾ ।
 ਜੇ ਰਹਿਆ ਪੁਤਰ ਬੱਧਿਆ, ਇਹ ਫੇਰ ਮਵਾਸਾ ।
 ਡਰਨ ਡਰਾਵਣ ਖੈਫ ਨੂੰ, ਨ ਜਾਣੇ ਮਾਸਾ ।
 ਤੇ ਦੇ ਕੇ ਜੋੜੀ ਕੰਗਣਾਂ, ਇਕ ਘੋੜਾ ਖਾਸਾ ।
 ਪੁੱਤਰ ਉਸਦਾ ਛੱਡਿਆ, ਕਰ ਗੌਰ ਦਿਲਾਸਾ ।
 ਪਰ ਦੇਖ ਦਿਲਾਸਾ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ, ਨਾ ਜਾਣੀਂ ਹਾਸਾ ।
 ਦੁਸ਼ਮਨ ਗੌਰ ਦਿਲਾਸਿਓਂ, ਚਾ ਕਰਨ ਬਿਨਾਸਾ ।
 ਮਾਰਨ ਮੁੜ ਕੇ ਓਸ ਨੂੰ, ਕਰ ਜਾਵਨ ਹਾਸਾ ॥ ੩੩ ॥
 ਜੇ ਮਰਦਾ ਸ਼ਰਬਤ ਪੀਤਿਆਂ, ਨਾ ਮੈਹਰਾ ਦੇਈਏ ।
 ਦੇਖ ਦਿਲਾਸਾ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ, ਨਾ ਗਾਫਿਲ ਬੇਈਏ ।
 ਜੇ ਦਬਕਣ ਗੌਰ ਦਿਲਾਸਿਓਂ, ਚਾ ਪਾਵਣ ਕਜੀਏ ।
 ਦਗਾ ਨ ਖਾਈਏ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ, ਜਦ ਤਕ ਜਗ ਜੀਈਏ ।
 ਦੁਸ਼ਮਨ ਓੜਕ ਮਾਰਦੇ, ਕਰ ਡਾਢੇ ਹੀਏ ॥ ੩੪ ॥
 ਓੜਕ ਚੱਠੇ, ਸਿੰਘ ਨੇ, ਚਾ ਲਾਵੇ ਲਾਏ ।
 ਤੇ ਕਰਕੇ ਦਗਾ ਨਿਫਾਕ ਵੀ, ਉਸ ਸੱਦ ਬੁਲਾਏ ।
 ਮੀਆਂ ਖਾਨ ਗੁਲਾਮ ਵੀ, ਚੜ੍ਹ ਡੇਰੇ ਆਏ ।
 ਦੇ ਧਰਵਾਸ ਵਿਸਾਹ ਵੀ, ਉਸ ਕੋਲ ਬਹਾਏ ।
 ਕਰਕੇ ਗੱਲਾਂ ਚੰਗੀਆਂ, ਹਥਿਆਰ ਖੁਲਾਏ ।
 ਤੇ ਫੜ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਸੂਰਮੇਂ, ਚਾ ਕੈਦ ਕਰਾਏ ।
 ਜੇ ਡਾਢੇ ਹੋਵਣ ਲਾਲਚੀ, ਕਰ ਲੈਣ ਸਵਾਏ ॥ ੩੫ ॥
 ਜੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਨਾ ਓਨ੍ਹਾਂ ਭਾਇਆ ।
 ਤੇ ਬੇਫਰਮਾਨੀ ਦੇਖ ਕੇ, ਉਹ ਕਾਵੜ ਆਇਆ ।

* ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ । † ਦੁਸ਼ਮਨ । ‡ ਕੋੜਾ ਹੋਗਿਆ, ਅਰਥਾਤ—ਗੁੱਸੇ
 ਹੋ ਗਿਆ ।

(੬੬)

ਮੀਆਂ ਖਾਨ ਧਰ ਤੋਪ ਦੇ, ਮੂੰਹ ਮਾਰ ਉਡਾਇਆ ।
ਦਹਿਸ਼ਤ ਖੰਫ ਗੁਲਾਮ ਦੇ, ਉਸ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ।
ਤੇ ਫ਼ਾਕਾ ਫਿਕਰ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਵਿਚ ਕੈਦ ਦਿਵਾਇਆ ।
ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਕਰ ਦੇਵਣਾ, ਛੁੱਟ ਕੈਦੋਂ ਆਇਆ ॥ ੩੬ ॥
ਤੇ ਮਾਲ ਮਤਾਹੀਂ ਚੱਠਿਆਂ, ਢੇ ਮੰਚਰ ਸੱਟੇ ।
ਨਗਰੇ* ਡੇਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਤੇ ਮੰਚਰ ਚੱਠੇ ।
ਨਗਰ ਖੜਾਇਆ ਚੱਠਿਆਂ, ਸਰ ਕਰਦੇ ਨੱਠੇ ।
ਤੇ ਮਿਲ ਪਏ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਉਹ ਨਹੀਓਂ ਨੱਠੇ ।
ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕੰਨੀਂ ਦੇਖਕੇ, ਸਭ ਹੋਏ ਇਕੱਠੇ ॥ ੩੭ ॥
ਚੜ੍ਹਦੇ ਛੇ ਸਤ ਸੂਰਮੇ, ਨਪ ਸਾਂਗਾਂ ਭੱਲੇ ।
ਤੇ ਮਿਲਕੇ ਮਾਰਨ ਪਾਸਣੇ, ਕਰ ਜੋਰ ਅਵੱਲੇ ।
ਰਾਹੀਂ ਹਿਕ ਦੂ ਆਦਮੀ, ਨਾ ਟਰਨ ਇਕੱਲੇ ।
ਤੇ ਟੋਲੀ ਮੋਹੀਆਂ ਕੱਪੜੇ, ਲੇ ਵੜ ਨੀ ਟੱਲੇ ।
ਤੇ ਦੇਸੀਂ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਉਸ ਘੋੜੇ ਘੱਲੇ ॥ ੩੮ ॥
ਪਾਇਆ ਸ਼ੋਰ ਜਹਾਨ ਵਿਚ, ਉਸ ਧੁੰਮਾਂ ਪਾਈਆਂ ।
ਲੋਕਾਂ ਅੱਗੇ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਫਰੀਆਦਾਂ ਲਾਈਆਂ ।
“ਛੇੜ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦੇ, ਤੁਧ ਲੀਕਾਂ ਲਾਈਆਂ ।
ਭੱਠ ਅਸਾਡਾ ਜੀਵਣਾ, ਭੱਠ ਪਈਆਂ ਜਾਈਆਂ ।
ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਖੱਟੀਆਂ, ਅਸਾਂ ਆਣ ਗਵਾਈਆਂ ।
ਤੇ ਵਾਂਗੂ ਦੁੱਲੇ ਭੱਟੀਏ, ਉਸ ਬੁਰੀਆਂ ਚਾਈਆਂ ।
ਪਰ ਕਿੱਥੇ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਜਿਸ ਫੇਰ ਮੁੜਾਈਆਂ ॥ ੩੯ ॥
ਕਾਵੜ ਖਾਧੀ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਸੱਦ ਫੌਜਾਂ ਬਾਣੇ ।
ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਲਸ਼ਕਰ ਅੱਗਲੇ, ਮੁੜ ਮੰਚਰ ਧਾਣੇ ।
ਗਿਰਦੋ ਗਿਰਦੀ ਮੰਚਰੇ, ਆ ਤੰਬੂ ਤਾਣੇ ।
ਲੱਥੇ ਲਸ਼ਕਰ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਕਰ ਖੂਬ ਟਿਕਾਣੇ ।
ਲਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਮੋਰਚੇ, ਪੂ ਨੇੜੇ ਆਣੇ ।
ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਮੰਚਰੇ, ਤੇ ਕੋਠੀਂ ਦਾਣੇ ।
ਤੇ ਖੰਫ ਨ ਕੁਝ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਉਹ ਮੈਜਾਂ ਮਾਣੇ ॥ ੪੦ ॥
ਪਾਈ ਤੋਪਾਂ ਤੁੱਪਕਾਂ, ਜਾਂ ਧੂਆਂ ਧਾਰੀ ।
ਗੱਜਣ ਹੋਰ ਜੰਬੂਰਚੇ, ਜਾਂ ਆਹੀ ਵਾਰੀ ।
ਤੇ ਕੜਕਣ ਡੇਰੇ ਰਹਿਕਲੇ, ਭਉ ਪਾਵਣ ਭਾਰੀ ।
ਤੇ ਪਾਈ ਡੰਡ ਨਗਾਰਿਆਂ, ਕਰ ਮਾਰੋ ਮਾਰੀ ।
ਫਰਸ਼ ਉਠਾਇਆ ਘੋੜਿਆਂ, ਪੁਟ ਧਰਤੀ ਸਾਰੀ ।
ਰੰਗ ਵਟਾਇਆ ਦੇਹੁੰ ਨੇ, ਵਿਚ ਗਰਦ ਗੁਬਾਰੀ ।

*ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਵਿਚ ।

†ਦਿਨ ।

ਪਿਆ ਤੂਫਾਨ ਇਕ ਮੈਂਤ ਦਾ, ਘਤ ਕਹਿਰ ਕਹਾਰੀ ।
 ਪਰ ਚੱਠਾ ਨਿਕਲ ਮੰਚਰੋਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਾਰੀ ।
 ਤੇ ਵਾਰ ਨ ਅਜਰਾਈਲ* ਨੂੰ, ਲਾਹੌਲ ਪੁਕਾਰੀ ॥ ੪੧ ॥
 ਸਾਂਗਾਂ ਸੱਲੇ ਧੜਾੜਾਕ, ਵਿਚ ਮੁਲਕੀਂ ਗੱਲਾਂ ।
 ਤੇ ਗੋਲੇ ਰੋੜ੍ਹਨ ਜੰਬੂਰਿਆਂ, ਜਿਉਂ ਨਿਸਬਤ ਬੱਲਾਂ ।
 ਤੀਰ ਮਰੇਂਦੇ ਝਾਟ ਵੀ, ਜਿਉਂ ਮਾਰਨ ਇੱਲਾਂ ।
 ਤੇ ਤੇਗਾਂ ਆਖਣ ਭੁੱਖ ਥੀਂ, ਹਾਇ ! ਗੋਸ਼ਤ ਦਿੱਲਾਂ ।
 ਫੜ ਫੜ ਕੋਹਣ ਆਦਮੀ, ਜਿਉਂ ਕੁੱਠੇ ਪੱਲਾਂ ।
 ਗਿਰਦੇ ਮੰਚਰ ਰੱਤ ਦੀਆਂ, ਹੋ ਗਈਆਂ ਗਿੱਲਾਂ ।
 ਮੋਇਆ ਦੀਵਾਨ ਹਿਕ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਪੈ ਗਈਆਂ ਢਿੱਲਾਂ ॥ ੪੨ ॥
 ਕਰਕੇ ਡੇਰੇ ਕੂਚ ਤਦ, ਤੁਰ ਪਈ ਲੁਕਾਈ ।
 ਗਏ ਮਕਾਨੀਂ ਆਪਣੀ, ਸਭ ਥਾਂਈ ਥਾਂਈ ।
 ਅੱਗੇ ਵਾਂਗੂ ਚੱਠਿਆਂ, ਫਿਰ ਧੁੰਮ ਧੁਮਾਈ ।
 ਤੇ ਨਿੱਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਾਸਨੇ, ਕਰ ਮਾਰਨ ਧਾਈ ।
 ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਓਸ ਦੀ, ਮੁੜ ਫਿਰੀ ਦੁਹਾਈ ।
 ਖਲਕਤ ਉਸਦੇ ਖੌਫ ਥੀਂ, ਸਭ ਆਜਜ ਆਈ ।
 ਕੰਬੇ ਖਲਕਤ ਖੌਫ ਥੀਂ, ਕੀ ਆਖ ਸੁਣਾਈ ॥ ੪੩ ॥
 ਕੀਤੀ ਫਤਹ ਅਜ਼ੀਮਾਂ ਵੀ, ਉਸ ਬਹੁਤੀ ਥਾਈਂ ।
 ਦੇਕੇ ਕੰਡਾਂ ਉਹ ਜੰਗ ਥੀਂ, ਨਾ ਮੁੜੇ ਕਦਾਈਂ ।
 ਤੇ ਦੇਹੀਂ ਰਾਤੀਂ ਸਿੰਘ ਵੀ, ਨਿਤ ਕਰੇ ਦੁਆਈਂ ।
 “ਰੱਬਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਚੱਠਿਆਂ, ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਮਿਲਾਈਂ ।
 ਦੇਖਾਂ ਜੰਗ ਬਹਾਦੁਰਾਂ, ਲਾ ਮੰਚਰ ਤਾਈਂ ॥ ੪੪ ॥
 ਸੁਣੀ ਦੁਆ ਰਬ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਚੜ੍ਹ ਚੱਠੇ ਧਾਏ ।
 ਤੇ ਕੁਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕੋਟ ਥੀਂ, ਚਾ ਮਾਲ ਦਬਾਏ ।
 ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਅੱਜ ਰੱਬ ਮਿਲਾਏ ।
 ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਹੱਥ ਵੀ, ਉਠ ਭਾਗੀਂ ਪਾਏ ।
 ਮਿਲਿਆ ਲਸ਼ਕਰ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਕਰ ਹਾਏ ਹਾਏ ।
 ਤੀਰਾਂ ਤੁਪਕਾਂ ਨੇਜ਼ਿਆਂ, ਤਦ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਏ ।
 ਪਰ ਦੇ ਕੇ ਚਾਲਾ ਚੱਠਿਆਂ ਆ ਫੇਰ ਹਟਾਏ ॥ ੪੫ ॥
 ਖਾ ਗੁਸਾ ਸ਼ੇਰ ਉਹ ਪੈ ਗਿਆ, ਕਢ ਤੇਗ ਮਿਆਨੋਂ ।
 ਤੇ ਗਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ, ਜਿਉਂ ਤੀਰ ਕਮਾਨੋਂ ।
 ਮਾਰੀ ਫਟ ਉਸ ਸਾਮੁਨੇ, ਹਥ ਧੋਕੇ ਜਾਨੋਂ ।
 ਛਡਿਆ ਆਸਣ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਚੁਕ ਗਿਆ ਧਿਆਨੋਂ ।
 ਮਾਰੇ ਘੋੜੇ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਤੁਰੇ ਓਸ ਮੈਦਾਨੋਂ ।

(੬੮)

ਲਸਕਰ ਨੱਠਾ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਉਹ ਏਸ ਬਹਾਨੇਂ ।
ਚਿੜੀਆਂ ਵਾਂਗੂ ਉਡ ਗਏ, ਉਸ ਸ਼ੇਰ ਜਵਾਨੇਂ ।
ਰਹਿਆ ਨਾਮ ਬਹਾਦਰਾਂ, ਟੁਰ ਗਏ ਜਹਾਨੇਂ ॥ ੪੬ ॥
ਨੱਠਾ ਲਸਕਰ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨ ਜਾਏ ।
ਆਂਦੇ ਮਾਲ ਸਲਾਮਤੀ, ਵਿਚ ਜੇਹੀ ਤਵਾਏ ।
ਪਰ ਹਰਗਿਜ਼ ਸਮਝ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਇਹ ਮੂਲ ਨ ਆਏ ।
ਜੇ ਜਾਂਦਾ ਉਹ ਦਰ ਕਿਆਮਤੇ, ਹਥ ਸੰਭਲ ਪਾਏ ।
ਹੋ ਕੇ ਚੁਪ ਚੁਪਾਤਿਆਂ, ਕੋਈ ਰੋਜ਼ ਲੰਘਾਏ ।
ਰਾਜ ਵਿਰਾਸਤ ਓਸਦੀ, ਜਿਸ ਰਬ ਵੀ ਭਾਏ ।
ਪਰ ਹੁੰਦੀ ਕੁਵੱਤ* ਕੈਣ ਹੈ, ਜੋ ਜੋਰ ਨ ਲਾਏ ॥ ੪੭ ॥
ਪਰ ਜਦ ਲਾਈਏ ਜੋਰ ਵੀ, ਤਦ ਸੰਭਲ ਲਾਈਏ ।
ਅੱਵਲ ਘਰੁੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ, ਮੁੜ ਬਾਹਰ ਜਾਈਏ ।
ਘਰ ਦਾ ਫੋਟਕਾਂ ਮਾਰਦਾ, ਭਉ ਜਾਨਉ ਖਾਈਏ ।
ਪਾਟਾ ਰਾਸ ਨ ਆਂਵਦਾ, ਸੈਂ ਰਫੂ ਕਰਾਈਏ ।
ਔਰਤ ਚੰਗੀ ਦੇਖਕੇ, ਨਾ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹੀਏ ।
ਚੜ੍ਹਦੇ ਚੰਦ ਹੀ ਦੇਖ ਕੇ, ਚਾ ਸਾਨ ਚੜ੍ਹਾਈਏ ।
ਥੋੜੀ ਹਿਆਤੀਂ ਸਮਝਕੇ, ਚਾ ਮੈਹਰਾ ਖਾਈਏ ॥ ੪੮ ॥
ਸੁਣ ਰੰਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੂੰ, ਨਾ ਮੁੜਨੇਂ ਹਿਚੇਂ ।
ਤੇ ਔਰਤ ਮੰਦੀ ਘਟ ਵੀ, ਨਾ ਹੋਂਦੀ ਰਿਛੇਂ ।
ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਜ਼ ਵੀ, ਨ ਆਵਣ ਜਿਚੇਂ ।
ਖਾਸਾ ਹਰਮ ਗੁਲਾਮ ਦਾ, ਸਭ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚੇਂ ।
ਤੇ ਲੈਕੇ ਪੁਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਪਿਛੇਂ ।
ਪਰ ਪਉਂਦੇ ਜੰਗ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਇਹ ਓੜਕ ਕੱਚੇਂ ॥ ੪੯ ॥
ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਉਸ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੇ ।
ਜੇ ਚੱਠਾ ਮਾਂਦਾ ਅੱਜ ਹੈ, ਨਾ ਆਵੇ ਦਾਰੇ ।
ਸੱਦ ਨਜੂਮੀ§ ਪੰਡਿਤਾਂ, ਸਿੰਘ ਪੁੱਛੇ ਸਾਰੇ ।
ਕਹਿਆ ਦੇਖ ਨਜੂਮੀਆਂ, ਹੁਣ ਚੱਠੇ ਮਾਰੇ ।
ਕਰਕੇ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਵੀ, ਚੜ੍ਹ ਚਲੋ ਪਾਰੇ ।
ਹੋਕੇ ਪਾਰੇਂ ਮਾਰਿਓ, ਕਰ ਲਸਕਰ ਭਾਰੇ ।
ਕਰਕੇ ਡੇਰੇ ਗਾਖੜੇ, ਕੁਝ ਰੋਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ॥ ੫੦ ॥
ਘੱਲੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਲਿਖ ਚਿੱਠੀ ਚੀਰੀ ।
ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਚੱਠਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਹੁਣ ਦੇਂਦਾ ਧੀਰੀ ।
ਜੋਰ ਕਰੇਂਦਾ ਹਿੱਕ ਦਾ, ਹੋਰ ਨਾਹੀਂ ਪੀਰੀ ।
ਮੈਨੂੰ ਹਰਦਮ ਓਸ ਦੀ, ਹੈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਹੀਰੀ ।

*ਤਾਕਤ ।

†ਬੇਇਤਫਾਕੀ ।

‡ਜ਼ਿੰਦਗੀ ।

§ਜੋਤਸ਼ੀ ।

ਖਾਵਣ ਪੀਵਣ ਖਾਬ ਦੀ, ਨਾ ਲੱਜਤ ਸ਼ੀਰੀ ।
 ਪਰ ਜ਼ਹਿਰ ਰਲਾਇਆ ਓਸਨੇ, ਵਿਚ ਖੰਡੋਂ ਖੀਰੀ ॥ ੫੧ ॥
 ਜੇ ਹੁਣ ਨਿਕਲ ਮੰਚਰੋਂ, ਉਸ ਕੀਤਾ ਬੰਨਾ ।
 ਤੇ ਲੜਨ ਲੜਾਈ ਕਹਿਣ ਦੀ, ਮੈਂ ਮੂਲ ਨ ਮੰਨਾ ।
 ਉਹ ਖੜ ਮਾਰੇਸੀ ਬਹੁਤਿਆਂ, ਕਰ ਸਾਂਝਾ ਬੰਨਾ ।
 ਮੈਂ ਫਿਰਸਾਂ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਦੇ, ਕਰ ਅੰਨਾ ਅੰਨਾ ।
 ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰ ਵੰਢਾਵਸਨ, ਫਿਰ ਹੱਥੀਂ ਰੰਨਾਂ ।
 ਹੋ ਇਕੱਠੇ ਮੰਚਰੇ, ਕਰ ਲਈਏ ਬੰਨਾ ॥ ੫੨ ॥
 ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੁੱਤਰੇ, ਤਦ ਆਹੀ ਲੜਾਈ ।
 ਘਲ ਪਰਵਾਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਚਾ ਸੁਲਹ ਕਰਾਈ ।
 ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਿਬੇੜਕੇ, ਮੁੜ ਕਰਿਓ ਕਾਈ ।
 ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਫੈਜ ਵੀ, ਸਰਪੱਟ ਮਿਲਾਈ ।
 ਥਾਨੇ ਛੇੜਾਂ ਸੱਦਕੇ, ਕਰ ਬਹੁਤ ਲੁਕਾਈ ।
 ਲੱਗੀ ਸੱਟ ਨਗਾਰਿਆਂ, ਚੜ੍ਹ ਕੀਤੀ ਧਾਈ ॥ ੫੩ ॥
 ਲਸ਼ਕਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਜਿਉਂ ਸਾਵਣ ਹਾਠਾਂ ।
 ਟੁਰੀਆਂ ਫੈਜਾਂ ਜੋੜਕੇ, ਦਰਿਆਵੀਂ ਠਾਠਾਂ ।
 ਰਾਹ ਛਿਪਾਇਆ ਗਰਦ ਨੇ, ਨਾ ਦੱਸਣ ਵਾਟਾਂ ।
 ਲਸ਼ਕਰ ਪਾਂਚ ਚੜ੍ਹੇਦੀਆਂ, ਨਾ ਵਾਰੀ ਘਾਟਾਂ ।
 ਨੇਜੇ ਸੂਰਜ ਸਾਮੁਣੇ, ਵਿਚ ਮਾਰਨ ਲਾਟਾਂ ।
 ਹੋਇਆ ਜੰਗ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਰਾਠਾਂ ॥ ੫੪ ॥
 ਤੋਪਾਂ ਹੋਰੁ ਜੰਬੂਰਿਆਂ, ਚਾ ਪਾਈਆਂ ਡੰਡਾਂ ।
 ਤੁਪਕਾਂ ਵੱਸਣ ਗੋਲੀਆਂ, ਜਿਉਂ ਸਾਵਣ ਫੰਡਾਂ ।
 ਪਿਆ ਤੂਫਾਨ ਇਕ ਮੈਤ ਦਾ, ਸੈ ਹੋਈਆਂ ਰੰਡਾਂ ।
 ਹਿੰਦੂ ਜੁਰਮ ਨ ਸਾੜਦੇ, ਚਾ ਫੂਕਣ ਝੰਡਾਂ ।
 ਮੁਸਲਮ ਮੋਇਆਂ ਨ ਦੱਬੀਏ, ਤਦ ਵਿੱਚ ਘਮੰਡਾਂ ।
 ਮਰਨ ਬਹਾਦਰ, ਜੰਗ ਥੀਂ ਨਾ ਫੇਰਨ ਕੰਡਾਂ ॥ ੫੫ ॥
 ਜਿਉ ਫਰਵਾਹਾਂ* ਝੱਖੜੋਂ, ਤਿਉਂ ਤੀਰ ਸੁਕਾਵਣ ।
 ਤੇ ਚਾਮਲ ਚਾਇਆ ਘੋੜਿਆਂ, ਉਹ ਗਰਦ ਉਠਾਵਣ ।
 ਬਦਲ ਹੋਇਆ ਧੂੜ ਦਾ, ਚੜ੍ਹ ਹਾਠਾਂ ਆਵਣ ।
 ਵਰਿਆ ਮੀਂਹ ਤਦ ਰੱਤ ਦਾ, ਜਿਉਂ ਲੱਗਾ ਸਾਵਣ ।
 ਤੇਗਾਂ ਤੈਸ ਮਰੇਂਦੀਆਂ, ਵਿੱਚ ਰੱਤੂ ਨਾਵਣ ।
 ਸਾਂਗਾਂ ਵਾਂਗੁ ਪਰਿੰਦਿਆਂ, ਭਰ ਚਿੰਜੂ ਜਾਵਣ ।
 ਗਾਜ਼ੀ ਮਰਨ ਕਬੂਲ ਕਰ, ਨਾ ਪੈਰ ਹਟਾਵਣ ॥ ੫੬ ॥
 ਘੋੜਾ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ, ਚਾ ਸੂਰਜ ਫੇਰੇ ।

*ਇਕ ਦਰਖਤ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਹਵਾ ਚੱਲਣ ਤੇ ਸੂਕ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਲੱਗਾ ਮੁਲਕ ਮੁਖਾਲਫਾਂ, ਆ ਪਿਛੋਂ ਹੋਰੇ ।
 ਜੁਲਮ ਉਠਾਇਆ ਰਾਤ ਨੇ, ਪੈ ਗਏ ਹਨੇਰੇ ।
 ਥਾਨੇ ਲਸਕਰ ਚੰਨ ਦੇ, ਆ ਬਹੁਤ ਘਨੇਰੇ ।
 ਵੱਖੋ ਵੱਖੀਂ ਫਲਕ* ਨੂੰ, ਚਾ ਪਾਵਣ ਘੇਰੇ ।
 ਲਸਕਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਆ ਕੀਤੇ ਡੇਰੇ ॥ ੫੭ ॥
 ਚੰਦ ਵਿਲਾਇਤ ਦੇਹੁ ਦਾ, ਪਾ ਬੈਠਾ ਬੰਨਾ ।
 ਸਰਜ ਵੇਖ ਅਚਾਣਚਕ, ਧਰੂਹ ਚੜਿਆ ਬੰਨਾ ।
 ਕੁਠਾ ਲਸਕਰ ਚੰਨ ਦਾ, ਉਸ ਪਾਇਆ ਬੰਨਾ ।
 ਦਹਿਸ਼ਤ ਪਾਈ ਚੰਨ ਨੂੰ, 'ਨਾ ਜਾਈਂ ਓ ਚੰਨ !' ।
 ਦੇਖ ਤਵਾਈ ਚੰਨ ਦੀ, ਉਠ ਲਹਿੰਦੇ ਭੰਨਾ ।
 ਸ਼ੋਰ ਕਰਾਰਾ ਲਸਕਰਾਂ, ਵਿਚ ਆਇਆ ਕੰਨਾ ।
 ਚੜਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਉਹ ਹੋਲੀ ਵੰਨਾ ॥ ੫੮ ॥
 ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਬੁਰਜ ਸੀ, ਇਕ ਤੀਰ ਉਡਾਰੀ ।
 ਤੇ ਬੁਰਜੇ ਅੰਦਰ ਆਦਮੀ, ਕੁਝ ਆਹੇ ਕਾਰੀ ।
 ਪੁੰਜੀ ਇਕ ਗੁਲਾਮ ਦੇ, ਇਹ ਆਹੀ ਭਾਰੀ ।
 ਕੀਤਾ ਹੀਲਾ ਲਸਕਰਾਂ, ਚੜ੍ਹ ਪਈ ਸਵਾਰੀ ।
 ਸਾਂਗਾਂ ਤੀਰਾਂ ਨੇਜ਼ਿਆਂ, ਨਾ ਆਵੇ ਵਾਰੀ ।
 ਬੁਰਜ ਛੁਪਾਇਆ ਤੁੱਪਕਾਂ, ਵਿੱਚ ਧੂਆਂ ਧਾਰੀ ।
 ਛਾਣੀ ਕੰਧ ਜੰਬੂਰਿਆਂ, ਕਰ ਪੂਰੀ ਸਾਰੀ ।
 ਗਰਦ ਉਠਾਈ ਲਸਕਰਾਂ, ਪੈ ਗਈ ਗੁਬਾਰੀ ॥ ੫੯ ॥
 ਜਦ ਨੇੜੇ ਢੁੱਕੇ ਬੁਰਜ ਦੇ, ਸਭ ਝੋਰਾਂ ਹੰਨੇ ।
 ਵੇਖ ਜਵਾਨਾਂ ਅੰਦਰੋਂ, ਧਰੂਹ ਕੱਢੇ ਖੰਨੇ ।
 ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਦਲੇਰੀਆਂ, ਉਠ ਬਾਹਰ ਭੰਨੇ ।
 ਪੁਰਜੇ ਕਰਦਾ ਸਾਰ ਵੀ, ਤਾਂ ਪਾਂਦਾ ਬੰਨੇ ।
 ਸਚਮੁਚ ਮੈਤ ਸੁਜਾਖਿਆਂ, ਚਾ ਕਰਦੀ ਅੰਨੇ ॥ ੬੦ ॥
 ਫੱਟ ਨ ਹੋਵੇ ਕਤਰਾ, ਉਹ ਕਰ ਕਰ ਹੱਟੇ ।
 ਜ਼ੋਰ ਕੀ ਕਰਨੈ ਤਾਲਿਆ, ਜਾਂ ਪਏ ਅਪੁੱਠੇ ।
 ਚਿੜੀਆਂ ਵਾਂਗੁ ਅਸਵਾਰ ਵੀ, ਚੌਗਿਰਦੇ ਨੱਠੇ ।
 ਦੇਸ਼ ਨ ਕੁਝ ਬਹਾਦੁਰਾਂ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਮੱਠੇ ॥ ੬੧ ॥
 ਤੁਪਕਾਂ ਹੋਰ ਜੰਜਾਇਲਾਂ, ਸੈ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਦੱਗਣ ।
 ਫੱਟ ਨ ਹੋਵੇ ਮੂਲ ਵੀ, ਜਿਉਂ ਢੀਮਾਂ ਲੱਗਣ ।
 ਤੇਗਾਂ ਹੋਈਆਂ ਖੁੰਢੀਆਂ, ਉਹ ਵਾਲ ਨ ਵੱਗਣ ।
 ਦਾਣਾ ਉਮਰ ਨਿਖੁੱਟਿਆ, ਤਾਂ ਕਿਚਰਕੁ ਤੱਗਣ ॥ ੬੨ ॥
 ਮਾਰ ਸਿਪਾਹ ਉਸ ਬੁਰਜ ਵਿਚ, ਮੁੜ ਕੁੱਠੇ ਸਾਰੇ ।

ਤੇ ਜੰਗ ਲੜਾਈ ਕਰਦਿਆਂ, ਕੁਝ ਦੇਹੁ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ।
 ਆਹਾ ਬੁਰਜ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ, ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਕਿਨਾਰੇ ।
 ਲੱਥਾ ਲਸ਼ਕਰ ਓਸਦੇ, ਮਲ ਪਾਸੇ ਚਾਰੇ ।
 ਕੀਤੇ ਅਹਿਮਦ ਖ਼ਾਨ ਨੇ, ਕੁਝ ਓਥੇ ਕਾਰੇ ।
 ਕਈ ਸੂਰਮੇ ਮੈਤ ਦੇ, ਉਸ ਘਾਟ ਉਤਾਰੇ ॥ ੬੩ ॥
 ਚੱਠੇ ਇਲਮ ਕਮਾਲ* ਥੀਂ, ਸਭ ਆਹੇਂ ਖ਼ਾਂਦੇਂ ।
 ਨੇਕੀ ਕਰਦੇ ਦਿੱਲ ਦੀ, ਓਹ ਢਿਲ ਨਾ ਲਾਂਦੇ ।
 ਖਾਲੀ ਮੂਲ ਨ ਮੋੜਦੇ, ਜੋ ਮੰਗਣ ਜਾਂਦੇ ।
 ਪਰ ਸੁਣੇ ਹਕੀਕਤ ਅਗਲੀ, ਜੋ ਲੋਕ ਸੁਣਾਂਦੇ ।
 ਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਗਿਰਦੇ ਬੁਰਜ ਦੇ, ਚਾ ਮਾਰੇ ਫਾਂਦੇ ।
 ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦਗੀ ਸੀ ਬਾਹਰ ਬਾਂਦੇ ॥ ੬੪ ॥
 ਗਿਰਦੇ ਗਿਰਦੀ ਮੰਚਰੇ, ਲਹਿ ਪਈ ਲੁਕਾਈ ।
 ਦਿਹੁ ਤੇ ਰਾਤੀਂ ਅੱਤ ਦੀ, ਨਿਤ ਪਵੇ ਲੜਾਈ ।
 ਹੁੰਦਾ ਜੰਗ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨ ਜਾਈ ।
 ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਮ ਨਾਲ, ਨਾ ਪਾਰ ਵਸਾਈ ।
 ਜੇ ਮਿਲੇ ਗੁਲਾਮ ਨ ਮਾਰਸਾਂ, ਸਿਰ ਪੋਥੀਃ ਚਾਈ ।
 ਤੇ ਕਹਿਆ ਫੇਰ ਗੁਲਾਮ ਨੇ, ਮਤ ਹੋਇ ਖ਼ਤਾਈ ।
 ਘਲਿਆ ਕੁਤਬੁਦੀਨ ਨੂੰ, ਜਾ ਮਿਲ ਤੂੰ ਭਾਈ ।
 ਜਾ ਕਰ ਡੇਰੇ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਉਸ ਫ਼ਤਹ ਬੁਲਾਈ ।
 ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੀ ਓਸਨੂੰ, ਚਾ ਕੋਲ ਬਹਾਈ ॥ ੬੫ ॥
 ਗੌਰ ਦਿਲਾਸਾ ਅੱਗਲਾ§, ਧਰਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ ।
 ਕਹਿਆ—“ਆਪ ਗੁਲਾਮ ਵੀ, ਕਿਉਂ ਮਿਲਣ ਨ ਆਇਆ ।”
 ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਗੁੰਥ{ } ਨੂੰ, ਲੈ ਸਿਰ ਤੇ ਚਾਇਆ ।
 ਦਗਾ ਨ ਮੂਲੇ ਏਸ ਵਿਚ, ਹੈ ਕਸਮ ਖੁਦਾਇਆ ।
 ਪੁਤਰ[] ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ।
 ਜਾਕੇ ਕਹੀਂ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਤੁਧ ਬਾਪ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ੬੬ ॥
 ਲੜਕੇ ਦੋਵੇਂ ਲਸ਼ਕਰੋਂ, ਵਿਚ ਮੰਚਰ ਆਵਣ ।
 ਤੇ ਕੁਲ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਸਭ ਆਖ ਸੁਣਾਵਣ ।
 ਗੌਰ ਦਿਲਾਸਾ ਅੱਗਲਾ, ਧਰਵਾਸ ਦਿਵਾਵਣ ।
 ਕਸਮਾਂ ਖਾਕੇ ਗੁੰਥ ਨੂੰ, ਲੈ ਸਿਰ ਤੇ ਚਾਵਣ ।
 ਜਾਤਾ ਸਮਝ ਗੁਲਾਮ ਨੇ, ਹੁਣ ਬਣਿਆ ਜਾਵਣ ।
 ਤੇ ਜੋੜੀ ਕੰਗਣ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਚਾ ਹੱਥੀਂ ਪਾਵਣ ।

*ਪਾਠ ਭੇਦ—“ਕਲਾਮ” । †ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ । ‡ਭਾਵ—ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ
 ਪੋਥੀ, ਅਥਵਾ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ । §ਬਹੁਤ ਹੀ । {}ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ
 ਸਾਹਿਬ । []ਭਾਵ—ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ।

ਪਰ ਆਪੇ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕੇ, ਛਿਲ ਲੱਗਾ ਖਾਵਣ ॥ ੬੭ ॥
 ਆਕਲ ਮਰਨ ਕਬੂਲ ਕੇ, ਕਿਉਂ ਓਥੇ ਜਾਂਦਾ ।
 ਰਾਜਾ ਹੋ ਕੇ ਮੁਲਕ ਦਾ, ਸਿਰ ਇਫਤਰ ਚਾਂਦਾ ।
 ਕਰਕੇ ਕੋਲ ਕਰਾਰ ਵੀ, ਪਰ ਜਾਇ ਫਿਰਾਂਦਾ ।
 ਸੋਨਾ ਪਿੱਤਲ ਕੁੱਟ ਜਦ, ਇਕ ਭਾਉ ਵਿਕਾਂਦਾ ।
 ਤੇ ਅੰਬਾਂ ਵਿਚ ਧਿਰਕੋਣਿਆਂ,* ਕੁਝ ਫਰਕ ਨ ਪਾਂਦਾ ।
 ਪਰ ਦੋਸ਼ ਨ ਕੁਝ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਰਬ ਆਪ ਕਰਾਂਦਾ ॥ ੬੮ ॥
 ਮੀਆਂ ਵਾਂਗੁ ਫਕੀਰ ਵੀ, ਚਾ ਵੇਸ ਵਟਾਵੇ ।
 ਤੇ ਕਰਕੇ ਗੋਰੀਂ ਕੱਪੜੇ, ਗਲ ਸੇਹਲੀ ਪਾਵੇ ।
 ਫੜਕੇ ਹੱਥ ਕਮਾਨ ਵੀ, ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਆਵੇ ।
 ਮੱਥੇ ਤੇ ਧਰ ਤੀਰ ਉਹ, ਜਾ ਫਤਹ ਬੁਲਾਵੇ ।
 ਤੇ ਗੈਰਤ ਅਜੇ ਜੁਆਨ ਨੂੰ, ਨਾਂ ਦਿਲ ਥੀਂ ਜਾਵੇ ।
 ਫੜ ਕੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੀ, ਉਹਨੂੰ ਕੋਲ ਬਹਾਵੇ ॥ ੬੯ ॥
 ਜਦੋਂ ਮੀਆਂ ਖਾਂ ਮੰਚਰੋਂ ਵਿਚ ਲਸ਼ਕਰ ਆਇਆ ।
 ਗਿਰਦੋ ਗਿਰਦੀ ਲਸ਼ਕਰੇ, ਆ ਝੁਰਮਟ ਪਾਇਆ ।
 ਮਰਨ ਕਬੂਲੇ ਲੋਕ ਵੀ, ਨਾ ਮੁੜਨ ਹਟਾਇਆ ।
 ਯੂਸਫ ਵਿਚ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ, ਚੰਨ ਅਜ ਵਿਕਾਇਆ ।
 ਪਰ ਹੱਥ ਪੱਛੀ ਲੋਕ, ਲੈ ਕਰ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ॥ ੭੦ ॥
 ਆਖ ਹਕੀਕਤ ਸੱਚ ਦੀ, ਛੱਡ ਹੋਰ ਕੁਸ਼ਾਲਾ ।
 ਕਹਿਆ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, 'ਜੇ ਲੈ ਤੂੰ ਕਾਲਾ ।'
 ਕਹਿਆ ਫੇਰ ਗੁਲਾਮ ਨੇ, 'ਰੱਬ, ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ।'
 ਪਰ ਦਿਤਾ ਸਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤੁਧ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ ।
 ਕਸਮ ਸੁਗੰਦਾਂ ਘੱਤ ਕੇ, ਇਹ ਕੀਤੋ ਈ ਚਾਲਾ ।
 ਤੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਜਾਣਾ ਮੰਚਰੋਂ, ਤੂੰ ਬੈਠ ਸੁਖਾਲਾ ॥ ੭੧ ॥
 ਦੇ ਦਿਓ ਚਾਲੀ ਉਠ ਹੁਣ, ਮੈਂ ਮੱਕੇ ਜਾਣਾ ।
 ਤੇ ਕਰਕੇ ਤੋਸ਼ਾ ਸਫਰ ਦਾ, ਲਦ ਖਾਣਾ ਦਾਣਾ ।'
 ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, "ਮੈਂ ਇੰਜ ਪਛਾਣਾ ।
 ਚਲਿਆ ਹੈਂ ਫਰਿਆਦ ਨੂੰ, ਤੂੰ ਕੋਲ ਪਠਾਣਾ ।'
 "ਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਆਹੋ ਆਖਿਆ, ਜੇ ਅੱਲਾ ਭਾਣਾ ।"
 ਕੀਤਾ ਸੁਖਨ ਗੁਲਾਮ ਨੇ, ਇਹ ਵਾਂਗੁ ਇਆਣਾ ।
 ਦਿਲ ਦਾ ਭੇਤ ਨ ਦੱਸੀਏ, ਇਹ ਖੂਬ ਪਛਾਣਾ ॥ ੭੨ ॥
 ਕਾਲਾ ਛੱਡ ਗੁਲਾਮ ਵੀ, ਕਿਉਂ ਓਥੋਂ ਭੁੱਲੇ ।
 ਘਿਉ ਡੁਲ੍ਹਾ ਨਾ ਆਖੀਏ, ਵਿਚ ਥਾਲੀ ਡੁਲੇ ।
 ਸੈ ਫਿਕਰਾਂ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਸਿਰ ਝੱਖੜ ਝੁੱਲੇ ।

*ਡਕੋਲੀਆਂ ।

(੭੩)

ਤੇ ਸਾਬਤ ਰੱਖੇ ਕਦਮ ਉਸ, ਸਹਿ ਦਾਵ ਅਵੱਲੇ ॥ ੭੩ ॥
ਚਾਲੀ ਉਠ ਦੇ ਛੱਕੜੇ, ਲੈ ਮੰਚਰ ਆਇਆ ।
ਜਿੱਥੇ ਸਾਨ ਜ਼ਿਆਰਤਾਂ*, ਉਹ ਤਾਕ ਖੁਲਾਇਆ ।
ਉਹ ਰਹੀਆਂ ਮੂਲ ਨ ਅੱਧੀਆਂ, ਰੋ ਹਾਲ ਵੰਜਾਇਆ ।
ਸਾਨੂੰ ਏਸ ਜਹਾਨ ਥੀਂ, ਹੁਣ ਸਫਰ ਚਲਾਇਆ ।
ਭਾਰ ਸਲੀਤੇ ਕੱਢ ਕੇ, ਸਭ ਸਾਬ ਲਦਾਇਆ ।
ਤੇ ਕਰਕੇ ਤਿਆਰੀ ਚੱਲੀਏ, ਜਿਉਂ ਅੱਲਾ ਭਾਇਆ ॥ ੭੪ ॥
ਟੁਰ ਪਈ ਨਾਲ ਗੁਲਾਮ ਦੇ, ਸਭ ਚੰਗੀ ਮੰਦੀ ।
ਖੁਸ਼ ਕਬੀਲਾ ਆਪਣਾ, ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਸੰਗੀ ।
ਤੇ ਸਾਬ ਲਦਾਇਆ ਹਾਜੀਆਂ, ਕਰ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗੀ ।
ਗਾਫਲ ਮੂਲ ਨ ਜਾਣਦੇ, ਮਤ ਪਉਨ ਫਿਰੰਗੀ ।
ਤੇ ਮੌਤ ਨ ਦੇਂਦੀ ਦੱਮ ਵੀ, ਇਕ ਫੁਰਸਤ ਮੰਗੀ ।
ਓੜਕ ਕੱਢੇ ਮਨਚਰੋਂ, ਇਸ ਭੈੜੀ ਕੰਗੀ ॥ ੭੫ ॥
ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲੇ, ਲਦ ਮਾਲ ਮਤਾਹੀਂ ।
ਤੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚੋਂ ਆਦਮੀ, ਇਕ ਗਿਆ ਤਦਾਹੀਂ ।
ਕਹਿਆ ਖਾਨ ਮੁਹੰਮਦੇ, ਉਸ ਵੇਖ ਕਦਾਹੀਂ ।
ਡੇਰੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਹੁਣ ਕਰਨ ਸਲਾਹੀਂ ।
ਚੱਠੇ ਮਾਰੇ ਘੇਰ ਕੇ, ਹੁਣ ਜਾਵਣ ਨਾਹੀਂ ।
ਪਰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸੰਭਾਲਕੇ, ਤੁਸੀਂ ਟੁਰਿਓ ਰਾਹੀਂ ॥ ੭੬ ॥
ਸੁਣਕੇ ਖਾਨ ਮੁਹੰਮਦੇ, ਦਿਲ ਧੋਖਾ ਪਾਇਆ ।
ਤੇ ਗਿਆ ਡੇਰੇ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਲਖਾਇਆ ।
ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, 'ਕਿਉਂ ਖਾਨੂ ! ਆਇਆ ?'
ਅੱਗੋਂ ਖਾਨ ਮੁਹੰਮਦੇ, ਇਹ ਸੁਖਨ ਅਲਾਇਆ ।
'ਮਾਂ ਪਿਉਂ ਮੇਰੇ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤੁਧ ਸਫਰ ਚਲਾਇਆ ।
ਮੈਂ ਹੁਣ ਰਹਿਆ ਤੁਧ ਕੋਲ, ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਵਾਇਆ' ॥ ੭੭ ॥
ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, 'ਹੁਣ ਕੀਕੁਣ ਜਾਓ ?'
ਕਹਿਆ ਖਾਨ ਮੁਹੰਮਦੇ, 'ਹੁਣ ਜਾਸਾਂ ਆਹੋ ।'
ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, 'ਚਾ ਘੇਰਾ ਪਾਓ ।'

*ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਮੁਤਬੱਰਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੁੱਤਾ, ਜੁੱਬਾ, ਸੈਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜਨ ਵਾਲੀ ਛਟੀ, ਕੂਫੇ ਦੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਆਦਿ ਸਨ, ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸਨ । ਜਦ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ । ਸੰਨ ੧੮੪੯ ਵਿਚ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਤਬੱਕਰਾਤ ਲਾਹੌਰ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਹੁਣ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਰਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਤੇ ਮਾਰ ਦੁਗਾੜਾ ਓਸ ਨੂੰ, ਚਾ ਬਾਓਂ ਲਾਹੇ ।
 ਜਿੰਦਾ ਕੋਈ ਨ ਛੱਡਿਓ, ਚਾ ਜਿੰਦ ਮੁਕਾਓ ।
 ਜੇ ਅੱਗੇ ਚੜਕੇ ਗਏ ਹਨ, ਸਭ ਮਾਰ ਖਪਾਓ' ॥ ੭੮ ॥
 ਅਜਲ ਪਿਆਲਾ ਮੈਤ ਦਾ, ਉਸ ਓਥੇ ਪੀਤਾ ।
 ਖਬਰ ਨ ਕੁਝ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਰਹਿ ਗਿਆ ਚੁਪੀਤਾ ।
 ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਸੇ ਮੈਤ ਦੇ, ਚਾ ਖੀਵਾ ਕੀਤਾ ।
 ਤੇ ਮੈਤ ਜੁ ਪਾੜਨ ਪਾੜਦੀ, ਨਾ ਵੰਜੇ ਸੀਤਾ ॥ ੭੯ ॥
 ਪਿੱਛੇ ਆਣ ਗੁਲਾਮ ਦੇ, ਇਕ ਲਾਲ ਰਵਾਈ ।
 ਮੁੜਕੇ ਮੀਆਂ ਓਸ ਨਾਲ, ਇਹ ਸੁਖਨ ਅਲਾਈ ।
 'ਠਾਕ ਪਿਛਾਹਾਂ ਲਸ਼ਕਰਾਂ, ਹਥ ਕੋਈ ਨ ਪਾਈ ।'
 ਕਹਿਆ ਅੱਗੋਂ ਓਸ ਨੇ, 'ਕਰ ਖਤਰ ਨ ਕਾਈ ।'
 ਹੋਕੇ ਪਿਛੋਂ ਓਸ ਨੇ, ਚਾ ਕਲਾ ਦਬਾਈ ।
 ਤੇ ਅਗੋਂ ਹਿੱਕੇ ਨਿਕਲੀ, ਚਾ ਮੂੰਹ ਦੇ ਖਾਈ ।
 ਜ਼ੋਰ ਨ ਜਾਂਦਾ ਪੇਸ਼ ਵੀ, ਕੁਝ ਨਾਲ ਕਜ਼ਾਈ ॥ ੮੦ ॥
 ਕੁਝ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵੰਡੀਆਂ, ਕਰ ਬੇਰਾ ਬੇਰਾ ।
 ਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਬਾਬਤ ਓਸਦੀ ਨੂੰ, ਪਾਇਆ ਘੋਰਾ ।
 ਨੱਠਾ ਕੁਤਬੁਦੀਨ ਵੀ, ਤਾਂ ਵੇਖ ਚੁਫੇਰਾ ।
 ਗਇਆ ਡੇਰੇ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਕਰ ਜੋਰ ਵਧੇਰਾ ।
 ਤੇ ਲੁੰ ਨਾ ਦੇਸਾਂ ਪੱਟਕੇ, ਮੈਂ ਮੂਲੇ ਤੇਰਾ ॥ ੮੧ ॥
 ਸਹਿਮ ਪਿਆਂ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਨਾ ਦਹਿਨ ਵਡੇਰੇ ।
 ਪਰ ਡਾਢੇ ਲੇਵਣ ਡਾਢ ਥੀਂ, ਕਰ ਜੋਰ ਵਧੇਰੇ ।
 ਕੀਤੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਤਦ ਜਤਨ ਘਨੇਰੇ ।
 ਘੱਲੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਆ ਪਹੁਤੇ ਨੇੜੇ ।
 ਕਹੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਓਸ ਨੂੰ, 'ਤੁਸੀਂ ਸੱਜਨ ਮੇਰੇ ।
 ਬੰਦਾ ਮੂਲ ਨ ਛੋਡੋ, ਕਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਜੇਰੇ ।
 ਜੇ ਨਾ ਦੇਸੋਂ ਏਸਨੂੰ, ਤਾਂ ਪਉਸਾਂ ਖੇੜੇ' ॥ ੮੨ ॥
 ਸੁਣਕੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਇਹ ਰਾਖ ਬਰਾਖਾ ।
 ਕੱਢ ਫੜਾਇਆ ਓਸ ਨੂੰ, ਹੋ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ।
 ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਭੁਖ ਪਾਇਓ ਸਾਖਾ ।
 ਹੱਥ ਨ ਮੂਲੇ ਅੱਪੜੇ, ਬੂਹ ਕੌੜੀ ਦਾਖਾ* ।
 ਪਰ ਜਦ ਮਾਰੇ ਰੱਬ ਵੀ, ਕੌਣ ਹੋਂਦਾ ਰਾਖਾ ॥ ੮੩ ॥
 ਟੁਰਿਆ ਕੁਤਬੁਦੀਨ ਵੀ, ਜਾ ਓਥੇ ਕਹਿਆ ।
 ਮੈਨੂੰ ਦਿਓ ਹਥਿਆਰ ਝਬ, ਮੈਂ ਮੂਲ ਨ ਢਹਿਆ ।
 ਰੱਬ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਕੌਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਮੂਲ ਨ ਸਹਿਆ ।
 ਕੱਖ ਨ ਉਸ ਥੀਂ ਸੌਰਿਆ, ਜਿਸ ਮਾਣਾ ਗਹਿਆ ॥ ੮੪ ॥

*ਅਖਾਣ ਹੈ:—'ਗਿੱਦੜ ਦਾਖ ਨ ਅੱਪੜੇ, ਆਖੇ ਬੂਹ ਕਉੜੀ ।'

ਵੇਖ ਪੈਗੰਬਰ ਜ਼ਿਕਰੀਆ,* ਟੁਕ ਖੌਫੋਂ ਤਰਿਆ ।
 ਲੈ ਪਨਾਹ ਉਹ ਰੁੱਖ ਦੀ, ਭਜ ਓਥੇ ਵੜਿਆ ।
 ਗ਼ੈਰਤ ਵੇਖੋ ਰੱਬ ਦੀ, ਸਿਰ ਆਰਾ ਧਰਿਆ ।
 ਸਿਰ ਤੇ ਪੈਰ ਚਿਰਾਇਆ, ਏਸ ਸੁਖਨ ਨ ਕਰਿਆ ।
 ਰੱਬ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸਿਰੇ ਤੇ, ਦੁੱਖ ਹੱਡੀਂ ਜਰਿਆ ।
 ਬਾਝ ਪਨਾਹੇ ਰੱਬ ਦੀ, ਕੋਈ ਮੂਲ ਨ ਤਰਿਆ ॥ ੮੫ ॥
 ਓੜਕ ਗ਼ੈਰਤ ਰੱਬ ਦੀ, ਇਹ ਹਾਲ ਕਰਾਇਆ ।
 ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰਕੇ, ਕਿਉਂ ਗ਼ੈਰੀਂ ਧਾਇਆ ।
 ਤਰਫੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਉਹ ਪਕੜ ਚਲਾਇਆ ।
 ਜਾਤਾ ਕੁਤਬੁਦੀਨ ਨੇ, ਹੁਣ ਮਰਨਾ ਆਇਆ ।
 ਕਰਕੇ ਹਮਲਾ ਓਸ ਨੇ, ਹੱਥ ਕੇਸੀਂ ਪਾਇਆ ।
 ਫੜ ਫੜ ਮਾਰੇ ਸੂਰਮੇ, ਭਉ ਮਰਨੋਂ ਚਾਇਆ ॥ ੮੬ ॥
 ਪਰ ਇਕ ਇਕੇਲਾ ਕੀ ਕਰੇ, ਸੈ ਮਾਰੇ ਝੁੱਟਾਂ ।
 ਬੱਦਲ ਚੜਿਆ ਮੈਤ ਦਾ, ਮੀਂਹ ਤੇਗਾਂ ਲੱਥਾ ।
 ਮਾਰਿਆ ਕੁਤਬੁਦੀਨ ਵੀ, ਹੋਰ ਜੰਗ ਨਿਖੁੱਟਾ ।
 ਤੇ ਇੰਜ ਢੱਠਾ ਚੱਠਿਆਂ ਦਾ, ਪਾਸਾ ਪੁੱਠਾ ।
 ਜਿਉਂ ਕਰ ਜ਼ੋਰ ਯਜ਼ੀਦੀਆਂ, ਅਮਾਮਾਂ ਕੁੱਠਾ ।
 ਸਾਬ ਤਮਾਮੀ ਲਸ਼ਕਰਾਂ, ਕਰ ਘੇਰਾ ਮੱਠਾ ।
 ਮੈਤੇ ਕੋਲੋਂ ਨੱਸਕੇ, ਕੋਈ ਮੂਲ ਨ ਛੁੱਟਾ ॥ ੮੭ ॥
 ਏਸੇ ਜ਼ਾਲਮ ਮੈਤ ਨੇ, ਸਭ ਮੁਲਕ ਖਪਾਇਆ ।
 ਕੁੱਠਾ ਉਹ ਫਰਉਨ ਵੀ, ਜਿਸ ਰੱਬ ਕਹਾਇਆ ।
 ਕੁੱਠਾ ਉਹ ਸੱਦਾਦ ਵੀ, ਜਿਸ ਭਿਸਤ ਬਣਾਇਆ ।
 ਕੁੱਠਾ ਉਹ ਕਾਰੂਨ ਵੀ, ਜਿਸ ਮਾਲ ਵਧਾਇਆ ।
 ਕੁੱਠਾ ਉਹ ਸੁਲੇਮਾਨ ਵੀ, ਜਿਸ ਤਖਤ ਉਡਾਇਆ ।
 ਕਿਥੇ ਸਿਕੰਦਰਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਜਿਸ ਮੁਲਕ ਨਿਵਾਇਆ ।
 ਕੀ ਕੀ ਕਰੀਏ ਗੇਣਤੀ, ਕਿਸੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ ॥ ੮੮ ॥
 ਬਹੁਤਾ ਲੁਟਿਆ ਕੱਪੜਾ, ਸਭ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗਾ ।
 ਦੌਲਤ ਲੁਟੀ ਹੋਰ ਵੀ, ਕਰ ਦੇਗੀਂ ਦੰਗਾ ।
 ਬਹੁਤ ਖਪਾਏ ਆਦਮੀ, ਇਸ ਭੈੜੀ ਕੰਗਾ ।
 ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਮ ਦਾ, ਇਕ ਨੌਕਰ ਚੰਗਾ ।
 ਫੜਕੇ ਤਰਫੇ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਕਰ ਖੜਿਆ ਦੰਗਾ ।
 ਜਿਉਂ ਹੋਇਆ ਤਿਉਂ ਮੈਤ ਦਾ, ਉਸ ਭੱਦਾ ਅੰਗਾ ॥ ੮੯ ॥

*ਹਜ਼ਰਤ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਹਾਲ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪਿਛੇ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਫੁੱਟ ਨੋਟ ।

†ਮਹਾਂ ਸਿਕੰਦਰ, Elexender, the Great. ਯੂਨਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਾਦਸ਼ਾਹ,

ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਦੁਨੀਆ ਖਾਬ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਇਸ ਈਹੋ ਭਾਵੇ ।
 ਜਾਂ ਇਹ ਮਕਰ ਫਰੇਬ ਹੈ, ਜਗ ਮਕਰ ਫੈਲਾਵੇ ।
 ਹਾਰ ਸਿੰਗਾਰਾਂ ਲਾਇਕੇ, ਇਹ ਆਪ ਵਿਖਾਵੇ ।
 ਰੰਨਾਂ ਵਾਂਗੂ ਏਸਦੀ ਹੈ ਟੋਰ ਸੁਹਾਵੇ ।
 ਲਾਡ ਦਿਖਾਕੇ ਛੇਕੜੇ ਚਾ ਜ਼ਹਿਰ ਖਵਾਵੇ ॥ ੯੦ ॥
 ਜੇ ਰਬ ਦੇਵੇ ਹੋਸ਼ ਤਾਂ, ਇਸ ਕੋਲ ਨ ਬਹੀਏ ।
 ਘੱਤ ਤਲਾਕਾਂ ਏਸਨੂੰ, ਹੋ ਕੰਨੀ ਬਹੀਏ ।
 ਮੰਦਾ ਕਿਸੇ ਨ ਆਖੀਏ, ਸਭ ਚੰਗਾ ਕਹੀਏ ।
 ਅਜਰ ਦਹਿੰਦਾ ਰੱਬ ਹੈ, ਸਭ ਉਸ ਥੀਂ ਲਹੀਏ ।
 ਫਕਰ ਜ਼ਹੀਰੀ ਆਰਜ਼ੀ, ਸਭ ਸਿਰ ਤੇ ਸਹੀਏ ॥ ੯੧ ॥
 ਕਿੱਥੇ ਹਨ ਉਹ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਕਦਰ ਪਛਾਣਨ ।
 ਤੇ ਹੁਣ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੇਖਕੇ, ਸੈ ਹੁੱਜਤ ਆਣਨ ।.....॥ ੯੨ ॥

... ..

੬. ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਵਾਰ

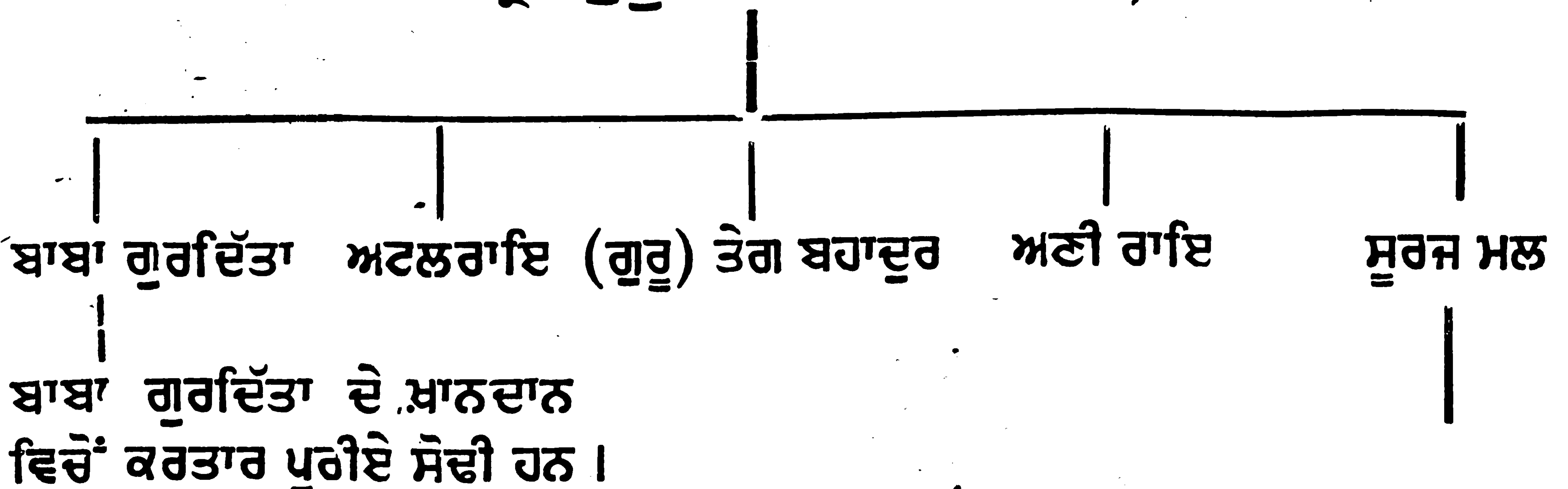
ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ, ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਪਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਆਖਰੀ ਲੜਾਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਕਵੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਹਾਲ ਵਾਰ (ਜੰਗ-ਨਾਮੇ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਮਤ ੧੮੬੯ ਬਿ: ਵਿਚ ਲੜੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੧੦੦੦ ੮ ੬੦ ੯
ਸਮਤ ਸਹਸ ਜੁ ਸਿਧ ਗਨ, ਸਠ ਉਪਰ ਰਸ* ਸਰਸਾਇਕੈ।
ਰਾਜੇ ਮਹਾ ਚੰਦ ਨੇ ਜੁੱਧ ਕੀਤਾ, ਗੁੱਸਾ ਖਾਇਕੈ।
ਮਾਰਿਆ ਡੰਕਾ ਖਾਲਸੇ, ਤਲਵਾਰੀਂ ਹੱਥ ਦਿਖਾਇਕੈ।

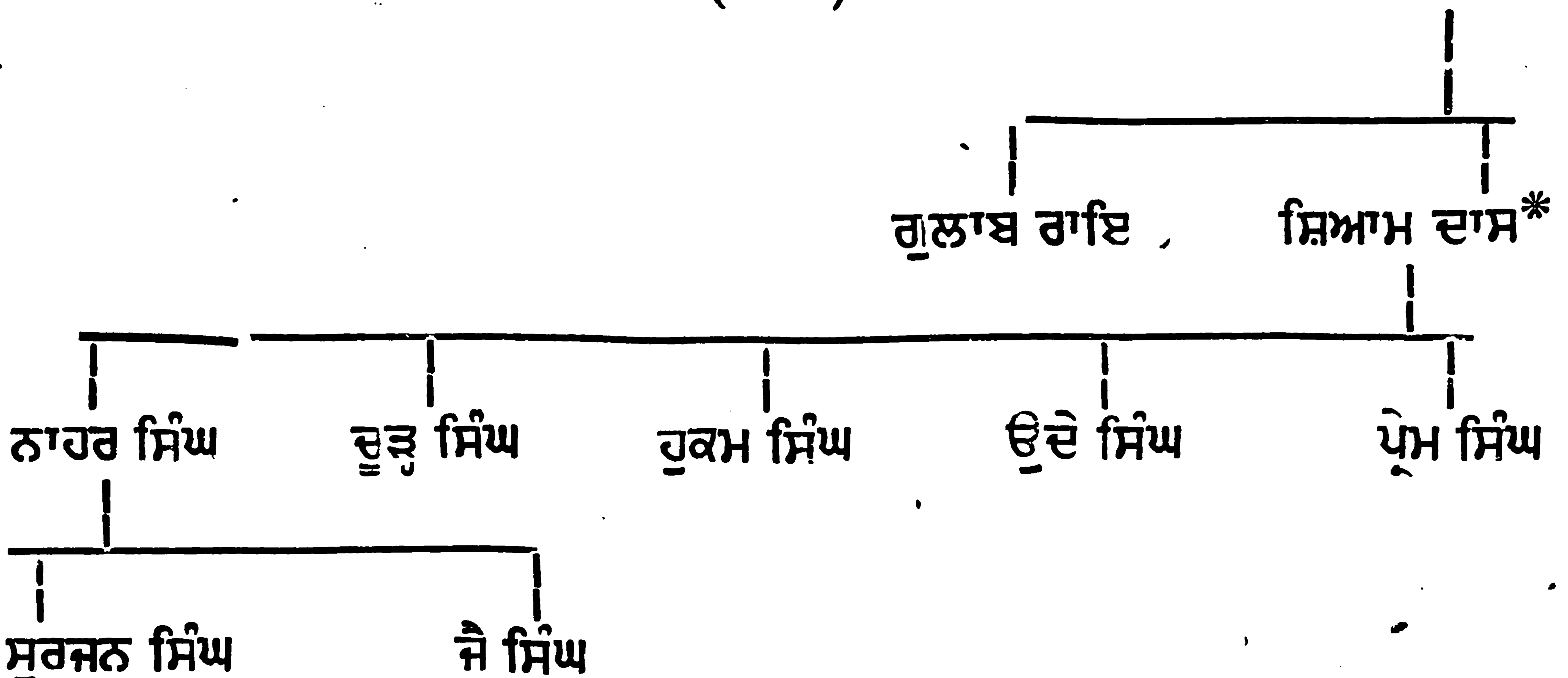
ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਮੁਖ ਪਾਤ੍ਰ ਦੋ ਹਨ : ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਮਹਾ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਆ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਇਹ ਲੜਾਈ ਕਿਉਂ ਲੜੀ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਮਹਾ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਏ ਦਾ ਕੁਝਕੁ ਹਾਲ ਏਥੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ (ਛੇਵੇਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ) ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਆਨੰਦ ਪੁਰੀਏ ਸੋਢੀਆਂ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:—

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ

*ਸੰਮਤ ੧੮੬੯ ਬਿ: (ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੮੧੨ ਈ:)।

ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਾਰੀਖਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੋਢੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਤੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਪੁਸ਼ਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਸੀ, ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਿਮ ਸੀ, ਤੇ ਬਤੌਰ ਅਜਾਰੇ ਦੇ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਮਕਰੂਹਾ ਤੇ ਭੋਜੇ ਮਾਜਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਾਰਣ ਇਸਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੋਢੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਅੱਛਾ ਤੀਰੰਦਾਜ਼ ਸੀ। ਹਾਕਿਮ ਸਹਰੰਦ (ਸਰਹਿੰਦ) ਨੇ ਉਸਦੀ ਤੀਰੰਦਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੇ ਸਨ।

ਸੰਮਤ ੧੮੨੦ ਵਿਚ ਜਦ ਜੈਨ ਖਾਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਲਾਗੇ ਦੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਅਰਦਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿਤੇ। ਸੋਢੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦੀ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਮਿਤ ਛਕਣ ਦਾ ਵਾਹਿਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਜਿੱਤ ਕੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਸੋਢੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਮੁਖ ਪਾਤੁ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਤੁ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ, ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦਾ ਪੜੋਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਸ਼ਿਵੰਸ਼ ਵਿਨੋਦ ਅਤੇ History of the Punjab Hill States ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ (ਕਹਿਲੂਰ) ਦਾ ਰਾਜ ਵੰਸ਼ ਚੰਦ ਵੰਸੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰੰਦ ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ। ਰਾਜਾ ਮਹਾਰੰਦ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੰਮਤ ੧੮੩੫ (ਸੰਨ ੧੭੭੮) ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੮੧ (ਸੰਨ ੧੮੨੪) ਤਕ ਹੈ। ਸੰਮਤ ੧੮੫੦ ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੮੧ ਤਕ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੇ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਦਾ ਸਮਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸੰਮਤ ੧੮੬੬ (ਸੰਨ ੧੮੦੯)

*ਸ਼ਿਆਮ ਦਾਸ ਸੰਮਤ ੧੭੬੪ ਬਿ: ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

† 'ਮਕੜੋਨਾ' ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, 'ਮਕਰੂਹਾ' ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ ਚਮਕੌਰ ਲਾਗੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਵਿਚ ਜਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਰਾਜ-ਹੱਦ ਸਤਲੁਜ ਠਹਿਰਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਹਿਠਾੜ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੈਰੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ । ਆਨੰਦਪੁਰ-ਮਾਖੋਵਾਲ, ਲੋਪੇ, ਵੱਧਣੀ, ਜਗਰਾਉਂ, ਬੱਸੀਆਂ ਮੁਦਕੀ, ਘੁੰਗਰਾਣਾ, ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਅਤੇ ਨਾਰਾਇਣ ਗੜ੍ਹ (ਅੰਬਾਲਾ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨਵੇਂ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਕਈ ਵਿੱਗੇ ਟੇਢੇ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤਕੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਾ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਸੋਚ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦਾ ਪੜੋਤਾ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰੰਦ ਐਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪਜਾ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਦੇਖਕੇ ਸੰਮਤ ੧੮੫੨ (ਸੰਨ ੧੭੯੫) ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਕਾਂਗੜੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦੱਬ ਲਿਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਰਾਮਚੰਦ ਨਾਲਾ ਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਵੀ ਮੌਕਾ ਤਾੜਿਆ ਤੇ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਕੁਝ ਰਕਬੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ (ਕਾਂਗੜਾ) ਨਾਲ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਗੰਢ ਲਈ । ਮਹਾਰੰਦ ਦੀ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਕੇ ੧੨ ਠਕੁਰਾਈਆਂ ਦੇ ਰਾਣੇ, ਜੋ ਮਾਮੂਲੀ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਸਨ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਗਏ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਆਸਤ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ।

ਰਾਜਾ ਮਹਾਰੰਦ ਨੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਲਈ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾਇਆ । ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਮੁੱਠ-ਭੇੜ ਹੋਣ ਤੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਦੋਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ । (ਦੇਖੋ History of the Punjab Hill States) ।

ਪਰ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੱਚੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸਬੂਤ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਮਤ ੧੮੫੨ (ਸੰਨ ੧੭੯੫) ਵਿਚ ਇਲਾਕਾ ਪਹਾੜ ਉਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰੰਦ ਦੇ ਮੱਦੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ, ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ, ਤੇ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰੰਦ ਦਾ ਗੁਸਤਾਖੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਹੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਸੀ । ਉਹ ਗੁਸਤਾਖੀ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰੰਦ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੁੱਢ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹੇ ਨੱਥੂ ਛੱਜੂ ਝੀਵਰ ਤੇ ਕਨੌਤੀ ਦੇ ਪੰਮਿਆਂ ਦੀ ਚੁੱਕ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਬੱਝਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਫ਼ਤਹ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ।

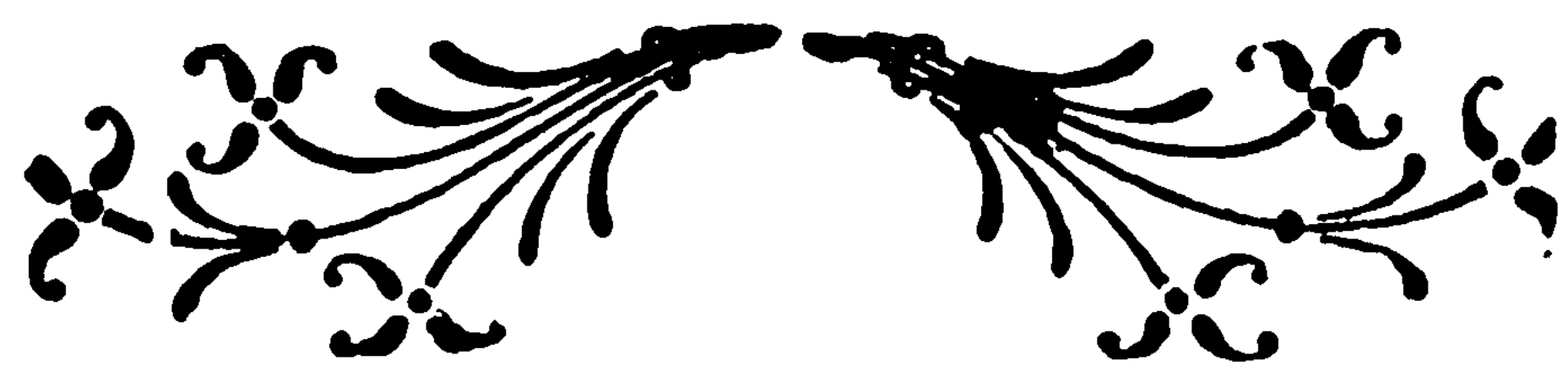
ਵਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਤੇ ਕੜਾਕੇਦਾਰ ਹੈ । ਲਿਖਣ-ਢੰਗ ਨੂੰ ਪੜਚੋਲਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ

ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਚੋਣ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਛੰਦਾਂ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਪਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਤੇ ਸੁਭਾਅ-ਉਸਾਰੀ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਕੀਸੇ, ਬਲਭਦ (ਰਾਜਾ ਮਹਾਰੰਦ ਦਾ ਭਾਈ), ਪ੍ਰੇਮੂ, ਨੱਥੂ, ਹੱਠੂ, ਗੋੜੂ ਆਦਿ ਪਾਤ੍ਰ ਨਿਰੋਲ ਪਹਾੜੀਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੱਥੂ ਤੇ ਫੈਜ਼ੂ ਟੇਢੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਭਿਮਾਨ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਇਹੋ ਸੱਜਨ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਨ ਤੇ ਇਹੋ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰ ਖਾਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਮੀਆਂ ਜੋਰਾਵਰੂ, ਰਾਜਾ ਮਹਾਰੰਦ ਦਾ ਚਾਚਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਅਕਲਮੰਦੀ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣੀ ਨਾ ਗਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਛਿੜ ਪਈ।

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਵੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕੌਣ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਹਿੱਤਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸੁਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਅੱਛਾ ਕਵੀ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਹਿੱਤਕ ਖੂਬੀਆਂ ਦੱਸਣ ਲਈ, ਜੋ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਸੁਤੰਤ ਲੇਖ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੂਬੀਆਂ ਜੋ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜੋ ਘਟਨਾ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਅੰਕੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਅੱਜ ਤੋੜੀ-ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਬੇਸ਼ਕ-ਕਵੀ ਨੇ ਸੋਢੀਆਂ ਦੀ ਰੱਜਕੇ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ* ਕਹਿਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਤੇ ਅਜ਼ਮਤ ਵਾਲੇ ਦੱਸਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕਤਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ ਉਤੇ ਚੰਗੀ ਝਲਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਕਵੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਸੰਨ ੧੯੪੬ ਈ: ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਪੀ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰਵਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਕੋਈ ਤੀਜੀ ਸੁਧ ਕਾਪੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਧਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਸੁਧ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੋ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਿਤਗਯ ਰਹਾਂਗਾ।

*ਇਸ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਤਾਂ ਖੁਦ ਸੋਢੀ ਸੀ ਤੇ ਜਾਂ ਸੋਢੀਆਂ ਦਾ ਚਾਟੜਾ। ਉਸਦਾ ਦਸ ਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸੋਢੀਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਨਿਸਚਾ ਹੋਣਾ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਹੈ।

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਅਬ ਆਨੰਦਪੁਰ ਮਾਹਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ* ਪਹਾੜੀਆਂ ਸਾਬ ਜੁੱਧ ਕੀਤਾ ਤਿਸ ਦੀ ਕਥ ਲਿਖੀ ।

੧ ਓ ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਸਹਾਇ ।

ਸਿਮਰ ਭਗਉਤੀ ਸਾਰਦਾ, ਜੋ ਆਦਿ ਕੁਆਰੀ ।
 ਤ੍ਰੈਗੁਨਾਂ ਸਿਸਟਿ ਰਚਾਇ ਕੈ, ਵਿਚ ਜੇਤ ਸਵਾਰੀ ।
 ਬੀਤੇ ਜੁੱਗ ਅਨੇਕ ਸੰਖ, ਵਿਚ ਅੱਤ ਗੁਬਾਰੀ ।
 ਆਪੀ ਨੈ ਆਪ ਸਾਜਿਓ, ਏਹ ਸੁਰਤ ਸੁਧਾਰੀ ।
 ਉਠਿ ਖੜੋਤੀ ਹੱਥ ਜੇੜ, ਕੁਦਰਤ ਕਲ ਭਾਰੀ ।
 ਹੋਆ ਹੁਕਮ ਅਗੰਮ ਦਾ, ਜਗ ਰਚੇ ਸੁਭਾਰੀ ।
 ਮਨ ਤੇ ਮਨਸਾ ਸਾਜੀਆ, ਸ਼ਕਤੀ ਬਲਕਾਰੀ ।
 ਪੰਚੀ ਕ੍ਰਿਤ ਤਤ ਪੰਚੰ ਕੀ, ਰਚਨਾ ਭਈ ਸਾਰੀ ।
 ਵਿਣ ਬੰਮਾ ਗਗਨੁ ਰਖਾਇੰਦਾ, ਧਰ ਕਲਾ ਕਰਾਰੀ ।
 ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਦਾ ਚਾਨਣਾ, ਵਡ ਕਿਰਣ ਪਸਾਰੀ ।
 ਦਾਨੋ ਅੱਤੇ ਦੇਵਤੇ, ਦੋਇ ਹਾਠਾਂਭੁ ਭਾਰੀ ।
 ਹਉਮੈਂ ਅੰਦਰ ਖੱਪਦੇ, ਜੋਧੇ ਹੰਕਾਰੀ ।
 ਰਾਵਨ ਜੇਹੇ ਲੜ ਮੂਏ, ਲੰਕਾ ਸਿਕਦਾਰੀ ।
 ਬਾਰਾ ਜੋਜਨ ਛਤ ਸਿਰ, ਦਲ ਕੈਰੋਂ{} ਭਾਰੀ ।
 ਖਿਨ ਵਿਚ ਖੇਡ ਖਿਡਾਇ ਕੈ, ਜਗ ਬਾਜੀ ਸਾਰੀ ।
 ਆਪੇ ਚਰਿਤ ਬਣਾਇੰਦਾ, ਹੋਇ ਦਸ ਅਉਤਾਰੀ() ।
 ਜੋ ਸਰਣਾਗਤ ਆਂਵਦਾ, ਤਿਸ ਲਏ ਉਬਾਰੀ ।
 ਕੁਦਰਤ ਵੇਪੁਵਾਹੁ ਦੀ, ਨਾ ਜਾਇ ਉਚਾਰੀ ॥ ੧ ॥
 ਕਲੀ ਕਾਲ ਅਤਿ ਬਲੀ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਵੀਚਾਰਾ ।
 ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਧਰਮ ਛਡਿ, ਜਗ ਰੋਇਆ ਸਾਰਾ ।
 ਦੁਰਮਤ ਦੇ ਵਸ ਹੋਇ ਗਏ, ਸਭ ਹੀ ਨਰ ਨਾਰਾ ।
 ਧਰਤੀ ਕਲਮਲ ਅਤ ਭਈ, ਸਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭਾਰਾ ।
 ਚਾਰ ਚਰਨ ਤੇ ਇਕ ਰਹਿਆ, ਕਿਆ ਧਰਹਿ ਕਰਾਰਾ ।
 ਜਾਇ ਪੁਕਾਰੀ ਬਿਸ਼ਨ ਪੈ, “ਟੁਕੁ ਦੇਇ ਸਹਾਰਾ ।
 ਸਭਨਾ ਤੇਰਾ ਆਸਰਾ, ਤੂੰ ਪ੍ਰਾਨ ਅਧਾਰਾ ।

*ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਏਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਹੈ ।

†ਸਤੋ, ਰਜੋ, ਤਮੋ ਗੁਣ । ‡ਪੰਜ ਤਤ—ਪਾਣੀ, ਤੇਜ, ਹਵਾ, ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ।
 §ਦਲ, ਫੈਜ ਦੇ ਪਰ੍ਹੇ । {}ਕੈਰਵ, ਕੁਰੁ ਰਾਜੇ ਦੀ ਵੰਸ਼ ।

()ਦਸ ਅਵਤਾਰ: ਮੱਛ, ਕੱਛ, ਵਰਾਹ, ਨਰ ਸਿੰਘ, ਵਾਮਨ, ਪਰਸ ਰਾਮ, ਰਾਮ,
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਕਲਕੀ ।

ਆਪੇ ਬੇੜਾ ਪਾਤਨੀ, ਆਪ ਲੰਘਣ ਹਾਰਾ ।
 ਸਿਰ ਨਾਥਾਂ ਦੇ ਏਕ ਨਾਥ, ਵਡ ਈਸ ਹਮਾਰਾ" ॥ ੨ ॥
 ਕਲੂ ਕਾਲ ਦੀ ਬੇਨਤੀ, ਜਬ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਗਾਈ ।
 ਸੁਨੀ ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਥ ਨੇ, ਧੀਰ ਧਰਤੀ ਆਈ ।
 ਬੋਲਿਆ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਮੁੜ ਜਾਇ ਤਿਥਾਈ ।
 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੁਭ ਬੇਦਿ ਬੰਸ, ਉਪਜੇਗਾ ਆਈ ।
 ਨਾਮ ਦਾਨ ਇਸਨਾਨ, ਪ੍ਰੇਮ ਜਗ ਮੈਂ ਵਿਦਤਾਈ ।
 ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਗੁਰੂ ਧਰਮ ਸਾਲ, ਉਠ ਪੈਰੀ ਪਾਈ ।
 ਗੁਰੂ ਸਿੱਖਨ ਮਿਲ ਸੰਗਤੀ, ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਗਾਈ ।
 ਫਿਰ ਦਸਵਾਂ ਜਾਮਾ* ਪਲਟਕੈ ਬਹੁ ਚਲਿਤ ਦਿਖਾਈ ।
 ਚਾਰ ਬਰਨ ਸਿਰ ਕੇਸ ਧਾਰਿ, ਗੁਰ ਫਤੇ ਬੁਲਾਈ ।
 ਕਛ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸੁਧਾਰ ਅੰਗ, ਗੁਰੂ ਹੁਕਮ ਮਨਾਈ ।
 ਕਲੀ ਕਾਲ ਅਤਿ ਘੋਰ ਮੈਂ, ਸਤਿਜੁਗ ਵਰਤਾਈ ।
 ਫਿਰ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਜਗਤਿ ਮੈਂ, ਸਭ ਦੁੰਦ ਮਿਟਾਈ ॥ ੩ ॥
 ਬਾਂਧਯੋ ਕੋਟ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਝੁਲੇ ਨੀਸਾਨਾ ।
 ਡਰਪੈ ਸਿਸਟਿ ਪੁਤਾਪ ਦੇਖਿ, ਕੰਪੈ ਗਿਰਿ ਰਾਨਾ† ।
 ਸੰਤ ਸਭਾ ਜੈ ਕਾਰ ਹੈ, ਹਿਰਦੈ ਸੁਖ ਮਾਨਾ ।
 ਫਿਰਃ ਅਉਰੰਗ ਬਾਦ ਰਚਾਇਕੈ, ਬਕ ਰਹਯੋ ਨਿਦਾਨਾ ।
 ਮੁਲਾਂ ਕਾਜੀ ਬਾਂਗ ਛਡਿ, ਕੰਪੈ ਤੁਰਕਾਨਾ ।
 ਯੈਂ ਰਾਹ ਸਰੀਅਤ ਮੇਟਕੈ, ਨਿਜ ਪੰਥ ਚਲਾਨਾ ।
 ਫਿਰ ਧਰਤੀ ਦੇਵੈ ਅੰਨ ਧਨ, ਗਉਅਨ ਸੁਖ ਮਾਨਾ ।
 ਜਗ ਅਰਚਾ ਪੂਜਾ ਬੇਦ ਪਾਠ ਬਿਪੁ ਕਰੈਂ ਬਿਧਾਨਾ ।
 ਇਉਂ ਫਤਹ ਬੁਲਾਈ ਖਾਲਸੇ, ਛਕਿ ਅਮਿਤ ਪਾਨਾ ।
 ਜਤ ਸਤ ਸੰਜਮ ਨੇਮ ਦਾਨ, ਕੀਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਨਾ ।
 ਉਪਜਾ ਪੰਥ ਅਕਾਲ ਦਾ, ਜੋਧਾ ਬਲਵਾਨਾ ।
 ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਗਹਿ ਖੜਗ ਉਠਾਨਾ ॥ ੪ ॥
 ਹਰਿ ਗੁਬਿੰਦ ਕੀ ਅੰਸ ਹੈ, ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੂਰਾ ।
 ਲਘੁਃ ਭਾਤਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀਅਹਿ ਅਜਮਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ।
 ਰਾਜ ਨੀਤਿ ਸਭ ਜਾਣਦਾ, ਵਡ ਗੁਣੀ ਗਹਰਾ ।
 ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਵਸਣ ਦਾ, ਰਜਿਆਵੇ ਸੂਰਾ ।
 ਚਲ ਮਿਲੀਐ ਮਹਾਰੰਦ ਨੇ, ਕਰੇ ਬੰਮਾ ਧੀਰਾ ।
 ਮਿਲਿਆ ਕੋਟ ਕਲੁਰ ਜਾਇ, ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੂਰਾ ।
 ਅਜਮਤ ਸੋਢੀ = ਅੰਗਲੇ, {} ਕੋਈ ਜਾਣੈ ਪੂਰਾ ।

*ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

†ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ । ‡ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ । §ਛੋਟਾ । {} ਬਹੁਤੇ ਭਾਵ-ਵੱਡੇ ।

ਗੋਸ਼ੇ ਬਹਿ ਸਮਝਾਂਵਦਾ, ਕੰਮ ਕਰੋ ਜ਼ਰੂਰਾ ।
 “ਤੇਰਾ ਸਾਡਾ ਗੰਢ ਹੈ, ਮਹਾਚੰਦ ਸੁ ਬੀਰਾ ।
 ਦੇਸ਼ਾਂ ਮੁਲਕ ਛੁਡਾਇਕੈ, ਮਨ ਧਰਸੈਂ ਧੀਰਾ ।
 ਧਰਮ ਪਛਾਣੇ ਆਪਣਾ, ਨਾ ਲਾਗੈ ਪੀੜਾ ।
 ਤੁਸਾਂ ਅਤੇ ਅਸਾਂ ਨੇ, ਨਾ ਕੀਤਾ ਰੀੜਾ* ।
 ਕਿਆ ਚਿਤ ਆਈ ਭੱਲੜੀ, ਹੁਣ ਚਾਇਆ ਬੀੜਾ ।
 ਕਹਿਆ ਸਾਡਾ ਮੰਨ ਲੈ, ਦੂਰ ਹੋਵਗੁ ਪੀੜਾ ।
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਾ ਘਰ ਖਿਮਾ ਦਾ, ਆਦਿ ਅੰਤੋਂ ਧੀਰਾ ।
 ਫਿਰ ਹੋਸੈ ਗਲ ਮਾਲੂਮ ਸਭ, ਸਿਰ ਖੁਰਕੈਂ ਕੀਰਾ !” ੫ ॥
 ਮਨ ਵਿਚ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇ ਕੈ, ਰਾਜਾ ਬਰਾਂ ਧਾਇਆ ।
 ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੋਢੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਆਨੰਦਪੁਰ ਆਇਆ ।
 ਮੱਥੇ ਜੋਤਿ ਬਿਰਾਜਦੀ, ਪੁਰ ਅਜਮਤ ਸਾਇਆ ।
 ਚੁੱਕੇ ਬਹੁਤ ਕਲੂਰੀਏ, ਸੂਤ੍ਰ ਨਾ ਪਾਇਆ ।
 ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣਾ, ਮਾਸ ਤੋੜ ਗਵਾਇਆ ।
 ਚੀਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅੱਗਲਾ, ਲੂਣ ਹੱਛੋਂ ਲਾਇਆ ।
 ਕੀਤਾ ਦਾਰੂ ਸੁਖ ਦਾ, ਦੁਖ ਹੱਛੋਂ ਪਾਇਆ ।
 ਅੱਖਰ ਲਿਖੇ ਨ ਮਿੱਟਦੇ, ਬੇਦ ਬਿਆਸੈ ਗਾਇਆ ।
 ਪਿਛੋਂ ਖੋਟੀ ਮੰਡਲੀ, ਰਾਜਾ ਭਰਮਾਇਆ ।
 ਜਿਉਂ ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਪਤਰਾ, ਧਖ ਵਾਉ ਉਡਾਇਆ ।
 ਕਲ ਕੁੱਦੀ, ਨਾਰਦ ਨੱਚਿਆ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਇਹ ਭਾਇਆ ।
 ਨੱਥੁ ਛੱਜੂ ਝੀਵਰੈ, ਚੁਣ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ ।
 ਕੰਨੈਤੀ ਤੇ ਪੰਮਿਆ, ਮਿਲਿ ਠਾਟੁ ਬਣਾਇਆ ।
 ਦਸ ਲੱਖਾਂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ, ਲਿਖ ਜੋੜ ਸੁਣਾਇਆ ।
 ਲੋਭ ਲਗਾ ਇਸ ਜੀਅ ਨੇ, ਜਗ ਜੇਤਾ ਆਇਆ ।
 ਤੁਹਮਤ ਤੋਟਾ ਭਾਖ ਕੈ, ਸਭ ਰਾਜ ਸੁਣਾਇਆ ।
 ਸੋਢੀ ਮੁਲਖ ਉਜਾੜਿਆ, ਦੀਪਾਨ ਬੁਲਾਇਆ ।
 ਫੂਕਿਆ ਸਭ ਅਥਾਵਤੇ, ਧੂੜੀ ਕਰਵਾਇਆ ।
 ਹੁਣ ਮਾਰੋ ਕੋਟ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਫੌਜੂ ਡਕਰਾਇਆ ॥ ੬ ॥
 ਮੰਤੀ ਚਾਰੋਂ ਮਹਾਚੰਦ, ਝਬ ਸੱਦੇ ਮਤਾ ਪਕਾਇਕੈ ।
 “ਸਾਮ ਦਾਮ ਭੇਦ ਦੰਡ ਦਾ, ਕਿਆ ਕੀਤਾ ਚਿੱਤ ਲਗਾਇਕੈ ।
 ਕੋਈ ਗਲ ਸੁਣਾਵੋ ਭੱਲੜੀ, ਮੁਲਖ ਗਿਆ ਬਾਹੁੜੈ ਆਇਕੈ ।”
 ਮਨ ਤੱਕੀ ਗੱਲ ਜੁ ਛੱਲ ਦੀ, ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਰਾਜ ਸੁਣਾਇਕੈ ।
 ਕੰਨ ਮੀਏਂ‡ ਜੋਰਾਵਰੂ ਦੇ, ਧਖ ਪਈ ਬੁਲੇਲੀ§ ਆਇਕੈ ।

*ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ । †ਅੱਛਾ ਰਾਜਾ । ‡ਮੀਆਂ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ
 ਦਾ ਚਾਚਾ ਸੀ, ਜੋ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਸਿਆਣਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ । §ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਬੁਲੇਲ ਪਈ ।

ਓਹ ਆਇਆ ਖਾਸ 'ਹਜ਼ੂਰ ਵਿਚ, ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਸੁ ਆਲਾਇਕੈ ।
 "ਸਿਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਆਲਣਾ, ਕਿਉਂ ਖੋਹੋ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਕੈ ।
 ਇਹੁ ਘੜੀ ਨ ਆਵੈ ਹੱਥ ਫੇਰ, ਲੱਖ ਢਬੂਏ* ਖਰਚੇ ਜਾਇਕੈ ।
 ਗੁੱਸੇ ਹੋਇਆ ਮਹਾਚੰਦ ਨੋ, ਬੋਲ ਕਹਿਆ ਏਹੁ ਸੁਣਾਇਕੈ ।
 ਤੂੰ ਕਹਿਆ ਨ ਮੰਨੈ ਅਸਾਂ ਦਾ, ਫਿਰ ਪੱਛੋਤਾਵੈ ਆਇਕੈ ।
 ਜੋ ਠਾਕੁਰ ਹੋਵਗੁ ਸੱਚ ਦਾ, ਫਲ ਦੇਸੈ ਤੁਰਤ ਬਣਾਇਕੈ ।"
 ਮੁੜ ਡੇਰੇ ਕੀਤੇ ਰਾਮ ਰਾਮ, ਛੋੜ ਦਿੱਤਾ ਕੂਚ ਕਰਾਇਕੈ ।
 ਪਿਛੋਂ ਖੋਟੀ ਮੰਡਲੀ ਉਠਿ ਨੱਚੀ ਭੜਬੂ ਪਾਇਕੈ ।
 ਹੁਣ ਮਾਰੇ ਕੋਟ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਰਣ ਸਿੰਘਾ ਢੋਲ ਬਜਾਇਕੈ ॥ ੭ ॥

ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਖੇਲ ਖੇਲੈ ਭਾਰੇ ।
 ਆਪੇ ਵੇਖ ਵਿਗਸਦਾ, ਅਪਣੇ ਵਰਤਾਰੇ ।
 ਲੁੱਟਣ ਆਏ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ, ਬੋਲ ਕਰਕੈ ਭਾਰੇ ।
 ਮਾਰਨ ਤੇਗੇ ਆਜਜ਼ਾਂ, ਥਰਥੱਲਾ ਸਾਰੇ ।
 ਧਰਤੀ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਦੀ, ਭਾਰ ਧੌਲ ਨ ਭਾਰੇ ।
 ਮਾਖੋ ਦੈਤਾਂ ਗਰੱਜਿਆ, ਲਜ ਨਾਮ ਸੰਭਾਰੇ ।
 ਓਹ ਆਇਆ ਵਿਚ ਬਜਾਰ ਜਾਂ, ਜਮ ਬਾਹਣ ਧਾਰੇ ।
 ਕੜਕ ਉਠੀ ਵਿਚ ਭੂਮਿ ਦੇ, ਧੂਮ ਅਤਿ ਉਭਾਰੇ ।
 ਮਾਰੇ ਸਿੰਘਾ ਖੁਰਾਂ ਨਾਲ, ਬੇ ਮੁਖ ਗੁਰਦਾਰੇ ।
 ਹੌਂਕਣ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਦੇ, ਵਾਂਗੁ ਬਿੱਜਲ ਮਾਰੇ ।
 ਪੈਰੀ ਨੰਗੇ ਭੱਜ ਕੇ, ਖਡਿ ਜੀਅ ਸੰਭਾਰੇ ।
 ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਰਖਦਾ, ਪੈਜ ਭਗਤਾਂ ਸਾਰੇ ॥ ੮ ॥
 ਮਤਾ ਮਤਾਇਆ ਖੱਡ ਵਿਚ, ਮਨ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇ ।
 ਫੇਰ ਆਏ ਧੀਰਜ ਧਾਰ ਕੈ, ਰਣ ਸਿੰਘ ਬਜਾਇ ।
 ਲਾਗੀ ਅੱਗ ਬਾਜਾਰ ਨੋ, ਡੰਡ ਉੱਚੀ ਪਾਇ ।
 ਸੁਣਕੈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਬੁਲਾਇ ।
 ਜੇਧ ਸਿੰਘ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ, ਬੋਲ ਮਿੱਠੇ ਭਾਇ ।
 ਜਾਵੇ ਝੱਬ ਸੁਚੇਤਗੀ, ਗੁਰ ਪੁਰਖ ਮਨਾਇ ।
 ਅਗੈ ਸੀ ਅਕਾਲ ਦਾ, ਰਣਜੀਤ ਬਜਾਇ ।
 ਸਰਬ ਖਾਲਸੇ ਆਇਕੈ, ਮਿਲ ਕਰੀ ਸਹਾਇ ।
 ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਜੁੱਝਣ ਦੇ ਚਾਇ ॥ ੯ ॥
 ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਦਰਬਾਰ ਮਝਾਰੇ ।
 ਮਾਰਿਆ ਡੰਕਾ ਖਾਲਸੇ, ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰੇ ।
 ਸੁਣਿਆ ਵਿੱਚ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਸਿੰਘ ਜਾਗੇ ਸਾਰੇ ।

*ਟਕੇ, ਭਾਵ-ਰੁਪਏ । † ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੈਂਤ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਮਾਖੋਵਾਲ ਸੀ ।

(੮੫)

ਚੜ੍ਹਿਆ ਬੀਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਨਾਲ ਰੰਗ ਕਰਾਰੇ ।
ਵਡਪੱਗੇ ਮਿਲਿ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਦਿੱਤੇ ਲਲਕਾਰੇ ।
ਦਿੱਤਾ ਸੰਖ ਬਜਾਇਕੈ, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਯਾਰੇ ।
ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਕਮਾਨਦਾਰ, ਕੁੱਦਾਉ ਵਿਚਾਰੇ ।
ਸੀ ਕੇਸ਼ ਗੜ੍ਹ ਤਖਤ ਤੇ, ਸਿੰਘ ਆਏ ਭਾਰੇ ।
ਭਾਈ ਮਾਣੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੇ ਪਯਾਰੇ ।
ਗਿਆਨੀ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ* ਨੈ, ਮੁਖ ਵਚਨ ਉਚਾਰੇ ।
ਜੈ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਭਾਈ ਸਾਰੇ ।
ਚੱਲੋ ਝੱਬ ਸੁਚੇਤ ਹੋਇ, ਸਤਿਗੁਰ ਦਰਬਾਰੇ ।
ਆਏ ਵਾਹੋਦਾਹ ਨਾਲ, ਬੀਰ ਲੁੱਝਣ ਹਾਰੇ ।
ਅੱਗੇ ਬੰਨਾਖ ਖੜਾ ਥਾ, ਦੇਂਦਾ ਲਲਕਾਰੇ ।
ਜੰਬੂਰੇ ਰਾਮ ਜੰਗਿਆਂਝ ਕਈ ਫੱਟੇ ਮਾਰੇ ।
ਚਿੱਤਾਂ ਗੁਪਤਾਂ ਆਇਕੈ, ਕੀਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ।
ਨੱਠੇ ਪੈਰ ਵਗਾਇਕੈ, ਮੁੜ ਨਾਹਿ ਨਿਹਾਰੇ ।
ਜਿਉਂ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੇ ਨਾਮ ਤੇ, ਪਾਪ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ॥ ੧੦ ॥
ਬੀਤੀ ਰਾਤ ਅਨੰਦ ਨਾਲ, ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਸਬਾਈ ।
ਉੱਧਰ ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਗੁਰੁ ਭਏ ਸਹਾਈ ।
ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੈ, ਡੰਡ ਉੱਚੀ ਪਾਈ ।
ਠਾਕੁਰ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਦੀ, ਗਲ ਭਲੀ ਬਣਾਈ ।
ਵੈਰੀ ਆਇਆ ਹੱਥ ਵਿਚ, ਜਿਨ ਕਲਾ ਜਗਾਈ ।
ਪਕੜੋ ਝੱਬ ਸੁਚੇਤਗੀ, ਮਨ ਕਰੋ ਸੁਜਾਈ ।
ਸੁਣਕੈ ਬਾਮਣ ਹਾਜਰੀ, ਦੰੜ ਜੱਫੀ ਲਾਈ ।
ਧੂਹਿ ਮਿਆਨੋਂ ਮਿੱਸਰੀ,§ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਚਲਾਈ ।
ਰੜਕੀ ਮੱਛ ਪਇਆਲ ਦੇਵਿ, ਕਵਿ ਉਪਮਾ ਗਾਈ ।
ਬੀੜੇ ਪਾਨ ਚਬਾਂਵਦੀ, ਤੱਛਕ ਦੀ ਜਾਈ ।
ਥਰ ਥਰ ਥਰਕੈ ਹੱਥ ਵਿਚ, ਰੰਗ ਭੂਮਿ ਸੁਹਾਈ ।
ਮਾਨੋ ਜਮ ਦੀ ਜੀਭ ਹੈ, ਰਤ ਭੱਛਣ ਆਈ ।

*ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ “ਗੁਰਬਿਲਾਸ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦” ਦਾ ਕਰਤਾ ਤੇ ਤਖਤ ਕੇਸ਼ਗੜ੍ਹ (ਆਨੰਦਪੁਰ) ਦਾ ਗਿਆਨੀ ਸੀ । ਸਰਦਾਰ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਕਬਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੮੨੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੮੫੪ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਰਚਿਆ । ਇਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਮਤ ੧੮੯੫ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਗੁਲਾਬ ਦੇਵੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਮਤ ੧੯੩੫ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਪਟਨੇ ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੁਖਮਨਾ, ਛਕੇ ਆਦਿ ਰਲਾਕੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਵੀਂ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ । (ਦੇਖੋ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫਾ ੬੨੭) । †ਲਾੜਾ । ‡ਬੰਦੂਕਾਂ । §ਤਲਵਾਰ ।

(੮੬)

ਪਉਨ ਝੜਾਕੇ ਖੱਗ ਦੇ, ਢਾਲ ਓਟ ਟਿਕਾਈ ।
ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਚੇ ਪੁਰਖ ਨੈ, ਪਤ ਰੱਖ ਦਿਖਾਈ ।
ਲੋਹ ਘਟਾ ਦੀ ਬਾਛੜਾਂ, ਅਨਤੈ ਬਰਖਾਈ* ।
ਡੇਰੇ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਜਾਇ ਫੁੱਤੇ ਬੁਲਾਈ ॥ ੧੧ ॥

ਟਿੱਕੇ ਦੇਸ ਕਲੁਰ ਦੁਇ,† ਛਿਤ ਪਤਿ ਵਡ ਆਕੀ ਗਿਣੀ ਦੇ ।
ਓਇ ਰਾਜੇ ਮੁਲਖ ਪਹਾੜ ਦੇ, ਇਹੁ ਚਹੁ ਜੁਗ ਸੋਢੀ ਸੁਣੀ ਦੇ ।
ਓਇ ਬੰਨੁਣ ਚਿਲਤਾਂ ਕੇਜ਼ਮਾਂ,‡ ਇਹੁ ਪੂਰੇ ਅਜਮਤ ਘਣੀ ਦੇ ।
ਓਇ ਨਾਉਂ ਸਦਾਵਣ ਰਾਜਪੂਤ, ਇਹੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਿਸਟੀ ਮਣੀ ਦੇ ।
ਓਇ ਦੇਵਣ ਫਬੂਏ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ, ਇਹੁ ਤਖਤ ਪੁਜਾਵਨ ਤਣੀ ਦੇ ।
ਓਇ ਪੁਜਾ ਡੰਨਣ ਭੱਤ ਖਾਣ, ਇਹੁ ਡੰਡ ਹਟਾ ਜਮ ਜਣੀ ਦੇ ।
ਓਇ ਰਾਗ ਤਮਾਸ਼ੇ ਬਿਖੇ ਭੋਗ, ਏਹੁ ਸਰਬ ਕਲਾ ਕਲ ਬਣੀ ਦੇ ।
ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ, ਵੈਰ ਆਦੋਂ ਅੰਤੋਂ ਧਣੀ ਦੇ ।
ਫਿਰ ਭੇੜਾ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਛਤ ਓਰੜਿਃ ਆਏ ਅਣੀ ਦੇ } ॥ ੧੨ ॥

ਅਮਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਸਿੰਘ ਕਰਿ ਇਸਨਾਨਾ ।
ਨਾਮ ਦਾਨ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ, ਹਿਰਦੈ ਠਹਿਰਾਨਾ ।
ਅਸਤਾ ਚਲ ਪਰ ਟਿੱਕਿਆ, ਰਜਨੀਪਤਿ ਰਾਨਾ() ।
ਪ੍ਰਾਚੀ: ਦਿਸ ਤੇ ਚਮਕਿਆ, ਸੂਰਜ ਭਗਵਾਨਾ ।
ਜਾਗੇ ਸੁਰ ਮੁਨਿ ਸਿੱਧ ਨਾਥ, ਕੋਲ ਖਿਲੇ ਮਦਾਨਾ ।
ਚਕਵੀ ਚਕਵੇ ਮਿਲੇ ਆਇ, ਸੁਖ ਹਿਰਦੇ ਮਾਨਾ ।
ਪੂਰੇ ਸ਼ਸਤ ਸੰਜਕੇ, ਕਰਿ ਲੁੱਝਣ ਸਾਮਾਂ ।
ਚੜਿਆ ਮੀਆਂ ਰਾਮਦਾਸ, ਰਾਜੇ ਖਾਸ ਖਾਨਾ ।
ਕੀਸੋ ਜੰਗੀ ਸਾਥ ਲੈ, ਲਛਮਣ ਅਗਵਾਨਾ ।
ਬਲਭਦ ਸਭ ਅਣੀਦੇ, ਚੁਣ ਕੱਢੇ ਜੁਆਨਾ ।
ਹੱਠੂ ਗੋੜ੍ਹੁ ਜੁੱਧ ਦਾ, ਹੱਥ ਬੱਧਾ ਗਾਨਾ ।
ਫੈਜੂ ਝੀਵਰ ਜਾਲ ਦਾ, ਉਠਿ ਕਰਦਾ ਬਾਨਾ ।
ਪ੍ਰੇਮੂ ਨੱਥੂ ਗੋਲ ਬੰਧਿ, ਦੋਇ ਡੱਫ ਦਮਾਮਾ ।
ਮੰਡੀ ਨਾਲ ਸੁਕੇਤ ਦੇ, ਠੱਕੁਰ ਅਗਵਾਨਾ ।
ਜਵਾਹਰ ਸੱਭੇ ਫੈਜ ਦਾ, ਬਖਸ਼ੀ ਬਲਵਾਨਾ ।
ਹਾਜ਼ਰ ਖਾਨਾ ਆਪ ਖਾਸ, ਕਰਿ ਖੂਬ ਦਮਾਮਾ ।

*ਦੇਖੋ, ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਪਾ: ੧੦

“ਰਾਖ ਲੀਆ ਹਮ ਕੋ ਜਗ ਰਾਈ ।

ਲੋਹ ਘਟਾ ਅਨਤੈ ਬਰਖਾਈ ।”

†ਸੋਢੀ ਸੂਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ । ‡ਸੰਜੋਹਾਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ।
§ਉਮੰਡ ਕੇ । {}ਫੈਜ ਦੇ ਦਲ । ()ਰਜਨੀ (ਰਾਤ) ਦਾ ਪਤਿ=ਚੰਦਮਾ ।
੦ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ।

ਮਾਰਾਂਗੇ ਫਟ ਜਾਇਕੈ, ਦੇਖੈ ਗਿਰਿ ਰਾਨਾ ।
 ਜਾਵਣਗੇ ਸਭ ਸਿੰਘੜੇ, ਜੋਧੇ ਬਲਵਾਨਾ ।
 ਫਿਰ ਭੱਜੇ ਸਭ ਗਪੌੜੀਏ,* ਲੈ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰਾਨਾ ॥ ੧੩ ॥
 ਗੱਜਨ ਬਹੁਤੀ ਤੁੱਪਕੈਂ, ਰਣ ਪਈ ਗੁਬਾਰੀ ।
 ਸੋਢੀ ਨਾਵਣ ਰੱਚਿਆ, ਸੁਚਿ ਗੰਗਾ ਝਾਰੀ ।
 ਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਪਾਠ ਪੁੰਨ, ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਭਾਰੀ ।
 ਚੜ੍ਹਿਆ ਜੈ ਸਿੰਘ ਸੋਢ ਬੰਸ, ਨਾਲ ਫੌਜ ਅਪਾਰੀ ।
 ਚੜ੍ਹੇ ਅਕਾਲੀ ਗੁਰੂ ਕੇ, ਜੋਧੇ ਬਲ ਭਾਰੀ ।
 ਸਿਰੀ ਕੇਸ ਗੜ ਤਖਤ ਦੇ, ਸਿੰਘ ਪਾਂਚ ਹਜ਼ਾਰੀ ।
 ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਬੀਰ ਲੈ ਫੌਜ ਕਰਾਰੀ ।
 ਆਪੋ ਆਪਣੀਂ ਮੋਰਚੀਂ, ਧੀਰ ਸੂਰੀਂ ਧਾਰੀ ।
 ਚੱਲਣ ਜਰਬਾਂ ਜਬਰ ਜੰਗ, ਲਾਮ ਛਿੜ ਪਈ ਕਾਰੀ ।
 ਧੂਹਾਂ ਰੋਲੀ ਪੈ ਰਹੀ, ਜਾਣੁ ਧੁੰਦ ਪਸਾਰੀ ।
 ਛਹਿਬਰ ਲੱਗੀ ਸਾਰ ਦੀ, ਘੱਟ ਸਾਵਣ ਭਾਰੀ ।
 ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ ਅੱਗਲੀ, ਬਿਜੱਲ ਲਸ਼ਕਾਰੀ ॥ ੧੪ ॥
 ਭੇੜਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਫੌਜ ਆਈ ਆਕੜਖਾਨ ਦੀ ।
 ਚੜ੍ਹਿਆ ਮੀਆਂ ਰਾਮਦਾਸ, ਕਾਸੀਸਾਂ ਦੇਇ ਕਮਾਨ ਦੀ ।
 ਬਲਭਦ ਸਣ ਲਛਮਣੈ, ਹਥ ਉਪਰ ਨਜਰ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਦੀ ।
 ਪ੍ਰੇਮੁ ਗੌੜ ਡੱਫ ਨਾਲ, ਚਾਹਿੰ ਕੀਤੀ ਖੇਡ ਮਦਾਨ ਦੀ ।
 ਨੌਬੂ ਫੌਜੂ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹਿ, ਪਗ ਟੇਢੀ ਗਲ ਅਭਿਮਾਨ ਦੀ ।
 ਜਵਾਹਰ ਸਭੇ ਫੌਜ ਦੀ, ਲੈ ਮੁਜਰਾ ਬਣਤ ਬਣਾਨ ਦੀ ।
 ਭੰਗਾਂ ਬਹੁਤ ਛਕਾਇਕੈ, ਮੁਛ ਮੋੜੀ ਨਜਰ ਅਸਮਾਨ ਦੀ ।
 ਧੂਹਿ ਲਈਆਂ ਹਥ ਸੂਰਿਆਂ, ਜਣ ਕਿਰਣਾਂ ਛੁਟੀ ਭਾਨ ਦੀ ।
 ਗੱਜਨ ਜੋਧੇ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਡੰਡ ਪਉਦੀ ਭੂਤ ਮਸਾਨ ਦੀ ।
 ਕਲ ਕੁੰਦੀ, ਨਾਰਦ ਨੱਚਿਆ, ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਾਣਦੀ ।
 ਜਣ ਜੁੱਟੇ ਦੇਵੇਂ ਦਿੱਗ ਪਾਲ,† ਭੂ ਕਲਮਲ ਅਤ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਦੀ ।
 ਬੀਰ ਲੁੱਝਣ ਜੱਫੀ ਝੱਟ ਨਾਲ, ਜਮ ਘੱਤੀ ਘਾਣੀ ਘਾਣ ਦੀ ।
 ਰੁੱਘਾ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਨੈ, ਮੋੜ ਭੇੜੀ ਅਣੀਂ‡ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਦੀ ॥ ੧੫ ॥
 ਭੇੜਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਦੇ ਕੈ ਕਿਲਕਾਰੀ ।
 ਪਉਨ ਝੜਾਝੜ ਖੱਗ ਸਿਰ, ਧੁੱਮ ਅੱਤ ਉਭਾਰੀ ।
 ਚੱਲਣ ਤੀਰ ਤੁਫੰਗ ਦੇ, ਤੋੜ ਚਿਲਤਾਂ ਸਾਰੀ§ ।
 ਬਰਖਾ ਲੱਗੀ ਸਾਰ ਦੀ, ਘਣ ਛਹਬਰ ਕਾਰੀ ।

*ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ।

†ਦਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀ ।

‡ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਦੀ ਨੌਕ ।

§ਤੁਫੰਗ (ਬੰਦੂਕ) ਦੀਆਂ ਤੀਰ (ਗੋਲੀਆਂ) ਛੁਟਦੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਫੁਲਾਦੀ ਸੰਜੋਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ।

ਡਿੱਗੇ ਰਣ ਵਿਚ ਸੂਰਮੇ, ਵਾਂਗੁ ਪਰਬਤ ਭਾਰੀ ।
 ਪੈਰ ਨ ਟਿੱਕੇ ਕਾਇਰਾਂ, ਜਾਨ ਦਹਸਤ ਮਾਰੀ ।
 ਜਣ ਬੇੜੀ ਦਰੀਆਇ ਵਿਚ, ਝੋਲ ਖਾਧਾ ਭਾਰੀ ।
 ਲਾਇਆ ਬੰਝਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਮੇਉ ਵਡਾ ਖਿਡਾਰੀ ।
 ਮੱਛੀ ਵਾਂਗੁ ਪਿਰੋਇਆ, ਬੀਰ ਡਿੱਗਾ ਕਾਰੀ ।
 ਜਾਣ ਧਨੰਤਰ ਡੱਸਿਆ, ਤੱਛਕ ਬਲਕਾਰੀ ।
 ਮੁੜਿਆ ਸੂਰਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਫਟ ਕੀਤਾ ਆਰੀ ।
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਰਣ ਖੰਭ ਜਿਉ, ਪੈਰ ਗੱਡ ਅਗਾੜੀ ।
 ਸਨਮੁਖ ਮੁਖ ਪਰ ਚਖੀਆ, ਤਿਖੀਆਂ ਤਲਵਾਰੀ ।
 ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਿਲੇ ਰਾਮ, ਰਣ ਭਿੜੇ ਕਰਾਰੀ ।
 ਪਾਕ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੂਰਿਆਂ, ਜੁੱਝੇ ਗੁਰਦਾਰੀ ।
 ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਭਾਵਨੀ, ਜੋ ਮਨਸਾ ਧਾਰੀ ॥ ੧੬ ॥
 ਸੁਣਿਆ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ* ਨੇ, ਇਕ ਖਬਰ ਅਵੱਲੀ ।
 ਸੀ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ ਰਾਜਿਆਂ, ਕੀਤੀ ਥਰਥੱਲੀ ।
 ਕੱਸੇ ਜੀਨ ਅਰਾਕੀਆਂ, ਸਟ ਪਵੇ ਤਬੱਲੀ ।
 ਹੋਏ ਬੀਰ ਤਿਆਰ ਝਬ, ਜੋੜ ਸੂਰੇ ਪੱਲੀ ।
 ਧੌਲ ਨ ਝੱਲੇ ਭਾਰ ਨੇ, ਪਿਥੀ ਕਲਮੱਲੀ ।
 ਆਏ ਵਾਹੋਦਾਹ ਨਾਲ, ਸਿੰਘ ਘੜੀ ਸਵੱਲੀ ।
 ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਵਿ, ਚਿੱਤ ਲਗੈ ਨ ਭੱਲੀ ।
 ਮਿਲਿਆ ਲੈ ਪੁਸਾਦ ਨੇ, ਸੁਣਿਆ ਚਹੁ ਵੱਲੀ ।
 ਬਾਪੀ ਦਿੱਤੀ ਹੱਥ ਦੀ, ਸੋਢ ਵੰਸੀ ਭੱਲੀ ।
 ਡੇਰਾ ਦਿੱਤਾ ਬਾਗ ਵਿਚ, ਚਾਂਹਿ ਸਭਾ ਘਲੀ ।
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਦੀ ਜੋ ਭਾਵਨੀ, ਸਾ ਹੋਵਗੁ ਭੱਲੀ ।
 ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ, ਬੀਰ ਜੁੱਝਨ ਦੱਲੀ ॥ ੧੭ ॥
 ਧੁੰਦੂਕਾਰ ਗੁਬਾਰ ਨਾਲ, ਝਖ ਝਾਂਜਾ ਬਹੁਤ ਉਡਾਂਵਦੀ ।
 ਚਿੜਗਾਂ ਫੁੱਟਣ ਅੱਖੀਆਂ ਦੇਹ ਸੁੱਕੀ ਹਡ ਕੜਕਾਂਵਦੀ ।
 ਉੱਭ ਚੋਟੀ ਪੈਰ ਪਯਾਲ, ਥਿਰ ਹੱਥ ਖੱਪਰ ਮੂੰਹ ਫਰਕਾਂਵਦੀ ।
 ਸੀਸ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੁੰਮਰ ਘੱਤਦੀ, ਦੰਤ ਕੱਢੇ ਤੇ ਡਕਰਾਂਵਦੀ ।
 ਮੁੰਡ ਮਾਲਾ ਗਲ ਵਿਚ ਸੋਭਦੀ, ਸੂਰ ਉੱਚੇ ਨਾਦ ਬਜਾਂਵਦੀ ।
 ਸਿੰਘ ਸੁੱਤਾ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ ਨਾਲ, ਟੁੰਬ ਬੱਖੀਆਂ ਘਾਣ ਜਗਾਂਵਦੀ ।
 ਕੁਲ ਛਤੀ ਤੂੰ ਵਰੀਆਮ ਹੈਂ, ਤਕ ਮੰਗਣ ਤੁਧ ਥੈਂ ਆਂਵਦੀ ।
 ਜੋ ਆਵੈ ਸੋ ਫਲ ਲੱਭਦਾ ਸਭ ਸੋਭਾ ਤੇਰੀ ਗਾਂਵਦੀ ।
 ਕੁਰਛੇਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਮਨ ਬਾਂਛਿਤ ਸਭ ਫਲ ਪਾਂਵਦੀ ।

*ਇਹ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ।

ਅਸੀਂ ਆਏ ਦੂਰੋਂ ਚੱਲਕੇ, ਭੁਖ ਆਤੁਰ ਬੜੀ ਦੁਖਾਂਵਦੀ ।
 ਤੈਨੋ ਥਾਪੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਚਾਰ ਜੁਗੀ ਜਿਸਨੋ ਧਿਆਂਵਦੀ ।
 ਮੈਂ ਢੁੰਡਾਂ ਸਤੀਆਂ ਸੂਰਿਆਂ, ਰਤ ਭੱਛਾਂ ਮਨ ਅਘਾਂਵਦੀ ।
 ਮੈਂ ਦੱਸਾਂ ਪੰਥ ਅਗੰਮ ਦਾ, ਮਨ ਅੰਦਰ ਜੋਤ ਦਿਖਾਂਵਦੀ ।
 ਵਡ ਜੋਧੇ ਆਏ ਇੱਛ ਨਾਲ, ਆਸ ਤੇਰੀ ਸਭਨਾ ਭਾਂਵਦੀ ।
 ਦਾਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਛਪਾਲ, ਰਣ ਜੁੱਟੇ ਜੀਤ ਕਰਾਂਵਦੀ ।
 ਹੁਣ ਵਰਤ ਅਸਾਂ ਦਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇ, ਅਰਜ਼ ਕਰਦੀ ਮਨ ਹਰਖਾਂਵਦੀ ।
 ਨਾਰਦ ਸਣ ਕਲ ਧੀਅ ਦੈ, ਮੂੰਹ ਅੱਡੇ ਗਲੁ ਬਜਾਂਵਦੀ ॥ ੧੮ ॥
 ਅਮਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੈ, ਸੁਚ ਮੱਜਨ ਕੀਤਾ ਨੁਾਇਕੈ ।
 ਸੁਰਤ ਧਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਪੀਤਿ ਬਢਾਇਕੈ ।
 ਫਿਰ ਲੰਗਰ ਵੜਿਆ ਅਦਬ ਨਾਲ, ਹਥ ਜੋੜੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਕੈ ।
 ਵਾਕ ਕੀਤਾ ਸੰਤਾਂ ਮਿਹਰ ਦਾ, ਸਿਖ ਮੰਨਿਆ ਮਨ ਹਰਖਾਇਕੈ ।
 ਕੱਢ ਮੋਤੀ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਦੇ, ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਗੁਰ ਦਰਿ ਆਇਕੈ ।
 ਫਿਰ ਸ਼ਸਤ ਬੱਧੇ ਜੁੱਧ ਨੋ, ਸੰਜੋਇ ਮਣ ਮਣ ਪਾਇਕੈ ।
 ਝੁਲਣ ਨੇਜੇ ਬੈਰਕਾਂ,* ਘਣ ਬਿੱਜਲ ਚਮਕੀ ਆਇਕੈ ।
 ਸੂਰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਚਿਲਤੇ ਕੇਜ਼ਮਾਂ, ਖੋਲਾਂ ਰੱਖਣ ਸੀਸ ਬਣਾਇਕੈ ।
 ਪਉਨ ਝੜਾਝੜ ਖੱਗ ਸਿਰ, ਵਿਚ ਚਿੜਗਾਂ ਛੁੱਟਣ ਤਾਇਕੈ ।
 ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਨ ਨਾਨਕ ਪੁਰਖ ਮਨਾਇਕੈ ।
 ਉਹ ਪੋਤਾ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾ, ਚਾਰ ਕੁੰਟਾਂ ਪੂਜਣ ਆਇਕੈ ।
 ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਭਾਈ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ, ਸਿਖ ਚਰਣੀ ਲੱਗਾ ਆਇਕੈ ।
 ਸੂਰ ਲੁੱਝਣ ਅਪਣੀ ਲਾਜ ਨੋ, ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਕ੍ਰੋਧ ਬਢਾਇਕੈ ।
 ਪੈਂਸੇ ਲਾਈ ਡੰਕ ਦੀ, ਜਣ ਗਰਜੈ ਇੰਦਰ ਆਇਕੈ ।
 ਚੜ੍ਹੇ ਅਕਾਲੀ ਗੁਰੂ ਕੇ, ਜਿਉਂ ਸੀਹ ਪਵੈ ਗਣਣਾਇਕੈ ।
 ਪਉਨ ਸੜਾਕੇ ਸਾਰ ਦੇ, ਘਟ ਸਾਵਣ ਬਰਖੀ ਆਇਕੈ ।
 ਬਾਜੀ ਰੱਚੀ ਜੁੱਧ ਦੀ, ਭਟ ਖੋਲੇ ਸੀਸ ਲਗਾਇਕੈ ।
 ਓਇ ਢਾਲਣ ਪਾਸੇ ਦਾਉ ਦੇ, ਸਿਰ ਵੱਢਣ ਤੇਗ ਵਗਾਇਕੈ ।
 ਆਪੋ ਅਪਣੀ ਜੀਤ ਦੀ, ਚਾਲ ਦਸਣ ਮਨ ਹਰਖਾਇਕੈ ।
 ਜਿਸਦੈ ਹੋਵਗੁ ਦਾਹਿਣੈ, ਰਣ ਬਾਜੀ ਜਿੱਤਗੁ ਆਇਕੈ ॥ ੧੯ ॥
 ਧੂਹ ਮਿਆਨੋਂ ਮਿਸਰੀਆਂ, ਦੌੜ ਸੂਰੇ ਆਏ ।
 ਕੋਇ ਨ ਠਹਿਰੈ ਚਮਕਦੀ, ਘਣ ਨਜ਼ਰੀ ਪਾਏ ।
 ਸੁਤ ਦਾਰਾਝ ਬਹੁ ਮਾਲ ਦਾ, ਜੀਉੜਾ ਲਲਚਾਏ ।
 ਠਹਿਰੇ ਸੇਈ ਸੂਰਮੇ, ਬੀਰ ਮਾਤਾ ਜਾਏ ।

*ਝੰਡੀਆਂ ।

†ਲੋਹੇ ਦੇ ਖੋਦ, ਜੋ ਸਿਰ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਜੰਗ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪਹਿਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।
 ‡ਪੁਤ੍ਰ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ।

ਛਿੱਬਰ ਜਾਤ ਅਣੇਖ ਰਾਇ,* ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਏ ।
 ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਣ ਤੱਤੇ ਤਾਏ ।
 ਸਾਬਤ ਰੋਇ ਪਠਾਣ ਨੈ, ਮੁੜਿ ਘਾਇ ਲਗਾਏ ।
 ਚਲਣ ਛੋਹੀ ਛੜਕ ਨਾਲ, ਸਿਰ ਤਰਤੀ ਪਾਏ ।
 ਜਣ ਕੁਰਖੇਤੁ ਰੱਚਿਆ, ਬੀਰ ਨੁਵਣ ਧਾਏ ।
 ਪਾਵਨ ਪੁਰਬੀ ਪੁੰਨ ਭਾਗ, ਪਾਪ ਦੂਰ ਪਰਾਏ ।
 ਭੇੜਾ ਦੁਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਰਹਿਆ ਛਿੱਤਿ ਛਾਏ ॥ ੨੦ ॥
 ਡਿੱਠੇ ਸੂਰੇ ਸੂਰਿਆਂ, ਰਣ ਹੱਛੀ ਟੋਲੀ ।
 ਲਾਈ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਇਕ ਤੱਤੀ ਬੋਲੀ ।
 ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਦੇਖਣ ਵਿੱਚੋਲੀ ।
 ਚੱਲਣ ਜਰਬਾਂ ਤੁੱਪਕਾਂ, ਧਰਤੀ ਥਰਬੋਲੀ ।
 ਪਿਚਕਾਰੀ ਰਾਮ ਜੰਗੀਆਂ, ਬੀਰ ਕਰੇ ਕਰੋਲੀ ।
 ਤਲਵਾਰੀਂ ਮੁਖ ਸੂਰਿਆਂ, ਛਕਿ ਕੁੰਗੂ ਘੋਲੀ ।
 ਮਿੱਝਾਂ ਕੇਸ ਲਪੇਟੀਆਂ, ਕਾਨ੍ਹ ਮਟਕੀ ਡੋਲੀ ।
 ਬਾਗੇ ਰੰਗੇ ਸੂਰਿਆਂ, ਧਾਰ ਕੇਸੂ ਮੰਲੀ ।
 ਮਾਰਨ ਨੇਜੇ ਸਾਂਗ ਬੀਰ, ਗੁਲਾਲੀ ਝੋਲੀ ।
 ਘਾਇਲ ਘੁੱਮਣ ਸੂਰਮੇ, ਮਦ ਪੀ ਕੈ ਤੋਲੀ ।
 ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਬੀਰ ਖੇਡਣ ਹੋਲੀ ॥ ੨੧ ॥
 ਭੇੜਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਮਨ ਰੋਸ ਬਢਾਏ ।
 ਮਾਰਨ ਵਾਹੋ ਦਾਹ ਖਗ, ਰਣ ਤੱਤੇ ਤਾਏ ।
 ਸਨਮੁਖ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਗਹਿ ਨੇਜਾ ਧਾਏ ।
 ਮਾਨੋ ਜਮ ਜਮ ਤ੍ਰਾਸ ਦੇ, ਪ੍ਰਾਨ ਕੱਢਣ ਆਏ ।
 ਪਵਨ ਸੜਾਕੇ ਸਾਰ ਦੇ, ਘਨ ਛਹਿਬਰ ਲਾਏ ।
 ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ ਤਿੱਖੀਆਂ, ਬਿੱਜੁਲ ਲਿਸ਼ਕਾਏ ।
 ਸਾਲ ਹਥੜੇ ਘਣਾ ਥੇ, ਠਣਕਾਰ ਸੁਣਾਏ ।
 ਬਹੁੜਨ ਸੇਈ ਆਇਕੈ, ਬੀਰ ਮਾਤਾ ਜਾਏ ।
 ਗਏ ਬਿਗਾਨੇ ਛੱਡ ਕੈ, ਪੈਰ ਪਿੱਛੈ ਪਾਏ ।
 ਤਲਵਾਰੀਂ ਦੇ ਧਾਰ ਦੀ, ਆਂਚ ਸਹੀ ਨ ਜਾਏ ।
 ਹੂਰੀਂ ਘੁੱਮਣ ਘੱਤਿਆ, ਚਹੁ ਵੱਲੀਂ ਛਾਏ ।
 ਪਜਾਲਾ ਭਰਕੈ ਅਮੀਂ ਦਾ, ਆਂਦਾ ਹਰਖਾਏ ।
 ਛਕਿਆ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਮਨ ਆਨੰਦ ਪਾਏ ।
 ਇੰਦੁ ਚੜ ਬੇਬਾਨ ਦੈ, ਫੁਲ ਬਹੁ ਹਰਖਾਏ ।

*ਭਾਈ ਅਣੇਖ ਰਾਇ ਛਿੱਬਰ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮੇ ਦੇ ਲੇਖਕ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ।

† ਪ੍ਰਿਥਵੀ (ਧਰਤੀ) ਉਤੇ । (ਦੇਖੋ, ਅਗੇ ਪਉੜੀ ਅੰਕ ੨੪)

ਜੈ ਜੈ ਕਰਦੇ ਦੇਵਤੇ, ਲੈ ਸੁਰਗ ਸਿਧਾਏ ।
 ਮੁੜਿਆ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਏ ।
 ਮਾਰੈ ਮੀਐਂ ਲਛਮਣੈ, ਮਨ ਗੁੱਸਾ ਖਾਏ ।
 ਪੈਨ ਝੜਾਝੜ ਖੱਗ ਸਿਰ, ਸਭ ਦਾਉ ਬਚਾਏ ।
 ਭਈ ਭਗਉਤੀ ਲੱਖਣੀ, ਹਥ ਬੱਧੀ ਆਏ ।
 ਮਨ ਦੇ ਕਾਇਰ ਖੇਤ ਛਡਿ, ਦੌੜਿ ਪਾਣ ਲਿਆਏ ।
 ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਨ ਮਜਲਸੀਂ, ਅੱਜ ਰੋਬ ਬਚਾਏ ॥ ੨੨ ॥

ਜੰਮਿਆ ਲਤੀਫਾਲ ? ਵਿਚ, ਘੋਲ ਦਿੱਤੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਸਾਰ ਦੀ ।
 ਪਿੱਠ ਨ ਦਿੱਤੀ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਰਣਖੰਡਾ ਧੀਰ ਕਰਾਰ ਦੀ ।
 ਚੜ੍ਹ ਆਏ ਸੀ ਆਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਪ੍ਰੀਤ ਲੱਗੀ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ।
 ਅਗੈ ਸੂਰੀਂ ਸੰਘਰ* ਰੱਚਿਆ, ਵਡ ਜੋਧੇ ਬਲ ਹੈ ਧਾਰ ਦੀ ।
 ਸਿੰਘ ਬੈਠਾ ਹਾਠਾਂ ਜੋੜ ਕੈ, ਦਲਮਲਦਾ ਭੁਜ ਬਲਕਾਰ ਦੀ ।
 ਮੀਆਂ ਮੁੜਿਆ ਰਾਮਦਾਸ, ਹਥ ਧੂਹੀ ਮਿਸਰੀ ਸਾਰ ਦੀ ।
 ਵੇਵੇਂ ਜੁੱਟੇ ਬੀਰ ਖੇਤ, ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਹਥਿਆਰ ਦੀ ।
 ਲਾਈਆਂ ਦੋਹਾਂ ਸੂਰਿਆਂ, ਇਕ ਬਾਰੀ ਬਾਰ ਕਰਾਰ ਦੀ ।
 ਮੀਆਂ ਰਖਿਆ ਠਾਕੁਰੈ, ਚੋਗ ਚੁੱਗਨ ਜੱਗ ਬਹਾਰ ਦੀ ।
 ਕਰਨ ਤਾਰੀਫਾਂ ਰਾਜਪੂਤ, ਰਣ ਸੂਰੇ ਤੇਰੇ ਵਾਰ ਦੀ ।
 ਟੁਕ ਟੁਕ ਹੋਇਆ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਮੁਛ ਫਰਕੈ ਦਹਿਸ਼ਤ ਮਾਰ ਦੀ ।
 ਕੀਤੇ ਪਾਰ ਜਹਾਜ ਜਗ, ਤੇੜ ਦਿਤੀ ਫਾਂਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ।
 ਰੋਸ਼ਨ ਹੋਇਆ ਚਾਰ ਕੁੰਟ, ਕਿਆ ਸਿਫਤ ਤੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ।
 ਸਨਮੁਖ ਸੂਰੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸੀਸ ਦਿੱਤਾ ਬੋਲੀ ਯਾਰ ਦੀ ॥ ੨੩ ॥

ਸੁਣਿਆ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਭਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ।
 ਰਾਇ ਅਣੇਖਾਂ ਜੁੜਿਆ, ਛਿੱਬਰ ਪਿੜ ਮੱਲ ।
 ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ, ਤਲਵਾਰੀਂ ਠੱਲ ।
 ਸੀ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬੰਸ ਦਾ, ਜਸ ਭਇਆ ਅਟੱਲ ।
 ਬਾਬੇ ਬੀਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ, ਜੁੱਧ ਕੀਤਾ ਬਲ ।
 ਸਾਬਤ ਹੋਇ ਪਠਾਣ ਨੇ, ਮਾਰ ਮੋੜੇ ਦਲ ।
 ਸਿਰ ਤੇ ਲਈਆਂ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਤਲਵਾਰੀਂ ਝੱਲ ।
 ਵਿਸਮਾਦੀ ਭਈ ਸੂਰਿਆਂ, ਜੰਗ ਹੋਈ ਹੱਲ ।
 ਕਾਲ ਬਲੀ ਸਿਰ ਸਭ ਹੈ, ਸੂਰ, ਮੁਨਿ ਜਨ ਬੱਲ ।
 ਲੱਦੇ ਭਾਰ ਵਪਾਰੀਆਂ, ਕੂਚ ਅੱਜ ਕਿ ਕੱਲ ।
 ਜਿਸਦਾ ਰਾਖਾ ਆਪ ਸਾ, ਸੇ ਰੱਖੇ ਬੱਲ ।
 ਭਿੜਿਆ ਦੁਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਸੂਰ ਬੈਠੇ ਮੱਲ ॥ ੨੪ ॥
 ਬੋਲਿਆ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਮੁੜ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇ ।

(੯੨)

ਕੋਈ ਪਿਆਰਾ ਗੁਰੂ ਦਾ, ਹੁਣ ਕਰੈ ਸਹਾਇ ।
ਪਿੜ ਵਿਚ ਡਿੱਗਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਫਟ ਸਨਮੁਖ ਖਾਇ ।
ਜੇ ਮੜ ਭਿੜੀਏ ਇਕ ਵਾਰ, ਲੋਥ ਲਈਏ ਜਾਇ ।
ਸੁਣਕੈ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਅੱਖ ਲੱਜਾ ਪਾਇ ।
ਡਿੱਠਾ ਸਿੰਘਾਂ ਸਾਰਿਆਂ, ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਆਇ ।
ਲਈ ਭਗਉਤੀ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਕਰ ਮੈਂ ਚਮਕਾਇ ।
ਆਂਦੀ ਸਾਣ ਚੜ੍ਹਾਇਕੈ, ਮੁਲ ਮਹਿੰਗੇ ਆਇ ।
ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮੁੱਛੀਂ ਦੇ ਤਾਇ ।
ਕਰੈ ਅਗਾੜੇ ਸੂਰਿਆਂ, ਬੋਲ ਹੱਛ ਧਾਇ ।
ਗਰਜਨ ਬਹੁਤੀ ਤੁੱਪਕੈ, ਧਰਤੀ ਥਰਗਾਇ ।
ਸਨਮੁਖ ਹੋਏ ਜੁੱਧ ਨੋ, ਮਨ ਮੈ ਹਰਖਾਇ ।
ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਮੁੜ ਤੱਤੈ ਤਾਇ ।
ਜਿਸ ਦੈ ਲਗਦੀ ਆਣਕੈ, ਸੋ ਸੁਰਗ ਸਿਧਾਇ ।
ਡਿੱਗਾ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ, ਲੱਗ ਬਿਖੜੇ ਘਾਇ ।
ਚਕਿਆ ਭਾਈ ਤਖਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਭਾਇ ॥ ੨੫ ॥

ਡਿੱਠਾ ਜਾਂਦਾ ਲੋਥ ਨੋ, ਫਿਰ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਆਇ ਕੈ ।
ਕਮਲੂ ਗੋੜੁ ਪਲਕ ਦੇ, ਦੋ ਨੇਗੀ* ਕਹੀਂਦੇ ਗਾਇ ਕੈ ।
ਝਟ ਕਰ ਕਰਦੇ ਕੇਹਰ ਵਾਂਗੂ, ਬਾਜ ਤਾਮੇ ਛੁੱਟੇ ਧਾਇ ਕੈ ।
ਫਿਰ ਲਾਈ ਪਿੱਠ ਕਰੋਧ ਨਾਲ, ਖਿਉ ਬਿਜਲੀ ਚਮਕੀ ਆਇ ਕੈ ।
ਓਹੁ ਜਾਣ ਰਜਾਦੀਂ ਕਾਲ ਦੀ, ਗਲ ਕਹੀ ਸੁ ਸਿਫਤ ਸੁਣਾਇ ਕੈ ।
ਸਿੰਘ ਸਿੱਟੀ ਲੋਥ ਸੜਕ ਨਾਲ, ਧੂਹਿ ਮਾਰੀ ਹੱਥ ਉਠਾਇ ਕੈ ।
ਢਾਲ ਵੱਢ ਵਹੀ ਫਿਰ ਮੁੰਡ ਨੋ, ਕਵਿ ਉਪਮਾ ਦਈ ਸੁਣਾਇ ਕੈ ।
ਮਾਨੋ ਧਾਰ ਸੁ ਗੰਗ ਦੀ, ਵਿਚ ਸ ਗਰ ਗਈ ਸਮਾਇ ਕੈ ।
ਨਿਸਰੀਝ ਵਿੱਚ ਪਤਾਲ ਦੈ, ਨਾ ਠਹਿਰੇ ਆਸ਼ਰਮ ਪਾਇ ਕੈ ।
ਜਣ ਸਿਰ ਕੂਰਮ ਦਾ ਖੁਰਕਦੀ, ਸੇਸਪੁਤੀ ਮਨ ਹਰਖਾਇ ਕੈ ।
ਹੱਥੋਂ ਹੱਥੀ ਦਿੱਤੜਾ, ਉੱਧਾਰ ਬਿਰਾਨਾ ਖਾਇ ਕੈ ।
ਕਰਸਨ ਨਕਲਾਂ ਰਾਜਪੂਤ, ਫਿਰ ਵਿੱਚ ਕਚਹਿਰੀ ਜਾਇ ਕੈ ।
ਭੱਜੇ ਫੇਰ ਜੁ ਤਾਸ ਖਾਇ, ਸਿੰਘ ਡਿੱਠਾ ਮਿ੍ਗੀਂ ਆਇ ਕੈ ।
ਬੀਰ ਤੱਕੀ ਓਟ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਦੀ, ਲੋਥ ਚੱਕੀ ਤੁਰਤ ਬਣਾਇ ਕੈ ॥ ੨੬ ॥
ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਰਾਜਪੂਤ, ਮਨ ਗੁੱਸਾ ਕਰ ਸੈ ਮਣੀ ਦਾ ।
ਫੜ ਤੇਗੇ ਮਾਰਨ ਸੂਰਮੇ, ਠਣਕਾਰ ਹਥੜੇ ਘਣੀ ਦਾ ।
ਕਿਉਂ ਭਜੋਂ ਸਿੰਘੋ ! ਖੇਤ ਤੇ, ਹੁਣ ਲੂਣ ਚਿਤਾਰੋ ਧਣੀ ਦਾ ।
ਭੰਗੀ ਜੰਗੀ ਬੀਰ ਖੇਤ, ਉਠ ਮਲ ਅਖਾੜਾ ਜਣੀ ਦਾ ।
ਸਾਰ ਚੱਬਣ ਵਿਰਲੇ ਸੂਰਮੇ, ਸਵਾਦ ਚੱਖਣ ਸੇਈ ਕਣੀ ਦਾ ।

*ਦਾਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਅਰਥਾਤ—ਭਿੱਛਕ । †ਰਾਜੇ ਦੀ ਬੇਟੀ । ‡ਨਿਕਲੀ ।

ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਜੱਗੁ ਭਲੇਰੀਆਂ, ਭੇੜ ਭਿੜਨਾ ਮੁਣਸਾਂ ਤੁਣੀ ਦਾ* ।
ਬੀਰ ਮੁੜਿਆ ਕੁੱਲ ਬਿਜਰਾਜ ਦਾ, ਜਿਉਂ ਰੇਣ ਕੁਢੇਟਾ ਗਣੀ ਦਾ ।
ਧਾਰ ਲਾਈ ਸੀਸ ਕੁਠਾਰ ਦੀ, ਸਿਉ ਪੂਜਿਆ ਮਨ ਮਨ ਮਣੀ ਦਾ ।
ਮਾਰਿਆ ਮੀਆਂ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਸਰਦਾਰ ਸਦੇਂਦਾ ਅਣੀ ਦਾ ।
ਲੱਜਾ ਰੱਖੀ ਜੋਧਿਆਂ, ਪੈਰ ਹਟਣਾ ਐਖਾ ਗਣੀ ਦਾ ।
ਜੋ ਜੂਝਣ ਸਨਮੁਖ ਬੀਰ ਖੇਤ, ਜਸੁ ਲੋਕਾਂ ਤਿਹੁ ਵਿਚ ਸੁਣੀਂਦਾ ॥ ੨੭ ॥

ਘਾਇਲ ਘੁੱਮਣ ਸੂਰਮੇ, ਲਗਿ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਭਾਰੇ ।

ਕੋਇ ਨ ਕਿਸੈ ਪਛਾਣਦਾ, ਬੀਰ ਉੱਠ ਸਿਧਾਰੇ ।

ਭੂਤਾਂ, ਪ੍ਰੇਤਾਂ, ਗਿੱਦੜਾਂ, ਜਨੁ ਕੀਤੇ ਨਾਰੇ ।

ਗਿਰਝਾਂ ਤੇੜਨ ਮਾਸ ਨੂੰ, ਕਾਕ ਚੁੰਚ ਪਸਾਰੇ ।

ਚੌਂਸਠ ਜੋਗਣ ਆਪਣੇ, ਘੇਰ ਘੁੱਮਣ ਦੁਾਰੇ ।

ਬਾਵਨ ਬੀਰ ਬਤਾਲੀਆ, ਡਾਕ ਹਾਕਣ ਮਾਰੇ ।

ਨਾਰਦ ਸਣ ਕਲ ਧੀਅ ਨੈ, ਆ ਦਏ ਦਿਦਾਰੇ ।

ਚੌਰਾਸੀ ਸਿਧ ਨਵੇ ਨਾਥ, ਕੀਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ।

ਓਰੜਿ ਆਏ ਗਰਜ ਨਾਲ, ਘਨ ਬਰਖਣਹਾਰੇ ।

ਮਾਨੋ ਜੁੱਟੇ ਦਿੱਗ ਪਾਲ, ਭੇੜ ਕਰਸਨ ਭਾਰੇ ।

ਦਾਸ ਜਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਦਾ, ਪੈਜ ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਰੇ ॥ ੨੮ ॥

ਦੇ ਲਲਕਾਰੇ ਰਾਮਦਾਸ, ਫੇਰ ਮੁੜਿਆ ਰੋਸ ਬਢਾਇ ਕੈ ।

ਕੀਸੇ ਜੰਗੀ ਤਾਉ ਨਾਲ, ਚੁਣਿ ਭੰਗੀ ਅਣੀ ਬਣਾਇ ਕੈ ।

ਪ੍ਰੇਮੁ ਡੱਫ ਬਜਾਵਦਾ, ਡੰਡ ਬਹੁਤੀ ਉੱਚੀ ਪਾਇ ਕੈ ।

ਫੌਜੂ ਤੜਫੈ ਮੱਛ ਵਾਂਗੁ, ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇ ਕੈ ।

ਨੱਥੁ ਚੱਬੈ ਹੇਠ ਨੋ, ਧੀਰ ਦੇਇ ਜਵਾਹਰ ਧਾਇ ਕੈ ।

ਹੱਠੁ ਗੋੜੁ ਸੂਰਮੇ, ਰਣ ਅੰਦਰ ਪੈਰ ਗਢਾਇ ਕੈ ।

ਬਲਭਦੁ = ਸਣ ਸੂਰਿਆਂ, ਏਹ ਕਹਿਆ ਸੁ ਬੋਲ ਸੁਣਾਇ ਕੈ ।

ਅਗ ਲਾਕੈ ਘਰ ਆਪਣੈ, ਹੁਣ ਖੂਹੀ ਕਢੋ ਧਾਇ ਕੈ ।

ਬਸਦੇ ਸੇ ਘਰ ਸੁੱਖ ਨਾਲ, ਤੁਸਾਂ ਦਿੱਤੀ ਕਲਾ ਜਗਾਇ ਕੈ ।

ਘਰ ਆਇਆ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਪਾਸ ਰਾਜੇ ਹਰਖ ਬਢਾਇ ਕੈ ।

ਓਹ ਬਿਨਾ ਲੜਾਈ ਸੂਤ ਨਾਲ, † ਸਭ ਦੇਂਦਾ ਮੁਲਖ ਛੁਡਾਇ ਕੈ ।

ਤਸੀਂ ਭੜਥੂ ਪਾਇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ, ਫੇਰ ਚੌਕਾ ਭਿਟਿਆ ਜਾਇ ਕੈ ।

ਸਿਆਣਾ ਜੋਰਾਵਰੂ ਭੀ, ਉਹ ਰਹਿਆ ਸੀਸ ਝੁਕਾਇ ਕੈ ।

ਤੁਸਾਂ ਖੋਟ ਕਮਾਇਆ ਗੁਰੂ ਨਾਲ, ਸੋ ਭਰਣਾ ਪਇਆ ਆਇ ਕੈ ।

ਸੋ ਪਾਵਨ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ, ਜੋ ਕਰਦੇ ਕਰਮ ਬਣਾਇ ਕੈ ।

ਅਸੀਂ ਚਾਕਰ ਹਾਂ ਮਹਾਚੰਦ ਦੇ, ਸਿਰ ਦੇਵਾਂਗੇ ਰਣ ਵਿਚ ਜਾਇ ਕੈ ।

*ਤੁਣ ਦਾ, ਜੋਰ ਦਾ, ਅਰਥਾਤ—ਤੁਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਲੜਾਈ ਕਰਨਾ ਹੈ ।

† ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ, ਜਿਸ ਦੀ ਅੱਲ 'ਮੀਆਂ' ਸੀ ।

‡ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ।

ਰਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਨ, ਰਣ ਜੁੱਟਣ ਸਨਮੁਖ ਧਾਇ ਕੈ ।
 ਮੈਂ ਨਕ ਵੱਢਾਂਗਾ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ, ਜੇ ਭੱਜਣ ਕਾਲਖ ਲਾਇ ਕੈ ।
 ਫਿਰ ਕਿਆ ਵਡਿਆਈ ਕਰੋਂਗੇ, ਵਿਚ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਜਾਇ ਕੈ ।
 ਤੁਸੈਂ ਲੂਣ ਚਿਤਾਰੋ ਧਣੀ ਦਾ*, ਜੋ ਖਾਧਾ ਮਨ ਹਰਖਾਇ ਕੈ ।
 ਭੇੜਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਰਣਸਿੰਘਾ ਢੋਲ ਬਜਾਇ ਕੈ ॥ ੨੯ ॥

ਡਿੱਠਾ ਸਿੰਘਾਂ ਸਭਨਾਂ, ਬੀਰ ਆਏ ਭਾਰੇ ।
 ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ ਤਿੱਖੀਆਂ, ਵਾਢ ਵਡੇ ਕਰਾਰੇ ।
 ਜਣੁ ਸਾਵਣ ਹੜੁ ਪਾਣੀਆਂ, ਬੰਨ੍ਹ ਤੋੜੇ ਸਾਰੇ ।
 ਮਾਰਨ ਸੂਰੇ ਸੂਰਿਆਂ, ਫਟ ਵਡੇ ਕਰਾਰੇ ।
 ਡਿੱਗਣ ਵਿੱਚ ਮਦਾਨ ਦੇ, ਵਾਂਗੁ ਗੂਣ ਅੰਬਾਰੇ ।
 ਖੁਲ੍ਹੇ ਕੇਸ ਪਲੱਟ ਦੇ, ਮਦ ਪੀ ਮਤਵਾਫੇ ।
 ਲੇਟੇ ਧੂੜਿ ਵਿਰਾਜਦੇ, ਜਾਣ ਤਪੀਏ ਭਾਰੇ ।
 ਚੱਲਣ ਤੀਰ ਤੁਫੰਗ ਦੇ, ਸਪ ਖੰਭਾਂ ਵਾਰੇ ।
 ਭੰਨਣ ਚਿਲਤਾਂ ਪਾਖਰਾਂ, ਜਾਣ ਪਾਰ ਦੁਸਾਰੇ ।
 ਸਨਮੁਖ ਸੱਦੇ ਸੂਰਮੇ, ਸਭ ਖੰਗਾਂ ਧਾਰੇ ।
 ਬਰੇ ਬਰੰਗਨ ਬੀਨਕੈ, ਬੀਰ ਜੋਧੇ ਭਾਰੇ ।
 ਦੇਣ ਪਿਆਲੇ ਅਮੀ ਦੇ, ਸੀਂਚ ਮੁੱਖ ਮਝਾਰੇ ।
 ਚੜ੍ਹੇ ਬਬਾਨੀ ਜਾਇ ਕੈ, ਸੂਰ ਸੂਰਗ ਸਿਧਾਰੇ ।
 ਸੂਰ, ਮੁਨਿ, ਦੇਵ, ਅਸੰਖ ਸਿਧ, ਕਰਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ।
 ਧੰਨ ਮਾਤਾ ਧੰਨ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਸੁਤ ਜਨੇ ਕਰਾਰੇ ।
 ਧੰਨ ਸੀ ਸਾਹਿਬ ਭਗਵਤੀ, ਜਿਨ ਪਾਰ ਉਤਾਰੇ ।
 ਬੈਠੇ ਹਾਠਾਂ ਜੋੜ ਕੈ, ਬੀਰ ਲੁੱਝਣਹਾਰੇ ॥ ੩੦ ॥
 ਪੁੰਦੂਕਾਰ ਗੁਬਾਰ ਨਾਲ, ਸੁੱਧ ਰਹੀ ਨ ਕਾਈ ।
 ਪੰਨ ਸੜਾਕੇ ਸਾਰ ਦੇ, ਘਨ ਛਹਿਬਰ ਲਾਈ ।
 ਓਲੇ ਜਾਣ ਬੰਦੂਕ ਦੀ, ਛਟ ਆਖਰ ਪਾਈ ।
 ਛਪਿਆ ਵਿੱਚ ਅਕਾਸ ਦੇ, ਦਿਨ ਦਾ ਜੋ ਰਾਈ ।
 ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ, ਜੰਗ ਦੇ ਭਾਨਃ ਕਿਰਣ ਸਵਾਈ ।
 ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਬਹੁ ਬਰਛੀਆਂ, ਸੋਭ ਬਿੱਜੁਲ ਪਾਈ ।
 ਕੰਮਾਨੰ ਟੰਕਾਰ ਦੀ, ਇੰਦ ਧਨੰਃ ਚੜ੍ਹਾਈ ।
 ਕੁੰਦਣ ਰਣ ਵਿਚ ਸੂਰਮੇ, ਮੋਰ ਪਾਇਲ ਪਾਈ ।
 ਕੋਇ ਨ ਸੁਝੈ ਆਪਣੇ, ਪੁੰਦ ਸੂਰ ਸਹਾਈ ।
 ਮਾਰਨ ਵੈਰੀ ਜਾਣ ਕੈ, ਸਿਰ ਸੱਕੈ ਭਾਈ ।
 ਬਲਭਦੁ ਵਿਚ ਖੇਤ ਦੈ, ਆਣਿ ਪੁੰਮ ਮਚਾਈ ।
 ਜਿਉਂ ਗਜ ਛੁੱਟੈ ਮੱਤਿਆ, ਤੋੜਿ ਸੰਗਲ ਧਾਈ ।
 ਮਾਰੈ ਤਕ ਤਕ ਸੂਰਿਆਂ, ਰਣ ਆਖਰ ਪਾਈ ।

*ਸ਼ਾਮੀ ਦਾ, ਮਾਲਿਕ ਦਾ । †ਸੂਰਜ । ‡ਸੂਰਜ । §ਧਨੁਖ ।

(੯੫)

ਜੇਹੀ ਬੱਧੀ ਸੀਸ ਨਾਲ, ਅੰਤ ਓੜ ਨਿਬਾਹੀ ।
ਬੇਬਾਨਾਂ ਪਰ ਚਾੜ੍ਹਕੈ, ਅਪਛਰੈਂ ਸਿਧਾਈ ।

ਸਨਮੁਖ ਹੋਇ ਰਣ ਜੁਝਿਆ, ਰਾਜੇ ਦਾ ਭਾਈ ॥ ੩੧ ॥

ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਰਣ ਰਾਜਿਆਂ, ਤਲਵਾਰੀਂ ਛਹਿਬਰ ਮੱਚਦਾ ।

ਵਡ ਜੋਧੇ ਆਏ ਇੱਛ ਨਾਲ, ਹੰਕਾਰ ਖੜੋਤਾ ਨੱਚਦਾ ।

ਨਾਰਦ ਘੁੱਮਰ ਪਾਂਵਦਾ, ਸਿਉ* ਡੈਰੂ ਡੱਗ ਡਗੱਚਦਾ ।

ਚੈਸਠ ਜੋਗਣਿ ਸੰਗ ਲੈ, ਬੀਰ ਬਾਵਨ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸਦਾ ।

ਹੂਰੀਂ ਘੁੱਮਰ ਘੱਤਦੀ, ਇੰਦੁ ਬਰਖਾਂ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਰੱਚਦਾ ।

ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਅਗਾਸ ਦੇ, ਸਿਧ ਸਾਧੁ ਜੈ ਜੈ ਬੱਚਦਾ ।

ਬਲਭਦੁ ਵਿਚ ਖੇਤ ਦੇ, ਜੱਨੈਉ ਪੈਧਾ ਸੱਚ ਦਾ ।

ਆਇਆ ਸੇ ਜਗ ਜਾਣੀਐ, ਨਾਮ ਠਾਕੁਰ ਦੇ ਰੰਗ ਰੱਚਦਾ ।

ਕੈ ਸਨਮੁਖ ਮੁਖ ਖੜੱਗ ਧਾਰ, ਰਣ ਟੁਕ ਟੁਕ ਹੋਇ ਪਲੱਚਦਾ ।

ਭਉ ਸਾਗਰ ਇਹੁ ਸੰਸਾਰ ਹੈ, ਪਾਰ ਤਰਕੈ ਸੋਈ ਬੱਚਦਾ ।

ਦਰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਦਾ, ਦਿਖ ਜੋਈਂ ਚਿਤ ਲਾਲੱਚਦਾ ।

ਭੇੜਾ ਸੀ ਆਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਆ ਮਚਿਆ ਹੈ ਗੜਗੱਚ ਦਾ ॥ ੩੨ ॥

ਬਲਭਦੁ ਵਿਚ ਖੇਤ ਦੇ, ਜੁਧ ਕੀਤਾ ਮਨ ਹਰਖਾਇਕੈ ।

ਮਾਰੈ ਬੈਲੀ ਸੂਰਿਆਂ, “ਕਿਉਂ ਭੱਜੋ ਕਾਲਖ ਲਾਇਕੈ ।

ਮੀਏਂ ਸਭ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ, ਵਡ ਸਾਉ ਦਿਲ ਦਰੀਆਇਕੈ ।

ਠਾਰਾਂ ਧੜੇ ਚੰਦੇਲ ਦੇ, ਭਤ ਖਾਵਣ ਮੁੱਛਾਂ ਤਾਇਕੈ ।

ਛੱਤੀ ਟੋਲ ਕਨੈਤ ਬੀਰ, ਖਗ ਮਾਰਨ ਹੱਥ ਉਠਾਇਕੈ ।

ਤੁਸੈਂ ਸਸਤੁ ਬੱਧੇ ਜੁਧ ਨੇ, ਹੁਣ ਲੁੱਝੇ ਮਨ ਹਰਖਾਇਕੈ ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰੀ ਜਿੰਦੜੀ, ਸੇ ਜਾਵਣ ਪੈਰ ਵਗਾਇਕੈ ।”

ਤਾਨ੍ਹਾ ਸੁਣ ਕੈ ਰਾਮਦਾਸ, ਮੁੜਿ ਜੁੱਟਾ ਮੁੱਛਾਂ ਤਾਇਕੈ ।

ਕੀਸੇ ਜੰਗੀ ਆਇਆ, ਨਾਲ ਭੰਗੀ ਭੰਗ ਛਕਾਇਕੈ ।

ਫੈਜੂ ਜਾਲ ਸਮੇਟਦਾ, ਜਿਉਂ ਬਗਲਾ ਧਿਆਨ ਲਗਾਇਕੈ ।

ਨੱਥੁ ਆਇਆ ਬਸ਼ਹਿਰੀਆ, ਜਵਾਹਰ ਧੀਰ ਧਰਾਇਕੈ ।

ਪ੍ਰੇਮੁ ਅਣੀਆਂ ਵੰਡਦਾ, ਰਣਸਿੰਘਾ ਡੱਫ ਬਜਾਇਕੈ ।

ਹੱਠੁ ਗੋੜੁ ਬੋਲਦੇ, ਰਣ ਜੁੱਟੇ ਸਨਮੁਖ ਆਇਕੈ ।

ਕੁਰਛੇਤੁ ਹੋਆ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਬੀਰ ਪਾਵਨ ਸਭ ਫਲ ਭਾਇਕੈ ।

ਹੱਲਾ ਕਰੀਏ ਇਕ ਵਾਰ, ਤਲਵਾਰੀ ਹੱਥ ਚਲਾਇਕੈ ।

ਜਿਸਦੈ ਠਾਕੁਰ ਵੱਲ ਹੋਇ, ਸੇ ਜਿੱਤਗੁ ਜੰਗ ਬਣਾਇਕੈ ।

ਭੇੜਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਮਨ ਬਹੁਤਾ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇਕੈ ॥ ੩੩ ॥

ਹੱਲਾ ਕਰ ਕਹਿਲੂਰੀਏ, ਮੁੜਿ ਜੁੱਟੇ ਬਲ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ।

ਓਇ ਲਾਵਣ ਦਾਉ ਬੰਦੂਕ ਦੇ, ਤਕ ਸੂਰੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰਦੇ ।

ਤਾਉ ਕੀਤਾ ਮੀਏਂ ਰਾਮਦਾਸ, ਨਾਲ ਸਾਉ ਅਤਿ ਬਲਕਾਰ ਦੇ ।

*ਸ਼ਿਵ, ਮਹਾ ਦੇਵ ।

†ਵਾਚਦਾ, ਬੋਲਦਾ ।

ਜਿਉਂ ਕੇਹਰ ਗਰਜਣ ਮਾਰ ਨੇ, ਟੈਰ* ਫੇਰ ਨਾਲ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ।
 ਸਿੰਘ ਮੁੜਦੇ ਪਿੱਛਾਂ ਝੋਲ ਖਾਇ, ਪੀਂਘ ਝੁਟੇ ਨਾਲ ਸਹਾਰ ਦੇ ।
 ਹਥ ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ, ਪਹਿਨ ਸਾਵੇ ਖੇਲ ਬਹਾਰ ਦੇ ।
 ਬੀਰ ਲੁੱਝਣ ਜੱਫੀ ਝੱਟ ਨਾਲ, ਜਣੁ ਘੁੱਮਰ ਪਾਇ ਪਿਆਰ ਦੇ ।
 ਧੁੜਿ ਉੱਡੀ ਵਿਚ ਅਗਾਸ ਦੇ, ਸਿਉ ਨੱਚਣ ਤਾੜੀ ਤਾਲ ਦੇ ।
 ਢੋਲ ਦਮਾਮੇ ਡੁਗ ਡੁਗੀ, ਘਨ ਗਰਜਨ ਆਇ ਬਹਾਰ ਦੇ ।
 ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਪੈਜ ਰੱਖੇ, ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ।
 ਬਿਨ ਘੱਲੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਅਸੀਂ ਫਾਥੇ ਵਿਖੜੀ ਘਾਟ ਦੇ ।
 ਸਿੰਘ ਸਨਮੁਖ ਸੋਈ ਕਹੀਂਦੇ, ਦਲ ਜੁੱਟੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਮਾਰ ਦੇ ।
 ਹੁਣ ਹਿੱਮਤ ਵਡੀ ਬਹਾਦੁਰੀ, ਬੀਰ ਮਚੇ ਸਾਥ ਕਰਾਰ ਦੇ ।
 ਅਸੀਂ ਮਰਨਾ ਮਿਥਿਆ ਬੀਰ ਖੇਤ, ਪੁੰਨ ਵੱਡੇ ਖੱਗਾਂ ਧਾਰ ਦੇ ।
 ਜੋ ਜਾਵਨ ਸੂਰੇ ਹੇਤ ਨਾਲ, ਸੋ ਪਹੁੰਚਣ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ।
 ਮਨਿ ਸਿਮਰਿ ਭਗਉਤੀ ਖੜਗ ਧਾਰ, ਕਢ ਲੀਤੀ ਭੁਜ ਬਲਕਾਰ ਦੇ ।
 ਬੀਰ ਮਾਰਨ ਹੱਥ ਉਭਾਰ ਨਾਲ, ਖਗ ਤਿੱਖੇ ਕਰੜੇ ਸਾਰ ਦੇ ।
 ਮੁੜਿ ਜੁੱਟੇ ਮੀਏਂ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਮਨਿ ਛਤੀ ਧਰਮ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ।
 ਸਨਮੁਖ ਸਹੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਹਥ ਡਿਗੇ ਕਰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ।
 ਨੱਠੇ ਨੂਣ ਹਰਾਮ ਖੋਰ, ਘਰ ਬੈਠੇ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਦੇ ।
 ਫੌਜ ਭੰਨਾ ਤ੍ਰਾਸ ਖਾਇ, ਧੁੱਮ ਦਿੱਤੀ ਖੱਡ ਗੁਬਾਰ ਦੇ ।
 ਗਈ ਚੌੜੀ ਅਕਲ ਦੀ, ਹਰਨ ਵਾਂਗੂ ਵਿਛੜੀ ਡਾਰ ਦੇ ।
 ਨੱਥੁ ਜਾਲ ਸਮੁਾਲਦਾ, ਓਟ ਤਕਦਾ ਬਿਖੜੀ ਘਾਟ ਤੇ ।
 ਫਿਰ ਲੀਤਾ ਪੰਧ ਕਲੁਰ ਦਾ, ਚਿਤ ਚਿੰਤਾ ਬਹੁਤ ਚਿਤਾਰ ਦੇ ।
 ਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਦਾ, ਅਜ ਰਣ ਬਾਜ਼ੀ ਕਿਉਂ ਹਾਰਦੇ ।
 ਜਗ ਸੱਚੀ ਕਲਾ ਗੁਬੰਦ ਸਿੰਘ, ਘਰ ਜਾਂਦੇ ਬਾਤ ਚਿਤਾਰਦੇ ॥ ੩੪ ॥
 ਸੀ ਭਗੌਤੀ ਦਾਹਣੇ, ਅਜ ਹੋਈ ਸੋਢੀ ਰਾਇ ਦੀ ।
 ਜੁੱਝੇ ਮੀਏਂ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਡੰਡ ਪਉਂਦੀ ਵਡੀ ਸਿਪਾਹ ਦੀ ।
 ਭੱਜੇ ਕਾਇਰ ਖੇਤ ਛੱਡ, ਵਾਟ ਤੱਕੀ ਵਿਖੜੀ ਰਾਹ ਦੀ ।
 ਏਕੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨ ਬੋਲਦੇ, ਮਨ ਚਿੰਤਾ ਲਗੀ ਮਤਾਹ ਦੀ ।
 ਖਬਰਾਂ ਗਈਆਂ ਚਾਰ ਕੁੰਟ, ਬੀਰ ਲੁੱਝੇ ਕਰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ।
 ਸੋਨਾ ਸੈਨੀ ਦੇਂਦੜੇ, ਨਾ ਭੱਖਨ ਰਾਜੇ ਹਾਰ ਦੀ ।
 ਰੇਵਣ ਕੋਟੀਂ ਰਾਣੀਆਂ, ਸਿਰ ਪਿੱਟਣ ਕੂਕ ਪੁਕਾਰ ਦੀ ।
 ਕੰਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਛੜੇ, ਹੂਲ ਉੱਠੀ ਸੀਨੇ ਸਾਰ ਦੀ ।
 ਓਹ ਭੰਨਣ ਚੁੜੇ ਰੰਗੁਲੇ, ਸਣ ਬੰਗਾਂ ਕਰ ਠਣਕਾਰ ਦੀ ।
 ਕਿਉਂ ਲਾਵਨ ਮਹਿੰਦੀ ਰੰਗਲੀ, ਬਾਤ ਹੋਈ ਦੂਰ ਬਹਾਰ ਦੀ ।
 ਸੱਥਰ ਸੋਣਾ ਮੱਲਿਆ, ਕੁੰਜ ਕੂਕੇ ਵਿਛੜੀ ਡਾਰ ਦੀ ।
 ਫੇਰ ਨ ਆਏ ਬੰਕੜੇ, ਬਾਤ ਕਰਦੇ ਅਤਿ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ।

ਪਇਆ ਵਿਛੋੜਾ ਨਰਦ ਨੋ, ਕਿਉਂ ਪੁੱਗੈ ਕੱਚੀ ਸਾਰ ਦੀ ।
 ਰਣ ਸੂਰੇ ਮਾਰੇ ਸੂਰਿਆਂ, ਰਨ ਰੋਵੈ ਬਾਤ ਚਿਤਾਰ ਦੀ ॥ ੩੫ ॥
 ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਰਮਾਇਆ, ਬਾਤ ਰਾਜੇ ਮਨ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ।
 ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਕੋਟ ਕਲੂਰ ਤੇ, ਲੈ ਫੌਜਾਂ ਮੇਲਿ ਪਹਾੜ ਦੀ ।
 ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਗੱਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ।
 ਸਭ ਕਰਸਾਂ ਕੰਮ ਤੁਸਾਡੜੇ, ਮਨ ਧਰਸੋ ਧੀਰ ਸਹਾਰ ਦੀ ।
 ਓਇ ਬੋਲਣ ਭੜਬੂ ਪਾਇ ਕੈ, ਨਾ ਕਰਦੇ ਗੱਲ ਕਰਾਰ ਦੀ ।
 ਅਸਾਂ ਲੈਣਾਂ ਮੁਲਖ ਛੁਡਾਇ ਕੈ, ਗਲ ਇੱਕਾ ਲੱਖ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ।
 ਜੇ ਵਸਣਾ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਮੰਝ, ਤਾਂ ਤਾਇਤ ਢੂੰਡ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ।
 ਬੁਧ ਹੋਣੀ ਨੈ ਸਭ ਢਕ ਲਈ, ਗਲ ਆਵੇ ਨਾ ਨਿਰਛਾਰ ਦੀ ।
 ਘਰ ਆਇਆ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਫਿਰ ਕਰਦਾ ਗਲ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ।
 ਮਨ ਦੇ ਖੋਟੇ ਦਗੇ ਦਾਰ, ਸੇ ਪਾਵਨ ਮਨਸਾ ਧਾਰ ਦੀ ।
 ਜੇਹਾ ਬੀਜੈ ਸੇ ਲੁਣੈ, ਫਲ ਕਰਮਾ ਖੇਤੀ ਤਾਰ ਦੀ ।
 ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਘਰ ਸੱਚ ਦਾ, ਹੋਰ ਵਾਟ ਨ ਦੂਜੇ ਰਾਹ ਦੀ ।
 ਜਿਨ੍ਹੀਂ ਸੱਚ ਵਣੰਜਿਆ, ਖੇਪ ਲੱਦੀ ਵਡੇ ਮਤਾਹ ਦੀ ।
 ਓਹ ਲਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਪਰਖ ਕੈ, ਗੁਰ ਧੀਰਕ ਦਈ ਵਿਸਾਹ ਦੀ ।
 ਓਹ ਰਹੇ ਅਡੋਲ ਸੁਮੇਰ ਵਾਂਗੁ, ਓਟ ਲੀਤੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਾਹ ਦੀ ।
 ਭਾਈ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਨੋ, ਗੁਰੁ ਬਾਪੀ ਦਿੱਤੀ 'ਵਾਹ' ਦੀ ।
 ਰੱਖੀ ਲਾਜ ਗੁਬੰਦ ਸਿੰਘ, ਆਣਿ ਸੁਰਖੇ ਤੇ ਗਜਗਾਹ ਦੀ ।
 ਵੇਖੈ ਸਭ ਮਿਲਿ ਖਾਲਸਾ, ਕਰ ਸਿਫਤ ਤੇਰੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ।
 ਸਨਮੁਖ ਹੋਇਆ ਜੁੱਧ ਨੋ, ਆਂਚ ਝਾਗੀ ਬਿਖੜੇ ਸਾਰ ਦੀ ।
 ਮਾਰੀ ਜਾਇ ਬੇਚੁਕੜੀ, ਸਣ ਫੌਜਾਂ ਕਰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ।
 ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਦੀ ਮੰਡਲੀ, ਬਾਤ ਕਰਸਨ ਜੈਜੈਕਾਰ ਦੀ ॥ ੩੬ ॥
 ਸਿੱਧ ਜਤੀ ਮਿਲਿ ਨਵੇਂ ਨਾਥ, ਸਿਉ ਡੋਰੂ ਆਇ ਬਜਾਂਵਦਾ ।
 ਚੌਂਸਠ ਜੋਗਣ ਸੰਗ ਲੈ, ਬੀਰ ਬਾਵਨ ਮਨ ਹਰਖਾਂਵਦਾ ।
 ਕਿੰਨਰ, ਗੰਧਵ, ਜੱਛ, ਦੇਵ, ਬੀਨ ਨਾਰਦ ਬੇਗ ਬਜਾਂਵਦਾ ।
 ਸੁਰਪਤਿ ਚੜ੍ਹਦੇ ਬਾਨ ਦੈ, ਫੁਲ ਸੁੰਦਰ ਅਤਿ ਬਰਖਾਂਵਦਾ ।
 ਜੋ ਗਾਵੈ ਕੀਰਤਿ ਸੂਰਿਆਂ, ਮਨ ਬਾਂਛਿਤ ਸਭ ਫਲੁ ਪਾਂਵਦਾ ।
 ਧਨ ਅਰਥੀ ਲੈ ਧਨ ਅਗਲਾ, ਸੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲੈ ਸੁਖ ਭਾਂਵਦਾ ।
 ਜਮ ਕੰਕਰ ਜੋਹਿ ਨ ਸੱਕਈ, ਜੋ ਵਾਰ ਸਦਾ ਮੁਖ ਗਾਂਵਦਾ ।
 ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੱਖ ਅਕਾਲ ਦਾ, ਸੁਣਿ ਕੰਨੀਂ ਪ੍ਰੇਮ ਬਢਾਂਵਦਾ ।
 ਜੋ ਨਿੰਦਕ ਸਤਿਗੁਰ ਪੰਥ ਦਾ, ਦੁਖ ਹਿਰਦੇ ਮਨਿ ਤਪਤਾਂਵਦਾ ।
 ਇਹ ਕੀਰਤਿ ਸੁਨੈ ਸੁਹਾਵਨੀ, ਸੇ ਜੋਨੀ ਜਨਮ ਨ ਆਂਵਦਾ ॥ ੩੭ ॥
 ਜਪ ਤਪ ਜਗ ਅਨੇਕੇ ਪੁੰਨ, ਨਿਤ ਕਰੀਐ ਪ੍ਰੇਮ ਬਢਾਇਕੈ ।
 ਲਖਮੀ ਗਜ* ਗਊ ਦਾਨ ਨਿਤ, ਦੀਜੈ ਬਿਪੁ ਬੁਲਾਇਕੈ ।

*ਹਾਥੀ ।

ਅਸੁ ਮੇਧਾ ਗਜ ਮੇਧਾ ਦਾਨ, ਭੂਮਿ ਸਗਲੀ ਪੁੰਨ ਕਰਾਇਕੈ ।
 ਅਠਸਠ ਤੀਰਥ ਪੁੰਨ ਪਰਬ, ਸਭ ਵਸੁਧਾ { } ਭਰਮੀਐ ਜਾਇ ਕੈ ।
 ਕੁਰਖੇਤੁ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਣ ਦੇ, ਸਣ ਸੰਪਤਿ () ਦੇ ਹਰਖਾਇ ਕੈ ।
 ਕਾਸ਼ੀ, ਕਾਂਤੀ, ਦੁਾਰਕਾ, ਸਣ ਮਥੁਰਾ, ਮਾਇਆ ਨੁਾਇ ਕੈ ।
 ਅਯੁਧਯਾ ਵਡੀ ਅਵੰਤਿਕਾ, ਵਡਭਾਗੀ ਪਰਸੈ ਆਇ ਕੈ ।
 ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਸੁਨ ਹੈ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰ, ਯਾ ਉਚਰੈ ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਾਇ ਕੈ ।
 ਸੇ ਪਾਵੈ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ, ਮਨ ਬਾਂਛਿਤ ਸਭ ਫਲ ਆਇ ਕੈ ।
 ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਜਸ ਰਹਿਆ ਜਗ ਵਿਚ ਛਾਇ ਕੈ ।
 ਜੋ ਲੈ ਧਰਤਿ ਅਕਾਸ ਹੈ, ਭਾਗ ਜਾਗੈ ਮਸਤਕ ਆਇ ਕੈ ।
 ਮੈਂ ਕਿਆ ਸਾਲਾਹਾਂ ਤੁੱਧ ਮੁਖ, ਇਕ ਰਸਨਾ ਰਸ ਸਰਸਾਇ ਕੈ ।
 ਕਵਿ ਮੰਡਲ ਮਾਨਸ ਹੰਸ ਹੈ, ਬਗ ਵੈਸੇ ਕਿਹ ਬਿਧਿ ਜਾਇ ਕੈ ।
 ਜਬ ਦਯਾ ਕਰੈ ਸੁਭ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕੀ, ਹੰਸ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਾ ਪਾਇ ਕੈ ।
 ਹੋਂ ਕਰਤਾ ਕਰਮ ਨ ਜਾਣਦਾ, ਗਣ ਗਿਣਤੀ ਛੰਦ ਬਣਾਇ ਕੈ ।
 ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸਤਿ, ਛਾਪ ਲੀਤੀ ਭਗਤਿ ਕਰਾਇ ਕੈ ।
 ਕਲਿਜੁਗ ਰਾਜ ਗੁਬੰਦ ਸਿੰਘ, ਦਸ ਜਾਮੇ ਧਾਰੇ ਆਇ ਕੈ ।
 ਵਾਸੀ ਸੀ ਆਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਸਤਿ ਝੁਲਣ ਝੰਡੇ ਸੁਹਾਇ ਕੈ ।
 ਭੈਨ ਦਿਸੈ ਸ੍ਰੀ ਜਗ ਮਾਤ ਦਾ [], ਤੁੰਗਾ ਪਾਵਨ ਨਿਕਟ ਬਣਾਇ ਕੈ ।
 ਇਕ ਸੰਤਨ ਆਗੇ ਬੇਨਤੀ, ਕਹਿ ਦੀਨੀ ਕੂਕ ਸੁਣਾਇ ਕੈ ।
 ਮੈਂ ਮਾਂਗੋ ਤੁਮਰੀ ਚਰਨ ਧੂੜ, ਲੇ ਰਾਖੋਂ ਮਸਤਕ ਚਾਇ ਕੈ ।
 ਤੁਮ ਦੇਹੁ ਦਿਆ ਕਰ ਦਾਸ ਕੈ, ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ ਬੇਗ ਬੁਲਾਇ ਕੈ ।
 ਜਮ ਕੰਕਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭੁ ਰਾਖੀਐ, ਮਨ ਇੱਛਾ ਉਪਜੀ ਆਇ ਕੈ ।
 ਵਾਹਗੁਰੂ ਜਗ ਤੁਲਹੜਾ, ਗੁਰ ਖੇਵਟ ਦਿਯੋ ਬਤਾਇ ਕੈ ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕੀ ਸਰਨ ਗੋਬੰਦ ਸਿੰਘ, ਉਹ ਘਾਟੀ ਲੰਘੇ ਜਾਇ ਕੈ ।
 ਘਾਟ ਜਗਾਤੀ ਧਰਮ ਰਾਇ, ਕਰਿ ਆਦਰ ਦੀਏ ਪੁਚਾਇ ਕੈ ।
 ਓਇ ਪਹੁੰਚੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਤੀ, ਜਾਇ ਬੈਠੇ ਮਨ ਹਰਖਾਇ ਕੈ ।
 ਓਇ ਆਵਣ ਜਾਣਾ ਮੇਟਕੈ, ਵਿੱਚ ਜੋਤੀ ਰਹੇ ਸਮਾਇਕੈ ।

੧੦੦੦

੮

੬੦

੯

ਸੰਮਤ ਸਹਸ ਜੁ ਸਿਧ ਗਨ, ਸਠ ਉਪਰ ਰਸ* ਸਰਸਾਇਕੈ ।
 ਰਾਜੇ ਮਹਾਚੰਦ ਨੇ ਜੁੱਧ ਕੀਤਾ, ਗੁੱਸਾ ਖਾਇਕੈ ।
 ਮਾਰਿਆ ਡੰਕਾ ਖਾਲਸੇ, ਤਲਵਾਰੀ ਹੱਥ ਦਿਖਾਇਕੈ ।
 ਜੈਸੀ ਮਨ ਮੈਂ ਬੁੱਧ ਥੀ, ਕਹਿ ਦੀਨੀ ਦਾਸ ਸੁਣਾਇਕੈ ।
 ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਚਾਰਿਤੁ ਲਿਖਿ, ਵਾਰ ਉਚਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਾਇਕੈ ।
 ਫਤੇ ਭਈ ਗੋਬੰਦ ਸਿੰਘ, ਜੁੱਧ ਜੀਤਯੋ ਡੰਕ ਬਜਾਇਕੈ ॥ ੩੮ ॥

† ਅਸੁ (ਘੋੜੇ) ਦਾ ਮੇਧ (ਜੱਗ), ਜਿਸ ਵਿਚ ਘੋੜਾ ਵੱਢਕੇ ਹਵਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
 ‡ ਗਜ (ਹਾਥੀ) ਦਾ ਮੇਧ (ਜਗ) । § ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ੬੮ (ਅੱਠਾਂ ਉਤੇ ਸੱਠ) ਤੀਰਥ । { } ਪ੍ਰਿਥਵੀ ।
 () ਧਨ (ਸੰਪੱਤਿ) ਸਹਿਤ [] ਨੈਣਾ ਦੇਵੀ ਦਾ । † ਚੋਟੀ । * ਸੰਮਤ ੧੮੬੬ ਬਿ: । † ਵਧਾਕੇ ।

੨. ਵਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ (ਨਲਵੇ) ਦੀ (ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ)

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ (੧) ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਬੰਗਾ ਨਿਵਾਸੀ ਦਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ, (੨) ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੀ ਸੀਹਰਫੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ (੩) ਕਵੀ ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸੀਹਰਫੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਅਸਲ ਪ੍ਰਤੀ ਜੋ ਛਪੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਫਰਕ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਕਵੀ ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਬਕ ਵਜ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੀ ਹੈ—ਪਰ ਅਧੂਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ। ਇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ।

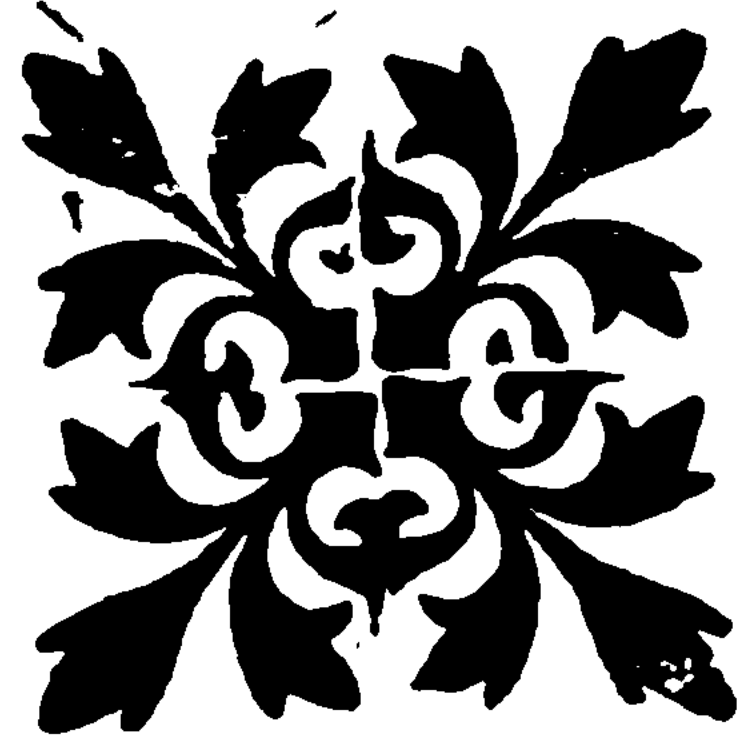
ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਰਨੈਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਉੱਥੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਂਕ ਬਿਠਾਈ ਸੀ। ਜਮਰੋਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੜੀ ਬਹਾਦੁਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ, ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੮੩੭ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਨ ੧੮੩੪ ਈ: ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਪਿਸ਼ੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਵੀ ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਟਾਲੇ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਜਾਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਟਾਲੇ ਪਧਾਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਮਾਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿਸ਼ੌਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰੇ ਪਰ ਥੋੜ ਦਿਲਾ ਜਮਾਦਾਰ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਲੇਲੂੜੀਆਂ ਕੱਢਣ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵੇ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਜਾਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਕੋਟਲੀ, ਭਾਂਡੇਵਾਲ, ਹਾਂਸਲੋਵਾਲ ਆਦਿ ਥਾਵੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਟਕੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜ ਤਾਰ ਤੇ ਫੇਰ ਪਿਸ਼ੌਰ ਉਤੇ ਜਾ ਧਮਕਿਆ। ਫਤਹ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦ ਕਦਮ ਚੁੰਮਦੀ ਰਹੀ। ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਮਰੋਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਉਸ ਦੀ ਛੇਕੜਲੀ ਲੜਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗੂ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ।

ਜਮਰੋਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹਾਲ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ੨੬ਵੀਂ ਬੈਂਤ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਹੀ ਤੁਕਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੇ ਫਟੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਬਾਕੀ ਵਾਰ ਅਸਲ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਗਾਇਬ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

(੧੦੦)

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਵਾਰ ਅਧੂਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਾਲ, ਜਿਤਨੇ ਕੁ ਆ ਸਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਜੋ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਧੂਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਅਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਲੇਖਕ ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਕੌਣ ਤੇ ਕਿਥੋਂ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ, ਇਹ ਪਤਾ ਕਿਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲਗਿਆ । ਸਿਰਫ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ਮਾਝੇ ਦਾ ਜੰਮ-ਪਲ ਸੀ ਤੇ ਵਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੈਂਤ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਵੀ ਦਾ ਭਗਤ ਵੀ ਸੀ । ਜੇ ਕਿਤੋਂ ਪੂਰੀ ਵਾਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲ ਥਾਂ ਠਿਕਾਣੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇ ।

ਵਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਲਿਖਯਤੇ

(ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ)

ਅਲਫ ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲਈਏ,
 ਤੇਰਾ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਨਾਮ ਧਿਆਈਏ ਜੀ ।
 ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਹੈਂ ਜੰਗ ਕਰਨ ਹਾਰੀ,
 ਜੇ ਵਰ ਮੰਗੀਏ ਸੋਈ ਫਲ ਪਾਈਏ ਜੀ ।
 ਤੂੰ ਹੋਇ ਦਿਆਲ ਮੇਰੀ ਬਾਕ ਬਾਨੀ,*
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਸ ਸੁਣਾਈਏ ਜੀ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਮਾਤਾ,
 ਪੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜੁੱਧ ਸੁਣਾਈਏ ਜੀ ॥ ੧ ॥
 ਅਲਫ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਤੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰਕੇ,
 ਜਾਇ ਵਿਚ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਪਾਇਆ ਈ ।
 ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ‡ ਜਦ ਜਾਇ ਬੈਠੀ,
 ਪਾਸ ਸਭ ਮੁਸਾਹਬ ਸਦਾਇਆ ਈ ।
 ਪਿਸ਼ੌਰ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੀ,
 ਜਮਾਦਾਰ§ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਫਰਮਾਇਆ ਈ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਪਿਸ਼ੌਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ,
 ਜਮਾਦਾਰ ਨੇ ਖੈਫ ਬਡ ਖਾਇਆ ਈ ॥ ੨ ॥
 ਬੇ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਗੁਸਾ ਖਾਇਕੇ ਜੀ,
 ਮੇਰੀ ਅਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਕੀਤੀ ।
 ਸਭੇ ਰਹੇ ਮੁਸਾਹਬ ਨੀ ਕੋਲ ਬੈਠੇ,
 ਮੇਰੀ ਜ਼ਾਹਰ ਹਕੀਕਤ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੀਤੀ ।
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਜਦ ਬਾਹਰ ਆਇਆ,
 ਦੋਹਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਜੇੜੀ ਜਮਾਦਾਰ ਆਖੀ,
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਮੰਨ ਲੀਤੀ ॥ ੩ ॥
 ਤੇ ਤਮਕ ਲਗੀ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੂਲੇ,
 ਜਮਾਦਾਰ ਨੂੰ ਆਖ ਸੁਣਾਵਦਾ ਈ ।
 ਇਕ ਗੱਲ ਜਮਾਦਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਕੇ,
 ਇਹ ਅਰਜ਼ ਸਰਕਾਰੇ ਸੁਣਾਵਦਾ ਈ ।

*ਸਰਸ੍ਰੁਤੀ ਦੇਵੀ । †ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ । ‡ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ।
 §ਜਮਾਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ।

ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਿਸ਼ੌਰ ਜਾਵਾਂ,
 ਜਮਾਦਾਰ ਬੇਂ ਗੱਲ ਹਟਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸੁਣੇ ਕਾਬਲ ਗਈਆਂ ਖਬਰਾਂ,
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਸ਼ੌਰ ਨੂੰ ਆਂਵਦਾ ਈ ॥ ੪ ॥
 ਸੇ ਸੱਦ ਕੇ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੀ,
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬਹਾਇਆ ਈ ।
 ਕਲਗੀ ਜਿਗਾ ਤੇ ਢਾਲ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕੇ,
 ਸਿਰੋਪਾਉ ਤਾਂ ਖੂਬ ਸੁਹਾਇਆ ਈ ।
 ਨਿਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੁਲੇ,
 ਥਾਪੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰ ਭਿਜਵਾਇਆ ਈ ।
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਚੜ੍ਹਤ ਕੀਤੀ,
 ਡੇਰਾ ਕੋਟਲੀ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਈ ॥ ੫ ॥
 ਜੀਮ ਜਮਾ ਕਰਕੇ ਸਭ ਫੌਜ ਤਾਈਂ,
 ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਦਰ ਕੂਚ ਕਰਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਅੱਠਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦੇਇ ਛੁੱਟੀ,
 ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਭਾਡੇਵਾਲ ਪਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਲੋਕ ਤਰਸਦੇ ਨੀ ਮੁਖ ਵੇਖਣੇ ਨੂੰ,
 ਨਹੀਂ ਗੁੱਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਅਸਬਾਬ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ,
 ਡੇਰਾ ਹਾਂਸਲੇ ਵਾਲ ਜਾ ਪਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੬ ॥
 ਹੇ ਹੱਸ ਕਹਿੰਦਾ ਜਮਾਦਾਰ ਤਾਈ,
 ਤੁਸੀਂ ਪਿਛੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲ ਜਾਈਏ ਜੀ ।
 ਰਹੇ ਜੀਵਦੇ ਮਿਲਾਂਗੇ ਫੇਰ ਮੁੜ ਕੇ,
 ਸਾਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਫੁੱਤੇ ਬੁਲਾਈਏ ਜੀ ।
 ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਦਰ ਕੂਚ ਕਰਵਾਇਕੇ ਜੀ,
 ਪੰਜੇ ਸਾਹਿਬ ਸੰਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਈਏ ਜੀ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਜੀ,
 ਫੁੱਤੇ ਕਰ ਪਿਸ਼ੌਰ ਨੂੰ ਧਾਈਏ ਜੀ ॥ ੭ ॥
 ਖੇ ਖਾਨ ਮਲੂਕ ਜੋ ਬਹੁਤ ਡਿੱਠੇ,
 ਏਹੁ ਜੇਹਾ ਵਰਿਆਮ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਹੋਇਆ ।
 ਫੌਜ ਸਭ ਲੰਘਾਈ ਸੂ ਬੇੜੀਆਂ ਤੇ,
 ਹਾਥੀ ਅਟਕ ਦੇ ਵਿਚ ਜਾ ਗਾਹਣ ਢੋਇਆ ।
 ਪਾਰ ਲੰਘ ਕੇ ਢਿੱਲ ਨਾ ਜਰਾ ਕੀਤੀ,
 ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਢੁਡੇਰ ਦੇ ਪਾਸ ਢੋਇਆ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸਜਾਦੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰ ਕੇ,
 ਪੰਜਤਾਰ ਮਾਰਨੇ ਦਾ ਦੂਲੇ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਹੋਇਆ ॥ ੮ ॥

ਦਾਲ ਦੇਖ ਸਮਿਆਨ ਪਹਾੜ ਦਾ ਜੀ,
ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਗਲੇ ਅੱਗੇ ਪਾਇਆ ਈ ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਜਾਦੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰ ਕੇ,
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਾਸ ਸਦਾਇਆ ਈ ।
ਕੰਪੂ ਤੋਪਖਾਨਾ ਸਭ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ,
ਏਹੁ ਹੁਕਮ ਸਰਕਾਰ ਫਰਮਾਇਆ ਈ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਜਦ ਹੋਏ ਕੱਠੇ,
ਫਤੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਬਹੁ ਪਾਇਆ ਈ ॥ ੯ ॥
ਜ਼ਾਲ ਜ਼ਰਾ ਭੀ ਢਿਲ ਨ ਕੀਤੀਆ ਸੂ,
ਪਲਟਨ ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਠੇਰੀ ਚਾੜੀਆ ਸੂ ।
ਕੋਲੋਂ ਹੋਰ ਡੇਰੇ ਨਹੀਂ ਖਬਰ ਕੀਤੀ,
ਰਾਤੇ ਰਾਤ ਪੰਜਤਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੂ ।
ਆਣ ਚਲਣ ਲਗਾ ਜਦੋਂ ਤੋਪਖਾਨਾ,
ਅਗੋਂ ਸਭੇ ਜਾ ਤੋਪਾਂ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਸੂ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਦੂਲੋਂ ਜਸ ਤੇਰਾ,
ਪਾਸ ਬੈਠ ਪੰਜਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਿਆ ਸੂ ॥ ੧੦ ॥
ਰੇ ਰੂਬਰੋ ਸੱਦ ਹਲਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ,
ਅਰਜ਼ੀ ਲਿਖ ਸਰਕਾਰੇ ਪੁਚਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਖੁਸ਼ੀ ਬਹੁਤ ਹੋਈ ਦਿਲ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ,
ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰ ਕੋਠੇ ਜਾ ਪਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਕੰਪੂ ਹੋਇਆ ਵਿਦਿਆ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ,
ਜਦੋਂ ਸ਼ੇਰ ਆ ਕੇ ਡੇਰਾ ਲਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ,
ਓਥੇ ਪਲਟਣਾਂ ਤਲਬ ਵਰਤਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੧੧ ॥
ਯੇ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਨੂੰ,
ਫਤੇ ਕਰ ਪੰਜਤਾਰ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਿਆ ।
ਧਮਕ ਲਗੀ ਹੈ ਵਿੱਚ ਵਿਲਾਇਤਾਂ ਦੇ,
ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹ ਡੇਰਾ ਲੰਡਿਓਂ ਪਾਰ ਕਰਿਆ ।
ਪਾਰ ਲੰਘ ਕੇ ਦੂਲੋਂ ਨਾ ਢਿੱਲ ਕੀਤੀ,
ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਫਰਮਾਇ ਦੇ ਵਿਚ ਕਰਿਆ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਛਬਿ ਸੋਹਣੀ,
ਧੌਂਸਾ ਮਾਰ ਪਿਸ਼ੌਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੜਿਆ ॥ ੧੨ ॥
ਸ਼ੀਨ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗੂ ਭਬਕ ਮਾਰ ਕੇ ਜੀ,
ਫੌਜਾਂ ਬਾਗ ਦੇ ਪਾਸ ਖਲਵਾਈਆਂ ਸੂ ।
ਜਮਾਦਾਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ,
ਛੈਣੀ ਮਾਨਾਂ ਦੀ ਜਾਇ ਉਤਰਾਈਆਂ ਸੂ ।

ਅਲੀ ਮਰਦ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆਪ ਬੈਠਾ,
 ਛੈਣੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜਾਂ ਉਤਰਾਈਆਂ ਸੂ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਦਸਵੇਂ ਦਿਨ ਉਥੋਂ,
 ਫੇਰ ਅੱਗੇ ਦੀ ਬਾਤ ਚਿਤਾਰੀਆ ਸੂ ॥ ੧੩ ॥
 ਸ਼ੀਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ,
 ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅਰਜ਼ ਸੁਣਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਦੂਲੋ ! ਤੇਰਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇ,
 ਸਾਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਏ ਬਹੁਤ ਅਕਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਕੱਠੇ ਹੋਇਕੇ ਸਾਬ ਤਿਆਰ ਸੱਭੇ,
 ਜਮਰੋਦ ਦਾ ਮੁਲਖ ਵਿਖਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਕਾਬਲ ਗਈਆਂ ਖਬਰਾਂ,
 ਖਹਿਬਰ ਬੂਹੇ ਉਤੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਪਾਂਵਦੇ ਨੀ ॥ ੧੪ ॥
 ਸੁਆਦ ਸੱਦ ਕੇ ਸਭਨਾਂ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ,
 ਪਾਸ ਬੈਠ ਕੇ ਬੇਦ ਪੁਛਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸੁਭ ਲਗਨ ਤੇ ਘੜੀ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਜੀ,
 ਗੁੜ ਵੰਡ ਕੇ ਤੇਲ ਚੁਆਂਵਦਾ ਈ ।
 ਉਥੇ ਸਭ ਮੁਸਾਹਬ ਨੀ ਹੋਏ ਕੱਠੇ,
 ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਫਰਮਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਘੱਤ ਕੇ ਜੀ,
 ਮੁੜ ਛਾਵਣੀ ਨੂੰ ਫੇਰਾ ਪਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੧੫ ॥
 ਜੇ ਜੋੜਦਾ ਹੈ ਹੱਥ ਦਿਨੇ ਰਾਤੀਂ,
 ਮੇਰੀ ਰੱਖੀ ਭਗਵਤੀ ਤੂੰ ਲਾਜ ਮਈਆ ।
 ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਜਾਦੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤਾਈਂ,
 ਲਿਖ ਟੋਰਿਆ ਸੂ ਮੇਰੀ ਵਲ ਭਈਆ ।
 ਆਪ ਆਵਣੇ ਦਾ ਕੋਈ ਢੱਬ ਨਾਹੀਂ,
 ਏਥੇ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੁੱਧ ਸਮਿਆਨ ਭਈਆ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਜਮਰੋਦ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਪਾਇਆ,
 ਏ ਖਬਰਾਂ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਵਿਚ ਗਈਆਂ ॥ ੧੬ ॥
 ਤੇ ਤੋਬਾ ਪੁਕਾਰਦੇ ਤੁਰਕ ਸੱਭੇ,
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਖੰਫ ਆਵੇ ।
 ਖਹਿਬਰ ਵਾਲਿਆਂ ਘੱਲਿਆ ਕਾਬਲੀਆਂ ਨੂੰ,
 ਫੌਜਾਂ ਘਲੋ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਭੀ ਰਹਿ ਆਵੇ ।
 ਜੇ ਕਰ ਫੌਜਾਂ ਨਾ ਘਲੋ ਹਮਰਾਹ ਸਾਡੀ,
 ਖੈਬਰ ਮਾਰ ਡੇਰਾ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਦੁਰਾਨੀ ਸਭ ਹੋਏ ਕੱਠੇ,
 ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਸੋਈ ਜੇੜੀ ਰੱਬ ਭਾਵੇ ॥ ੧੭ ॥

ਜੋਇ ਜਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਮੁਸਲਮਾਨੀ,
 ਡੇਰਾ ਆਇ ਗਲੇ ਅਗੇ ਪਾਇਆ ਈ ।
 ਛੋਣੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰੋਜ਼ ਬਰੋਜ਼ ਖਬਰਾਂ,
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਫੇਰ ਆਇਆ ਈ ।
 ਦੂਲੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਜ਼ਰਾ ਨਾ ਢਿੱਲ ਕੀਤੀ,
 ਮੁੱਖ ਦੇਵੀ ਦਾ ਵਰਤ ਰਖਾਇਆ ਈ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸੁਣੇ ਖਬਰਾਂ ਜੁੱਧ ਦੀਆਂ,
 ਤੋਪਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਤੁਰਕ ਭਜਾਇਆ ਈ ॥ ੧੮ ॥
 ਐਨ ਆਨ ਲੱਗੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਮੋਰਚੇ ਜੀ,
 ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰਦਾ ।
 ਸੱਠ ਸਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਦੁਰਾਨੀ ਆਏ,
 ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰੇ ਭੀ ਅਰਜ ਲਿਖਦਾ ।
 ਫੌਜਾਂ ਘਲੋ ਹਮਰਾਹ ਸਿਤਾਬ ਸਾਡੀ,
 ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਸੀ ਤੁਰਤ ਚੜ੍ਹਦਾ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਖੂਬ ਲੜਿਆ,
 ਮਾਰ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਸਥਰ ਵਿਛਾਇ ਧਰਦਾ ॥ ੧੯ ॥
 ਗਾਫ ਗੌਰ ਕਰਦਾ ਵੱਡੀ ਬਾਹਮਣਾਂ ਦੀ,
 ਗਰੀਬ ਦੇਖਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕਰਦਾ ।
 ਸਤਜੁਗ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਕਰਨ ਹੋਇਆ,
 ਤੇਹਾ ਪੁੰਨ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਕਰਦਾ ।
 ਐਡਾ ਪੁੰਨੀ ਤੇ ਦਾਨੀ ਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ,
 ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੁਣ ਕੇ ਜਸ ਲੋਕ ਕਰਦਾ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੁਣ ਕੇ,
 ਤੁਰਕ ਸੰਦੜਾਂ ਤੇਜ ਹੁਣ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ॥ ੨੦ ॥
 ਫੇ ਫੌਜ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜਦਾ ਜੀ,
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਜੇ ਅਰਜ ਕਰਦਾ ।
 ਬਖਸ਼ੋ ਗੁਨਾਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ,
 ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗਰੀਬ ਜੀ ਆਨ ਧਰਦਾ ।
 ਤੁਸੀਂ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ,
 ਹੁਕਮ ਮੰਨਕੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਰਦਾ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਕਹੇ ਸੁਣੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ,
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਹੁਣ ਆਪ ਚੜ੍ਹਦਾ ॥ ੨੧ ॥
 ਕਾਫ ਕਮਰ ਕਸੀ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਜੀ,
 ਸਭ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਓ ਸੂ ।
 ਧੌਂਸਾ ਮਾਰਕੇ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਿਆ,
 ਬਾਹਰ ਸਭ ਅਸਬਾਬ ਧਰਵਾਇਓ ਸੂ ।

ਤੁੰਮਣਦਾਰ ਸੇ ਫੌਜ ਦੇ ਚਾਰ ਦੂਲੇ,
 ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਬਹੁ ਪਾਇਓ ਸੂ ।
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਤਪ ਭਾਰਾ,
 ਪਟ ਮੋਰਚਾ ਪਿਛੇ ਹਟਾਇਓ ਸੂ ॥ ੨੨ ॥
 ਗਾਫ ਗੌਰ ਕਰਦਾ ਵਡੀ ਫੌਜ ਦੀ ਜੀ,
 ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿੱਚ ਖਲਿਹਾਰਿਆ ਈ ।
 ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦਿੱਤੀ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੀ,
 ਜਮਾਦਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਿੰਗਾਰਿਆ ਈ ।
 ਫੌਜਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੈਨ ਬਰੋਬਰੀ ਜੀ,
 ਅੱਗੇ ਹੋਇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਤੋਰਿਆ ਈ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਰਸਾਲੇ ਨੂੰ ਕੁੱਦ ਪਏ,
 ਫੌਜ ਆਪਣੀ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ ਈ ॥ ੨੩ ॥
 ਲਾਮ ਲੱਗੇ ਤੁਰਕ ਭਾਂਜ ਖਾਣ ਅਗੇ,
 ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲਦੇ ਜੀ ।
 ਫੌਜਾਂ ਮੱਲ ਲਈਆਂ ਫੌਜ ਆਪਣੀ ਨੇ,
 ਉਤੇ ਆਈਨ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਖਲਾਰਦੇ ਜੀ ।
 ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ,
 ਤੁਰਕਾਂ ਮਾਰਕੇ ਹੇਠ ਲਤਾੜਦੇ ਜੀ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਇਕ ਬੁਰੀ ਕੀਤੀ,
 ਗੋਲਮਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਰਨੇ ਸੀ ॥ ੨੪ ॥
 ਮੀਮ ਮੌਤ ਨਾ ਜਾਣਦਾ ਕੇਹੀ ਹੁੰਦੀ,
 ਤੇਗਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਜੁੱਧ ਦੇ ਵਿਚ ਵੜਦਾ ।
 ਹੋਰ ਫੌਜ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ,
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੁਰਾ ਅਗੇ ਹੋਇ ਲੜਦਾ ।
 ਫੌਜ ਜਾਇ ਲਗੀ ਤੰਬੂ ਲੁੱਟਣੇ ਨੂੰ,
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਮਨੁ ਕਰਦਾ ।
 ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਫਿਰੰਗਣ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਜੀ,
 ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਵਿਚ ਬਰੂਦ ਸੜਦਾ ॥ ੨੫ ॥
 ਨੂਨ ਨੱਸ ਗਏ ਪਹਿਲੇ ਤੁਰਕ ਉਥੋਂ,
 ਫੇਰ ਆਇ ਇਕੱਠ ਕਰਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਗੁੱਸਾ ਖਾਇਕੇ ਖਿੱਚ ਤਲਵਾਰੀਂ ਲਈਆਂ,
 ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਹੀ ਬਹੁਤ ਪੁਕਾਰਦੇ ਨੀ ।
 ਹਲਾ ਕੀਤਾ... ..

 ॥ ੨੬ ॥

੮. ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ

ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਭੱਟ

ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਾਵਯ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਪੱਖੀ ਜਿਹਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਾ ਪੰਜ-ਸਾਲਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਸੰਨ ੧੮੩੯ ਤੋਂ ੧੮੪੩ ਈ: ਤਕ) ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵਯ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਭੱਟ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਵੀ ਮਥਰਾ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਬੰਦੀ ਜਨ ਸੀ।

ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਕਾਲ ਸੰਮਤ ੧੮੭੯ ਬਿ: ਤੋਂ ੧੯੧੯ ਬਿ: ਤਕ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਖੋਜੀ ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਚੰਦ ਸ਼ੁਕਲ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਕਵੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੧੯ ਬਿ: ਵਿਚ 'ਭਕ੍ਰਿ ਭਾਵਨ' ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। (ਦੇਖੋ, ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿੱਤਯ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫ਼ਾ ੩੪੯) ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ—ਰਸਿਕਾਨੰਦ (ਅਲੰਕਾਰ), ਰਸਰੰਗ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੋ ਨਖ ਸਿਖ, ਦੂਸ਼ਣ ਦਰਪਣ, ਗੋਪੀ ਪਚੀਸੀ, ਰਾਧਾ ਮਾਲਵ ਮਿਲਨ, ਰਾਧਾ ਅਸ਼ਟਕ (ਗੀਤਿ ਗ੍ਰੰਥ), ਦਸ ਅਵਤਾਰ (ਪੁਰਾਣਕ), ਹਮੀਰ ਹਠ, ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ (ਇਤਿਹਾਸਕ), ਸਾਹਿੱਤਯ ਦਰਪਣ, ਸਾਹਿੱਤਯ ਭੂਖਣ (ਸਾਹਿੱਤਯਕ) ਸਿੰਗਾਰ ਦੋਹਾ, ਸਿੰਗਾਰ ਕਬਿਤ (ਸਿੰਗਾਰਕ) ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਚਾਸਾ (ਪੰਚਾਸ਼ਿਕਾ) ਆਦਿ। (ਨਗੋਂਦ ਨਾਥ ਵਸੂ, ਹਿੰਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼, ੬, ਸਫ਼ਾ ੭੩੭, ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸਾਗਰ, ਭੂਮਿਕਾ ਸਫ਼ਾ ੧੬੬, ਸ਼ੁਕਲ, ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿੱਤਯ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫ਼ਾ ੩੪੯, ਸ: ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ ੧੩੦੯ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਿਮਾ ਹਥ ਲਿਖਿਤ ਪ੍ਰਤੀ (੧੮੩੮) ਅੰਗ 'ਗ'।)

ਗਵਾਲ ਕਵੀ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿੱਤਯ ਵਿਚ ਬੜਾ ਪ੍ਰਬੀਣ ਸੀ ਤੇ ਬਹੁਤੀ ਸਿੰਗਾਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਮੀਰੀ ਤੇ ਰਸ-ਬਿਲਾਸ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਡੁਲ੍ਹੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੱਕੜ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰੂ ਪਣੇ ਦਾ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵੇਂ ਸਾਫ਼ ਝਾਵਲਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ਾਟਨ ਇਸ ਕਵੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਤੇ ਚੋਖਾ ਪਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਜਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਗੁਜਰਾਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਮ ਵਰਤੇ ਹਨ।

ਬਿਲਾਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਹਾਸ ਰਸ ਬਿਲਾਸ ਨਾਮੀ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਰਿਹਾ ਸੀ (ਦੇਖੋ, ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਫ਼ੇ ੧੮੪-੮੫)। ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਵੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਸੇਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਸਰਦਾਰ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੋਲ

ਨਾਭੇ ਰਿਹਾ ਸੀ । (ਦੇਖੋ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ ੧੩੦੯ ਅਤੇ ਗੁਰ ਮਹਿਮਾ ਅੰਕ 'ਗ') ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ਨਾਮੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਵੀ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦੇ ਪਾਸ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ, ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਪੰਡਿਤ ਜਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੦੧ ਵਿਚ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੀ, ਲਖਿ ਇੱਛਾ ਅਨਰੂਪ ।
 ਸੀ ਜਲਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੈ, ਕਿਯੋ ਵਿਚਾਰ ਅਨੂਪ ॥ ੪ ॥
 ਸੀ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ।
 ਜੋ ਲਹੌਰ ਲੀਲਾ ਭਈ, ਤੇ ਵਰਨੋ ਕਵਿ ਗਾਲ ॥ ੫ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਪੰਡਿਤ ਕੇ ਹੁਕਮ ਸੁਨਿ, ਉਪਜਯੋ ਹਿਯ ਮੈਂ ਮੋਦ ।
 ਤਬ ਹਵਾਲ ਜਾਚਯੋ ਸਕਲ, ਰਾਚਯੋ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ॥ ੬ ॥

੧ ੦ ੯ ੧

ਸੰਬਤ ਸਸਿ ਨਭ ਨਾਗ ਸਸਿ*, ਸੰਬਤ ਸੁਕਲ ਸੁਮੋਦ ।

ਤਿੱਥਿ ਸੁ ਅਸ਼ਟਮਿ ਭੋਮ ਕੋ, ਪ੍ਰਗਟਿਯੋ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ॥ ੭ ॥

ਗੁਰ ਪੰਚਾਸ਼ਿਕਾ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ, ਜੋ ਕਵੀ ਨੇ ਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਨਾਭੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਰਚੀ ਸੀ, ਸੰਮਤ ੧੯੧੭ ਬਿ: ਹੈ ।

ਕਵੀ ਗੁਲ ਦੀ ਸਿੰਗਾਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ, ਜੋ ਕਵੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ, ਹਾਸ ਰਸ ਬਿਲਾਸ ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਿੰਨ ਕਬਿੱਤ ਹੋਰ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

“ਏਕ ਦਿਨ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕੋ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਸੇ ਬਿਠਲਾਯਾ ਐਰ ਕਹਾ—“ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਕੀ ਬਖਤ ਕੀ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਸੁਨਾਇਯੇ । ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕੋਈ ਕਾਨਾ ਕਹ ਲੇਤਾ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਉਸ ਕੋ ਮਾਰ ਗਰਤਾ, ਤਬ ਕਵੀਸ਼ਰ ਕਹਤਾ ਹੈ:—

ਜਾ ਦਿਨ ਤੇ ਕੀਨੋ ਹੈ ਪਯਾਨ ਸੁਰ ਲੋਕ ਹੁੰ ਕੇ,
 ਤਾ ਦਿਨ ਤੇ ਸ਼ੋਕ ਹੁੰ ਕੇ ਜੋਰ ਜਗ ਜਾਨੇ ਹੈਂ ।
 ਧਰਮ ਧਰਾ ਤੇ ਧਸਿ ਕੀਨੋ ਹੈ ਪਤਾਲ ਵਾਸ,
 ਦਯਾ ਸੁਖ ਸੰਪਤਿ ਨ ਲੇਸ ਫਿਰ ਆਨੇ ਹੈਂ ।
 ਕਹੈ ਕਵਿ ਗਵਾਲ ਕੀਤਿ ਗਈ ਹੈ ਵਿਲਾਯ ਹਾਯ,
 ਕੌਨ ਕੋ ਸੁਨਾਵੈਂ ਯਸ ਕੀਰਤਿ ਵਿਲਾਨੇ ਹੈਂ ।

*ਸੰਮਤ ੧੯੦੧ ਬਿ: । †ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਏਥੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਏਨਾ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ । ਨਾਲੇ ਗਵਾਲ ਕਵੀ ਬਹੁਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਪੰ: ਗ: ਰੀ: ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹਿੰਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਤੇ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ।

(੧੦੯)

ਹਾਯ ਮਰਦਾਨੇ ਜਗ ਜਾਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਤੇਰੇ ਬਿਨ ਕਾਨੇ ਸਭ ਠੈਰ ਤੀਨ ਕਾਨੇ ਹੈਂ ।

ਫੇਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਵਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਕਾਬਲੀ ਬੜੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਥੇ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕੈਸੇ ਜੀਤੇ ?” ਕਵੀ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:—

ਛਾਯੋ ਸ਼ੇਰ ਰਹਤੋ ਹਮੇਸ਼ ਕਲਕੱਤਾ ਲੱਗ,
ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਚਕੱਤਾ ਪਰ ਕੱਤਾ ਚਲੇ ਜਿਨ ਕੇ ।

ਮਥੁਰਾ ਪੁਰੀ ਕੀ ਕਰੀ ਆਤੁਰੀ ਕਰੀ ਹਾ ਕਟਾ,
ਘਨ ਕੀ ਘਟਾ ਸੇ ਦਲ ਉਮਿਤ ਸੁ ਉਨ ਕੇ ।

ਗ਼ਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਵਰ ਨਾਹਨ ਕੇ ਨਾਹ ਧੀਰ,
ਵੀਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਿਨ ਕੇ ।

ਕਾਬਲੀ ਜੇ ਵੈਸੇ ਕਾਬਲੀ ਸੇ ਫਿਰੈਂ ਭਾਗੋ ਭਾਗੋ,
ਤੇਰੀ ਕਾਬਲੀ ਨੇ ਕਾਬਲੀਨੇ ਕਿਯੇ ਤਿਨ ਕੇ* ॥ ੧ ॥

ਫੈਜੈ ਮਹਾਰਾਜੈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਸਜੀ,
ਘਨ ਘਹਰਾਤ ਗੜ ਗੜ ਗੜਕਯੋਂ ਕਰੈਂ ।

ਪਲਟਨ ਪੰਗਤ ਕੀ ਪਲਟਨ ਪੇਖਿ ਪਰੈ,
ਫੈਰ ਫੁਰਤੀਲੀ ਫੜ ਫੜ ਫੜਕਯੋਂ ਕਰੈਂ ।

ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਚਲੈਂ ਫੌਜ ਕੀ ਤੜਾੜੈਂ ਤੇਜ,
ਸਕਸ ਸੜਾੜੈਂ ਸੜ ਸੜ ਸੜ ਕਯੋਂ ਕਰੈਂ ।

ਤੜੜ ਤੜੜ ਤਾੜ ਤੜੜ ਤੜੜ ਤਾੜ,
ਤੜੜ ਤੜੜ ਤੜ ਤੜ ਤੜਕਯੋਂ ਕਰੈਂ ॥ ੨ ॥

ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ, ਹਮੀਰ ਹਠ ਦੀ ਤਰਾਂ, ਬੀਰ ਰਸ ਪਧਾਨ ਕਾਵਯ ਹੈ । ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਜਲੂ ਦੀ ਰੱਜ ਕੇ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈ । ਕਈ ਥਾਵੀਂ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲੀ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਵੀ ਨੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਆਦਿ ਅਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤੇ ਹਨ ਤੇ ਚੰਗਾ ਬਾਜ਼ਾਰੂ ਪਣਾ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸ ਕਾਵਯ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕੀਮਤ ਕੂੜ ਘਟੀ ਨਹੀਂ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੂਬੀ ਜੋ ਇਸ ਕਾਵਯ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪੀ ਹੈ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਟਲ ਗੜ੍ਹ, ਵਟਾਲੇ ਤੋਂ ਆਉਣਾ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਫੁਤਹ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਕੌਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਮਾਰੇ ਜਾਣਾ, ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਣੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਰੇ ਜਾਣਾ ਆਦਿਕ ਸਮਾਚਾਰ ਹਨ । ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਕਾਵਯ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਵਾਰ

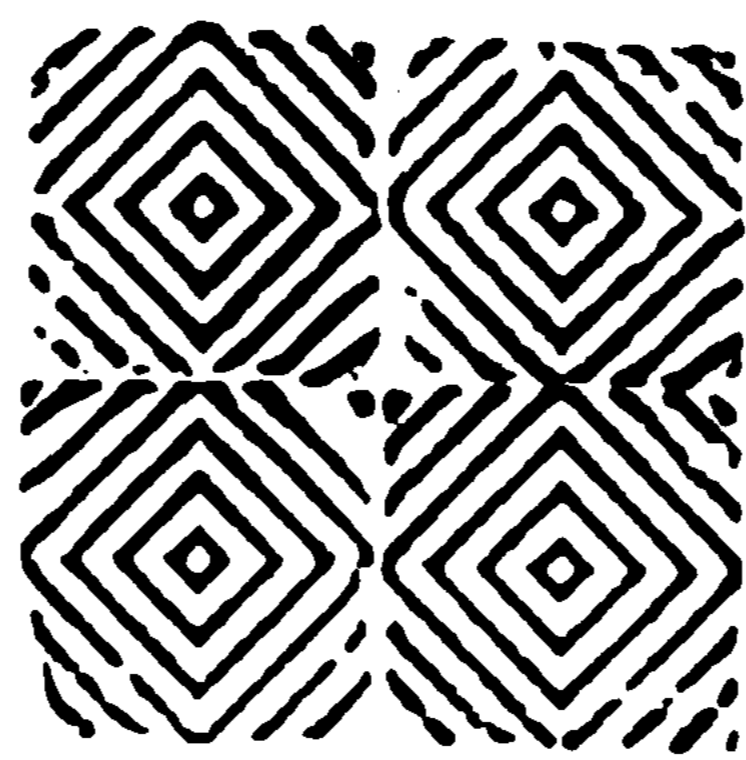
*ਤੇਰੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਨੇ ਕਾਬਲੀਆਂ ਦੇ ਤਿਨਕੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ—ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਪਠਾਨ ਘਾਹ ਦੇ ਤਿਣਕਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਡਾ ਦਿਤੇ ਹਨ ।

ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ । ਇਸ ਪਰ ਵੀ ਸ਼ਾਦਲੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਮਿਲਦੀਆਂ ਜੁਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਕਵੀ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਹ ਵਾਕਿਆਤ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਪਾਸੋਂ ਲਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਦੋਹਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

ਸੀ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੈ, ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ।
ਜੇ ਲਹੌਰ ਲੀਲਾ ਭਈ, ਤੇ ਵਰਨੈਂ ਕਵਿ ਗੁਲ ॥ ੫ ॥
ਸੀ ਪੰਡਿਤ ਕੋ ਹੁਕਮ ਸੁਨਿ, ਉਪਜਯੋ ਹਿਯ ਮੋਂ ਮੋਦ ।
ਤਬ ਹਵਾਲ ਜਾਚਯੋ ਸਕਲ, ਰਾਚਯੋ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ॥ ੬ ॥

ਅਰਥਾਤ—ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਕੇ ਕਵੀ ਨੇ ਪੁਸ਼ਨਤਾ ਪੂਰਵਕ ਸਾਰਾ ਹਵਾਲ ਜਾਚਿਆ, ਭਾਵ—ਹਾਲਾਤ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ਪੁਸਤਕ ਰਚੀ । ਸੋ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਖੋਜੀਆਂ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਜੋਬਨ ਤੇ ਬੁਢੇਪਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਇਕ ਦਿਲਚਸਪ ਚੀਜ਼ ਹੈ ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ—(੧) ਬਾਗੜੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ਦੀ ਹਥ ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਤੀ, ਜੋ ਸਾਵਣ ਵਦੀ ੧੦, ਸੰਮਤ ੧੯੨੧ ਬਿ: ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, (੨) ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਹਥ ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਤੀ ਅਤੇ (੩) ਪੱਥਰ ਦੇ ਛਾਪੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਜੋ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ ਪਰਸਪਰ ਕਈ ਥਾਵੀਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਤੇ ਪਿਛਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਪਾਠ ਬਹੁਤ ਥਾਵੀਂ ਗਲਤ ਹਨ । ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਪਾਠ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਗੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਚਖੰਡ-ਵਾਸੀ, ਰਈਸ ਬਾਗੜੀਆਂ (ਲੁਦਿਹਾਣਾ) ਨੇ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਆਪਣੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਕ੍ਰਿਤਗਯ ਹਾਂ ।

ਅਥ ਬਿਜੈ ਬਿਨੋਦ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਯਤੇ ਮੰਗਲਾ ਚਰਨ

ਮੁਨਿ ਮਨਤਾਕੇ ਮੋਦਤਾ ਕੇ ਦੈਨ ਹਾਰੇ ਦਿਵਜ,
ਦਸ ਨਖ ਚੰਦ ਕੀ ਪੁਭਾ ਕੇ ਪੰਜ ਪਾਕੇ ਹੈਂ ।
ਸੁਮਤ ਮਤਾ ਕੇ ਗੁਨ ਗਯਾਨ ਗੁਰਤਾ ਕੇ ਦੈਨ,
ਐਨ ਕਰੁਨਾ ਕੇ ਨੈਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸੰਹਿਤਾ ਕੇ ਹੈਂ ।
ਗੁਲ ਕਵਿ ਛਬਿ ਕੇ ਛਤਾ ਕੇ ਕਲਸਾਕੇ ਨਗ,
ਸ਼ਬਦ ਸਿੰਧੁਤਾ ਕੇ ਸੋਧੀ ਬੋਧੀ ਬਸੁਧਾ ਕੇ ਹੈਂ ।
ਸੋਰਭ ਸਤਾ ਕੇ ਮ੍ਰਿਦੁਤਾ ਕੇ ਮੰਜੁਤਾ ਕੇ ਛਾਕੇ,
ਤਾਕੇ ਬੰਦਿ ਚਰਨ ਸਰੋਜ ਸਾਰਦਾ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ੧ ॥
ਦਸਰਥ ਨੰਦੇ* ਤੈਂ ਬਲੰਦ ਲੰਕ ਗਢ ਤੋਰਯੋ,
ਬੈਰੀਂ ਬਾਲ ਬਿੰਦਨ ਕੇ ਭਯੋ ਅਤਿ ਦਾਹ ਹੈ ।
ਰੋਦਨ ਕੀ ਧਾਰੈਂ ਤੇ ਤਰਾਰੈਂ ਬਢਿ ਛਾਇ ਗਈਂ,
ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਆਈ ਪਾਸ, ਪਾਯੋ ਗੇ ਨ ਥਾਹ ਹੈ ।
ਗੁਲ ਕਵਿ ਯਾਂਤੇ ਕਛੁ ਕੀਜਿਯੈ ਉਪਾਯ—
ਨਈ ਨਾਵ ਕੀ ਨ ਵਾਹ ਹੈ, ਜਹਾਜ ਕੀ ਨ ਰਾਹ ਹੈ ।
ਪਰਬਤ ਕਾ ਪੁਲਹੂ ਪਲਕ ਮਾਹਿ ਟੂਟ ਜੈ ਹੈ,
ਐਸੇ ਤੇਜ ਤੇ ਉਦਾਰ ਪਾਨੀ ਕੋ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ ॥ ੨ ॥
ਬੇਦ ਬਿਯਾਸ ਵਾਕਯ ਤੈ ਅਦ੍ਰੇਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਨੀ,
ਨਾ ਤੇ ਜਗ ਜੀਵਨ ਕੋ ਦ੍ਰੇਤ ਤਾਈ ਜਟਤੀ ।
ਚਾਰ ਹੂ ਬਰਨ ਕਿਯੋ ਏਕ ਬਹੁਮ ਦਰਸਾਯ,
ਭੇਸ ਬਹੁਮ ਚਰਯ ਦਿਯੋ, ਜੋ ਨ ਹੋਇ ਘਟਤੀ ।
ਗੁਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਅਖੰਡ ਮੰਡਯੋ,
ਲਾਲਸਾ ਕੋ ਪੂਰਨ ਕਰੈਯਾ ਹੈ ਸੁ ਝਟਤੀ ।
ਹੋਤੇ ਜੈ ਨ ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਤੈ ਨ ਕਲਿ ਕਾਲ ਕੀ ਕਰਾਲਤਾਈ ਕਟਤੀ ॥ ੩ ॥
ਦੋਹਿਰਾ ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ, ਲਖਿ ਇੱਛਾ ਅਨਰੂਪ ।
ਸ੍ਰੀ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਕਿਯੋ ਵਿਚਾਰ ਅਨੂਪ ॥ ੪ ॥

*ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ, ਜੋ ਅਯੁਧਯਾ ਪਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਸਰਥ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ੨੪ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ । ਦੇਖੋ, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਚੌਥੀਸ ਅਵਤਾਰ ।

(੧੧੨)

ਸ੍ਰੀ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ।
“ਜੇ ਲਹੌਰ ਲੀਲਾ ਭਈ, ਤੇ ਵਰਨੈ ਕਵਿ ਗੁਲ” ॥ ੫ ॥
ਸ੍ਰੀ ਪੰਡਿਤ ਕੋ ਹੁਕਮ ਸੁਨਿ, ਉਪਜਯੋ ਹਿਯ ਮੈਂ ਮੋਦ ।
ਤਬ ਹਵਾਲ ਜਾਚਯੋ ਸਕਲ, ਰਾਚਯੋ ਬਿਜੈ ਬਿਨੋਦ ॥ ੬ ॥

੧ ੦ ੬ ੧
ਸੰਬਤ ਸਸਿ ਨਭ ਨਿਧਿ ਸਸਿ*, ਸਾਵਨ ਸੁਕਲ ਸੁਮੋਦ ।
ਤਿੱਬਿ ਸੁ ਅਸ਼ਟਮਿ ਭੈਮਾਂ ਕੋ, ਪ੍ਰਗਟਯੋ ਬਿਜੈ ਬਿਨੋਦ ॥ ੭ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਬਾਢੀ ਹਿਯ ਮਨ ਆਲੀ ਆਠੋ ਦਿਸ ਗਾਢੀ ਗਾਢੀ,
ਪਾਪ ਪਾਂਤਿ ਚਾਢੀ ਤਬ ਦਾਢੀ ਭੂਮਿ ਬਿਕਲਾਨ ।
ਜਬ ਹਰਿ ਜੂ ਨੈ ਨਿਜ ਅੰਸ ਪ੍ਰਗਟਾਯੋ ਭਾਯੋ,
ਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮੋ ਪਾਯੋ ਸੋ ਜਹਾਨ ਭਾਨ ।
ਗੁਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਬਿਪ ਬੇਦ ਗੋ ਤੁਲਸੀ ਪਿਪੂ,
ਛਿਪੂ ਭਯੋ ਤਿਨ ਕੋ ਰੱਛਕ ਪੁੱਛ ਮਾਨ ।
ਤੇਜਵਾਨ ਐ ਜਵਾਨ ਗਜਾਨਵਾਨ ਬੁਧਿਮਾਨ,
ਦਾਨ ਐ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਕੋ ਬਹਾਦੁਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ॥ ੮ ॥
ਜਯੋਂ ਜਯੋਂ ਬੈਸ ਬਾਢੈ ਤਯੋਂ ਤਯੋਂ ਬਢਤ ਪੁਤਾਪ ਆਵੈ,
ਪਿਤੁ ਹੀ ਕੇ ਆਗੇ ਕਿਤੇ ਮਾਰੇ ਦੁਸ਼ਟ ਗ੍ਰਾਹ ਸੇ ।
ਆਸ ਪਾਸ ਕੈਯਨ ਨਰਿੰਦਨ ਕੇ ਬਿੰਦ ਹੁਤੇ,
ਤਿਨੈ ਫੰਦ ਡਾਰ ਕਿਯੇ ਬੰਦ ਹਰ ਰਾਹ ਸੇ ।
ਗੁਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸੁਪੂਤ ਪੂਤ,
ਰਣ ਜਿੱਤ ਸਿੰਘ ਆਮ ਹੂਏ ਵਾਹ ਵਾਹ ਸੇ ।
ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਜਸ ਕੀ ਖਟਾਈ ਕੀ ਅਵਾਈ ਧਾਈ,
ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਸੁਤੁ ਫਾਟੇ ਦੂਧ ਕੇ ਕਛਾਹ ਸੇ ॥ ੯ ॥
ਕਾਬਲ ਸੈਂ ਕਈ ਵੇਰ ਕਤਲ - ਕਰੈਯਾ ਆਏ,
ਅਤਲਃ ਹੂੰ ਹਾਲਯੋ ਚਾਲਯੋ ਯਹ ਦੈਵਕਾ ਕਰੀ ।
ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਚਕੱਤਾ ਕੱਤਾ ਬਾਂਧ ਬਾਂਧ ਆਏ ਪਰ-
ਕਾਹੂੰ ਸੈਂ ਨ ਭਏ ਸਰ ਸਭ ਕੀ ਨਿਸਾ ਕਰੀ ।
ਗੁਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਮਹਾਰਾਜੈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਤਿਨ ਕੋ ਸਹਜ ਜੀਤਿ ਜੀਤਿ ਕੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ।
ਠਾਕੁਰੀ ਨ ਕਾਹੂੰ ਕੀ ਰਹਨ ਦੀਨੀ ਪਰਬਤ ਮੈਂ,
ਬਾਈਸ ਹੂੰ ਧਾਰ ਤੇਃ ਕਰਾਈ ਨਿਤ ਚਾਕਰੀ ॥ ੧੦ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਰਾਜਨ ਕੇ ਬੀਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

*ਸੰਮਤ ੧੯੦੧ ਬਿ: । †ਮੰਗਲਵਾਰ । ‡ਪਤਾਲ ਲੋਕ ।
§ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ।

(੧੧੩)

ਪ੍ਰਥਮ ਪੰਜਾਬੀ ਐ ਪਹਾੜੀ ਜੀਤੇ ਸਗਰੇ ।
 ਅਟਕ, ਪਿਸੈਰੇ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਮਨਕੇਰਾ ਅਰੁ,
 ਮਾਰੀ ਮੁਲਤਾਨ ਕਿਯੇ ਸਭ ਡਗਮਗ ਰੇ ।
 ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹਿਤ ਨਵਾਬਨ ਬਿਆਬ ਕਿਯੈ,
 ਮੈਤ ਸੇਂ ਖਰਾਬ ਕਿਯੇ ਲਾਖਨ ਸੇਂ ਅਗਰੇ ।
 ਜਾਰ ਦਿਯੈ, ਫਾਰ ਦਿਯੈ ਜਲ ਹੁੰ ਮੈਂ ਡਾਰ ਦਿਯੈ,
 ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਮਾਰ ਦਿਯੈ ਜੇ ਮਲੇਛ ਸਗਰੇ ॥ ੧੧ ॥
 ਦੋਹਰਾ ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੰਗਯਾ ਪਸਿਧ, ਭਈ ਜਗਤ ਸਭ ਠੋਰ ।
 ਜਾ ਕੇ ਸੈਹੀ ਜੰਗ ਕੈ, ਰਹਯੋ ਨ ਦੂਸਰ* ਐਰ ॥ ੧੨ ॥
 ਖੈਬਰ ਤੇ ਜੇ ਪਰਾਂ ਰਹੈਂ, ਕਾ ਨਵਾਬ ਕਾ ਸਾਹ ।
 ਤਿਨ ਕੀ ਨਾਰੀ ਯੋਂ ਕਹੈਂ, “ਸੁਨੋ ਹਮਾਰੇ ਨਾਹ ॥ ੧੩ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਸ਼ੇਰਨ ਪੈ ਜਾਨੈ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਘਾਲਿਯਾਂ ਹੇਂ ਵਹੀ,
 ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਫੌਜ ਆਵੈ ਚਾਲਿਯਾਂ ।
 ਕਾਲਿਯਾਂ ਅਕਾਲਿਯਾਂ ਕੀ ਪੰਤਿ ਦੂਰ ਦੀਸੈ ਕੰਤ,
 ਜਾਯਗੀ ਸਮੁਲਿਯਾਂ ਨ ਫੇਰ ਤਤਕਾਲਿਯਾਂ ।
 ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਚਾਹਤ ਖੁਸ਼ਾਲਿਯਾਂ ਬਿਸਾਲਿਯਾਂ ਜੋ,
 ਰਾਖਨੀ ਹੇਂ ਮੁਖ ਪਰ ਲਾਲਿਯਾਂ ਬਹਾਲਿਯਾਂ ।
 ਮੇਵਨ ਕੀ ਡਾਲਿਯਾਂ ਤੁਰੰਗਨ‡ ਕੀ ਪਾਲਿਯਾਂ ਲੈ,
 ਮਿਲੈ ਮੁਕਤਾਲਿਯਾਂ§ ਦੇ ਨਜ਼ਰ ਉਤਾਲਿਯਾਂ{}” ॥ ੧੪ ॥
 ਦੋਹਰਾ ।

ਐਸੇ ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਤਿਯਨ ਤੈ, ਦੇਸ ਦੇਸ ਕੇ ਈਸ ।
 ਨਜਰਾਨੇ ਭੇਜਨ ਲਗੇ, ਹਾਥ ਜੋਰ ਨਤ ਸੀਸ ॥ ੧੫ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਕਾਬਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਸੇਵ() ਸਰਦਾ ਅੰਗੂਰ ਦਾਰਯੋਂ[],
 ਤੁਰਕੀ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਲਾਗੇ ਪਠਵਨ ਜੇ ਜਚੇ ।
 ਬਲਖ ਬੁਖਾਰੇ ਤੇ ਅਜਾਇਬ ਅਨੇਕ ਚੀਜ਼ੈਂ,
 ਚੀਨਵਾਰੇ ਭੇਜੈਂ ਕਲਦਾਰ ਤੋਪ ਤੁਮਚੇ ।
 ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਮਹਾਰਾਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੈ,
 ਭੇਜੈਂ ਹੱਦ ਹੱਦ ਤੁਹਫੇ ਸਿੰਧੁ ਹਦ ਪਰਚੇ ।

*ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਪੁਤੀ ਵਿਚ ‘ਦੂਜੇ’ ਪਾਠ ਹੈ । †ਪਰੇ, ਪਾਰ ਪਹਾੜੀ
 ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ । ‡ਘੋੜੇ । §ਮੁਕਤਾ, ਅਰਥਾਤ—ਮੋਤੀਆਂ ਦੀਆਂ । {}ਤੁਰਤ ।
 ()ਸੇ ਸੇਬ (ਸਿਉ) । []ਦਾੜਮ, ਅਨਾਰ ।

(੧੧੪)

ਜਿਨ ਕਿਯੋ ਵੈਰ ਤਿਨ ਫੈਰ: ਮੁਖ ਡੇਰਾ ਕਿਯੋ,
ਖੈਰ ਕੇ ਚਹੈਯਾ ਦੇ ਨਜਰ ਦੀਨ ਹੁੰ ਬਚੇ ॥ ੧੬ ॥
ਸਹਜ ਸਭਾ ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਦੇਉ ਅਨੀ ਮੂਛ ਕੀ ਮਰੋਰਤ ਪਰਚੈਂ ਹੈਂ ।
ਤਬ ਕੁਛ ਐਸੀ ਫੈਲ ਜਾਤ ਹੈ ਤਸੀਰ ਤੇਜ,
ਤਿੱਬਤ ਤਮਾਮ ਹੈ ਅਤਿਬ ਆਮ ਨਚੈਂ ਹੈਂ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਆਸ ਪਾਸ ਕੇ ਮਹੀਪ ਐਰ,
ਦੀਪ ਬਿਨ ਕਾਟੈ ਰਾਤਿ ਬਾਤ ਕੋ ਨ ਰਚੈਂ ਹੈਂ ।
ਲਚੈਂ ਹੈ ਧਰਨਿ ਧੂਮ ਮਚੈਂ ਹੈਂ ਜਹਾਨ ਬੀਚ,
ਖਿਚੈ ਫਨ ਸੇਸ ਐ ਬਰਾਹ ਤਾਸ ਤਚੈਂ ਹੈਂ ॥ ੧੭ ॥
ਪਰਮ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਕੇਤੇ ਰੰਕ ਕਿਯੋ ਭੂਪ ਭੂਪੈ ਰੰਕ ਸਰ ਜੀ ।
ਚੇਰ ਧਾੜਵੀਨ ਕੀ ਨ ਰਾਖੀ ਹੈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਕਹੂੰ,
ਸੇਰ ਗਾਈ ਪਾਨੀ ਪਿਯੈਂ ਮੇਲ ਇਕ ਮਰਜੀ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਜਾਮੈਂ ਸਭ ਗੁਨ ਦੇਵ ਕੇ ਸੇ,
ਕੈਨ ਕਰ ਸਕੈ ਜਾਕੀ ਨੈਕ ਹੁੰ ਕੁਮਰਜੀ ।
ਜਾਕੇ ਤੇਜ ਤਾਸ ਤੇ ਗਰਭ ਗਿਰੈਂ ਗੱਭਨ ਕੇ,
ਦੁਾਰੇ ਖੜੇ ਦੂਤ ਲੈ ਈਰਾਨਨ ਕੀ ਅਰਜੀ ॥ ੧੮ ॥
ਲੈਨੈਂ ਤੋਪਖਾਨੈਂ ਕੀ ਅਰਿਨਿ ਪਾਨ ਲੈਨੈਂ ਕਰੇ,
ਦੁਸ਼ਨ ਅਚੈਨੈਂ ਕਰੇ ਜਾਕੇ ਤੇਜ ਤਾਵ ਹੈ ।
ਦੀਪ ਦੀਪਤ ਮਹੀਪਤਿ ਜਹਾਜ ਸਮ,
ਆਗੈ ਬਢਯੋ ਚਾਹੈ, ਪਰ ਦੀਸਤ ਕੁਦਾਵ ਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ,
ਫਹਰੈਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤਾਕੀ ਉਪਮਾ ਬਨਾਵ ਹੈ ।
ਸੱਦ ਹੈ ਸਿਕੰਦਰੀ ਹਿਲਾਵਤ ਅਨੇਕੋਂ ਹਾਬ,
“ਆਓ ਮਤ ਯਹਾਂ ਕਾਲ ਕਹਰ ਦਰਿਆਵ ਹੈ” ॥ ੧੯ ॥
ਸੈਨਾ ਕੋ ਸਮਾਜੈਂ ਸਾਜੈਂ ਅੰਬਰ ਅਡੰਬਰ ਹੈਂ,
ਫਿਰਕਾ ਅਨੇਕ ਵਹੈਂ ਪਵਨ ਸੜਾਕੇ ਸੈਂ ।
ਸਜਾਹ ਸਜਾਹ ਉਰਦੀ ਸਿਪਾਹਨ ਕੀ ਘਟਾ ਘਨੀ,
ਬੋਲਿਯਾਂ ਕਪਾਯਨ ਕੀ ਗਰਜ ਗੜਾਕੇ ਸੈਂ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਗੈ,
ਜਾਗੈਗੇ ਅਭਾਗ ਕੈਨ ਭੂਪ ਕੇ ਝੜਾਕੇ ਸੈਂ ।
ਕੈਨ ਪੈ ਪਰੈਂਗੇ ਯੇ ਪਹਿਯਨ ਕੇ ਕਾਲ ਚਕ੍ਰ,
ਕੈਨ ਪੈ ਪਰੈਂਗੀ ਤੋਪ ਤੜਿਤਾ ਤੜਾਕੇ ਸੈਂ ॥ ੨੦ ॥

ਃਫੈਰ, Fire 'ਫੈਰ ਮੁਖ ਡੇਰਾ ਕਿਯੋ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਉਡ ਗਿਆ ।

(੧੧੫)

ਦੇਹਰਾ ।

ਜੇਤੋ ਕਛੁ ਪਤਾਪ ਬਰ, ਤੇਤੋ ਕਹਯੋ ਨ ਜਾਤ ।
ਕਹਿਬੇ ਤੇ ਸੈਵੈਂ ਗੁਨੈਂ, ਜਾਨੈਂ ਜਗਤ ਬਿਖਯਾਤ ॥ ੨੧ ॥
ਮਾਰ ਮਾਰ ਤਰਵਾਰ ਲਿਯ, ਬਹੁ ਗੜ੍ਹ ਦੇਸ ਸਮਾਜ ।
ਕਿਯੋ ਹਜ਼ਾਰਨ ਕੋਸ ਮੈਂ, ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ ਰਾਜ ॥ ੨੨ ॥
ਅਫਸਰ ਬਹੁ ਸਰਦਾਰ ਬਹੁ, ਪਾਸ ਮੁਸਾਹਬ ਢੇਰ ।
ਤਉ ਕਾਰਜ ਮਹਾਰਾਜ ਕੈ, ਰਾਖੈ ਨਿਸ ਦਿਨ ਘੇਰ ॥ ੨੩ ॥
ਲਖਯੋ ਨ ਕੋਉ ਸਬਨ ਮੈਂ, ਐਸੋ ਸਾਹਿਬ ਹੋਸ ।
ਜੇ ਸਮਾਨ ਰਾਖੈ ਸਕਲ, ਬਿਨਾ ਰੋਸ ਨਿਰਦੋਸ ॥ ੨੪ ॥
ਕਬਿਤੁ ।

ਕੀਨੀ ਯਾਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ,
ਅਰਜੁਨ ਜੂ ਕੋ ਅਵਤਾਰ ਭੂਮਿ ਆਯੋ ਹੈ ।
ਰਘੁ ਕੁਲ ਮਾਹਿੰ ਧਯਾਨ ਉਨ ਪਾਯੋ ਨਾਮ,
ਕਾਮ ਸਭ ਮੇਰੇ ਕੋ ਕਰੈਯਾ ਜੀ ਸੁਹਾਯੋ ਹੈ ।
ਪਹਿਲੇ ਹੁੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਵਤਾਰ ਮੈਂ ਸਖਾ ਹੋ ਮੇਰੇ,
ਐਸੇ ਉਰਧਾਰ ਅਤਿ ਆਦਰ ਬੁਲਾਯੋ ਹੈ ।
ਭਾਯੋ ਭਯੋ ਮਨ ਕੋ ਲਗਾਯੋ ਕੰਠ ਡਾਰਿ ਬਾਹਿ,
ਪਾਸ ਲੈ ਬਿਠਾਯੋ ਛਾਯੋ ਸੁਖ ਸਰਸਾਯੋ ਹੈ ॥ ੨੫ ॥
ਦੇਹਰਾ ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਤਸਾਹ ਸੇਂ, ਸੈਂਪ ਦਿਯੋ ਸਭ ਕਾਮ ।
“ਬੰਦੋ ਬਸਤ ਸਭ ਰਾਜ ਕੋ, ਤੁਮ ਜਾਨੈਂ ਬੁਧ ਧਾਮ” ॥ ੨੬ ॥
ਯੈਂ ਸੁਨਿ ਸੁਆਮੀ ਕੋ ਹੁਕਮ, ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਿਰੁ ਨਾਇ ।
ਨਿਤ ਹਿਤ ਚਿਤ ਬਿਤ ਦੈ ਲਗੇ, ਕਰਨ ਕਾਜ ਸਮੁਦਾਇ ॥ ੨੭ ॥
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਸਕਲ, ਗੁਨ ਕੋ ਸਕੈ ਸਮੁਾਲ ।
ਪੈ ਕੁਛ ਕੁਛ ਬਰਨਨ ਕਰੈਂ, ਯਥਾ ਬਿਹਿਤ ਕਵਿ ਗਵਾਲ ॥ ੨੮ ॥
ਕਬਿਤੁ ।

ਕੀਨੀ ਤਜਵੀਜ ਹੈ ਤਸੀਲ ਕੀ ਅਸੀਲ ਐਸੀ,
ਢੀਲ ਬਿਨ ਆਵੈ ਦੁਵ ਮੁਲਕ ਤੈ ਸਦਾ ਰਹੈ ।
ਟੂਟੇ ਜਿਮੀਦਾਰਨ ਕੋ ਬਿਨਾਂ ਬਯਾਜ ਰੁਪਯਾ ਦੈ,
ਰਿਆਯਤ ਕੈ ਲੈਨੈਂ ਦੈ ਦਿਲਾਸਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਹੈ ।
ਫਸਲ ਫਸਲ ਮੈਂ ਹਿਸਾਬ ਕੋ ਚੁਕਾਇ ਲੈਨੈਂ,
ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਾਖਨੀ ਸੁਬੁੱਧਿ ਕੋ ਬਿਚਾਰ ਹੈ ।
ਦਿਨ ਦਿਨ ਮਾਸ ਮਾਸ ਬਰਖ ਬਰਖ ਦੇਸ ਦੇਸ,
ਬਿਸਵਾ ਬਢੇ ਤੇ ਬਢੀ ਆਮਦ ਅਪਾਰ ਹੈ ॥ ੨੯ ॥
ਮੁਨਸ਼ੀ ਦਿਵਾਨ ਸਰਦਾਰਨ ਹਜ਼ਾਰਨ ਤੇ,
ਦਫਤਰ ਐਸੋ ਬਨਵਾਯੋ ਜਯੋਂ ਆਈਨਾ ਹੈ ।

(੧੧੬)

ਹਰ ਇਕ ਦੇਸਨ ਕੀ ਹਾੜੀ ਅਰੁ ਸਾਵਨੀ ਕੇ,
ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਪਰਚਾ ਹਿਸਾਬ ਜਾਮੇ ਚੀਨਾ ਹੈ ।
ਫੌਜ ਅਸਵਾਰੀ ਕੀ ਨਜਾਰੀ ਨਜਾਰੀ ਫਰਦੈਂ ਬਨੀ,
ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹਨ ਕੇ ਜੁਦੇ ਹੀ ਕਰੀਨਾ ਹੈ ।
ਲਾਖਨ ਕੀ ਖਬਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਾਖੇ ਰਪਟੇਂ ਤੇ*,
ਆਮਦ ਖਰਚ ਦੀਸੈਂ ਛਾਪ ਜਯੋਂ ਨਗੀਨਾ ਹੈਂ ॥ ੩੦ ॥
ਤੋਪਨ ਕੀ ਤਿਆਰੀ ਤਖਤ ਪਹਿਯਾ ਐ ਪੇਟੀ ਲੈਸ,
ਘੋੜਾ ਮਜਬੂਤ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਲਗਾਏ ਹੈਂ ।
ਬਾਰੋਂ ਮਾਸ ਗੋਲਨ ਕੀ ਗੋਲੈਂ ਅਨਤੋਲੈਂ ਬਨੈਂ,
ਬਨਤ ਗੁਬਾਰੇ ਨਜਾਰੈ ਭਾਰੇ ਭਾਰੇ ਭਾਏ ਹੈਂ ।
ਮੋਲਿਯਾਂ ਅਨੰਤ ਅਟੇ ਜਬਰ ਜਬੂਰਨ ਕੇ,
ਗਿਨਤੀ ਨ ਆਵੈ ਦੀਸੈਂ ਪਰਬਤ ਸੁਹਾਏ ਹੈਂ ।
ਲਾਖਨ ਕਰੋੜਨ ਮਨੋਂ ਕੇ ਪਮਾਨ ਦਾਰੂ,
ਕਈ ਕੋਸ ਕੁੱਪਨ ਕੇ ਗੰਜ ਸਰਸਾਏ ਹੈਂ ॥ ੩੧ ॥
ਪਬਰੀ ਅਨੰਤ ਹੁੰ ਕੇ ਬੋਰੇ ਭਰੇ ਭੋਹਰੇਨ,
ਜਾਮਗੀ ਜਮਾਤਨ ਕੀ ਪਾਂਤਿ ਅਤਿ ਭਾਰੀ ਹੈਂ ।
ਘਾਹ ਫੋਰ ਚਰੀ ਗਰੀ ਲਾਖਨ ਲਗਾਇ ਦੀਨੀ,
ਨਾਜਨ ਕੇ ਖਾਸ ਭਰੇ ਕੈਯਕ ਹਜਾਰੀ ਹੈਂ ।
ਐਰ ਘੀਉ ਗੁੜ ਆਦਿ ਕਹਾਂ ਲੈਂ ਗਿਨਾਉਂ ਚੀਜੈਂ,
ਘਨੇ ਹੀ ਮਸਾਲੇ ਧਰੀ ਐਸ਼ਧੀ ਹੁੰ ਨਜਾਰੀ ਹੈਂ ।

*ਰਪੋਟਾਂ ਤੋਂ । ਿਕਵੀ ਗਵਾਲ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਮਾਲੀ ਤੇ ਮੁਲਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਵੀਂ ਆਈਨਸਾਜ਼ੀ ਕਰਕੇ ਤੋਰਿਆ ਸੀ । ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਵਾਨ ਭਵਾਨੀ ਦਾਸ ਜੋ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਸੀ, ਮਾਲ ਦਾ ਆਹਲਾ ਅਫਸਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੮੦੮ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸੰਨ ੧੮੧੩ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਮਹਿਕਮਾ ਫੌਜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਸਾਂਭਿਆ ਸੀ । (ਦੇਖੋ, ਕੋਹਲੀ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਫੇ ੧੧੯, ੧੬੩) ਇਸਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗਵਾਲ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਵੈਸੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ । ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸੰਨ ੧੭੯੬ ਈ: ਵਿਚ ਜਨਮਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸੰਨ ੧੮੦੮ ਵਿਚ ੧੨ ਸਾਲ ਦਾ ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੮੧੩ ਵਿਚ ੧੭ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ । ਨਾਲੇ ਉਹ ਸੰਨ ੧੮੦੯ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਪਾਸ ਬਤੌਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਦੇ ਨੌਕਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸੰਨ ੧੮੧੯ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਹ ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸੰਨ ੧੮੧੯ ਵਿਚ ਜਮਾਂਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਜਦ ਉਹ ਡੇਊਫੀ ਅਫਸਰ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਰੁਤਬਾ ਵਧਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਮਾਲੀ ਜਾਂ ਮੁਲਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਆਸ ਰਖਣੀ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬੰਬੁਨਿਆਦ ਹੈ । (ਦੇਖੋ, ਪੈਨੀਕਾਰ, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਸਫੇ ੧੫, ੨੬, ੨੭) ।

ਸੈਂ ਹੂੰ ਬਰਖ ਜੰਗ ਮੈਂ ਨ ਭੰਗ ਪਰੈ ਕਾਹੂੰ ਅੰਗ,
 ਇਤਨੀ ਜਮੈਯਤ ਸੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਧਾਰੀ ਹੈ ॥ ੩੨ ॥
 ਦਿਸ ਦਿਸ ਦੇਸ ਦੇਸ ਕਿਲੇ ਅਰੁ ਕੋਟਨ ਪੈ,
 ਮੱਦਤ ਲਗਾਈ ਬਨੈ ਪੁਖਤ ਜੁ ਜੈਸੇ ਹੈਂ ।
 ਕੂਲੈਂ ਕਾਟਿ, ਖਡੈਂ ਕਾਟਿ, ਨਦੀ ਕਾਟਿ, ਨਹਰੈਂ ਲੈ,
 ਖਾਈ ਭਰਵਾਈ ਠੌਰ ਠੌਰ ਤਟ ਤੈਸੇ ਹੈਂ ।
 ਬੁਰਜਨ ਪੈ ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਤੋਪੈਂ ਚਢਵਾਇ ਦੀਨੀ,
 ਯਥਾ ਯੋਗ ਕਿਲੋਂ ਪੈ ਸਿਪਾਹੀ ਰਾਖੇ ਵੈਸੇ ਹੈਂ ।
 ਰਾਹਿ ਰਾਹਿ ਨਾਕੇ ਨਾਕੇ ਚੌਕੀ ਯੈਂ ਬਿਠਾਇ ਦੀਨੀ,
 ਧਾੜਵੀ ਐ ਚੋਰ ਦੁਸ਼ਟ ਆਵੈ ਕਹੁ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥ ੩੩ ॥
 ਸੁਨੈ ਫਰਿਯਾਦ ਕਾ ਗਰੀਬ ਕਹਾਂ ਗੱਬਰ ਕੀ,
 ਰਾਖਤ ਅਟੱਕਰ ਸਭੀ ਕੀ ਨਜਾਰੀ ਨਜਾਰੀ ਹੈ ।
 ਜੈਸੇ ਜਾਕੇ ਝਗਰੇ ਹੈ ਵੈਸੇ ਇਨਸਾਫ ਸਾਫ,
 ਦੰਡ ਦੇਤ ਦੇਖਿ ਤਕਸੀਰ ਹੌਲੀ ਭਾਰੀ ਹੈ ।
 ਤਾ ਮੈਂ ਏਕ ਆਚਰਜ ਵਡੇ ਹੀ ਨਿਹਾਰਿਯਤ,
 ਦੋਉ ਥੋਕ ਰਾਜੀ ਹੋਤ ਨਰ ਕਹਾਂ ਨਾਰੀ ਹੈ ।
 ਸਭ ਕਹੈਂ ਧੰਨ ਧੰਨ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇਰੇ ਜਨਮ,
 ਰਾਖੀ ਪੁਜਾ ਐਸੇ ਜੈਸੇ ਰਾਖਤ ਮਹਿਤਾਰੀ* ਹੈ ॥ ੩੪ ॥
 ਜੈਸੇ ਜਿਸ ਲਾਇਕ ਹੈ ਤੈਸੇ ਸਨਮਾਨ ਕਰੈ,
 ਜੀਵਕਾ ਦੇ ਪਾਲਨ ਕਰਤ ਸਭ ਹੀ ਕੇ ਹੈ ।
 ਫੌਜ ਰਾਜੀ ਪੁਜਾ ਰਾਜੀ ਮੁਨਸ਼ੀ ਦਿਵਾਨ ਰਾਜੀ,
 ਹੋਇ ਅਤਿ ਰਾਜੀ ਆਵੈ ਪਾਹੁਨੋ ਕਹੀਕੋ ਹੈ ।
 ਬੰਧੁ ਰਾਜੀ ਸੁਤ ਰਾਜੀ ਸਭੈ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜੀ,
 ਮਾਲਕ ਕਹਿਤ ਰਾਜੀ ਹੋਇ ਸਖਾ ਜੀਕੋ ਹੈ ।
 ਹੀਂ ਕੋ ਹੈ ਬਿਮਲੜ ਸੁ ਬੁਧੀ ਕੋ ਹੈ ਗੰਭੀਰ ਭਾਰੀ,
 ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਟੀਕੋ ਜਸ ਲਾਗੈ ਸਭੈ ਨੀਕੋ ਹੈ ॥ ੩੫ ॥
 ਜੰਗ ਮਾਹਿੰ ਅਰਜੁਨ ਸੋਂ ਧਾਰਤ ਧਨੁਖ ਬਾਨ,
 ਬੀਰ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇਜ ਭਾਨ ਸੋਂ ਤੁਲਯੋ ਰਹੈ ।
 ਰੋਸ ਜਾਕੈ ਪਾਸ ਹੂੰ ਨ ਆਵੈ ਕੋਸ ਕੋਸ ਲਗ,
 ਛਮਾ ਕੋ ਸਮੁੰਦੁ ਸੋ ਤੋ ਹਿਯ ਅਤੁਲਯੋ ਰਹੈ ।
 ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਬੁਧਿ ਗਨਪਤਿ§ ਸਮ ਜਾਕੀ,
 ਕਾਮ ਕੈਸੇ ਰੂਪ ਸੋ ਅਨੂਪ ਪ੍ਰਫੁਲਯੋ ਰਹੈ ।
 ਦੇਖ ਨ ਸਕਤ ਦੀਨ ਲੋਗਨ ਕੇ ਦੁਖਨ ਕੇ,
 ਦਿਲ ਮੈਂ ਦਯਾ ਕੋ ਦਰਵਾਜੇ ਸੋ ਖੁਲਯੋ ਰਹੈ ॥ ੩੬ ॥

*ਮਾਤਾ । †ਹਿਰਦੇ ਦਾ । ‡ਨਿਰਮਲ । §ਗਣੇਸ਼, ਗਣਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ।

(੧੧੮)

ਮਹਾਬੀਰ* ਸਾਰਖੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮੀ ਸੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ,
ਪ੍ਰਗਟ ਭਯੋ ਹੈ ਬੀਰਤਾ ਕੇ ਇਕ ਗੁੱਟੂ ਹੀ ।
ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਜੁਰੀ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੂ ਸੇਂ,
ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਸਭ ਤੇ ਅਗਾਰੀ ਜਾਇ ਜੁੱਟੂ ਹੀ ।
ਤੀਰਨ ਤੈਂ ਤੁਪਕ ਤੈਂ ਤੋਪਨ ਤੈਂ ਤਚੈਂ ਤਚੈਂ,
ਜਚੈਂ ਜਚੈਂ ਅਗਨ ਹੂੰ ਕੋ ਬਾਨਨ ਕੋ ਛੁੱਟੂ ਹੀ ।
ਕੁੱਟੂ ਹੀ ਅਰਿਨਿ ਮਾਰੈਂ ਚੁੱਟੂ ਹੀ ਚਪਾਇ ਕਰ,
ਲੁੱਟੂ ਹੀ ਲਪਕਿ ਮਾਲ ਤਿਨ ਕੇ ਅਟੁੱਟੂ ਹੀ ॥ ੩੭ ॥
ਚਿੱਤ ਹੀ ਹੈ ਚੋਰ ਔਰ ਚੋਰ ਕੋ ਨ ਸੋਰ ਕਹੂੰ,
ਧਾੜਵੀ ਤਿਯਾ ਕੇ ਦਿਗ ਦੌਰਤ ਦੁਰਸਤ ਹੈ ।
ਪੈਨ ਹੀ ਪਰਮ ਵਿਭਚਾਰੀ ਜਹਾਂ ਦੇਖਿਯਤ,
ਸੂਰਜ ਕੋ ਤੇਜ ਅਨਾਚਾਰੀ ਉਦੈ ਅਸਤ ਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਜਹਾਂ ਦੀਪ ਫੂਲ ਹੀ ਕੋ ਖੂਨ,
ਲਰਤ ਮਨੋਰਥ ਔ ਅਲਿ ਪੁੰਜ ਮਸਤ ਹੈ ।
ਧਨਯ ਰਘੁਕੁਲ ਧਨਯ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਜਾਨੈ ਕਿਯੋ ਦੇਸ ਦੇਸ ਐਸੋ ਬੰਦੋ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ੩੮ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਲਖੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਭ ਰੀਤਿ ।
ਰੇਮ ਰੇਮ ਆਨੰਦ ਕੈ, ਕਰੀ ਖਰੀ ਪੁਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥ ੩੯ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੂ ਨੈ ਲਾਯਕ ਵਜ਼ੀਰਤ ਕੈ,
ਜਾਨਿ ਸੁਖ ਦਾਯਕ ਸੁ ਕਿਯੋ ਜਿਹਿ ਤੌਰ ਹੈ ।
ਏਕ ਔ ਪਚਾਸ ਪਾਰਚੇਨ ਕੋ ਖਿਲਤ ਦਿਯੋ,
ਰਾਜਾ ਪਦ ਦੇ ਕਹਯੋ—“ਵਜ਼ੀਰਤ ਕੀ ਠੈਰ ਹੈ ।
ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ! ਤੂੰ ਹੀ ਰੱਛਕ ਨਿਦਾਨ ਮੇਰੋ,
ਤੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਨ ਮੇਰੋ ਤੂੰ ਹੀ ਛਤੁ ਅਰੁ ਚੋਰ ਹੈ ।
ਸੁਬਾ ਸਰਦਾਰਨ ਕੋ ਰਾਜਨ ਹਜਾਰਨ ਕੋ,
ਮੁਲਕ ਅਪਾਰਨ ਕੋ ਕਿਯੋ ਸਿਰਮੌਰ ਹੈ” ॥ ੪੦ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ, ਜਸ ਛਾਯੋ ਛਿਤਿਃ ਮਾਹਿੰ ।
ਆਦਰ ਨਿਤ ਦੂਨੋ ਕਰਤ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਚਿਤ ਚਾਹਿ ॥ ੪੧ ॥
ਇਹ ਬਿਧਿ ਅਤਿ ਆਨੰਦ ਸੇਂ, ਕਰਤ ਰਹੇ ਨਿਤ ਰਾਜ ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮਹਿਃ ਰਾਜਨ ਸਿਰ ਤਾਜ । ੪੨ ॥

*ਹਨੂਮਾਨ । †ਪਚਾਸ=ਪੰਜਾਹ ਅਰ ਇਕ, ੫੧ ਦੁਸ਼ਾਲਿਆਂ ਦਾ ਖਿਲਅਤ
ਦਿੱਤਾ । ‡ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚ, ਦੁਨੀਆਂ ਉਤੇ । §ਧਰਤੀ ਦੇ ।

(੧੧੯)

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕੇ ਜਨਮ ਭਯੋ,
 ਕਿਯੋ ਨਾਮ ਕਰਨ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ* ਮਨ ਭਾਯੋ ਹੈ ।
 ਸੁਭ ਦਿਨ ਸੁਭ ਘਰੀ ਸੁਭ ਦਾ ਨਛਤ ਯੋਗ,
 ਸੁੰਦਰ ਲਗਨ ਰਾਜ ਜੈਗ ਸਰਸਾਯੋ ਹੈ ।
 ਨੈਬਤ ਘੁਰਨ ਲਾਗੀ, ਸਲਕੈਂ ਛੁਟਨ ਲਾਗੀਂ,
 ਸਭ ਨਰ ਨਾਰਿਨਿ ਕੈ ਮੋਦ ਉਪਜਾਯੋ ਹੈ ।
 ਬਿਪ੍ਰ ਪਵੈਂ ਬੇਦ ਮੰਤ੍ਰ, ਜੋਤਿਸ਼ੀ ਜਨਮ ਪਤ੍ਰ,
 ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਗੁਹਨ ਕੋ ਸੁਫਲ ਸੁਨਾਯੋ ਹੈ ॥ ੪੩ ॥
 ਸਵੈਯਾ ।

ਕੇਲਨ ਕੇ ਖਰੇ ਬੰਭ ਖਰੇ, ਦੁਹੂੰ ਓਰ ਦਵਾਰਨ ਕੇ ਦਰਸਾਏ ।
 ਮੋਤਨ ਸੈਂ ਮਿਲੀ ਬੰਦਨ ਬਾਰ, ਤਿਲੇਨ ਕੇਤਾ ਮਧ ਗੁੱਛ ਸੁਹਾਏ ।
 ਪਾਂਚ ਹੂੰ ਪੱਲਵ ਯੁਕਤ ਧਰੇ, ਕਲਸਾਯ ਭਰ ਸੂਰਨ ਕੇ ਜੇ ਛਬਿ ਛਾਏ ।
 ਰੋਚਨ‡ ਕੇ ਕਈ ਥਾਪੇ ਥਪੇ, ਅਰੁ ਪਾਨ ਵਤਾਸਨ ਸੈਂ ਚਪਕਾਏ ॥ ੪੪ ॥
 ਸੋਰਠਾ ।

ਮੋਤਿਨ ਚੈਕ ਪੁਰਾਇ, ਨੈਉ ਗਿਹ ਪੂਜਨ ਕਿਯੋ ।
 ਰਘੁ ਕੁਲ ਰਾਮ ਮਨਾਇ, ਗੁਰੁ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਪਦ ਸਿਰ ਧਰੋ ॥ ੪੫ ॥
 ਦੇਹਾ ।

ਹੋਤ ਆਰਤੇ ਰਤਨ ਮਯ, ਗਾਵਤ ਮੰਗਲ ਗੀਤ ।
 ਨਯੋਛਾਵਰ ਮੁਹਰੈਂ ਕਰੈਂ, ਬਾਂਟਤ ਕਰਿ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤ ॥ ੪੬ ॥
 ਕਬਿੱਤੁ ।

ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਬੈਠੇ ਅਤਿ ਆਨੰਦ ਸੈਂ,
 ਬਿਪ੍ਰਨ ਕੇ ਪਗ ਪੂਜਿ ਦੇਤ ਮਨ ਭਾਯੋ ਹੈ ।
 ਮੋਤਿਨ ਕੀ ਮਾਲੈਂ ਜਿਗਾ ਜਟਿਤ ਮਸਾਲੈਂ ਬਾਲੈਂ,
 ਕੰਗਨ ਦੁਸਾਲੈਂ ਪਹਿਰਾਵਤ ਸੁਹਾਯੋ ਹੈ ।
 ਕੇਤਨ ਕੋ ਹਾਥੀ ਦੇਤ ਹੋਦਨ ਸਮੇਤ ਸਾਜ,
 ਕੇਤਨ ਕੋ ਘੋੜੇ ਸਾਜ ਸਰਸ ਲਗਾਯੋ ਹੈ ।
 ਕੇਤਨ ਕੋ ਭੂਮਿ ਦੇਤ, ਕੇਤਨ ਕੋ ਗਾਮ ਦੇਤ,
 ਕੇਤਨ ਕੋ ਧਾਮ ਦੇਤ, ਦੇਤ ਨ ਅਘਾਯੋ ਹੈ ॥ ੪੭ ॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਕਰੈਂ ਬਿਪ੍ਰ ਭੋਜਨ ਤਿਲਕ ਛਾਪ ਲਾਏ ।
 ਬਿਬਿਧ ਭਾਂਤਿ ਕੇ ਹੈਂ ਸੁ ਲਭੁਏ ਸੁਹਾਏ ।

*ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੮੧੬ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।
 †ਘੜੇ । ‡ਗੋਰੋਚਨ । ਰੋਚਨ ਨਾਮ ਹਲਦੀ ਤੇ ਕੇਸਰ ਦਾ ਵੀ ਹੈ ।
 (ਦੇਖੋ, ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਪਾਰਿਜਾਤ)

(੧੨੦)

ਕਈ ਰੂਪ ਬਰਫੀਨ ਕੇ ਹੈਂ ਪਰੋਸੇ ।
ਧਰੀ ਹੈਂ ਜਲੇਬੀ ਅਮ੍ਰਿਤੀ ਸਮੋਸੇ ॥ ੪੮ ॥
ਬਹੁਤ ਸੇਤ* ਫੇਨੀ ਸੁਖਜਲਾ ਖਰੇ ਹੈਂ ।
ਬਿਦਾਨੇ ਸੁ ਪੇੜੇ ਜੁ ਖੁਰਮਾ ਧਰੇ ਹੈਂ ।
ਧਰੀ ਲੌਂਜ ਬਾਦਾਮ ਕੀ ਨੋਕਦਾਰੈਂ ।
ਭਰੇ ਦੂਧ ਕੇ ਹੈਂ ਕਟੋਰੇ ਅਪਾਰੈਂ ॥ ੪੯ ॥
ਕਚੌਰੀ ਬਨੀ ਖੂਬ ਖਸਤਾ ਅਤੂਲੀ ।
ਸੁ ਪੂਰੀ ਮੁਲਾਇਮ ਗਰਮ ਰੋਲ ਫੂਲੀ ।
ਮਿਲੀ ਮੰਜੁ ਮੇਵਾ ਕੜਾਹੋਂ ਮੈਂ ਖਾਸੀ ।
ਖਿਲਾਵਟ ਤਰਾਵਟ ਪਕਾਹਟ ਪ੍ਰਕਾਸੀ ॥ ੫੦ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਤਰਹ ਤਰਹ ਤਰਕਾਰਿਯਾਂ, ਪਾਪੜ ਬਹੁਤ ਅਚਾਰ ।
ਸਿਖਰਨ ਸੁੰਦਰ ਰਾਇਤੇ, ਧਰੇ ਮੁਰੱਬੇ ਚਾਰਾਂ ॥ ੫੧ ॥
ਲੇਹੁ ਲੇਹੁ ਹੂਜੇ ਤਿਪਤ, ਵਿਪੁ ਮੰਡਲੀ ਸਰਬ ।
ਪਾਨ ਲਾਇਚੀ ਦੈ ਬਹੁਰ, ਦਈ ਦੱਖਨਾ ਦਰਬ ॥ ੫੨ ॥
ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਨਚੈਂ ਅਪਸਰਾ ਸੀ ਜੁ ਪਾਤਿ ਨਵੀਨੀ ।
ਮਹਾਂ ਰੂਪ ਰੰਗੀ ਉਮਰ ਮੈਂ ਨਵੀਨੀ ।
ਕਰੈਂ ਵੇ ਕਟਾਛੈਂ ਸੁ ਆਛੈਂ ਅਨੇਕੰ ।
ਨਈ ਹੀ ਨਈ ਲਤ ਗਤਿ ਏਕ ਏਕੰ ॥ ੫੩ ॥
ਬਤਾਵੈਂ ਅਦਾਏਂ ਕਭੂ ਦਾਏਂ ਬਾਏਂ ।
ਕਭੂ ਹਟਿ ਪਿਛਾਰੀ ਕਭੂ ਬਢਿ ਅਗਾਏਂ ।
ਨਏ ਤੇ ਨਏ ਭਾਵ ਗਤਿ ਮੈਂ ਕਢੈਂ ਹੈਂ ।
ਮਨੋ ਮੋਹਨੀ ਮੰਤੁ ਸੋਵੇ ਪਢੈ ਹੈਂ ॥ ੫੪ ॥
ਬਜੈਂ ਹਾਲ ਤਬਲੇ ਸਰੰਗੀ ਸੁਹਾਈ ।
ਤਿਨੋਂ ਮੈਂ ਯਹੀ ਏਕ ਧੁਨਿ ਹੈ ਸੁਨਾਈ ।
ਵਧਾਈ ਵਧਾਈ ਵਧਾਈ ਵਧਾਈ ।
ਯਹੀ ਏਕ ਆਵਾਜ਼ ਚਹੂਘਾੜ ਤੇ ਆਈ ॥ ੫੫ ॥
ਕਿਤੇ ਹੀ ਕਲਾਵੰਤ ਜਹਾਂ ਹੈਂ ਸੁਹਾਵੈਂ ।
ਲਿਯੈਂ ਵ ਤਬੂਰਾ ਸੁ ਮੰਗਲ ਜੁ ਗਾਵੈਂ ।
ਅਨੇਕੋਂ ਤਰਹ ਕੇ ਬਜੈ ਹੈਂ ਸੁ ਬਾਜੇ ।
ਫਿਰੈਂ ਲੋਗ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕੇ ਸਾਜ ਸਾਜੇ ॥ ੫੬ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਨਿ ਯਹ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ।

*ਸੂਤ, ਸੁਫੈਦ ।

†ਚਾਰੁ, ਸੁੰਦਰ ।

‡ਚਾਰੋਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ।

ਕਰੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਗਰ ਮੈਂ, ਦਿਸ ਦਿਸ ਦੀਪ ਅਮੰਦ ॥ ੫੭ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਜਾਇ ਜਾਇ ਦੁਰਬਾ* ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋ ਅਨੇਕੈਂ ਦਈ,

ਲਈ ਬਕਸੀਸ ਦੇ ਅਸੀਸੈਂ ਚਲੇ ਘਰ ਕੋ ।

ਫੂਲਿ ਫੂਲਿ ਆਵੈਂ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਸਮੁੰਹ ਜਹਾਂ,

ਸੋਭਿਤ ਭਈ ਹੈ ਸਭਾ, ਕਰੈ ਕੈਨ ਸਰ ਕੋ ।

ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਜਹਾਂ ਹੋਤ ਹੈ ਤਮਾਸ਼ੇ ਬਹੁ,

ਪਾਤਰੈਂ ਕਰਤ ਨਿਤਯਕਾਰੀ ਭਾਵ ਭਰ ਕੋ ।

ਕੇਤੀ ਤਾਨ ਤਾਨਿ ਲੇਤ, ਗਤਿ ਆਨਿ ਆਨਿ ਲੇਤ,

ਜਾਨਿ ਜਾਨਿ ਲੇਤ ਮੰਦ ਮੁਸਕਯਾਨ ਬਰ ਕੋ ॥ ੫੮ ॥

ਫੂਟਤ ਅਨਾਰੋਂ ਕੀ ਹਜ਼ਾਰਨ ਕਤਾਰ ਜਹਾਂ,

ਫੂਟਤ ਧਮਾਕੇ ਸਬਦ ਹੋਤ ਹੈ ਧੜਾਕੇ ਕੇ ।

ਆਸਮਾਨ ਜਾਨ ਕੀ ਹੈ ਬਾਨ ਜਾਮੈ ਐਸੇ ਬਾਨ,

ਲਾਖਨ ਚਲਤ ਚਢੈਂ ਤਾਰੇ ਸੇ ਤੜਾਕੇ ਕੇ ।

ਮੰਜੁ ਮਹਿਤਾਬਨ ਕੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚਮਕ ਰਹੀ,

ਚਾਦਰ ਛੁਟੈ ਹੈ ਜਾਮੈਂ ਪੁੰਜ ਹੈ ਪੜਾਕੇ ਕੇ ।

ਫੂਲ ਝਰੀ ਝਰੀ ਪਰੈ, ਚਰਖੀ ਚਕਰੀ ਪਰੈ,

ਸੂਤੀ ਬਿਖਰੀ ਪਰੈ ਭੁ ਚਪਾ ਹੈ ਸੜਾਕੇ ਕੇ ॥ ੫੯ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਆਤਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਔਰ ਹੂੰ, ਬਿਧਿ ਬਿਧਿ ਕੀ ਛੂਟੰਤ ।

ਉਡਤ ਬੁਰਜ ਸੇ ਲਖਤ ਹੈਂ, ਕਰ ਕੰਤਨ ਕੈ ਕੰਤ ॥ ੬੦ ॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਇਕੈ, ਕਰਤ ਰਹੇ ਨਿਤ ਰਾਜ ।

ਅਤਿ ਉਤਸਾਹ ਬਢਯੋ ਹਿਯੈ, ਤਿਹ ਦੇਖਨ ਕੇ ਕਾਜ ॥ ੬੧ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਬੀਤੇ ਖਟਾਂ ਮਾਸ ਤਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਮਾਯੋ,—

“ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ! ਮੰਗਾਓ ਸੁਤ ਭਯੋ ਜੋ ।”

ਤਬ ਮਹੀਪਾਲਕ ਨਿਜ ਲਾਲ ਮੰਗਵਾਯੋ, ਆਯੋ,

ਜਾਇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਦਿਖਾਯੋ ਰੂਪ ਨਯੋ ਜੋ ।

ਦੇਖਤ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੋਦ ਲੈ ਲਿਯੋ ਹੈ ਲਾਲ,

ਕਰਿ ਕਰਿ ਪਯਾਰ ਮੁਖ ਚੁੰਬੈ ਦੈਵ ਦਯੋ ਜੋ ।

ਰੂਪ ਹੀ ਕੋ ਰੂਪ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੈ,

ਕਿ ਮੋਹਨ ਅਨੂਪ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਐਸੇ ਛਯੋ ਜੋ ॥ ੬੨ ॥

ਕੇਤਕ ਮੰਗਾਇ ਤੋੜੇ ਰੁਪਯੋਂ ਕੇ ਸਿਰ ਵਾਰੇ,

ਕੇਤਕ ਮੰਗਾਇ ਘੋੜੇ ਦਿਯੋ ਵਾਹੀ ਵਾਰ ਹੈਂ ।

*ਦੁੱਬ । ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹਰੇ ਹਰੇ ਘਾਹ ਦੀ ਦੁੱਬ ਟੁੰਗਣ ਦਾ
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਹੈ । †੬, ਛੇ । ‡ਰਾਜਾ ।

(੧੨੨)

ਹਾਥਨ ਕੇ ਹਲਕੇ ਸਜਾਇ ਸੂਰਨ ਹੋਦਨ ਸੇਂ,
ਬਾਂਟ ਦਿਯੇ ਹਾਥੋ ਹਾਥ ਸੱਜਿਤ ਸਿੰਗਾਰ ਹੈਂ ।
ਹੀਰਨ ਕੇ, ਮੋਤਿਨ ਕੇ, ਲਾਲਨ ਕੇ, ਪੰਨਨ ਕੇ,
ਹਾਰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੇਤ ਕਿਤਨੀ ਕਤਾਰ ਹੈਂ ।
ਖੇਸਨ ਕੀ, ਚੋਗਨ ਕੀ, ਕਹੈ ਕੇ ਦੁਆਲਨ ਕੀ,
ਦੇਤ ਨ ਅਘਾਤ ਛਾਏ ਅਨੰਦ ਅਪਾਰ ਹੈਂ ॥ ੬੩ ॥
ਕੈਯਕ ਹਜ਼ਾਰਨ ਮਨੋਂ ਕੀ ਅੰਨ ਢੇਰੀ ਲਾਇ,
ਛਾਇ ਛਾਇ ਹਾਥਨ ਸੇਂ ਤੁਰਤ ਬੰਟਾਈ ਹੈ ।
ਘ੍ਰਿਤ ਮਿਸਰੀ ਤੇ ਆਦਿ ਬਿਬਿਧ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਹੂੰ,
ਵੈਸੇ ਹੀ ਅਨੇਕਨ ਕੇ ਅਧਿਕ ਲੁਟਾਈ ਹੈ ।
ਗਉਅਨ ਕੀ ਅਵਲੀ ਸਿਗਾਰਨ ਸੇਂ ਸਾਜਿ ਸਾਂਜਿ,
ਤੈਸੇ ਹੀ ਛੁਵਾਇ ਹਾਥ ਬਿਪੁਨ ਗਹਾਈ ਹੈ ।
ਖੂਹ ਦਿਯੇ, ਗਾਮ ਦਿਯੇ, ਔਰ ਜਿਨ ਮਾਂਗਯੇ ਆਇ,
ਸੋਈ ਤਾਹਿ ਦਯੋ ਖੁਸੀ ਰੋਮ ਰੋਮ ਛਾਈ ਹੈ ॥ ੬੪ ॥
ਤਾਸ ਬਾਦਲੇਨ ਸੇਂ, ਕਿਨਾਰਨ ਸੇਂ, ਗੋਟਨ ਸੇਂ,
ਲਸੁ ਪੀਰੀ ਸਬਜ ਪੁਸ਼ਾਕੇਂ ਪੈਨਿ ਆਈ ਹੈਂ ।
ਜਗਮਗ ਜੋਤੈਂ ਹੋਤ ਜਿਨ ਕੀ ਜਵਾਹਰ ਸੀ,
ਜਾਹਰ ਜਮਾਤ ਕੰਚਨੀਨ ਕੀ ਸੁਹਾਈ ਹੈਂ ।
ਗਾਇ ਗਾਇ ਤਾਨਨ, ਬਨਾਇ ਭੇਦ ਭਾਇ ਭਾਇ,
ਦਾਇ ਦਾਇ ਦਿਲ ਕੀ ਹਰਨ ਸਰਸਾਈ ਹੈਂ ।
ਮੰਦ ਮੰਦ ਮੁਸਕਯਾਤ ਹੱਸਿ ਜਾਤ ਮੁਰਿ ਜਾਤ,
ਲਚਿ ਜਾਤ, ਨਚਿ ਜਾਤ ਭਾਖਤ ਵਧਾਈ ਹੈਂ ॥ ੬੫ ॥
ਸਭ ਸਰਦਾਰਨ ਕੀ ਮੰਡਲੀ ਉਮੰਡ ਕਰਿ,
ਆਇ ਸਿਰ ਵਾਰਨੇ ਕਰਤ ਜਿਯ ਖੋਲਿ ਖੋਲਿ ।
ਏਕ ਓਰ ਭੰਡਨ ਕੇ ਹੂੰ ਰਹੇ ਘਮੰਡ ਵੱਡੇ,
ਕਿਤ ਹੂੰ ਕਲਾਵੰਤ ਕੀ ਗੋਲੈਂ ਗਾਵੇਂ ਤੋਲਿ ਤੋਲਿ ।
ਅਤਰ ਗੁਲਾਬ ਛਿਰਕਾਵ ਹੋਤ ਸਭਾ ਬੀਚ,
ਲਾਵੈਂ ਭਾਲ ਚੰਦਨ ਐ ਕੇਸਰ ਕੇ ਘੋਲਿ ਘੋਲਿ ।
ਫੂਲਨ ਕੀ ਮਾਲੈਂ ਹਾਲੈਂ ਹਿਯ ਪੈ ਸੰਭਾਲੈਂ ਨਾਹਿੰ,
ਭਏ ਖੁਸ਼ਹਾਲੈਂ, ਹੱਸਿ ਹਾਲੈਂ ਮਿਦੁ ਬੋਲਿ ਬੋਲਿ ॥ ੬੬ ॥
ਕੰਪਨ ਮੇਂ ਪਲਟਨ ਮੇਂ ਬਾੜੈਂ ਝੜੈਂ ਠੌਰ ਠੌਰ,
ਤੋਪਨ ਕੀ ਹੋਨ ਲਾਗੀ ਸਲਕ ਸੜਾਸੜੀ ।
ਧੌਂਸਾ ਕੀ ਧੁਕਾਰ, ਝਨਕਾਰ ਝਾਂਝ ਢੋਲਕ ਕੀ,
ਬਾਂਸਰੀ ਕੀ ਤੈਸੀ ਖਨਕਾਰ ਹੈ ਖੜਾਖੜੀ ।
ਨੈਬਤ ਟਕੋਰੈਂ ਘੋਰ ਹੋਤ ਸ਼ਹਨਾਇਨ* ਕੀਂ,

*ਸ਼ਹਨਾਈ, ਇਕ ਵਾਜੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ।

ਦੈਰੇ ਦਾਰ. ਦਾਰ ਮੰਗਲੀਜਨ ਝੜਾਝੜੀ ।
ਆਪਸ ਮੈਂ ਬੈਰੀ ਬੈਰੀ ਹੰਸਿ ਹੰਸਿ ਸੈਰੀ ਕਰੈਂ,
ਛਾਏ ਖੁਸ਼ਾ ਖੈਰੀ ਨਹਿੰ ਬੋਲਤ ਕੜਾਕੜੀ ॥ ੬੭ ॥
ਕਿਲੇ ਮੈਂ, ਕੰਗੂਰਨ ਪੈ, ਬੁਰਜ ਸਫੀਲਨਾ ਪੈ,
ਬਾਰਹਦਰੀ ਪੈ ਬੰਗਲਾਃ ਪੈ ਰੋਸ ਦੈਰ ਮੈਂ ।
ਜਾਹਰ ਹੀ ਜਗਾ ਹੋਤ ਬਾਹਰ ਨਗਰ ਮਾਹਿੰ,
ਬਾਰਨ ਅਟਾਰਨ ਮੈਂ, ਛੱਜਨ ਮੈਂ, ਪੈਰ ਮੈਂ ।
ਕੂਚਨ ਮੈਂ, ਹਾਟਨ ਮੈਂ ਵਿਦਤ ਬਜਾਰਨ ਮੈਂ,
ਕੋਟ ਹੂੰ ਕੇ ਦਵਾਰਨ ਮੈਂ, ਦਿਪੇ ਠੈਰ ਠੈਰ ਮੈਂ ।
ਮਾਨਹੁ ਦਿਵਾਰੀ ਸੈਂਕਰਨ ਕੀ ਇਕੱਠੀ ਆਜ,
ਆਇ ਭਈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਅਜਾਇਬ ਲਾਹੌਰ ਮੈਂ ॥ ੬੮ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਭਯੋ ਬਿਬਿਧ ਬਿਧਿ ਐਰ ਹੂੰ, ਅਤਿ ਉਤਸਵ ਸਰਕਾਰ ।
ਸਭ ਗਨਨਾ ਕਰ ਕੇ ਸਕੈ, ਲਖਯੋ ਬਡੇ ਦਰਬਾਰ ॥ ੬੯ ॥
ਜਯੋਂ ਜਯੋਂ ਬਪੁ ਬਾਢਯੋ ਕਰੀ, ਤਯੋਂ ਤਯੋਂ ਬਾਢਯੋ ਖੇਲ ।
ਤੇਜ ਰੂਪ ਬਾਢਤ ਰਹਯੋ, ਬਢਯੋ ਸੁਖਨ ਕੇ ਮੇਲ ॥ ੭੦ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲੈ ਖਿਲਾਯੋ ਕਰੈਂ,
ਗੋਦ ਲੈ ਹਿਲਾਵੈਂ ਦੁਲਰਾਵੈਂ ਮਨ ਭਾਵੈਂ ਹੈਂਃ ।
ਝੁੰਜਨਾ ਬਜਾਵੈਂ ਕਭੂੰ ਫਿਰਕੀ ਫਿਰਾਵੈਂ,
ਕਭੂੰ ਹੰਸਿ ਗਲਿ ਲਾਵੈ, ਕਭੂੰ ਬਾਤ ਬਤਰਾਵੈਂ ਹੈਂ ।
ਕਭੂੰ ਲੈ ਬਦਮਾਨ ਕੀ ਲੋਜ ਕੇ ਚਟਾਵੈਂ ਪੁਨਿ,
ਕਬਹੂੰ ਪਿਲਾਵੈਂ ਦੂਧ ਮਿਸਰੀ ਦਿਖਾਵੈਂ ਹੈਂ ।
ਸੰਗ ਲੈ ਸੁਵਾਵੈਂ ਕਭੂੰ ਛਾਤੀ ਪੈ ਲਿਟਾਵੈਂ,
ਕਭੂੰ ਬੋਲਨ ਸਿਖਾਵੈਂ, ਕਭੂੰ ਚਲਨ ਸਿਖਾਵੈਂ ਹੈਂ ॥ ੭੧ ॥

† ਫਸੀਲਾਂ, ਕੰਧਾਂ । ‡ ਏਥੇ ਬੰਗਲੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਬੰਗਲਾ ਹੈ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਗ ਪਗ ੬੦੦੦੦) ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ । ਹਰੇਕ ਸਾਲ ਦੁਸਹਰੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਇਹ ਬੰਗਲਾ ਅੰਮਿਤਸਰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਣ ਤੇ ਇਹ ਬੰਗਲਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ ਤੇ ਰੁਪਏ ਢਾਲਣ ਲਈ ਬੰਬਈ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ । (ਪੰ: ਗ: ਰੀ:)

§ ਸਿਰਫ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਰਖਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਪੋਸਦਾ ਸੀ । ਮੈਕਰਕੀਗਰ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕੀਤੀ ਹੈ (ਦੇਖੋ, History of the Sikhs) ।

ਰਘੁਕੁਲ ਭੂਖਣ ਸੀ ਅਵਧੇਸ਼ ਦਬਰਬ,
 ਜਿਨ ਕੇ ਭਏ ਹੈਂ ਜੈਸੇ ਰਾਮ ਜੂ ਦੁਲਾਰੇ ਹੈਂ ।
 ਜੈਸੇ ਬਿਜ ਰਾਜ ਮਹਾਰਾਜ. ਨੰਦ ਜੂ. ਕੇ ਨਿਤ,
 ਮੋਹਨ ਜੂ ਆਠੋ ਜਾਮ ਆਖਨ ਕੇ ਤਾਰੇ ਹੈਂ ।
 ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਜਾਹਰ ਜਹੂਰ ਜਗ ਜੋਇਯਤ,
 ਜੈਸੇ ਸਿੰਧੂ* ਜੂ ਕੋ ਚੰਦ ਅਤਿ ਸੁਖ ਕਾਰੇ ਹੈਂ ।
 ਤੈਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੈ ਅਬ,
 ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨੰਦਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਾਨ ਪਿਆਰੇ ਹੈਂ ॥ ੭੨ ॥
 ਏਕੋ ਪਲ ਪਾਸ ਤੇ ਨ ਨਜਾਰੇ ਹੋਨ ਦੇਤ ਜਿਨੂੰ,
 ਖਾਨ ਪਾਨ ਸੈਨਹੂੰ ਮੈਂ ਪਾਸ ਹੀ ਸੁਲਾਵੈ ਹੈ ।
 ਆਵੈ ਸਤਰਾਇ ਤੁਤਰਾਇ ਬਤਰਾਇ ਜਾਇ,
 ਕਭੂ ਇਤਰਾਇ ਕਤਰਾਇ ਫਿਰ ਧਾਵੈ ਹੈ ।
 'ਹਾਂ' ਕਰਤ, 'ਹੂੰ' ਕਰਤ, ਤਾਂ ਕਰਤ, 'ਤੂੰ' ਕਰਤ,
 ਖੇਲਤ ਹਸਤ ਕਿਲਕਤ ਲਪਟਾਵੈ ਹੈ ।
 ਜੈਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋ ਨ ਇਨ ਬਿਨ ਭਾਵੈ ਤੈਸੇ,
 ਇਨਹੂੰ ਕੋ ਉਨ ਬਿਨ ਪਲ ਨ ਸੁਹਾਵੈ ਹੈ ॥ ੭੩ ॥
 ਮੂੰਗਨ ਕੀ, ਮੋਤਿਨ ਕੀ, ਹੀਰਨ ਕੀ ਮਾਂਲੈਂ ਲਾਲੈਂ,
 ਮੁੰਦਰੀ ਜੜਾਉ ਕੜੇ ਸੋਨੇ ਕੇ ਸੁਹਾਵੈ ਹੈਂ ।
 ਘੋੜਾ ਹਾਥੀ ਰਥ ਖਾਸੇ ਬੱਘੀ ਪਾਲਕੀ ਐ ਗਉ,
 ਬਾਸਨ ਅਨੇਕ ਚਾਂਦੀ ਸੂਰਨ ਕੇ ਧੁਰਾਵੈ ਹੈਂ ।
 ਖੇਸ ਐ ਦੁਸਾਲੇ ਕੀਮਖਾਪਾਦਿਕ ਬਸੰਤ ਬਨੇ,
 ਨਗਦ ਅਨੇਕ ਤੋੜੇ ਤੁਲਾ ਲੈ ਤੁਲਾਵੈ ਹੈਂ ।
 ਜੇਤੇ ਕਛੁ ਦਾਨ ਆਪ ਕਰੈ ਸਰਕਾਰ ਸਦਾ,
 ਤੇਤੇ ਹੀ ਸੁਦਾਨ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪੈ ਦਿਵਾਵੈ ਹੈਂ ॥ ੭੪ ॥

ਦੋਹਾ ।

'ਰਾਜਾ-ਰਾਜਾ' ਕਹਿ ਸਦਾ, ਬੋਲੈਂ ਕਰਿ ਕਰਿ ਪਯਾਰ ।
 ਯਹੀ ਸੁਖਨ ਕੋ ਸਾਰ ਸਭ, ਸਮਝਯੋ ਜਿਯ ਸਰਕਾਰ ॥ ੭੫ ॥
 ਸਾਤ ਬਰਸ ਕੇ ਜਬ ਭਏ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹੀਪਛੰ ।
 ਤਪ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰ, ਜੋੜੇ ਸਭ ਅਵਨੀਪਙ ॥ ੭੬ ॥

*ਸਮੁੰਦ ।

†ਪੁਤ ।

‡ਰਾਜਾ ।

§ਰਾਜੇ । ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਮੀਆਂ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਨ ੧੮੨੮ ਈ: ਨੂੰ ਵਸਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ (ਅਮਰ ਨਾਥ, ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੧੮੪; ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਕੋਹਲੀ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੨੬੨) ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ੧੨ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ । (ਦੇਖੋ, (History of the Punjab, Page 440) ।

(੧੨੫)

ਕਬਿਤੁ ।

ਦਿਯੋ ਸਰਕਾਰ ਨੈ ਖਿਲਤ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂਕੋ,
ਰਾਜਾ ਪਦ ਦੇ ਕਰ ਬਨਾਯੋ ਫਰਜ਼ੰਦ ਹੈ ।
ਆਪਨੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਕੁਰਸੀ ਜਡਾਉ ਡਾਲਿ,
ਤਾਪਰ ਬਿਠਾਯੋ ਪਾਯੋ ਅਧਿਕ ਅਨੰਦ ਹੈ ।
ਫੌਜ ਫੌਜਦਾਰਨ ਤੈ, ਭੂਪ ਸਰਦਾਰਨ ਤੈ,
ਨਜਰ ਦਿਵਾਇ ਕਿਯੋ ਹੁਕਮ ਬੁਲੰਦ ਹੈ ।
ਜਹਾਂ ਮੇਰੇ ਰਾਜ ਵਹਾਂ ਰਸਮ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂਕੀ,
ਜਗਤ ਚਕੋਰ ਕੋ ਕਿਯੋ ਮੈਂ ਏਕ ਚੰਦ ਹੈ ॥ ੧੭ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਯਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨਿਤ, ਕਟਯੋ ਕਰੈ ਅਤਿ ਪਯਾਰ ।
ਰਾਜ ਕਾਜ ਧਾਰਯੋ ਕਰੈ, ਧਰਮ ਦਾਨ ਸੰਚਾਰ ॥ ੧੮ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਯਾਹੀ ਬਿਧਿ ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਲੈ ਸੁਖ ਰਾਜ ਭੋਗਯੋ,
ਕਿਯੋ ਤਬ ਹਿਯੇ ਮੈਂ ਬਿਚਾਰ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ।
ਆਯੋ ਹੋ ਧਰਾ ਪੈਂ ਭੂਮਿ ਭਾਰ ਕੇ ਉਤਾਰਬੇ ਕੋ,
ਪਾਲਬੇ ਕੋ ਗਊ ਬਿਪੁ ਬੇਦ ਕੋ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੈ ।
ਸੋ ਜਬ ਸਕਲ ਕਾਮ ਕਰ ਚੁਕਯੋ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ,
ਅਬ ਭਵ ਸਿੰਧੁ ਤੈ ਉਤਰ ਚਲੈ ਪਾਰ ਹੈ ।
ਐਸੇ ਉਰਿ ਧਾਰਿ ਮਾਯਾ ਮੋਹ ਛਾਰ ਸਾਰ ਡਾਰਿ,
ਕਿਯੋ ਭਲੀ ਬਿਧਿ ਦਾਨ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ॥ ੧੯ ॥
ਤਿਲ ਧਾਨ ਆਦਿ ਦੇ ਜੋ ਖੋੜਸ ਬਖਾਨਿਯਤ,
ਦਿਯੋ ਕਈ ਖੋੜਸ ਦੁੱਜਨ ਪੂਜਿ ਮਾਨ ਸੇਂ ।
ਚਾਂਦਨ ਕੇ, ਹੇਮਨ ਕੇ ਥਾਲ ਆਦਿ ਪਾਤ ਘਨੇ,
ਦਿਯੋ ਪਾਤੁ ਦੇਖਿ ਦੇਖਿ ਪਰਮ ਪ੍ਰਮਾਨ ਸੇਂ ।
ਸੂਤੀ ਬਸਤੁ ਬਿਬਿਧ ਬਹੁਰ ਪਸ਼ਮੀਨਨ ਕੇ,
ਸਿਤ ਐ ਰੰਗੀਨਨ ਕੇ ਪੁੰਜ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਸੇਂ ।
ਖਾਸੇ ਖਾਸੇ ਖਾਸੇ ਦਿਯੋ, ਖੇਮ ਯੁਤ ਖੇਮੇ ਦਿਯੋ,
ਖੁਸੀ ਸੇਂ ਖਜਾਨੇ ਦੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਿਯੋ ਖਾਨ ਸੇਂ ॥ ੨੦ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਗਊ ਦਾਨ ਗਜ ਦਾਨ ਦੇ, ਅਸੂ ਦਾਨ ਭੂ ਦਾਨ ।
ਮਾਨਕ ਮੁਕਤਾਹਲ ਅਮਲ, ਹੀਰਾ ਪੰਨਾ ਦਾਨ ॥ ੨੧ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਕਢਤ ਕਿਲੇ ਤੇ ਬਿਪੁ ਜੇ ਜੇ ਦਾਨ ਲੈ ਲੈ ਤੇਤੇ,
ਜਾਨੈ ਨ ਪਰਤ, ਦੇਖਿ ਭੁਲੈ ਘਰ ਬਾਰ ਕੇ ।

ਘੋੜਾ ਚੜ੍ਹੇ, ਹਾਥੀ ਚੜ੍ਹੇ, ਪਾਲਕੀ ਐ ਖਾਸੇ ਚੜ੍ਹੇ,
 ਰਥ ਚੜ੍ਹੇ ਆਵੈਂ ਲਖਿ ਚਕਿਤ ਬਜ਼ਾਰ ਕੇ ।
 ਧਾਰਿ ਧਾਰਿ ਬਸਨ* ਬਿਚਿਤੁ ਝਲਾ ਝਲੀ ਕੇ,†
 ਦਾਰਿਦ ਦਲਾਦਲੀ ਕੇ ਭੂਖਨ ਸੁਧਾਰ ਕੇ ।
 ਤਜੇ ਆਵੈਂ ਚਿੰਤਾ ਚਿਤ, ਰਜੇ ਆਵੈਂ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ,
 ਸਜੇ ਆਵੈਂ ਬਜੇ ਆਵੈਂ ਬਾਜਰ ਬਹਾਰ ਕੇ ॥ ੮੨ ॥
 ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਪਾਸ ਲੈ ਬਿਠਾਯੋ,
 ਆਪ ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਭੇਦ ਰਾਜ ਕਾਜ ਕੇ ਬਿਚਾਰੇ ਹੈਂ ।
 ਸਬ ਸਮਝਾਇਕੇ ਖਜਾਨੇ ਐ ਮੁਲਕ ਸੌਂਪਯੋ,
 ਫੌਜ ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਸਭ ਸੌਂਪਤ ਸੁਖਾਰੇ ਹੈਂ ।
 ਪੁਤ੍ਰ ਸੌਂਪਿ, ਨਾਤੀ ਸੌਂਪਿ, ਬਹੁਰ ਸੰਗਾਤੀ‡ ਸੌਂਪਿ,
 ਪਾਲਨ ਪੁਜਾ ਕੇ ਸੌਂਪਿ ਮੁਦਿਤ ਨਿਹਾਰੇ ਹੈਂ ।
 ਰਾਜ ਵੈਜਵਹਾਰ ਤਜਯੋ, ਕ੍ਰਮ ਸੌਂ ਅਹਾਰ ਤਜਯੋ,
 ਬਾਨੀ ਕੇ ਉਚਾਰ ਤਜਯੋ§ ਹਰਿ ਧਯਾਨ ਧਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੮੩ ॥
 ਕੁੰਡ ਬਨਵਾਇ ਗੰਗਾ ਜਲ ਸੌਂ ਭਰਾਇ, ਤਾ ਮੈਂ—
 ਪਾਲਥੀ ਲਗਾਇ ਮੁੰਦ ਲਿਯੇ ਦ੍ਰਿਗ ਦ੍ਰਾਰੇ ਹੈਂ ।
 ਮੰਦ ਮੰਦ ਖੁਲੈ ਮੁੰਦੈ ਅਧਰ ਸਧਰ ਯਾ ਤੇ,
 ਮਾਲੁਮ ਭਯੋ ਹੈ ਰਾਮ ਨਾਮ ਯੇ ਉਚਾਰੇ ਹੈਂ ।
 ਐਸੇ ਕਛੁ ਬਾਰ ਲੈ ਪੁਕਾਰ ਰਹਯੋ ਦੇਖਬੇ ਕੈ,
 ਫੇਰ ਕਛੁ ਪੀਛੇ ਤਨ ਸਿਬਲ ਨਿਹਾਰੇ ਹੈਂ ।
 ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਪਾਨ,
 ਫੇਰ ਬ੍ਰਹਮੰਡ{} ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਕੇ ਪਧਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੮੪ ॥
 ਸੋਰਠਾ ।

ਭਈ ਖਬਰ ਰਨਵਾਸ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਰਿ ਪੁਰ ਗਏ ।
 ਰਾਨਿਨ ਕਿਯੋ ਨਿਕਾਸ, ਹਮ ਸੰਗ ਸਤਿਯਾਂ ਹੋਇੰਗੀ ॥ ੮੫ ॥
 ਕਬਿਤੁ ।

ਧਿਗ ! ਧਿਗ !! ਜਿੰਦਗੀ ਜਹਾਨ ਬੀਚ ਜੋਯਨ() ਕੀ,
 ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਾਨ ਨਾਥ ਦੁੱਖ-ਗਾਥ ਜਾਮ ਜਾਮ ਮੈਂ ।
 ਖਾਨ ਪਾਨ ਭੂਖਨ ਕੀ ਭੂਖ ਨਾ ਰਹੀ ਹੈ ਨੈਕ,
 ਬਸਨ ਬਸ ਨ ਸਕੈਂ ਤਨ ਅਭਿਰਾਮ ਮੈਂ ।
 ਜਾਹੀ ਸੰਗ ਸੁਵਰਨ ਸੇਜਨ ਪੈ ਸੇਵਤ ਥੀ,
 ਤਾਹੀ ਸੰਗ ਸ੍ਰੈ ਹੈਂ ਆਗ-ਸੁਵਰਨ ਠਾਮ ਮੈਂ ।
 ਪਤਿ ਜੂ ਕੇ ਸੰਗ ਲੈ ਕੈ ਚਿਤਾ ਕੇ ਜਰੈਕੈ ਫੇਰ,
 ਛੇ ਉ ਲੋਕ ਫੇਰ ਕੈ ਬਸੈਂਗੀ ਬ੍ਰਹਮ ਧਾਮ ਮੈਂ ॥ ੮੬ ॥

*ਬਸਤੁ । †ਝਲਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ । ‡ਸੰਗੀ, ਸਾਥੀ । §ਅਰਥਾਤ ਜਬਾਨ ਬੰਦ ਹੋਗਈ । {}ਬ੍ਰਹਮ ਰੰਧੂ, ਤਾਲੂਆ । ()ਵਹੁਟੀਆਂ ਦੀ ।

(੧੨੭)

ਦੋਹਰਾ ।

ਐਸੇ ਚਿੱਤ ਬਿਚਾਰ ਕਰਿ, ਗੰਗਾ ਜਲ ਕਰਿ ਸਨਾਨ ।
ਦਾਨ ਬਿਧਾਨ ਲਾਗੀ ਕਰਨ, ਸੁਮਰਿ ਸੁਮਰਿ ਭਗਵਾਨ ॥ ੮੭ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਸਿੰਗ ਸੁਵਰਨ ਕੇ ਰਜਤ ਖੁਰ ਤਾਮ੍ਹ ਪਿਸ਼ਟਿ,
ਪੁੱਛ ਮਾਹਿ ਮੋਤਿਨ ਕੇ ਗੁੱਛ ਲਟਕਾਏ ਹੈਂ ।
ਐਰ ਬਸਤੁ ਭੂਖਨ ਸਕਲ ਸਾਜਿ ਸਾਜਿ ਕਰ,
ਦਿਯੇ ਬਹੁ ਗਊ ਦਾਨ ਸਰਸ ਸੁਹਾਏ ਹੈਂ ।
ਨਿਜ ਨਿਜ ਭੂਖਨ ਜਵਾਹਰ ਜੜਤ ਜੇਤੇ,
ਤੇਤੇ ਉਹ ਵੇਰ ਬਿਨ ਵੇਰ ਹੀ ਲੁਟਾਏ ਹੈਂ ।
ਦੁਵਜ ਦਈ, ਦਾਸੀ ਦਈ, ਰਥ ਦਿਯੇ, ਧਾਮ ਦਿਯੇ,
ਲੈ ਲੈ ਹਰਿ ਨਾਮ ਸੀਸ ਸਬਨ ਨਿਵਾਏ ਹੈਂ ॥ ੮੮ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਨਖ ਸਿਖ ਤੈ ਸੋਭਾ ਸਜੀ, ਨਿਕਲੀ ਹੈਂ ਇਕ ਤਾਰ ।
ਮਾਨੋਂ ਸੁਰਗ ਦੇਵੀਨ ਕੀ, ਆਈ ਉਤਰ ਕਤਾਰ ॥ ੮੯ ॥
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਪੁਤਾਦਿ ਬਹੁ, ਜੱਦਪਿ ਹੈਂ ਹੁੰ ਪਾਸ ।
ਤੱਦਪਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋ, ਦਈ ਅਸੀਸ ਪਕਾਸ ॥ ੯੦ ॥
ਪਾਨ ਨਾਥ ਕੋ ਪਾਨ ਪਿਯ, ਜਾਨਤ ਹੀ ਇਹ ਹੇਤ ।
ਨਿਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘਿੰ ਦਈ, ਆਸਿਖ ਬੁੱਧਿ ਨਿਕੇਤ ॥ ੯੧ ॥
“ਜੀਓ, ਜਾਗੋ ਜਗਤ ਮੈਂ, ਜਗਮਗ ਜੋਤਿ ਅਪਾਰ ।
ਯੋ ਅਸੀਸ ਦੇ ਦੇ ਚਲੀ, ਕਰਿ ਕਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੁ ਪਯਾਰ ॥ ੯੨ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਚੰਦਨ ਚਿਤਾ ਮੈਂ ਜਾਇ ਬੈਠੀ ਹੈਂ ਬਿਧਾਨ ਕਰਿ,
ਬਯਾਹਿਤਾ ਸਿਰਾਨੇ ਅਨਬਯਾਹੀ ਪਗ ਓਰ ਹੈ ।
ਚਾਰ ਸਾਤ* ਬਾਲਨ ਕੋ, ਠੰਡਲ ਚਹੁਆ ਬਨਯੋ,
ਸਤ੍ਯ ਕੋ ਪੁਤਾਪ ਤੇਜ ਬਾਦਯੋ ਬਹੁ ਜੋਰ ਹੈ ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੂ ਕੇ ਜੇਸਟ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ ਖੜਗ ਸਿੰਘ,
ਆਇ ਆਗ ਦੀਨੀ ਭਯੋ ਜੈ ਜੈ ਸਬਦ ਸੋਰ ਹੈ ।
ਸੀਤਾ ਰਾਮ, ਸੀਤਾ ਰਾਮ, ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ,
ਵਾਹਗੁਰੂ ਵਾਹਗੁਰੂ ਮਾਚੀ ਘਨਘੋਰ ਹੈ ॥ ੯੩ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਚਿਤਾ ਮਾਹਿੰ ਮੁਖ ਤਿਯਨ ਕੇ, ਅਤਿ ਕਰ ਰਹੇ ਪਕਾਸ ।
ਅਚਰਜ ਦੇਖਯੋ ਆਗ ਮੈਂ ਕਮਲਨ ਕਿਯੋ ਬਿਕਾਸ ॥ ੯੪ ॥

*੧੧ਗਯਾਰਾਂ । †ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ (ਰਾਣੀਆਂ) ਦਾ ।

(੧੨੮)

ਅੱਠਾਰਾਂ ਸੈ ਛਿਆਨਵੈਂ, ਸੰਮਤ ਜਾਨੋ ਜਾਨ ।
ਮਾਸ ਅਖਾੜ* ਸੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਖਾਂ, ਪੜਵਾਝ ਭਯੋ ਪਯਾਨ ॥ ੯੫ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਆਏ ਹੈਂ ਅਮਰਯੁ ਅਮਰਾਵਤੀ ਤੇ ਅਮਿਤ ਲੈ,
ਆਗੇ ਦੇ ਨਜ਼ਰ, ਕਹੀ—“ਤੇਰੇ ਹਮ ਚੇਰੇ ਹੈਂ ।
ਪੁਨਜ ਕੇ ਪੁਤਾਪ ਆਪ ਚਾਹੋ ਹਜਾਂ ਅਲਾਪ ਸੁਨੋ,
ਚਾਹੋ ਸਤਜ ਲੋਕ ਮਾਹਿ ਕਰਿਯੈ ਬਸੇਰੇ ਹੈਂ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਨੰਦਨ}} ਮੈਂ ਬਿਹਰੋ ਅਨੰਦਨ ਸੈ,
ਅਪਸਰਾ ਸੁਛੰਦਨ ਕੇ ਬਿੰਦ ਬਹੁਤੇਰੇ ਹੈਂ ।
ਕੀਜੋ ਅਬ ਰਾਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਭਾਜਯੋ ਇੰਦ ਆਜ ਏ ਸਮਾਜ ਸਬ ਤੇਰੇ ਹੈ” ॥ ੯੬ ॥
ਉਰਧ ਚੜ੍ਹਤ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਲਖ ਕੈ ਸੁਰਨ ਆਇ ਆਇ ਕਹੀ ਬਾਤ ਹੈ ।
‘ਤੁਰੀ ਕਰੀ ਪਰੀ() ਹਾਂ ਤਿਹਾਰੇ ਐਸੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ?’
ਬੋਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਚੇ ਬਚਨ ਬਿਖਯਾਤ ਹੈ ।
‘ਹਾਂ ਤੇ ਹਜਾਂ[] ਸਰਸ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ ਤੋ ਸਹੀ, ਪਰ—
ਮੇਰੇ ਤਉ ਨ ਕਾਮ ਕੋ ਕੋਉਕ ਦਰਸਾਤ ਹੈ ।
ਸੁਘਰ ਸੁਸੀਲੀ ਬਨੀ ਸਤ ਕੀ ਸਤਾ ਮੈਂ ਐਸੀ,
ਸਤੀ ਸਤ ਲੋਕ ਕੋ ਸਿਤਾਬੀ ਲਿਯੇ ਜਾਤ ਹੈ’ ॥ ੯੭ ॥
ਸੁਰਗ ਸਿਧਾਰਤ ਹੀ ਸਿੰਘ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੂ ਕੇ,
ਰਾਜਾ ਜਮ ਰਾਜ ਭਾਜ ਜਿਯ ਮੈਂ ਜਲੇ ਗਏ ।
ਨਰਕੀ ਸਮਾਜ ਪਰੇ ਝਗਰ ਸੁ ਬਯਾਜ ਕਰਿ,
ਆਇ ਮਹਾਰਾਜ ਪੈ ਫਿਰਾਦੀ ਉਛਲੇ ਗਏ ।
ਸਤਿਨ ਕੋ ਰੋਕ ਸਰਕਾਰ ਨੈ ਸਮਝ ਸਬ,
ਕੀਨੋ ਇਨਸਾਫ ਸਾਫ ਸਾਫ ਝਗਰੇ ਦਲੇ ਗਏ ।
ਕੇਤੇ ਬਿਧ ਲੋਕ ਮੈਂ ਸੁ ਕੇਤੇ ਬਿਸਨੁ ਲੋਕ ਮਾਹਿ,
ਰਾਖਿ ਹਰਿ ਲੋਕ ਸਤਜ ਲੋਕ ਕੋ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ੯੮ ॥
ਜਮ ਕੇ ਭਗੇ ਤੇ ਤਮ ਨਰਕ ਵਸੈਯਨ ਕੋ,
ਸਮ ਕੇ ਸਮਝਿ ਧਾਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਢਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਕੋਟਨ ਕੰਗਾਲਨ ਕੁਵੇਰ ਕੋਠਰੀਨ ਭਰੇ,
ਕੋਤੇ ਕੇ ਕਰਾਰਨ ਕੋ ਕਾਨ ਲੋਕ ਪਾਰੇ ਹੈਂ ।

*ਹਾੜੁ । †ਵਦੀ (ਹਨੇਰੇ ਪੱਖ ਦੀ) । ‡ਪੁਤਿਪਦਾ, ਏਕਮ । §ਦੇਵਤੇ
{ }ਤੁਰੀ (ਤੁਰੰਗ) = ਘੋੜੇ, ਕਰੀ (ਹਾਥੀ) ਅਤੇ ਪਰੀ (ਹੂਰ) = ਅਪਸਰਾ । ()ਹਾਂ
(ਧਰਤੀ) ਤੋਂ ਹਜਾਂ (ਏਥੇ) ਸੁਰਗ ਲੋਕ ਵਿਚ ।

ਸੇਸ ਭੇਸ ਡਸਤ ਮਹੇਸ ਕੇ ਮਹਲ ਪੇਸ,
 ਜਲੇ ਜਲੇ ਜਨਨ ਜਲੇਸ ਦੇਸ ਡਾਰੇ ਹੈਂ ।
 ਸੁਖ ਲੈ ਸਵਾਰੀ ਲੈ ਸਬਾਬ ਕੇ ਸਮਾਜਨ ਲੈ,
 ਸਤਿਨ ਲੈ ਆਪ ਸਤਯ ਲੋਕ ਕੇ ਸਿਧਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੯੯ ॥
 ਦੋਹਰਾ ।

ਯਹ ਕੋਊ ਮਤ ਜਾਨਿਯੋ, ਸੱਤਿਨ ਕੇ ਅਧੀਨ* ।
 ਗਏ ਮਰਯਾਦਾ ਰਖਨ ਹਿਤ, ਸਤਯ ਲੋਕ ਪ੍ਰਬੀਨ ॥ ੧੦੦ ॥
 ਕਬਿਤੁ ।

ਸਤਿਨ ਕੇ ਸੰਗ ਪਤਿ ਸਤਯ ਲੋਕ ਹੀ ਕੇ ਜਾਤ,
 “ਜੈ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪਾਤਸਾਹ” ਸਨਮੁਖ ਤਿਆਰ ਹੈ ।
 ਭੂਮਿ ਹੂ ਪੈ ਕਾਹੂੰ ਕੇ ਨ ਵਸ ਮੈਂ ਰਹੈ ਹੈਂ ਕਭੂੰ,
 ਤਯੋਂ ਹੀ ਪੁਨਯ ਪੁੰਜ ਤੈ ਉਹਾਂਉ ਅਖਤਯਾਰ ਹੈ ।
 ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਅਲਕਾਸ ਮੈਂ, ਅਮਰਾਵਤੀ ਮੈਂ,
 ਨੰਦਨ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕਹੂੰ ਕਰਤ ਬਿਹਾਰ ਹੈ ।
 ਹਰਿ ਲੋਕ, ਹਰ ਲੋਕ, ਬਿਧ ਲੋਕ, ਸਤੀ ਲੋਕ,
 ਚਾਹੇ ਜਹਾਂ, ਜਾਇ ਤਹਾਂ ਸੜਕ ਤਿਆਰ ਹੈ ॥੧੦੧॥
 ਦੋਹਾ ।

ਬਾਕੀ ਜੋ ਰਨਵਾਸ ਸੋ, ਰੋਦਨ ਕਿਯੋ ਅਪਾਰ ।
 ਜਮਨਾ ਕੀ ਸੀ ਹੂੰ ਗਈਂ, ਨਹਰ ਵਹਾਂ ਦ੍ਰੈ ਚਾਰਫ਼ ॥ ੧੦੨ ॥
 ਕਬਿਤੁ ।

ਫੂਲਨ ਕੇ ਭੇਜਬੇ ਕੇ ਗੰਗਾ ਹਰਿਦਵਾਰ ਤੀਰ,
 ਰਾਜਾ ਯਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਕੀਨੀ ਸਬ ਤਿਆਰੀ ਹੈ ।
 ਬਰਦੀ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੀ ਸੁ ਪਹਰਾਯ,
 ਪਲਟਨ ਪੰਗਤਿ ਨਿਕਾਸੀ ਯੋਂ ਅਗਾਰੀ ਹੈ ।
 ਦਾਏਂ ਬਾਏਂ ਦੁਹੰਘਾ{} ਬਰਾਬਰ ਕਤਾਰ ਦੀਸੈ,
 ਏਕ ਸੇ ਕਦਮ ਚਲੈਂ ਬਾਢੈ ਸੋਭ ਭਾਰੀ ਹੈ ।
 ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
 ਤਿਨੁ ਕੇ ਸੁ ਫੂਲਨ ਕੀ ਕਢੀ ਅਸਵਾਰੀ ਹੈ ॥ ੧੦੩ ॥
 ਪਹੁੰਚੀ ਸਵਾਰੀ ਲੁਦਿਹਾਨੇ ਜਬ ਜਾਇ ਕਰ,
 ਧਾਇ ਕਰ ਦਰਸਨ ਕੇ ਨਗਰ ਸੁ ਆਯੋ ਹੈ ।
 ਫੂਲਨ ਕੀ ਬਰਖਾ ਚਹੁੰਆਂ ਤੇ ਕਰਨ ਲਾਗੇ,
 ਜੋਰਿ ਜੋਰਿ ਹਾਬਨ ਅਮਿਤ ਗੁਨ ਗਾਯੋ ਹੈ ।

*ਇਹ ਕੋਈ ਮਤ ਸਮਝੋ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਤੀਆਂ (ਇਸਤੀਆਂ)
 ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਨ । †ਕੁਬੇਰ ਦੀ ਪੁਰੀ ।

‡ਹਰਿ (ਵਿਸ਼ਨੂ) ਦਾ ਲੋਕ, ਹਰ (ਸ਼ਿਵਜੀ) ਦਾ ਲੋਕ ਅਤੇ ਬਿਧ (ਬ੍ਰਹਮਾ) ਦਾ
 ਲੋਕ । §ਇਸ ਦੋਹੇ ਵਿਚ ਅਤਯੁਕਤੀ (ਮੁਬਾਲਗਾ) ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । {}ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ।

(੧੩੦)

ਜਾਨ ਕੰਪਨੀ ਕੇ ਬਡੇ ਦੋਸਤ ਸਭ ਸਾਹਿਬਾਨ,
ਆਇ ਆਇ ਟੋਪੀ ਖੋਲ੍ਹ ਸੀਸ ਨਿਹੁਰਾਯੋ ਹੈ ।
ਗਮੀ ਕੀ ਆਈਨ ਸੇਂ ਜੁ ਸਲਕ ਸਲਾਮੀ ਕਰੀ,
ਅਮੀ ਕਰੀ ਗਮ ਸੋਚ ਸਭ ਹੀ ਕੋ ਛਾਯੋ ਹੈ ॥ ੧੦੪ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਇਤਿ ਐਂ ਗੰਗਾ ਕੈ ਗਏ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੇ ਫੂਲ ।
ਉਤ ਮੈਂ ਨਿਤ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਰੈ, ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਅਨਕੂਲ ॥ ੧੦੫ ॥
ਸ਼ਾਸਤ ਵਿਹਿਤ ਨਿਤ ਨਿਤ ਕਰੈ, ਚਿਤ ਹਿਤ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਧਾਨ ।
ਮਹਾ ਵਿਪੁ ਕੇ ਪੂਜ ਕੈ, ਦਿਯੋ ਬਹੁਤ ਸੇ ਦਾਨ ॥ ੧੦੬ ॥
ਤੁਰੀ ਕਰੀ ਰਥ ਪਾਲਕੀ, ਸੈਯਾ ਅਰੁ ਗੋਦਾਨ ।
ਭੂਖਨ ਬਸਨ ਸੁਭਾਵ ਤੇ, ਚਾਪੁ ਛੱਤੁ ਮਹਾਨ ॥ ੧੦੭ ॥
ਤਾ ਪੀਛੇ ਫਿਰ ਸੁੱਧ ਹੈ, ਕਰਿ ਕੈ ਬੁਧ ਬਿਚਾਰ ।
ਸਹਿਤ ਦੱਖਨਾ ਦੁਜਨ ਦਿਯ, ਭੋਜਨ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ॥ ੧੦੮ ॥
ਦੈ ਪੁਦੱਛਨਾ ਦੁਜਨ ਕੇ, ਕਰ ਜੋਰੇ ਸਿਰੁ ਨਜਾਇ ।
ਤਬ ਬਿਪਨ ਆਸਿਖ ਦਈ, “ਰਾਜੈ ਤਖਤ ਸੁਭਾਇ” ॥ ੧੦੯ ॥
ਦੇਸ ਦੇਸ ਕੇ ਨਿਪਨ ਨੈ, ਐ ਨਿਜ ਦਲ ਸਰਦਾਰ ।
ਪਾਗ ਬੱਧਾਈ ਸਭਨ ਨੈ, ਜਥਾ ਵਿਹਿਤ ਵਿਵਹਾਰ ॥ ੧੧੦ ॥
ਕਬਿਤੁ ।

ਕੀਨੋ ਹੈ ਬਿਚਾਰ ਸੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ,
ਅਬ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੈ ਤਖਤ ਬਿਠਾਇਯੈ ।
ਵਡੇ ਵਡੇ ਜੋਤਿਸੀਨ ਤੁਰਤ ਬੁਲਾਇ ਕਹੀ,-
“ਸੁੰਦਰ ਮਹੂਰਤ ਕੇ ਸੋਧ ਕੈ ਬਤਾਇਯੈ ।
ਐਰ ਪੂਜਨਾਦਿਕ ਸਾਮਗੀ ਸਭ ਤਯਾਰ ਹੋਇ,
ਗੰਗਾਦਿਕ ਤੀਰਥ ਕੇ ਜਲ ਮੰਗਵਾਇਯੈ ।
ਫਰਸ਼ ਬਨੈ, ਗਾਦੀ ਬਨੈ, ਬਸਤੁ ਬਨੈ, ਧੂਜਾ ਬਨੈ,
ਛਤੁ ਬਨੈ, ਚੋਰ ਬਨੈ ਅਤਿ ਸੁਖ ਦਾਇਯੈ” ॥ ੧੧੧ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਕਹਯੋ ਜੋਤਿਸਿਨ ਜਾਇਕੈ, ਸੁੰਦਰ ਦਿਨ ਠਹਿਰਾਇ ।
“ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੈ ਅਬੈ, ਦੀਜੈ ਤਖਤ ਬਿਠਾਇ” ॥ ੧੧੨ ॥
ਤਬ ਸੀ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਮਗੀ ਸਭ ਜੋਰ ।
ਦਿਯੋ ਹੁਕਮ ਪੁਰਿ* ਫੈਜ ਸੇਂ, “ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਹੈ ਭੋਗ” ॥ ੧੧੩ ॥
ਕਬਿਤੁ ।

ਸੁੰਦਰ ਮਹੂਰਤ ਬਤਾਯੋ ਜਤਿਸੀਨ ਸਬ,
ਤਬ ਹੀ ਲੈ ਰਤਨ ਸਿੰਘਾਸਨ ਬਿਛਾਯੋ ਹੈ ।
ਨੌਹੂ ਗਿਹ ਭੂਮਿ ਐ ਸਿੰਘਾਸਨ ਚਮਰਾ ਛਤੁ,

*ਲਾਹੌਰ (ਪੁਰੀ ਦੀ) । †ਚੋਰ ।

ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਆਦਿ ਉਚਿਤ ਸਮਾਜ ਪੁਜਵਾਯੋ ਹੈ ।
 ਬੇਦਨ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰਨ ਸੋਂ, ਤੀਰਥਾਦਿ ਤੰਤ੍ਰਨ ਸੋਂ,
 ਉਕਿਤ ਜਕਿਤ ਜੰਤਨ ਜਲੂਸ ਦਰਸਾਯੋ ਹੈ ।
 ਬੇਦੀ ਮਿਲਿ, ਸੋਢੀ ਮਿਲਿ ਪ੍ਰੋਹਤ ਐ ਪੰਡਿਤਨ,
 ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੈ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਚਢਾਯੋ ਹੈ ॥ ੧੧੪ ॥
 ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਭਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਬ,
 ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਵਜ਼ੀਰੀ ਵਹੀ ਛਾਈ ਹੈ ।
 ਦਿਸ ਦਿਸ, ਦੇਸ ਦੇਸ, ਨਗਰ ਨਗਰ ਸਬ,
 ਜਾਹਰ ਜਹੂਰ ਫਿਰੀ ਏਕ ਸੀ ਦੁਹਾਈ ਹੈ ।
 ਛੂਟੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਤੜਿਤਾਃ ਸੇ ਤੜੜਾਇ ਕਰਿ,
 ਨੈਬਤ ਕੀ ਘੋਰ ਸ਼ਹਨਾਈ ਸਰਸਾਈ ਹੈ ।
 ਚੈਨ ਭਯੋ ਚਾਰੋ ਓਰ ਖੋਰ ਖੋਰ ਭਾਖੈਂ ਸਬ,
 ਘਰ ਘਰ ਆਜ ਭਈ ਵਿਮਲ ਵਧਾਈ ਹੈ ॥ ੧੧੫ ॥
 ਆਦਿ* ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨਜ਼ਰ ਦੀਨੀ,
 ਪਾਛੈ ਬਹੁ ਭੂਪ ਸਰਦਾਰਨ ਦਿਖਾਈ ਹੈ ।
 ਕੀਨੇ ਸਿਰਵਾਰਨੇ ਸਭੀ ਨੇ ਜਥਾ ਜੋਗ ਤੈਸੇ,
 ਕੋਈ ਲਿਯੈਂ ਕਰੈ ਚੋਰ ਸੋਭ ਸਰਸਾਈ ਹੈ ।
 ਪੰਡਿਤ ਕਵੀਸਰ ਅਸੀਸ ਦੇਤ ਸੀ ਫਲਾਂ ਦੇ,
 ਨਾਨਾ ਛੰਦ ਬੰਦਨ ਸੋਂ ਕੀਰਤਿ ਸੁਨਾਈ ਹੈ ।
 ਗਾਵਤ ਰਬਾਬੀ ਐ ਕਲਾਵਤ ਕਚਹਿਰੀ ਮੈਂ,
 ਬਾਹਰ ਤੇ ਗਨਕਾ ਹੁੰ ਗਾਵਤ ਵਧਾਈ ਹੈ ॥ ੧੧੬ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਵਜ਼ੀਰ ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਜਬ,
 ਯਥਾ ਯੋਗ ਦੀਨੋ ਸਭ ਹੀ ਹੋ ਸਨਮਾਨ ਸੋਂ ।
 ਕੇਤਨ ਕੋ ਘੋੜੇ ਦਿਯੇ, ਕੇਤਨ ਕੋ ਹਾਥੀ ਦਿਯੇ,
 ਕੇਤਨ ਕੋ ਰਥ ਦਿਯੇ ਅਰਥਃ ਮਹਾਨ ਸੋਂ ।
 ਕੜੇ ਦਿਯੇ, ਕੰਠੇ ਦਿਯੇ, ਕਲਗੀ ਐ ਜ਼ੀਗਾ ਦਿਯੇ,
 ਜਗਾ ਦਿਯੇ ਕੇਤਨ ਕੋ ਰੂਪ ਰਤਨਾਨ ਸੋਂ ।
 ਕੇਤਨ ਕੋ ਕਈ ਪਾਰਚੇਨ ਕੇ ਖਿਲਤ ਦਿਯੇ,
 ਛਾਇ ਛਾਇ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਸੁਭ ਪਾਨਃ ਸੋਂ ॥ ੧੧੭ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਭਈ ਖੁਸ਼ੀ ਸਭ ਨਗਰ ਮੈਂ, ਭਯੋ ਹਮਾਰੋ ਈਸ ।
 ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ, ਸਭ ਹੀ ਦੇਤ ਅਸੀਸ ॥ ੧੧੮ ॥
 ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਕੇ ਕੈਰ ਸੀ, ਨੈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ।
 ਸੋ ਵਾ ਸਮੈਂ ਪਿਸ਼ੋਰ ਮੈਂ, ਤੇਜ ਹੁਕਮ, ਬੁਧਿ ਧਾਮ ॥ ੧੧੯ ॥

ਃਬਿਜਲੀ । *ਪਹਿਲਾਂ । †ਨਰੇਲ । ‡ਧਨ, ਦੈਲਤ । §ਹੱਥ ।

(੧੩੨)

ਕਬਿਤੁ ।

ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜਬ ਤੇ ਸੱਭਾਰਯੋ ਹੋਸ਼,
ਤਬ ਹੀ ਤੇ ਰਾਖੀ ਹੁਤੀ ਬਿੱਤਿ ਤਪਸੀਨ ਕੀ ।
ਵੈਸੀ ਹੀ ਹਿਯੇ ਕੀ ਬਿਤਿ ਰਾਖੀ ਰਾਮ ਰਟਨਾ ਮੈਂ,
ਬਿੱਤਿ ਬਦਲੀ ਨ ਕਛੂ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਕੀ ।
ਤਬ ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਬੁਲਾਏ ਕੌਰ,*
ਆਏ ਵੇ ਲਹੌਰ ਬਾਤ ਭਈ ਹੈ ਖੁਸ਼ੀਨ ਕੀ ।
ਪਿਤਾ ਕੇ ਪਗਨ ਪਰ ਉਸਤਤ ਕਰਨ ਲਾਗੇ,
ਸ੍ਰੀ ਵਜੀਰ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਭੂਪ ਪਰਬੀਨ ਕੀ ॥ ੧੨੦ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਕਰੀ ਕੌਰ ਸੋਂ ਬਾਤ ।
“ਪਿਤਾ ਤੁਮਾਰੇ ਭਜਨ ਮੈਂ, ਰਹਤੇ ਹੈਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ॥ ੧੨੧ ॥
ਸੋਰਠਾ ।

ਸਭ ਹੀ ਰਾਜ ਸਮਾਜ, ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ਤੁਮ ਦੇਖਿਯੈ ।
ਕਰੋ ਉਚਿਤ ਜੋ ਕਾਜ, ਜਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਸੁਖੀ ਰਹੈ’ ॥ ੧੨੨ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਂ, ਕਰਿ ਕਰਿ ਸਦਾ ਸਲਾਹ ।
ਕੌਰ ਲਗੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ, ਜਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਨਿਵਾਹ ॥ ੧੨੩ ॥
ਬੀਤੇ ਸੋਰਹ ਮਾਸ ਅਰੁ, ਚੌਬਿਸ ਦਿਨ ਸੁਭ ਸਾਜ ।
ਤਬ ਪਯਾਨ ਹਰਿ ਪੁਰਿ ਕਿਯੋ, ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ॥ ੧੨੪ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਰਣਜਿਤ ਸਿੰਘ ਦੁਤਿ ਰਾਸ, ਜਹਾਂ ਦਾਹ ਪਾਯੋ ਹੁਤੇ ।
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਤਿਹ ਪਾਸ, ਦਾਹ ਕਰਮ ਪਾਯੋ ਭਲੈ ॥ ੧੨੫ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਰਾਨੀ ਤੈ ਸਤਿਯਾਂ ਭਈ, ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸੰਗ ।
ਕਰਿ ਕਰਿ ਦਾਨ ਵਿਧਾਨ ਸੋ, ਪਾਵਕਾਂ ਜਾਰਯੋ ਅੰਗ ॥ ੧੨੬ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਅਗਨਿ ਦੈ ਪਿਤਾ ਕੈ ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਉਹਾਂ ਤੇ ਚਲੇ,
ਸੰਗ ਸਰਦਾਰਨ ਕੀ ਭਈ ਵੱਡੀ ਭੀਰ ਹੈ ।
ਹਿਯੇ ਬਢੀ ਚਾਹ ਅਬ ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਪਦ ਪੈਹੋਂ,
ਤਖਤ ਬੈਠਬੇ ਕੀ ਅਬ ਜਾਗੀ ਤਕਦੀਰ ਹੈ ।

*ਕੌਰ ਨੈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਣ ਗਲਤ ਦਸਿਆ ਹੈ । ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਸਰਦਾਰ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵੇ ਨੂੰ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਲਾਹੀਆ ਸੀ, ਮਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਏਥੋਂ ਮੁੱਢ ਤੁਰਦਾ ਹੈ ।

†ਅੱਗ ਵਿਚ ।

ਯਾ ਬਿਧਿ ਮਨੋਰਥ ਕਰਤ ਆਏ ਥੋਰੀ ਦੂਰ,
ਆਗੇ ਏਕ ਦੂਰ ਦੀਹ* ਆਇ ਗਯੋ ਤੀਰਾਂ ਹੈ ।
ਆਇ ਖਰੇ ਤਾਕੇ ਤਰੇ ਸਖਾ ਕੋ ਪਕੜਿ ਹਾਥੜੰ,
ਹਾਂ ਤਿਲੋਕ ਨਾਥ ਕਰੀ ਔਰੈਂ ਤਤਬੀਰ ਹੈ§ ॥ ੧੨੭ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਉਪਰ ਤੇ ਛੱਜੋ ਕਛੁਕ, ਟੂਟ ਪਰਯੋ ਤਿਹ ਸੀਸ ।
ਸਹਿਤ ਮਿਤ ਕੇ ਕੌਰ ਜੂ, ਗਮਨੇ ਪੁਰਿ ਜਗਦੀਸ{ } ॥ ੧੨੮ ॥
ਉ-ਨਿਸ ਸੁਤ ਮੋਂ ਕੀਨ ਕਮ, ਸੰਮਤ ਕਾਤਕ ਮਾਸ ।
ਸੁਕਲ ਇਕਾਦਸਿ ਕੋ ਕਰਯੋ, ਪਿਤ ਸੁਤ ਹਰਿ ਪੁਰ ਬਾਸ ॥ ੧੨੯ ॥

*ਵੱਡਾ ਦਰਵਜ਼ਾ । †ਕੋਲ, ਪਾਸ । ‡ਮੀਆਂ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ
ਹਥ ਫੜਕੇ । ਇਹ ਮੀਆਂ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸੀ । §ਜਦ ਕੌਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮੀਆਂ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ
ਹੱਥ ਫੜਕੇ ਉਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਛੱਜੇ ਹੋਠ ਖੜਾ ਸੀ ਤਾਂ ਤਿਲੋਕੀ ਨਾਥ (ਰਬ) ਨੇ ਹੋਰ ਤਦਬੀਰ
ਰਚ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਲ ਤਦਬੀਰ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਖੁਦ ਸੀ (ਦੇਖੋ, ਰੇਨਿੰਗ ਫੈਮਿਲੀ ਆਫ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਯਾਦਗਾਰਿ ਗਾਰਡਨਰ) ।

{ }ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸੀ ।
ਉਸ ਦੀ ਦਿਲੀ ਖਾਹਸ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ
ਦਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਸੀ । ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ
ਬਾਅਦ ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ
ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਸੀ । ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ
ਅਤੇ ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ।

ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਰੋੜਾਂ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰ ਸੀ ਤੇ ਅਜੇ
ਪੰਜ ਕੁ ਦਿਨ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮਿਤਸਰੋਂ ਆਇਆ ਸੀ । ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਦਸਹਰੇ
ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪਿਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਫਤਹਗੜ੍ਹ (ਨਾਨਕਿਆਂ) ਤੋਂ
ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਜੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਹ ਹੀ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਣਕ
ਮਹਾਰਾਜਾ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ । (ਪੰ: ਗ: ਗੀ:., ਨਵੰਬਰ, ੧੮੪੦)

ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ
ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅੱਛੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਦੂਜੇ ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗਲ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ
ਨਮਕ ਹਲਾਲ ਸਾਥੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਿੰਡੇ ਪੁੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ
ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ
ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਕੁੱਲੂ ਦੀ ਮੁਹਿਮ ਉਤੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਸਨ (ਦੇਖੋ, ਛੰਦ ਅੰਕ ੧੩੯-੪੦)
ਜਨਰਲ ਵੈਨਤੂਰਾ ਕਮਲਾ ਗੜ੍ਹ (ਮੰਡੀ) ਵਿਚ ਜੰਗ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ
ਚੰਦ ਕੌਰ (ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਾਤਾ) ਫਤਹਗੜ੍ਹ (ਪੇਕਿਆਂ) ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ।
ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਮੌਕਾ ਸਮਝਕੇ ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਣ ਲਈ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ
ਪਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਛਾਗੇ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ ਗਏ ।
ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚਾਲਾਕੀ ਨੂੰ ਤਾੜ ਕੇ ਸ਼ਕ ਗੁਜ਼ਰਿਆ →

(੧੩੪)

ਕਬਿਤੁ ।

ਦੇਖ ਕੈ ਬਚਿਤੁ ਯਹ ਚਰਿਤੁ ਭੂਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ,

ਕੌਰ ਕੋ ਉਠਾਇਕੈ ਛਿਪਾਇ ਰਾਖਯੋ ਮਹਲੈਂ ।

“ਚੋਟ ਲਗੀ ਭਾਰੀ ਸੇਕ ਹੋਤ ਬਹੁ ਬਾਰੀ ਪਰ—

ਅਬ ਹੈ ਅਰਾਮ” ਕਹੀ ਸਭ ਸੋ ਜੋਂ ਸਹਿਲੈਂ ।

ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਨ ਛਲ ਯਹ ਮਾਲੁਮ ਸ਼ਿਤਾਬ ਭਯੋ,

ਐਸੋ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਿਯੋ ਜੋ ਨ ਕੋਊ ਦਹਲੈਂ ।

ਕੌਰ ਕੋ ਜੋ ਮੀਤ ਸੋ ਭਤੀਜੇ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ,

ਤਾਹਿ ਸੰਸਕਾਰਿਤ ਕਰਾਇ ਦਿਯੋ ਪਹਲੈਂ ॥ ੧੩੦ ॥

ਸਿੰਘ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਜੂ ਕੋ,

ਦੂਜੇ ਸੁਤ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਹੈ ।

ਸੋ ਹੁਤੋ ਮੁਕੇਰਿਯੈਂ ਮੈਂ ਆਪਨੀ ਜਗੀਰ ਬੀਚ,

ਖੇਲਤ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸ਼ੇਰ ਆਦਿਕ ਮੁਦਾਮ* ਹੈ ।

ਤਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸਵਾਰ ਭੇਜਯੋ,

ਲਿਖ ਕੈ ਗੁਪਤ ਅਹਵਾਲ ਜੋ ਤਮਾਮ ਹੈ ।

“ਯਹਾਂ ਆਪ ਆਓ, ਅਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਹਿਵਾਓ,

ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਨ ਦਾਉ ਆਪ ਹੀ ਕੋ ਧਨ ਧਾਮ ਹੈ ॥ ੧੩੧ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਪਹੁੰਚਯੋ ਜਾਇ ਸਵਾਰ, ਜਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਲਤ ਹੁਤੇ ।

ਕਹਿਯੋ ਜੋ ਸਬਹਿ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਅਰਜੀ ਦੀਨੀ ਹਾਥ ਮੈਂ ॥ ੧੩੨ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਵੱਚਵਾਈ ਅਰਜੀ ਤੁਰਤ, ਸਮਝਯੋ ਸਭੈ ਹਵਾਲ ।

ਡਾਕ ਪਹਲ ਬੈਠੀ ਹੁਤੀ, ਤਾਂ ਪੈ ਚਢੈ ਉਤਾਲ ॥ ੧੩੩ ॥

+ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ, ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਬਾਗ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕੌਰ ਨੇ ਮੀਆਂ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਥ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਬਾਗ ਵਲ ਚਲਿਆ। ਅਜੇ ਬਾਗ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਲੰਘ ਕੇ ਖਲੋਤਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਪਰੋਂ ਧੈਂ ਦੇ ਕੇ ਛੱਜਾ ਡਿੱਗਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਚੋਟ ਲੱਗਣ ਕਰ ਕੇ ਮੀਆਂ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ, ਜੋ ਇਸੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗਵਾਕੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਅੰਦਰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕੌਰ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। (ਦੇਖੋ, ਰੇਨਿੰਗ ਫੈਮਿਲੀ ਆਫ ਲਾਹੌਰ, ਯਾਦ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਗਾਰਡਨਰ ਅਤੇ ਪੰ: ਗ: ਰੀ: ਸੰਨ ੧੮੪੦)।

*ਹਮੇਸ਼ਾ ।

+ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ।

(੧੩੫)

ਸੋਰਠਾ ।

ਪਹੁੰਚੇ ਆਇ ਲਹੌਰ, ਮਿਲੇ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਭੂਪ ਸੇਂ ।
ਮ੍ਰਿਤਕ ਨਿਕਾਰਯੋ ਕੌਰ, ਦਾਹ ਕਰਮ ਕਿਯੋ ਜਬੈ ॥ ੧੩੪ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਕੀਨੋ ਬਹੁਰਿ ਉਪਾਇ ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਤਖਤ, ਦੇਹੁੰ ਸੁ ਅਬ ਬੈਠਾਇ ॥ ੧੩੫ ॥
ਇਤਨੇ ਮੈਂ ਕਛੁ ਔਰ ਹੀ, ਭਯੋ ਡੈਲ ਬੇਡੈਲ ।
ਸੋ ਅਬ ਕਹਿਯਤ ਹੈ ਕਛੁ, ਬੁਧਿ ਜਨ ਲੈ ਹੈਂ ਤੈਲ ॥ ੧੩੬ ॥
ਰਣਜਿਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਕੁਲ ਸੰਬੰਧੀ ਭਾਤ ।
ਸੰਗਯਾ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ, ਹੈ ਜਗ ਮੈਂ ਬਿਖਯਾਤ ॥ ੧੩੭ ॥
ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਜਾਨਿਯੈ, ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਦੁਅ ਭਾਤ ।
ਏਕ ਭਤੀਜਾ ਦੁਹੁਨ ਕੋ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਿਖਯਾਤ ॥ ੧੩੮ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਹੇਤ,
ਗਯਾ ਕੋ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਭੇਜਯੋ ਹੋ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸੇਂ ।
ਸੋ ਵੁਹ ਗਯਾ ਕੋ ਜਾਇ ਮੁੜ ਕਰਿ ਆਵਤ ਹੋ,
ਪਹੁੰਚਯੋ ਅੰਬਾਲੇ ਰਹਯੋ ਰਾਤ ਰੰਗ ਜਾਲ ਸੇਂ ।
ਤਾਹੀ ਸਮੇਂ ਪਾਈ ਸੁਧਿ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਔਰ ਕੌਰ,
ਦੋਉ ਭਏ ਮ੍ਰਿਤਯੋ ਏਕੈ ਦਿਨ ਥੋਰੇ ਕਾਲ ਸੇਂ ।
ਸੁਨਤ ਪ੍ਰਮਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਡਾਕ ਮਾਹਿੰ ਪਰ,
ਪਹੁੰਚਯੋ ਲਹੌਰ ਆਇ ਅਧਿਕ ਉਤਾਲ ਸੇਂ ॥ ੧੩੯ ॥
ਤਿਹ ਕੋ ਭਤੀਜੋ ਜੋ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਯੋ,
ਸੋਉ ਹੁਤੋ ਕੁੱਲੂ ਬੀਚ ਬਰਫੀ ਪਹਾਰ ਕੇ ।
ਤਾਹੁੰ ਨੇ ਖਬਰ ਸਭ ਸੁਨੀ ਅਖਬਾਰ ਬੀਚ,
ਫੌਜ ਕਟਵਾਈ ਔ ਫਸਾਈ ਬੀਚ ਧਾਰ ਕੇ ।
ਛੋਡ ਸਭ ਸੇਨਾ ਲੈਨਾ ਦੈਨਾ ਹੁੰ ਨਾ ਕਿਯੋ ਕਛੁ,
ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਭਾਜ ਆਯੋ ਜਹਾਂ ਹਾਰ ਕੇ ।
ਸੋਉ ਆਇ ਪਹੁੰਚਯੋ ਲਹੌਰ ਕਰਿ ਦੌਰਾ ਦੌਰ,
ਦੇਖੋ ਸਭ ਤੌਰ ਪਰਯੋ ਬੀਚ ਹੈ ਬਿਚਾਰ ਕੇ* ॥ ੧੪੦ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਭਏ ਏਕਠੇ ਤੀਨ ਹੁੰ, ਕੀਨੀ ਏਕ ਸਲਾਹ ।
“ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਮਤ ਕਰੋ, ਮਾਲਕ ਤਖਤ ਪਨਾਹ ॥ ੧੪੧ ॥
ਨੋ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਨਿ, ਚੰਦ ਕੌਰ ਜਿਹ ਨਾਮ ।
ਤਾਕੋ ਮਾਲਕ ਕੀਜਿਯੈ, ਹਮ ਸਭ ਕਰ ਹੈਂ ‘ਕਾਮ’ ॥ ੧੪੨ ॥

*ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਕੁੱਲੂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ । ‘ਗਵਾਲ ਕਵੀ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰ: ਗ: ਰੀ: (ਬੁੱ: ੧੫੬) ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ -

(੧੩੬)

ਸੋਰਠਾ ।

ਐਸੇ ਚਿੱਤ ਵਿਚਾਰਿ, ਗਏ ਸੁ ਰਾਨੀ ਪਾਸ ਵੇ ।
ਸੁਨਯੋ ਸਭੈ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਸੁਨਿ ਉਨਹੂੰ ਕੇ ਚਿਤ ਬਸੀ ॥ ੧੪੩ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਭਾਤਾ ਸਗੇ ਵਿਸਾਲ* ।
ਸੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਆਇਗੇ, ਜੰਬੂ ਤੇ ਸੁ ਉਤਾਲ ॥ ੧੪੪ ॥
ਇਨ ਹੂੰ ਸੁਨੀ ਸਲਾਹ ਇਹ, ਰਾਨੀ ਕੇ ਚਿਤ ਮਾਹਿੰ ।
ਤਬ ਇਨ ਰਾਨੀ ਸੋਂ ਕਹੀ, “ਤੁਮੈਂ ਉਚਿਤ ਯਹ ਨਾਹਿੰ ॥ ੧੪੫ ॥
ਆਗੇ ਮਰਜੀ ਰਾਵਰੀ, ਸੋਈ ਕਰੋ ਉਤਾਲ ।”
ਯਹ ਕਹਿ ਆਪ ਟਿਕੇ ਰਹੇ, ਅਤਿ ਹੀ ਬੁੱਧਿ ਬਿਸਾਲ ॥ ੧੪੬ ॥
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੁ, ਜਬ ਯਹ ਸੁਨੀ ਸਲਾਹ ।
ਚਿਤ ਤੇ ਅਲਗ ਸੁ ਹੋ ਰਹੇ, ਉਪਰ ਰੀਤ ਨਿਵਾਹੜ” ॥ ੧੪੭ ॥

— ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ੧੪ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ੨੪ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ, ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਖਾ ਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਕਾ ਹੀ ਅਸਲ ਵਾਕਿਆਤ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ । ਗਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੌਰ ਨੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਗਿਰਵਾਲੀ ਵਾਲੀ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ । ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਨੌਹ ਦੇ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤਕ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੇ ਤਾਕਿ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਦਾ ਹੱਕ, ਜੋ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਸੀ, ਮਾਰਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ ।

*ਵੱਡੇ । †ਆਪਦੀ । ‡ਅਰਥਾਤ—ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਸੁਣਕੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ਦਿਲੋਂ ਤਾਂ ਉਸਤੋਂ ਅਲਗ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਮਨ ਰੱਖਣ ਲਈ (ਅਸਲ ਵਿਚ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ) ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਹੋਗਿਆ । ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਗਾਰਡਨਰ ਨੇ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਕੁਟਿਲ ਨੀਤੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ :—

.....with the intention of eventually distroying both claimants, the Dogra family now pretended to be devided among themselves. Raja Golab Singh and his nephew Hira Singh espoused the cause of the Queen, while Raja Dhian Singh declared for the party of Sher Singh. (Memories of Elex. Gardeners, Page 228)

ਅਰਥਾਤ—ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੇ (ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੇ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਦਾਵੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਈ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ (ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ) ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦਾ ਪੱਖ ਲਿਆ, ਜਦ ਕਿ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

(੧੩੭)

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਜਬ ਐਸੇ ਕਹਿਲਾਇ ਭੇਜੀ,—

“ਜਾਓ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ! ਜਹਾਂ ਤੁਮਰੀ ਜਗੀਰ ਹੈ ।
ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੈਂ ਔਰ ਮਾਲਕੀ ਕਰੈ ਸੁ ਕੌਨ,

ਰਾਜ ਮੈਂ ਕਰੂੰਗੀ ਟਾਰ ਸਕੈ ਕੋ ਅਮੀਰ ਹੈ ?”
ਐਸੇ ਸੁਨੀ ਬਾਤ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜਬ,

ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ ਕਹੀ:—“ਕਹਾਂ ਤਤਬੀਰ ਹੈ ?”
ਤਬ ਮਹਾਰਾਜ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਬਿਚਾਰ ਕਹੀ:—

“ਤੁਮ ਹੀ ਕਰੋਗੇ ਰਾਜ ਜੋ ਪੈ ਤਕਦੀਰ” ਹੈ ॥੧੪੮॥
ਸੋਰਠਾ ।

ਚੰਦ ਕੌਰ ਮਹਾਰਾਜਿ, ਗਾਦੀ ਪਰ ਬੈਠੀ-ਉਤੈ ।

ਬਡੀ ਸ਼ਲਕ ਸਰਰਾਨਿ, ਜਗ ਜਾਨੀ ਰਾਨੀ ਪ੍ਰਭੂ ॥੧੪੯॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਕਹੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ,—

“ਪ੍ਰਾਚੀ* ਤਜਿ ਭਾਨੁ ਚਢੈ ਔਰ ਹੀ ਦਿਸਾਨ ਮੈਂ ।

ਗੰਗਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਬਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਉਲਟਾਇ ਬਹੈਂ,

ਦੂਧ ਕਾਮਧੇਨੁ‡ ਕੋ ਸਖਾਇ ਕਾਹੂੰ ਆਨ ਮੈਂ ।

ਰੰਕਤਾ ਕੁਬੇਰ ਕੋ ਜੋ ਹੋਇ ਆਵੈ ਕਾਹੂੰ ਬੇਰ,

ਸੂਖ ਜਾਇੰ ਸਾਤੇ ਸਿੰਧੂ§ ਨਿਜ ਨਿਜ ਥਾਨ ਮੈਂ ।

ਤਉ ਨਾ ਮੈਂ ਸੰਗ ਤਜੈਂ, ਪੁਨ ਕੋ ਨ ਅੰਗ ਤਜੈਂ,

ਰਾਵਰੋ ਨ ਰੰਗ ਤਜੈਂ, ਕਹੀ ਜੋ ਜਬਾਨ ਮੈਂ{} ॥੧੫੦॥

*ਪੂਰਬ ।

‡ਸੂਰਜ ।

‡ਕਪਲਾ ਗਉ ।

§ਸਮੁਦ੍ਰ ।

{ }ਜਿਵੇਂ ਏਧਰ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਲਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ ਉਧਰ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਾਸ ਅਪਣੀ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲੀ ਦੀਆਂ ਫੜਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ । ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਇਕ ਰਪੋਰਟਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੰਦਕੌਰ ਬਾਰੇ ਖਬਰ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

“The Mae (Chand Kaur) asked Raja Heera Singh what side he would chose if his father Dhian Singh adheres to Konwur Sher Singh. He replied with his hands joint that from his infancy, he had been brought up in Moharaja's house that he is thus a child of the “Sarkar” that he considers the Mae as his motner and was ready to sacrifice his life for her. She promised him the grant of a Jagheer.

(P.G.R. Book No. 156)

ਅਰਥਾਤ—ਮਾਈ (ਚੰਦ ਕੌਰ) ਨੇ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੰਵਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸਦਾ ਪੱਖ ਲਵੇਗਾ । ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਉਸ (ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪਲਿਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ । ਉਹ ਮਾਈ (ਚੰਦ ਕੌਰ) ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਤਕ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ (ਇਹ ਸੁਣਕੇ) ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ।

(੧੩੮)

ਅਤਲ ਬਿਤਲ ਅਰੁ ਸੁਤਲ ਤਲਾਤਲ ਹੁੰ,
ਬਹੁਰ ਮਹਾਤੱਲ ਰਸਾਤਲ ਮਹਾਵਰੇ ।
ਸਾਤਵੇਂ ਪਤਾਲ ਹੁੰ ਲੈਂ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋਇ,
ਸਾਤੋਂ ਲੋਕ ਉਪਰ ਤੇ ਹੋਇ ਤਰੁ ਤਾਵਰੇ ।
ਕੂਰਮ ਬਰਾਹ ਤਜੈ, ਤਜੈ ਜੁ ਬਰਾਹ ਸੇਸ,
ਸੇਸ ਤਜੈ ਭੂਮਿ ਅਰੁ ਮਾਰ ਖਾਇ ਡਾਵਰੇ ।
ਐਸੇ ਯੇ ਢਰੈਂਗੇ ਤਉ ਹਮ ਨ ਟਰੈਂਗੇ ਅਬ,
ਲਰੈਂਗੇ ਭਿਰੈਂਗੇ ਯੋਂ ਕਰੈਂਗੇ ਰਾਜ ਰਾਵਰੇ” ॥ ੧੫੧ ॥
ਸੋਰਠਾ ।

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ, ਸੁਨੇ ਪੁਤਿਗਯਾ ਕੇ ਬਚਨ ।
ਕਹੀ—“ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਜ ! ਤੁਮ ਹੀ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਾਨ ਪ੍ਰਿਯ” ॥ ੧੫੨ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਕੀਨੀ ਦੁਹਨ ਸਲਾਹ ਪੁਨਿ, ਅਬ ਕਢ ਚਲੈਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ।
ਕਛੁਕ ਦਿਨਾਂ ਮੈਂ ਆਇ ਫਿਰ, ਲੈਂ ਹੈਂ ਗਢ ਕੇ ਮਾਰ ॥ ੧੫੩ ॥
ਖੇਲਨ ਚਲੇ ਸ਼ਿਕਾਰ, ਜਬ ਭੂਪਤਿ ਸੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ।
ਅਫਸਰ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ, ਤਬ ਆਏ ਭੈ ਭੀਤ ਹੁੰ ॥ ੧੫੪ ॥
ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਿਰ ਨਾਇ, ਕਹੀ ਸਭਨਿ “ਹਮ ਦਾਸ ਹੈਂ ।
ਦੀਜੈ ਜੇ ਫਰਮਾਇ, ਕਰੈਂ ਵਹੀਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਕਮ ॥ ੧੫੫ ॥
ਰਹਯੋ ਨ ਤੁਮ ਬਿਨ ਜਾਇ, ਚਲੈਂ ਸੰਗ ਤੇਰੇ ਸਬੈ ।”
ਤਬ ਨਿਪ ਕਹੀ ਧਿਰਾਇ, “ਸੁਨੈਂ ਸਕਲ ਮੇਰੇ ਬਚਨ ਪੈ ॥ ੧੫੬ ॥
ਕਬਿਤੁ ।

ਬੋਲੇ ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ : “ਤੁਮ ਧੀਰੇ ਰਹੋ,
ਜੈ ਲੈ ਮੈਂ ਨਾ ਆਵੈਂ, ਤੋ ਲੋ ਕਾਟੇ ਦਿਨ ਤੰਗੀ ਕੇ ।
ਮੇ ਸੋਂ ਕਹੂੰ ਪਹਿਲੇ ਜੋ ਆਇ ਜਾਇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ,
ਤੈ ਸਬ ਹੁਕਮ ਮਾਨ ਲੀਜੋ ਖੇਲ ਜੰਗੀ ਕੇ ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਾਨੋ ਮਨ ਮਾਹਿੰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ,
ਹੁਕਮ ਨ ਮਾਨਿਯੋ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਡੰਗੀ ਕੇ ।
ਬੰਧੁ* ਸੁਤਾਂ ਆਪਨੋ ਮੈਂ ਯਹਾਂ ਰਾਖੇ ਜਾਤ ਸਿਰਫ,
ਖਾਤਰ ਤੁਮਾਰੀ ਤੁਮ ਰਹੋ ਨੀਤਿ ਚੰਗੀ ਕੇ” ॥ ੧੫੭ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਐਸੇ ਸਭ ਉਪਦੇਸ ਕਰ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸੰਗ ਲੈ, ਚਲੇ ਸ਼ਿਕਾਰਹਿ ਕਾਜ ॥ ੧੫੮ ॥

*ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ।

†ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ
ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਣੀ
ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਪੱਖੀ ਬਣੇ ਸਨ ।

(੧੩੯)

ਹਰਖ ਹਜ਼ੂਰੀ ਬਾਗ ਤੇ, ਗਏ ਸੁ ਰਾਵੀ ਕੂਲਃ ।
ਪੁਥਮ ਦਿਨਾ ਖੇਲਤ ਰਹੇ, ਤਹਿ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਨਕੂਲ ॥ ੧੫੯ ॥
ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਨਿਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਜੰਬੂ ਕੇ ਚਲ ਦੀਨ ।
ਨਗਰ ਬਟਾਲੇ ਕੇ ਗਏ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਰਬੀਨ ॥ ੧੬੦ ॥
ਅਬ ਕਹਿਯਤ ਇਤ ਕੀ ਕਥਾ, ਜੋ ਜੋ ਭਯੋ ਪੁਕਾਰ ।
ਸੁਨੈ ਵਿਦੁਖ* ਸਭ ਕਾਨ ਦੇ, ਲਵਪੁਰਿ ਕੇ ਵਜਵਹਾਰ ॥ ੧੬੧ ॥
ਕਈ ਏਕ ਸਰਦਾਰ ਮਿਲਿ, ਕਰੈ ਰਾਜ ਕੇ ਕਾਜ ।
ਕੌਂਸਲਃ ਸੰਗਯਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਿਯ, ਜਾਨੀ ਸਭੈ ਸਮਾਜ ॥ ੧੬੨ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਜੋ ਜੋ ਕਰੈ ਹੁਕਮ, ਚਲੈ ਨ ਸੋ ਸੋ ਫੈਜ ਮਾਂਹਿ,
ਕਾਹੂੰ ਕੀ ਨ ਮਾਨੈ ਕੋਊ, ਹੁਕਮ ਬਹਯੋ ਫਿਰੈ ।
ਬਾਦਯੋ ਉਤਪਾਤ ਦਿਨ ਰਾਤ ਬਾਤ ਬਾਤ ਮਾਂਹਿ,
ਕੋਊ ਨ ਡਰਾਤ, ਕਹਾਂ ਹੁੰ ਹੈ ਜੋ ਕਹਯੋ ਫਿਰੈ ।
ਰਾਨੀ ਭਯ ਮਾਨੀ ਜਾਨੀ ਦੁਖਦ ਨਿਸਾਨੀ ਯਹ,
ਮਤਿ ਬਹਰਾਨੀ ਪੁਨ ਕੈਸੇ ਕੇ ਗਹਯੋ ਫਿਰੈ ।
ਚਕ ਪਰੈ ਬਕ ਪਰੈ ਉਚਕਿ ਅਤਰ ਸਿੰਘ,
ਹਿਯ ਮੈਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਧਿਕ ਦਹਯੋ ਫਿਰੈ ॥ ੧੬੩ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਸੰਧਾਵਾਲੀ ਲਹਿਨ ਸਿੰਘ, ਪਠਯੋ ਕੁਲੂ ਓਰ ।
“ਬੰਦੋਬਸਤ ਵਾ ਦੇਸ ਕੇ, ਕਰਿ ਆਓ ਬਲ ਜੋਰ” ॥ ੧੬੪ ॥
ਛੰਦ ਭੁੰਯੰਗ ਪਯਾਤ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਜਾਇਬੇ ਕੀ ਸੁਨੀ ਜਯੋਂ ।
ਮਹਾ ਦੁੱਖ ਕੇ ਸਿੰਧ ਡੂਬੀ ਦੁਨੀ ਤਯੋਂ ।
ਸਭੀ ਪਲਟਨੇ ਬਾਤ ਮਾਨੀ ਬੁਰੀ ਹੈ ।
ਤਿਯਾ ਕੇ ਭਯੋ ਰਾਜ ਸਭ ਕੇ ਫੁਰੀ ਹੈ ॥ ੧੬੫ ॥

‡ਕਿਨਾਰਾ । *ਵਿਦਵਾਨ । †ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਲਵ (ਲਊ) ਵਾ
ਵਸਾਇਆ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਮ ਲਵ ਪੁਰ ਹੈ ।

‡Council. ਇਹ ਕੌਂਸਲ, ਅਰਥਾਤ—ਰਾਜ ਪਬੰਧਕ ਸਭਾ ੧੭ ਨਵੰਬਰ, ਸੰਨ
੧੮੪੦ ਈ: ਨੂੰ ਬਣੀ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੰਜਨ ਸਨ:—

੧. ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ, ੨. ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ, ੩. ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ,
੪. ਜਮਾਂਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ੫. ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ੬. ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ
ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ, ੭. ਫਕੀਰ ਅਜੀਜ਼ੁਦੀਨ, ੮. ਸ: ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ੯. ਦੀਵਾਨ
ਦੀਨਾ ਨਾਥ, ੧੦. ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ, ੧੧. ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ । ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ
ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਬਣਨ ਤੋਂ ੧੫-੧੬ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ
(ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ) ਲਾਹੌਰ ਛੱਡ ਗਏ । (ਸਬੂਤ ਲਈ ਦੇਖੋ, ਪੰ: ਗ: ਰੀ:,
ਬ: ਨੰ: ੧੫੬) ।

(੧੪੦)

ਕੁਮੇਦਾਨ ਕਪਤਾਨ ਐ ਸੂਬਦਾਰੰ ।
ਭਰੈ ਆਹਿ ਨਾਲੇ ਕਰੈ ਸੋਚ ਭਾਰੰ ।
ਰਸਾਲੇ ਬਿਸਾਲੇ ਕੁਸਾਲੇ ਮਨਾਏ ।
ਸਭੀ ਰਜ ਬਨੈਂ ਦੁੱਖ ਮਨੋਂ ਮੈਂ ਬਿਤਾਏ ॥ ੧੬੬ ॥
ਕਹੈ ਸਿੰਘ ਸਭ ਹੀ, ਭਈ ਬਾਤ ਖੋਟੀ ।
“ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਹੈ ਯਹ ਮਹਾ ਨੀਚ ਕੋਟੀ ।”
ਕਹੈ ਦੁਰਬਚਨ ਲਾਲ ਕਰ ਕਰਕੇ ਨੈਨਾ ।
“ਬਿਨਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘੈ ਰਹੈਗੀ ਨ ਸੈਨਾ ॥ ੧੬੭ ॥
ਕਹੋ ਫੌਜ ਕੀ ਮੌਜ ਕੋ ਅਬ ਲੈ ਹੈ ।
ਹਸੈ ਕੌਨ ਲਖਿ ਲਖਿ ਇਨਾਮੰ ਸੁ ਦੇ ਹੈ ।
ਅਬੈ ਕੌਨ ਕੀ ਹਮ ਸਵਾਰੀ ਮੈਂ ਦੈਰੈ ।
ਫਤੇ ਕੌਨ ਕੋ ਜਾ ਬੁਲਾਵੈਂਗੇ ਭੋਰੈ ॥ ੧੬੮ ॥
ਰਹਯੋ ਨ ਹੁਕਮ ਏਕ ਮਾਲਿਕ ਹਮਾਰੋ ।
ਕੁਮੰਤੀਨ ਨੈ ਯੰਤੁ ਇਹ ਹੈ ਬਿਗਾਰੋ ।
ਸੰਧਾਵਾਲਿਯੋਂ ਨੈ ਜੁ ਕੌਂਸਲ ਕਰੀ ਹੈ ।
ਨਿਹਾਇਤ ਬੁਰੀ ਹੈ, ਬੁਰੀ ਹੈ, ਬੁਰੀ ਹੈ*” ॥ ੧੬੯ ॥
ਜਹਾਂ ਦੇਖਿਯੈ, ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਯਹੀ ਬਾਤੈਂ ।
ਘੁਲਯੋ ਘੇਰ ਘਰ ਘਰ ਘਲੀ ਮਾਨੋ ਘਾਤੈ ।
ਫੁਟੀ ਭੂਖ ਨੀਦੈਂ ਭਏ ਸਭ ਉਦਾਸੀ ।
ਸੰਧਾਵਾਲਿਯੋਂ ਕੀ ਕਬੈ ਹੁੈ ਬਿਨਾਸੀ ॥ ੧੭੦ ॥
ਪਜਾ ਮਾਥ ਕੂਟੈ ਸਬੈ ਪੁਰਖ ਨਾਰੀ ।
ਭਯੋ ਸੋਚ ਭਾਰੀ, ‘ਦਈ ਕਾ ਵਿਚਾਰੀ?’
ਹਮਾਰੀ ਖਬਰ ਕੋ ਰਖੈਗੋ ਸਹਰ ਕੀ ।
ਕਰੈ ਕੋ ਅਦਾਲਤ ਧਰਮ ਕੇ ਲਹਰ ਕੀ ॥ ੧੭੧ ॥
ਬਜਾਜਾ ਸਰਾਫਾ, ਇਤਰ ਜੋ ਵਪਾਰੀ ।
ਕਰਯੋ ਬੰਦ ਵਯੋਹਾਰ ਹੁੈ ਕੈ ਦੁਖਾਰੀ ।
ਕਿਯੋ ਆਇਬੋ ਮਾਲ ਕੋ ਬੰਦ ਸਭ ਨੈ ।
ਭਯਾ ਹਜਾਂ ਅੱਧੇਰਾ ਜੁ ਘੇਰੇ ਗਜਬ ਨੈ ॥ ੧੭੨ ॥
ਦਿਵਸ ਹੁੰ ਮੈਂ ਹਾਟੈਂ ਚਢੀ ਸੀ ਹਜ਼ਾਰੈਂ ।
ਨ ਸੰਧਯਾ ਕੋ ਕੋਉ ਦਿਯਾ ਹੁੰ ਕੋ ਬਾਰੈਂ ।
ਉਦਾਸੀਨ ਮੁਦੈਂ ਧਰੈਂ ਮਾਥ ਫੋੜੈਂ ।
ਧਰਾ ਪੈ ਨ ਹੋਤੇ, ਲਿਖੈਂ ਲੇਖ ਜੋੜੈਂ ॥ ੧੭੩ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਯਹ ਬਿਧਿ ਫੌਜ ਪ੍ਰਜਾ ਸਬੈ, ਵਜਾਕੁਲ ਭਈ ਅਪਾਰ ।
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਪ ਕਬ ਮਿਲੈ, ਧਯਾਨ ਧਰਯੋ ਕਰਤਾਰ ॥ ੧੭੪ ॥

*ਦੇਖੋ, ਅਗੇ ਛੰਦ ਅੰਕ ੧੯੧ ਦਾ ਫੁੱਟ ਨੋਟ ।

(੧੪੧)

ਅਫਸਰ ਸਭ ਅਰਜੀ ਲਿਖੀ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਿਰਾਜ ।
“ਤੁਮ ਆਓ ਤੋ ਹਮ ਜਿਯੈਂ, ਨਹੀਂ ਹਮਾਰੇ ਕਾਜ ॥ ੧੭੫ ॥
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਲਿਖੀ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਲੈ ਸੰਗ ।
ਆਓ ਆਪ ਸ਼ਿਤਾਬ ਹਜਾਂ, ਹਮ ਸਬ ਕਰ ਹੈਂ ਜੰਗ” ॥ ੧੭੬ ॥
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਪਾਸ ਤੇ, ਜੰਬੂ ਲੈ ਦਿਨ ਰਾਤ ।
ਡਾਕ ਰਹੈ ਜਾਰੀ ਸਦਾ, ਭਯੋ ਕਰੈਂ ਨਿਤ ਬਾਤ ॥ ੧੭੭ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਲਿਖੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਐਸੇ,
“ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਭੇਜਤ ਅਰਜ ਸੈਨ ਸਾਰੀ ਹੈ ।
ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਮ ਕੋਊ ਭਲੋ ਮਾਨਸ ਪਠਾਯੋ ਉਹਾਂ,
ਜਾਇ ਸੁਨ ਆਵੈ, ਕੈਨ ਕੈਨ, ਕਾ ਵਿਚਾਰੀ ਹੈ ।
ਸਿੱਖਨ ਕੇ ਹਾਥ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੈ ਧਰਵਾਵੈ,
ਲੇਇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੈਂ ਕੁਰਾਨ ਸੈਂਹ ਭਾਰੀ ਹੈ ।
ਪੱਕੀ ਕਰ ਆਵੈ ਬਾਤ, ਪੱਕੇ ਰਹੋ ਤੁਮ ਸਭ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਯਹਾਂ ਆਇਬੇ ਕੀ ਤਯਾਰੀ ਹੈ ॥ ੧੭੮ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਲਿਖਯੋ ਬੱਚਾਯੋ ਹਾਲ ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਜਬੈ ਸਮੁਝ ਲਿਯੋ ਸਭ ਖਜਾਲ ॥ ੧੭੯ ॥
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਕੁੰਜਾਹੀਆ, ਭੇਜਯੋ ਤਬ ਮਹਾਰਾਜ ।
ਜਾਹੋ ਅਬੈ ਲਹੌਰ ਕੈ, ਲਖਿ ਆਵੈ ਸਭ ਸਾਜ ॥ ੧੮੦ ॥
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਪ ਤੈ ਲਿਖਯੋ, ਸੋ ਤੁਮ ਸਮਝੋ ਚਿੱਤ ।
ਸਹੀ ਹੁਕਮ ਧਰਿ ਸੀਸ ਪੈ, ਕਰੋ ਕਾਮ ਅਤਿ ਹਿੱਤ ॥ ੧੮੧ ॥
ਸੀਸ ਨਾਇ ਕਰ ਜੋਰ ਕੈ, ਚਲਯੋ ਚਤੁਰ ਅਤਿ ਦੂਤ ।
ਪਹੁੰਚਯੋ ਜਾਇ ਲਹੌਰ ਮੈਂ, ਜਹਾਂ ਫੌਜ ਮਜਬੂਤ ॥ ੧੮੨ ॥
ਛੰਦ ਪਮਾਨਿਕਾ ।

ਮਿਲਯੋ ਜੁ ਏਕ ਏਕ ਸੈਂ । ਲਿਯੋ ਸੁ ਧਰਮ ਟੇਕ ਸੈਂ ।
ਲਖਯੋ ਨ ਬੁਠ ਫੌਜ ਮੈਂ । ਭਯੋ ਸੁ ਚਿੱਤ ਮੌਜ ਮੈਂ ॥ ੧੮੩ ॥
ਲਖੇ ਸੁ ਏਕ ਚਿੱਤ ਹੀ । ਚਮੂ* ਭਈ ਅਭਿੱਤਾਂ ਹੀ ।
ਸਭੀ ਸਲਾਹ ਏਕ ਹੈ । ਧਰੀ ਖਰੀ ਸੁ ਟੇਕ ਹੈ ॥ ੧੮੪ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਯੈਂ ਲਖਿ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਕਹੀ ਫੌਜ ਸੈਂ ਬਾਤ ।
“ਟਰ ਮਤ ਜੈਯੋ ਧਰਮ ਸੈਂ, ਖਬਰਦਾਰ ਹਮ ਜਾਤ” ॥ ੧੮੫ ॥
ਸੋਰਠਾ ।

ਬੋਲ ਉਠੀ ਸਭ ਫੌਜ, “ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਪ ਜੋ ਕਹਯੋ ।
ਵਹੀ ਹਮਾਰੀ ਮੌਜ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸੰਗ ਸਭ” ॥ ੧੮੬ ॥

*ਫੌਜ । †ਨਿਰਭਯ ਜਾਂ ਅਰੋਕ ।

(੧੪੨)

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪੁਯਾਤ ।

ਕਹੀ ਫੈਜ ਨੈ ਤਬ—“ਸੁਨੋ ਬਾਤ ਹਮਰੀ ।
 ਨਹੀਂ ਦੇਇ ਰਸਨਾ ਸਚੀ ਸੌਂਹ ਸਬ ਹੀ ।
 ਟਰੈਂ ਮੇਰੁ ਆਦਿਕ ਜੋ ਪਰਬਤ ਧਰਾ ਤੇ ।
 ਧਰਾ ਹੁ ਟਲੈ ਸੇਸ ਫਨ ਕੇ ਪਰਾ ਤੇ ॥ ੧੮੭ ॥
 ਟਲੈ ਸੇਸ ਜੁ ਕੀ ਫਨਾਲੀ ਬਿਸਾਲੀ ।
 ਟਲੈ ਸਿੰਧੁ ਕੀ ਨੀਂਵ* ਜੋ ਹੈ ਨਿਰਾਲੀ ।
 ਟਰੈ ਧੁ ਕਦਾਚਿਤ ਦਈ ਜੋਗ ਕਰਕੈ ।
 ਟਲੈ ਸੂਰਜ ਰਥ ਤੇ ਸੋ ਪਥ ਤੇ ਵਿਸਰਕੈ ॥ ੧੮੮ ॥
 ਤਉ ਧਰਮ ਕੇ ਵਾਕ ਹਮ ਤੇ ਨ ਟਰ ਹੈਂ ।
 ਗੁਰੂ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸੋਈ ਕਰ ਹੈਂ ।
 ਰਯੋ ਆਪ ਖਾਤਰ ਜਮਾ, ਸਤਯ ਜਾਨੈ ।
 ਨਿਪਤਿ‡ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੈ§ ਦੁਹੁ ਬੇਗ ਆਨੈ” ॥ ੧੮੯ ॥
 ਦੋਹਾ ।

ਫਿਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਯੋਂ ਕਹੀ—“ਦੌਲਤ ਬੁਰੀ ਬਲਾਇ ।
 ਰਾਨੀ ਤੁਮਰੋ ਲੋਭ ਸੌਂ, ਦੈਹੈਂ ਧਰਮ ਬਹਾਇ” ॥ ੧੯੦ ॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪੁਯਾਤ ।

ਕਢੀ ਖਾਲਸਾਨਨ() ਸਭੀ ਤੇ ਸੁ ਐਸੇ :—
 “ਨਹੀਂ ਮੇਰੁ ਹੁੰ ਕੋ ਛੁਐਂ ਧੂਰ ਜੈਸੇ ।
 ਰਤਨ ਕੇ ਡਬੇ ਕੇਤੜੇ ਜੋ ਪਠਾਵੈ ।
 ਤਉ ਹੁਕਮ ਰਾਨੀ ਕੋ, ਹਮ ਨਾ ਬਜਾਵੈਃ ॥ ੧੯੧ ॥
 ਨਿਪਤਿ ਯਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੋ ਬਖਸ਼ ਦੇਇ ਪੈਸਾ ।
 ਪੈਸਾ ਵਹੀਂ ਹਮ ਕੋ ਜਵਾਹਰ ਹੈ ਜੈਸਾ ।
 ਪਲੈ ਹੁੰ ਕੀ ਪਵਨ ਚਲੈ ਤੋ ਨ ਹੱਲੈ ।
 ਲੜੈਂਗੇ ਭਿੜੈਂਗੇ, ਅੜੈਂਗੇ ਨ ਚੱਲੈ” ॥ ੧੯੨ ॥
 ਦੋਹਰਾ ।

ਯਹ ਬਿਧਿ ਪੱਕੀ ਬਾਤ ਕਰ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਚਲ ਦੀਨ ।
 ਸ਼ਹਜ਼ਾਦੇ ਪੈ ਜਾਇਕੈ, ਫਤਹ ਬੁਲਾਈ ਪੀਨ ॥ ੧੯੩ ॥

ਛੰਦ ਪੁਮਾਨਿਕਾ ।

ਕਹਯੋ ਹਵਾਲ ਹੋ ਜਿਤੋ । ਸੁਨਯੋ ਜੁ ਕਾਨ ਦੈ ਤਿਤੋ ।
 ਬਿਚਾਰ ਬਾਤ ਚਿਤ ਮੈਂ । ਭਏ ਖੁਸ਼ੀ ਸਹਿੰਤ ਮੈਂ ॥ ੧੯੪ ॥
 ਕਹੀ ਬੁਲਾਇ ਬ੍ਰਾਹਮਨੇ । ਬਤਾਇ ਚੰਦ ਸਾਮਨੇ ।

*ਹੱਦ, ਨੀਂਹ । †ਸੂਰਜ । ‡ਰਾਜਾ ਯਜਾਨ ਸਿੰਘ । §ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ।

{ }ਜਲਦੀ () ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਇਕ ਜ਼ਬਾਨ ਹੋਕੇ (ਆਨਨ = ਮੂੰਹੋਂ) ਇਹ ਗੱਲ ਕਹੀ । ਃ:ਸਿਖ ਫੈਜਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

(ਦੇਖੋ, Beveridge, History of India, III, Page 486)

(੧੪੩)

ਮਹੂਰਤ ਸੋਧ ਕੈ ਕਹਯੋ । ਸੁਬੁਧਿ ਬਿਪ੍ਰ ਜੋ ਲਹਯੋ ॥ ੧੯੫ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ, ਲਿਖਯੋ ਜੁ ਸਬੈ ਹਵਾਲ ।
ਸੰਗ ਮਹੂਰਤ ਹੁੰ ਲਿਖਯੋ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵਰ ਭਾਲ ॥ ੧੯੬ ॥
ਭਲ ਮਾਨਸ ਪਠਯੋ ਸੁ ਇਕ, ਸਿਖੈ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ ।
ਆਗੈ ਅਬ ਜੋ ਤੁਮ ਲਿਖੋ, ਸੋ ਹਮ ਕਰੈਂ ਸ਼ਿਤਾਬ ॥ ੧੯੭ ॥
ਕਾਗਦ ਲੈ ਵੁਹ ਮਾਤਬਰ, ਚਲਯੋ ਕੂਚ ਕਰ ਹਾਲ ।
ਪਹੁੰਚਯੋ ਜੰਬੂ ਜਾਇਕੈ, ਨਿਪੁ ਸੋਂ ਮਿਲਯੋ ਉਤਾਲ ॥ ੧੯੮ ॥
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ, ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਿਰ ਨਾਇ ।
ਕਾਗਦ ਦੈ ਮੁਖ ਸੋਂ ਕਹਯੋ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੁ ਦਿਯੋ ਬੁਝਾਇ ॥ ੧੯੯ ॥
ਕਬਿਤੁ ।

ਕਾਗਦ ਬੱਚਾਯੋ ਭੂਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਸੁਨਯੋ ਜੋ ਸੁਨਾਯੋ ਹੈ ਜਬਾਨੀ ਹੁੰ ਬਤਾਇ ਕੈ ।
ਸਮਝ ਹਵਾਲ ਹੋਏ ਚਿੱਤ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਖਾਸੇ,
ਬਿਦਾ ਕਿਯੋ ਦੂਤ, ਦਿਯੋ ਕਾਗਦ ਲਿਖਾਇ ਕੈ ।
ਲਿਖਯੋ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੁ ਕੈ, “ਕਢਯੋ ਜੋ ਮਹੂਰਤ ਹੈ,
ਤਾਹੀ ਪੈ ਪਧਾਰੋ ਇਸ਼ਟ ਆਪਨੋ ਮਨਾਇ ਕੈ ।
ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਓ ਜੰਗ ਜੋਰ ਸੋਂ ਮਚਾਓ ਯਹਾਂ,
ਖਬਰ ਪਠਾਓ ਤਬ ਐਹੈਂ ਹਮੁੰ ਧਾਇ ਕੈ” ॥ ੨੦੦ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਦੂਤ ਲੇਇ ਕਾਗਦ ਚਲਯੋ, ਪਹੁੰਚਯੋ ਸਵਾਮੀ ਪਾਸ ।
ਕਾਗਦ ਬੱਚਵਾਯੋ ਤੁਰਤ, ਹਿਯ ਮੈਂ ਬਢਯੋ ਹੁਲਾਸ ॥ ੨੦੧ ॥
ਗਵਨ ਅਟਲ ਗਢ ਤੇ ਕਰਯੋ, ਰਹੇ ਵਟਾਲੇ ਆਇ ।
ਫੈਜ ਆਪਨੀ ਸਾਜ ਕੈ, ਚਲੇ ਪ੍ਰਾਤ ਉਠਿ ਧਾਇ ॥ ੨੦੨ ॥
ਛੰਦ ਪੁਮਾਨਿਕਾ ।

ਗੁਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਧਯਾਇ ਕੈ । ਬਿਨਾਇਕੈ* ਮਨਾਇ ਕੈ ।
ਸੁਅੰਬਿਕਾ ਕੋ ਦਰਸ ਕੈ । ਸੁ ਕੰਨਯਕਾ ਪਰਸ ਕੈ ॥ ੨੦੩ ॥
ਖੜਗ ਹੱਥ ਸੱਜ ਕੈ । ਭਏ ਸਵਾਰ ਗੱਜ ਕੈ ।
ਤਬੈ ਕਹੁ ਸੁ ਯੋਂ ਕਹੀ:—“ਫਤੇ ਫਤੇ ਫਤੇ ਸਹੀ” ॥ ੨੦੪ ॥
ਕਬਿਤੁ ।

ਐਸੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੁ ਤਹਾਂ ਤੇ ਕਰਿ ਕੂਚ ਆਯੋ,
ਭਾਜਯੋ ਲਵਪੁਰ ਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਡਰ ਕੇ ।

*ਗਣੇਸ਼ ਨੂੰ । †ਦੁਰਗਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ । ਦਸਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਕੁਆਰੀ ਲੜਕੀ ਜੋ ਦੇਵੀ ਦਾ ਰੂਪ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਨਯਕਾ ਦੇਵੀ ਹੈ । ਕਵੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਮੰਨਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਹਨ ।

(੧੪੪)

ਪੁਲ* ਮੈਂ ਅਕਸਮਾਤਾਂ ਹੈ ਗਯੋ ਮਿਲਾਪ ਤਬ,
ਕਹੀ ਯੋਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ: “ਆਯੋ ਕਾਮ ਘਰ ਕੇ।
ਦੂਕੁ ਦਿਨਾਂ ਮੈਂ ਫੇਰ ਆਇ ਹੋਂ ਤਿਹਾਰੇ ਪਾਸ,”
ਐਸੇ ਕਹੇ ਚਾਰ ਪਾਂਚ ਬਚਨ ਮਕਰ ਕੇ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਕਹੀ: “ਜਾਓ, ਭਲਾ ਹੋਇ ਆਓ,”
ਗਯੋ ਮਹਾ ਨੀਚ ਬੀਚ ਨੇਮ ਸੋਂਹ ਕਰਕੇ ॥ ੨੦੫ ॥
ਦੋਹਾ।

ਰਾਜੇ ਸਾਂਸੀ ਜਾਇਕੈ, ਕਾਢਯੋ ਮਾਲ ਅਪਾਰ।
ਰਾਤ ਦਿਨਾਂ ਮੈਂ ਦੋਰ ਕੈ, ਸਤਰੁਦਾਨ ਭਯੋ ਪਾਰ ॥ ੨੦੬ ॥
ਹਾਂ ਤੇ ਚਲਿ ਸੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਆਯੋ ਸਾਲਾ ਬਾਗ।
ਬੁਧੁ ਕੇ ਆਵੈ ਨਿਕਟ, ਡੇਰਾ ਕਿਯ ਅਨੁਰਾਗ ॥ ੨੦੭ ॥
ਆਇ ਆਇ ਅਫਸਰ ਮਿਲੈ, ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਿਰ ਨਾਇ।
ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, “ਉਤਰੋ ਹਯਾਂ ਸਭ ਆਇ ॥ ੨੦੮ ॥
ਸਭੈ ਫੌਜ ਡੇਰਾ ਕਿਯੋ, ਹੁਕਮ ਬਮੁਜਬ ਆਇ।
ਸਾਂਝ ਸਮੈਂ ਸਲਕੈਂ ਕਰੀ, ਤੋਪ ਤੜਿਤ ਤੜਤਾਇ ॥ ੨੦੯ ॥
ਮੁੰਦਵਾਏ ਰਾਨੀ ਤਬੈ, ਕਿਲੇ ਨਗਰ ਕੇ ਦੁਾਰ।
ਮਜਬੂਤੀ ਚਹੁਆਂ ਕਰੀ, ਲੜੈ ਸਭੈ ਸਿਰਦਾਰ ॥ ੨੧੦ ॥
ਐਂਠ ਐਂਠ ਕੈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਅਕੜਿ ਅਕੜਿ ਅੰਗੜਾਇ।
ਕਿਲਕਿ ਕਿਲਕਿ ਗਰਬਤ ਬਚਨ, ਸਭ ਕੇ ਕਹੈ ਸੁਨਾਇ ॥ ੨੧੧ ॥
ਕਬਿੱਤੁ।

ਮਾਰਯੋ ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਪਿਸ਼ੌਰ ਕੇ ਪਠਾਨਨ ਕੋ,
ਕਈ ਵਾਰ ਖਟਕੀਯ ਉਖਾਰੇ ਐ ਉਖਾਰੋਂਗੇ।
ਐਸੇ ਕੋ ਮਹੀ ਪੈ ਆਹਿ ਦੂਸਰੇ ਸੁਭਟ{ } ਆਜ,
ਜੋਇ ਮੋਹਿ ਜੀਤੈ, ਅਤਿ ਸੂਰਤਾ ਸਵਾਰੋਂਗੇ।
ਤੋਹੀ ਮੈਂ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜਗ ਮੈਂ ਕਹਾਉਂ ਨਾਮ,
ਸਾਕਾ ਸੁਨਵਾਉਂ ਪੁਨ ਪਾਕਾ ਮੈਂ ਪਸਾਰੋਂਗੇ।
ਯਾ ਤੋ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਵਟਾਲੇ ਮੌੜ ਭੇਜੋਂ ਹੋ ਮੈਂ,
ਯਾ ਬਨ ਫਕੀਰ ਖਾਕ ਸੀਸ ਨਿਜ ਡਾਰੋਂਗੇ” ॥ ੨੧੨ ॥
ਦੋਹਾ।

ਪਾਤ ਹੋਤ ਸੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਆਏ ਸੈਨਾ ਸੰਗ।
ਲਗੇ ਕਰਨ ਤਜਵੀਜ਼ ਤਹਿ, ਜਹਿ ਹੋ ਕਿਲਾ ਉਤੰਗ() ॥ ੨੧੩ ॥
ਕਬਿੱਤੁ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਤਰਫ ਲਿਖਯੋ,
“ਆਇ ਆਪ ਭਲੀ ਕਰੀ ਮੁਲਕ ਤਿਹਾਰੋ ਹੈ।

*ਪਿੰਡ ਪੁਲ ਕੰਜਰੀ (ਅਟਾਰੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ। †ਅਚਾਣਕ
‡ਸਤਰੁਦੁ = ਸਤਲੁਜ। §ਇਕ ਪਠਾਨ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਲੋਕ। {}ਸੂਰਮਾ। ()ਉੱਚਾ

(੧੪੫)

ਰਾਜ ਹੂੰ ਤਿਹਾਰੋ ਅਰੁ ਕਿਲਾ ਹੂੰ ਤਿਹਾਰੋ,
ਯਹ ਭਾਵਜ* ਤਿਹਾਰੀ ਪਰ ਭਵਿੱਖ ਕਰਾਰੋ ਹੈ ।
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਆਵੈ ਜਬ ਨੀਤ ਰੀਤ ਲੇਉ ਦੇਉ,
ਹਮ ਕੋ ਨ ਕਾਮ ਤੁਮ ਜਾਨੈ ਜੋ ਵਿਚਾਰੋ ਹੈ ।
ਬਿਨਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਕੇ ਨ ਦੇਇੰਗੇ ਧਸਨ ਯਹਾਂ,
ਬਸ ਨ ਚਲੈਗੇ ਜਉ ਸੰਗ ਦਲ ਭਾਰੋ ਹੈ" ॥ ੨੧੪ ॥
ਦੇਹਰਾ ।

ਪਹੁੰਚਤ ਹੀ ਕਾਗਤ ਤਹਾਂ, ਬੰਚਵਾਯੋ ਮਹਾਰਾਜ !
ਕਢੀ ਖਾਲਸਾ ਮੁਖਨ ਤੈ, "ਹਮ ਨ ਮਾਨ ਹੈ ਆਜ" ॥ ੨੧੫ ॥
ਸੋਰਠਾ ।

ਦਿਯੋ ਨ ਕਛੂ ਜਵਾਬ, ਦੂਤ ਬੇਗ ਆਯੋ ਤਬੈ ।
ਕਰ ਹੈ ਜੰਗ ਸ਼ਿਤਾਬ, ਉਹਾਂ ਨ ਰਸ ਕੀ ਬਾਤ ਕਛੂ ॥ ੨੧੬ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅਰੁ ਭੂਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇਉ,
ਕਰਤ ਬਿਚਾਰ ਧਰਮ ਸੰਕਟ ਅਬੈ ਭਯੋ ।
ਜੰਬੂ ਤੇ ਨ ਆਏ ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਅਭੀ,
ਕੈਨ ਸੀ ਕਰੋ ਉਪਾਇ, ਸੋਚ ਯਹੈ ਹੈ ਨਯੋ ।
ਏਕ ਤੋ ਕਿਲੇ ਕੇ ਹਮ ਭੀਤਰ ਜਗਤ ਜਾਨੈ,
ਦੂਜੇ ਪਰੀ ਅਬਲਾ ਸਰਨ ਪੁਨ ਸੋ ਛਯੋ ।
ਜਾਤੇ ਤੈ ਜ਼ਰੂਰ ਅਬ ਲੜਬੋ ਉਚਿਤ ਹਮੈਂ,
ਕਢਬੋ ਨ ਚਾਹਿਯੋ ਕਿਲੇ ਤੇ ਨਾਮ ਹੁੰ ਗਯੋ ॥ ੨੧੭ ॥
ਆਏ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸੋ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਹੈਂ,
ਜਾਹਰ ਜਹੂਰ ਜਗ ਕਰਤ ਮਨੈਂ ਨਹੀਂ ।
ਦੂਜੇ ਭੂਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਮਰਜੀ ਹੈ ਯਹੀ,
ਬੈਠੈਂ ਯੇ ਤਖਤ, ਰਾਜ ਰਾਨੀ ਕੋ ਗਨੈਂ ਨਹੀਂ ।
ਜੈਸੇ ਉਨ ਦੇਉ ਰੀਤ ਲਰਬੋ ਬਨਤ ਹਮੈਂ,
ਤੈਸੇ ਇਨ ਦੇਉ ਰੀਤ ਲਰਬੋ ਬਨੈਂ ਨਹੀਂ ।
ਯਾਂ ਤੇ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਖ ਪੱਛ ਹੋਇ ਸੋਈ ਕੀਜੈ ਕਾਮ,
ਕਰਨੈਂ ਕਭੂੰ ਨ ਜੋ ਕਿ ਆਵਤ ਮਨੈਂ ਨਹੀਂ ॥ ੨੧੮ ॥
ਛੋਡ ਦੇਇੰ ਕਿਲਾ ਐਰ ਅਬਲਾ ਗਰੀਬਨੀ ਕੋ,
ਤੈ ਰਹੈ ਨ ਧਰਮ ਛਿਤਿ ਛਤੀ ਰਘੁਬੰਸੀ ਹੈਂ ।

*ਭਰਜਾਈ (ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ) ।

† ਇਹ ਗੱਲ ਝੂਠ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰਣਾਗਤ ਸਮਝਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਣ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਉਹ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ ।

(ਦੇਖੋ, ਛੰਦ ਅੰਕ ੧੪੭, ੧੫੦ ਦੇ ਨੋਟ)

(੧੪੬)

ਤਾਹੂੰ ਮੈਂ ਜਨਮ ਪਾਏ, ਰਾਜ ਕੁਲ ਮਾਹਿ ਆਏ,
ਜੰਬੂਪਤਿ ਕਹਵਾਏ ਬੰਸ ਅਵਤੰਸੀ ਹੈਂ ।
ਫੇਰ ਜਗ ਜਾਹਰ ਹੈਂ, ਬੈਰਿਨ ਕੋ ਨਾਹਰ ਹੈਂ,
ਬਾਹਰ ਹੈਂ ਰਨ ਤੇ ਭਯੋ ਨ, ਰਵਿ ਅੰਸੀ ਹੈਂ ।
ਬਲ ਕਰ ਪੂਰਨ ਹੈਂ, ਤੇਗ ਮਾਰ ਤੁਰਨ* ਹੈਂ,
ਸਰਾਸਰ ਸੂਰਨ ਮੈਂ ਸਰਸ ਪ੍ਰਸੰਸੀ ਹੈਂ ॥ ੨੧੯ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਯੋਂ ਕਹੀ, “ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ! ਸੁ ਤਾਂ ਦੇਹੁ ।
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਆਵੈ ਨਹੀਂ, ਤੈ ਲੋ ਜੰਗ ਸੁ ਲੇਹੁ ॥ ੨੨੦ ॥
ਸੋਰਠਾ ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਆਜਾਇ, ਜਬ ਉਨ ਕੋ ਸੰਪੈਂ ਕਿਲਾ ।
ਵੇ ਹਮਰੇ ਪ੍ਰਿਯ ਭਾਇ, ਜੋ ਮਨ ਆਵੈ ਸੋ ਕਰੈ” ॥ ੨੨੧ ॥
ਕਰ ਸਲਾਹ ਯਹ ਸਾਜ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਸੇਂ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਰਾਜ, ਕਰੀ ਤਿਆਰੀ ਜੰਗ ਕੀ ॥ ੨੨੨ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਤੋਪੈਂ ਦਮਦਮੇਨ ਪੈ ਚਵਾਈ ਚਹੂੰ ਓਰਨ ਸੇਂ,
ਚਾਰ ਹੂੰ ਤਰਫ ਕੀ ਸਫੀਲ ਪੈ ਸਿਪਾਹੀ ਹੈਂ ।
ਬਾਂਟ ਦਈ ਦਾਰੂ ਅਰੁ ਗੋਲੀ ਝੋਲੀ ਅਨਤੋਲੀ,
ਬੋਲੀ ਮਾਰਿ ਕਹੀ—“ਦੇਖੈਂ ਕੰਨ ਤੋ ਉਛਾਹੀ ਹੈਂ” ।
ਕਿਲੇ ਕੀ ਕਮਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਐ ਅਭੂਤੀ ਕਰੀ,
ਕੂਤੀ ਨਹੀਂ ਜਾਇ ਠੈਰ ਠੈਰ ਚਿਤ ਚਾਹੀ ਹੈ ।
ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਭਏ ਬਹਮ ਵਯਾਪਕ ਸੇ,
ਦੇਖੋ ਜਹਾਂ ਜਾਇ ਦੀਖੈਂ ਤੁਰਤ ਤਹਾਂ ਹੀ ਹੈਂ ॥ ੨੨੩ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਦਵਾਰ ਹਜੂਰੀ ਬਾਗ ਕੋ, ਹੈ ਪਰੇਟਕ ਕੀ ਓਰ ।
ਪ੍ਰਥਮ ਤਹਾਂ ਤੋਪੈਂ ਕਛੂ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਿਯੋ ਜੋਰ ॥ ੨੨੪ ॥
ਤੋਪ ਹੁਤੀ ਭੀਤਰ ਤਹਾਂ, ਛਰਰਾ ਭਰੀ ਤਿਆਰ ।
ਸੋ ਉਨ ਦਾਗੀ ਔਚਕਾ, ਦਿਯੈ ਤੁਰੰਗ, ਨਰ ਮਾਰ ॥ ੨੨੫ ॥
ਇਤਨੇ ਮੈਂ ਆਯੋ ਤਹਾਂ, ਧੌਕਲ ਸਿੰਘ§ ਸਰ ਨਾਮ ।
ਅਰਜ ਕਰੀ ਕਰ ਜੋਰ ਕੈ, “ਕੀਜੈ ਅਬ ਯਹ ਕਾਮ ॥ ੨੨੬ ॥
ਹੈ ਮਸੀਤ ਕੇ ਬਾਹਰ ਝਿਕ, ਖਿਰਕੀ ਬਾਹਰ ਓਰ ।
ਸੋ ਮੇਰੋ ਕਬਜ਼ਾ ਤਹਾਂ, ਧਸ ਚਲਿਯੈ ਬਲ ਜੋਰ ॥ ੨੨੭ ॥

*ਜਲਦੀ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ । †ਕੰਨ ।
‡ਪਰੇਡ, Parade (ਫੌਜੀ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵਲ) ।
§ਕਰਨਲ ਧੌਕਲ ਸਿੰਘ, ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ।

(੧੪੭)

ਪਲਟਨ ਹੈ ਮੇਰੀ ਜਹਾਂ, ਤਹਾਂ ਬਿਰਾਜੇ ਆਪ ।
ਨਗਰ ਦੁਹਾਈ ਫੇਰਿਯੈ, ਮਿਟੈ ਪ੍ਰਜਾ ਕੀ ਤਾਪ' ॥ ੨੨੮ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਸੁਨ ਕੈ ਬਚਨ ਐਸੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਹੈ ਕਰ ਪੁਸ਼ਨ ਕਹੀ—“ਨੀਕੀ ਤੁਮ ਕਹੀ ਹੈ” ।
ਸੈਨਾ ਲੈ ਸਿਧਾਏ ਉਨ ਖਿਰਕੀ ਖੁਲਾਏ ਪਟ*,
ਭੀਤਰ ਧਸਾਏ ਜਹਾਂ ਪਲਟਨ ਰਹੀ ਹੈ ।
ਜਾਤੇ ਹੀ ਨਗਰ ਮੈਂ ਦੁਹਾਈ ਫਿਰਵਾਇ ਦੀਨੀ,
ਫੇਰ ਕੀਨੇ ਮੋਰਚੇ ਸਫੀਲਨ ਸੇਂ ਸਹੀ ਹੈ ।
ਨਗਰ ਹੂੰ ਕੀ ਤੋਪੈਂ ਸਭ ਹਾਜਰ ਹੁਕਮ ਭਈਂ,
ਅਮਿਲਯੋਂ ਰਹਯੋ ਨ ਕੋਊ, ਦੈਵੀ ਪੈਨ ਵਹੀ ਹੈਝ ॥ ੨੨੯ ॥
ਆਦਿ ਹੀ ਸੇ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਹਰ ਤਰਫਨ ਸੇਂ,
ਕਿਲੇ ਕੋ ਤੜਾਕ ਤੋਪ ਤੇਜ ਤੜੜਾਨੀ ਹੈ ।
ਫੈਜ ਕੇ ਗਰੱਟੂ ਵੇ ਕਪੱਟੂ ਲੈ ਲੈ ਲਰੈਂ ਝੱਟੂ,
ਚੱਟੂ ਚੱਟੂ ਗੋਲੈਂ ਚਾਲੈਂ ਭੂਮਿ ਦਹਿਲਾਨੀ ਹੈ ।
ਦੌਰੇ ਫਿਰੈਂ ਅਫਸਰ ਕਸਰ ਨ ਰਾਖੈਂ ਕਛੂ,
ਸਰ ਕਰਬੇ ਕੀ ਚਾਹਿ ਅਧਿਕ ਉਠਾਨੀ ਹੈ ।
ਜੋਰ ਕਰੈਂ, ਸ਼ੋਰ ਕਰੈਂ, ਘਨ ਕੀ ਸੀ ਘੋਰ ਕਰੈਂ,
ਤੋਰ ਕਰੈਂ ਬਾਢਨ ਕੀ ਗਾਢਿ ਗਹਰਾਨੀ ਹੈ ॥ ੨੩੦ ॥
ਅੰਦਰ ਕਿਲੇ ਕੇ ਏਕ ਓਰ ਹੋ ਅਤਰ ਸਿੰਘ,
ਕੂਦ ਕੂਦ ਕਹੈ : “ਮਾਰਿ ਮਾਰਿ ਟਾਰ ਦੇਹੁਰੇ !
ਜਹਾਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤਹਾਂ ਸਿਸਤ ਬਾਂਧਿ ਮਾਰੋ ਕੋਈ,
ਠੱਟੂ ਸਭ ਸੈਨਾ ਕੋ ਸਰਕ ਜਾਇ ਪੈ ਦੁਰੇ ।
ਮੇਰੀ ਹੈ ਪ੍ਰਤਿਗਯਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਏ ਬਿਨ,
ਪਾਨੀ ਹੂੰ ਪੀਓਂ ਨਾ, ਚਾਹੇ ਛੂਟ ਜਾਇ ਦੇਹੁਰੇ।”
ਉਪਰ ਤੇ ਬਾਤ ਕੀ ਕਰਤ ਪੱਛ ਅੱਛ ਅੱਛ,
ਭੀਤਰ ਖਰਾਬ ਹੋਤ ਕੱਛ, ਸਿਰ ਖੇਹੁ ਰੇ ॥ ੨੩੧ ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅਰ ਭੂਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੋਊ,
ਸਿਸਤ ਬਾਂਧਿ ਬਾਂਧਿ ਤੋਪ ਚਲਵਾਵੈਂ ਪੁਨਿ ਪੁਨਿ ।
ਬਾਢਯੋ ਹੈ ਉਛਾਹ ਹਿਯੇ ਦੇਖ ਕੈ ਸਮਰਯੁ ਬਰ,
ਆਵੈਂ ਜੋ ਅਮਰ ਤਉ ਭਜੈਂ ਸੀਸ ਧੁਨਿ ਧੁਨਿ ।
ਜਯੋਂ ਜਯੋਂ ਬਹੁ ਭੀਰ ਬਾਹਰੀਨ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਆਵੈ,
ਤਯੋਂ ਤਯੋਂ ਧੀਰ ਬੀਰਤਾ ਬਢਤ ਆਵੈ ਗੁਨਿ ਗੁਨਿ ।

*ਤਖਤੇ । †ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਜੋ ਮਿਲਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ ।
‡ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਹਵਾ ਚੱਲੀ ਹੈ । §ਜੰਗ ।

(੧੪੮)

ਕਠਿਨ ਕਤਾਰੈਂ, ਰਾਜਪੂਤਨ ਕੀ ਵਾਰੈਂ ਪਾਰੈਂ,
ਮਾਰੈਂ ਭਰਮਾਰੈਂ ਏਕ ਏਕਨ ਕੋ ਚੁਨਿ ਚੁਨਿ ॥ ੨੩੨ ॥
ਬਾਹਰ ਤੇ ਤੋਪਨ ਕੀ ਕੀਨੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਐਸੀ,
ਭਰਨ ਨ ਦੇਇ ਥੈਲੀ, ਰਹਿ ਜਾਇ ਹਥ ਹੀ ।
ਦੂਜੇ ਆਇ ਭਰੀ ਤੈ ਨ ਸੁੰਘਾ ਸਰਕਾਵੈ ਕੋਊ,
ਸੁੰਘਾ ਹੁੰ ਲਗਯੋ ਤੈ ਗੋਲਾ ਗਿਰੈ ਉਰੈ ਪਥ ਹੀ ।
ਗੋਲਾ ਹੁੰ ਕੱਦਾਰਿਤ ਪਹੁੰਚ ਗਯੋ ਤੋਪ ਮਾਹਿੰ,
ਤੈ ਨ ਮਹਿਤਾਬ ਦੇਤ ਦਾਗਨ ਅਕਥ ਹੀ ।
ਜੈ ਪੈ ਗਈ ਦਗ ਤੈ ਉਲਟ ਲਗ ਜਾਇ ਉਨ੍ਹੈਂ,
ਗੋਲਾ ਪਰ ਗੋਲਾ ਮਾਰ ਮਾਰੈਂ ਮਥ ਮਥ ਹੀ ॥ ੨੩੩ ॥
ਕਿਲੇ ਕੇ ਸਮੀਪ ਕਾਹੁੰ ਆਵਨ ਨ ਦੇਤ ਤਹਾਂ,
ਆਗੇ ਕਵਯੋ ਦੀਖਯੋ ਕੈ ਤੜਾਕ ਮਾਰਯੋ ਗਯੋ ਹੈ ।
ਕੀਨੀ ਸਭ ਪਲਟਨੈ ਬਿਹਾਲ ਬਦਹਾਲ ਹਾਲ,
ਐਸੇ ਜੰਬੂ ਵਾਲ ਭੂਪ ਜੋ ਅਨੂਪ ਭਯੋ ਹੈ ।
ਦੇਖ ਰਹੀ ਰਜਮਨ ਧਜ ਮਨ ਰਾਖ ਤਜੇ,
ਤਜ ਮਨ ਧੀਰ ਰਹੈ, ਯਹ ਜੁੱਧ ਨਯੋ ਹੈ ।
ਖਾਨ ਨਹਿੰ ਦੇਤ, ਨਹਿੰ ਕਰਨ ਜਲ ਪਾਨ ਦੇਤ,
ਜਾਨ ਨਾਹਿੰ ਦੇਤ ਕਾਹੁੰ, ਜਾਦੂ ਸੀਖ ਲਯੋ ਹੈ ॥ ੨੩੪ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਲਖਿ ਲਖਿ ਜੁੱਧ ਸਮਾਜ, ਸੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕਹਿ ਉਠੇ:-

“ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ! ਆਜ, ਮੋਹਿ ਉਠਤ ਰਣ ਕੀ ਲਹਰ ॥ ੨੩੫ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਬਿਨਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਆਏ ਕੈਸੇ ਮੈਂ ਕਿਲੇ ਤੇ ਕਵੈਂ,
ਨਹੀਂ ਤੋ ਚਖਾਉਂ ਇਨ੍ਹੈਂ ਤੇਗ ਰਜਪੂਤੀ ਕੀ ।
ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਚਲੈ, ਏ ਭਜੈਂਗੇ ਸਾਥ ਛੋਡਿ ਛੋਡਿ,
ਮਾਥ* ਕਾਟਿ ਕਾਟਿ ਮਾਲ ਕਰੈਂ ਮੈਂ ਬਿਭੂਤੀ ਕੀ ।
ਜੱਦਪਿ ਹੈ ਸੈਨਾ ਸਭ ਬੀਰਨ ਕੀ ਧੀਰ ਭਰੀ,
ਤੱਦਪਿ ਹਟਾਉ ਪੈ ਹਟਾਉ - ਇਕ ਸੂਤੀ ਕੀ ।
ਹਿੱਮਤ ਅਕੂਤੀ ਕੀ ਐ ਕਿੱਮਤ ਸਪੂਤੀ ਕੀ,
ਯੈਂ ਸੂਰਨ ਮੈਂ ਦੀਖ ਹੈ ਅਭੂਤੀ ਮਜਬੂਤੀ ਕੀ” ॥ ੨੩੬ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਬਾਹਰ ਤੇ ਬਹੁ ਤੋਪ ਕੇ, ਬੱਧੇ ਜੰਜੀਰੇ ਆਇ ।

ਕਿਲੇ ਮਾਹਿੰ ਗੋਲਾਨ ਕੀ, ਬਰਖਾ ਸੀ ਦਰਸਾਇ ॥ ੨੩੭ ॥

*ਸਿਰ ।

†ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੀ ।

(੧੪੯)

ਕਬਿਤੁ ।

ਕਹੈ ਚੰਦ ਕੌਰ—“ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜੂ ! ਲਰੋ ਮਤ,
ਕਿਲੇ ਦੇਇ ਡਾਰੋ ਅਬ ਬਾਤ ਬਿਗਰੀ ਸੀ ਹੈ ।”
ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਹੰਸਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕਹੈਂ ਦੋਉ,
“ਛਤਿਨ ਕੀ ਅੜੀ ਕਹੂੰ ਪੀਛੇ ਹੀ ਹਟੀ ਸੀ ਹੈ ।”
ਸੁਨਤ ਪ੍ਰਮਾਨ ਸਨੀ ਸੁਖੀ ਸੀ ਸਕੀ ਸੀ ਭਈ,
ਤਰਫੈਂ ਚਿਰੀ ਸੀ, ਅਤਿ ਕਖੀ ਸੀ ਥਕੀ ਸੀ ਹੈ ।
ਚੌਕੀ ਸੀ, ਚਕੀ ਸੀ, ਉਚਕੀ ਸੀ ਐ ਚਪੀ ਸੀ ਖੀਸੀ,
ਚੁਕੀ ਸੀ ਚਿਰੀ ਸੀ ਚੂਰ ਚਿੰਤਾ ਮੈਂ ਚਰੀ ਸੀ ਹੈ ॥ ੨੩੮ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਦਿਵਸ ਰਾਤ ਕੋਈ ਚਲੇ, ਗੋਲਨ ਕੇ ਸਮੁਦਾਇ ।
ਇਤਨੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਭਏ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਪ ਆਇ ॥ ੨੩੯ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਆਇ ਉਤਰੇ ਦਰਿਆਉ ਤਟ,
ਕਹੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ ਕਾਹੂੰ ਯੋਂ ਸੁਨਾਇ ਕੈ ।
ਸੁਨਤ ਪ੍ਰਮਾਨ ਕਹਵਾਇ ਭੇਜੀ—“ਆਓ ਯਹਾਂ”,
ਭੂਪ ਕਹੀ—“ਭਈ ਰਾਤ ਐਹੈਂ ਪ੍ਰਾਤ ਭਾਇ ਕੈ ।”
ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ ਪ੍ਰਵਾਹ ਪੂਰ ਹਿਯ ਮੈਂ ਅਥਾਹ ਉਠਯੋ,
ਜਯੋਂ ਜਯੋਂ ਕਟੀ ਰਾਤ ਭਯੋ ਭੋਰ ਸੋਰ ਪਾਇ ਕੈ ।
ਧਾਇ ਕੈ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪ ਜਾਇਕੈ ਲਿਵਾਇ ਲਾਏ,
ਕੰਠ ਸੋਂ ਲਗਾਇਕੈ, ਹਿਯੋ ਮੈਂ ਸੁਖ ਪਾਇਕੈ ॥ ੨੪੦ ॥
ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ—“ਆਏ ਭਲੇ,
ਬੰਧੁ ਸੁਤ ਆਪਨੇ ਪਤਯਾਯ ਰਾਖੇ ਪਾਸ ਹੈ ।
ਮੁਲਕ ਖਜਾਨੋ ਰਾਜ ਸਾਜ ਯਹ ਰਾਵਰੋ ਹੈ,
ਫੌਜ ਮੌਜ ਐਰ ਸਭ ਤੇਰੋ ਹੀ ਬਿਲਾਸ ਹੈ ।
ਮੋਹਿ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਨਾਮ ਹੀ ਸੋਂ ਕਾਮ ਅਰ,
ਤੇ ਸੋਂ ਮਿਲ ਬੈਠਬੇ ਕੋ ਅਧਿਕ ਹੁਲਾਸ ਹੈ ।
ਤੂੰਹੀ ਆਸ ਪਾਸ ਤੂੰਹੀ ਭੂਮਿ ਐ ਅਕਾਸ ਮੋਹਿ,
ਤੂੰਹੀ ਪੈ ਵਿਸ਼ਾਸ, ਕੋ ਖਵਾਸ ਮੇਰੋ ਖਾਸ ਹੈ” ॥ ੨੪੧ ॥
ਆਨੰਦ ਕਰੈਯਾ ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ,
ਕਹਿ ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ ਬਾਤੈਂ ਹੈਂ ।
ਤੁਰਤ ਕਹਾਇ ਭੇਜੀ ਕਿਲੇ ਮੈਂ—“ਲਰੋ ਨ ਕੋਈ,
ਈਹਾਂ ਉ ਕਰਾਈ ਬੰਦ ਤੋਪਨ ਕੀ ਪਾਤੈਂ ਹੈਂ ।”
ਫੇਰ ਬੰਧੁ ਸੁਤ ਕੋ ਬੁਲਾਇ ਪਾਸ ਉਤਰਾਏ,
ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਹੂੰ ਕੋ ਕਹੀ—“ਕਢ ਆਓ ਹੁੰਤੈਂ ਹੈਂ ॥”

(੧੫੦)

ਕਿਲੇ ਕੋ ਕਰਾਇ ਖਾਲੀ ਬਾਨੇ ਕੋ ਪਠਾਇ ਹਾਲੀ,
ਦੋਊ ਕੋ ਖੁਸ਼ਾਲੀ ਚਿਤ ਭਈ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤੈ ਹੈਂ ॥ ੨੪੨ ॥
ਦੋਹਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੈ ਕਿਲਾ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸੰਪ ।
ਉਤਰੇ ਜਾਇ ਦਰਿਆਉ ਤਟ*, ਹਟੀ ਨ ਰਨ ਕੀ ਚੰਪ ॥ ੨੪੩ ॥
ਫੇਰ ਨਿਪਤਿ ਸ੍ਰੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਬੰਧੂ ਪੁਤ੍ਰ ਲੈ ਜਾਇ ।
ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸੋ ਮੇਲ ਦਿਯ, ਦਯਾ ਦਿਸ਼ਟਿ ਕਰਵਾਇ ॥ ੨੪੪ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕਹੀ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ “ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਭੂਪ ! ਸੁਨੋ,
ਜੈਸੇ ਨਿਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਤੈਸੇ ਤੁਮ ਪਯਾਰੇ ਹੋਂ ।
ਕਹਾਂ ਭਯੋ ਕਰੀ ਜੰਗ, ਅੰਤ ਤੋ ਰਹਯੋ ਹੈ ਰੰਗ,
ਅੰਗ ਤੁਮ ਮੇਰੇ ਸਦਾ ਸੰਗ ਪੁਨ ਧਾਰੇ ਹੋ ।”
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ ਹਸਿ ਹਰਖਿ ਹਜ਼ੂਰ ਬੋਲੇ:—
“ਭਾਈ ਸਗੋ ਮੇਰੇ ਤੁਮ ਹੋਤ ਕੈਸੇ ਨਯਾਰੇ ਹੋ ?

*ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਨੇ ਮੋਤੀ ਮੰਦਿਰ (ਕਿਲੇ) ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਲਾ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵਾਦਾ ਲੈ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਲਈ ਜਾਵੇਗੀ । ਮਿਸਟਰ ਪੈਨੀਕਾਰ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਇਤਨੀ ਦੌਲਤ ਸੀ:—

Sixteen carts were filled with Rupees and other silver coins, while 500 horse men were each entrusted with a bag of Gold Mohurs, with this vast treasure be returned to Jammu.”

(Gulab Singh Page 48)

ਜਦ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਵਾਈ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਨ ਹੋਏ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮੋਤੀ ਮੰਦਿਰ ਦੀ ਗਾਰਦ ਦੇ ਸਿਖ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹਨ ਤੇ ਨਾਹੀ ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ । ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸੁਣ ਕੇ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲੇ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਨੀਮ ਰਜ਼ਾ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹ ਗਾਰਦ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਫੜ ਕੇ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਾਰਦ ਖਜ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ (ਕਲਕੱਤਾ ਜਰਨਲ, ੧੮੪੧, ੫੭, ਸਫ਼ਾ ੧੧੯) ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਗਾਰਦ ਦੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਸਿਖ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਕੌਰ ਨੌ-ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਨੌਕਰ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਵਧਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਉਹ ਉਸ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਤੋਂ, ਜੋ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੁਟੀ ਸੀ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਪ੍ਰਾਣ ਦੰਡ ਮਿਲਿਆ ।

(੧੫੧)

ਵਾਰੇ ਹੋ, ਦੁਲਾਰੇ ਹੋ, ਸੁ ਪ੍ਰਾਨ ਹੂੰ ਤੇ ਪਯਾਰੇ ਹੋ,
ਜੁ ਪੂਰ ਪੇਖਵਾਰੇ ਹੋ, ਹਮਾਰੇ ਰਖਵਾਰੇ ਹੋ' ॥ ੨੪੫ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਐਸੇ ਸਬ ਸੋਂ ਮੇਲ ਕਰਿ, ਸੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸੁਖਦਾਇ ।
ਡੇਰਾ ਕਿਯੋ ਪਰੇਟ ਮੈਂ, ਫੈਜ ਪਾਸ ਉਤਰਾਇ ॥ ੨੪੬ ॥
ਚੰਦ ਕੌਰ ਸੋਂ ਜਾਇ ਕੈ, ਕਹੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸੁਜਾਨ ।
ਭਜਨ ਕਰੋ, ਭੋਜਨ ਕਰੋ, ਕਰੋ ਦਾਨ ਹਰਿ ਯਾਨ ॥ ੨੪੭ ॥
ਕਬਿਤੁ ।

ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰਿ,
ਜੋਤਸੀ ਬੁਲਾਏ ਮਨ ਭਾਏ ਜੋ ਸੁਹਾਏ ਹੈਂ ।
ਪੂਛ ਕੈ ਮਹੂਰਤ ਜਲੂਸ ਕੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੀ,
ਨਏ ਨਏ ਸਾਜ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਬਨਵਾਏ ਹੈਂ ।
ਸ੍ਰੀ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਕੋ ਪੰਚਨ ਮੈਂ ਪੁਨ ਪੂਰਿ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਲਾਇ ਤਖਤ ਬਿਠਾਏ ਹੈਂ ।
ਰਤਨ ਪੈਨਾਏ, ਚੌਰ ਛਤੁ ਸੋਂ ਸਜਾਏ, ਆਪ—
ਦੇਖਿ ਹਰਖਾਏ, ਸਰਕਾਰ ਛਬਿ ਛਾਏ ਹੈਂ* ॥ ੨੪੮ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਨਜ਼ਰ ਆਪ ਦੈ ਸਬਨ ਸੋਂ, ਦਿਲਵਾਈ ਕਰ ਪੀਤ ।
ਖੁਸ਼ ਬਖਤੀ ਕੀ ਸ਼ਲਕ ਪੁਨਿ, ਕਰਵਾਈ ਨਿਪ ਨੀਤ ॥ ੨੪੯ ॥
ਬਖਸੀਸੈਂ ਦੀਨੀ ਬਹੁਤ, ਲਈ ਅਸੀਸੈਂ ਆਪ ।
ਨਗਰ ਖੁਸ਼ੀ ਸੋਂ ਭਰ ਗਯੋ, ਦੀਸੈ ਪ੍ਰਗਟ ਪ੍ਰਤਾਪ ॥ ੨੫੦ ॥
ਕਬਿਤੁ ।

ਸਾਗਰ ਸਗਰ ਨਯਾਵ ਨਾਗਰ ਉਜਾਗਰ ਹੈਂ,
ਰਾਜਨੀਤ ਆਗਰ ਪੁਤੀਤ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਹੈ ।
ਸ੍ਰੀ ਹਮੀਰ ਦੇਵਾਂ ਕੋ ਸੋ ਹਠ ਐ ਠਸਕ ਰਾਖੀ,
ਰਾਖੀ ਰਜਪੂਤੀ ਕੀ ਲਸਕ ਸਰਸਾਈ ਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਸ੍ਰੀ ਯੁਧਿਸ਼ਿਰ ਸੋਂ ਸਤਯਵਾਦੀਃ,
ਜੈ ਸਿੰਘ ਸਵਾਈਃ ਸੀਸ ਟੇਕ ਨੇਕ ਭਾਈ ਹੈ ।

*ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਉਨੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ, ਸੰਮਤ ੧੮੯੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । (ਪੰ: ਗ: ਰੀ:)

†ਰਣਥੰਭੋਰ ਦਾ ਇਕ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਲਾਉਦੀਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ । ‡ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਾਂਡਵ ਰਾਜਾ ਯੁਧਿਸ਼ਿਰ । ਇਸ ਦਾ ਹਾਲ ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੈ । §ਜਯ ਸਿੰਘ ਸਵਾਈ ਜੈਪੁਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ । ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈ: ਵਿਚ ਜੈਪੁਰ ਉਤੇ ਜਿਥੇ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਹਾਕਮ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

(੧੫੨)

ਗਾਈ ਹੈ ਜਹਾਨ ਪੁਨ ਪਾਲਬੇ ਕੀ ਕੁਸਲਾਈ,
ਕੀਰਤਿ ਧਰਾ ਪੈ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਛਾਈ ਹੈ ॥ ੨੫੧ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਧੰਨਯ ਧਨਯ ਸੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਨਗਰ ਅਸੀਸੈਂ ਦੇਤ ।
ਪੁਨ ਪੂਰੇ ਸੂਰੇ ਸਦਾ, ਰਨ ਰੂਰੇ ਬੁਧਿ ਕੇਤ ॥ ੨੫੨ ॥
ਦਿਯੋ ਹੁਕਮ ਸਭ ਫੌਜ ਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਹਜੂਰ ਬੁਲਵਾਇ ।
ਅਪਨੀ ਅਪਨੀ ਛਾਵਨੀ, ਸਭ ਤੁਮ ਉਤਰੈ ਜਾਇ ॥ ੨੫੩ ॥
ਅਤਰ ਨੀਚਤਾ ਕੇ ਵਡੇ, ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੁਖਦਾਇ ।
ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਕੇ, ਡੇਰੇ ਉਤਰਯੋ ਜਾਇ ॥ ੨੫੪ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ ਯੈਂ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਸੋਂ ਬੁਝਾਇ,—

“ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਆਗੇ ਜੈਸੇ ਬਨੇ ਰਹੇ ਹੋਂ ।
ਤੇਸੇ ਰਹੋ ਅਬਹੁੰ, ਨ ਕਬਹੁੰ ਉਦਾਸ ਹੋਉ,
ਸਭ ਹੀ ਕੇ ਆਗੇ ਕਹੋ, ਕੈਸੇ ਪੈਨ ਗਹੇ ਹੋਂ ?
ਮੁਲਕ ਖਜਾਨੈਂ, ਕਿਲਾ ਕੋਟ ਜੋ ਤਿਹਾਰੇ ਸਬ,
ਜਯੋਂ ਕੋ ਤਯੋਂ ਰਹੈਗੇ ਬਨਯੋ ਜੈਸੇ ਚਿਤ ਚਹੇ ਹੋਂ ।
ਡਹੇ ਹੋਂ ਕੈਨ ਡਾਹ ਸੋਂ, ਬਹੇ ਹੋਂ ਕੈਨ ਬਾਹ ਸੋਂ,
ਲਹੇ ਹੋਂ ਕੈਨ ਲਾਹ ਸੋਂ, ਭੂਲੈ ਜੋ ਕਿ ਕਹੇ ਹੋਂ” ॥ ੨੫੫ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਸੁਨ ਕੈ ਐਸੇ ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਬੋਲਯੋ ਬਚਨ ਕਠੋਰ ।
“ਤੇਰੇ ਤਾਬੇ ਨਹਿੰ ਰਹੈ, ਲੈ ਹੋਂ ਅਪਨੇ ਜੋਰ” ॥ ੨੫੬ ॥
ਤਬ ਸਰਕਾਰ ਲਚਾਰ ਹੈ, ਕਹੀ ਕਿ “ਖੁਸ਼ੀ ਤੁਮਾਰ ।
ਭਾਗ ਲਿਖਯੋ ਸੋ ਭੇਗ ਹੋਂ, ਹਮਰੇ ਕਾ ਅਖਤਯਾਰ ॥ ੨੫੭ ॥
ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੂ, ਰੁਖਸਦ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ।
ਉਨਾ ਕੋ ਕੀਨਯੋ ਗਵਨ, ਸਾਧਿ ਰਾਜ ਵਯਵਹਾਰ ॥ ੨੫੮ ॥
ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਹੁੰ ਸੰਗ ਹੀ, ਉਨਾ ਗਯੋ ਬਿਚਾਰ ।
ਕਛੁਕ ਦਿਨਾਂ ਹੁੰ ਰਹਿ ਗਯੋ, ਸਤਰੁਦਾ ਕੇ ਪਾਰ* ॥ ੨੫੯ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਸੁਨੀ ਸਰਕਾਰ ਨੈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰ ਗਯੋ,
ਮਿਲਯੋ ਹੁੰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਰੈ ਬਾਤ ਖਾਰ ਕੀ ।
ਤਬ ਸਰਕਾਰ ਰਾਜੇ ਸਾਂਸੀ ਕੈ ਪਠਾਈ ਫੌਜ,
“ਕਿਲਾ ਢਾਹ ਦੇਓ ਬਸਤੁ ਲਾਓ ਘਰ ਬਾਰ ਕੀ ।

*ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਦਾ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਫੜਕੇ ਮੁਕਾ ਦੇਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ ।

(੧੫੩)

ਤੱਲਕੇ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਮਾਹਿੰ ਥਾਨਾ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਇ,
ਕਾਰਦਾਰ ਆਇ ਹਯਾਂ ਸੁਨਾਵੈ ਫਰਦ ਕਾਰ ਕੀ।”
ਬੋਇ ਗਯੋ ਆਗੇ ਹੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਆਛੈਂ,
ਸੀਂਚੀ ਹੈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲਰੀ ਬਿਗਾਰ ਕੀ ॥ ੨੬੦ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਰਾਜੇ ਸਾਂਸੀ ਕੇ ਗਈ, ਸਰਕਾਰੀ ਕਛੁ ਫੌਜ ।
ਮਾਰਿ ਤੋਪ ਢਾਹਯੋ ਕਿਲਾ, ਕਰੀ ਫੇਰ ਮਨ ਮੌਜ ॥ ੨੬੧ ॥
ਐਰ ਹੁਕਮ ਜੋ ਜੋ ਦਯੋ, ਸੋ ਸੋ ਭਯੋ ਜਥਾਰਥ ।
ਲੋਕ ਕਹੈਂ—“ਸਰਦਾਰ ਯੇ, ਬਿਗਾਰੇ ਆਪ ਅਕਾਰਥ” ॥ ੨੬੨ ॥
ਇਤਿ ਮੈਂ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਸੋ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਿਰਾਜ ।
ਜਥਾ ਜੋਗ ਕਰਨੇ ਲਗੇ, ਸਕਲ ਰਾਜ ਕੋ ਕਾਜ ॥ ੨੬੩ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਏਕ ਕੌਰ ਹੁਤੇ,
ਨਾਮ ਸੀ ਪੁਤਾਪ ਪਾਛੇ ਜੋ ਬਟਾਲੇ ਮੈਂ ।
ਤਾਹਿੰ ਬੁਲਵਾਯੋ, ਮਹਾਂ ਮੰਗਲ ਮਨਾਯੋ ਭਾਯੋ,
ਛਾਯੋ ਸੁਖ ਸਰਸ ਸ਼ਿਤਾਬ ਹਿਯ ਆਲੇ ਮੈਂ ।
ਨਜ਼ਰ ਸਭੀ ਤੇ ਦਿਲਵਾਈ ਐ ਕਰਾਈ ਸੁਲਕ,
ਦੀਪਤਿ ਦਿਪਾਈ ਫੌਜ, ਨਗਰ, ਰਸਾਲੇ ਮੈਂ ।
ਵਾਸ ਕੈ ਮਕਾਨ ਦਿਯੋ, ਖਾਨ ਕੈ ਮੁਲਕ ਦਿਯੋ,
ਫੌਜ ਰਾਖ ਦੀਨੀ ਕਛੁ ਉਨ ਕੇ ਹਵਾਲੇ ਮੈਂ ॥ ੨੬੪ ॥
ਕੁੱਲੂ ਜੋ ਗਯੋ ਥੇ ਸੰਧਾਵਾਲਿਯਾ ਲਹਨ ਸਿੰਘ*,
ਉਹਾਂ ਤੇ ਤਹਾਂ ਹੀ ਪਾਰ ਜਾਇਬੋ ਵਿਚਾਰਯੋ ਹੈ ।
ਫੌਜ ਹੁਤੀ ਸੰਗ ਸਰਕਾਰੀ ਤਿਨ ਜਾਨੀ ਇਹ,
ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਯੋ ਤਾਹਿੰ ਪਹਰੇ ਮੈਂ ਪਾਰਯੋ ਹੈ ।
ਕਾਮ ਕਰਿ ਹੁੰ ਕੇ ਫੌਜ ਸੰਗ ਤਾਹਿੰ ਲੇਇਆਈ,
ਪੁਛਿ ਸਰਕਾਰ ਸੋ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਲੈ ਉਡਾਰਯੋ ਹੈ ।
ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ—“ਰਾਖੋ ਚੌਕਸੀ ਚਹੁੰਘਾ ਯਾਨੀ,
ਖਾਨ ਪਾਨ ਕਰਨ ਦੇਹੁ ਚਿਤ ਅਨਸਾਰਯੋ ਹੈ” ॥ ੨੬੫ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਯਹ ਬਿਧਿ ਕਛੁ ਦਿਨ ਲੈ ਰਹਯੋ, ਕੈਦ ਕਿਲੇ ਕੇ ਮਾਹਿੰ ।
ਹੁੰ ਹੂੰ ਤੇ ਤਤਬੀਰ ਕੀ, ਭਾਜਨ ਕੀ ਚਿਤ ਚਾਹਿ ॥ ੨੬੬ ॥
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੈ ਖਬਰ ਯਹ, ਕਾਹੂੰ ਦੀਨੀ ਆਇ ।

*ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ
(ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ) ਵੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੈਦ ਕੀਤਾ
ਗਿਆ ਸੀ ।
(ਪੰ: ਗ: ਰੀ:)

(੧੫੪)

ਹੁਕਮ ਕਿਯੋ “ਬੇੜੀ ਪਰੈ, ਰਖੈ ਅਟਲ ਗੜ੍ਹ ਜਾਇ” ॥ ੨੬੭ ॥
ਸੋਈ ਸਭ ਤਤਬੀਰ ਹੈ, ਰਹਯੋ ਅਟਲ ਗੜ੍ਹ ਜਾਇ ।
ਹਾਂ ਹੂੰ ਚਿਤ ਕਰਬੋ ਕਰਯੋ, ਭਾਜਨ ਕੇ ਸੁ ਉਪਾਇ ॥ ੨੬੮ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਪਾਰ* ਯਹ ਖਬਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਹੂ ਨੈ ਸੁਨੀ ਜਬ,
ਤਬ ਹੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੋਲਯੋ ਅਕੁਲਾਇ ਕੈ ।
ਜਾਉਂ ਕਲਕੱਤਾ ਅਰਜ ਕਰਿ ਕਰਿ ਕੌਂਸਲ ਮੈਂ,
ਲਾਟ ਗੌਰਨਰ ਜੂ ਕੋ ਲਾਉਂ ਮੈਂ ਬੁਲਾਇਕੈ ।
ਕਰ ਕੈ ਸਲਾਹ ਗਯੋ ਠੈਰ ਠੈਰ, ਭਟਕਤ,
ਜਾਇ ਕਲਕੱਤਾ ਭਯੋ ਦਾਖਲ ਸੁ ਧਾਇ ਕੈ ।
ਕੌਂਸਲ ਮੈਂ ਕੀਨੀ ਫਰਿਯਾਦ ਜੋ ਮੁਰਾਦ ਹੁਤੀ,
ਅਰਜੀ ਆਈਨ ਸੋਂ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਲਿਖਵਾਇ ਕੈ ॥ ੨੬੯ ॥
“ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਕੇ,
ਭਾਈ ਕੁਲ ਕੇ ਹੈਂ ਔ ਮੁਸਾਹਬ ਸਦਾ ਕੇ ਹੈਂ ।
ਸੋ ਅਬ ਤਖਤ ਪਰ ਬੈਠੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਉਨ—
ਕਾਢ ਦਿਯੋ ਹਮੈ, ਬੇਕਸੂਰ ਤਾਕ ਤਾਕੇ ਹੈਂ ।
ਤਾਯਾਨ ਕੁਲਖੇਤ ਮੈਂ ਪਰਾ ਹੈ ਮੁਲਕ ਆਪਕੇ ਮੈਂ,
ਚਾਚਾਨ ਕਿਯਾ ਕੈਦ ਹਾਂ ਰਖਤ ਤਾਹਿ ਫਾਕੇ ਹੈਂ ।
ਕਿਲਾ ਢਾਹਿ ਦਿਯੋ, ਲਿਯੋ ਮੁਲਕ ਸਬੈ ਹੀ ਛੀਨ,
ਮਾਲ ਔ ਖਜਾਨਾ ਲੂਣ ਲੇਤ ਨਾਹਿ ਥਾਕੇ ਹੈਂ ॥ ੨੭੦ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਆਪ ਫੈਜ ਜੋ ਦੀਜਿਯੈ, ਮਦਦ ਕੀਜਿਯੈ ਸੰਗ ।
ਤੈ ਫਿਰ ਚਲਿ ਲਾਹੌਰ ਕੈ, ਸੁਰੂ ਕਰੋਂ ਮੋਂ ਜੰਗ’ ॥ ੨੭੧ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਸਕਲ ਜਹਾਜ ਸਿਰ ਤਾਜ ਸਭ ਰਾਜਨ ਕੇ,
ਐਸੇ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਹਵਾਲ ਸੁਨ ਲਿਯੋ ਹੈ ।
ਦਿਯੋ ਹੈ ਜਵਾਬ—“ਆਪ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦੁਰ ਸੋਂ,
ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੋਂ ਮਿਲਤ ਰਹਯੋ ਹਿਯੋ ਹੈ ।
ਦੋਸਤੀ ਸਦਾ ਸੇ ਚਲੀ ਆਈ ਜਗ ਜਾਹਰ ਹੈ,
ਤਾਂ ਮੈਂ ਫਰਕ ਡਾਰਯੋ ਚਾਹੈਂ, ਤੈਂ ਕਾ ਨਸਾ ਪਿਯੋ ਹੈ ?
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਕੇ ਜਾਇ ਪਾਇੰ ਪਰੈ,
ਜੈ ਪੈ ਜਗ ਮਾਹਿ ਤੂੰ ਚਹਿਤ ਕਛੁ ਜਿਯੋ ਹੈ ॥ ੨੭੨ ॥
ਸੋਰਠਾ ।

ਯੋਂ ਜਬ ਮਿਲਯੋ ਜਵਾਬ, ਤਬ ਵਹ ਨੀਚ ਚਲਯੋ ਸੁ ਫਿਰ ।

*ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ । †ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ । ‡ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ।

(੧੫੫)

ਰਹੀ ਨ ਮੁਖ ਪਰ ਆਬ, ਚਿੱਤ ਨਿਰਾਸ ਉਦਾਸ ਹੁਇ ॥ ੨੭੩ ॥
ਕਬਿਤੁ ।

ਪ੍ਰਬਲ ਪ੍ਰਤਾਪ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕੋ ਹੈ ਪ੍ਰਗਟ ਪੂਰੋ,
ਜਾਕੋ ਤਕਸੀਰੀ ਹੋਇ ਆਯੋ ਕਲਕੱਤਾ ਸੋ ।
ਮੱਦਤ ਕਰੀ ਨ, ਐ ਕਰੀ ਨ ਹੈ ਸਿਪਾਰਸ ਹੂੰ,
ਖਾਤਰ ਕਰੀ ਨ ਕਾਹਿ ਦੋਇ ਏਕ ਪੱਤਾ ਲੈ ।
ਛਹੋ ਹੂੰ ਵਿਲਾਇਤ ਮੈਂ ਕਰਤੇ ਫਰਿਯਾਦ ਜਾਇ,
ਤੋਊ ਝਖ ਮਾਰਿ ਫਿਰ ਆਵਤੇ ਅਵੱਤਾ ਲੈ ।
ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦੁਰ ਸੋਂ ਨਾਦਰ ਜੋ ਦੋਸਤੀ ਹੈ,
ਖਾਲਸਾ ਕੇ ਵੈਰੀ ਕੋ ਨ ਖੈਰੀ ਛਿਤਿਛੱਤਾ ਲੈ ॥ ੨੭੪ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪਾਸ ਵਹ, ਆ ਪਹੁੰਚਯੋ ਕੁਰਖੇਤ ।
ਸਭ ਹਵਾਲ ਕਹਿ ਸੁਨ ਚੁਕਯੋ, ਦੋਊ ਭਏ ਅਚੇਤ ॥ ੨੭੫ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਬੈਠਯੋ ਕੁਰਖੇਤ ਮਾਹਿ ਅਧਮ ਅਤਰ ਸਿੰਘ,
ਪਾਤਕੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੀਚੋ ਸਿਰ ਡਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਮਾਰੇ ਸੇ, ਮਰੇ ਸੇ, ਅਧ ਮਰੇ ਸੇ ਸਿਰੇ ਸੇ ਭਯੋ,
ਚਿਰੇ ਸੇ, ਚਪੇ ਸੇ, ਬਨਚਰੇ ਸੇ ਨਿਹਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਪ੍ਰੇਤ ਪਕਰੇ ਸੇ, ਰੇਤ ਖੇਤ ਖਿਚਰੇ ਸੇ ਅਰ,
ਸੂਖੇ ਸੇ, ਸੁਮੇ ਸੇ ਜਯੋਂ ਉਪਾਨ ਕੇ ਲਤਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਬੂਡੇ ਸੇ, ਬਹੇ ਸੇ, ਬਾਵਰੇ ਸੇ, ਬੇਸਉਰਨ ਸੇ,
ਜਰੇ ਸੇ, ਬਰੇ ਸੇ ਪਰ ਗਏ ਮੁਖ ਕਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੨੭੬ ॥
ਆਯੋ ਕਲਕੱਤਾ ਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੁਮ ਕਰਿ,
ਰੋਮ ਰੋਮ ਤਾਕੇ ਆਗ ਹੀ ਸੀ ਬਰ ਗਈ ਹੈ ।
ਰਸ ਕੀ ਨ, ਬਸ ਕੀ ਨ ਕਸ ਕੀ ਚਲੀ ਹੈ ਬਾਤ,
ਅਤਿ ਅਪਜਸ ਕੀ ਕਹਾਨੀ ਅਰ ਗਈ ਹੈ ।
ਕਾਹੂ ਕੇ ਨ ਪਾਸ ਕੇ ਰਹਯੋ ਨ ਜੀ ਹੁਲਾਸ ਕੇ ਜੁ,
ਹੀ* ਭਯੋ ਨਿਰਾਸ ਕੇ ਅਕਲ ਜਰ ਗਈ ਹੈ ।
ਚਿੰਤਾ ਚਕ ਚੂਰ ਭਯੋ, ਬਡੇ ਬੇਸਹੂਰ ਭਯੋ,
ਕੂਰ ਭਯੋ ਨੂਰ ਪਰ ਧੂਰ ਮੁਖ ਗਈ ਹੈ ॥ ੨੭੭ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਯਾ ਬਿਧਿ ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਨ ਲੈ, ਦੁਹੂੰ ਰਹੇ ਇਕ ਠੌਰ ।
ਕਿਸ ਬਿਧਿ ਸੋਂ, ਕਿਹ ਬੀਚਦੈ, ਚਲਿਯੋ ਤਖਤ ਲਹੌਰ ॥ ੨੭੮ ॥

*ਹਿਯਾ, ਹਿਰਦਾ ।

(੧੫੬)

ਸੋਰਠਾ ।

ਮਾਫ ਕਰੋ ਤਕਸੀਰ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੇ ।

ਤੂੰ ਫਿਰ ਸਭ ਤਤਬੀਰ, ਰਾਜ ਕਾਜ ਕੀ ਯਾਦ ਮੁਹਿ* ॥ ੨੭੯ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਪੈ, ਅਰਜੀ ਦਈ ਪਠਾਇ ।

“ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੇਂ ਹਮੈਂ”, ਦੀਜੈ ਆਪ ਮਿਲਾਇ ॥ ੨੮੦ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਕਰ ਤਕਸੀਰ ਆਏ ਭਏ ਹੈਂ ਖਰਾਬ ਹਮ,

ਘੁਮਿ ਆਏ ਚਹੂੰ ਓਰ ਕਹੂੰ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਪਰੀ ।

ਅਬ ਹਮ ਦੀਨ ਹੈ, ਅਧੀਨ ਹੈ ਰਹੈਂਗੇ ਸਦਾ,

ਤਨ ਮਨ ਛੀਨ ਭਏ ਅੜਕ ਬਿਦਾ ਕਰੀ ।

ਆਪ ਕੇ ਚਰਨ ਪੈ ਐ ਗੁਰੂ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੈ,

ਹਾਥ ਧਰਿ ਖਾਉ ਸੈਂਹ ਅਤਿ ਸਤਯਤਾ ਭਰੀ ।

ਠਾਕੁਰੀ ਸਦਾ ਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਬਨੀ ਰਹੈ,

ਹਮ ਕਰ ਜੋਰ ਕੈ ਕਰੈਂਗੇ ਨਿਤ ਚਾਕਰੀ” ॥ ੨੮੧ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਪੈ, ਪਹੁੰਚੀ ਅਰਜੀ ਜਾਇ ।

ਜਯੋਂ ਕੀ ਤਯੋਂ ਸਰਕਾਰ ਮੈਂ ਬਾਚਿ ਸੁ ਦਈ ਪਠਾਇ ॥ ੨੮੨ ॥

ਸੁਨਯੋ ਜਬੈ ਸਰਕਾਰ ਨੈ, ਅਰਜੀ ਕੈ ਅਹਿਵਾਲ ।

ਸੀ ਵਜ਼ੀਰ ਨਿਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਨਿਯੋ ਹਾਲ ॥ ੨੮੩ ॥

ਕਬਿੱਤ ।

ਸੁਨ ਕੈ ਹਵਾਲ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ,

ਦੂਜੇ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਆਈ ਅਤਿ ਦਯਾ ਹੈਂ ।

*ਏਥੇ ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹਾਲ ਜਾਣ-ਬੁਝਕੇ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵਲ ਝੁਕੇ ਸਨ । ਜੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜੀਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੜਨ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

†ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ । ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਅਜੋੜ ਸੀ ਤੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਉਤਾਰਨ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਜਿਹੇ ਡਰਾਵੇ ਵਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲੋਂ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਉਤੇ ਪਈ ਜੋ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਡਾਵਾਂ-ਡੋਲ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਮੁੜਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ । ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਸੁਭ ਚਿੰਤਕ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ।

(੧੫੭)

ਬੋਲੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਹੰਜੂਰ ਸੌਂ ਕਿ ਮਾਫ਼ ਕਰੋ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੌਂ ਕਸੂਰ ਪਾਛੇ ਭਯਾ ਤੌਂ ਨ ਭਯਾ ਹੈ ।
ਬੋਲੀ ਸਰਕਾਰ—“ਅਛਾ, ਲੀਜਿਯੈ ਬੁਲਾਇ ਅਬ,
ਉਨੇ ਲਿਖ ਭੇਜੋ ਜ਼ਾਬ ਜੈਨ ਚਿਤ ਛਯਾ ਹੈ ।”
ਤਬ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੈ ਕਾਗਦ ਲਿਖਾਇ ਕਰਿ,
ਉਨੇ ਪਠਵਾਯੋ ਲੈ ਸਵਾਰ ਬੇਗ ਗਯਾ ਹੈ ॥ ੨੮੪ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਕਾਗਦ ਲਯੋ ਬੱਚਾਇ ।
ਲਿਖਯੋ ਸੁ ਉਨਕੀ ਤਰਫ਼ ਫਿਰ, “ਤੁਮ ਹਯਾਂ ਆਯੋ ਧਾਇ” ॥ ੨੮੫ ॥
ਪਹੁੰਚਯੋ ਕਾਗਦ ਜਾਇਕੈ, ਬਾਚਯੋ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ।
ਤਾਯਾ ਤੈ ਕਰਿ ਗੁਰਮਤਾ, ਆਯੋ ਆਪ ਕੁਨੀਤ ॥ ੨੮੬ ॥
ਪਹੁੰਚਯੋ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਪੈ, ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਿਰ ਨਾਇ ।
ਕਹੀ—“ਸਰਨ ਮੈਂ ਰਾਵਰੀ, ਮੇਰੀ ਕਰੋ ਸਹਾਇ ॥ ੨੮੭ ॥
ਆਪ ਚਲੈ ਅਰ ਲੈ ਚਲੈ, ਕਰਕੈ ਪਰਮ ਪਨਾਹ ।
ਪਬਲ ਆਪਨੀ ਬਾਂਹ ਸੌਂ, ਪਕਰਾਯੋ ਮਮ ਬਾਂਹ” ॥ ੨੮੮ ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਬੇਦੀ ਬੰਸ ਮੈਂ, ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ।
ਕਹੀ—“ਟਿਕੋ, ਕਰ ਦੇਹਿੰਗੇ, ਪੂਰਨ ਸਭੈ ਸਵਾਲ” ॥ ੨੮੯ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕਛੁਕ ਦਿਨਾਂ ਮੈਂ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਕਿਯੋ ਹੈ ਕੂਚ,
ਸੰਗ ਲੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰਣ ਪਰੈਯਾ ਕੈ ।
ਮੰਦ ਮੰਦ ਮਾਰਗ ਵਿਤਾਯ, ਸੁਖ ਪਾਯ, ਆਯ,
ਪਹੁੰਚੇ ਲਹੈਰ, ਭੇਜਯੋ ਖਬਰ ਕਰੈਯਾ ਕੈ ।
ਪਾਵਤ ਖਬਰ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ,
ਭੇਜੇ ਸਰਦਾਰ: “ਆਗੇ ਜਾਇ ਲੇ ਅਵੈਯਾ ਕੈ* ।
ਪਾਛੇ ਐਰ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ਸ੍ਰੀ ਹੰਜੂਰ ਪੂਰ,
ਡੇਰਾ ਕਰਵਾਓ ਸੰਗ ਸੌਂਪ ਬਹੁ ਭੈਯਾ ਕੈ” ॥ ੨੯੦ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਜੇ ਜੇ ਚਹਿਯੈ ਚੀਜ਼, ਸੌਂ ਸੌਂ ਉਨ ਸੌਂ ਪੂਛ ਕੈ ।
ਕਰਿ ਕਰਿ ਸਬ ਤਜਵੀਜ਼, ਭਏ ਵਹਾਂ ਪਹੁੰਚਾਵਹੀ ॥ ੨੯੧ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਜਾਫ਼ਤ ਕੇ ਭੇਜੇ ਸੁ ਫਿਰ, ਰੁਪਯਾ ਏਕ ਹਜ਼ਾਰ ।
ਮੇਵਾ ਅਰੁ ਮਿਸਰੀਨ ਕੀ, ਬਹਿੰਗੀ ਕਈ ਕਤਾਰ ॥ ੨੯੨ ॥

*ਆਉਣ ਵਾਲੇ (ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ।

(੧੫੮)

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਭੇਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੈ ਮੁਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਾਸ*,
ਉਨਹੂੰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੁਰਤ ਬੁਲਾਯੋ ਹੈ ।
ਕਹੀ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਨੈ—“ਸਾਚੇ ਬਨੈ ਇਨ ਆਗੈ,
ਤਬ ਯਹ ਕਰੈਂਗੇ ਅਰਜ਼ ਸਾਚ ਵਹੁ ਛਾਯੋ ਹੈ ।”
ਤਬ ਹੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਰਸਿ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਐ—
ਹਾਥ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਚਰਨ ਲਗਾਯੋ ਹੈ ।
“ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਸਦਾ ਚਾਕਰੀ ਕਰੈਂਗੇ ਹਮ,
ਦਗਾ ਕੈ ਨ ਲੇਸ ਹੂੰ ਹਮਾਰੇ ਮਨਿ ਭਾਯੋ ਹੈ ॥ ੨੯੩ ॥

ਦੇਹਾ ।

ਜੇ ਮਨ ਮੈਂ ਛਲ ਹੋਇ ਤੈ, ਵਗੈ ਗੁਰੂ ਕੀ ਮਾਰ ।
ਦੁਹੂੰ ਲੋਕ ਭਲ ਹੋਇ ਨਹਿੰ,” ਐਸੇ ਸਪਥਾਂ ਉਚਾਰ ॥ ੨੯੪ ॥
ਯੈਂ ਜਬ ਆਇ ਮੁਸਾਹਿਬਨ, ਕਰੀ ਅਰਜ਼ ਸਰਕਾਰ ।
ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਵਿਚ, ਕੀਨੇ ਸਬੈ ਕਰਾਰ ॥ ੨੯੫ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਤਬ ਸਰਕਾਰ ਫਰਮਾਯੋ ਹੈ: “ਬੁਲਾਇ ਲੇਹੁ”,
ਗਯੋ ਯੈਂ ਹੁਕਮ ਤਬ ਆਯੋ ਸੁਖ ਪਾਇ ਕੈ ।
ਜੇਰਿ ਦੋਊ ਹਾਥਨ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਇ ਪਰਯੋ,
ਕੀਨੈ ਸਿਰਵਾਰਨੋ ਸੁ ਨਜ਼ਰ ਦਿਖਾਇ ਕੈ ।
ਕਹੀ “ਹਮ ਚਾਕਰ ਹੈ, ਠਾਕੁਰ ਹਮਾਰੇ ਤੁਮ”,
ਬੈਠ ਗਏ ਆਪਨੇ ਕਸੂਰ ਬਖਸ਼ਾਇ ਕੈ ।
“ਛਾਇ ਕੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੈ ਹਮੈਂ ਰਾਖੋ ਪਗ ਲਾਇਕੇ ਜੂ,
ਜਾਇੰ ਕਹਾਂ ਧਾਇ ਕੈ ਤਿਹਾਰੇ ਕਹਿਵਾਇ ਕੈ” ॥ ੨੯੬ ॥

ਦੇਹਾ ।

ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਪਕਰਾਈ ਫਿਰ ਬਾਂਹ:—
“ਸਰਨ ਪਰੇ ਜਿਯ ਜਾਨ ਕੈ, ਇਤਨੀ ਕਰੋ ਪਨਾਹ” ॥ ੨੯੭ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਪਗ ਛੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਹਾਥ ਜੇਰਿ ਬੋਲਿਯੋ—“ਅਬ ਆਸਰੋ ਤਿਹਾਰੇ ਹੈ ।
ਰਾਵਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਬਨ ਜਾਇੰ ਸਭ ਕਾਮ ਮੇਰੇ,
ਜੈ ਪਰ ਕਸੂਰ ਮੇਰੇ ਹਿਯ ਤੇ ਬਿਸਾਰੋ ਹੈ ।

*ਬੇਦੀ, ਸੋਢੀ ਆਦਿ ਬਾਵਿਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮੁਢ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਆਮ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਏਥੇ ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਵੀ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।
†ਸੌਂਹ, ਸੁਗੰਧ ।

(੧੫੯)

ਆਪ ਕੀ ਪਨਾਹ ਹੀ ਸੌਂ ਹੈ ਹੈ ਨਿਰਵਾਹ ਮੇਰੇ,
ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੀ ਕੋ ਹੇਤੁ ਤੂੰ ਨਿਹਾਰੇ ਹੈ।
ਮੇਰੇ ਦੋਉ ਰਾਬ ਦੋਉ ਸਾਹਿਬ ਗਹੈਗੇ ਜਬ,
ਹੈ ਹੈਂ ਬਿਖਟਕ ਤਬ ਜੀਵਨ ਹਮਾਰੇ ਹੈ* ॥ ੨੯੮ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਸੁਨੇ ਬਚਨ ਜਬ ਦੀਨ ਯੇ, ਤਬ ਦੋਉ ਮਹਾਰਾਜ।
ਕਹੀ—“ਰਹੋ ਬੇਖਟਕ ਤੁਮ, ਹੂੰ ਜੈਹੈ ਸਭ ਕਾਜ” ॥ ੨੯੯ ॥
ਕਰਨ ਲਗਯੋ ਨਿਤ ਚਾਕਰੀ, ਹਾਬ ਜੋਰਿ ਸਿਰੁ ਨਾਇ।
ਜੋ ਕਛੁ ਹੁਕਮ ਕਰੈ ਪੁੱਛੁ, ਲਾਵੈ ਵਹੀ ਬਜਾਇ ॥ ੩੦੦ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕਛੁਕ ਦਿਨਾਂ ਲੈਂ ਐਸੇ ਚਾਕਰੀ ਕਰਤ ਰਹਯੋ,
ਫੇਰ ਨਿਪ ਧੰਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੌਂ ਅਰਜੀ ਕਰੀ:—
“ਚਾਚਾ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਕੈਦ ਨਾਮ ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ,
ਐਰ ਤਾਯਾ ਕੋ ਤਨੁਜਾ ਕੈਦ ਪਾਇ ਬੇੜੀ ਹੈ ਪਰੀ।
ਤਿਨੈਂ ਛੁਟਵਾਓ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੌਂ ਅਰਜ ਕਰਿ,
ਮਾਛ ਕਰਵਾਓ ਤਕਸੀਰ ਜੋ ਭਈ ਖਰੀ।
ਯਹਾਂ ਬੁਲਵਾਓ, ਸਰਕਾਰ ਸੌਂ ਮਿਲਾਓ ਫੇਰ,
ਚਾਕਰੀ ਕਰਾਓ ਮਿਟੈ ਚਿੰਤਾ ਚਿਤ ਜੋ ਭਰੀ” ॥ ੩੦੧ ॥
ਸੋਰਠਾ ।

ਸੁਨੇ ਜੂ ਬਚਨ ਮਹੀਪ, ਅਤਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਹੈ ਸੀਲ ਜਿਹ।
“ਸ੍ਰੀ ਸਰਕਾਰ ਸਮੀਪ, ਅਰਜੈਂ ਸਭ ਕਰ ਦੇਹਿਗੇ” ॥ ੩੦੨ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਕਰਤ ਰਹਯੋ ਬਹੁ ਦਿਨਨ ਲੈਂ, ਰਾਜਾ ਜੂ ਸੌਂ ਅਰਜ।
ਬੇਗ ਛੁਡਾਓ ਬੰਦ ਤੈਂ, ਆਪ ਦਯਾਲ ਅਚਰਜ ॥ ੩੦੩ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਤਬ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਇਕੰਤ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੈ,
ਅਰਜੈਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਭੈ ਸੁਨਾਈ ਹੈ।
ਆਪਨੀ ਤਰਫ ਹੂੰ ਤੇ ਕਹੀ ਸਮਝਾਇ ਕਰਿ,
ਦੀਜੈ ਅਬ ਛੋਡਿ ਸਜਾ ਨੀਕੀ ਉਨਿ ਪਾਈ ਹੈ।
ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ—“ਜੋ ਤਿਹਾਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਐਸੇ ਹੈ ਤੋ,
ਮੇਰੀ ਹੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਦੇਹੁ ਕੈਦ ਤੇ ਛੁਟਾਈ ਹੈ।

*ਕਵੀ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਹੈ।
†ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ। ਇਹ
ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁੱਲੂਓਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੇਖੋ, ਛੰਦ ਅੰਕ ੨੬੫
ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ।

(੧੬੦)

ਤਬੈ ਸਰਕਾਰ ਹੁਕਮ ਭੇਜਯੋ ਹੈ ਅਟਲ ਗਢ,
ਤੁਰਤ ਪਰਵਾਨੇ ਲਿਖਵਾਇ ਸਹੀ ਪਾਈ ਹੈ* ॥ ੩੦੪ ॥
ਦੇਹਾ ।

“ਲਾਓ ਸੰਧੈਵਾਲਿਯੈ, ਬੇੜੀ ਦੁਹੁੰ ਕਟਾਇ ।”
ਯੋਂ ਪਰਵਾਨੇ ਜਬ ਗਯੋ, ਲਿਯੋ ਤਬੈ ਬਚਵਾਇ ॥ ੩੦੫ ॥
ਹਾਂ ਤੇ ਜੋ ਮੁਖਤਯਾਰ ਸੋ, ਹੁਕਮ ਪਾਇ ਇਹ ਰੀਤ ।
ਬੇੜੀ ਕਾਟਿ ਦੁਹੁੰਨ ਕੀ, ਲੈ ਆਯੋ ਜੁਤ ਪ੍ਰੀਤ ॥ ੩੦੬ ॥
ਪਹੁੰਚੇ ਆਇ ਲਾਹੌਰ ਤਟ, ਉਤਰੇ ਬਾਹਰ ਬਾਗ ।
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਂ, ਮਿਲੇ ਪੁੱਖਮ ਪਗ ਲਾਗ ॥ ੩੦੭ ॥
ਤਬ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸ੍ਰੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਮਿਲਏ ਲੈ ਸਰਕਾਰ ।
ਮਾਫ ਕਰਾਇ ਦੇਈ ਤਬੈ, ਭੂਲ ਜੁ ਸਬਹਿ ਪ੍ਰਕਾਰ ॥ ੩੦੮ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕਰੀ ਸਰਕਾਰ ਸੋਂ ਅਰਜ ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘ ਹੁੰ ਨੇ,—
“ਹਮਰੀ ਹਵੇਲੀ ਜੋ ਮਿਲੇ ਤੋ ਜਾਇ ਉਤਰੈਂ ।”
ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਫਰਮਾਯੋ ਜੋ ਲਿਖਾਉ ਨਾਉਂ,
ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਹੋਇ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਹੁਕਮ ਪਸਰੈਂ ।
ਤਬ ਉਨ ਨਾਮ ਲਿਖਵਾਯੋ, ਗਏ ਪਰਵਾਨੇ,
ਖਾਲੀ ਹੁੰ ਗਏ ਮਕਾਨ ਸਭ ਬਿਨ ਝਗਰੈਂ ।
ਆਪ ਜਾਇ ਉਤਰਯੋ, ਉਤਾਰ ਦਿਯੋ ਸਾਥੀ ਸਭ,
ਦੀਨ ਹੁੰ ਕਹਨ ਲਾਗਯੋ ਨੀਚੀ ਕਿਯੋ ਨਜ਼ਰੈਂ ॥ ੩੦੯ ॥
ਦੇਹਾ ।

ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੁ ਤੀਨ ।
ਰਹਨ ਲਗੇ ਨਿਤ ਏਕਠੇ, ਮਨ ਅਤਿ ਆਨੰਦ ਕੀਨ ॥ ੩੧੦ ॥
ਹਾਥ ਜੋੜਿ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੈਂ, ਦੁਹੁੰ ਸਮੈਂ ਦਰਬਾਰ ।
ਕਰੈਂ ਵਹੀ ਨਿਤ ਕਾਮ ਜੋ, ਫਰਮਾਵੈਂ ਸਰਕਾਰ ॥ ੩੧੧ ॥
ਫਿਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੁੰ ਕਹਯੋ, ਰਾਜਾ ਜੁ ਸੋਂ ਜਾਇ ।

*ਇਹ ਕਥਨ ਵੀ ਕਵੀ ਦਾ ਕਲਪਨਾ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਦ ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਰਫਤ ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੁਟਕਾਰੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਨੇ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨੌਕਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੀ ਪਸੰਸਾ ਲਈ ਕਈ ਥਾਵੇਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਲਪਨਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੋਜ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰ. ਗ. ਰੀ. ਤੋਂ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤਹਿ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ।

(੧੬੧)

“ਹੁਕਮ ਹੋਇ ਤੇ ਬਾਰ ਅਬ, ਤਾਯਾ ਲੈਹਿ ਬੁਲਾਇ” ॥ ੩੧੨ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕਛੁ ਦਿਨ ਪਾਛੈ ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ,
ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ ਕੈ—“ਜੋ ਕੀਨੀ ਆਪ ਦਯਾ ਹੈ ।
ਤੈ ਇਨ੍ਹੈਂ ਬਨਾਓ ਸਰਦਾਰ ਜਯੋਂ ਕੇ ਤਯੋਂ ਹੀ ਫੇਰ,
ਚਾਕਰੀ ਕਰੈਂਗੇ ਜੈ ਹਿਯੇ ਮੈਂ ਕਛੁ ਹਯਾ ਹੈ ।
ਦੀਜੈ ਜੈ ਹੁਕਮ ਤੈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਆਵੈ ਵਾਰ*,”

ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ : “ਆਵੈ, ਕਾਹੇ ਪਾਰ ਮਯਾ ਹੈ ।”
ਪਾਇ ਕੈ ਹੁਕਮ ਕੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖ ਭੇਜਯੋ,
“ਤਾਯਾ ! ਤੁਮ ਆਓ, ਦੁਖ ਦੂਰ ਸਭ ਭਯਾ ਹੈ” ॥ ੩੧੩ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਪਹੁੰਚਤ ਹੀ ਕਾਗਦ ਤਹਾਂ, ਰਹਯੋ ਵਾਰ ਜਬ ਆਇ ।
ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਤਟ, ਟਿਕਯੋ ਆਇ ਸਿਰ ਨਾਇ ॥ ੩੧੪ ॥
ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਦੋਊ ਪਾਸ ਬਿਠਾਇ ।
ਫਰਮਾਯੋ ਸਰਕਾਰ ਨੈ, ਅਧਿਕ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੇ ਭਾਇ ॥ ੩੧੫ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

“ਮੁਲਕ ਤਿਹਾਰੇ ਪਾਸ ਜਿਤਨੋ ਜਹਾਂ ਕੋ ਤਹਾਂ,
ਕਿਲਾ ਕੋਟ ਆਪ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਸਭ ਲੀਜਿਯੈ ।”
ਏਤੀ ਕਹਿ ਬਾਤ ਪਰਵਾਨੋ ਲਿਖਵਾਇ ਦਿਯੋ,
ਦਿਯੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਹੈ ਬਹਾਲੀ ਕੋ ਅਖੀਜਿਯੈ ।
ਘੋੜੇ ਦਿਯੋ, ਹਾਥੀ ਦਿਯੋ, ਰਬ ਦਿਯੋ, ਖਾਸੇ ਦਿਯੋ,
ਬਸਤ੍ਰ ਦਿਯੋ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਦਿਯੋ, ਪ੍ਰੇਮ ਸੌਂ ਪਤੀਜਿਯੈ ।
ਜਾਹਰ ਜਵਾਹਰਾਤ ਜਗਾ ਜੋਤਿ ਜਗਾ ਦਿਯੈਂ,
ਜਗਾ ਦਿਯੈ ਰੂਪ ਤਾਨੀ ਸਰ ਕੌਨ ਕੀਜਿਯੈ ॥ ੩੧੬ ॥
ਸੋਰਠਾ ।

ਕਹੀ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ, “ਫੌਜ ਆਪਨੀ ਲੇਹੁ ਰਖ ।
ਔਰ ਜੁ ਹੈ ਦਰਕਾਰ, ਸੋ ਸੋ ਮਾਂਗੈ ਦੇਹੁ ਮੈਂ” ॥ ੩੧੭ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਪਾਇ ਖਿਲਤ ਸਭ ਚੀਜ਼ ਕੋ, ਕਰਨੇ ਲਗੇ ਤਿਆਰ ।
ਦਿਨ ਦਿਨ ਦੂਨੀ ਦੁਤਿ ਬਢੈ, ਜਯੋਂ ਫੁਹਾਰ ਕੀ ਧਾਰ ॥ ੩੧੮ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕਰੀ ਹੈ ਅਰਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਸੌਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ,
“ਆਏ ਹਮ ਟੂਟੇ ਹਾਲ ਖਰਚ ਨ ਪਾਸ ਹੈ ।

*ਉਰਾਰ, ਉਰਲੇ ਪਾਰ ।

(੧੬੨)

ਲਾਖਕੁ ਰੁਪਯਾ ਦਿਲਵਾਇਯੈ ਦਯਾ ਕਰਕੈ,
ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਤਸੀਲ ਮੈਂ ਤੇ ਕਰ ਹੋਂ ਨਿਕਾਸ ਹੈ।'
ਸੁਨਤ ਪੁਮਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੈ ਵਿਵਾਯ ਦਿਯੈ,
ਉਨ੍ਹੈਂ ਮਾਂਗਨੇ ਕੋ ਫਿਰ ਪਰਗੋ ਖਵਾਸ ਹੈ।
ਕਈ ਵੇਰ ਫੇਰ ਮਾਂਗੈ ਦਿਯੋ ਜਾਇ ਸਰਕਾਰ,
ਨਾਹੀ ਨਿਕਰਤ ਨਾਹੀਂ, ਬਾਢਯੋ ਜੀ ਹੁਲਾਸ ਹੈ ॥ ੩੧੯ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਮਾਂਗਯੋ ਸੋਊ ਦੈ ਦਿਯੋ, ਬਿਨ ਮਾਂਗੈ ਬਹੁ ਦੀਨ ।
ਦਿਨ ਦਿਨ ਦੈਵੋ ਹੀ ਕਰੈ, ਐਸੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੁ ਕੀਨ ॥ ੩੨੦ ॥
ਕਬਿਤੁ ।

ਕਿਯੋ ਅਸਬਾਬ ਸਬ ਤਿਆਰ ਦਸ ਮਾਸ ਮਾਹਿ,
ਫੌਜ ਕਰੀ ਲੈਸ ਸਾਜ ਬਿਕਟ ਬਨਾਯੋ ਹੈ ।
ਮਨ ਮੈਂ ਕਪਟ ਪਟ ਨਿਪਟ ਲਪਟ ਰਹਯੋ,
ਉਪਰ ਤੇ ਹੁਕਮ ਜੋ ਜੋ ਭਯੋ ਸੋ ਬਜਾਯੋ ਹੈ ।
ਮੀਠੀ ਮੀਠੀ ਬਾਤੈਂ ਕਰੈਂ, ਪਯਾਰ ਕੀ ਸੁ ਪਾਂਤੈਂ ਕਰੈਂ,
ਭੇਦ ਬਹੁ ਭਾਂਤੈਂ ਕਰੈਂ, ਸਾਚ ਦਿਖਲਾਯੋ ਹੈ ।
ਕਹੂੰ ਬਨੈ ਦੀਨ, ਕਹੂੰ ਬਨੈ ਹੈਂ ਪੁਬੀਨ ਪੀਨ,
ਕਹੂੰ ਬਨੈ ਬੁੱਧਿ ਹੀਨ, ਕੈਤਕ ਰਚਾਯੋ ਹੈ ॥ ੩੨੧ ॥
ਦੋਹਰਾ ।

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਅਰ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ।
ਅਤਿ ਦੋਊ ਮੋਹਿਤ ਭਏ, ਦੈਵ ਯੋਗ ਕੇ ਕਾਜ ॥ ੩੨੨ ॥
ਸੰਧਾਵਾਲੀ ਦੁਹੂੰ ਨੈ, ਜਾਨੀ ਜਬ ਯਹ ਬਾਤ ।
ਹਮ ਪੈ ਅਤਿ ਵਿਸ਼ਾਸ ਅਬ, ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਦਿਨ ਰਾਤ* ॥ ੩੨੩ ॥

*ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਏਨੀ ਜਲਦੀ ਕਿਉਂ ਫਿਰ ਗਿਆ, ਇਸਦੇ ਕਈ ਕਾਰਣ ਮਨ : (੧) ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਸੂਖ ਵਧਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੋਂ ਮੀਸਣੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਈ ਸ਼ਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ । (੨) ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੇ ਕੌਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੰਮੂ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਸੀ । ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਚੁੰਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਡਰਾਵੇ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਜਦ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ਕ ਵਧ ਗਿਆ । (੩) ਇਸ ਵਧਦੇ ਸ਼ਕ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਅਤੇ ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਗਿਲਵਾਲੀ ਵਾਲੀ ਦੀ ਮੌਤ, ਜੋ ਧਲਾਚੌਰ ਹੋਈ ਸੀ, ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਘਟ ਵਾਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਚਾਹੇ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ —

(੧੬੩)

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ ਸੇਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਾਇ ਕਰ,
ਹਾਜ਼ਰੀ ਹਮਾਰੀ ਲੀਜੈ ਫੈਜ ਸਭ ਤਿਆਰ ਹੈ ।
ਤਬ ਸਰਕਾਰ ਫਰਮਾਯੋ ਅਤਿ ਪਯਾਰ ਕਰਿ,
ਚਾਹੈਂ ਜਬ ਦਿਖਲਾਓ, ਤੁਮੈਂ ਅਖਤਯਾਰ ਹੈ ।
ਸੁਨਕੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀ ਕਾਰਤੂਸ ਭਰਿ,
ਫੈਜ ਕੋ ਸਿਖਾਯੋ ਸਭ ਮੰਤੁ ਕੋ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ।
“ਐਸੇ ਹਮ ਕਰੈਂ ਤਬ ਐਸੇ ਤੁਮ ਕੀਜੋ ਤਹਾਂ,
ਰਹਿਯੋ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਮਤ ਕੀਜਿਯੋ ਅਵਾਰ ਹੈ” ॥ ੩੨੪ ॥
ਫੇਰ ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਸੇਂ ਕਹੀ ਹੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਕਲ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤ ਦਾਨ ਸਮਯ ਜੁ ਇਕੰਤ ਹੈ ।
ਮੈਂ ਤੋ ਇਤ ਜਾਇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਰੋਗੇ ਕਾਮ,
ਤਾਹੀ ਛਿਨ ਤੁਮ ਕਰੋ ਕੌਰ ਕੋ ਹਨੰਤ ਹੈ ।
ਫੇਰ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੁ ਕੋ ਦੇਖ ਲੈ ਹੈਂ ਕਾਹੂੰ ਠੌਰ,
ਐਰ ਫੇਰ ਕਹਯੋ ਕੌਨ ਦੂਜੇ ਬਲਵੰਤ ਹੈ ।
ਜੋ ਹਮੈਂ ਸੰਘਾਰੈ, ਪਨ ਪਾਰੈ, ਕਿਲਾ ਫਾਰੈ ਮਾਰੈ,
ਧਾਰੈ ਤਰਵਾਰੈਂ, ਐਸੇ ਕੌਨ ਛਿਤਿ ਕੰਤ ਹੈ” ॥੩੨੫ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਕਰਿ ਐਸੇ ਸੰਕੇਤ, ਫੈਜ ਸੰਗ ਲੈ ਦੁਹੁੰ ਗਏ ।
ਸਾਹਿ ਬਿਲੌਰ ਨਿਕੇਤ, ਜਹਾਂ ਹਜੂਰ ਉਤਰੇ ਹੁਤੇ ॥ ੩੨੬ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਦਾਨ ਵਿਧਾਨ ਹਜੂਰ ਕਰਿ, ਲਖਯੋ ਮਲ ਕੋ ਜੁੱਧ ।
ਕੰਠੇ ਕੜੇ ਇਨਾਮ ਦੇ, ਉਠੇ ਆਪ ਅਵਿਰੁੱਧ ॥ ੩੨੭ ॥
ਕਬਿੱਤੁ ।

ਆਇ ਕਰਿ ਅਰਜ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੀਨੀ ਜਬ,
“ਲੀਜੈ ਮਹਾਰਾਜ ! ਆਜ ਹਾਜ਼ਰੀ ਹਮਾਰੀ ਹੈ ।
ਬਾਰਹਦਰੀ ਮੈਂ ਚਲ ਬੈਠਿਯੈ ਇਕੰਤ ਤਹਾਂ,
ਦੇਖਿਯੈ ਬਹਾਰ ਕੈਸੀ ਫੈਜ ਛਬਿ ਧਾਰੀ ਹੈ ।”

+ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਅਪਰਾਧ ਤੋਂ ਬਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । (੪) ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਗਿਲਵਾਲੀ ਵਾਲੀ ਦਾ ਹਮਲਾ ਗਿਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਸ਼ਕ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋਕੇ ਪਰਸਪਰ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖਲੀਜ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਅਖ-ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਡੱਕਾ ਕੋਈ ਨਾ ਪਾ ਸਕਿਆ । ਇਹ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਗਲ ਸੀ, ਵੈਸੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਵਿਗੜਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ । (ਬੀਰ ਮ੍ਰਿਗੰਦਰ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ)

(੧੬੪)

ਬੈਠੀ ਸਰਕਾਰ ਜਾਇ ਜਹਾਂ ਉਨ ਕਹੀ ਤਹਾਂ,
ਹਾਜ਼ਰੀ ਕੇ ਮਿਸ* ਘੇਰੀ ਬਾਰਹ ਦੁਆਰੀ ਹੈ ।
ਏਕ ਏਕ ਅਸਵਾਰ ਆਗੇ ਹੂੰ ਨਿਕਾਰਯੋ ਕਰੈ,
ਕਰਾਬੀਨਿਯੋਂ ਕੀ ਪਾਂਤਿ† ਪਾਸ ਕਰੀ ਨਜਾਰੀ ਹੈ ॥ ੩੨੮ ॥
ਹਾਬ ਜੋਰਿ ਅਰਜ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੀਨੀ ਫੇਰ,
ਸਿੰਘ ਏਕ ਮੇਰੋ ਤਾਕੀ ਅਰਜ ਨਜਾਰੀ ਹੈ ।
ਕਹਿਯੋ ਤੋ ਉਪਰ ਬੁਲਾਵੈਂ, ਉਨ ਕਹੀ—“ਆਵੈਂ”,
ਤਯੋਂ ਹੀ ਚਢਿ ਆਇ ਠਾਢੋ ਭਯੋ ਸੋ ਪਿਛਾਰੀ ਹੈ ।
ਕਹੀ ਫੇਰ—“ਨੰਦਨ‡ ਤੇ ਆਈ ਹੈ ਦੁਨਾਲੀ ਦੇਖੋ,”
ਗਹੀ ਸਰਕਾਰ ਜਬ ਨਾਲੀ ਕੀ ਅਗਾਰੀ ਹੈ ।
ਪਾਛੈ ਹਾਬ ਰਾਖ ਕੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾ ਨੀਚ,
ਦਾਬਿ ਦੁਹੁ ਘੋੜਾ ਯੋਂ ਦੁਨਾਲੀ ਝੱਟ ਮਾਰੀ ਹੈ ॥ ੩੨੯ ॥
ਸਿੰਘ ਏਕ ਪਾਛੈ ਆਇ ਠਾਢੋ ਜੋ ਭਯੋ ਹੈ, ਤਾ ਨੇ§
ਉਪਰ ਤੈ ਸਿਰ ਪਰ ਮਾਰੀ ਤਲਵਾਰ ਹੈ ।
ਵਾਹੀ ਰਾਹ ਕੂਦ ਸਰਕਾਰ ਕੈ ਲੈ ਸੀਸ ਸੰਗ,
ਫੌਜ ਲੈ ਤੁਰਤ ਕਿਯੋ ਕਿਲੇ ਕੋ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ।
ਤਯੋਂ ਹੀ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਆਯੋ ਚੇਲਾ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਜੋ,
ਤਾਨੇ ਵਾਹੀ ਸਿੰਘ ਕੋ ਜੋ ਸੀਸ ਕਾਟਯੋ ਡਾਰ ਹੈ ।
ਤਾਕੈ ਫੇਰ, ਜੀਤ{ ਕੇ ਸਿਪਾਹਿਨ ਨੇ ਆਇ ਲਿਯੋ,
ਝਟ ਪਟ ਸੀਸ ਲਿਯੋ ਤਾਹੂੰ ਕੋ ਉਤਾਰ ਹੈ ॥ ੩੩੦ ॥
ਇਤ ਮੈਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਿਯੋ ਇਹ ਨੀਚ ਕਾਮ,
ਉਤੈ ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਹੂੰ ਨੈ ਮਾਰਯੋ ਕੌਰ[] ਜਾਇਕੈ ।
ਚਲਯੋ ਵੁਹ ਕਿਲੇ ਕੈ ਸਵਾਰ ਕਛੁ ਸੰਗ ਲਿਯੈਂ,
ਆਗੈ ਚਲਯੋ ਜਾਤ ਹੋ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਧਾਇਕੈ ।
ਜਾਤ ਹੀ ਹਵੇਲੀ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੈ ਸੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ,
ਮਿਲਯੋ ਮਗ ਮਾਂਹਿ ਹੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਇਕੈ ।
ਕਹੀ ਸੰਧਾਵਾਲਿਯਾ ਕਿ ਐਸੋ ਕਾਮ ਕਿਯੋ ਹਮ,
ਸੁਨਤ ਮਹੀਪ ਹਿਯ ਉਠਯੋ ਹੈ ਰਿਸਾਇਕੈ ॥ ੩੩੧ ॥
ਦੋਹਾ ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਪ ਚਿਤ ਧਰੀ, ਮਾਰਯੋ ਇਨ੍ਹੈਂ ਕੁਮਾਰ ।
ਯਹ ਵਿਚਾਰ ਸੰਗ ਲੈ ਗਏ, ਤਿਨ ਕੈ ਕਿਲੇ ਮਝਾਰ ॥ ੩੩੨ ॥

*ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ । †ਪੰਕਤੀ, ਟੋਲੀ, ਦਸਤਾ । ‡ਲੰਡਨ (ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਇਕ ਪਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ) । §ਉਸ ਨੇ {}ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ।

[]ਕੌਰ ਪੁਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਇਹ ਕੌਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਡਾ ਹੋਣਹਾਰ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਸੀ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਅਜੇ ਮਸਾਂ ੧੩ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਜਦ ਇਸ ਦੀ ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਦੇ ਹੱਥ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ।

(੧੬੫)

ਕਬਿਤੁ ।

ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਲਹਿਰੈਂ ਅਨੇਕ ਉਠੈਂ,
 ਭੂਮੈਂ ਹੂੰ ਗਡਾਇ ਯਾ ਉਡਾਇ ਤੇਪ ਮਾਰੈਂ ਯੇ ।
 ਹਾਥਿਨ ਕੇ ਪਾਇੰ ਨੀਚੈ ਨੀਚਨ ਖੁਦਾਇ ਡਾਰੈਂ,
 ਯਾ ਸਰੀਰ ਫਾਰਿ ਫਾਰਿ ਨੋਨ ਭਰਿ ਗਾਰੈਂ ਯੇ ।
 ਭੌਂਬਰੇ ਹਥਯਾਰਨ ਤੈ ਬੰਦ ਬੰਦ ਜੁਦੇ ਕਰੈਂ,
 ਯਾ ਕਛੁਕ ਦਾਰੂ ਮੈਂ ਝੁਲਸ ਡਾਰੈਂ ਖਾਰੈਂ ਯੇ ।
 ਚੀਰ ਡਾਰੈਂ ਇਨ ਕੇ ਕਿ ਤੀਰ ਡਾਰੈਂ ਤਨਿ ਤਨਿ,
 ਨੀਰ ਡਾਰੈਂ ਦੇਉਨ ਕੇ ਯਾ ਜਰਾਇ ਡਾਰੈਂ ਯੇ ॥ ੩੩੩ ॥
 ਸੋਰਠਾ ।

ਪਹੁੰਚੇ ਕਿਲੇ ਮਝਾਰ, ਤਹਿ ਵਿਚਾਰ ਨੀਚਨ ਕਿਯੇ ।
 ਜੈ ਨਿਪ* ਅਬ ਬਚ ਜਾਇ, ਤੈ ਹਨ ਹੈਂ ਹਮ ਕੇ ਅਬੈ ॥ ੩੩੪ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਅਧਮ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੂਪ ਕੀ ਬਚਾਇ ਡੀਠ,
 ਕਰੀ ਸੈਨ ਔਰ ਕੇ ਕਿ ਦੇਹੁ ਇਨੈਂ ਮਾਰ ਹੈ ।
 ਤਯੋਂ ਹੀ ਪੀਠ ਪੀਛੈ ਤੈ ਜੋ ਨੀਚਨ ਕੇ ਨੀਚ, ਤਾ ਨੈ,
 ਮਾਰੀ ਕਰਾਬੀਨ ਭਰੀ ਚੋਲੀ ਕੀ ਕਤਾਰ ਹੈ ।
 ਲਗਤ ਪ੍ਰਮਾਨ ਹੀ ਜੁਬਾਨ ਤੈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਕਢਯੋ,
 ਤਨ ਤੈ ਜੁ ਪ੍ਰਾਨ ਕਢਯੋ ਛੋਡਿ ਬ੍ਰਹਮ ਦੁਾਰ ਹੈ ।
 ਤਹਾਂ ਭੂਪ ਸੰਗ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਏਕ ਦੇਖਿ ਆਇ,
 ਕਰਾਬੀਨੀਆ ਕੇ ਮਾਰਯੋ ਮਾਰਿ ਤਲਵਾਰ ਹੈ ॥ ੩੩੫ ॥
 ਬਿਕ੍ਰਮੇਸ ਸੰਬਤ ਸੋ ਉਨਈਸ ਸ਼ਤ ਪੂਰੇ, (੧੬੦੦)
 ਅਸ਼ੁਨ ਮਹੀਨਾ, ਕ੍ਰਿਸਨ ਪੱਖ, ਪਿਤ੍ਰ ਬਾਸ ਹੈ ।
 ਸਸਟੀ‡ ਭ੍ਰਿਗੁਵਾਰ§ ਅਰੁ ਕੰਨਯਾ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤਿ ਹੁਤੀ,
 ਪ੍ਰਥਮ ਪਹਰ{} ਦਿਨ ਕਰ ਕੇ ਵਿਲਾਸ ਹੈ ।
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਕੁੱਅਰ ਪਤਾਪ ਸਿੰਘ,
 ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੁਤ ਆਯੋ ਹੁਕਮ ਖਾਸ ਹੈ ।
 ਵਿਨੁ ਪਾਰਖਦ[] ਲੈ ਬਿਬਾਨਨ ਪੈ ਚਲੇ ਗਏ,
 ਜਾਇ ਜਾਇ ਕਿਯੋ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਮੈਂ ਅਵਾਸ ਹੈਃ ॥ ੩੩੬ ॥

*ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ।

†‘ਹਨ ਹੈ’, ਅਰਥਾਤ—ਸਾਨੂੰ (ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਨੂੰ) ਮਾਰ ਦੇਵੇਗਾ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਲੈ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

‡ਛੋਰਾ, ੬ । §ਸੁਕਰਵਾਰ । {}ਪਹਿਲੇ ਪਹਰ, ਅਰਥਾਤ—ਸਵੇਰੇ ।

[]ਵਿਸ਼ਨੂ ਜੀ ਦੇ ਖਾਸ ਸੇਵਾਦਾਰ । ਃ:ਨਿਵਾਸ, ਘਰ ।

(੧੬੬)

ਦੇਹਾ ।

ਜਾਇ ਤਖਤ ਤਦ ਨੀਚ ਵੇ, ਬੈਠੇ ਬੀਚ ਦਲਾਨ ।
ਲਿਯੈ ਲਵਾਇਕ ਸੰਗ ਸਭ, ਕਰਤ ਸਲਾਹ ਨਿਦਾਨ ॥ ੩੩੭ ॥
ਨੀਚ ਲਗੇ ਫਿਰ ਰਾਜ ਕੇ, ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੇ ਕਾਜ ।
ਰਾਜ ਸੁਚਿਤ ਹੈ ਕਰੈਂਗੇ, ਅਬ ਤਖਤ ਬਿਰਾਜ ॥ ੩੩੮ ॥
ਤਾਹਿ ਸਮੈਂ ਆਏ ਜੁ ਦੈ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਇਕ ਜਾਨ ।
ਮਿਸ੍ਰ ਜੁ ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਦੁਆ, ਦੋਉ ਹਿਯ ਹਰਖਾਨ* ॥ ੩੩੯ ॥
ਤਿਨ ਦੋਉਨ ਕੀ ਕਹਿਤ ਹੈਂ, ਨਯਾਰੀ ਨਯਾਰੀ ਰੀਤ ।
ਕੈਨ ਹੁਤੇ, ਐਰ ਕਾ ਕਰੀ, ਉਨ ਨੈ ਅਧਿਕ ਅਨੀਤ ॥ ੩੪੦ ॥
ਕਬਿਤੁ ।

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਗਯਾਨੀ ਕਹਵਾਵਤ ਹੈ,
ਤਾ ਪੈ ਸਰਕਾਰ ਅਤਿ ਕਰਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਹੀ ।
ਹਰ ਇਕ ਕਾਮਨ ਮੈਂ ਵਾਕੀ ਮੁਖਤਜਾਰੀ ਰਹੀ,
ਨਿਤ ਅਖਤਜਾਰੀ ਕਰੈ ਬਾਤ ਜੋ ਬਿਚਾਰ ਹੀ ।
ਕੰਵਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤਾਕੈ ਸਰਕਾਰ ਸੌਂਪਯੋ,
ਜਾਨਿ ਨਿਜ ਅੰਗੀ ਇਕ ਰੰਗੀ ਇਕ ਬਾਰ ਹੀ ।
ਸਭ ਸਰਦਾਰਨ ਤੇ ਹਰ ਜਾ ਸਿਵਾਇ ਰਾਖਯੋ,
ਦੌਲਤ ਮੁਲਕ ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਹੈ ਅਪਾਰ ਹੀ ॥ ੩੪੧ ॥
ਦੇਹਾ ।

ਸੋਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਫਿਰ, ਬਨਕੈ ਗੁਰੂ ਕੀ ਠਾਮ ।
ਪਾਹੁਲ ਪਵਿ ਦੀਨੀ ਹੁਤੀ, ਕੌਰਹਿ ਯਹਿ ਜਗ ਆਮ ॥ ੩੪੨ ॥

*ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਹ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਰੋਜ਼ ਨਾਮਚੇ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ:—

“ਤਬ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਦੋਨੋ (ਸਰਦਾਰ).....ਤਬਾ ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੀਆ ਅਰੁ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਇਹ ਚਾਰੋਂ ਮਿਲਕੈ ਮਨਸੂਬਾ ਕਰਨੇ ਲਾਗੇ ਰਾਜ ਕੇ ਸਮਾਜ ਕਾ । ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਕਹਿਆ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਕੋ: “ਜੋ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੋਂ ਇਹ ਬਾਤ ਆਵਤੀ ਹੈ.....ਮਾਇਆ ਕੇ ਹੋਦ ਭਰੋ, ਆਪ ਹਾਥੀਆਂ ਪਰ ਚੜੇ ਤੇ ਫੌਜ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਕੋ, ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਕੋ, ਜਰਨੈਲਾਂ ਕਰਨੈਲਾਂ ਕੋ ਇਨਾਮ ਬਸਕੈ (ਬਖਸ਼ੈ) ਘੋੜੇ, ਕੜੇ, ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ । ਜੇਹੀ ਲਾਇਕ ਕਾ ਕੋਈ ਹੋਵੈ ਤੇਹਾ ਹੀ ਇਨਾਮ ਬਸਕੈ, ਫੌਜ ਮੁਸਾਹਿਬ ਅਪਨੇ ਕਰ ਲੇਵੈ ।” ਤਬ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਕਹਿਆ—“ਜੋ ਤੁਮ ਉਤਾਵਲੁ ਨਾ ਕਰੋ, ਏਵੇਂ ਮਾਇਆ ਕਿਉਂ ਲੁਟਾਈਏ, ਰੀਤ ਨਾਲ ਵਰਤਾਵਾਂਗੇ । ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਕਿਸਕਾ ਹੈ । ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੋਨੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਫੌਜ ਸਭ ਅਸਾਡੀ ਮੁਥਾਜ ਹੈ । ਓਰੇ ਹੁਣੇ ਸਭ ਸਲਾਮੀਆਂ ਆਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।” ਕਰਤਾਰ ਕਾ ਭਾਣਾ ਇਸੀ ਪਕਾਰ ਸੀ । ਤਬ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਕਹਿਆ ਜੋ “ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਏਹੋ ਬਾਤ ਹੱਛੀ ਹੈ ।”

(ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਲਾਹੌਰ Mss No 408)

(੧੬੭)

ਯਾ ਬਿਧਿ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਕੋ, ਕੰਵਰ ਪੁਤ੍ਰ ਸਮ ਲਾਗ।

ਤਾਹੂੰ ਪੈ ਬਾਲਕ ਉਮਰ, ਬਡੋ ਰੂਪ ਕੋ ਬਾਗ ॥ ੩੪੩ ॥
ਕਬਿਤੁ।

ਬਾਹਰ ਤੇ ਐਸੇ ਆਇ ਗੁਰਮੁਖ ਤਖਤ ਪਾਸ,

ਲਹਨਾ ਅਜੀਤਾ ਕੇ ਮਿਲਯੋ ਹੈ ਕੰਠ ਲਾਇਕੈ।

ਲਾਗਯੋ ਹੈ ਕਹਨ “ਆਜ ਅਧਿਕ ਬਧਾਏ ਤੁਮੈਂ,

ਹਮੈਂ ਹਰਖ ਛਾਯੋ ਸੋ ਕਹੈਂ ਮੈਂ ਕਾ ਸੁਨਾਇਕੈ ?

ਅੰਗ ਅੰਗ ਮੇਰੇ ਉਠੈਂ ਫੁਲਿ ਫੁਲਿ ਖੁਸ਼ੀ ਮਾਹਿੰ,

ਕਿਯੋ ਤੁਮ ਰੰਗ, ਦਿਯੋ ਪਰਬਤ ਦੇ ਢਾਇਕੈ।”

ਅਤਰ ਲਗਾਵੈ, ਮਾਲ ਫੂਲਨ ਕੀ ਗਲੇ ਪਾਵੈ,

ਉਂਚੇ ਉਂਚੇ ਗਾਵੈ, ਬਤਰਾਵੈ ਸੁਖ ਪਾਇਕੈ ॥ ੩੪੪ ॥

ਸੋਰਠਾ।

ਮਿਸਰੀ ਔਰ ਕੜਾਹ, ਬਾਂਟਨ ਲਗਯੋ ਉਚਾਰ ਯੈਂ:-

“ਆਜ ਮਿਟਯੋ ਸਭ ਦਾਹ, ਰਾਜ ਅਟਲ ਅਬ ਤੁਮ ਭਯੋ” ॥ ੩੪੫ ॥

ਦੇਹਾ।

ਗੁਰਮੁਖ ਕੋ ਤੋ ਹਾਲ ਯਹ, ਦਿਯੋ ਸਬਨ ਸੁਨਾਇ।

ਮਿਸਰ ਜੁ ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਕੋ, ਕਹੈਂ ਹਵਾਲ ਬੁਝਾਇ ॥ ੩੪੬ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਬਾਲਕਪਨੇ ਤੇ ਰਹਯੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ* ਪਾਸ,

ਕਿਯੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੇ ਤਾਹਿ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੀਆ।

ਬਡੋ ਸਰਦਾਰ ਕਿਯੋ, ਮੁਲਕ ਅਪਾਰ ਦਿਯੋ,

ਤਾਂ ਤੇ ਰਹਯੋ ਭੋਗਤ ਬਹਾਰ ਮਨ ਮਾਨੀਆ।

ਤਾ ਹੂੰ ਤੇ ਸਿਵਾਇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੁ ਨੈ ਕਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ,

ਕਈ ਜੁਗ ਬੀਤੇ ਖਾਤ ਨਿਮਕ ਪ੍ਰਮਾਨੀਆ।

ਭੂਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੁ ਛੁਡਾਯੋ ਕੈਦ ਕੋਰਾਂ ਕੀਤੇ,

ਫੇਰ ਕੈ ਬਨਾਯੋ ਕੋਸ਼ਃ ਕਾਮ ਕੋ ਪ੍ਰਧਾਨੀਆ ॥ ੩੪੭ ॥

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਆਇ ਬਾਂਟਯੋ ਹੋ ਕੜਾਹ ਜਬ,

ਤਬ ਹੀ ਮਿਸਰ ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਆਯੋ ਧਾਇਕੈ।

ਹੱਸਿ ਹੱਸਿ ਬੋਲਤ ਅਜੀਤਾ ਲਹਿਨਾ ਸੋਂ ਅਬ,

“ਆਪ ਕੋ ਬਧਾਏ ਹੈ ਬਧਾਏ ਚਿਤ ਚਾਇਕੈ।

ਲਾਯੋ ਮੈਂ ਜਵਾਹਰਾਤ ਪਹਿਨੋ ਦਿਨ ਰਾਤ ਤੁਮ,

ਹੀਰਨ ਕੇ, ਮੋਤਿਨ ਕੇ ਹਾਰ ਹਰਖਾਇਕੈ।

ਸੁਖ ਸਰਸਾਯੋ ਭਯੋ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਭਾਯੋ ਭਯੋ,

ਕਿਲਾ ਛਬਿ ਛਾਯੋ ਭਯੋ ਤੋ ਸੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਇਕੈ” ॥ ੩੪੮ ॥

*ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ।

†ਕੋਰ ਨੈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ।

‡ਖਜ਼ਾਨਾ।

§ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਕਿਤੋਂ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

(੧੬੮)

ਸੋਰਠਾ ।

ਐਸੇ ਕ੍ਰਿਤਘਨ ਕ੍ਰੂਰ, ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਨਿਕਾਮ ਅਤਿ ।
ਜਗਤ ਦਈ ਮੁਖ ਧੂਰ, ਧਿਕ ਧਿਕ ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਤੁਹਿ ॥ ੩੪੯ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਅਬ ਫਿਰ ਪੂਰਬ ਪੁਸੰਗ ਕੋ, ਮੇਲਿ ਕਹਤ ਵਿਵਹਾਰ ।
ਭਯੋ ਆਚਰਜ ਕੋ ਮਰਨ, ਤਿਹ ਕੋ ਜਗਤ ਮਝਾਰ ॥ ੩੫੦ ॥
ਕਹਾ ਕਿਯੋ, ਕਾ ਕਰਤ ਹੈ, ਕਾ ਕਰ ਹੈ ਪੁਕਾਰ ।
ਲਖ ਨ ਸਕਤ ਹੈ ਅਮਰ ਹੁੰ, ਭਾਵੀ ਕੋ ਵਿਵਹਾਰ* ॥ ੩੫੧ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਜੈਸੇ ਬੁਧਿ ਸਾਗਰ ਸੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਨਾਗਰੋ ਸੁ ਤੈਸੇ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨਿਹਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਜਾਕੈ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਭਾਵ ਸਭ,
ਐਸੇ ਕੋ ਨਿਦਾਨ ਜੋ ਨਾ ਦੋਉ ਉਰ ਧਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਸਾਮ ਦਾਮ ਦੰਡ ਭੇਦਾਂ ਆਦਿਕ ਅਨੇਕ ਅੰਗ,
ਰੰਗੇ ਰੰਗ ਰੰਗ ਦੋਉ ਏਕ ਢਾਰ ਢਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਕਈ ਕਈ ਲਾਖਨ ਕੋ ਏਕ ਏਕ ਬਲੀ ਹੁੰਤੇ,
ਐ ਪੈ ਭਾਵੀ ਬਲੀ ਛਲੀ ਛਲਿ ਸਭ ਡਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੩੫੨ ॥
ਹੇਮ ਕੋ ਹਰਨਃ ਕਭੂੰ ਦੇਖਿਯੋ ਨ ਸੁਨਯੋ ਕਾਹੂੰ,
ਤਾ ਪੈ ਉਠਿ ਧਾਯੋ ਰਘੁਬਰ ਸੋ ਸੁਜਾਨ ਹੈ ।
ਨਾਰਦ ਬਤਾਈ ਮਹਾ ਮਾਯਾ ਨੈ ਸੁਨਾਈ ਤਉ,
ਕੰਸ ਕੋ ਕਨ੍ਹੈਯਾ ਨੈ ਪਟਕਿ ਕਾਢਯੋ ਪ੍ਰਾਨ ਹੈਃ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਪਾਰਥ{ } ਕੋ ਬਾਨ ਤੇ ਅਕਾਰਥ ਹੈ,

*ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਚਕ੍ਰ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ।

†ਸਾਮ (ਨਰਮਾਈ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ, ਦਾਮ (ਲਾਲਚ ਦੇਣਾ), ਦੰਡ (ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ) ਅਤੇ ਭੇਦ (ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਾਉਣੀ) । ਨੀਤੀ ਦੇ ਇਹ ਚਾਰ ਅੰਗ ਹਨ ।

‡ਸੋਨੇ ਦਾ ਹਰਨ । ਸੀ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਵਣ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਰੂਪ ਮਰੀਚਿ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

§ਨਾਰਦ ਨੇ ਕੰਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਮਹਾ ਮਾਈ (ਦੇਵੀ) ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈ ਲਈ । ਵਧੇਰੇ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਲਈ ਦੇਖੋ, ਭਾਗਵਤ, ਦਸਮ ਸਕੰਧ; ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਗਰ (ਕ੍ਰਿਤ ਲੱਲੂ ਲਾਲ) ।

{ } ਪ੍ਰਿਥਾ (ਕੁੰਤੀ) ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ = ਅਰਜੁਨ (ਤੀਜਾ ਪਾਂਡਵ) ।

(੧੬੬)

ਭੀਲੋਂ ਪੈ ਚਲੇ ਨ, ਰਹੀ ਕਰ ਮੈਂ ਕਮਾਨ ਹੈ* ।
ਕੋਊ ਹੈ ਨ ਆਨਾ ਬਲਵਾਨ ਯਾ ਜਹਾਨ ਬੀਚ,
ਜੈਸੀ ਛਲਵਾਨ ਏਕ ਭਾਵੀ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ॥ ੩੫੩ ॥
ਸਵੈਯਾ । ਕਵਿ ਪ੍ਰਿਯਾਯਾਂਃ ।

ਬਾਲਿ ਬੱਧਯੋ, ਬਲਿ ਰਾਵ ਬੱਧਯੋ, ਕਰ ਸੂਲੀ ਕੇ ਸੂਲ ਕਪਾਲ ਬਲੀ ਹੈ ।
ਕਾਮ ਜਰਯੋ, ਜਗ ਕਾਲ ਪਰਯੋ, ਬਦਿ ਸੇਸ ਧਰੇ ਬਿਖ ਹਾਲ ਹਲੀ ਹੈ ।
ਸਿੰਧ ਮਥਯੋ, ਕਿਲ ਕਾਲੀ ਨਥਯੋ, ਕਹਿ ਕੇਸ਼ਵ ਇੰਦੁ ਕੁਚਾਲ ਚਲੀ ਹੈ ।
ਰਾਮ ਹੁੰ ਕੀ ਹਰੀ ਰਾਵਨ ਬਾਮ, ਚਹੁੰ ਜੁਗ ਏਕ ਅਦਿਸ਼ਟ ਬਲੀ ਹੈ ॥ ੩੫੪ ॥

ਅਨਯਚ ਕਾਹੁ ਕ੍ਰਿਤਃ । ਕਬਿੱਤੁ ।
ਕੈਸੇ ਕੈਸੇ ਬਲੀ ਭੂਪ ਭੂਪਰ ਵਿਖਯਾਤ ਭਏ,
ਅਰਿ ਕੁਲ ਕਾਲ ਨੈਕ ਭੌਂਹ ਕੇ ਵਿਕਾਰ ਸੈਂ ।
ਲੰਘੈ ਗਿਰਿ ਸਾਗਰ ਦਿਵਾਕਰ ਸੇ ਦਿਪੈਂ ਜਿਨੈਂ,
ਕਾਇਰ ਕਿਯੇ ਹੈਂ ਭਟ ਕਰਨ ਹੱਕਾਰ ਸੈਂ ।
ਐਸੇ ਮਹਾਮਾਨੀ ਮੌਤ ਛਾਏ ਹੁੰ, ਨ ਹਾਰ ਮਾਨੀ,
ਕਬਹੁੰ ਨ ਉਤਰੇ ਹੈਂ ਮਾਨ ਕੇ ਪਹਾਰ ਸੈਂ ।
ਦੇਵ ਸੈਂ ਨ ਹਾਰੇ, ਪੁਨਿ ਦਾਨ ਸੈਂ ਨ ਹਾਰੇ,
ਫੇਰ ਕਾਹੁੰ ਸੈਂ ਨ ਹਾਰੇ, ਏਕ ਹਾਰੇ ਹੋਨਹਾਰ ਸੈਂ ॥ ੩੫੫ ॥

ਪੁਨਿ ਪ੍ਰਸੰਗ: {} । ਕਬਿਤ ।
ਬੁਧੁ ਕੇ ਸੁ ਆਵੇ ਵਾਲੀ ਬਾਰਹਦਰੀ ਪੈ ਹੁਤੇ,
ਹਿੰਦੁ ਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਵਾਂ ਸਮੇਂ ।
ਕਾਹੁੰ ਕਹੀ ਜਾਇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੁਹੁੰ ਨੇ ਅਭੀ,
ਮਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਕੌਰ 'ਇਕ ਸੇ ਸਮੇਂ' । []
ਤਾਹੀ ਛਿਨ ਸੁਨੀ ਸੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਹੁੰ ਕੋ,
ਉਨੇ ਨੈ ਪਠਾਇ ਦਿਯੋ ਹਰਿ ਪੁਰ ਵਾਸ ਮੈਂ ।
ਸੁਨਤ ਉਦਾਸ ਮੈਂ, ਰਹਯੋ ਨ ਜੀ ਹੁਲਾਸ ਮੈਂ,
ਜੁ ਬੋਲੇ ਆਪ ਤਾ ਸਮੇਂ—'ਭਈ ਦਗਾ ਵਿਸ਼ਾਸ ਮੈਂ' ॥ ੩੫੬ ॥

*ਜਦ ਸੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਰਜਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਦੁਆਰਕਾ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਹਸਤਨਾ ਪੁਰ [ਦਿੱਲੀ] ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਭੀਲਾਂ ਨੇ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਈਆਂ, ਤੇ ਅਰਜਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਚਾਉ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:— 'ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਬਲਵਾਨ ਹੈ, ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਮਰੱਥ ।
†ਦੂਜਾ, ਹੋਰ । ਉਹੀ ਅਰਜਨ ਕੇ ਬਾਨ ਹੈਂ, ਉਹੀ ਅਰਜਨ ਕੇ ਹੱਥ।'

‡ਕਵਿ ਕੇਸ਼ਵ ਦਾਸ ਦੀ ਕਵਿ ਪ੍ਰਿਯਾ ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਸਵੈਯਾ ।

§ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਵੀ ਦਾ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਕਬਿਤ ।

{ } ਉਹੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੁਣ ਫੇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

[] ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ 'ਇਕ ਸਾਸ ਮੈਂ' ਪਾਠ ਹੈ ।

ਦੇਹਰਾ ।

ਜੇ ਜੇ ਲਹਰ ਉਠੀ ਹੁਤੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਹੀਯ ।

ਸੇ ਸੇ ਨਿਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘਹਿ ਆਨਿ ਫੁਰੀ ਸਭ ਜੀਯ ॥ ੩੫੭ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ ਤਬ,

ਜਾਨੀ ਅਬ ਉਨਹੂੰ ਕੀ ਮੀਚ* ਸਿਰ ਖੇਲੀ ਹੈ ।

ਸਾਤ ਹੂੰ ਵਿਲਾਯਤ ਮੈਂ ਪਕਰਿ ਮੰਗਾਉ ਹਾਲ,

ਭੇਜੂ ਤਤਕਾਲ ਕਾਲ ਗਾਲ ਕੀ ਅਲੇਲੀ ਹੈ ।

ਕੌਨ ਉਨ੍ਹੈਂ ਰਾਖੈਂ, ਖੜਗ ਮੇਰੀ ਕੋ ਸਵਾਦ ਚਾਖੈਂ,

ਖਾਖੈਂ ਕਰਿ ਦੈਹੈਂ ਫੌਜ ਲਾਖੈਂ ਹੂੰ ਸਕੇਲੀ† ਹੈ ।

ਆਜ ਰਜਪੂਤੀ ਕੀ ਸਪੂਤੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਮੇਰੀ,

ਦੇਖੈਂਗੇ ਵਿਭੂਤੀ ਦਉ ਸੀਸਨ ਕੀ ਸੇਲੀ ਹੈ ॥ ੩੫੮ ॥

ਦੇਹਾ ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਅਫਸਰ ਸਬੈ ਬੁਲਾਇ ।

ਸਬੈ ਖਬਰ ਕਰਿ ਫਿਰ ਕਹਯੋ,—‘ਤੁਮਰੇ ਚਿਤ ਕਹ ਆਇ’ ? ॥ ੩੫੯ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਅਫਸਰ ਜਾਇ ਸਭ ਫੌਜ ਲੈ ਸਲਾਹ ਕਰਿ,

ਆਇ ਮਹੀਰਾਜਝ ਪਾਸ ਕਹੀ ਬਾਤ ਰਾਹ ਕੀ ।

“ਸਵਾਮੀ ਜੋ ਹਮਾਰੋ ਤਾਹਿ ਮਾਰਯੋ ਇਨ ਦੁਸ਼ਟਨ ਨੈ,

ਦੂਜੇ ਬਾਲ ਘਾਤ ਸੋਉ ਬਾਤ ਅਤਿ ਡਾਹ ਕੀ ।

ਤਾ ਪੈ ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਿਯੋ ਜੋ ਘਾਤ,

ਕੈਸੇ ਦੁੱਖ ਦੁੱਸਹ ਸਹੈਂ ਜੂ ਸੀਵਾਂ ਦਾਹ ਕੀ ।

ਆਪ ਹੀ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪਿਤਾ ਨ ਹੁਤੇ ਮਹਾਰਾਜ,

ਹੁਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਪਿਤਾ ਸਰਬ ਪਨਾਹ ਕੀ ॥ ੩੬੦ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਜੀਵਨ ਧਿਕਹ ਹਮਾਰ, ਜੋ ਹਮ ਬਦਲੋ ਲੇਇ ਨਹਿ ।

ਸਿਰ ਪਰ ਹਾਬ ਤੁਮਾਰ, ਸਿਰਫ ਏਕ ਚਹਿਯੈ ਹਮੈਂ ॥ ੩੬੧ ॥

ਦੇਹਾ ।

ਸਭੈ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਯਹ, ਹੈ ਅਬ ਤੁਮਰੇ ਸੰਗ ।

ਬੈਠਿ ਤਮਾਸ਼ਾ ਲਖਹੁ ਤੁਮ, ਅਬ ਹਮ ਮਾਰਤ ਜੰਗ ॥ ੩੬੨ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਛਿਤਿ ਈਸ, ਕਰੀ ਪਤਿਗਯਾ ਸਬਨ ਸੇਂ ।

“ਪੈਰੈਂ ਜਬ ਅਰਿ ਸੀਸ, ਤਬ ਕਰ ਹੈਂ ਜਲ ਪਾਨ ਮੈਂ” ॥ ੩੬੩ ॥

*ਮੈਤ ।

†ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

‡ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ।

(੧੭੧)

ਦੇਹਾ ।

ਸੁਨ ਕੈ ਬਚਨ ਨਰੇਸ਼ ਕੇ, ਬੋਲੇ ਸਬ ਤਬ ਗਾਜ:-

“ਹੈ ਹਮਰੀ ਹੂੰ ਸਬਨ ਕੀ, ਯਹ ਪ੍ਰਤਿਗਯਾ ਆਜ” ॥ ੩੬੪ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਤਬ ਮਹਾਰਾਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਬਿਚਾਰ ਕਰਿ,

ਦਿਯੋ ਬਟਵਾਇ ਫੌਜ ਮਾਹਿ ਜੰਗੀ ਸਾਜ ਹੈ ।

ਸਬ ਛਾਵਨੀਨ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕਰਿ,

ਪਲਟਨ ਪੰਗਤਿ ਕੇ ਜੁਰੇ ਜਯੋਂ ਸਮਾਜ ਹੈ ।

ਬਿਬਿਧ ਰਸਾਲੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਤੁ ਸਾਲੇ ਤੇਉ,

ਖੜੇ ਹੂੰ ਨਿਰਾਲੇ ਕਰੈਂ ਤੁਰਮ ਅਵਾਜ ਹੈ ।

ਖੁਲੇ ਅਸਵਾਰੁ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਅਪਾਰ ਧਾਰ,

ਭਏ ਸਬ ਤਿਆਰ ਸ਼ਰਤ ਨਿਮਕ ਕੀ ਆਜ ਹੈ ॥ ੩੬੫ ॥

ਦੇਹਾ ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜਬ, ਚਲੇ ਸੈਨ ਲੈ ਸੰਗ ।

ਸਭ ਹੀ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਭਰੀ, ਰਨ ਕੀ ਅਧਿਕ ਉਮੰਗ ॥ ੩੬੬ ॥

ਹੂ ਜੋ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੀਆ, ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ।

ਸ਼ਾਮਲ ਸੰਗ ਸਲਾਹ ਸੁਭ, ਬੀਰ ਧੀਰ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ॥ ੩੬੭ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਉੱਜਲ ਜਨਮ ਪਾਯੋ, ਵਿਪ੍ਰ ਕੁਲ ਕਹਵਾਯੋ,

ਸਬ ਸਰਕਾਰਨ ਸੁਹਾਯੋ ਸੁਭ ਚਾਲੀ ਹੈ ।

ਸੱਜਨ ਸੁਹਿਦ ਸਬ ਹੀ ਸੈਂ ਹਸਿ ਬੋਲੈਂ ਬਾਕ,

ਛਾਕ ਛਕਯੋ ਰਹੈ, ਖੈਰ ਖਾਹੀ ਕੀ ਬਿਸਾਲੀ ਹੈ ।

ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਰਹੈ ਏਕ ਰੰਗ ਅੰਗ ਢੰਗ,

ਰੰਗ ਰੰਗ ਹਿਯੇ ਮੈਂ ਉਮੰਗ ਕੀ ਬਹਾਲੀ ਹੈ ।

ਬੀਰਤਾ ਦਿਖਾਵਨ ਕੀ, ਹੁਕਮ ਬਜਾਵਨ ਕੀ,

ਮਿਸ੍ਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਮੁਖ ਚੜ੍ਹੀ ਲਾਲੀ ਹੈ ॥ ੩੬੮ ॥

ਦੇਹਾ ।

ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਨ ਕੇ, ਈਸ ਜੂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ।

ਸੋਉ ਤਬ ਹਾਜਰ ਹੁਕਮ, ਰਹੇ ਜੂ ਨਿਪ ਕੇ ਸਾਥ ॥ ੩੬੯ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਇਲਮ ਕਮਾਲ ਹਾਲ ਰਾਜ ਕਾ ਹੈ ਨੌਕ ਜ਼ਬਾਂ,

ਐਸੀ ਬਾਤੈਂ ਕਯਾ ਹੈਂ ਜੋ ਨ ਯਾਦ ਇਕ ਸਾਥ ਹੈਂ ?

ਰਾਖਤ ਨਿਗਾਹ ਪਰਵਰਸ਼ ਕੀ ਯਤੀਮਨ ਪੈ,

ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਇ ਜਾਵਤੇ ਜੋ ਆਵਤ ਅਨਾਥ ਹੈਂ ।

ਕੀ ਹੈਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਖੈਰ ਖਾਹੀ ਖੂਬ,

ਹੁਕਮੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸਾਚੀ ਗੁਨ ਗਾਥ ਹੈਂ ।

ਰੋਸ਼ਨ ਹੁਈ ਹੈ ਖੂਬੀ ਜਿਨ ਕੀ ਜਹਾਨ ਪਰ,
 ਨੇਕੀ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੀ ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਬ ਹੈਂ ॥ ੩੭੦ ॥
 ਮਾਲਕ ਕੇ ਹੁਕਮ ਪੁਮਾਨ ਮਨ ਮਾਨਿ ਮਾਨਿ,
 ਮਾਨ ਬਿਨ ਰਹੈਂ, ਚਹੈਂ ਸਨਮਾਨ ਸਾਬ ਹੈਂ ।
 ਬਾਨ ਪਰੀ ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਹੀ ਕੀ ਹਿਯੇ ਆਨਿ,
 ਪੁਨਜ ਹੀ ਮੈਂ ਪਾਨ ਐ ਜੁਬਾਨ ਧਰਮ ਗਾਬ ਹੈਂ ।
 ਆਨ ਨਹਿੰ ਨਾਬ ਜਾਕੇ, ਤਾਕੇ ਖਾਨ ਪਾਨ ਦੇ ਦੇ,
 ਕਰਤ ਪੁਧਾਨ, ਜਾਨਿ ਰਾਖੈਂ ਨਮੁ ਮਾਬ ਹੈਂ ।
 ਜਾਹਰ ਜਹਾਨ ਜਾਨ, ਜਾਨ ਪੁਜਾਨ ਕੇ ਹੈਂ,
 ਨੇਕੀ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੀ ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਬ ਹੈਂ ॥ ੩੭੧ ॥
 ਕਸ਼ਯਪ ਪੁਰੀ* ਕੇ ਨੀਕੇ, ਦੁਜ ਕੁਲ ਹੀ ਕੇ ਦੀਪ,
 ਜਾਨਤ ਮਹੀਪ ਸਬ ਜਾਨੀ ਗੁਨ ਗਾਬ ਹੈਂ ।
 ਸਬ ਹੀ ਕੀ ਭਲੀ ਕਹੈਂ ਛਲੀ ਤੇ ਅਲੱਗ ਰਹੈਂ,
 ਬਲੀ ਕਹਾਂ ਅਬਲੀ ਬਤਾਵੈਂ ਉੱਚ ਮਾਬ ਹੈਂ ।
 ਸ੍ਰਾਮੀ ਹੀ ਕੇ ਰਾਜਨ ਕੇ ਸਾਜਨ ਮੈਂ ਚਿੱਤ ਨਿੱਤ,
 ਬਿਤ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿੱਤਨ ਕੇ ਸਾਬ ਹੈਂ ।
 ਸੁਜਸ ਮਹਾਨ ਆਨਿ ਛਾਯੋ ਹੈ ਜਹਾਨ ਜਾਨ,
 ਨੇਕੀ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੀ ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਬ ਹੈਂ ॥ ੩੭੨ ॥
 ਸੋਰਠਾ ।

ਰਘੁ ਕੁਲ ਰਾਮ ਮਨਾਇ, ਗਨਪਤਿ ਦੁਜਪਦ ਪੂਜ ਕੈ ।
 ਸੀ ਗੁਰੁ ਪਦ ਕੇ ਧਯਾਇ, ਚਲੇ ਜੰਗ ਜੀਤਨ ਤਬੈ ॥ ੩੭੩ ॥
 ਛੰਦ ਪੁਮਾਨਿਕਾ ।

ਮਿਲੇ ਸੁ ਕੁੰਭਾਂ ਪੂਰਣੈਂ । ਤੁਰੰਗ ਆਇ ਤੂਰਣੈਂ ।
 ਸਬਾਲਙ ਬਾਲਙ ਸੋਹਨੀ । ਮਿਲੀ ਸਦੁਗਧ{ } ਦੋਹਨੀ ॥ ੩੭੪ ॥
 ਸੁਨੇ ਸੁ ਗੀਤ ਮੰਗਲੰ । ਗਉ ਮਿਲੀ ਸੁ ਉੱਜਲੰ ।
 ਕਰੀ[] ਸਿੰਗਾਰ ਸੱਜਿਤੰ । ਸੁਦੇਦਭੀ ਸੁ ਵੱਜਿਤੰ ॥ ੩੭੫ ॥
 ਮਿਲੀ ਸੁ ਬਾਰਿਃ ਨਾਗਰੀ । ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਉਜਾਗਰੀ ।
 ਮਿਲੇ ਸੁ ਫੂਲ ਫੱਲ ਜਯੋਂ । ਦਧੀ੧ ਸੁਪਾਤੁ ਭਲ ਤਯੋਂ ॥ ੩੭੬ ॥

*ਕਸ਼ਮੀਰ ਕਸ਼ਯਪ ਨਾਮੀ ਪਹਾੜ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਵਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਸ਼ਯਪ ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ । ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਬ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬਾਹਮਣ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਨ । ਸੰਨ ੧੮੧੫ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਬ ਦੀਵਾਨ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਦੇ ਰਸੂਖ ਨਾਲ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਾਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹੋਇਆ ਸੀ [Punjab Chiefs, I, 30,30] ।

†ਘੜੇ । ‡ਬਾਲਕ ਸਹਿਤ । §ਸੋਹਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ । { }ਦੁੱਧਾਂ ਸਮੇਤ ।
 []ਹਾਥੀ । ਃਬਾਰਾਂਗਨਾ = ਵੇਸਵਾ । ੧ਦਹੀ ।

ਮਿਲੇ ਸੁ ਬਿਪੁ ਬਿੰਦ ਹੈਂ । ਸੁਨੇ ਸੁ ਬੇਦ ਛੰਦ ਹੈਂ ।
ਭਰਯੋ ਡਲਾ ਸੁ ਗੋਬਰੈ । ਸੁ ਮਾਸ ਥਾਲ ਮੈਂ ਭਰੈ ॥ ੩੭੭ ॥
ਮਿਲੀ ਸੁ ਕੰਨਯਕਾ ਘਨੀ । ਪਸੰਨ ਖੇਲ ਮੈਂ ਸਨੀ ।
ਸ਼ਰਾਬ ਕੇ ਸੁ ਭਾਂਜਨੈਂ । ਮਿਲਯੋ ਮਖੀਰ ਰਾਜ ਨੈਂ ॥ ੩੭੮ ॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪਯਾਤ ।

ਲਿਯੈ ਧੂਪ ਦੀਪ ਕੋਈ ਅਗ ਆਯੋ ।
ਬਿਖਭ ਸ੍ਰੇਤ* ਆਗੇ ਤਿ ਆਯੋ ਸਿਧਾਯੋ ।
ਬਿਨਾ ਧੂਮ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਹੂੰ ਹੈ ।
ਖਰੇ ਘ੍ਰਿਤ ਭਰੇ ਕੁੰਭ ਰਾਜਤ ਤਹੂੰ ਹੈ ॥ ੩੭੯ ॥
ਕੁਈ ਲੈ ਸਿੰਘਾਸਨ ਅਗਾਰੀ ਤਿ ਆਯੋ ।
ਕੁਈ ਲੈ ਪਤਾਕਾ† ਸੁ ਛਤ੍ਰ ਦਿਖਾਯੋ ।
ਰਜਕ‡ ਬਸਤੁ ਧੋਏ ਲਿਯੈ ਆਵੈ ਆਗੇ ।
ਡੱਬੇ ਰਤਨ ਕੇ ਸਾਹੁ ਕਰ ਮੈਂ ਹੁ ਜਾਗੇ§ ॥ ੩੮੦ ॥
ਚਲੇ ਔਰ ਆਗੇ ਹਿਯੇ ਲੈ ਲਹੇ ਹੈਂ ।
ਮਿਲੇ ਨੀਲ ਕੰਠ ਨਕੁਲ{} ਗਿਹ ਗਹੇ ਹੈਂ ।
ਲਖੀ ਬਿਛ ਪੈ ਮੋਰ ਅਵਲੀ() ਘਨੇਰੀ ।
ਮਿਲੇ ਆ ਝਬੇਲੇ[] ਲਿਯੈ ਮੀਨ ਢੇਰੀ ॥ ੩੮੧ ॥
ਦੇਹਾ ।

ਪਿਕ੧ ਪੱਲੀ੨ ਐ ਪਾਂਡੁਕੀ੩, ਬਹੁਰ ਛਛੰਦਰ ਸਯਾਰ੪ ।
ਕੋਲੀ ਪ ਜੁਤ ਛੈ ਹੁੰ ਸੁਯੇ, ਮਿਲੀ ਬਾਮ ਸੁਖ ਸਾਰ ॥ ੩੮੨ ॥
ਰੂਪਾ ਰੇਲੀ੬ ਚਾਖ ਅਰ ਹਿਰਨਨ ਕੇ ਸਮੁਦਾਇ ।
ਏ ਦੱਛਨ ਲੱਛਨ ਜੁ ਸੁਭੁ, ਸਗੁਨ ਮਿਲੇ ਸੁਖਦਾਇ ॥ ੩੮੩ ॥
ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪਯਾਤ ।

ਚਲੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਸਵਾਰੰ ਅਪਾਰੰ ।
ਚਲੀ ਪਲਟਨੈਂ ਰਜਬਨੈਂ ਬੇਸੁਮਾਰੰ ।
ਰਸਾਲੇ ਬਿਸਾਲੇ ਚਲੇ ਹਰਖਾਏ ।
ਜੰਬੂਰੇ ਸੁਤੁ ਪੈ ਚਲੇ ਹੈਂ ਚਢਾਏ ॥ ੩੮੪ ॥
ਗੁਬਾਰੇਨ ਕੀ ਪਾਂਤਿ ਨਯਾਰੀ ਚਲੀ ਹੈ ।
ਸੁ ਪੈਦਲ ਬੰਦੂਕਨ ਕੀ ਆਵਲੀ ਹੈ ।
ਚਲੀ ਹੈਂ ਕਤਾਰੈਂ ਕਰਾਬੀਨਿਯੋਂ ਕੀ ।
ਸੁਭਾਲੇ ਵਿਸ਼ਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾ ਬਰਛਿਯੋਂ ਕੀ ॥ ੩੮੫ ॥

*ਚਿੱਟਾ ਬੈਲ । †ਝੰਡੀ । ‡ਧੋਬੀ । §ਰਤਨਾਂ ਦੇ ਡੱਬੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਜਗਮਗਾ ਰਹੇ ਹਨ । {}ਨਿਉਲਾ । ()ਮੋਰਾਂ ਦੀ ਪਾਲ । []ਝਬੂਆਂ ਵਾਲੇ, ਮਾਛੀ । ੧ਕੋਇਲ । ੨ਕਿਰਲੀ । ੩ਚਮਗਿੱਦੜ । ੪ਗਿਦੜ । ਪਇਕ ਨੀਚ ਜਾਤ ਦਾ ਆਦਮੀ ।

ਅਸਿਤ ਉਰਦੀਆ ਹੈਂ, ਗੁਲੰਦਾਜ਼ ਗਨ ਜੇ ।
 ਮਨੋਂ ਆਜ ਉਮੰਡੇ, ਮਹਾ ਸ਼ਯਾਮ ਘਨ ਯੇ ।
 ਅਖਿਲ ਤੋਪ ਸੰਗੀਨ ਬਿਜੁਲ ਚਮੱਕੈ ।
 ਮਹਾ ਸ਼ੋਰ ਛਾਯੇ, ਮਨੋਂ ਗਰਜ ਬੰਕੈਂ ॥ ੩੮੬ ॥
 ਉਡੀ ਰੇਨ ਕੂ ਤੇ ਚਲੀ ਆਸਮਾਨੈਂ ।
 ਭਯੋ ਧੁੰਦ ਜੋ ਲੇ ਛਪਾ ਭਾਸਮਾਨੈਂ* ।
 ਉਡੇ ਜਾਇੰ ਘੋੜੇ ਕਿ ਪੈ ਸੱਸੜੱਤੈਂ ।
 ਮਚੀ ਤੋਪ ਚੱਕਨ ਕੀ ਖੱਖੜੱਤੈਂ ॥ ੩੮੭ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਸੰਗ ਕਰਬੇ ਕੋ ਮਹਾਰਾਜੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
 ਭੀਰ ਲੈ ਚਮੁੰ ਕੀ ਚਢਯੇ, ਧਰ ਧੜੜਾਤ ਹੈ ।
 ਕੁੰਦਤ ਤੁਰੰਗ ਮਨ ਮੁੰਦਿਤ ਸੁਰੰਗ ਭਏ,
 ਉਂਦਤ ਸਵਾਰ ਸੋਰ ਘਨ ਗੜੜਾਤ ਹੈ ।
 ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਹੱਲੈ ਦਿੱਗਜਾਂ, ਦਹੱਲੇ ਦਿਲ,
 ਪੱਲੇ ਫੇਰੇ ਇੰਦੁ ਸੋਂ, ਸਮੀਰਠ ਸੜੜਾਤ ਹੈ ।
 ਕੱਛਪ ਕੀ ਪਿਸ਼ਟ ਕੜੱਕ ਕੜੜਾਤ ਐਸੇ,
 ਜੈਸੇ ਪਲੈ ਤੜਿਤ ਤੜਪ ਤੜੜਾਤ ਹੈ ॥ ੩੮੮ ॥
 ਚੜ੍ਹਯੋ ਏਕ ਹੱਲੈ ਹਿੰਦੁ ਪੰਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
 ਸੰਗ ਲੈ ਬਿਤੁੰਡਨਯੁ ਕੋ ਝੁੰਡ ਘਨ ਘੇਰਾ ਸੈਂ ।
 ਤੋਪਨ ਕੋ, ਤੁਪਕ ਕੋ, ਤੇਗਨ ਤਮੰਚਨ ਕੋ,
 ਤੀਰਨ ਕੋ ਸੋਰ ਮਨੋਂ ਬੈਰਨ ਬਪੇਰਾ ਸੈਂ ।
 ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਏਕੈ ਓਰ ਭਾਰ ਕੋ ਭੰਡਾਰ ਪਰੈ,
 ਭੂਪਿ ਭਹਰਾਨੀ ਭਾਵ ਭੂਲਯੋ ਚਿਤ ਚੇਰਾ ਸੈਂ ।
 ਫੌਜ ਕੋ ਫਨੇਸ ਕੀ ਫਨਾਲੀ ਪੈ ਭਯੋ ਫਤੂਰ,
 ਫੈਲੈ, ਫੇਨ ਫੈਂਕੇ, ਫਨ ਫੇਰੈ ਪਾਨ ਫੇਰਾ ਸੈਂ ॥ ੩੮੯ ॥
 ਦੋਹਾ ।

ਸੰਧਾਵਾਲਨ ਕੋ ਭਈ, ਖਬਰ ਕਿਲੇ ਕੇ ਮਾਹਿ ।
 ਨਿਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸੈਨ ਲੈ, ਆਏ ਰਨ ਕੇ ਚਾਹਿੰ ॥ ੩੯੦ ॥
 ਤਬ ਉਨਹੂੰ ਨਿਜ ਫੌਜ ਕੋ, ਦਿਯੋ ਹੁਕਮ ਸਰਰਾਇ ।
 ਚਢੇ ਸਫੀਲਨ ਪੈ ਲਰੇ, ਮਾਰੈ ਤੋਪ ਤਕਾਇ ॥ ੩੯੧ ॥
 ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਫਿਰੈਂ ਦੁਹੂੰ ਘਬਰਾਇ ।
 ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸੋਚੈਂ ਕਹੈਂ, ਕੋ ਅਬ ਬਨੈ ਬਚਾਇ ॥ ੩੯੨ ॥
 ਇਤਨੇ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚੀ ਤਬੈ, ਸੈਨਾ ਕਿਲੇ ਸਮੀਪ ।
 ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਤਬ ਫੈਰ ਕੋ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਵਨੀਪ ॥ ੩੯੩ ॥

*ਸੂਰਜ ਨੂੰ । †ਦਿਸਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀ । ‡ਹਵਾ, ਪਵਨ । §ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ।

ਦਏ ਮੋਰਚੇ ਸਾਇਕੈ, ਗਢ ਕੇ ਚਾਰੇ ਓਰ ।
ਸਬੈ ਫੌਜ ਘੇਰਾ ਕਿਯੋ, ਡਾਰੈਂਗੇ ਗਢ ਫੋਰ ॥ ੩੯੪ ॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਚਹੁਘਾ ਬਜੰਤੀਨ ਮਾਰੂ ਬਜਾਏ ।
ਘੁਰੇ ਘੋਰ ਡਫਲੇ ਸੁ ਤਾਸੇ ਤਚਾਏ ।
ਤੁਰਮ ਕੀ ਤੁਤੁਤੁ ਤੁਤੁਤੁ ਤੁਤੁਤੁ ।
ਨਗਾਰੇਨ ਕੀ ਧੁਧੁਧੁ ਧੁਧੁਧੁ ॥ ੩੯੫ ॥

ਬਜੈਂ ਬੰਸਰੀ ਐਰ ਤੰਬੂਰ ਬਾਜੈਂ ।
ਪਢੈਂ ਵਾਰ ਢਾਡੀ ਕੜਕੈਂ ਅਵਾਜੈਂ ।
ਖੜੀ ਫੌਜ ਚਹੁਘਾ ਸੁ ਉੱਥਤ ਮਹਾਈ ।
ਲਿਯੇ ਹਾਥ ਭਾਲੇ ਵਿਸਾਲੇ ਤਹਾਈ ॥ ੩੯੬ ॥

ਬਰਛੀਨ ਕੀ ਕੌਨ ਗਿਨਤੀ ਗਿਨਾਵੈਂ ।
ਕਿਤੀ ਪੰਗਤੈਂ ਸੈਫ ਬਾਜੈਂ ਕੀ ਛਾਵੈਂ ।
ਹਜਾਰੇਂ ਦੁਧਾਰਾ, ਸਿਰੇ ਹੀ ਸੁ ਲੱਖੈਂ ।
ਕਤਾਰ ਸੁ ਕਤੇਨ ਕੀ ਕੋ ਪਰੱਖੈਂ ॥ ੩੯੭ ॥

ਕੁਮੇਚਾਨ ਕਪਤਾਨ ਐ ਸੂਬਦਾਰੰ ।
ਸਜੀ ਬਿਰਜਸੈਂ ਐ ਕਿਰਚੈਂ ਅਪਾਰੰ ।
ਬਿਬਿਧ ਰੰਗ ਕੀ ਜਾਕਟੈਂ ਹੈਂ ਝਲਾਝਲ ।
ਬਧੀ ਪੇਟ ਪੇਟੀ ਜੜਾਉ ਭਲਾਭਲ ॥ ੩੯੮ ॥

ਜਮੇ ਹੈਂ ਤਿਲੰਗੇ ਸਜੇ ਹੈਂ ਜੁ ਚੰਗੇ ।
ਉਮੰਗੇ ਅਭੰਗੇ ਕਈ ਰੰਗ ਰੰਗੇ ।
ਕਿਤੀ ਪਲਟਨੈਂ ਹੈਂ ਪੁਰਬਿਯੋਂ ਕੀ ਚੰਗੀ ।
ਕਿਤੀ ਖਾਲਸੋਂ ਕੀ ਖੜੀ ਹੈਂ ਇਕੰਗੀ ॥ ੩੯੯ ॥

ਕਿਤੀ ਰਜਬਨੈਂ ਸਜਬਨੈਂ ਲੈਸ ਠਾਢੀ ।
ਸਬੈ ਜੰਗ ਕੀ ਹੈਂ ਉਮੰਗੰ ਸੁ ਬਾਢੀ ।
ਸੰਗੀਨੈਂ ਸੁਨਾਲੀ ਬੰਦੂਕੈਂ ਚਮੱਕੈਂ ।
ਮਨੋਂ ਬਿੱਜ ਭੂ ਸੈਲ ਕਰ ਕਰ ਦਮੱਕੈਂ ॥ ੪੦੦ ॥

ਕਿਤੇ ਹੀ ਪੰਚ ਰੰਗ ਕਾਰੇ ਸੁ ਲੀਲੇ ।
ਕਿਤੇ ਸੁਰਖ ਸੇਤ ਦੁਰੰਗੇ ਸੁ ਪੀਲੇ ।
ਕਿਤੇ ਦੀ ਜਰੀ ਤਾਸ ਕੇ ਝਲ ਝਲਾਤੇ ।
ਛਪੈਂ ਵਾਰ ਪਹਿਲੇ ਸੁਨਹਿਲੇ ਦਿਖਾਤੇ ॥ ੪੦੧ ॥

ਕਿਤੇ ਸਾਦਗੀ ਐ ਦਰਿਆਈ ਕੇ ਖਾਸੇ ।
ਕਿਤੇ ਕੀਮ ਖਾਪੀ ਜਗਾ ਜੇਤ ਰਾਸੇ ।
ਖੜੇ ਦੰਡ ਉਦੰਡ ਮੈਂ ਯੋਂ ਨਿਸਾਨੰ ।
ਹਵਾ ਤੈਂ ਹਲੈਂ ਐ ਛੁਐਂ ਆਸਮਾਨੰ ॥ ੪੦੨ ॥

ਕਿਲੇ ਤੈਂ ਸੁ ਗੋਲੀ ਹਜਾਰੇਂ ਪਰੈ ਹੈਂ ।

(੧੭੬)

ਮਨੋਂ ਮੇਹ ਕੀ ਬੁੰਦ ਦੁੰਦੈਂ ਕਰੈ ਹੈਂ ।
ਜਹਾਂ ਤਾਂਕ ਲਾਵੈਂ ਤਹਾਂ ਹੀ ਚਲਾਵੈਂ ।
ਤਉ ਬਾਹਰੀ ਫੈਜ ਕੈ ਗੁਰੁ ਬਚਾਵੈਂ ॥ ੪੦੩ ॥
ਕਿਤੀ ਹੀ ਸੈਂ ਤੋਪੈਂ ਚੜੀ ਦਮਦਮੋਂ ਪੈ ।
ਤਹਾਂ ਤੇ ਸੁ ਗੋਲੇ ਚਲਾਵੈਂ ਜੁ ਭੋਂਪੈ ।
ਫਿਰੈਂ ਚਾਰ ਹੁੰ ਓਰ ਵਾਹੀਨ ਪੈ ਵੈ ।
ਕਰੈਂ ਓਟ ਚੋਟੈਂ ਸਿਪਾਹੀਨ ਪੈ ਵੈ ॥ ੪੦੪ ॥
ਇਧਰ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਤੋਪੈਂ ਤੜਕੈਂ ।
ਮਨੋਂ ਕਾਲ ਬਿਕਾਲ ਕੀ ਗਾਜ ਗੜਕੈਂ ।
ਚਲੈਂ ਗੰਜ ਗੋਲੇਨ ਕੇ ਸਨ ਸਨਾ ਤੇ ।
ਧਮਾ ਧਮ ਧਮਾ ਧਮ ਧਮ ਧਮਾ ਤੇ ॥ ੪੦੫ ॥
ਜਹਾਂ ਜਾਇ ਲਾਗੈਂ ਤਹਾਂ ਤੋੜ ਚੱਲੈਂ ।
ਦਮੋ ਦਮ ਦਮੋ ਦਮ ਦਮੋ ਦਮ ਉਥੱਲੈਂ ।
ਕਰੀ ਝੰਜਰੀ ਸੀ ਚਹੁੰਘਾ ਸਫੀਲੈਂ ।
ਕਹੁੰ ਗਿਰਾਈ ਢਹਾਈ ਅਢੀਲੈ ॥ ੪੦੬ ॥
ਗੁਬਾਰੇ ਹਜ਼ਾਰੇਂ ਚਲੈਂ ਆਸਮਾਨੈਂ ।
ਗਿਰੈਂ ਜਾਇੰ ਗਢ ਪੈ ਫੁਟੈਂ ਲੈ ਪਾਨੈਂ ।
ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਸਿਪਾਹੀ ਕਹਿਨ ਯੈਂ ਲਗੇ ਹੈਂ ।
ਕਈ ਤੈਂ ਗਜ਼ਬ ਕੇ ਜੁ ਗੋਲੇ ਬਗੇ ਹੈਂ ॥ ੪੦੭ ॥
ਕਿਤੇ ਕੰਧ ਕੋਂ ਫੋੜ ਮਾਰੈਂ ਦੁਅਨ ਕੋ ।
ਦੁਅਨ ਕੋ ਫੋੜ ਕੈ ਜਾ ਲਗੈਂ ਪੱਬਰਨ ਕੋ ।
ਕਈ ਬੁਰਜ ਕੇ ਪੁਰਜ ਪੁਰਜੇ ਕਰੇ ਹੈਂ ।
ਦਰਖਤੋਂ ਕੇ ਟੁਕੜੇ ਕੇ ਟੁਕੜੇ ਪਰੇ ਹੈਂ ॥ ੪੦੮ ॥

ਛੰਦ ਪਮਾਨਿਕਾ ॥

ਚਲੈਂ ਗੁਬਾਰ ਗੋਲ ਯੈਂ । ਛੁਟੈਂ ਘੁਟੈਂ ਸੁ ਲੋਲ ਯੈਂ ।
ਚਢੈਂ ਮਢੈਂ ਅਕਾਸਿਯੈਂ । ਪਰੈਂ ਤਰੈਂ ਪਕਾਸਿਯੈਂ ॥ ੪੦੯ ॥
ਛੁਟੈਂ ਕਈ ਸੁ ਵੇਰ ਹੈਂ । ਛੁਰਾ ਛੁਰੀ ਬਖੇਰ ਹੈਂ ।
ਕਰੈਂ ਨ ਨੈਕ ਦੇਰ ਹੈਂ । ਦੁਅਨ ਮਾਰਿ ਦੇਰ ਹੈਂ ॥ ੪੧੦ ॥
ਕਰੈਂ ਦੁਅਨ ਦੱਲ ਯੈਂ । ਗਜ਼ਬ ਥਲਥਲ ਯੈਂ ।
ਹਨੈ ਪਰਯੋ ਬਗਲ ਮੈਂ । ਅਜਬ ਹੈ ਉਛਲ ਮੈਂ ॥ ੪੧੧ ॥
ਪਰੈ ਕਹੀਂ ਮਲੂਮ ਹੈ । ਕਰੈ ਸੁ ਆਇ ਝੂਮ ਹੈ ।
ਭਰੀ ਅਨੇਕ ਘੂਮ ਹੈਂ । ਕਰੈਂ ਬਡੀ ਸੁ ਧੂਮ ਹੈਂ ॥ ੪੧੨ ॥
ਪਰੈਂ ਕਿ ਨਭ ਬਿੱਜ ਹੈ । ਨਿਕਾਰ ਲੇਤ ਮਿੱਜ ਹੈ ।
ਕਿ ਬਜੁ ਇੰਦੁ ਹੱਨਿਯੈਂ । ਘਨੇ ਹਨੇ ਬਦੱਨਿਯੈਂ ॥ ੪੧੩ ॥

ਛੰਦ ਮੱਲਿਕਾ ।

ਗੱਜ ਗੱਜ ਸੱਨ ਸੱਨ । ਬੱਜ ਬੱਜ ਘੱਨ ਘੱਨ ।

(੧੭੭)

ਧਾਇ ਧਾਇ ਝੱਟ ਝੱਟ । ਕਾਇ ਕਾਇ ਕੱਟ ਕੱਟ । ੪੧੪ ॥

ਕੈਨ ਭੈਨ ਜਾਇ ਸੱਕ । ਕੈਨ ਭੈਨ ਪਾਇ ਧੱਕ ।

ਯੈਂ ਜੁ ਹਾਇ ਹਾਇ ਗਾਇ । ਭੈ ਹਰੇਨ ਜਾਇ ਜਾਇ ॥ ੪੧੫ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਤੋਪਨ ਦਈ ਵਹਾਇ, ਗਢ ਕੀ ਏਕ ਦਿਵਾਲ ਤਬ ।

ਸਿੰਘ ਚਮੁ ਚਿਤ ਚਾਇ, ਹੱਲਾ ਕਰਿ ਉਪਰ ਚਢੇ ॥ ੪੧੬ ॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਜਬੈ ਉਨ ਜਾਨੀ ਨ ਬਚ ਹੈਂ ਅਬੈਈ ।

ਸਿਪਾਹੀ ਉਹਾਂ ਕੇ ਜੁੱਟੇ ਹੈਂ ਤਬੈਈ ।

ਘਨੀ ਖੱਗ ਦੱਗੀ ਦੁਅਨ ਦੁੱਗ ਮੱਗੀ ।

ਭਏ ਗੜ ਬੜ ਸੁ ਮਹਾ ਜੁੱਧ ਜੱਗੀ ॥ ੪੧੭ ॥

ਪਲਕ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਈ ਦੁਅਨ ਮਾਰ ਡਾਰੇ ।

ਭਏ ਘੋਰ ਜੁੱਧ ਕਰੈ ਕੇ ਉਚਾਰੇ ।

ਕੜੱਕੈਂ ਬੰਦੂਕੈਂ ਖੜੱਕੈਂ ਨਿਖੰਗੀ ।

ਸੜੱਕੈਂ ਨਰਾਚੈਂ ਅੜੱਕੈਂ ਜੁ ਅੰਗੀ ॥ ੪੧੮ ॥

ਫੜੱਕੈਂ ਭੁਜਾ ਸਿੰਘ ਦਲ ਕੀ ਭੜੱਕੈਂ ।

ਤੜੱਕੈਂ ਦੁਅਨ ਦਲ ਹਿਯੈ ਚਲ ਧੜੱਕੈਂ ।

ਝੜੱਕੈਂ ਪੜੱਕੈਂ ਪਗਨ ਮੈਂ ਚੜੱਕੈਂ ।

ਚੜੱਕੈਂ ਝਿਲਮ ਖਗ, ਲਗ ਕੈ ਰੜੱਕੈਂ ॥ ੪੧੯ ॥

ਛੰਦ ਸੰਖ ਨਾਰੀ ।

ਬਜੈਂ ਘੋਰ ਬਾਜੇ । ਕੜਾ ਕੜ ਗਾਜੇ ।

ਦਸੈਂ ਦਿਸ ਜਾਗੀ । ਕੱਪੈਂ ਭੀਤ ਲਾਗੀ ॥ ੪੨੦ ॥

ਹਲੈਂ ਦਿੱਗ ਜੈਹੈਂ । ਚਿੰਘਾਰੈਂ ਸਜੈ ਹੈਂ ।

ਧਰਾ ਡੱਗ ਮੱਗੀ । ਮਹਾ ਜੁੱਧ ਜੱਗੀ ॥ ੪੨੧ ॥

ਨਦੀ ਉੱਧ ਉੱਧੈ । ਮਨੋ ਜਾਤ ਰੁੱਧੈ ।

ਕੱਛੁ ਪਿੱਠ ਫੱਟੈ । ਬਿਖੀ ਬਿਖ ਛੁਟੈ ॥ ੪੨੨ ॥

ਭਏ ਔਰ ਹੱਲੈ । ਕਹੂੰ ਕੱਟ ਚੱਲੈ ।

ਬਡੇ ਬੀਰ ਬੰਕੈਂ । ਕਿਲੱਕੈਂ ਨਿਸੰਕੈਂ ॥ ੪੨੩ ॥

ਜੁਟੇ ਏਕ ਏਕੈਂ । ਸਨੇ ਹੈਂ ਬਿਬੇਕੈਂ ।

ਭਰੇ ਹੈਂ ਉਚੰਗੀ । ਉਛਾਹੀ ਅਭੰਗੀ ॥ ੪੨੪ ॥

ਨਹੀਂ ਮੋਹ ਚਿਤੈਂ । ਘਰੇ ਕੇ ਨ ਹਿਤੈਂ ।

ਸਜੇ ਸ੍ਰਾਮਿ ਭਕ੍ਰੈਂ । ਕਰੈਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਜਕ੍ਰੈਂ ॥ ੪੨੫ ॥

ਛੰਦ ਪੱਧਰੀ ।

ਕਹੂੰ ਕਰਤ ਭਟ ਚਕ੍ਰ ਸੁ ਮਾਰ । ਅੰਗੁਰੀਨ ਰੱਖ ਘੁਮੰਤ ਧਾਰ ।

ਗਤਿ ਅਧਿਕ ਵਕ੍ਰ ਵਜ੍ਰ ਸਮਾਨ । ਝਟ ਹਨਤ ਸੀਸ ਸੁਤੰ ਪ੍ਰਮਾਨ ॥ ੪੨੬ ॥

ਕਹੂੰ ਛੁਟਤ ਬਾਨ ਪ੍ਰਜੁਲਿਤ ਅੰਗ । ਸਨ ਸਨਿਤ ਸ਼ਬਦ ਘੁਮੰਤ ਅਥੰਗ ।

ਨਰ ਹਨਤ ਜਾਹਿ ਅਤਿ ਸਹਜ ਮੱਗ । ਤਨ ਤਜਤ ਤੁਰਤ ਜਿਹ ਜਾਤ ਲਗ ॥੪੨੭॥
ਅਰਿ ਦਲਨ ਮਾਹਿ ਖਲਭਲ ਮਚੰਤ । ਗਿਰ ਪਰਤ ਸੂਰ ਉੱਠ ਨ ਸਕੰਤ ।
ਲਗ ਪਰਤ ਜੋ ਕਿ ਪੱਥਰ ਮਝਾਰ । ਬਹੁ ਕਰਤ ਖੰਡ ਖੰਡ ਅਪਾਰ ॥ ੪੨੮ ॥

ਵਿੱਦੁਨ ਮਾਲਾ ।

ਤੇੜਾਦਾਰੈਂ ਹੈਂ ਬੰਦੂਕੈਂ । ਮਾਰੈਂ ਧਾਰੈਂ ਪਾਰੈਂ ਕੂਕੈਂ ।
ਗੋਲੀ ਟੋਲੀ ਲਾਖੈਂ ਚਾਖੈਂ । ਓਲੀ ਓਡੈਂ ਹਾ ਵੇ ਭਾਖੈਂ ॥ ੪੨੯ ॥
ਚੁੱਕੈਂ ਰੁੱਕੈਂ ਨੈ ਕੇ ਨਾਹੀ । ਲੱਛੈਂ* ਲੱਛੈਂ† ਅਛੈਂ ਖਾਹੀਂ ।
ਮੱਖੀ ਲੱਖੀ ਨਾਹੀ ਕੋਊ । ਝੋਕੈਂ ਨੋਕੈਂ ਧਾਈ ਹੋਊ ॥ ੪੩੦ ॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਚਲੈਂ ਤੀਰ ਜੰਗੀ ਮਹਾਂ ਤੀਬਰ ਚਾਲੀ ।
ਲਯੈਂ ਜੋ ਮਤੰਗੀਂ ਕਢੈਂ ਪਾਰ ਹਾਲੀ ।
ਸਫਾਈ ਭਰੇ ਔਰ ਸੂਧੇ ਬਹੇ ਹੈਂ ।
ਲਗੈਂ ਜਾਇ ਜਾਮੈਂ, ਨ ਬਾਹਰ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ੪੩੧ ॥
ਕਈ ਹਾਲ ਭਾਲੇ, ਵਿਸ਼ਾਲੇ ਚਲਾਵੈਂ ।
ਕਸਾਲੇ ਅਰਿਨ ਦੇ ਰਸਾਲੇ ਦਿਖਾਵੈਂ ।
ਕੋਊ ਲੈ ਬਰਛੀ ਰਿਪੂ ਗੋਲ ਤੱਛੀ ।
ਗਿਰੇ ਲੱਛ ਲੱਛੀ ਸਮਰ ਮੈਂ ਪੁੱਛੀ ॥ ੪੩੨ ॥
ਕਿਤੇ ਹੀ ਕਟਾਰੀ ਕਰੈਂ ਨੋਕ ਪਾਰੀ ।
ਮਹਾਂ ਤੀਬ੍ਰ ਤੀਖੀ ਸੁ ਆਂਤਨ ਬਿਦਾਰੀ ।
ਨ ਰੁਕੈਂ ਕਹੂੰ ਅਸਿਥਃ ਮੈਂ, ਪਾਰ ਹੋਵੈਂ ।
ਬਨੀ ਸਾਰ ਮਜਬੂਤ ਕੀ ਵੇ ਦਿਖੋਵੈਂ ॥ ੪੩੩ ॥
ਕਿਤੇ ਖੰਜਰੋਂ ਸੇ ਜੁ ਪੰਜਰ ਬਿਦਾਰੈਂ ।
ਕਿਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਬਜੈਂ ਕਰੈਂ ਵਾਰ ਪਾਰੈਂ ।
ਕਿਤੇ ਬਾਂਧਿ ਖਪਚੀਃ ਦੁਹੂੰ ਸੰਗ ਡਿਗੈਂ ।
ਸਕਲ ਤਨ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ, ਰੁਧਿਰਃ ਸੋਂ ਹੈਂ ਭਿਗੈਂ ॥ ੪੩੪ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਗੋਲੀ ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋ, ਲਗੀ ਪਰਯੋ ਬਿਲਲਾਇ ।
ਤਬੈ ਭਾਜ ਭੈਂਦੂ ਗਯੋ, ਧਸਯੋ ਭੋਹਰੇ ਜਾਇ ॥ ੪੩੫ ॥

ਛੰਦ ਪ੍ਰਮਾਨਿਕਾ ।

ਗਿਰੀ ਸੁ ਲੁੱਥ ਲੁੱਥ ਪੈ । ਲਗੇ ਸੁ ਜੁੱਥ ਜੁੱਥ ਪੈ ।
ਬਹੇ ਜੁ ਸੋਨ{} ਨੱਦ ਹੈ । ਅਥਾਹ ਬੇ ਬਿਹੱਦ ਹੈ ॥ ੪੩੬ ॥
ਤਰੈਂ ਸੁ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡਿਯੈਂ । ਮਨੋਂ ਸੁ ਜੰਤ ਝੁੰਡਿਯੈਂ ।
ਕਹੀਂ ਕਬੰਧ[] ਜੁੱਟ ਹੀ । ਲੜੈਂ ਅੜੈਂ ਸੁ ਕੁੱਟ ਹੀ ॥ ੪੩੭ ॥

*ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ । †ਫੁੰਡਦੇ ਹਨ । ‡ਹੱਡੀ । §ਇਕ ਅਸਤ੍ਰ ।
ਃਲਹੂ {}ਲਹੂ । []ਧੜ ।

(੧੭੯)

ਮਨੋਂ ਸੁ ਇੰਦੁ ਜਾਲ ਹੈ। ਭਏ ਅਜਬ ਖਯਾਲ ਹੈ।
ਭਏ ਸੁ ਸੰਭੁ ਖੁਸ਼ਾਲਿਯੈ। ਰਚੈ ਸੁ ਮੁੰਡ ਮਾਲਿਯੈ ॥ ੪੩੮ ॥
ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪਯਾਤ।

ਜੁਰੀ ਜੁਗਨੀ ਕੀ ਜਮਾਤੈਂ ਘਨੀ ਹੈਂ।
ਨਚੈਂ ਭੂਤ ਪ੍ਰੈਤੈਂ ਚੁਰੈਲੈਂ ਤਨੀ ਹੈਂ।
ਬਡੀ ਚੀਕ ਮਾਰੈਂ ਭਰੈਂ ਸੁੰਨ ਖੱਪਰ।
ਪਿਯੈਂ ਘੁੱਟਘੁੰ ਘੁੱਟ ਸੋਖੰਤ ਛੱਪਰ ॥ ੪੩੯ ॥
ਕਬਿੱਤੁ।

ਸੁਨ ਕੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਨਿਜ ਮਾਰੀ ਗਈ,
ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘੈਹੂੰ ਹੋਇ ਘਾਇਲ ਵਿਲਾਯੋ ਹੈ।
ਤਬ ਭਯ ਭਾਰੀ ਖਾਇ, ਪਾਛੇ ਕੀ ਤਰਫ ਜਾਇ,
ਰੱਸਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤਿ ਪੁਸ਼ਟ ਲਟਕਾਯੋ ਹੈ।
ਤਾਕੋ ਗਹਿ ਲਏਕਿ ਚਲਯੋ ਹੈ ਭੂਤਰਫ ਤਯੋਂ ਹੀ,
ਟੁਟ ਪਰਯੋ ਰੱਸਾ ਪਾਪ ਪਗਟ ਦਿਖਾਯੋ ਹੈ।
ਤਰੈ ਕੈ ਗਿਰਤ ਦੇਖਿ ਦੂਰ ਤੈਂ ਨਜੀਬ ਦੌਰੈ,
ਕਾਟ ਲੇਹੁ ਯਾਹਿ ਕੋ ਨਜੀਕ ਸੀਸ ਆਯੋ ਹੈ ॥ ੪੪੦ ॥
ਦੋਹਾ।

ਕਾਟਿ ਸੀਸ ਸਰਦਾਰ ਕੇ, ਲੈ ਦੌਰੇ ਹਰਖਾਇ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਨਜ਼ਰ ਦਿਖਾਯੋ ਜਾਇ ॥ ੪੪੧ ॥
ਕਬਿੱਤੁ।

ਮਹਾਰਾਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਉਨ ਕੈ ਇਨਾਮ ਦਿਯੋ,
ਕਹੀ—“ਖੂਬ ਕਾਮ ਕਿਯੋ,” ਕਰੂੰ ਸਰਦਾਰ ਹੈ।
ਫੇਰ ਫਰਮਾਯੋ “ਸਭ ਫੈਚ ਕੋ ਨਰੇਸ ਬੇਸ,
ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘੈਹੂੰ ਗਹਿ ਲਜਾਓ ਬਿਨ ਬਾਰ ਹੈ।”
ਆਗੈ ਕਿਲਾ ਮਾਹਿੰ ਫੌਜ ਦੁੰਡ ਹੀ ਰਹੀ ਬੀ, ਤਹਾਂ
ਕਾਹੂੰ ਕਹਯੋ “ਭੋਹਰੇ ਮੈਂ ਛਿਪਯੋ ਜਾਇ ਹਾਰ ਹੈ।”
ਤਬ ਕਈ ਬੀਰ ਧਰਿ ਧੀਰ ਭੋਹਰੇ ਮੈਂ ਧਸਿ,
ਜਾਤੈਂ ਸੀਸ ਕਾਟ ਲਿਯੋ ਪਾਪ ਕੋ ਪਹਾਰ ਹੈ* ॥ ੪੪੨ ॥
ਦੋਹਾ।

ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘ ਹੂੰ ਕੈ ਤਬੈ, ਲੈ ਆਏ ਝਟ ਸੀਸ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਹਰਖਿ ਦਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ॥ ੪੪੩ ॥

*ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਦੁੰਡਣ ਲਈ ਜਦ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਗਏ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ, ਜੋ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਜ਼ਖਮੀ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅੱਛਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ੧੮-੧੯ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ। ਛੇਕੜ ਖੁਦ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। (ਪੰ: ਗ: ਰੀ:, ਇਕ ਲਿਖਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ)।

(੧੮੦)

ਹੁਕਮ ਭਯੋ ਸਭ ਨਗਰ ਮੈਂ, “ਖੇਂਚੋ ਇਨ ਕੀ ਲਾਸ਼।
ਕੀਚ ਬੀਚ ਇਨ ਦੁਹੁਨ ਕੋ, ਕਰਵਾਯੋ ਫਿਰ ਬਾਸ” ॥ ੪੪੪ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਐਸੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮਹਾਰਾਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
ਫੌਜ ਕੋ ਇਨਾਮ ਦਿਯੋ ਅਗਨਿਤ ਵਾ ਸਮੈਂ ।
ਕਿਲੇ ਕੋ ਕਿਯੋ ਹੈ ਸਬ ਬੰਦੋਬਸਤ ਪੁਰਬ ਵਤ,*
ਚੌਕਸੀ ਨਗਰ ਕੀ ਕਰਾਈ ਤੈਸੇ ਤਾ ਸਮੈਂ ।
ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੋ ਸੰਸਕਾਰ ਹੇਤ ਕਛੁ,
ਭੇਜਿ ਸਰਦਾਰ ਆਪ ਆਏ ਗਿ੍ਹ ਜਾ ਸਮੈਂ ।
ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਦਾਹ ਦਰਬੇ ਕੀ,
ਕਰੀ ਫੇਰ ਤਿਆਰੀ ਝੱਟ ਪੱਟ ਏਕ ਸਾਸ ਮੈਂ ॥ ੪੪੫ ॥
ਸੁਨੀ ਰਨਵਾਸ ਮੈਂ ਸੁਪੂਤ ਪੂਤ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ,
ਬਦਲੋ ਪਿਤਾ ਕੋ ਲੇਯ ਆਯੋ ਹੈ ਅਬੈ ਘਰੈ ।
ਬੋਲੀ ਸਭ ਮਾਤਾ “ਸੁਖਦਾਤਾ ਹੈ ਹਮਾਰੋ ਯਹ,
ਤਾਤਾ ਰਾਮ ਯਾ ਪੈ ਸਦਾ ਰਹੈਗੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੈ ।
ਯਹ ਕੁਲ ਭੂਖਨ ਹੈ, ਦੁਸ਼ਟਨ ਕੋ ਦੁਖਨ ਹੈ,
ਪੁਖਨ ਹਮਾਰੋ ਜਿਯੋ, ਜਾਤੈਂ ਹਮ ਹੁੰ ਤਰੈ ।
ਸੂਰਜ ਸੋ ਤੇਜ ਰਹੈ, ਆਨੰਦ ਕੀ ਸੇਜ ਰਹੈ,
ਜਗ ਮੈ ਮਜੇਜ ਰਹੈ, ਮੈਜ ਨਿਤ ਬਿਤਰੈ ॥ ੪੪੬ ॥
ਸੋਰਠਾ।

ਸਤੀ ਹੋਨ ਕੋ ਤਿਆਰ, ਭਈ ਸੁ ਪੰਦੁਹ ਰਾਨਿਯਾਂ ।
ਕਿਯੋ ਦਾਨ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਪਟ ਭੂਖਨ ਗੋ, ਰਬ, ਅਰਬ ॥ ੪੪੭ ॥
ਕਬਿੱਤੁ।

ਚੰਦਨ ਕੀ ਕੇਵਲ ਚਿਤਾ ਕੋ ਚੁਨਵਾਇ ਕਰਿ,
ਉਪਰ ਵਿਛਾਏ ਕੁਸ, ਤਾ ਪੈ ਫੂਲ ਡਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਘ੍ਰਿਤ ਹੁੰ ਕੀ ਜਗਹ ਅਤਰਨ ਕੀ ਸੁ ਧਾਰਹਿੰ ਦਈਂ,
ਮਨਿਨ ਕਪੂਰ ਕਿਯੋ ਤਾ ਮਧ ਪਸਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਤਾਂ ਪੈ ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਪਧਰਾਯੋ ਲਾਇ,
ਬੈਠੀ ਚਹੂੰ ਓਰ ਸਤੀ ਭਕਤਿ ਭਾਵ ਧਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਆਇ ਨਿਪੁ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਦਿਯੋ ਦਾਹ ਤਬ,
“ਸੀਤਾ ਰਾਮ-ਸੀਤਾ ਰਾਮ” ਸਭਨ ਉਚਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੪੪੮ ॥
ਦੋਹਾ।

ਤਬ ਕਿਯੋ ਜਲ ਪਾਨ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ ।
ਐਰ ਜੁ ਦੇਹ ਬਿਧਾਨ, ਕ੍ਰਮ ਕ੍ਰਮ ਸਭ ਕਰਨੈ ਲਗੇ ॥ ੪੪੯ ॥

*ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗੂ ।

(੧੮੧)

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਸੁਤ,
 ਤੀਸਰੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ* ਬਾਲ ਬਯ ਜਾ ਕੀ ਹੈ ।
 ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜਾਇ ਕੈ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਤੁਰਤ,
 ਤਖਤ ਬਿਠਾਯੋ ਤਿਨੈਂ, ਰਾਸ ਜੇ ਪ੍ਰਭਾ ਕੀ ਹੈ ।
 ਫੇਰੀ ਹੈ ਦੁਹਾਈ ਸ੍ਰੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ,
 ਭੂਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੁਤਿ ਬਾਂਕੀ ਹੈ ।
 ਭੇਜੇ ਪਰਵਾਨੇ ਦੇਸ ਦੇਸ ਸਭ ਸੂਬਨ ਪੈ,
 ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਕਮ ਰਹੇ ਏਕਤਾ ਯਹਾਂ ਕੀ ਹੈ ॥ ੪੫੦ ॥
 ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਫਤੇ ਕੀ ਭਈ ਹੈਂ ਸੁ ਸ਼ਲਕੈਂ ਝੜਾਝੜ ।
 ਤੜਾਤੜ ਤੜਾਤੜ ਤੜਾਤੜ ਤੜਾਤੜ ।
 ਕਈ ਏਕ ਘੜੀ ਲੈ ਝੜੀ ਸੀ ਲਗਾਈ ।
 ਝੜੀ ਜੋ ਪਲਾਟਨਾਂ ਕੀ ਬਾਢੈਂ ਮਹਾਈ ॥ ੪੫੧ ॥
 ਚਮੁ ਵਾਹਗੁਰੂ ਕੀ ਫਤੇ ਹੈ ਬੁਲਾਈ ।
 ਫਤੇ ਹੈ ਫਤੇ ਹੈ ਫਤੇ ਹੈ ਸਦਾਈ ।
 ਜਹਾਂ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤਹਾਂ ਭੇਰ ਸਾਂਝੈਂ ।
 ਬਜੀ ਦੁੰਦਭੀ ਸੰਖ ਘੰਟਾ ਸੁ ਝਾਂਝੈਂ ॥ ੪੫੨ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘਾਦਿਕ ਹਰਿ ਪੁਰ ਜਾਇਬੇ ਕੋ,
 ਸ਼ੋਕ ਸਰਸਾਯੋ ਹੁਤੇ ਪੁਜਾ ਕੈ ਅਪਾਰ ਹੀ ।
 ਸ਼ਤੁ ਨ ਕੇ ਸੀਸ ਕਟੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਖਤ ਬੈਠਯੋ,
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਰਹਯੋ ਸਭ ਅਖਤਯਾਰ ਹੀ ।
 ਯਾਂ ਤੈ ਦਬਯੋ ਸ਼ੋਕ ਭਯੋ ਓਕ ਓਕ ਆਨੰਦ ਸੋਂ,
 ਲੋਕ ਲੋਕ ਭਾਖੈਂ ਸਬੈ ਮਿਲ ਇਕਤਾਰ ਹੀ ।
 ਧੰਨ ਧੰਨ ਹਿੰਦੂ-ਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
 ਜਾ ਨੈ ਪੁਤ੍ਰਤਾ ਕੋ ਨਾਮ ਦਿਯੋ ਹੈ ਉਛਾਰ ਹੀ ॥ ੪੫੩ ॥
 ਦੋਹਾ ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਦਿਯੋ ਹੁਕਮ ਸਮੁਝਾਇ ।
 “ਸਰਦਾਰਨ ਪੁਰ ਦਾਰ ਪੈ, ਲਟਕਾਓ ਅਬ ਜਾਇ” ॥ ੪੫੪ ॥

*ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਰ ਸਨ: ਕੌਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨਾ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵਡੇ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ । ਡੋਗਰੇ ਚੁੰਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੌਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਕਵੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ।
 †ਏਥੇ ਪਲਾਟਨ ਦਾ ਬਹੁ ਵਚਨ ਪਲਾਟਨ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ।

(੧੮੨)

ਕਬਿਤੁ ।

ਮਸਤੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੇ ਅਗਾੜੀ ਜਾਇ ਲਟਕਾਯੋ,
ਲੌਨ ਖਾ ਗਵਾਯੋ ਜਿਹ ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਹੈ ।
ਅਧਿਕ ਚਲਾਕ ਚਿਤ ਪਾਤਕੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਦਿਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਲਟਕਾਯੋ ਵਾਮ ਵਾਮ ਹੈ ।
ਸੀਸ ਤੈ ਬਿਹੀਨ ਹੀਨ ਬਸਨ ਮਲੀਨ ਪੀਨ,
ਮੋਰਨ ਕੀ ਕੀਚ ਤੈ ਰੰਗੀਨ ਤਨ ਸਜਾਮ ਹੈ* ।
ਕਾਕ ਹੂੰ ਨ ਚੌਥੇ ਸ਼ਾਨ ਨਿਯਰੇ ਨ ਜਾਹਿ ਜਾ ਕੇ,
ਐਸੇ ਮਹਾ ਅਧਮ ਅਭਾਗੋ ਬਦਨਾਮ ਹੈ ॥ ੪੫੫ ॥
ਕਛੁ ਦਿਨ ਪਾਛੇ ਆਛੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਸੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਕੀ ਜਲੂਸ ਕਰਵਾਈ ਹੈ ।
ਮਾਰਤੰਡ ਆਦਿ ਨੌਉ ਗਿਹਨ ਸੁ ਥਾਪ ਕਰਿ,
ਬੇਦ ਬਿਧਿ ਮੰਤ੍ਰਿਨਿ ਸੋ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਈ ਹੈ ।
ਰਾਜ ਅਭਿਖੇਕ ਕਰ ਤਿਲਕ ਲਗਾਯੋ ਭਾਲ,
ਆਪ ਦੇ ਨਜ਼ਰ ਫੇਰ ਸਭ ਪੈ ਦਿਵਾਈ ਹੈ ।
ਚੌਰ ਛਤ੍ਰ ਸਹਿਤ ਸਿੰਘਾਸਨ ਬਿਰਾਜਮਾਨ,
ਭਾਸਮਾਨ ਕੀ ਸੀ ਦੁਤਿ ਦੀਰਘ ਦਿਪਾਈ ਹੈ ॥ ੪੫੬ ॥
'ਲਹਿਨਾ', 'ਅਜੀਤ' ਨੇ ਕਿਯੋ ਹੈ ਇਹ ਕਾਮ ਜਬ,
ਤਬ ਹੀ ਖਬਰ ਕਾਹੂ ਉਨੇ ਜਾ ਸੁਨਾਈ ਹੈ ।
ਉਹਾਂ ਹੋ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਸੁਨਤ ਪੁਮਾਣ ਭਾਜਯੋ,
ਪਾਰ ਸਤਰੁਦੁ ਗਯੋ ਜਿਯ ਭਯ ਖਾਈ ਹੈ ।
ਰਹਯੋ ਕੁਰਖੇਤ ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਸਾਤ ਮਾਸ ਲਗ,
ਫੇਰ ਜਮਦੁਤ ਕਰੀ ਤਾ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੈ ।
ਚਿੱਤ ਮੈਂ ਵਿਚਾਰਯੋ, ਜਾਨੈ ਬੰਧੁ ਮੋ ਭਤੀਜਾ ਮਾਰਯੋ,
ਤਾਂ ਸੋ ਅਬ ਮੈਂ ਹੂੰ ਕਰੋਂ ਚਲ ਕੈ ਲੜਾਈ ਹੈ ॥ ੪੫੭ ॥
ਰਾਖਨ ਲਗਯੋ ਹੈ ਢੁੰਢਿ ਢੁੰਢਿ ਅਸਵਾਰਨ ਕੋ,
ਪਯਾਰਨ ਸੋ ਪੈਦਲ ਕੋ ਰਖਤ ਸੁਹਾਯੋ ਹੈ ।
ਐਸੇ ਕਛੁ ਦਿਨ ਮਾਹਿੰ ਕਰਿ ਤਜਵੀਜ ਸਬ,
ਲੈ ਕੇ ਨਿਜ ਫੌਜ ਚਲਯੋ ਕਾਲ ਕੇ ਚਲਾਯੋ ਹੈ ।
ਆਯੋ ਸਤਰੁਦੁ ਕੇ ਉੱਤਰ ਇਤ ਓਰ ਫੇਰ,
ਨਦੀ ਸੋਂ ਅਗਾੜੀ ਆਇ ਡੇਰਾ ਉਤਰਾਯੋ ਹੈ† ।

*ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਰੰਗ ਸਾਂਵਲਾ ਸੀ ।

† ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ) ਨਵੀਂ ਫੌਜ
ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾਹੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਵੀ ਦਾ
ਇਹ ਕਥਨ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਤਲੁਜੋਂ ਉਰਾਰਾਂ

ਲਾਗਯੋ ਹੈ ਸਲਾਹ ਮੈਂ, ਚਲੋਂ ਜੁ ਕੌਨ ਰਾਹ ਮੈਂ
 ਹੋ ਭੇਜ ਹੁੰ ਸਿਪਾਹ ਲੇਇ ਲੜਿ ਲੜਿ ਦਾਯੋ ਹੈ ॥ ੪੫੮ ॥
 ਏਤੇ ਮੈਂ ਖਬਰ ਸੁਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
 ਆਯੋ ਵਾਰ ਉਤਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਕੈ ।
 ਸੁਨਿ ਹਰਖਾਏ, ਸਰਸਾਏ ਅੰਗ ਬੀਰਤਾ ਸੋਂ,
 ਫੇਰ ਫਰਮਾਏ—“ਬਦੁ ਆਯੋ ਦੈਨ ਅੰਗ ਕੈ ।”
 ਤਬ ਨਿਜ ਪਯਾਰੇ ਮੀਆਂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ ਕਹੀ—
 “ਜਾਓ, ਤੁਮ ਮਾਰੇ ਤਾਹਿ ਲੈ ਕੇ ਫੌਜ ਸੰਗ ਕੈ ।”
 ਸੁਨਕੈ ਪ੍ਰਭੁ ਕੈ ਹੁਕਮ ਹਿਯੇ ਮੈਂ ਅਭੰਗ ਰਾਖਯੋ,
 ਤਰਲ ਤਰੰਗ ਉਠੀ ਰਨ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕੈ ॥ ੪੫੯ ॥
 ਲੈ ਕੈ ਫੌਜ ਮੌਜ ਸੋਂ ਸਿਧਾਰਯੋ ਮੀਆਂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ,
 ਦਾਬ ਲਿਯੋ ਜਾਇ ਕੈ ਚਹਘਾ ਜਾਕੈ ਡੇਰਾ ਹੈ ।
 ਮਾਰੀ ਤਜਵੀਜ ਸੋਂ ਤੜਾਕ ਤੜੜਾਇ ਤੈਪੈਂ,
 ਓਪੈਂ ਚਢੀਰਨ ਕੀ ਭਯੋ ਸੁ ਭਟ ਭੇਰਾ ਹੈ ।
 ਭਏ ਗੱਡ ਬੱਡ ਚਢੀ ਤੇਗਨ ਕੀ ਧਾਰੈਂ ਬਾਰੈਂ,
 ਮਾਰੈਂ ਬੇਸੁਮਾਰੈਂ, ਭਯੋ ਸੁਤ ਦਲ ਜੇਰਾ ਹੈ ।
 ਕਾਟ ਲਿਯ ਝਟ ਪਟ ਅਤਰ ਸਿੰਘੈ ਕੋ ਸੀਸ*
 ਪਾਛੇ ਜੋ ਭਜੇ ਸੋ ਕਿਯੋ ਨਦੀ ਮੈਂ ਬਸੇਰਾ ਹੈ ॥ ੪੬੦ ॥
 ਕੀਨੀ ਫਤੇ ਜੰਗ ਮੀਆਂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨੈ ਅਭੰਗ,
 ਰੰਗ ਰਹਯੋ ਰਨ ਮੈਂ ਉਮੰਗ ਅਧਿਕਾਯੋ ਹੈ ।
 ਜੈ ਜੈ ਕਰੈ ਫੌਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਨਾਮ ਲੈ ਲੈ,
 ਜਾਸ ਕੋ ਪ੍ਰਤਾਪ ਆਪ ਸੁਤ ਉਠਿ ਆਯੋ ਹੈ ।

*ਏਥੇ ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਨੇ ਇਕੱਲੇ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕੌਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ । ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨਾਮ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ ਤਾਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਆਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਅਧੂਰਾ ਸੰਕੋਚਵਾਂ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

† ਉਸਦਾ ਡੇਰਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀਏ ਦਾ ਸੀ । ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਤਲੁਜ ਲੰਘ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਦੀ ਤਰਗੀਬ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਿਤਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜੋ ਉੱਪਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਚਿੰਤਕ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਕੀਮ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਕੌਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੌਰ ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੀ, ਸੋ ਜਦ ਇਹ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਪੰਡਿਤ ਜੱਲੇ ਦੀ ਰਾਇ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਹਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

(੧੮੪)

ਜੈਸੇ ਤੇ ਸੰਪਾਤੀ* ਗੀਧ ਜਰਯੋ ਸੂਰ ਸੈਂਹੀ ਜਾਇ,
ਤੈਸੇ ਯਹ ਆਇ ਪਾਨ ਤੁਰਤ ਗਵਾਯੋ ਹੈ ।
ਫੇਰ ਹਾਂ ਤੇ ਕੂਚ ਕਰ ਆਯੋ ਮੀਆਂ ਧੀਰ ਬੀਰ,
ਲੈ ਕੈ ਸੀਸ ਸ਼ਤੁ ਕੋ ਪ੍ਰਭੁ ਕੈ ਦਿਖਲਾਯੋ ਹੈ ॥ ੪੬੧ ॥
ਦੇਖਿ ਸ਼ਤੁ ਸੀਸ ਅਵਨੀਸ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
ਕਹੀ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ “ਤੁਮੈਂ ਵਾਹ ਵਾਹੀ ਹੈ ।
ਤੂੰ ਹੈ ਅਤਿ ਸੂਰ ਪੂਰ ਪੁਨ ਕੋ ਜਹੂਰ ਜੋਰ,
ਮਾਰਯੋ ਮਗਰੂਰ ਕੂਰ ਅਧਮ ਮਹਾਈ ਹੈ ।
ਤਾ ਹੀ ਸਮੈਂ ਬੋਲੀ ਸਭਾ ਯਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਲਹ ਬੀਚ,
ਪਾਈ ਮੀਚ ਨੀਠ ਜਾਇ ਨਰਕ ਪਰਾਈ ਹੈ ।
ਲਖ ਲਖ ਲਾਨਤ ਰੇ ਅਤਰੂ ਅਭਾਗੇ ਤੋਹਿ,
ਕੁਟੰਬ ਕਟਾਇ ਕਟਯੋ ਕਾਇਰ ਕਸਾਈ ਹੈ ॥ ੪੬੨ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਭਈ ਖੁਸ਼ੀ ਸਭ ਨਗਰ ਮੈਂ, ਦੇਤ ਅਸੀਸ ਸਮਾਜ ।
ਨਿਪੁ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਚਿਰ ਜਿਯੋ, ਜਿਨ ਰਖ ਲੀਨੋ ਰਾਜ ॥ ੪੬੩ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਸੁੰਦਰ ਧਰਮ ਐ ਕਰਮ ਪਗ ਦੋਉ ਜਾਕੇ,
ਪੁਜਾ ਹੈ ਉਦਰ ਐ ਖਜਾਨੋ ਹਿਯ ਸਾਜ ਹੈ ।
ਅਸਵਾਰੀ ਦਾਹਨੀ ਐ ਪਲਟਨਾਦਿ ਵਾਮੀ ਭੁਜ,
ਤੋਪੈਂ ਅਗ ਭਾਜ ਪਿਸ਼ਟ ਪੁੰਜ ਗਜਰਾਜ ਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਸਤਯ ਮੁਖ ਨੀਤ ਐ ਬਿਬੇਕ ਦਿਗ,
ਸੀਲ ਬਾਸ ਸੁਜਸ ਰਤਨ ਛਬਿ ਛਾਜ ਹੈ ।
ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਜਨ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਟ,
ਪਾਨ ਜਾਕੇ ਜਲੁ ਪੰਡਿਤੇਸ਼ ਮਹਾਰਾਜ ਹੈ ॥ ੪੬੪ ॥
ਪਾਪੀ ਘੋਰ ਤਾਪੀ ਸੰਧਾਵਾਲਿਯੇ ਸਰਾਪਨ ਕੋ,
ਪਾਪ ਕੇ ਪਹਾਰਨ ਸੋਂ ਭੂਮਿ ਦਵਿ ਦਹਤੀ ।
ਲੁਟ ਜਾਤੋ ਨਗਰ ਨ ਡਗਰ ਦਿਖਾਤੇ ਕਹਾਂ,
ਬਗਰ ਬਿਲਾਇ ਜਾਤੋ ਪੁਜਾ ਡਾਹ ਡਹਤੀ ।

*ਅਰੁਣ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸੰਪਾਤੀ ਤੇ ਜਟਾਯੂ ਗਿੱਧ, ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਗਏ । ਜਦ ਜਟਾਯੂ ਦੇ ਖੰਭ ਸੂਰਜ ਦੇ ਤੇਜ ਨਾਲ ਸੜਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਸੰਪਾਤੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੰਭਾਂ ਹੇਠ ਲੈ ਲਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਟਾਯੂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸੰਪਾਤੀ ਵੀ ਸੜ ਗਿਆ ਤੇ ਜਟਾਯੂ ਸਮੇਤ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਿੰਧਯਾਚਲ ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ । ਬਨੋਬਾਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਜਦ ਸੀਤਾ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਥੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਸ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੰਭ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਉੱਗ ਪਏ ।

ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਫੌਜ ਫੈਲਨ ਫਤੂਰ ਸੌਂ,
 ਫਲਤ ਨ ਹੋਤੀ, ਐ ਫਿਸਾਦ ਸ੍ਰਾਦ ਲਹਤੀ ।
 ਹੋਤੇ ਜੋ ਨ ਐਸੇ ਹਿੰਦੂਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
 ਤੈ ਨ ਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਗਾਦੀ ਰਹਤੀ* ॥ ੪੬੫ ॥
 ਮਹਾਰਾਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ! ਹਿੰਦੂਪਤਿ ਤੂੰ ਹੀ ਏਕ,
 ਰਾਖੀ ਨਿਜ ਟੇਕ ਨੇਕ ਧਰਮ ਕੀ ਚੁਹੱਦੀ ਤੈਂ ।
 ਫੌਜ ਮੈਂ ਫਿਤੂਰ ਕੋ ਨਾ ਫਿਰਕਾ ਚਲਨ ਦੀਨੋ,
 ਹਲਨ ਨ ਦੀਨੋਂ ਕੋਊ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦੀ ਤੈਂ ।
 ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ਨ ਮੁੰਦ ਕਰੀ,
 ਦੁੰਦ ਖਰੀ ਦਰੀ ਪੁਜਾ ਸੁਖਨ ਸੌਂ ਲੱਦੀ ਤੈਂ ।
 ਬਦੀ ਕੋ ਕਰੈਯਾ ਬੈਰੀ ਰੱਦੀ ਸਮ ਫਾਰਿ ਡਾਰੇ,
 ਕਰ ਕੇ ਮਰੱਦੀ ਹੱਦੀ ਰਾਖੀ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਤੈਂ ॥ ੪੬੬ ॥
 ਸੂਰਕੁਲ ਅਵਤੰਸ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
 ਰਾਵਰੋ ਪੁਤਾਪ ਮੋ ਪੈ ਜਾਤ ਬਰਨਯੋ ਨਹੀਂ ।
 ਰਾਮ ਅਤਿ ਕ੍ਰੋਧ ਕੈ ਸਹਸਰਬਾਹੁ ਏਕ ਤਾ ਕੀ,
 ਭੁਜਾ ਕਾਟਿ ਦੀਨੀ ਪਰ ਜੀਵ ਸੌਂ ਹਨਯੋ ਨਹੀਂ ।
 ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਤੁਮ ਲਿਯੋ ਦੈ ਜਨੋਂ ਸੇ ਵੈਰ,
 ਦੇਊਅਨ ਕੇ ਕਾਟੇ ਸੀਸ ਰੋਸ ਸੌਂ ਸਨਯੋਂ ਨਹੀਂ ।
 ਜੈਸੋ ਕਛੁ ਬਦਲੋ ਪਿਤਾ ਕੋ ਆਪ ਲਿਯੋ ਆਜ,
 ਤੈਸੋ ਪਰਸ ਰਾਮ ਹੁੰ ਸੌਂ ਲੇਤ ਹੁੰ ਬਨਯੋ ਨਹੀਂ ॥ ੪੬੭ ॥
 ਚਾਹਤ ਰਹਿਤ ਏਕ ਨਜ਼ਰ ਮਿਹਰ ਤੇਰੀ,
 ਉਜਰ ਨ ਕਾਹੁੰ ਹਸਪਾਨ, ਰੂਮ, ਸਾਮ ਲੈ ।
 ਸਾਤ ਹੁੰ ਵਿਲਾਇਤ ਹਿਕਾਇਤ ਤਿਹਾਰੀ ਸੁਨੈ,
 ਰਿਆਯਤ ਮੰਗੈਯਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਠੋਂ ਜਾਮ ਲੈ ।
 ਗੁਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਹੁੰ ਕੇ ਵਾਰ ਪਾਰ,

*ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਗਲ ਮਨ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਡੋਗਰਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ੁਭ ਚਿੰਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਨਾਲੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਲਹੂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸੀ । ਜੇ ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਮਾਰਦੇ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਬਾਲਗ ਹੋਣ ਤਕ ਬਤੌਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਦੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਉ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕੁਦਰਤੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਤਖ਼ਤ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਡੋਗਰਾ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਚਿਰੋਕਣੀ ਗੌਂਦ ਗੁੰਦੀ ਹੋਈ ਸੀ, (ਦੇਖੋ, Mem. Elex. Gwrlera) ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਜੋ ਪਿਉ ਵਰਗਾ ਹੀ ਕੁਟਲ ਸੀ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਰਖਯਕ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

(੧੮੬)

ਪਹੁੰਚੀ ਖਬਰ ਜਾਇ ਟਾਪੁਨ ਤਮਾਮ ਲੈ ।
 ਹਰਖਨ ਕੇ ਹੋਜ ਹਿੰਦੁਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
 ਤੇਰੀ ਬੀਰਤਾ ਕੀ ਧਾਕ ਧਾਈ ਧੁਵ ਧਾਮ ਲੈ ॥ ੪੬੮ ॥
 ਜਾ ਛਿਨ ਤੁਰੀ* ਪੈ ਤਰਵਾਰ ਲੈ ਸਵਾਰ ਹੋਤ,
 ਤਾ ਛਿਨ ਤੈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਬਾਰਿ ਛਲਕਤ ਹੈ ।
 ਧੂਸਰੀ ਧਰਾ ਤੇ ਧੂਰਿ ਹਯਃ ਖੁਰ ਤਾਰਨ ਕੀ,
 ਪੂਰ ਗਈ ਹਰਿਭੁ ਪੁਰਹੂਤ{} ਧਰਕਤ ਹੈਂ ।
 ਗ਼ਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਰੰਗੇ ਜੰਗਨ ਕੇ ਰੰਗ ਰੰਗ,
 ਖੰਗਨ ਕੇ ਬਾਹਬੇ ਕੈ ਭੁਜ ਫਰਕਤ ਹੈਂ ।
 ਹਿੰਦੁਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇਰੀ ਧਾਕ ਦੇਸ ਦੇਸ,
 ਦਿੰਗਜ ਦਿੰਗੀਸ਼ਨ ਕੇ ਦਿਲ ਦਰਕਤ ਹੈਂ ॥ ੪੬੯ ॥
 ਬਯਾਲੀ() ਸੀ ਕਹੈਂ ਤੈ ਦਾਵ ਪਾਏ ਦੰਸ[] ਕਰਵੈਯਾ,
 ਦੂਜੇ ਮੰਤੁ ਗਾਰਡੂ ਕੇ ਝਾਰੈਂ ਜਾਤ ਝਰੀ ਹੈ ।
 ਯਹ ਹੈ ਅਦਾਵ ਦੂਜੇ ਯਾ ਕੇ ਨ ਉਪਾਇ ਕੋਊ,
 ਰਹੈ ਮੂੰਹ ਫਾਰੈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਭੂਖ ਭਰੀ ਹੈ ।
 ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਏਕ ਸ਼ਾਸ ਹੀ ਮੈਂ ਖੈਚ ਕਰਿ,
 ਦੁੱਜਨ ਦਲਨ ਕੇ ਨਿਗਲ ਜਾਤ ਖਰੀ ਹੈ ।
 ਹਿੰਦੁਪਤਿ ਹੋਸਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ !
 ਯਾ ਤੇ ਤਰਵਾਰ ਤੇਰੀ ਤਾਕੋ ਅਜ ਗਰੀ ਹੈ ॥ ੪੭੦ ॥

ਅਮ੍ਰਿਤ ਧੁਨਿ ।

ਗਹਿ ਗਹਿ ਕਰਿ ਤਰਵਾਰ ਕੇ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸਮਰੱਥ ।
 ਚਢਤ ਗਜ ਹਯ ਰੱਥ ਪੈ, ਕਿੱਤਿਃ ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕੱਥ ।
 ਕਥਬੰ ਭਿਗਯ ਗਥਬੰ ਸੁਨਿਯਨ ਪੱਥ ਖਲਭਲ ।
 ਮਥਬੰ ਧੁਨਿ ਹਰਿ ਥਬੰ ਥਰਕਿ ਕੁਪਥੰ ਬਲਚਲ ।
 ਲੱਥੰ ਪੱਥ ਅਨੱਥ ਸੁ ਨਥ ਨਥ ਕਿਯ ਲਛ ਲਹਿ ।
 ਗੁੱਥਤ ਰੁੰਡਨ ਮੁੰਡ ਭੱਟ, ਹੱਥ ਹੱਥ ਭੁਜ ਬੱਥਃ ਗਹਿ ॥ ੪੭੧ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਜੈਸੇ ਸ੍ਰਾਂਤ ਬੁੰਦ ਕੈ ਪਪੀਹਾ ਨਿਸ ਦਿਨ ਚਾਹੈ,
 ਜੈਸੇ ਮੋਰ ਚਾਹੈ ਘਨ ਘੋਰ ਮਹਮਾਨ ਕੇ ।
 ਚੰਦਮਾ ਕੇ ਜੈਸੇ ਚਿਤ ਚਾਹਿਤ ਚਕੋਰ ਰਹੈ,
 ਭੈਰਨ ਕੇ ਝੋਰ ਚਾਹੈ ਕੰਜ ਪ੍ਰਫੁਲਾਨ ਕੇ ।

*ਘੋੜੀ । †ਪਾਰਾਵਾਰ = ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਵਾਰਿ = ਪਾਣੀ । ‡ਘੋੜਾ ।
 §ਵਿਸ਼ਨੂੰ । {}ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ । ()ਸੱਪਣ । []ਡੰਗ ਮਾਰਨ
 ਵਾਲੀ । :ਕਿੱਤਿ = ਕੀਰਤੀ, ਜਸ । ::ਵਸਤੁ ।

ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਐਸੇ ਦੇਸ ਦੇਸ ਭੇਸ ਭੇਸ,
 ਚਾਹੈ ਚਿੱਤ ਹਿੱਤ ਕਰ ਵਰ ਹਿੰਦੁਆਨ ਕੇ ।
 ਚਾਕੁਰ ਸਭੀ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
 ਐਰ ਸਭ ਚਾਕਰ ਹੈਂ ਭੂਪਤਿ ਜਹਾਨ ਕੇ ॥ ੪੭੨ ॥
 ਚੰਦਨ ਸੀ ਚਰਚਿ ਚਰਚਿ ਚਿਤ ਚੌਪ ਕਰੇਂ,
 ਚੰਦਕ ਸੀ ਚੰਦਿਕਾ ਸੀ* ਮੁਨਿ ਮਨਸਰਿਯੈ ।
 ਹੀਰਾ ਸੀ ਹਲਾਯੁਧ ਸੀ ਹਰਿ ਗਿਰਿ ਹੰਸਨ ਸੀ,
 ਹਰ ਸੀ ਹਰਾ ਸੀ ਐ ਹਿਮਾਲਯ ਸੀ ਪਸਰਿਯੈ ।
 ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹਤ ਗਿਰਾ ਸੀ ਗੁਨ ਸਤ੍ਰ ਸੀ ਹੈ,
 ਗੰਗਾ ਸੀ, ਗਜਾਧਿਪ ਸੀ, ਗਯਾਨ ਸੀ ਗਹਿਰਿਯੈ ।
 ਕਾਮਤਰੁ ਸੀ ਹੈ, ਕਲਾਨਿਧਿ* ਸੀ ਹੈ ਕਮਨੀਯ,†
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ! ਕੀਰਤਿ ਤਿਹਰਿਯੈ ॥ ੪੭੩ ॥
 ਬੀਕਾਨੇਰ ਨਿਪਤਿ ਨਿਹਾਰੈ ਤਸਵੀਰ ਤੇਰੀ,
 ਜੈਪੁਰ ਮੈਂ ਰਾਵਰੀ ਮਨਾਵੈ ਜੈ ਵਿਸਾਲ ਹੈ ।
 ਉਦੈ ਪੁਰ ਰਾਨਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਇਤਮਾਮ ਰਾਖੈ,
 ਸੋਊ ਨਾਮ ਤੇਰੇ ਕੇ ਕਲਾਮ ਰਾਖਯੋ ਡਾਲ ਹੈ ।
 ਗੁਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਰਾਊ ਬੁੰਦੀ ਕੇ ਨਮੂਦੀ ਲਿਯੈ,
 ਗੁੰਦੀ ਮਾਲ ਕੀਰਤਿ ਤਿਹਾਰੀ ਹਰ ਹਾਲ ਹੈ ।
 ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੋਸਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ !
 ਹਿੰਦੂ ਕੇ ਨਰਿੰਦਨ ਕੀ ਤੂਹੀ ਏਕ ਢਾਲ ਹੈ ॥ ੪੭੪ ॥
 ਜੋਧਪੁਰ ਵਾਰੇ ਜੋ ਤਿਹਾਰੇ ਹੀ ਭਰੋਸੇ ਰਹੈਂ,
 ਕੋਟਾ ਪਤਿ ਕਿਯੋ ਕੋਟ ਤੁਵ ਜਸ ਮਾਲ ਹੈ ।
 ਦੱਖਨ ਮੈਂ ਐਸੇ ਕੇ ਜੋ ਪੱਖ ਨ ਤਿਹਾਰੇ ਰਾਖੈ,
 ਲੱਖਨ ਅਮੀਰ ਕੈ ਭਯੋ ਧੀਰ ਤਾਲ ਹੈ ।
 ਗੁਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਗੁਜਰਾਤ ਦਿਨ ਰਾਤ ਰਟੈ,
 ਮੁਜਰਾਤ ਹੈ ਕੈ ਕਬ ਜਾਗੈ ਮਮ ਭਾਲ ਹੈ ।
 ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੋਸਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ !
 ਹਿੰਦੂ ਕੇ ਨਰਿੰਦਨ ਕੀ ਤੂਹੀ ਏਕ ਢਾਲ ਹੈ ॥ ੪੭੫ ॥
 ਕੁਲ ਕਛਵਾਹੇ‡ ਹੁਲਸਾਏ ਸੇ ਰਹਿਤ ਸਦਾ,
 ਸੀਸ ਮਨਿ ਜਾਨਤ ਸੀਸੋਦਿਯਾ§ ਵਿਸਾਲ ਹੈ ।
 ਚੇਨ ਭੇ ਚੁਹਾਨਨ ਕੈ, ਬੈਸ ਕਹੈ ਬੈਸ ਫਲੀ,
 ਗੋਰ ਐਰ ਤੌਰ ਹਾਡਾ{} ਰਖਿਯੋ ਕਮਾਲ ਹੈ ।

*ਚੰਦਮਾ । †ਮਨ ਭਾਉਂਦੀ, ਅਰਥਾਤ—ਸੁੰਦਰ ।

‡ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗੋਤ । ਜੈਪੁਰ ਦੇ ਕਛਾਹੇ ਰਾਜਪੂਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ ।

§ਉਦੇਪੁਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਸੀਸੋਦਿਯਾ ਰਾਜਪੂਤ ਹਨ ।

{ }ਚੌਹਾਨ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖ । ਬੁੰਦੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹਾਡਾ ਰਾਜਪੂਤ ਹਨ ।

(੧੮੮)

ਗ਼ਾਲ ਕਵਿ ਕਹਤ ਬੁੰਦੇਲੇ ਕਾ ਬਘੇਲੇ ਬੀਰ*,

ਚੌਹਦੀ ਚੰਦੇਲਨ† ਕੇ ਚਕੁ ਭੇ ਖੁਸ਼ਾਲ ਹੈ ।

ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੋਸਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ !

ਹਿੰਦੂ ਕੇ ਨਰਿੰਦਨ ਕੀ ਤੁਹੀ ਏਕ ਢਾਲ ਹੈ ॥ ੪੭੬ ॥

ਲੋਕ ਸਭ ਜਾਨੈਂ ਹਦ ਹਿੰਦੂਨ ਕੀ ਲਾਜ ਤੁਹੀ,

ਗਾਜ ਤੁਹੀ ਗਿਰਿਜਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਕੀ ਵਿਸਾਲ ਹੈ ।

ਆਵਤ ਚੁਗੱਤਨ ਕੀ ਦਾਵ ਮਦ ਮੱਤਨ ਕੀ,

ਬੀਰ ਰਸ ਰੱਤਨ ਕੀ ਤਾਵਹੀ ਕੋ ਤਾਲ ਹੈ ।

ਗ਼ਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕੋ ਭਾਲ ਤੁਹੀ,

ਸੂਮਨ ਕੋ ਸਾਲ ਤੁਹੀ ਦਾਨ ਦੀ ਦਿਵਾਲ ਹੈ ।

ਹਿੰਦੂਪਤਿ ਹੋਸਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,

ਹਿੰਦੂ ਕੇ ਨਰਿੰਦਨ ਕੀ ਤੁਹੀ ਏਕ ਢਾਲ ਹੈ ॥ ੪੭੭ ॥

ਜਾਹਰ ਜਗਤ ਹਿੰਦੂਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,

ਠਾਢੀ ਕਰਿ ਰਾਖੀ ਧਰਮ ਪੁਜਾ ਜਯੋਂ ਮੁਨੀਨ ਕੀ ।

ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੂ ਕੀ ਭੂਮਿ ਰਾਜ ਗਾਦੀ ਰਾਖੀ,

ਫੌਜ ਕੀ ਅਬਾਦੀ ਰਾਖੀ ਨੀਤ ਜਯੋਂ ਪੁਨੀਨ ਕੀ ।

ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਰਾਜਪੂਤੀ ਕੀ ਫਸਕ ਰਾਖੀ,

ਕੁਲ ਕੀ ਲਲਾਈ ਰਾਖ ਲੀਨੀ ਜਯੋਂ ਚੁਨੀਨ ਕੀ ।

ਐਰ ਸਬ ਰਾਖੀ, ਪਰ ਦੁਈ ਬਾਤ ਖੋਈ ਤੁਮ,

ਬੈਹਨ ਕੀ ਪਤਿ, ਅਰ ਵਿਪਤਿ ਗੁਨੀਨ ਕੀ ॥ ੪੭੮ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਸਚਿਵਝੰ ਪਾਨ ਕੇ ਪਾਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਜਲਾ ਜਿਨ ਕੋ ਕਹੈ, ਗਨਪਤਿਃ ਸਮ ਬੁਧਿਮਾਨ ॥ ੪੭੯ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕੁਲ ਅਪਨੇ ਮੈਂ ਭਾਨੁ ਜਲਾ ਮਹਾਰਾਜ ਭਯੋ,

ਬੰਧਵਰ ਕੰਜਨ ਕੀ ਭਈ ਫੂਲ ਬਿੰਧ ਹੈ ।

ਸਰਦ ਸੁਧਾਕਰ{ } ਸੋਂ ਮਿਤ ਚਕੋਰਨ ਕੋ,

ਦਾਸ ਕੁਮੁਦਾਵਲਿ() ਕੀ ਸੋਭਾ ਹੋਤ ਸਿੰਧ ਹੈ ।

ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਸਤਜ ਧਰਮ ਕੋ ਜੁਧਿਸ਼੍ਰੁਤ ਸੋਂ,

ਦਾਨ ਕੋ ਦਧੀਚਿ ਕੀ ਸੀ ਬਿਰਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ।

*ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਆਸਤ ਰੀਵਾਂ ਹੈ ।

†ਮਰੀਚੀ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰਾ ਤੇਯ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ । ਬਿਲਾਸਪੁਰੀਏ ਚੰਦੇਲ
ਰਾਜਪੂਤ ਹਨ । ਝੰਵਜੀਰ । §ਗਣੇਸ਼ (ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤਾ) । { }ਚੰਦ੍ਰਮਾ ।

()ਕੁਮੁਦਨੀਆਂ, ਕੰਮੀਆਂ, ਅਰਬਾਤ-ਭੰਬੂਲ ।

ਗਯਾਨ ਕੋ ਵਸਿਸ਼੍ਟ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇਜ ਹੈ ਵਿਹਸਪਤਿ ਸੋ,
ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੋ ਬਯਾਸ ਦੇਵ ਬੇਦਨ ਕੋ ਬਿਧ* ਹੈ ॥ ੪੮੦ ॥
ਜੈਸੀ ਹੈ ਮਰਯਾਦਾ ਸ਼ਾਸਤੀਯ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੀ,
ਤੈਸੀ ਗੀਤ ਰਾਖੀ ਸਿਰਮੌਰ ਖੈਰ ਖਾਹੀ ਕੇ ।
ਮੁਲਕ ਅਬਾਦੀ ਕੋ ਮਹਾਨ ਮੰਤ੍ਰ ਮਾਲੁਮ ਹੈ,
ਜਾਲਮ ਹੈ ਸ਼ਤ੍ਰੁਨ ਕੋ ਪੱਛਕ ਸਿਪਾਹੀ ਕੇ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਪੰਡਿਤੇਸ਼ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ !
ਬੁੱਧਿ ਕੋ ਜਹਾਜ ਗੁਨ ਗਾਹਕ ਉਛਾਹੀ ਕੇ ।
ਪਾਵਨ ਪਰਮ ਗੰਗ ਅੰਗ ਸੋ ਪੁਜਾਵਨ ਹੈ,
ਪੁਗਟ ਅਦੰਭ ਆਜ ਬੰਭ ਪਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ॥ ੪੮੧ ॥
ਗਾਹਕ ਗੁਨੀ ਕੋ ਸੁੱਛ ਰੱਛਕ ਦੁਨੀ ਕੋ ਨੀਕੋ,
ਹੀ ਕੋ ਅਤਿ ਉੱਜਲ ਜਨੈਯਾ ਚਿਤ ਚਾਹੀ ਕੇ ।
ਯਥਾ ਯੋਗ ਆਦਰ ਕਰੈਯਾ ਸਭ ਹੀ ਕੋ ਸਦਾ,
ਫੀਕੋ ਕਰ ਡਾਰਤ ਤੁਰੰਤ ਲਵ ਰਾਹੀ ਕੇ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਆਪ ਸਤਯ ਹੀ ਕੋ ਬੋਲ ਕਹੈ,
ਪੁਨ ਕੋ ਅਮੋਲ ਕਹੈ ਆਸਰੇ ਉਛਾਹੀ ਕੇ ।
ਪੰਡਿਤੇਸ਼ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਆਜ ਹੈ ਸਵਯੰਭੁਤਾ,
ਪੁਗਟ ਅਦੰਭ ਦਿੜੁ ਬੰਭ ਪਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ॥ ੪੮੨ ॥
ਛਾਹ ਪਰੈ ਜਾ ਪੈ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੇਰੀ ਨੇਰੀ,
ਤਾ ਪੈ ਝੂਠ ਰੇਖਾ ਹੂੰ ਨਹੀਂ ਨਿਹਾਰਿਯਤ ਹੈ ।
ਝੂਠੇ ਨਗ ਧਾਰਿ ਕੋਊ ਆਵੈ ਜੋ ਸਭਾ ਕੇ ਬੀਚ,
ਤੈ ਤਬੈ ਉਤਾਰ ਸਾਚੇ ਅੰਗ ਡਾਰਿਯਤ ਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕੋਊਕ ਪੈ ਸਾਚੇ ਹੂੰ ਭਏ ਤੈ ਲਘੁ,
ਤਿਨੈਂ ਵਡੇ ਰਤਨ ਦੇ ਦੇ ਪੁਭਾ ਪਾਰਿਯਤ ਹੈ ।
ਭੂਖਨ ਹੂੰ ਝੂਠੇ ਨ ਪਹਿਰ ਸਕੈ ਕੋਊ ਜਹਾਂ,
ਸਾਂਚ ਹੀ ਕੋ ਸਾਂਚੇ ਮਾਹਿ ਸਾਂਚ ਢਾਰਿਯਤ ਹੈ ॥ ੪੮੩ ॥
ਆਪ ਰਘੁਵੰਸੀ ਅਵਤੰਸੀ ਕੇ ਪਰਮ ਪੁਾਨ,
ਵਹ ਯਮਨੇਸ ਅਕਬਰ ਕੈ ਪ੍ਰਸੰਸ ਹੋ ।
ਪ੍ਰਤਿਭਾ§ ਹੂੰ ਸਰਸੁਤਿ{} ਆਪ ਮੈਂ ਕਰਤ ਵਾਸ
ਵਾ ਮੈ ਸਰਸੁਤਿ ਜੂ ਕੋ ਵਰ ਰੂਪੀ ਹੰਸ ਹੋ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਜਲ੍ਹਾ ਜੂ ਤੁਹਾਰੀ ਇਛਾ ਸਤਯ ਹੋਤ,
ਵਾ ਕੋ ਸਤਯ ਹੋਤ ਰਹਯੋ ਵਾਕਯਨ ਕੋ ਵੰਸ ਹੋ ।
‘ਬੀਰ ਬਲ ਬੀਰ ਬਲ’ ਲੋਕ ਸਭ ਕਹੈਂ ਤੁਮੈਂ,
ਮੇਰੇ ਜਾਨੈਂ ਬੀਰਬਲ ਤੇਰੇ ਇਕ ਅੰਸ ਹੋ ॥ ੪੮੪ ॥

*ਬਹਮਾ, ਵਿਧਾਤਾ । †ਬਹਮਾ । ‡ਰਘੁਵੰਸੀ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ।
§ਨਵੇਂ ਫੁਰਨੇ ਫੁਰਨ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧਿ । {}ਵਿਦਯਾ ਦੀ ਦੇਵੀ, ਸਰਸਵਤੀ ।

ਦੋਹਾ । ਯਾ ਵਿਧਿ ਲਵ ਪੁਰ ਕੀ ਕਥਾ, ਵਰਨੀ ਹਿਯ ਕਰਿ ਮੋਦ ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਹਿਤ, ਵਿਰਚਯੋ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ॥ ੪੮੫ ॥

ਕਬਿਤੁ । ਤੇਜ ਰਹੈ ਰਵਿ ਸੈਂ ਜਹਾਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਕਾਸਮਾਨ,

ਸੇਜ ਰਹੈ ਸੁਖ ਕੀ ਸੁਫਲ ਫਰਿਬੋ ਕਰੈ ।

ਸਰਦ ਸਸੀ ਸੈਂ ਪੂਰ ਸੁਜਸ ਜਹੂਰ ਰਹੈ,

ਪੈ ਬੁਤ ਪੁਤਾਪ ਸੇ ਪੁਤਾਪ ਪਰਿਬੋ ਕਰੈ ।

ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਉਮਰ ਦਰਾਜ ਮਾਰਕੰਡ ਕੀ ਸੀ,

ਗਜਰਾਜ ਕੈਸੇ ਕਸ ਦਾਨ ਫਰਿਬੋ ਕਰੈ ।

ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ! ਮੰਤ੍ਰਿ ਯੁਤ,

ਧਵ* ਲੈ ਅਚਲ ਉਗ੍ਰ ਰਾਜ ਕਰਿਬੋ ਕਰੈ ॥ ੪੮੬ ॥

ਏਕ ਸੈ ਉਨਾਸੀ ਹੈਂ ਕਬਿਤ ਦੈ ਸਵੈਯਾ ਸੁਭ,

ਏਕ ਸੈ ਅਠਾਸੀ ਦੋਹਹਾਨ ਕੀ ਕਤਾਰ ਹੈ ।

ਬੱਤਿਸ ਹੈਂ ਸੋਰਠਾ ਸਰਸ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਭਲੇ,

ਅਮਿਤ ਧੁਨਿ ਏਕ ਜਾਕੇ ਅਮਿਤ ਉਚਾਰ ਹੈ ।

ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹਿਤ ਪ੍ਰਮਾਨਿਕਾ ਉਨੀਸ ਜਾਮੇ,

ਭੁਯੰਗ ਪੁਯਾਤ ਛੰਦ ਬਾਵਨ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ।

ਛਹੂੰ ਸੰਖਨਾਰੀ, ਤੀਨ ਪੱਧਰੀ, ਦੈ ਵਿਦੁਨ ਹੈ,

ਮੱਲਿਕ ਦੈ 'ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ' ਕੀ ਬਹਾਰ ਹੈ ॥ ੪੮੭ ॥

—:ਇਤਿ:—

*ਧ ਭਾਰਾ, ਜੋ ਅਚਲ ਹੈ । ਪੁਰਾਣਕ ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਧੁ ਇਕ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਸੀ । ਇਹ ਅਮਰ ਤੇ ਅਟਲ ਪਦਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤਪਸਯਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਮਿਲੀ ਹੈ ।

†ਇਸ ਕਬਿੱਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:—

੧. ਕਬਿਤ	੧੭੯
੨. ਸਵੈਯੋ	੨
੩. ਦੋਹਰੇ	੧੮੮
੪. ਸੋਰਠੇ	੩੨
੫. ਅਮਿਤ ਧੁਨਿ	੧
੬. ਪ੍ਰਮਾਨਿਕਾ	੧੯
੭. ਭੁਯੰਗ ਪੁਯਾਤ	੫੨
੮. ਸੰਖ ਨਾਰੀ	੬
੯. ਪੱਧਰੀ	੩
੧੦. ਵਿਦੁਨ ਮਾਲਾ	੨
੧੧. ਮਲਿਕਾ	੨
੧੨. ਛੰਦ ਗਿਣਤੀ ਦਾ	੧ (ਕਬਿੱਤ)

੪੮੭ ਕੁੱਲ ਜੋੜ

ਤੇ ਕੁਲ ੧੧ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਛੰਦ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ।

੬. ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾਜੰਗੀ

ਇਹ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜੀ ਢਾਡੀ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾ ਜੰਗੀ ਦਾ ਹਾਲ ਲੰਮੇ ਗਾਉਣਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਗਾਉਣ ਕੁਝ ਬੇ ਤੁਕੇ, ਪਰ ਚੰਗੇ ਠੁੱਕਦਾਰ ਹਨ ਤੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਨੋਖਾ ਜਿਹਾ ਹੈ ।

ਕਵੀ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੋਣਾ ਹੈ ਜੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਟ ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਲਾਟਾਂ ਵਾਲੀ (ਦੇਵੀ) ਨੂੰ ਸਿਮਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਗਣੇਸ਼ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਕਵੀ ਦੇ ਨਿਸਚੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਨਖੰਡੀ ਦੇਵੀ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਖੰਡਾ ਫੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦੇਂਦੀ ਹੈ । ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ, ਕੌਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੀਆਂ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰੀ । ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਸਾਂਭ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਫੇਰ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਵਿਰੋਧੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਬਣ ਕੇ ਤਾਂ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ਹਿਮਾਇਤੀ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖੋਟ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਬਿਲਾਵਲ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਣੇ ਕੌਰ ਪੁਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੜ੍ਹ ਜੰਮੂ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਮੋਢੀ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਹ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਢਾਡੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੋਗ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਬਦਲਾ ਲਿਆ । ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿਤ ਹੋਣ ਤੇ ਹੀ ਇਹ ਵਾਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਏਦੂੰ ਅਗਲੇ ਹਾਲ ਢਾਡੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਨੇ ਇਹ ਵਾਰ ਸੰਮਤ ੧੯੦੦ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਇਹ ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਕਵੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵੇ ਨੂੰ ਸੱਤਰ ਤੇ ਬਹੱਤਰ ਤਲਕੇ ਮੰਗਦਾ ਦਸਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਗਲ ਇਹ ਵੀ ਅਜੀਬ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਕੌਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਗੱਦੀ ਮੱਲ ਲਈ ਸੀ । ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਹੀ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੁਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਮੰਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਕ ਬਨਾਉਟੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਤੇ ਅਨਾਰਕਲੀ ਦੀਆਂ ਪਲਟਨਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਣਾ ਅਤੇ ਨਾਈਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਉਣੇ ਗੈਰ ਕੁਦਰਤੀ ਘਟਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਵਿਚ ਜੇਸ਼ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਾਥੀ ਸਨ । ਮੋਤੀ ਮੰਦਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਲੁਟਿਆ ਜਾਣਾ ਇਸ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਯੱਲ ਹੈ ।

(੧੯੨)

ਢਾਡੀ ਦੀ ਇਹ ਵਾਰ ਕੁਝ ਬੇਤੁਕੀ ਤੇ ਲੰਮੇ ਗਾਉਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੇਂਡੂ ਗੀਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਝਲਕ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਝਿਲਮਿਲਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਬਦਾਵਲੀ ਕਿਸੇ ਅਲੰਕਾਰ ਦੀ ਘੱਟ ਹੀ ਮੁਹਤਾਜ ਹੋਈ ਹੈ । ਘਟਨਾ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਾਦਗੀ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਰਸ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਰਸਿਕ ਹੀ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾ-ਜੰਗੀ

ਆਦਿ ਸ਼ਕਤੀ ਮਾਈ ਲਈਏ ਪਰਮੇਸਰ ਦਾ ਨਾਇ ।
 ਸ਼ਿਵਾਂ ਝਗੜਾ ਉਲਾਰਿਆ ਇਕੋਤੁ ਸੈ ਮੁੰਡੀ ਲਈ ਉਤਰਾਇ ।
 ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੁੰਡੀਆਂ ਹਾਰ ਪਿਰੋਨਾ, ਗਲ ਮਾਲਾ ਲਈ ਲਟਕਾ ।
 ਉੱਚੀ ਪਿੰਡੀ ਕਾਂਗੜਾ ਗੜ੍ਹ ਅੰਦਰ ਜੋਤ ਜਗਾ ।
 ਆਦਿ ਗਨੇਸ਼ ਮਨਾਈਏ, ਦੇਵੀ ਗਨਪਤਿ ਰਖਿਓ ਨਾਇ ।
 ਆਪੀ ਮਤਾਂ ਦੇਨੀਐ ਤਖਤ ਲਾਹੌਰੀ ਜਾਇ ।
 ਜਿਤਨੀ ਸਿਰਕਦੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਉਤਨੀ ਬੜੀ ਸੁਨਾਹ ।
 ਬਨਖੰਡੀ ਨੇ ਖੰਡਾ ਫੜਿਆ, ਮਾਰੂ ਡੇਰੂ ਵਾਇ ।
 ਭੁੱਖੀ ਕਿਲਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਤਖਤ ਲਾਹੌਰੀ ਗਹਯੋ ਦਮ ਪਾਇ ।
 ਘੋਦਮ ਪਇਆ ਅੰਦਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੁਖ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਮੰਤਿ ਵਾਇ ।
 ਗੱਦੀ ਬੈਠਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਭੀ ਬਾਜਵਾ ਡਹਕ ਪਏ ਬਰਾਬਰ ਜੋੜੇ ।
 ਡਾਢਿਆਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਵੱਲੋ ਕਲ ਮੋੜੇ ।
 ਸੱਤਰ ਤੇ ਬਹੱਤਰ ਤੱਲਕਾਂ ਮੰਗਦਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਦਾ ਨਵੇਂ ਤੋੜੇ ।
 ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਗਿਆ ਕੌਰ ਸ਼ਹਜ਼ਾਦਾ ਤੋੜੇ ।
 ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਸੀਂ ਪਾਲੇ ਕੌਰ ਜੀ, ਕਰਾਂਗੇ ਨੌਕਰੀ ਤੇਰੀ ।
 ਪਹਿਲਾ ਖੂਨ ਪਰਤੰਗੀ ਆਇਆ ਧਾੜ ਚੜ੍ਹਾ ਅਵਲ ਆਨ ਬਣਾਇਆ ।
 ਬਾਲ ਮਸਾਲਾਂ ਰਾਹ ਨਾਲ ਲਸ਼ਕਰ ਆਇਆ, ਡਹਿਕ ਪਏ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਫੇਰੀ ।
 ਧੋ ਲਈਆਂ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰਾਂ ਮਰਦਾਂ ਨਾਂ ਸਤ ਖੰਡੀ ਪਾਇਆ ।
 ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਪਰ ਕੜਕੀ ਰਾਜਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਤ ਉਹ ਬਤਾਇਆ ।
 ਆਪੀ ਦਸਤ ਓ ਬਤਾਉਂਦੇ ਖੂਨ ਵੜਿਆ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰਾ ।
 ਤਖਤੋਂ ਸੁੱਟਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ਮੱਲ ਬੈਠਾ ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ।
 ਬਾਪ ਬੋਂ ਬੇਟਾ ਵਧ ਗਿਆ, ਇਹ ਗਲ ਭਾਵੇ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾਰ ।
 ਓਹ ਮਨ ਦੀ ਘੁੰਡੀ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੈਸਾ ਪੂਰਾ ਸਾਧ ।
 ਓਹਦੇ ਧੌਲੇ ਨਾਲ ਕਾਲੇ ਓਹਦੀ ਸੁਨੀ ਗਈ ਅਰਦਾਸ ।
 ਲਖ ਗੱਲੀਂ ਪਗਾਂ ਚਾੜ੍ਹੀਆਂ ਇਹਦੀ ਮਜਲਸ ਕਰੋ ਤਿਆਰ ।
 ਕਲਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਿਛੇ ਲੈ ਜਾਇ ਜੋੜੀ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀ ਝਬ ।
 ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਓਧਮ ਸਿੰਘ ਤੀਸਰਾ ਕੌਰ ਅੰਜਾਨਾ ।
 ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੇਗਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਪੱਕਾ ਬਿਨ ਸੇਰਾ ਉਡਨਾ ।
 ਤਿੰਨੇ ਸੁਰਗ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਝਬ ਗਏ ਸਰਕਾਰ ।
 ਜਾਨ ਸਗਵਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਬਾਨੀਆਂ, ਬਿਨ ਤੰਗੀ ਨਹੀਂ ਰਾਜ ।
 ਰੋਨਾ ਕੱਚਾ ਮੁਤਸੱਵਰ ਨੂੰ ਦੀਆ, ਗੱਦੀ ਬਹਾਈ ਚੰਦ ਕੌਰ ।
 ਨਾਰ ਬੜੀ ਆਕਲ ਵਜ਼ੀਰ, ਗੜ੍ਹ ਜੰਮੂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਰਨ ਵਿਚਾਰ ।
 ਚੁੰਡੇ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਗ ਧਾਰੀ ਨੂੰ ਕਰੋ ਸਲਾਮ ।
 ਲਿਖਿਆ ਦਫਤਰ ਰਾਜੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਭੇਜੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ।

ਭਾਈ ਸਜੇ ਸਭ ਸਵਰਗ, ਇਹ ਜਾਵੇ ਵੇਲਾ ਖੜਾ ਲਹੌਰ ਸਮਾਲ ।
 ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ ਪਾ ਲਈ ਪਿੰਜਰੇ* ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਛੱਡ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ।
 ਪੰਜਵੀਂ ਗੱਦੀ ਬੈਠਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜਿਤ ਵਲ ਕਰੇ ਧਿਆਨਾਂ ।
 ਇਹ ਗਲ ਓਥੇ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਉਠਾਨਾਂ ।
 ਬੇਦੋਸੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਮਾਰ ਗਵਾਈ, ਕਰ ਕੇ ਜੋਰ ਧਿੰਗਾਨਾਂ ।
 ਇਹ ਕੀ ਕਰਨੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਬੈਠਾ ਜੋ ਕਿ ਪਰੇਡੇ ਕਰਨੈਂ ਤੇਰੀ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ।
 ਜੂਹ ਜੰਗਲ ਤੇ ਬੈਲ ਰੁਕਨ ਨਾ ਮਗ ਮੱਛੀ ਮੁਰਗਾਈ ।
 ਇਕ ਦਿਨ ਹੋਨੀ ਫਿਰਕਾ ਫੜਿਆ ਤੇਰੀ ਆਨ ਬਬਾਨ ਮਿਲਾਈ ।
 ਚੋਗਾ ਪਾਨੀ ਨਿਖੁਟ ਗਿਆ ਬੇਟਾ ਸ਼ਾਹ ਬਿਲੌਰ ਵਿਚ ਜਾਈ ।
 ਮਲਕ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਸੱਦ ਲਏ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਪਨਾਹੀ ।
 ਗੁਰੂ ਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਲਿਖ ਲਿਖ ਸੌਂਹ ਕਰਾਈ ।
 ਸਸਤ ਬੱਧੇ ਰਾਜਿਆਂ ਅੱਸੂ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਨੇੜੇ ਆਈ ।
 ਉੱਨੀ ਸੌ ਸੰਮਤ ਪੂਰਾ ਲੱਗਾ, ਬੰਦੂਕ ਗਿਨਕੇ ਬੰਦੀ ਲਾਈ ।
 ਵੇਰੀ ਕਿਸ ਦੇ ਚਚੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦਿੰਦੇ ਸਕੇ ਭਾਈ ।
 ਆਨ ਸਰੀਕੇ ਕੀਆ ਕੜਾਕਾ ਸ਼ਾਹ ਬਿਲੌਰ ਟਿਕਾਨਾ ।
 ਇਕ ਸੂ ਗਿਰੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੂਜੇ ਕੌਰ ਅੰਜਾਨਾ ।
 ਕਿਸੇ ਆਂਚ ਨਾ ਝੱਲੀ ਤੇਗ ਦੀ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ ਜੀਂਦੇ ਜੋਰ
 ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਤੀਰੀਂ ਝਾੜਿਆ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਫੜਿਆ ਨਿੱਕਾ ਕੌਰ ।
 ਲੱਖ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮਿਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇਰਾ ਮੁਕਿਆ ਜੋਰ ।
 ਪਲ ਪਲਕਾਰੇ ਭੇਸ ਉਤਾਰੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਪੈਲਾਂ ਪਾਵਨ ਮੋਰ ।
 ਸਿਰੀਆਂ ਕਟਕੇ ਲੈ ਨੰਗੀਆਂ, ਆਨ ਖਲੋਤੇ ਬਗੀਆਂ ਕੋਲ ।
 ਜੇਹੀ ਕੀਤੀ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ, ਤੇਹੀ ਕੀਤੀ ਹਸਨ ਹੁਸੈਨ ਸਿਆਲਕੋਟ ।
 ਕਰ ਕੇ ਘੁਰੀਆਂ ਵਗੀ ਧੂਰਾਂ ਤਖਤ ਲਾਹੌਰੇ ਜਾਨਾਂ ।
 ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸਭ ਮੁਢੋਂ ਸੁਕਾਹੀ, ਜੈਮਲ ਦਿੱਤਾ ਬਿਆਨਾ ।
 ਕਰਕੇ ਘੁਰੀਆਂ ਵਗੀ ਧੂਰਾਂ, ਆ ਵੜਦੇ ਤਖਤ ਲਾਹੌਰ ।
 ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਲੰਘਦੇ, ਤੀਆ ਲੰਘਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕੋਟ ।
 ਅਗੋਂ ਮਿਲਿਆ ਗੜ੍ਹ ਜੰਮੂ ਦਾ ਰਾਜਾ, ਓਨੂੰ ਗੱਲੀਂ ਲੈਂਦੇ ਆ ਜੋੜ ।
 ਕੇੜੀ ਕਾਰਣ ਆਏ ਰਾਜਾ, ਸਿਰ ਆਈ ਤੁਮਾਰੇ ਖੋਟ ।
 ਮੰਦਾ ਕੀਤਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਰਾਜੇ ਸੱਚ ਗੱਲ ਦਿੱਤੀ ਬੋਲ ।
 ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਬੋਲਿਆ, ਕਿਉਂ ਕਰ ਮਾਰੀ ਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ।
 ਪਕੜੋ ਮੂਸਾ, ਕਲਾ ਦਬਾਏ ਲਗਾ ਦੁਗਾੜਾ ਜਾਨੂੰ ਗਿਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇੜ ।
 ਗੜ੍ਹ ਜੰਮੂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਢਾਹਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਸੜਕੇ ਪਇਆ ਘਮਘੋਰ ।
 ਥਰਹਰ ਦੁਨੀਆ ਲਸ਼ਕਰ ਕੰਬਿਆ, ਕੰਬਿਆ ਤਖਤ ਲਾਹੌਰ ।
 ਗੜ੍ਹ ਜੰਮੂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਢਾਹਿਆ, ਸੰਮਨ ਕਰੋ ਟਿਕਾਨਾਂ ।
 ਤਖਤ ਰੰਗੀਲੇ ਪਰ ਬੈਠ ਕੇ, ਡੂਢਾ ਪਰਨ ਪਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਨਾਂ ।

*ਅਰਥਾਤ—ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਲਈ ।

(੧੯੫)

ਹਵੇਲੀਓਂ ਇਕ ਬਾਲਕ ਆਂਦਾ,* ਕਢਕੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਆਪ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਨਾਲ ।
ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਨੇ ਕੇਸਰ ਆਂਦਾ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲ ।
ਪਹਿਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਸੱਦਿਆ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਸੈਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਵਾਨ ।
ਪਲ ਪਲ ਘੜੀ ਓੜਕ ਦੀ ਰਾਜੇ, ਦਿਤਾ ਮਾਨ ਹੈਰਾਨ ਅਮਾਨ ।
ਅਕਸਰ ਦੇਹਾਂ ਧੋਖਾ ਰਹਿਆ, ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਅੰਦਰ ਪਈਆਂ ।
ਬਾਰੇ ਬੇਟੇ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਨਾ ਦੇ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਕਿਨ ਕਿਨ ਤੇਗਾਂ ਵਾਹੀਆਂ ।
ਬਾਨ ਬਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੁਪੁਤ੍ਰ ਜੰਮਿਆ ਅਲੀ ਅਕਬਰ ਜਿਨ ਬਾਪ ਦੀਆਂ
ਬੰਦਾਂ ਕਲਕੱਤਿਓਂ ਛੁਡਾਈਆਂ ।
ਰਾਜੇਧਿਆਨਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜੰਮਿਆ ਹੀਰਾਸਿੰਘ, ਧੰਨਰਾਜਿਆ ਤੇਰੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ।
ਐਸੇ ਪੁਤ੍ਰ ਜੰਮੀ ਕਰ ਰਾਜੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿਆਨਾਂ ।
ਬਾਪ ਦਾ ਬਦਲਾ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਲਇਆ, ਤਾਹੀਂ ਭੋਜਨ ਪਾਨਾ ।
ਹੱਥੋਂ ਹੱਥ ਬਦਲਾ ਮੋੜ ਕੇ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਰਸੇ ਗੁਰਦੁਾਰਾ ।
ਜੰਮੂ ਆਸਨ ਫੇਰ ਤਿਸੇ ਦਾ, ਹੋਇ ਕਾਲਕਾ ਸਚ ਦਰਬਾਰਾ ।
ਉੱਪਦਰ ਵੱਧੀ ਜਿੰਦੜੀ ਜੋ ਦੰਗਾ ਲਹੋਰ ਦਵਾਲੇ ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਨ ਮੈਜ ਛੋੜ ਤੁਰਦਾ ਰਾਹੇ ਕਿਲਾ ਹਟਾਵਾਂ ਨਾਲੇ ।
ਕੇਸਰੀ ਸਿੰਘ ਭੀ ਕਹਿੰਦਾ ਮਤ ਓਦਰੀਂ ਭਲੀ ਚੰਗਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਕਰਮ ਤੁਮਾਰਾ ।
ਕਦਮ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ ਆਦਮੀ ਆਇਆ ਇਕੇ ਖਾਲਸਾ ਲਥਾ ਉਦਾਲੇ ।
ਕਰ ਹੱਥ ਹਵੇਲੀ ਅਰਜ਼ਾਂ ਕਰਦਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸੁਨੋ ਬਚਨ ਹਮਾਰਾ ।
ਤਲਬਾਂ ਲਓ ਤੇ ਬਦਲੇ ਮੋੜੋ, ਚੱਲੇ ਆਏ ਕਾਗਦ ਫਰੰਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ।
ਭਰ ਭਰ ਛਾਲੇ ਮਾਇਆ ਦੇਂਦੇ, ਸਭੇ ਖਾਲਸਾ ਆਇਆਂ ।
ਅਛਾ ਮਾਰੇ ਤੁਰਬਾਂ ਤੋਪਾਂ, ਸੰਮਨ ਬਸੇਰਾ ਪਾਇਆਂ ।
ਸੰਮਨ ਖੜਾ ਪਾਲਕੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਤੁਰੀਆਂ ਢਾਹੀਆਂ ।
ਮੋਤੀ ਮੰਦਰ ਤੋਸ਼ੇ ਖਾਨਾ ਲੁੱਟ ਲਇਓ ਦਲੇਰੀ ਦੇਂਦਾ ਸਭ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ।
ਮਾਝੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸੁਣੀਂਦੇ, ਰਾਜਾ ਜੀ ਤੋਪਾਂ ਵਿਜੈ ਕਰਾਈਆਂ ।
ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਅਨਾਰ ਕਲੀਓਂ ਚੜ੍ਹਾਈ, ਧਮਕਾਂ ਸਾਹ ਵਾਲੋਂ ਜਿਉਂ ਆਈਆਂ ।
ਜਾਂ ਧਮਕੀ ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਧਮਕੀ, ਤਾਂ ਹੱਥ ਪਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਈਆਂ ।
ਇਕਨਾਂ ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ ਕੀਤੀ, ਇਕਨਾਂ ਲੱਜਾਂ ਲਾਸਾਂ ਆਨ ਭੁਲਾਈਆਂ ।
ਕੁਥਾਇੰ ਅੰਦਰ ਘੇਰ ਲਏ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਜਿਕੂੰ ਸ਼ਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਦਾਈਆਂ ।
ਹਠੀਆਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ ਕਾਹਨੂੰ, ਕਿਥੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਮੁੰਦ੍ਰੇ ਛਾਲਾਂ ਉੱਛਲ ਆਈਆਂ ।
ਜੇ ਸ਼ੈ ਬੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਨ ਤਰਸੇਂਦੀ, ਏਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਥਾਨਾ ।
ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨਹੀਂ ਮਾਰੋ ਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਭੇਜੋ ਤਾਨਾ ।
ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਤੀਰੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਪਿਛੋਂ ਢਾਹੇ ।
ਲੋਥਾਂ ਲਓ ਸੰਮੁਾਲ ਕੇ, ਮੁਰਦੇ ਸਭ ਮੰਗਵਾਏ ।
ਜੰਮੂ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਲਹੋਰੀ, ਕੌਨ ਗਿਨ ਦਸੇ ਸੁਰਗ ਲਾਹੋਰੇ ਜਾਨਾਂ ।
ਸੁਣਿਆ ਓੜਕਸੁਣਿਆ ਜਾਣਾ ਉਡਦਾ ਹੀ ਹੋਰਾਂ ਵਿਚ ਰਲਿਆ ਆਖ ਖਾਕ ਬੇਗਾਨਾ ।

*ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ।

੧੦. ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਲਾਹੌਰ

ਕ੍ਰਿਤ

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇ ਵਾਲਾ

ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦਾ ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਬੰਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ, ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਉਸ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸਟਾਰਟ ਨਾਮਕ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਨਿਮਨ ਲਿਖਿਤ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ:—

ਕਿਹਾ ਬੈਨ ਸਟਾਰਟ ਦੀਜੋ ਬਤਾ। ਸਿੰਘੋਂ ਕੀ ਹਮਾਰੀ ਸ਼ਿਕਸਤੋ ਫਤਾ ॥ ੪੩੮ ॥

ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸਟਾਰਟ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੀ ਤੇ ਆਦਮ ਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ* ਨਾਮੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਮਲਦਾਰੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੀਸਰੇ ਸਿੱਖ-ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਨ ੧੮੩੬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਨ ੧੮੪੫ ਤਕ ਦੀ ਖਾਨਾ-ਜੰਗੀ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ, ਜੋ ਸੰਨ ੧੮੪੫-੪੬ ਵਿਚ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੋਈ ਸੀ, ਬੜੇ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਖਤਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਵਾਨ ਅਜੁਧਯਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦਾ ਜੰਗਿ ਮੁਦਕੀ, ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਰ ਵ ਸਭਰਾਉਂ, The Sikhs and the Sikh wars ਆਦਿ, ਪਰ ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਕ੍ਰਿਤ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਦੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਨੂਪਮ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਘਟਨਾ-ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਖਾਸ ਖੂਬੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਖੂਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਵੀ ਖੁਦ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖ-ਸੁਣਕੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਣ।

ਸ਼ਹੀਦ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ, ਜੋ ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਸ ਲੇਖਕ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਯਥਾਕ੍ਰਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:—

(ੳ) ਮੁਦਕੀ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ—

ਭਾਈ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ।

(ਦੇਖੋ, ਛੰਦ ਅੰਕ ੨੬੨)

*ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਵੇਗਾ।

(ਅ) ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ—

ਸਰਦਾਰ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਲਾ । (ਛੰਦ ਅੰਕ ੨੯੧-੨੯੨)
ਭਾਈ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ (ਅਕਾਲੀ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ)
(ਛੰਦ ਅੰਕ ੨੯੩-੯੪-੯੫)

ਸਰਦਾਰ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ

ਸਰਦਾਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਡਾਰੀ, ਰਈਸ ਬੁਤਾਲੀਆ (ਛੰਦ ਅੰਕ ੨੯੬)

(ੲ) ਬਦੋਵਾਲ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ—

ਸਰਦਾਰ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਤੁੰਗ (ਛੰਦ ਅੰਕ ੩੧੯-੨੦-੨੧)
ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਡੂਏ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜੰਗ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ
ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਰਿਹਾ । (ਛੰਦ ਅੰਕ ੩੧੨-੧੪)

(ਸ) ਹਰੀ ਕੇ ਪੱਤਣ ਸਭਰਾਉਂ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ—

ਮਾਖੇ ਖਾਨ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਾਲਾ (ਛੰਦ ਅੰਕ ੩੭੪)

ਜਨਰਲ ਸਰਦਾਰ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ (੩੭੭)

ਸਰਦਾਰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਮੋਕਲ

ਸਰਦਾਰ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ

ਸਰਦਾਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ

(ਸਰਦਾਰ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ)
(੩੭੮)

ਸਰਦਾਰ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ (੩੭੯)

ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ (੩੮੦-੮੧)

ਸਰਦਾਰ ਸਯਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ

ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸਟਾਰਟ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ
ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਰਤਾ ਵੱਧ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ
ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਇਸ ਜੰਗ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਦੱਸ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀ ਪੀ ਕੋਸਿਆ ਹੈ । ਏਥੋਂ
ਤਕ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਫਰੇਬਣ ਔਰਤ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਜੰਗ ਦੇ ਬਹਾਨੇ
ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ
ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

ਜਿਤੇ ਥੇ ਮੁਸਾਹਿਬ ਸਭ ਲੀਏ ਬੁਲਾ ।
ਜਲਦ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ ਯਹ ਕੀਨੀ ਸਲਾਹ ॥ ੧੯੧ ॥
ਯਹ ਬੁਰਛੇ ਨਹੀਂ ਛੋਡਦੇ ਪਾਨ ਨੂੰ ।
ਕਰੁ ਕਬਜਾ ਅਭੀ ਇਨ ਕੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ॥ ੧੯੨ ॥
ਯਹ ਪਾਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈਂ ਸਜਾ ਜਬ ਤਲਕ ।
ਦੋਊ ਆਖ ਮਿਲ ਕਰ ਨ ਲਗਤੀ ਪਲਕ ॥ ੧੯੩ ॥
ਬਿਰਾਦਰ ਕੇ ਮਰਨੇ ਕਾ ਦਿਲ ਦਾਗ ਹੈ ।
ਹਮਾਰੇ ਜਿਗਰ ਮੇ ਲਗ ਰਹੀ ਆਗ ਹੈ ॥ ੧੯੪ ॥

(੧੯੮)

ਲਿਖੇ ਕੰਪਨੀ ਕੀ ਤਰਫ਼ ਯਹ ਸਲਾਹ ।
ਲੀਜੈ ਤਖਤ ਲਹੌਰ ਕੀਜੈ ਪਨਾਹ ॥ ੧੯੫ ॥
ਇਧਰ ਖਾਲਸਾ ਕੋ ਕਹਾ ਤਬ ਬੁਲਾ ।
ਉਠੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾਂ ਕੀ ਕੀਜੋ ਫਤਾ ॥ ੨੦੨ ॥
ਨ ਜਾਨਾ ਹੈ ਫਰਫੇਜ ਰਾਨੀ ਕੀਆ ।
ਤਬੈ ਖਾਲਸਾ ਜੰਗ ਸਾਜਾ ਲੀਆ ॥ ੨੦੫ ॥

ਪਰ ਕਵੀ ਦਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਗਲਤ ਹੈ । ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਅਸਲੀ ਕਾਰਣ ਕੀ ਸਨ, ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਖੁਦ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਕੇ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ । ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਅੱਖ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੁਦਿਹਾਣਾ ਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਫੌਜੀ ਔਡੇ ਮਜਬੂਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਤੇ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਡੋਗਰਾ ਗਰਦੀ ਦਾ ਦੌਰ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਚਾਲਾਕੀ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਮਿਸਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੰਢ ਲਿਆ । ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਾ ਜਾਲ ਫੈਲਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬੜਾ ਇੰਤਸ਼ਾਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਕੌਰ ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ (ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਭਰਾ) ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ । ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਚਾਲ ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਿਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਤਲ ਮੀਆਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਸਨ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਨਰਲ ਸਰਦਾਰ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਪੰਚਾਇਤ ਅਫਸਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਨਚਦੇ ਸਨ, ਆਪਾ ਧਾਪੀ ਫੈਲ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੇ ਉਹ ਕਾਤਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਘਰ ਦੀ ਫੁੱਟ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤੰਗ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਇਹ ਮੰਗਾਂ ਸਨ:—

- (੧) ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ, (ਜੋ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ) ਉਸ ਦੇ ਲਾਵਾਰਿਸ ਮਰ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ।
- (੨) ਪਿੰਡ ਮੌੜਾਂ (ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ) ਸਣੇ ਉਸ ਜਾਇਦਾਦ ਦ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਮਲਦਾਰੀ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆਕੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।
- (੩) ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ—ਨਾਰਾਇਣ ਗੜ੍ਹ (ਅੰਬਾਲਾ), ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ (ਫਰੀਦ ਕੋਟ), ਬੱਸੀਆਂ, ਵੱਧਣੀ, ਆਨੰਦਪੁਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਫੌਜੀ ਇਮਦਾਦ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋਵੇ ਤੇ ਹਕੂਮਤ—ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਿਸੇ ਵਿੰਗੇ ਟੇਢੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਆਵਾਜਾਈ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਨਾ ਅਟਕਾਵੇ ।
- (੪) ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਛਾਉਣੀ ਹਟਾਈ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਥੇ ਫੌਜ ਜਮਾ ਕਰਨੀ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ।

(੫) ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਬਿਲਾ ਵਜਾ ਕਿਉਂ ਜਮਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਕਿਉਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਦਸਿਆ ਜਾਵੇ* ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਵਾਜਬ ਉੱਤਰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ, ਸਗੋਂ ਫੌਜੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਲਈ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਗਈ । ਜਦ ਫੌਜ ਮੁਦਕੀ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ, ਜੋ ਕਿ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ, ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਨੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਨੂੰ ਤੋੜਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜੰਗ ਛਿੜ ਗਿਆ ।

ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਜੰਗ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਮਿਸਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ । ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਰਦਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਰੀਦੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਜਨਰਲ ਸਰਦਾਰ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆ, ਜੋ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਫੌਜੀ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਾਂਦਰ-ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਸੋ ਜਦ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਿਸਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧੋਖਾਦੇਹੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਣੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਲਾਭ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਜੋ ਪੰਚਾਇਤ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਤਾਰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਨਕਦੀ ਅਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਮੂ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਆਜ਼ਾਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਾਕਿਆਤ ਦੀ ਰੈਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਇਸ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਸੀ । ਚਾਪਲੂਸੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਚੰਗੀ ਝਲਕ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਥਾਵੀਂ ਕਵੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਰੱਜ ਰੱਜ ਕੇ ਸਲਾਹਿਆ ਹੈ ।

ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਚਨਾ ਵੀ ਰਚੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਖੋਜ ਕੀਤਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਸਰਦਾਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਕਵੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਵਾਰ ਸੁਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦਰਜ਼ੀ, ਅਮਰ ਗੜ੍ਹ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਹਥ-ਲਿਖਿਤ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਮਨ ਲਿਖਿਤ ਦੋ ਕਬਿੱਤ ਮਿਲੇ ਹਨ:—

*ਆਧਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ, The Lahore Intelligence Major G. Broad foot to Govt. of India, November, 1845.

ਦਾਨ ਕਰ ਦਈ ਏਕ ਹਥਨੀ ਭਯੰਕਰ ਸੀ,

ਭੂਸਰੀ ਸੀ ਪੂਸਰੀ ਉਡਾਏ ਛਾਰ ਸੀਸ ਪਰ ।

ਲੇਕਰ ਨਿਹੰਗਨ ਬਨਾਈ ਹੈ ਨਿਹੰਗਨੀ ਸੀ,

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੈਲ ਕਰੈਂ ਚਢਕੈ ਅਨੰਦ ਭਰ ।

ਹੋਦਾ ਕੋ ਨਾ ਸੋਦਾ, ਗੋਲ ਗਾਦੀ ਕਰੈਂ ਲੀਰਨ ਕੀ,

ਮੁੰਜ ਹੂ ਕੋ ਤੰਗ ਕਸੇ ਜੇਵਰੋ ਕਮੰਦ ਕਰ ।

ਨਿਸ ਹੂ ਕੋ ਛੋਰੈਂ ਪੇਟ ਭਰ ਲੇਤਿ ਭੋਰੈਂ ਤਕ,

ਹਰੇ ਹਰੇਂ ਆਵਤਿ ਹੈ ਆਪਨੇ ਮਕਾਨ ਪਰ ॥ ੧ ॥

ਕਿਧੋਂ ਵਿੰਧੰਯਾਚਲ ਪੁਕਾਰਨ ਕੀ ਜੋਰੀ ਦਿਪੈ,

ਕਿਧੋਂ ਗਿਰਿ ਕਾਜਰ ਪੈ ਨੀਲ ਨਲ ਕਾਰੇ ਹੈਂ ।

ਕਿਧੋਂ ਤਾਤ ਵੈਰ ਹਿਤ ਸ਼ਨੀ ਦੈ ਸਰੂਪ ਧਾਰਿ,

ਰਾਹੁ ਪੈ ਚਢੇ ਹੈਂ, ਰਿਸਿ ਅੰਕੁਸ ਪ੍ਰਹਾਰੇ ਹੈਂ ।

ਕਿਧੋਂ ਯਮਰਾਜ ਦੈ ਸਰੂਪ ਧਰੇ ਸ਼ਾਮ ਰੰਗ,

ਮਹਿਖ ਆਰੂਢ ਮੂਢ ਪ੍ਰਗਟ ਵਿਚਾਰੇ ਹੈਂ ।

ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਕਹੈ ਨੀਕੇ ਕੈ ਨਿਹਾਰਯੋ ਹਥਨੀ ਪੈ,

ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘ ਖੁਸ਼ਹਾਲ* ਜੋ ਸਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੨ ॥

ਇਹ ਹਾਸ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਕਬਿੱਤ ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਭਰਾ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਸੁਣਾਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸਰਕਾਰ ਲਾਹੌਰ ਪਾਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਬੋਲੀ 'ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਗੁਲਬਦਨ ਦੇ ਕਿੱਸੇ' ਦੀ ਤਰਾਂ ਉਰਦੂ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਰਲਵੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਉਰਦੂ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਕੁਲ ਛੰਦ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੇ ਇਕ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ੪੪੦, ਇਕ ਵਿਚ ੪੪੨ ਅਤੇ ਇਕ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸੌ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹਨ। ਬਹਿਰ ਇਸ ਜੰਗਨਾਮੇ ਦਾ ਮਸਨਵੀ ਹੈ ਤੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸੇ ਬਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕੋ ਰਹਾਉ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਸਦੀਆਂ ਅਖੀਰਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਬੰਗੋ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਹਥ ਲਿਖਿਤ ਕਾਪੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਰਾਜ ਭਵਨ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਪਟਿਆਲਾ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਸੰਤ ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਬਾਗੜੀਆਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸਰਦਾਰ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਖੁਰਦ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਗਿਆਨੀ ਓਰੀਅੰਟਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਪਾਸ ਸੁਰਖਯਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਕਾਪੀਆਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵਿਚ

*ਦੋ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ।

ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਰਾਜਿੰਦਾ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਅਧੂਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਦਾਰ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਾਪੀ ਦੀ ਨਕਲ ਮਿਲਾਕੇ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਮੈਂ ਸੰਨ ੧੯੪੦ ਦੇ ਮਈ ਤੇ ਅਗਸਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਅਧੂਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਮੈਗਜ਼ੀਨ (ਲਾਹੌਰ) ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸੰਤ ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ (ਜੰਗ-ਨਾਮਾ) ਦੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ, ਜੋ ਵਿਚੋਂ ਪਤਰੇ ਗਵਾਚੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਪੂਰਣ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਸਮਾ ਪੋਹ ਵਦੀ ੩ ਸੰਮਤ ੧੯੧੦ ਬਿ: ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅਧੂਰੀ ਕਾਪੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ ਤੇ ਰਾਜ ਭਵਨ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਕੇ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਲਾਹੌਰ

ਮੰਗਲਾ ਚਰਨ

ਸਿਫਤ ਕਰੂੰ ਸੱਚਾ ਜੋ ਕਰਤਾਰ ਹੈ ।
 ਜਿਸੈ ਲੇਖ ਲਿਖਨੇ ਕੇ ਅਖਤਿਆਰ ਹੈ ॥ ੧ ॥
 ਵੁਹ ਮਿਹਰਬਾਂ ਕਰੈ ਜਗਤ ਕੀ ਪਰਵਰੀ ।
 ਨਹੀਂ ਸਾਬ ਉਸ ਕੇ ਕੋਈ ਸਰਵਰੀ* ॥ ੨ ॥
 ਪਲਕ ਮੈਂ ਵੁਹ ਖਲਕਤ ਬਨਾ ਕਰ ਰਹੈ ।
 ਪਲਕ ਮੈ ਖਿਜ਼ਾਂ† ਕਰ ਇਕੋਲਾ ਰਹੈ ॥ ੩ ॥
 ਕਬੀ ਦੇਵਤਾ ਦੈਤ ਹੋ ਕਰ ਲਰੈ ।
 ਕਬੀ ਹੋ ਸਹਨਸ਼ਾਹ ਪਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਰੈ ॥ ੪ ॥
 ਕਈ ਬਿਸ਼ਨੁ ਐ ਕਿਸ਼ਨ ਰਘੁਨਾਥ ਹੈਂ ।
 ਮੁਹੰਮਦ ਪਿਕੰਬਰ ਕਈ ਸਾਬ ਹੈਂ ॥ ੫ ॥
 ਕਈ ਮਾਨਧਾਤਾ‡ ਸੇ ਰਾਜਾ ਕਿਯੇ ।
 ਬਨਾ ਕਰ ਮਿਲਾ ਬੀਚ ਮਾਟੀ ਦਿਯੇ ॥ ੬ ॥
 ਕਰੋਂ ਕਿਆ ਮੈਂ ਸਿਫਤ ਉਸ ਕੀ ਯਕ ਜ਼ਬਾਂ
 ਵੁਹੀ ਥਕਾ ਸਹਸ{ } ਦੇ ਯਮ ਜ਼ਬਾਂ ॥ ੭ ॥
 ਕੀਏ ਔਰ ਸਤਜੁਗ ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਕਿਤੇ ।
 ਉਦੇ ਅਸਤ ਲੈ ਮੁਲਕ ਕੀਨੇ ਫੁਤੇ ॥ ੮ ॥
 ਕਈ ਬੀਚ ਤੇਤਾ ਬਲੀ ਹੋ ਗਏ ।
 ਵੁਹ ਭੀ ਰਾਜ ਕਰ ਕੇ ਖਿਜ਼ਾਂ ਹੋ ਗਏ ॥ ੯ ॥
 ਦਵਾਪਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਹੁਏ ਜੋ ਬਲੀ ।
 ਵਹੀ ਭੋਗ ਮੁਏ ਨ ਮੁੱਦਤ ਟਲੀ ॥ ੧੦ ॥
 ਯਹ ਕਲਜੁਗ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਾਂ ਭਏ ।
 ਸਿਕੰਦਰ() ਐ ਨੌਸ਼ੇਰਵਾਂ[] ਸੇ ਗਏ ॥ ੧੧ ॥
 ਚਲੇ ਛੋਡ ਸਬ ਰਾਜ ਕੇ ਰੰਗ ਹੈਂ ।
 ਅਦਾਲਤ ਸਖਾਵਤ ਚਲੀ ਸੰਗ ਹੈਂ ॥ ੧੨ ॥

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਚੁਗੱਤਨਃ ਕਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਲਾਂ,
 ਜਗੇ ਬੀਚ ਨੰਦਨਃ ਕੇ ਗੋਰੇ ਜਵਾਂ ॥ ੧੩ ॥

*ਸਰਦਾਰੀ । †‘ਪਲਕ ਵੁਹ ਖਲਕ ਖ਼ਾਲਕ ਕਰ ਰਹੈ।’ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।
 ‡ਨਾਸ਼ । §ਮਾਨਧਾਤਾ—ਇਕ ਸੂਰਜਵੰਸੀ ਰਾਜਾ । { }ਹਜ਼ਾਰ । ()ਸਿਕੰਦਰ
 ਆਜ਼ਿਮ-ਯੂਨਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ । []ਨੌਸ਼ੇਰਵਾਂ, ਈਰਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਨਸਾਫੀ
 ਬਾਦਸ਼ਾਹ । ਃਮੁਗਲਾਂ ਨੇ । ਃਲੰਡਨ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ।

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕੀਆ ਯਕ ਤਰਫ ।
 ਹੁਏ ਕੰਪਨੀ* ਕੇ ਜਵਾਂ ਯਕ ਤਰਫ ॥ ੧੪ ॥
 ਦੋਊ ਮੁਲਕ ਮਾਲਿਕ ਬਹਾਦੁਰ ਜਵਾਂ ।
 ਦੋਊ ਸ਼ਹਨਸ਼ਾਹ ਅਦਾਲਤ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੧੫ ॥
 ਦੋਊ ਇਲਮ ਆਲਮ, ਅਕਲ ਕੀ ਪਨਾਹ ।
 ਦੋਊ ਪੂਛ ਲੁਕਮਾਨ† ਕਰਤਾ ਸਲਾਹ ॥ ੧੬ ॥
 ਬਦਨ ਨੂਰ ਚਮਕੇ ਮਿਸਲਿ ਆਫਤਾਬ ।
 ਜੇ ਹੋਰਤ ਹੈ‡ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸੁ ਜਲਤਾ ਸ਼ਿਤਾਬ ॥ ੧੭ ॥
 ਇਨਾਇਤ ਮੁਲਕ ਹੁ ਕੀ ਮਾਲਿਕ ਦਈ ।
 ਜਿਤੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹੀ ਦੁਹੁ ਕੀ ਭਈ ॥ ੧੮ ॥
 ਹੁਕਮ ਖਾਸ ਮਾਲਿਕ ਨੇ ਅਪਨਾ ਦੀਆ ।
 ਯਹ ਖਲਕ ਕੇ ਪਾਲਨੇ ਕੇ ਮਾਲਿਕ ਕੀਆ ॥ ੧੯ ॥
 ਸਿੰਘਨ ਪੁਸ਼ਤ ਪਰ ਹੈ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸਹੀ ।
 ਉਨੈ ਪੁਸ਼ਤਿ ਮੱਦਤ ਹੈ ਈਸਾ ਮਸੀਹ ॥ ੨੦ ॥

ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ

ਅਤੇ

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਨਾ ਅਹਿਦਨਾਮਾ

ਚਲਾ ਚਲ ਵਹੁੜ ਪਹੁੰਚੇ ਸਤਲੁਜ ਤਲਕ ।
 ਦਿਖੀ ਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਹੁ ਕੀ ਝਲਕ{} ॥ ੨੧ ॥
 ਆਗੇ ਤੌਰ ਸਿੰਘਨ ਵਡਾ ਚੁਸਤ ਹੈ ।
 ਮਿਲਾ ਮਿਲ ਕੀਆ ਜੰਗ ਕੇ ਸੁਸਤ ਹੈ ॥ ੨੨ ॥
 ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਬਹਾਦੁਰ ਹੁਆ ।
 ਅਗਾਰੀ ਕਦਮ ਧਰਕੇ ਜੰਗ ਮੈਂ ਮੁਆ ॥ ੨੩ ॥
 ਲਬੇ ਆਬਿ ਦਰੀਆਵ ਹੱਦੀ ਪਰੀ ।
 ਸਭੀ ਬਾਤ ਜੰਗ ਕੀ ਰੱਦੀ ਕਰੀ ॥ ੨੪ ॥
 ਜਗਾ ਬੀਚ ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਮੈਂ ।
 ਜਿਸੈ ਦੇਖ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਨਾ ਤਾਬ ਮੈਂ ॥ ੨੫ ॥
 ਮਹਾਰਾਜ ਜੰਗੀ ਬਹਾਦੁਰ ਹੁਆ ।
 ਉਸੈ ਸਾਬ ਲੜਨੇ ਕੇ ਨ ਥਾ ਦੁਆ ॥ ੨੬ ॥
 ਮਹਾਰਾਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਥਾ ਬਨਾਮ ।
 ਰਖੈ ਖੰਫ ਖਾਲਿਕ[] ਕਾ ਦਿਲ ਮੈਂ ਤਮਾਮ ॥ ੨੭ ॥

*ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ । †ਲੁਕਮਾਨ—ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਕਲਮੰਦ ਹਕੀਮ ।
 ‡‘ਹੋਤਾ ਹੈ’ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ । §ਅੰਗਰੇਜ਼ । {}‘ਖਲਕ’ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।
 []‘ਖਾਲਸਾ’ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਅੱਵਲ ਉਨ ਨੈ ਲਾਹੌਰ ਲੀਨਾ ਲਪਟ ।
 ਲੀਆ ਕਾਂਗੜਾ ਕੋਟ ਉਸ ਪਰ ਝਪਟ* ॥ ੨੮ ॥
 ਲੈ ਮਲਕੇਰਾ† ਐ ਕਸ਼ਮੀਰ ਉਨ ਲੀਆ ।
 ਜਲਦ ਬੀਚ ਮੁਲਤਾਨ ਬਾਨਾ ਕੀਆ ॥ ੨੯ ॥
 ਲੀਆ ਪਲ ਮੈਂ ਪਿਸ਼ੌਰ ਗਿਲਜਾ ਜਿਤੇ ।
 ਕਿਤੇ ਪਰਬਤੀ ਕੂਟ ਕੀਨੇ ਫਤੇ ॥ ੩੦ ॥
 ਜਿਤੇ ਥੇ ਹੁਕਮ ਹਰ ਜਬਾਂ ਯਕ ਕਰੇ ।
 ਨਹੀਂ ਐਰ ਕੇ ਛਤੁ ਚਾਮਰ‡ ਢਰੇ ॥ ੩੧ ॥
 ਕੀਏ ਜੇਰ ਜਿਤਨੇ ਮੁਲਕ ਸਾਹਿਬਾਂ ।
 ਗੁਰੂ ਕੇ ਕਦਮ ਬੀਚ ਹਰ ਵਕਤ ਜਾਂ ॥ ੩੨ ॥
 ਹੁਕਮ 'ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਕਾ ਜੈਸੇ ਚਲੇ ।
 ਚਲੇ ਉਸ ਕੇ ਉਪਰ, ਨ ਦਮ ਭਰ ਟਲੇ ॥ ੩੩ ॥
 ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਨਾਮ ਸਾਹਿਬ ਕਲਾਂ ।
 ਕੀਆ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੋ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੩੪ ॥
 ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਕੋ ਇਲਮ ਆਲਮ ਪਛਾਨ ।
 ਕੀਆ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕਾ ਦਫਤਰ [] ਦੀਵਾਨ ॥ ੩੫ ॥
 ਕਿਯੇ§ ਐਰ ਸਰਦਾਰ ਜੰਗੀ ਜਵਾਂ ।
 ਕਿਤੇ ਅਫਸਰੀ ਦਫਤਰੀ ਹੈਂ ਦਿਵਾਂ ॥ ੩੬ ॥
 ਹਜ਼ਾਰੈ ਦਿਦਾਰੈ ਕਲਮਦਾਨ ਕੀ,
 ਨ ਗਿਨਤੀ ਹੈ ਅਸਪ ਖਾਸਾਨ { } ਕੀ ॥ ੩੭ ॥
 ਲਗੀ ਲੈਨ ਤੋਪੈਂ ਕਈ ਕੋਸ ਮੈਂ ।
 ਨਹੀਂ ਉਨ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਪਰੇ ਹੋਸ ਮੈਂ ॥ ੩੮ ॥
 ਗੁਬਾਰੇ ਜੰਬੂਰੋਂ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਨਹੀਂ ।
 ਐਸੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨ ਦੇਖੀ ਕਹੀਂ ॥ ੩੯ ॥
 ਹੁਈ ਦਿਨ ਬਦਿਨ ਜੀਤ ਸਰਕਾਰ ਕੀ,
 ਜੂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕਰੈਂ ਸਿਫਤ ਦਰਬਾਰ ਕੀ ॥ ੪੦ ॥
 'ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੀ ਗਨੀਮੁਲ ਗੁਦਾਜ਼ ।' ()
 ਸਭੀ ਕਾਮ ਮੈਂ ਵੁਹ ਰਹਾ ਚਾਰ ਬਾਜ਼ ॥ ੪੧ ॥
 ਕੜਾ ਐ ਕੰਠਾ ਇਨਾਇਤ ਕੀਏ ।
 ਹੀਰੇ ਐ ਜਵਾਹਰ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਦੀਏ ॥ ੪੨ ॥

* ਦੂਜਾ ਪਾਠ ਹੈ—'ਉਸਨੇ ਝਪਟ' । † ਮਨਕੇਰਾ । ‡ ਚੌਰ ।

[] ਸ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਏਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਛੰਦ—“ਰੱਖਾ ਉਨ ਜ਼ਬਾਨੋਕ ਸ਼ਾਹੀ
 ਹਿਸਾਬ । ਫਲਾਤੁੰ ਸਾ ਯਕ ਫੇਰ ਫੁਰਸਦ ਜਵਾਬ ॥” ੩੬ ॥ § 'ਕਿਤ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

{ } (ਮਹਾਰਾਜੇ ਲਈ) ਖਾਸ ਸਵਾਰੀ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ । () ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਪਾਲਨਾ
 ਕਰਨੀ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ।

ਦੀਏ ਅਸਪ ਤਾਜ਼ੀ ਕਸੇ ਜੀ ਨੇ ਜਰ ।
 ਦੀਏ ਫੀਲ* ਅੰਬਾਰੀ ਐ ਸੈ ਮੁਹਰ ॥ ੪੩ ॥
 ਇਨਾਇਤ ਕਰੋਰੈਂ ਖਜ਼ਾਨੇ ਕੀਏ ।
 ਕਿਤੇ ਗਾਉਂ ਸਿਰ ਕੀ ਖਰਾਇਤ ਦੀਏ ॥ ੪੪ ॥
 ਜ਼ਮੀਨ ਐ ਕੂਏ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਨਹੀਂ ।
 ਨਹੀਂ ਦਾਨ ਅਭਿਲਾਖਾ ਗਊਅਨ ਰਹੀ ॥ ੪੫ ॥
 ਸਦਾ ਉਸ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਯਹੀ ਚਾਵ ਥਾ ।
 ਅਜਬ ਵੁਹ ਸਖਾਵਤ ਕਾ ਦਰੀਆਵ ਥਾ ॥ ੪੬ ॥
 “ਸਖਾਵਤ ਕੁਨਦ ਨੇਕ ਬਖਤ ਅਖਤਿਆਰ ।
 ਕਿ ਮਰਦ ਸਖਾਵਤ ਸ਼ਬਦ ਬਖਤਿਆਰ”† ॥ ੪੭ ॥
 ਰਹੀ ਦੋਸਤੀ ਕੰਪਨੀ ਸੋਂ ਬਨੀਃ ।
 ਨ ਅਪਨੀ ਐ ਉਨਕੀ ਜੁਦਾਈ ਗਨੀ ॥ ੪੮ ॥
 ਵੁਹ ਦਾਨਾ ਥਾ ਬੀਚ ਫਰਫੇਜ ਸੋਂ ।
 ਰਖੈ ਥਾ ਮੁਹੱਬਤ ਵੁਹ ਅੰਗੁਜ ਸੋਂ ॥ ੪੯ ॥
 ਗੁਰੂ ਪੁਸ਼ਤ ਉਸ ਕੀ ਪੈ ਮੱਦਤ ਧਰੈਂ ।
 ਸਭੀ ਲਾਟ ਆਕਰ ਮੁਤਾਬਤ ਕਰੈਂ ॥ ੫੦ ॥
 ਸਿਰੋਂ ਲਾਹਿ ਟੋਪੀ ਕੋ ਕਰਤੇ ਸਲਾਮ ।
 ਕਰੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮੁਲਕ ਕੀ ਤਮਾਮ ॥ ੫੧ ॥
 ਤਵਾਜ਼ੈ ਦੁਤਰਫੀ ਕੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਥੀ ।
 ਦਰਜ਼§ ਕੀ ਗਰਜ਼ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਦੂਰ ਥੀ ॥ ੫੨ ॥
 “ਤਵਾਜ਼ਹ ਜਿਆਦਤ ਕੁਨਦ ਜਾਹਿਰਾ ।
 ਕਿ ਅਜ ਮਹਰ ਪਰਤੇ ਬਵਦ ਮਾਹ ਰਾ{ }” ॥ ੫੩ ॥
 ਐਸਾ ਤੈਰ ਉਸ ਕਾ ਰਹਾ ਦਿਨ ਬਦਿਨ ।
 ਨ ਰਖਨਾ ਪਰਾ ਦੋਸਤੀ ਏਕ ਛਿਨ ॥ ੫੪ ॥

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ

ਕਟੇ ਦਿਨ, ਰਹੀ ਖੁਦ ਉਸ ਕੋ ਬਹਾਰ ।
 ਮਗਰ ਮੌਤ ਕਾ ਜਲਦ ਆਇਆ ਕਰਾਰ ॥
 ਯਹ ਖਲਕਤ ਖਿਜਾਂ ਜਾਨਿ ਕੀਨੀ ਤਰਕ ।
 ਸਭੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸੋਂ ਕੀਨਾ ਫਰਕ ॥ ੫੫ ॥

*ਹਾਥੀ । †ਨੇਕ ਆਦਮੀ ਦਾਨੀ ਸੁਭਾਉ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਆਦਮੀ ਦਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਕਬਾਲ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ‡ਭਾਵ—ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਬਣੀ ਰਹੀ । §ਦੁਜਾਇਗੀ । { } ‘ਆਜ਼ਜ਼ੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ।’

ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਕੇ ਤਖਤ ਬੈਠਾ ਦੀਆ ।
 ਮੁਲਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਮਾਲਿਕ ਕੀਆ ॥ ੫੬ ॥
 ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਹੁਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੇ ਕਰ ।
 ਸੁਨੀ ਸਭ ਵਿਲਾਇਤ ਮੈਂ ਉਸ ਕੀ ਖਬਰ ॥ ੫੭ ॥
 'ਠਾਰਾਂ ਸੈ ਕੇ ਉਪਰ ਛਿਆਨਵ ਹੂਆ ।
 ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਾ ਤਬ ਚਲਾਨਾ ਹੂਆ ॥ ੫੮ ॥
 ਕਿਸ਼ਨ ਪੱਖ ਆਸਾੜ* ਏਕਮ ਥੀ ਜਬ ।
 ਚਢੈ ਬੀਰਬਾਰੈ ਮਹਾਰਾਜ ਤਬ ॥ ੫੯ ॥
 ਹੂਆ ਉਸ ਕਾ ਅਫਸੋਸ ਚਾਰੇਂ ਤਰਫ ।
 ਸਭਨ ਮੁਖ ਨਿਕਾਲਾ ਹੈ ! ਹਾ ! ਕਾ ਹਰਫ ॥ ੬੦ ॥
 ਦੁਨੀ ਬੀਚ ਅਫਸੋਸ ਕੇ ਰਲ ਗਈ ।
 ਸਭੀ ਕੀ ਅਕਲ ਬਿਅਕਲ ਹੋ ਗਈ ॥ ੬੧ ॥
 ਲਗੀ ਲੋਟ ਪੋਟਨ ਸਭੀ ਰਾਨੀਆਂ ।
 ਜਿਨੇ ਆਬ ਮਹਿਤਾਬ ਬਿਲਲਾਨੀਆਂ ॥ ੬੨ ॥
 ਜਿਨੈਂ ਦਾਮਨੀਯ ਦੇਖ ਦਬ ਜਾਤ ਹੈ ।
 ਵੁਹ ਕੂਜੈਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਕੁਰਲਾਤ ਹੈ ॥ ੬੩ ॥
 ਕਿਤੀ ਰਾਨੀਆਂ ਸਾਬ ਹੈਂ ਜਲ ਗਈਂ ।
 ਕਿਤੀ ਰਾਨੀਆਂ ਸਬਰ ਕਾਤੀ ਲਈ ॥ ੬੪ ॥
 ਕਿਤੀ ਰਾਨੀਆਂ ਸੰਗ ਮਾਲਿਕ ਜਰੀਂ ।
 ਹੁਈ ਸਭ ਬਹਿਸ਼ਤਨਿ ਨ ਲਾਗੀ ਘਰੀ ॥ ੬੫ ॥
 ਨ ਭੁਲੇਗਾ ਜਬ ਤਕ ਜ਼ਮੀਂ ਆਸਮਾਂ ।
 ਐਸਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫੈਜ਼ ਬਖਸ਼ੋ ਜਹਾਂ ॥ ੬੬ ॥
 ਐਸਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਿਉਂ ਨ ਜੀਤਾ ਰਹਾ ।
 ਸਤਜੁਗ ਕਲੂ ਬੀਚ ਬੀਤਾ ਰਹਾ ॥ ੬੭ ॥

ਡੋਗਰਾ-ਗਰਦੀ ਤੇ ਸ਼ੇਰਿ-ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਤਬਾਹੀ

ਹੂਆ ਹੈ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹ ।
 ਲਗਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਵੁਹ ਵਰਤਨ ਸਲਾਹ ॥ ੬੮ ॥
 ਹੁਈ ਦਿਨ ਬਦਿਨ ਉਸਕੀ ਮੱਦਤ ਨਈਂ ।
 ਮਗਰ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੇ ਗਰੂਰਤ ਭਈ ॥ ੬੯ ॥
 ਜਲਦ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਉਨ ਨੈ ਮਾਰਾ ਜਬੈ ।
 ਫਿਕਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮੇ ਡਾਰਾ ਤਬੈ ॥ ੭੦ ॥
 ਰਹੈ ਉਸ ਕੇ ਅਫਸੋਸ ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ।
 ਕੋਉ ਦਿਨ ਕੇ ਪਾਕਰ ਵੁਹ ਹੂਆ ਫਨਾਹ ॥ ੭੧ ॥

*ਹੜ੍ਹ ।

†ਬਿਜਲੀ ।

‡'ਨਹੀ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਉਪਰ ਛਿਆਨਵ ਗਏ ।
 ਕਤਕ ਸੁਦਿ ਇਕਾਦਸ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਭਏ ॥ ੭੨ ॥
 ਉਸੀ ਦਿਨ ਡਿਗੀ ਕੌਰ* ਸਿਰ ਪਰ ਦਿਵਾਲ ।
 ਦੋਊ ਬਾਪ ਬੋਟਾ ਚਲੇ ਦਮ ਨਿਕਾਲ ॥ ੭੩ ॥
 ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਕਾ ਬੋਟਾ ਮੂਆ ।
 ਵਹੀ ਕੌਰ ਕੇ ਸੰਗ ਸਾਥੀ ਹੂਆ ॥ ੭੪ ॥
 ਜਵਾਂ ਮੌਤ ਸੁਨ ਕਰਿ ਪਟਰਾਨੀਆਂ ।
 ਲਗੀ ਰੋਨ ਪੀਟਨ ਵੁਹ ਖੁਸ਼ ਖਾਨੀਆਂ ॥ ੭੫ ॥
 ਜਰੀ ਸਾਥ ਉਨ ਕੇ ਲਗਾ ਆਗ ਕੋ ।
 ਧੋਇਆ ਉਨ ਨੈ ਅਪਨੇ ਹੂ ਦਿਲਦਾਗ ਕੋ ॥ ੭੬ ॥
 ਹੂਆ ਉਨ ਕੇ ਮਰਨੇ ਕਾ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ।
 ਯਹ ਹੋਨੀ ਬਲਾ ਕਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਦੋਸ਼ ਹੈ ॥ ੭੭ ॥
 ਪੜਾ ਸੋਰ ਪੰਜਾਬ ਐਸਾ ਜਬਰ ।
 ਸਭੀ ਥਰਥਰਾਨੇ ਯਹ ਪਾਕਰ ਖਬਰ ॥ ੭੮ ॥
 ਕਹੈਂ ਲੋਗ ਸਭ—“ਅਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਗਈ ।
 ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੈ ਜਾਨੇ ਦਈ” ॥ ੭੯ ॥
 ਕਮਰ ਬਾਂਧਿ ਹਿੱਮਤ ਖਬਰ ਸੇ ਰਹੇ ।
 ਲਿਖਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਨ ਦਮ ਦੇਰ ਹੋ ॥ ੮੦ ॥
 ਕਿਹਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਬੁਲਾ ।
 ਤਖਤ ਕੇ ਬਿਠਾਨੇ ਕੀ ਕੀਨੀ ਸਲਾਹ ॥ ੮੧ ॥
 ਨਹੀਂ ਸੰਧਾਵਾਲੋਂ ਨੇ ਮਾਨੀ ਸਲਾਹ ।
 ਤਬੈ ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ ਕਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥ ੮੨ ॥
 ਬਨੀ ਬਾਤ ਕੌਂਸਲ ਕੀ ਚੰਦ ਰੋਜ਼ ਹੈ ।
 ਹਟੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਹੇ ਖੋਜ ਲੈ ॥ ੮੩ ॥
 ਤਬੈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਗਰ ਦੀਨੀ ਸਲਾਹ ।
 “ਕਰੋਂਗਾ ਤੁਮੈਂ ਤਖਤ ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥ ੮੪ ॥
 ਯਹ ਖਾਤਰ ਜਮਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਰਖੇ ।
 ਕੋਊ ਦਿਨ ਮੈਂ ਖੁਦ ਰਾਜ ਅਪਨਾ ਲਖੇ” ॥ ੮੫ ॥
 ਉਤੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਬਟਾਲੇ ਗਏ ।
 ਇਤੈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਫਿਕਰ ਮੋ ਭਏ ॥ ੮੬ ॥
 ਲਗੇ ਲੋਗ ਕਹਿਨੇ—“ਯਹ ਐਰਤ ਕਾ ਰਾਜ ।
 ਨਹੀਂ ਕਾਮ ਸਰਤਾ ਹੈ ਕਰੈਂ ਕਿਆ ਇਲਾਜ ॥ ੮੭ ॥
 ਕਰੀ ਫੌਜ ਮਿਲਿ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸੋਂ ਸਲਾਹ ।
 ਬੁਲਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਰੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥ ੮੮ ॥

*ਕੌਰ ਨੈਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ।

ਸਭੀ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਮਿਲ ਗਈਂ ।
 ਹੁਕਮ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਬਜਾਨੇ ਲਈਂ ॥ ੯੯ ॥
 ਕਹਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਯੈਂ ਬਿਰਾਦਰ ਬੁਲਾ ।
 ਬੁਲਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਕਰੀਏ ਸਲਾਹ ॥ ੯੦ ॥
 ਤੂੰ ਕਿਲਾ ਮੈਂ ਰਹਿਨਾ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋ ।
 ਕੋਊ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਤਾ ਹੂੰ ਜੰਬੂ ਸੇ ਹੋਂ ॥ ੯੧ ॥
 ਬਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸੋਂ ਹਮਾਰੀ ਸਲਾਹ ।
 ਕੋਊ ਦਿਨ ਮੈਂ ਕਰਨਾ ਉਸੈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥ ੯੨ ॥
 ਅਗਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਨਿ ਤੁਮ ਸੇ ਲਰੈ ।
 ਨ ਦੇਨਾ ਕਿਲਾ ਜੋਰ ਕੇਤਾ ਕਰੈ ॥ ੯੩ ॥
 ਮੈਂ ਆਕਰ ਨਿਕਾਰੂੰ ਕਿਲਾ ਸੇ ਤੁਝੈ ।
 ਯਹੀ ਬਾਤ ਸਾਚੀ ਪਛਾਨੈ ਮੁਝੈ ॥ ੯੪ ॥
 ਰਹੈਂਗੀ ਦੁਤਰਫੀ ਸ਼ਰਤ ਇਸ ਤਰਾਂ ।
 ਬਨਾ ਬਾਤ ਜੰਬੂ ਕੇ ਹੁਏ ਰਵਾਂ ॥ ੯੫ ॥
 ਉਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸੋਂ ਕੀਨਾ ਮਤਾ ।
 ਚਲੈ ਝਪਟ ਲਾਹੌਰ ਕੀਜੋ ਫਤਾ ॥ ੯੬ ॥
 ਚਢੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਮਨਾ ।
 ਫਤਹ ਕਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲੀਆ ਹੈ ਬਜਾ ॥ ੯੭ ॥
 ਯਕ ਦਮ ਪਹੁੰਚੇ ਹੈਂ ਲਾਹੌਰ ਦੌਰ ।
 ਕਿ ਬੁੱਧੁ ਕਾ ਆਵਾ ਬਨੀ ਪੇਸ਼ਿ ਠੌਰ ॥ ੯੮ ॥
 ਮਿਲੇ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਕੇ ਜਵਾਂ ।
 ਮਿਲੇ ਘੁੜਚੜ੍ਹੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕਲਾਂ ॥ ੯੯ ॥
 ਗੁਬਾਰੇ ਜੰਬੂਰੇ ਜਲਦ ਮਿਲ ਖੜੇ ।
 ਸਭੀ ਕੜ ਕੜਾ ਕਰ ਕਿਲਾ ਪਰ ਪੜੇ ॥ ੧੦੦ ॥
 ਜਲਦ ਆਨਿ ਘੋਰਾ ਚੁਤਰਫੈ ਲਾਹੌਰ ।
 ਲਗੀ ਥਰ ਥਰਾਨੇ ਤਬੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ॥ ੧੦੧ ॥
 ਜਿਤੇ ਜਾਬਰੇ ਥੇ ਕਿਲਾ ਮੈਂ ਜਵਾਂ ।
 ਵਹੀ ਸਾਬ ਰਹਿ ਗਏ ਉਸ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੧੦੨ ॥
 ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਥਾ ।
 ਦੇਊ ਰਾਜਿਓਂ ਸਾਬ ਮੁਖਤਿਆਰ ਥਾ ॥ ੧੦੩ ॥
 ਦੇਊ ਓਰ ਝਟ ਪਟ ਪੜਾ ਜੰਗ ਹੈ ।
 ਜੁੜੀ ਪਲਟਨੈਂ ਜੋ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਹੈ ॥ ੧੦੪ ॥
 ਕੜਾ ਕੜ ਉਠੈ ਤੋਪ ਜੰਗੀ ਜੜੀ ।
 ਦੜਾ ਦੜ ਗਿਰੈ ਈਂਟ ਲਾਖੈਂ ਪੜੀ ॥ ੧੦੫ ॥
 ਗੁਬਾਰੈ ਕਾ ਗੋਲਾ ਚਲੈ ਝਟਪਟੈ ।
 ਅਸਪ ਐ ਜਵਾਂ ਹਰ ਤਰਫ ਕੇ ਕਟੈ ॥ ੧੦੬ ॥

ਹੁਆ ਜੰਗ ਪਾਂਚ ਐ ਰਾਤ ਲੈਂ ।
 ਨ ਛੁਟਾ ਕਿਲਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਆਤ ਲੈ ॥ ੧੦੭ ॥
 ਜਬੈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਆ ਦਾਖਲ ਭਏ ।
 ਪਰੀ ਬੰਦ ਤੋਪੈਂ ਸਭੀ ਹਟ ਗਏ ॥ ੧੦੮ ॥
 ਤਬੈ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਕੋ* ਲੀਨਾ ਬੁਲਾ ।
 ਮਿਲੀ ਸਾਥ ਉਸ ਕੇ ਜੁ ਅੰਦਰ ਸਿਪਾਹ ॥ ੧੦੯ ॥
 ਸਭੀ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੁ ਦੀਨੇ ਮਿਲਾ ।
 ਤਬੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕੀਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥ ੧੧੦ ॥
 ਮਿਲੇ ਨਾਹਿ ਤਾਕੋ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ।
 ਕਿਲੇ ਖੋਸ ਤਾਕੇ ਬਿਮਾਲਿਕ ਕੀਏ ॥ ੧੧੧ ॥
 ਕਿਤੇ ਖੰਫ ਸੋ ਪਾਰ ਦਰਿਯਾ ਗਏ ।
 ਕਿਤੇ ਕੋਪ ਕਰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦੀਏ ॥ ੧੧੨ ॥
 ਜਬੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਿਲਾ ਮੈਂ ਵੜ ਗਿਆ ।
 ਹਮਲ ਕੌਰ ਐਰਤ ਕਾ ਗਿਰਵਾ ਦੀਆ ॥ ੧੧੩ ॥
 ਕਿਤੇ ਦਿਨ ਕੋ ਮਰਵਾ ਦਈ ਚੰਦ ਕੌਰ ।
 ਕਰੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਲਹੌਰ ॥ ੧੧੪ ॥
 ਰਹੈ ਦਿਨ ਬਦਿਨ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਲਾਹ ।
 ਨ ਮਾਨੈ ਕਿਸੀ ਐਰ ਕੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥ ੧੧੫ ॥
 ਜਬੈ ਸਲਤਨਤ ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਕਰ ਲੀਆ ।
 ਤਬੈ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਕੋ ਬੁਲਾਵਾ ਦੀਆ ॥ ੧੧੬ ॥

*ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਉਨੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ।

†ਕੌਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਰਾਣੀਆਂ ਸਨ, ਰਾਣੀ ਨਾਨਕੀ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੀ, ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਗਿਰਵਾਲੀ ਵਾਲੀ, ਰਾਣੀ ਕਟੋਚਣ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਭਦੋੜਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਰਾਣੀਆਂ ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸਤੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਗਿਰਵਾਲੀ ਵਾਲੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ । ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੇ ਫਰੋਬ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰਖਯਤ ਰੱਖਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਫਤਹਗੜ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਨਵੰਬਰ ੧੮੪੦ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ੧੮੪੧ ਤਕ ਲਗ ਪਗ ੪ ਮਹੀਨੇ ਉਹ ਉਥੇ ਰਹੀ । ਪਿਛੋਂ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਓਥੋਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਜ਼ਬਤੇ ਹੋਏ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਸਮੇਤ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਮੰਗਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬੁੱਧੂ ਦੇ ਆਵੇ ਵਾਲੀ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਮਾਈ ਦਾਸੀ ਤੇ ਮਾਨ ਕੌਰ ਨਾਮੀ ਦੋ ਦਾਈਆਂ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਗਾਲਬਨ ਇਸ ਕੈਦ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਹਮਲ ਗਿਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ । ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਇਸ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਜੀਵੀ ਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਸੇ ਸਾਲ ਉਸਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਭੀ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਉਵੇਂ ਸੰਧਾਵਾਲੇਂ ਕੋ ਲੀਨਾ ਬੁਲਾ ।
 ਵੁਹ ਆਏ ਦਗਾ ਉਨ ਨੇ ਰਾਖਾ ਛੁਪਾ ॥ ੧੧੭ ॥
 ਤਕੀ ਉਨ ਨੈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਖਿਜਮਤ ਕਲਾਂ ।
 ਲੀਆ ਮੁਲਕ ਅਪਨਾ ਕਰਾ ਕਰ ਜ਼ਬਾਂ ॥ ੧੧੮ ॥
 ਜਿਤੇ ਕੈਦ ਬੇ ਸਭ ਲੀਏ ਫਿਰ ਛੁੜਾ ।
 ਤਬੀ ਹੁੰ ਗਏ ਵੁਹ ਮੁਸਾਹਿਬ ਸਲਾਹ ॥ ੧੧੯ ॥
 ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨ ਆਖਰ ਅਪਨਾ ਹੁਆ ।
 ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਐਸਾ ਨ ਦੇਖਾ ਵੁਆ ॥ ੧੨੦ ॥
 ਵੁਹ ਲਿਖਤਾ ਰਹਾ 'ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਲਾਮ ।
 ਬਿਨਾ ਤਖਤ ਗਰਦੀ ਜੈ ਖਾਨਾ ਹਰਾਮ* ॥ ੧੨੧ ॥
 ਜਬੈ 'ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਰ ਵਸਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ।
 ਵਹੀ ਦਾਗ ਦਿਲ ਚੰਦ ਕੋਰਾ ਫਨਾਹਾ ॥ ੧੨੨ ॥
 ਲੀਆ ਵੈਰ ਉਸ ਕਾ ਨਹੀਂ ਜਬ ਤਲਕ ।
 ਦੇਉ ਆਂਖ ਮਿਲ ਕਰ ਨਾ ਲਗਤੀ ਪਲਕ ॥ ੧੨੩ ॥
 ਬਨਾ ਸ਼ਾਹ ਬਿਲਾਵਲ ਅਜਾਇਬ ਮਕਾਂ ।
 ਉਹਾਂ ਸ਼ਾਹ ਜਾ ਕਰਕੈ ਦੇਖਤ ਜਵਾਂ ॥ ੧੨੪ ॥
 ਮੰਗਾ ਫੌਜ ਅਪਨੀ ਦਿਖਾਲਾ ਦੀਆ ।
 ਯਕੇ ਰੋਜ਼ ਦਾਉ ਉਨ ਐਸਾ ਕੀਆ ॥ ੧੨੫ ॥
 "ਯਹ ਨੰਦਨ ਸੇ ਆਈ ਦੁਨਾਲੀ ਨਈ ।"
 ਲਗਾ ਸ਼ਾਹ ਲੈਨੇ ਜੁ ਕਲਾ ਦਬ ਦਈ ॥ ੧੨੬ ॥
 ਦੁਨਾਲੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਜਿਗਰ ਜਲਦ ਚੀਰ ।
 ਹੁਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਨ ਪਲ ਮੈਂ ਤਗੀਰ ॥ ੧੨੭ ॥
 ਤਰਫ ਸ਼ਾਹ ਕਟ ਕੈ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਮੁਆਝੁ ।
 ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਹੁਆ ॥ ੧੨੮ ॥
 ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਖਤ ਖਾਲੀ ਕੀਆ ।
 ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘ ਜਾ ਕੋਰ{} ਕਾ ਸਿਰ ਲੀਆ ॥ ੧੨੯ ॥

*ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਰ ਮਿਰੋਂਦੂ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਸਫਾ ੧੪੨੨-੨੩-੨੬ ਅਤੇ ੧੪੨੭ ਪਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਚਾਚਾ ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ ।

† ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੋਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਕੋਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੋਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਗਿਰਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀ ਦਿਲੀ ਦੁੱਖ ਸੀ ।

‡ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੇ ਘੋਲ । § ਭਾਈ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਮੁਕੇਰੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਹਜੂਰੀ ਅਤੇ ਅਸ਼ਰਫ ਫੱਰਾਸ਼, ਇਹ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ । {} ਕੋਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ।

ਕਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਨ ਬਾਹਰ ਤਗੀਰ ।
 ਕਿਲਾ ਬੀਚ ਜਾ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰਾ ਵਜ਼ੀਰ* ॥ ੧੩੦ ॥
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਕੋ ਬੁਲਾ ਕਰ ਲੀਆ ।
 ਤਖਤ ਪਰ ਤਿਲਕ ਦੇਕੇ ਮਾਲਿਕ ਕੀਆ ॥ ੧੩੧ ॥
 ਲੀਆ ਆਪ ਉਨ ਨੈ ਵਜ਼ੀਰੀ ਖਿਤਾਬ ।
 ਇਤੇ ਕਾਮ ਕੀਏ ਉਸੀ ਦਿਨ ਸ਼ਿਤਾਬ ॥ ੧੩੨ ॥
 ਪੜਾ ਸ਼ੋਰ ਲਹੌਰ ਐਸਾ ਜਬਰ ।
 ਤਬੈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘਾਂ ਜਲਦ ਪਾਈ ਖਬਰ ॥ ੧੩੩ ॥
 ਲਗੀ ਬਾਤ ਆਤਸ਼ ਬਰਾ ਜੋਸ਼ ਮੈਂ ।
 ਵਹ ਦਾਨਾਵ ਥਾ ਚੁਸਤ ਸਭ ਹੋਸ਼ ਮੈਂ ॥ ੧੩੪ ॥
 ਸੁਨਾ ਕਰ ਸਭੀ ਫੌਜ ਅੰਦਰ ਕਹਾ ।
 ਮੁਆ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸੁਨ ਨਾ ਧੀਰਜ ਰਹਾ ॥ ੧੩੫ ॥
 ਕਰੈ ਕੌਨ ਸਭ ਫੌਜ ਕੀ ਪਰਵਰੀ ।
 ਅਦਾਲਤ ਕਰੈ ਕੌਨ ਸਿਰ ਪਰ ਧਰੀ ॥ ੧੩੬ ॥
 ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਫਰਜ਼ੰਦ ਆਗੇ ਹੁਆ ।
 ਵਹ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸਾਬ ਸ਼ਾਮਲ ਦੁਆ ॥ ੧੩੭ ॥
 ਜੁ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਉਸ ਕਾ ਜਗਾ ।
 ਮਿਲਾ ਫੌਜ ਰਾਜਾ ਕੇ ਕਹਿਨੇ ਲਗਾ ॥ ੧੩੮ ॥
 “ਤੂੰ ਬੇਟਾ ਹੈਂ ਉਸ ਕਾ, ਹੁਕਮ ਦੀਜੀਏ ।
 ਸਭੀ ਮਾਨ ਲੇਂਗੇ, ਕਹੋ ਕੀਜੀਏ ॥ ੧੩੯ ॥
 ਮੁਆ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਬਲ ਸਾ ਵਜ਼ੀਰ ।
 ਨਹੀਂ ਹਾਥ ਆਤਾ ਹੈ ਐਸਾ ਅਮੀਰ ॥ ੧੪੦ ॥
 ਸਭੀ ਫੌਜ ਰਾਜਾ ਕੀ ਖਾਤਰ ਕਰੀ ।
 “ਲੀਜੈ ਬਾਪ ਕਾ ਵੈਰ ਅਬ ਕੀ ਘਰੀ ॥ ੧੪੧ ॥
 ਵਜ਼ੀਰੀ ਤੁਮਾਰੀ ਕਹਾਂ ਜਾਇਗੀ ।
 ਸੁਨੋ, ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ! ਤੁਮ ਪੈ ਆਇਗੀ” ॥ ੧੪੨ ॥
 ਸਭੀ ਫੌਜ ਸ਼ਾਹੀ ਜਲਦ ਮਿਲ ਗਈ ।
 ਉਠੀ ਫਿਰ ਕਿਲਾ ਪੈ ਲਰਾਈ ਨਈ ॥ ੧੪੩ ॥
 ਲਗਾ ਜੰਗ ਹੋਨੇ, ਚਲੈਂ ਗੋਲੀਆਂ ।
 ਉਡੈਂ ਪ੍ਰਾਨ ਲੇਕਰ, ਭਰੈਂ ਝੋਲੀਆਂ ॥ ੧੪੪ ॥
 ਦਗੀਂ ਤੋਪੈਂ ਤੜ ਤੜ ਜਿਤੀ ਡਾਹੀਆਂ ।
 ਲਗੀ ਗਿਰਨ ਦੜ ਦੜ ਸਭੀ ਬਾਹੀਆਂ ॥ ੧੪੫ ॥
 ਗੁਬਾਰੇ ਜੰਬੂਰੇ ਕਰੀ ਧੁੰਦ ਹੈ ।
 ਦੇਖਾ ਸੰਧਾਵਾਲਨ ਮਚਾ ਦੁੰਦ ਹੈ ॥ ੧੪੬ ॥

*ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ । †ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ।

ਗਿਰੈਂ ਈਂਟ ਬੁਰਜਨ ਗੋਲਾਨ ਸੈਂ ।
 ਫਿਰੈਂ ਯੈਂ ਜਨਾਵਰ ਸੀ ਆਸਮਾਨ ਸੈਂ ॥ ੧੪੭ ॥
 ਕਿਲਾ ਤੈ ਫਤਾ ਬੀਚ ਦਮ ਕੇ ਕਰਾ ।
 ਜਲਦ 'ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾ ਜੁਦਾ ਸਿਰ ਕਰਾ ॥ ੧੪੮ ॥
 ਕਿਤੇ ਹਾਥ ਕੀਨੇ ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ।
 ਕਲਾਂ ਥਾ ਮੁਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦੁਰ ਅਮੀਰ ॥ ੧੪੯ ॥
 ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਮਾਰਿ ਬਦਲਾ ਲੀਆ ।
 ਤਬੈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਮ ਅਪਨਾ ਕੀਆ ॥ ੧੫੦ ॥
 ਲਈ ਉਸ ਵਜ਼ੀਰੀ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋ ।
 ਰਹੇ ਪਾਸ ਜੱਲਾ* ਜੁ ਮੁਖਤਿਆਰ ਹੋ ॥ ੧੫੧ ॥
 ਕੀਆ ਹੁਕਮ ਜਲ੍ਹੇ ਨੇ ਖੁਦ ਨਾਦਰੀ ।
 ਰਖੈ ਥੇ ਮਗਜ਼ ਮੈਂ ਕਲ ਕਾਦਰੀ ॥ ੧੫੨ ॥
 ਹੁਕਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਾ ਨਾ ਚਲਨੈ ਦੀਆ ।
 ਉਨ੍ਹੈਂ ਹੁਕਮ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਅਪਨਾ ਕੀਆ ॥ ੧੫੩ ॥
 ਲਗੀ ਥਰ ਥਰਾਨੇ ਸਭੀ ਫੌਜ ਹੈ ।
 ਨ ਛੋਡੀ ਕਿਸੇ ਕੀ ਭੀ ਖੁਦ ਮੌਜ ਹੈ ॥ ੧੫੪ ॥
 ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘਾਂ ਆਕਰ ਚਚਾ ਜੰਗ ਹੈ ।
 ਵਜ਼ਾਰਤ ਕਾ ਦਿਲ ਮੈਂ ਹੁਆ ਰੰਗ ਹੈ ॥ ੧੫੫ ॥
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਉਨ ਕਢੀਂ ਬੋਲੀਆਂ ।
 ਲਗੀਂ ਤਬ ਚੂਤਰਫੈਂ ਚਲਨ ਗੋਲੀਆਂ ॥ ੧੫੬ ॥
 ਲਗੀ ਚਲਨ ਤੀਛੀ ਜੁ ਤਰਵਾਰ ਹੈ ।
 ਤਬੀ ਖੂਨ ਖਾਸੀ ਚਲੀ ਧਾਰ ਹੈ ॥ ੧੫੭ ॥
 ਉਧਰ ਥਾ ਇਕੇਲਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ।
 ਇਧਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਾ ਮਾਲਿਕ ਵਜ਼ੀਰ ॥ ੧੫੮ ॥
 ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਐਸਾ ਬਹਾਦੁਰ ਜਵਾਂ ।
 ਕਟੀ ਫੌਜ ਸ਼ਾਹੀ ਉਸਨੇ ਕਲਾਂ ॥ ੧੫੯ ॥
 ਮੁਆ ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਹਾਥ ਕਰਕੈ ਦੀਵਾਂ ।
 ਮੁਆ ਖੂਬ ਕਟਿ ਕੇਸਰੀ ਸਿੰਘ ਜਵਾਂ ॥ ੧੬੦ ॥
 ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਮਾਰਾ ਉਸੀ ਜੰਗ ਮੈਂ ।
 ਹੁਆ ਤਬ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬਡੇ ਰੰਗ ਮੈਂ ॥ ੧੬੧ ॥

*ਪੰਡਿਤ ਜਲ੍ਹਾ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੌਲ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬਾਹਮਣ ਸੀ।

† ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ, ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦੇ ਬੁਲਾਉਣ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ।

ਕੋਊ ਦਿਨ ਕਰੀ ਖੂਬ ਉਸ ਨੇ ਬਹਾਰ ।
 ਮਗਰ ਮੰਤ ਕਾ ਜਲਦ ਆਇਆ ਕਰਾਰ ॥ ੧੬੨ ॥
 ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪੀਛੇ ਕੀਆ ਜੋਸ਼ ਥਾ ।
 ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ* ਮੈਂ ਨਾ ਕਛੂ ਦੋਸ਼ ਥਾ ॥ ੧੬੩ ॥
 ਉਠਾ ਕਰ ਤਬੈ ਉਸ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੀਆ ।
 ਸਭੀ ਸਾਧੂ ਐ ਸੰਤ ਪੁਰਜੈ ਕੀਆ ॥ ੧੬੪ ॥
 ਲੀਆ ਉਨ ਸਬੂਰੀ ਕਾ ਦਰਜਾ ਕਮਾਲ ।
 ਲਗਾ ਤੋਪ ਗੋਲਾ ਚਲਾ ਦਮ ਨਿਕਾਲ ॥ ੧੬੫ ॥
 “ਸਬੂਰੀ ਬਵਦ ਕਾਰਿ ਸਾਹਿਬ ਦਿਲਾਂ ।
 ਸਬੂਰੀ ਬਵਦ ਪੇਸ਼ਾ ਏ ਮੁਕਬਲਾਂ” ॥ ੧੬੬ ॥
 ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਰਾ ਉਸੀ ਠੌਰ ਮੈਂ ।
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੱਲਾ ਬੱਡੇ ਤੌਰ ਮੈਂ ॥ ੧੬੭ ॥
 ਤਬੈ ਕੋਪ ਪੰਥ ਪਰ ਸਾਧੂਃ ਹੁਆ ।
 ਇਸੀ ਬਾਤ ਬਿਨ ਹੈ ਨ ਕਾਰਨ ਦੁਆ ॥ ੧੬੮ ॥
 ਤਕੱਬਰ ਸੇ ਜਲਾ ਲਗਾ ਬੋਲਨੈਂ ।
 ਲਗਾ ਖਾਲਸਾ ਤਬ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲਨੈਂ ॥ ੧੬੯ ॥
 ਕਿਤੇ ਦਿਨ ਕੇ ਪਾਕਰ ਖਛਾਃ ਖਾਲਸਾ ।
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜਲਾ ਕੇ ਲੇਕਰ ਨਸਾ ॥ ੧੭੦ ॥
 ਹੁਆ ਜਬ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਵੀ ਸੈਂ ਪਾਰ ।
 ਉਠੇ ਖਾਲਸਾ ਕੇ ਕੜਾਕੇ ਅਪਾਰ ॥ ੧੭੧ ॥

*ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀਏ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਤ ਸਨ । ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਸਤਲੁਜ ਲੰਘ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ (ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ), ਕੌਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਕੌਰ ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ । ਦੋਵੇਂ ਕੌਰ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਕਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗ ਕੇ, ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਡੋਗਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਰਲਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਇਕੱਠ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਫੌਜ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੌਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਫੱਟੜ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । (ਸਬੂਤ ਲਈ ਦੇਖੋ, P. U. L. Mss. No. 408) ਤੇ ਬੀਰ ਮਿ੍ਰਗੋਂਦਰ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ, ਸਫਾ ੪ ਅ: ੨੬ ।

† ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਸਿਰ ਕੱਢ (ਮੋਢੀ) ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । †ਸਾਧਕਾ । †ਕੋਪਾ ।

ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੁ ਸਾਬ ਮਦੱਤ ਕਰੀ ।
 ਦੋਉ ਮਾਰ ਲੀਨੇ ਨਾ ਲਾਗੀ ਘਰੀ ॥ ੧੭੨ ॥
 ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਨ ਸੋਂ ਲਰ ਕਰ ਮੁਆ ।
 ਮੁਆ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਖੂਬ ਕਟ ਕਰਿ ਦੁਆ ॥ ੧੭੩ ॥
 ਮੁਏ ਹੋ ਬਹਾਦੁਰ ਸਭੀ ਹਾਬ ਕਰ ।
 ਵੁਹ ਰਾਜਪੂਤ ਬੇ ਜੰਗ ਬਾਜੀ ਕੇ ਘਰ ॥ ੧੭੪ ॥
 ਵਜ਼ਾਰਤ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਹੋਈ ।
 ਕਰੀ ਮੌਜ ਲਾਹੌਰ ਮੈਂ ਦਿਨ ਕੋਈ ॥ ੧੭੫ ॥
 ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਉਨ ਨੈ ਮਰਵਾ ਦੀਆ ।
 ਤਬੈ ਖਾਲਸਾ ਕੋਪ ਉਸ ਪਰ ਕੀਆ ॥ ੧੭੬ ॥
 ਲਗਾ ਕਹਿਨੇ ਯਹ ਭੂਲ ਹਮ ਸੇ ਭਈ ।
 ਸਰਨ ਆਪ ਕੀ ਆਨ ਕਰ ਮੈਂ ਲਈ ॥ ੧੭੭ ॥
 ਕਰੋ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਰਖੇ ਜਾਨ ਕੋ ।
 ਧਰੇ ਸੀਸ ਅਪਨੇ ਗੁਰੂ ਆਨ ਕੋ ॥ ੧੭੮ ॥
 ਨ ਮਾਨੀ ਕਛੁ ਜੋਰ ਬੁਰਛਨ ਕਰਾ ।
 ਝਪਟ ਸੀਸ ਉਸ ਕਾ ਜੁਦਾ ਧਰਾ ॥ ੧੭੯ ॥
 ਕਟਾ ਸੰਗ ਬੇਦੀ ਐ ਬਾਮੁਨ ਜੁ ਬਾ ।
 ਉਨੂੰ ਦਿਲ ਲਰਨ ਕਾ ਇਰਾਦਾ ਨ ਬਾ ॥ ੧੮੦ ॥
 ਕਰੋ ਵਾਰ ਜੋ ਕਦਮ ਆਕਰ ਫੜੈ ।
 ਉਲਟ ਕਰ ਬਲਾ ਉਸ ਕੇ ਸਿਰ ਪੜੈ ॥ ੧੮੧ ॥
 ਜੋ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਕਦਮ ਪਰ ਜਾਤ ਹੈ ।
 ਉਸੇ ਸਿੰਘ ਐ ਸਾਂਪ ਨਾ ਖਾਤ ਹੈ ॥ ੧੮੨ ॥
 ਜਲਦ ਖਾਲਸਾ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਹੋ ਚਲੇ ।
 ਹੁਆ ਹੁਕਮ ਮਾਲਿਕ ਕਾ ਕੈਸੇ ਟਲੇ ॥ ੧੮੩ ॥
 ਕੀਆ ਜਿੰਦ ਕੋਰਾਂ ਨੇ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ।
 ਯਹ ਹੋਨੀ ਬਲਾ ਕਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਦੋਸ ਹੈ ॥ ੧੮੪ ॥
 ਤਖਤ ਸ਼ਾਹ ਨਾਦਾਨ ਸਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ।
 ਹੁਕਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸਭੀ ਬਹਿ ਗਿਆ ॥ ੧੮੫ ॥
 ਕਰੇ ਪੰਥ ਜੋ ਕਾਮ ਹੋਗਾ ਸੋਈ ।
 ਗੁਰੂ ਕਾ ਨਹੀਂ ਨਾਮ ਲੇਤਾ ਕੋਈ ॥ ੧੮੬ ॥
 ਬਨੇ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਪੈਂਚ ਅਫਸਰ ਕਲਾਂ ।
 ਨਾ ਮਾਨੈ ਕੋਉ ਅਫਸਰੋਂ ਕੀ ਜ਼ਬਾਂ ॥ ੧੮੭ ॥
 ਹੁਕਮ ਜਿੰਦ ਕੋਰਾਂ ਕਾ ਬਹਿਤਾ ਫਿਰੈ ।
 ਸਭੀ ਫੈਜ ਖੁਦ ਮੇਜ ਅਪਨੀ ਕਰੈ ॥ ੧੮੮ ॥
 ਨਹੀਂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਾ ਕਹਾ ਮਾਨਤੇ ।
 ਨਹੀਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਪਹਿਚਾਨਤੇ ॥ ੧੮੯ ॥

ਤਬੇ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਐ ਭਗਤ ਰਾਮ ਸੇ ।
 ਫਿਰੈ ਖਾਲਸਾ ਮੈਂ ਨਾ ਕਛੁ ਕਾਮ ਸੇ ॥ ੧੯੦ ॥
 ਤਕੱਬਰ ਸੇਂ ਸਭ ਸਿੰਘ ਫੁਲੇ ਫਿਰੈਂ ।
 ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੁਕਮ ਛੋਡ, ਭੁਲੇ ਫਿਰੈਂ ॥ ੧੯੧ ॥
 ਤਕੱਬਰ ਸੇਂ ਕਰਤਾਰ ਕਾ ਵੈਰ ਹੈ ।
 ਕਰੈ ਜੇ ਤਕੱਬਰ ਸੋਊ ਗੈਰ ਹੈ ॥ ੧੯੨ ॥
 “ਤਕੱਬਰ ਅਜਾਜੀਲਰਾ ਖਾਰ ਕਰਦ ।
 ਬਜ਼ਿੰਦਾਨਿ ਲਾਨਤ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਦ” ॥ ੧੯੩ ॥
 ਜਿਤੇ ਥੇ ਮੁਸਾਹਿਬ ਸਭ ਲੀਏ ਬੁਲਾ ।
 ਜਲਦ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ ਯਹ ਕੀਨੀ ਸਲਾਹ ॥ ੧੯੪ ॥
 ਯਹ ਬੁਰਛੇ ਨਹੀਂ ਛੋਡਦੇ ਪਾਨ ਕੇ ।
 ਕਰੋ ਕਬਜਾ ਅਬੀ ਇਨ ਕੀ ਜਾਨ ਕੇ ॥ ੧੯੫ ॥
 ਯਹ ਪਾਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈਂ ਸਜਾ ਜਬ ਤਲਕ ।
 ਦੋਊ ਆਖ ਮਿਲ ਕਰ ਨਾ ਲਗਤੀ ਪਲਕ ॥ ੧੯੬ ॥
 ਬਿਰਾਦਰ ਕੇ ਮਰਨੇ ਕਾ ਦਿਲ ਦਾਗ ਹੈ ।
 ਹਮਾਰੇ ਜਿਗਰ ਮੇਂ ਲਗ ਰਹੀ ਆਗ ਹੈ ॥ ੧੯੭ ॥
 ਲਿਖੋ ਕੰਪਨੀ ਕੀ ਤਰਫ ਯਹ ਸਲਾਹ ।
 ਲੀਜੈ ਤਖਤ ਲਹੈਰ ਕੀਜੈ ਪਨਾਹ ॥ ੧੯੮ ॥
 ਰਹੀ ਪੁਸ਼ਤ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤ ਖੁਦ ਕੀ ਸਲਾਹ ।
 ਤੁਮੈਂ ਦੇਖਤੇ ਦੇਖ ਕੇਤੇ ਪਨਾਹ ॥ ੧੯੯ ॥
 ਲੀਆ ਸੁਨ ਯਹ ਕਾਗਜ਼ ਜਬੈ ਸਾਹਿਬਾਂ ।
 ਉਠਾ ਜੇਸ ਜੰਗੀ ਬਹਾਦੁਰ ਜਵਾਂ ॥ ੨੦੦ ॥
 ਲਗੀ ਲੈਨ ਡੇਰੀ ਕਈ ਕੋਸ ਮੈਂ ।
 ਨਹੀਂ ਉਨਕੀ ਗਿਨਤੀ ਪਰੈ ਹੋਸ ਮੈਂ ॥ ੨੦੧ ॥
 ਕਈ ਸੈਂਕਰਾ ਤੋਪ ਜੰਗੀ ਕਲਾਂ ।
 ਗੁਬਾਰੈਂ ਜੰਬੂਰੈਂ ਕੇ ਕੇਤੇ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੨੦੨ ॥
 ਕਈ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਕਾਲੀਆਂ ।
 ਕਿਤੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਮੁਖ ਲਾਲੀਆਂ ॥ ੨੦੩ ॥
 ਕੀਆ ਲੈਸ ਸਭ ਜੰਗ ਕਾ ਕਾਮ ਹੈ ।
 ਬੰਧੀ ਆਣ ਪਰੋਜ ਮੈਂ ਲਾਮ ਹੈ ॥ ੨੦੪ ॥
 ਇਧਰ ਖਾਲਸਾ ਕੇ ਕਹਾ ਤਬ ਬੁਲਾ ।
 ਉਠੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾਂ ਕੀ ਕੀਜੇ ਛੁਤਾ ॥ ੨੦੫ ॥
 ਤਲਬ ਮਾਂਗਤੇ ਹੋ ਜਿਸੀ ਤੌਰ ਸੈਂ ।
 ਕਰੋ ਜੰਗ ਆਛੇ ਬਡੇ ਜੋਰ ਸੈਂ ॥ ੨੦੬ ॥
 ਤੁਮ੍ਹੀਂ ਫੌਜ ਗੋਰਾਂ ਕੀ ਜੀਤੇ ਜਬੈ ।
 ਲੀਜੈ ਹਰ ਤਰਹ ਕੀ ਇਨਾਇਤ ਤਬੈ ॥ ੨੦੭ ॥

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ।

ਨ ਜਾਨਾ ਹੈ ਫਰਫੇਜ ਰਾਨੀ ਕੀਆ ।
 ਤਬੇ ਖਾਲਸਾ ਜੰਗ ਸਾਜਾ ਲੀਆ ॥ ੨੦੮ ॥
 ਜਿਤੀ ਤੇਪ ਜਿਨਸੀ ਤਖਤ ਚਾਢੀਆਂ ।
 ਜਿਤੀ ਖੁਰਦ ਤੇਪੈਂ ਜਲਦ ਕਾਢੀਆਂ ॥ ੨੦੯ ॥
 ਗੁਬਾਰੈ ਜੰਬੂਰੋਂ ਕੀ ਪਾਂਤੈਂ ਘਨੀ ।
 ਸਿਪਰ ਐ ਸਮਸ਼ੋਰ ਕੈਨੇ ਗਨੀ ॥ ੨੧੦ ॥
 ਬਜੈਂ ਬੀਚ ਜੰਬੂਰ ਤੜ ਤੜ ਤੜਾਕ ।
 ਕਰੈ ਸ਼ਲਕ ਤੋਪਨ ਕੀ ਕੜ ਕੜ ਕੜਾਕ ॥ ੨੧੧ ॥
 ਹਜ਼ਾਰੈਂ ਪੱਥਰ ਕਲ ਚਮੱਕੈਂ ਪੜੀਂ ।
 ਸਭੀ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਚੜ੍ਹ ਖੜੀਂ ॥ ੨੧੨ ॥
 ਹੂਏ ਜਿਨ ਕੇ ਮਾਲਕ ਹੈਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਗਦਾ ।
 ਕਹਾਂ ਜੰਗ ਮੈਂ ਉਨਕੀ ਹੋਵੈ ਫਤਾ ॥ ੨੧੩ ॥
 ਤਬੇ ਆਨ ਅੰਗੋਚ ਜੇਰਾ ਦੀਆ ।
 ਜਬੈ ਖੂਬ ਰਾਨੀ ਕੋ ਅਪਨਾ ਕੀਆ ॥ ੨੧੪ ॥
 ਮੁਸਾਹਿਬ ਲੀਏ ਫੇੜ ਸਭ ਫੌਜ ਸੈਂ ।
 ਹੂਆ ਖਾਲਸਾ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਮੌਜ ਸੈਂ ॥ ੨੧੫ ॥
 ਨ ਹੋਤੀ ਇਤੀ ਮਾਲਿਕੋਂ ਕੀ ਜ਼ਬਾਂ ।
 ਨ ਹੋਤੀ ਫਤਹ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ॥ ੨੧੬ ॥
 ਅੰਬਰਸਰ ਸੇ ਹੋ ਕਰ ਮੁਸਾਹਿਬ ਚਲੇਂ ।
 ਮਤਾਂ ਜੰਗ ਮੈਂ ਹੋ ਕਰ ਕਹੀਂ ਨਾ ਟਲੇਂ ॥ ੨੧੭ ॥
 ਕਰਾ ਰਲਕੇ ਸਿੰਘੋਂ ਨੇ ਐਸਾ ਮਤਾ ।
 ਚਲੇ ਪਾਰ ਸਤਲੁਜ ਕੇ ਕੀਜੋ ਫਤਾ ॥ ੨੧੮ ॥
 ਕਹਾ ਫੌਜ ਅੰਗੋਚ ਕੀ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ।
 ਅਬੀ ਜੀਤ ਲੇਂਗੇ, ਚਲੇਗਾ ਕਹੀਂ ॥ ੨੧੯ ॥
 ਹੂਆ ਸਭ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਤਕੱਬਰ ਕਲਾਂ ।
 ਤਕੱਬਰ ਕਰਨ ਸੈਂ ਜਲਦ ਹੂੰ ਖਿਜਾਂ ॥ ੨੨੦ ॥
 ਸਭੀ ਅਫਸਰੋਂ ਕੋ ਨਿਕਾਲਾ ਦੀਆ ।
 ਉਨ੍ਹੇਂ ਹੁਕਮ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਅਪਨਾ ਕੀਆ ॥ ੨੨੧ ॥
 ਲਈ ਸਾਥ ਤੇਪੈਂ ਬੰਦੂਕੈਂ ਅਪਾਰ ।
 ਭਰੀ ਤੋਸ਼ਦਾਨਨ ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ॥ ੨੨੨ ॥
 ਐ ਬਾਰੂਦ ਗੋਲਾ ਭਰਾ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ।
 ਚਲੀਂ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਹੋ ਕਤਾਰ ॥ ੨੨੩ ॥
 ਚੜ੍ਹੀ ਘੁੜਚੜ੍ਹੇਂ ਕੀ ਸਭੀ ਫੌਜ ਹੈ ।
 ਨ ਮਾਨੈ ਹੁਕਮ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਮੌਜ ਹੈ ॥ ੨੨੪ ॥

ਤਕੱਬਰ ਸਾਬ ਜਵਾਂ ਐਸੇ ਕਰੈਂ ।
 ਦੁ ਘੰਟਾ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਜੀਤਾ ਚਹੈਂ ॥ ੨੨੫ ॥
 ਲਵੇ ਆਬ ਦਰੀਆਵ ਲਾਗੇ ਨਿਸ਼ਾਂ ।
 ਬਜੇ ਤੁਰਮ ਤੰਬੂਰ ਸੁਤਰੀ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੨੨੬ ॥
 ਉਠੀ ਧਮਕ ਧੌਂਸਨ ਕੀ ਹਰਯਕ ਤਰਫ਼ ।
 ਉਠੀ ਬਿੰਬ ਖੁਰਸ਼ੈਦ ਚਾਰੇਂ ਤਰਫ਼ ॥ ੨੨੭ ॥
 ਵਕੀਲੋਂ ਕਰੀ ਅਰਜ਼ੀ ਐ ਸਾਹਿਬਾਂ ।
 ਯਹ ਸਿੰਘਨ ਕਰਾ ਜ਼ੋਰ ਤੁਮ ਪੈ ਕਲਾਂ ॥ ੨੨੮ ॥
 ਯਹ ਆਤੇ ਚਲੇ ਜੰਗ ਸਾਜੀ ਕੇ ਕਰ ।
 ਹਮੈਂ ਖੂਬ ਜਾਨੀ ਯਹ ਜੰਗੀ ਮੁਕਰ ॥ ੨੨੯ ॥
 ਯਹੀ ਉਨ ਕੋ ਸਾਹਿਬ ਸੁਨਾ ਕਰ ਕਹਾ ।
 “ਅਹਿਦ ਹੈ ਹਮਰਾ ਨ ਲੜਨਾ ਕਹਾ ॥ ੨੩੦ ॥
 ‘ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ ਜੇ ਕੀਆ ਅਹਿਦ ਹੈ ।
 ਉਸੀ ਅਹਿਦ ਹਮ ਕੋ ਕੀਆ ਕੈਦ ਹੈ ॥ ੨੩੧ ॥
 ‘ਯਹ ਨੰਦਨ ਸੇ ਹਮ ਕੋ ਲਿਖਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ।
 ਅਹਿਦ ਪਰ ਖਬਰਦਾਰ ਰਹਿਨਾ ਜਵਾਂ ॥ ੨੩੨ ॥
 ਯਹ ਅੱਵਲ ਚਲੈ ਤੇਪ ਜਿਸ ਓਰ ਸੈਂ ।
 ਭਰੈ ਕਰੋੜ ਢਾਈ ਹੁਏ ਸ਼ੋਰ ਸੈਂ ॥ ੨੩੩ ॥
 ਲਿਖਾ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਯਹ ਸਿੰਘਨ ਤਰਫ਼ ।
 “ਚਲੋ ਹਟਕੈ ਲਹੌਰ ਸੁਨਕੈ ਹਰਫ਼ ॥ ੨੩੪ ॥
 ‘ਨਹੀਂ ਹਮ ਕੋ ਲੜਨੇ ਕੀ ਦਿਲ ਚਾਹ ਹੈ ।
 ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਂ ਦੋਸਤੀ ਰਾਹ ਹੈ ॥ ੨੩੫ ॥
 ‘ਯਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾ ਘਰ ਕਲਾਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ।
 ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਲੜਨਾ ਤੇ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰ ॥ ੨੩੬ ॥
 ਸੁਨੀ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਸਿੰਘਨ ਸਲਾਹ ।
 ਨ ਮਾਨੀ ਕਛੂ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ॥ ੨੩੭ ॥
 ਸਭੀ ਅਫਸਰੋਂ ਰਲਕੇ ਕੀਨਾ ਮਤਾ ।
 ਨਹੀਂ ਸਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੜਨਾ ਰਤਾ ॥ ੨੩੮ ॥
 ਕਿਤੋਂ ਨੈ ਬਾਤ ਕਰੀ ਨਹਿ ਅਖਤਿਆਰ ।
 ਯਹਾਂ ਸੀਸ ਦੇਨਾ ਹੈ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੋ ਮਾਰ ॥ ੨੩੯ ॥

ਮੁੱਦਕੀ ਦਾ ਯੁੱਧ

ਦੋਊ ਜੁੜ ਗਈਂ ਜਬ ਅਨੀ* ਸਾਮੁਨੈਂ ।
 ਗਿਆ ਦਿਲ ਸ਼ਿਕਸਤੀ ਮੈਂ ਗਲ ਬਾਮੁਨੈਂ ॥ ੨੪੦ ॥

*ਫੌਜ ।

ਉਠੇ ਸਿੰਘ ਗੁੱਸੇ ਕੇ ਖਾ ਕਰ ਵੋਈ ।
 ਨਹੀਂ ਹੁਕਮ ਦੇਤਾ ਹੈ ਅਫਸਰ ਕੋਈ ॥ ੨੪੧ ॥

ਹੁਆ ਖਾਲਸਾ ਜਲਦ ਤਰ ਪਾਰ ਹੈ ।
 ਹੁਆ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਖਬਰਦਾਰ ਹੈ ॥ ੨੪੨ ॥

ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜਾ ਕਰ ਕਰੀ ਛੇੜ ਹੈ ।
 ਤਬੀ ਕੰਪਨੀ ਦਿਲ ਪੜੀ ਤੇੜ ਹੈ ॥ ੨੪੩ ॥

ਅੱਵਲ ਲੈਨ ਡੋਰੀ ਕਾ ਅਫਸਰ ਫੜਾ ।
 ਦੁਤਰਫੀ ਤਬੈ ਜੰਗ ਹੁਆ ਖੜਾ ॥ ੨੪੪ ॥

ਜੁ ਮੁਦਕੀ ਭਰੀ ਢਾਬ ਥੀ ਆਬ ਸੇਂ ।
 ਦੁਤਰਫੀ ਕਰੀ ਦੋਰ ਦੇ ਦਾਬ ਸੇਂ ॥ ੨੪੫ ॥

ਅੱਵਲ ਆਨ ਗੋਰਾਂ ਨੈ ਪਾਨੀ ਲੀਆ ।
 ਤਬੈ ਖਾਲਸਾ ਜੰਗ ਸਾਜ਼ਾ ਕੀਆ ॥ ੨੪੬ ॥

ਝਟਾ ਪਟ ਨ ਦਮ ਦੇਰ ਗਲ ਜਾ ਪੜੇ ।
 ਕੜਾ ਕੜ ਬੰਦੂਕੈਂ ਝੜਾ ਝੜ ਲੜੇ ॥ ੨੪੭ ॥

ਜਲਦ ਅਹਿਦ ਟੂਟਾ, ਮਚਾ ਜੰਗ ਹੈ ।
 ਲਗੀ ਤੋਪ ਚਲਨੈ ਜੋ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਹੈ ॥ ੨੪੮ ॥

ਕੀਆ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਜੰਗੀ ਤੰਬੂਰ ।
 ਲਗੀ ਫੌਜ ਲੜਨੈਂ, ਗਈ ਲਸ਼ਕ ਦੂਰ ॥ ੨੪੯ ॥

ਲਪਟ ਸਿੰਘ ਤੋਪਨ ਪਲੀਤਾ ਜੜੈਂ ।
 ਝਪਟ ਆਨ ਗੋਰਾ ਮਤਾਬੀ ਫੜੈਂ ॥ ੨੫੦ ॥

ਦਗੈਂ ਤੋਪ ਗੋਰਾ ਕੀ, ਗੋਲਾ ਫਟੈਂ ।
 ਅਸਪ ਐ ਜਵਾਂ ਹਰਤਰਫ ਕੋ ਕਟੈਂ ॥ ੨੫੧ ॥

ਬਹੁਰ ਸਿੰਘ ਤੋਪਨ ਕੇ ਛਰਰਾ ਛੁਟੈਂ ।
 ਕਈ ਸੈਂਕਰਾ ਅਗਰ ਗੋਰਾ ਉਡੈਂ ॥ ੨੫੨ ॥

ਅਸਪ ਐ ਗੁਲੰਦਾਜ਼ ਉਡਤੇ ਘਨੈਂ ।
 ਗਿਨੈ ਕੈਨ ਗਿਨਤੀ, ਨ ਜਾਤੇ ਗਨੈਂ ॥ ੨੫੩ ॥

ਤਬੈ ਲੋਥ ਪਰ ਲੋਥ ਪੜਨੈ ਲਗੀ ।
 ਦੋਉ ਗਡਕੈ ਲਰਾਈ ਜਗੀ ॥ ੨੫੪ ॥

ਜਹਾਂ ਫੌਜ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਦਮ ਭਰ ਅੜੈ ।
 ਤਹਾਂ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਨ ਦਮ ਭਰ ਲੜੈ ॥ ੨੫੫ ॥

ਗਿਰੀ ਗਿਰਦ ਗੋਰਾਂ ਦੀ ਲੋਥੈਂ ਕਈ ।
 ਕਈ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਕਟ ਗਈਂ ॥ ੨੫੬ ॥

ਲਰੈਂ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਟੋਲੀਆਂ ।
 ਉਲਟੀ ਪਲਟਤੀ ਤੁਰਮ ਕੀ ਬੋਲੀਆਂ ॥ ੨੫੭ ॥

ਸਿੰਘ ਖੂਬ ਹਿੱਮਤ ਬਾਂਧ ਕਰਕੇ ਲਰੈਂ ।
 ਹਟੈਂ ਨਾ ਕਦਮ ਬੀਚ ਮੈਦਾਂ ਮਰੈਂ ॥ ੨੫੮ ॥*
 ਉਠੈ ਹੁਲ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਗੋਰਾਨ ਸੈਂ ।
 ਗਿਰੈਂ ਸੈਂਕਰਾ ਜਲਦ ਘੋਰਾਨ ਸੈਂ ॥ ੨੫੯ ॥
 ਕਹੈ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਜਵਾਂ ਖਾਸ ਹੈ ।
 ਬਿਮਾਲਿਕ ਲਰੈ ਫੌਜ ਸਯਾਬਾਸ ਹੈ ॥ ੨੬੦ ॥
 ਉਧਰ ਹੁਲ ਗੋਰਾਂ ਕੀ ਆਤੀ ਜਬੈ ।
 ਕਛੁ ਸਿੰਘ ਗਿਰਤੇ ਜ਼ਮੀਂ ਪਰ ਤਬੈ ॥ ੨੬੧ ॥
 ਉਲਟ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾ ਕੀ ਫੌਜੈਂ ਕਟੈਂ ।
 ਮਰੈਂ ਵੁਹ, ਕਦਮ ਯਹ ਪਿਛਾੜੀ ਹਟੈਂ ॥ ੨੬੨ ॥
 ਕਟੈਂ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਕਈ ਕੋਸ ਮੈਂ ।
 ਹਟੈ ਫੌਜ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਅਫਸੋਸ ਮੈਂ ॥ ੨੬੩ ॥
 ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਕੀਆ ਜੰਗ ਹੈ ।
 ਲਬਾ ਲਬ ਕਰੀ ਖੂਨ ਕੀ ਗੰਗ ਹੈ ॥ ੨੬੪ ॥
 ਦੀਆ ਸੀਸ ਸੈਂਹੇਂ ਮਜ਼ਹਬ ਕਾਜ ਹੈ ।
 ਮਿਲਾ ਵੁਹ ਸ਼ਹੀਦਨ ਸਦਾ ਗਾਜ ਹੈ ॥ ੨੬੫ ॥
 ਇਧਰ ਫੂਟ ਬੈਰਾਟ ਜੰਗੀ ਲੀਆ ।
 ਜਿਨੈਂ ਜੰਗ ਕਾ ਆਨਿ ਜੋਰਾ ਕੀਆ ॥ ੨੬੬ ॥
 ਤਹਾਂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਂਜ ਐਸੀ ਦਈ ।
 ਰਹੀ ਤੋਪ ਚੋਦੈਂ ਨ ਲੈਨੀ ਪਈ ॥ ੨੬੭ ॥
 ਉਧਰ ਖੰਫ ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਗੋਰਾ ਗਏ ।
 ਦੋਉ ਤਰਫ ਕੇ ਕਦਮ ਪਾਛੇ ਪਏ ॥ ੨੬੮ ॥
 ਨ ਇਨ ਕੀ ਖਬਰ ਜਾਤ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ ।
 ਨ ਉਨ ਕੀ ਖਬਰ ਆਤ ਇਨ ਕੀ ਤਰਫ ॥ ੨੬੯ ॥
 ਦੋਉ ਭਾਂਜ ਬੇਖਬਰ ਕਰ ਕੇ ਗਏ ।
 ਹੁਆ ਖਾਲੀ ਮੈਦਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਰਹੇ ॥ ੨੭੦ ॥
 ਤੈ ਪਹਾੜ ਸਿੰਘ ਜਾ ਕਰ ਕਹਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ।
 “ਭਗੇ ਸਿੰਘ ਪਾਛੇ ਨ ਕੋਈ ਜਵਾਂ ॥ ੨੭੧ ॥
 ਤੁਮ ਭੀ ਭਾਜ ਡਰ ਕਰ ਚਲੇ ਜਾਤ ਹੋ ।
 ਖਬਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਾਛੇ ਕੀ ਤੁਮ ਪਾਤ ਹੋ ॥ ੨੭੨ ॥
 ਨਹੀਂ ਕੋ ਰਹਾ ਸਿੰਘ ਮੈਦਾਨ ਮੈਂ ।
 ਪਰੀ ਤੋਪ ਸੁੰਨੀ, ਹੂੰ ਹੈਰਾਨ ਮੈਂ ॥ ੨੭੩ ॥

*ਇਸਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਦੋ ਛੰਦ—

ਜਹਾਂ ਲਪਟ ਪਲਟਨ ਝਪਟ ਕਟ ਗਈ । ਤਹਾਂ ਦਮ ਨ ਲਾਗੇ ਜਮਾ ਹੋ ਨਈ ॥੨੫੯॥
 ਜਹਾਂ ਅਜਬ ਪਲਟਨ ਕਟੀ ਜਾਤ ਹੈ । ਨ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਵਹੁ ਦਿਖਲਾਤ ਹੈ ॥੨੬੦॥

ਤਬੈ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਨ ਮਾਨਾ ਕਹਾ ।
 ਦੇਖ ਜੰਗ ਸਿੰਘੋਂ ਕਾ ਹੈਰਾਨ ਥਾ ॥ ੨੭੪ ॥
 ਅਗਰ ਮਾਤਬਰ ਭੇਜ ਲੀਨੋ ਖਬਰ ।
 ਤਬੀ ਹਟ ਚਲੈਗੇ ਪੜੇ ਬੇਖਬਰ ॥ ੨੭੫ ॥
 ਕੀਆ ਪਹਾੜ ਸਿੰਘ ਤਹਕੀਕ ਤਬ ।
 ਹਟੇ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਤੋਪ ਦਬ ॥ ੨੭੬ ॥
 ਉਧਰ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੇਰਾ ਦੀਆ ।
 ਇਧਰ ਆਨਿ ਸਿੰਘੋਂ ਨੇ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ੨੭੭ ॥
 ਜੇਉ ਸਿੰਘ ਚਖਮੀ ਥੇ ਮੈਦਾਨ ਮੈਂ ।
 ਕਰੀ ਪਰਵਰੀ ਉਨ ਕੀ ਗੋਰਾਨ ਨੈ ॥ ੨੭੮ ॥

ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਯੁੱਧ

ਏਤਾ ਜੰਗ ਸਿੰਘੋਂ ਕਾ ਮੁਦਕੀ ਹੁਆ ।
 ਸੁਨੇ ਅਬ ਫੇਰੂਮਾਨ ਹੋਤਾ ਦੁਆ ॥ ੨੭੯ ॥
 ਤੀਏ ਰੋਜ਼ ਫੌਜੋਂ ਜਮਾ ਕਰ ਲੜੇ ।
 ਤਬੈ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀ ਜਲਦ ਕਰ ਪੜੇ ॥ ੨੮੦ ॥
 ਨਹੀਂ ਅਫਸਰ ਕੋਉ ਦਿਲਬਰੀ ਦੇਤ ਹੈ ।
 ਬਿਮਾਲਿਕ ਹੁਏ ਜੰਗ ਕੋ ਲੇਤ ਹੈਂ ॥ ੨੮੧ ॥
 ਜਮਾ ਕਰਕੈ ਤੋਪੈਂ ਚਲਾਨੇ ਲਗੇ ।
 ਗੁਬਾਰੇ ਕਾ ਗੋਲਾ ਉਡਾਨੇ ਲਗੇ ॥ ੨੮੨ ॥
 ਜੰਜਾਇਲ ਜੰਬੂਰੋਂ ਕੀ ਲਾਗੀ ਝੜੀ ।
 ਪੱਥਰ ਕਲ ਉਠਾਤੀ ਕੜਾ ਕੜ ਪੜੀ ॥ ੨੮੩ ॥
 ਤੋੜੇਦਾਰ ਬੰਦੂਕ ਹੈ ਘੁੜਚੜੀ ।
 ਜਹਾਂ ਗੋਲੀ ਲਾਗੈ ਤਹਾਂ ਤੜਫੜੀ ॥ ੨੮੪ ॥
 ਚਲੇ ਤੀਰ ਤਰਵਾਰ ਬਰਛੀ ਕਟਾਰ ।
 ਜਿਸੈ ਬੀਚ ਲਾਗੈ ਨਿਕਸਤ ਜਾਤ ਪਾਰ ॥ ੨੮੫ ॥
 ਚਢੇ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਕੇ ਜਵਾਂ ।
 ਕਿਤੀ ਘੁੜਚੜੀ ਫੌਜ ਕਾਟੀ ਕਲਾਂ ॥ ੨੮੬ ॥
 ਦੁਤਰਛੀ ਮੁਏ ਬੀਚ ਅਫਸਰ ਕਈ ।
 ਦੇਉ ਦਿਸ ਗਡਾਬਡ ਲਰਾਈ ਜਗੀ ॥ ੨੮੭ ॥
 ਲਗੈ ਕਿਰਚ ਤਰਵਾਰ ਜਿਸਕੇ ਬਦਨ ।
 ਨਿਕਸ ਜਾਤ, ਸੂਕੀ ਰਹੈ ਆਸ ਮਨ ॥ ੨੮੮ ॥
 ਕਭੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਕੀ ਜੇਰਾ ਕਰੈ ।
 ਕਭੀ ਫੌਜ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਆਗੇ ਧਰੈ ॥ ੨੮੯ ॥
 ਉਧਰ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਸਬਾਸੀ ਕਰੈ ।
 ਇਧਰ ਫੌਜ ਸ਼ਾਹੀ ਬਿਮਾਲਿਕ ਮਰੈ ॥ ੨੯੦ ॥

ਉਧਰ ਲਾਟ ਦੇਤਾ ਹੈ ਤਲਬੈਂ ਤਮਾਮ ।
 ਇਧਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦਾਮ ਲੜਤੇ ਹੈਂ ਆਮ ॥ ੨੯੧ ॥
 ਜਮੀਂ ਪਰ ਹੂਆ ਖੂਨ ਦਰੀਆਵ ਹੈ ।
 ਦੋਉ ਓਰ ਲੜਨੇ ਕਾ ਦਿਲ ਚਾਵ ਹੈ ॥ ੨੯੨ ॥
 ਬਿਮਾਲਿਕ ਹੂਏ ਦਿਲ ਦਰਜ ਖਾ ਗਿਆ ।
 ਤਬੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਨੇ ਜੋਰਾ ਕੀਆ ॥ ੨੯੩ ॥
 ਚਤੁਰ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀ ਬਹਾਦੁਰ ਕਲਾਂ ।
 ਕਟੈ ਸਾਬ ਤਲਵਾਰ ਗੋਰਾ ਜਵਾਂ ॥ ੨੯੪ ॥
 ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਕੀਆ ਜੰਗ ਹੈ ।
 ਦੀਆ ਸੀਸ ਸੈਂਹੈਂ ਸਦਾ ਰੰਗ ਹੈ ॥ ੨੯੫ ॥
 ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਕਾ ਏਕ ਭਾਈ ਜਵਾਂ ।
 ਸੁਨਾ ਨਾਮ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦੁਰ ਕਲਾਂ ॥ ੨੯੬ ॥
 ਕੀਆ ਜੰਗ ਕਾ ਖੇਤ ਉਸ ਨੇ ਜਬਰ ।
 ਕੀਏ ਗਰਦ ਗੋਰਾ ਨ ਕਰਤੇ ਸਬਰ ॥ ੨੯੭ ॥
 ਉਹਾਂ ਖੂਬ ਲਰ ਸੀਸ ਉਸ ਨੇ ਦੀਆ ।
 ਸ਼ਹੀਦਨ ਕੇ ਡੇਰਾ ਮੈਂ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ੨੯੮ ॥
 ਚਢਾ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਕਰਕੈ ਕਲਾਂ ।
 ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਡਾਰੀ* ਹੈ ਮਾਰਾ ਜਵਾਂ ॥ ੨੯੯ ॥
 ਗਿਆ ਜੰਗ ਕਾ ਖੇਤ ਤਬ ਟੂਟ ਕਰ ।
 ਬਿਮਾਲਿਕ ਭਏ ਕੰਨ ਲੇਤਾ ਖਬਰ ॥ ੩੦੦ ॥
 ਦਈ ਤੇਪ ਬਾਰੂਦ ਡੇਰਾ ਦੀਆ ।
 ਗੁਰੂ ਇਨ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਨ ਸਾਇਆ ਕੀਆ ॥ ੩੦੧ ॥
 ਜਿਤੇ ਬੀਚ ਮਾਲਿਕ ਰਹੇ ਪੀਠ ਦੈ ।
 ਨ ਦੇਖੈਂ ਸਿੰਘੋਂ ਕੀ ਤਰਫ ਡੀਠ ਦੈ ॥ ੩੦੨ ॥
 ਕਰਾਂ ਜੰਗ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਹੋਵੈ ਫੁਤਾ ।
 ਨ ਸਾਬਸ ਦੇਤਾ ਹੈ ਮਾਲਿਕ ਰਤਾ ॥ ੩੦੩ ॥
 ਜਬੈ ਜੀਤ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਹੋਨੈ ਲਗੈ ।
 ਤਬੈ ਉਨ ਕੇ ਮਾਲਿਕ ਅਗਾਰੀ ਭਗੈ ॥ ੩੦੪ ॥
 ਇਧਰ ਤੈ ਜਲਦ ਸਿੰਘ ਆਏ ਉਰਾਰ ।
 ਰਹੀਂ ਬਹੁਤ ਤੋਪੈਂ ਐ ਅਸਬਾਬ ਪਾਰ ॥ ੩੦੫ ॥

*ਕੁੰਜਾਹੀ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ । ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਕੁੰਜਾਹੀਆ, ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜ ਤੋੜ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਸਬੂਤ ਲਈ ਦੇਖੋ, ਗਵਾਲ ਕਵੀ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ, ਛੰਦ ਅੰਕ ੧੮੦-੮੧-੮੨-੮੩-੮੪-੮੫-੮੬-੮੭-੮੮-੮੯-੯੦-੯੧-੯੨-੯੩ ।

ਕਭੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾਂ ਕੀ ਯਹਾਂ ਲਰੈ ।
 ਕਭੀ ਲੁੱਦਿਹਾਨੇ ਲਰਾਈ ਪਰੈ ॥ ੩੦੬ ॥
 ਉਧਰ ਜੋਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੀਆ ।
 ਤਹਾਂ ਜੰਗ ਨੇ ਖੂਬ ਜੋਰਾ ਕੀਆ ॥ ੩੦੭ ॥
 ਗਜੈਂ ਤੁਰਮ ਤੰਬੂਰ ਮਾਰੂ ਬਜੈਂ ।
 ਸਜੈਂ ਸੰਗ ਜੋਧਾ ਅਜੋਧਾ ਭਜੈਂ ॥ ੩੦੮ ॥
 ਚਲੈਂ ਤੋਪ ਗੋਲਾ ਗੁਬਾਰੇ ਫਟੈਂ ।
 ਅਸਪ ਔ ਜਵਾਂ ਹਰ ਤਰਫ ਕੋ ਕਟੈਂ ॥ ੩੦੯ ॥
 ਜੰਜਾਇਲ ਜੰਬੂਰਾ ਦੁਨਾਲੀ ਕੜਾਕ ।
 ਉਠੈਂ ਦਮ ਬਦਮ ਪੈ ਪੱਥਰ ਕਲ ਪੜਾਕ ॥ ੩੧੦ ॥
 ਇਧਰ ਔ ਉਧਰ ਕੇ ਜਮੀਂ ਪਰ ਗਿਰੈਂ ।
 ਹਟੈਂ ਨ ਕਦਮ, ਬੀਚ ਮੈਦਾਂ ਮਰੈਂ ॥ ੩੧੧ ॥
 ਜੋਰ ਸੰਗ ਚਲੈ ਕਿਰਚ ਤਰਵਾਰ ਝਟ ।
 ਕਰੈ ਬੀਚ ਮੈਦਾਂ ਆਧੋ ਆਧ ਕਟ ॥ ੩੧੨ ॥
 ਲਰੈਂ ਸੂਰਮੇ ਖੰਫ ਦਿਲ ਛੋਰ ਕੈ ।
 ਨਿਕਸ ਤੀਰ ਮਾਥਾ ਚਲੈਂ ਫੋਰ ਕੈ ॥ ੩੧੩ ॥

ਬਦੋਵਾਲ ਦਾ ਯੁੱਧ

ਬਦੋਵਾਲ ਮੈਂ ਜੰਗ ਸਿੰਘਨ ਕੀਆ ।
 ਲੁਟੀ ਤੋਪ ਬਾਰੂਦ ਡੇਰਾ ਲੀਆ ॥ ੩੧੪ ॥
 ਤਹਾਂ ਲਾਡੂਏ ਕਾ ਜੋ ਰਾਜਾ ਲੜਾ ।
 ਸਭੀ ਕੋਪ ਗੋਰਾ ਕਾ ਉਸ ਪਰ ਪੜਾ ॥ ੩੧੫ ॥
 ਲਰੀ ਪਲਟਨੈਂ ਖੂਬ ਹੋ ਕਰ ਜਮਾ ।
 ਨਹੀਂ ਜੰਗ ਕਰਨੇ ਕੀ ਰਾਖੀ ਤਮਾ ॥ ੩੧੬ ॥
 ਤਹਾਂ ਜੰਗ ਸਿੰਘੋਂ ਨੇ ਐਸਾ ਲੀਆ ।
 ਹਟਾ ਜੰਗ ਗੋਰਾ ਕਾ ਪਾਛੇ ਕੀਆ ॥ ੩੧੭ ॥
 ਯਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾ ਘਰ, ਬੜਾ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ।
 ਭਗੈਂ ਹਰ ਜਗੈ ਫਿਰ ਰਹੈਂ ਖਬਰਦਾਰ ॥ ੩੧੮ ॥
 ਉਧਰ ਲਰਕੈ ਫਿਰ ਫੌਜ ਆਤੀ ਇਧਰ ।
 ਇਧਰ ਲਰਕੈ ਫਿਰ ਫੌਜ ਜਾਤੀ ਉਧਰ ॥ ੩੧੯ ॥
 ਜਲਦ ਫੇੜ ਅਫਸਰ ਕੋ ਅਪਨਾ ਕੀਆ ।
 ਕਿਸੇ ਬੇਦੀ ਸੋਢੀ ਨੇ ਦਿਲ ਨਾ ਦੀਆ ॥ ੩੨੦ ॥
 ਨਹੀਂ ਦਿਲ ਕੋ ਦੈ ਕਰਕੈ ਆਗੂ ਲਰਾ ।
 ਫਕਤ ਖਾਲਸਾ ਹੋ ਬਿਮਾਲਿਕ ਮਰਾ ॥ ੩੨੧ ॥
 ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਤੁੰਗੋਂ ਕਾ ਸਰਦਾਰ ਥਾ ।
 ਲਰਾ ਖੂਬ ਜੰਗੀ ਖਬਰਦਾਰ ਥਾ ॥ ੩੨੨ ॥

ਚਲਾਤਾ ਰਹਾ ਤੀਰ ਐਸੇ ਜਵਾਂ ।
 ਕਟੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਕੀ ਉਸ ਨੈ ਕਲਾਂ ॥ ੩੨੩ ॥
 ਜਬਰ ਜੰਗ ਉਸ ਕੇ ਪੈ ਕੁਰਬਾਨ ਮੈਂ ।
 ਦੀਆ ਸੀਸ ਉਨ ਖੂਬ ਮੈਦਾਨ ਮੈਂ ॥ ੩੨੪ ॥
 ਠਟਕੇ ਜੰਗ ਐਸੇ ਬਹਾਦੁਰ ਮੂਏ ।
 ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਹੂਏ ॥ ੩੨੫ ॥
 ਬੱਦੋਵਾਲ ਮੈਂ ਜੰਗ ਕੀਆ ਕਰਾਰ ।
 ਦਈ ਭੁੰਦੜੀ ਫੌਜ ਅਫਸਰ ਨੇ ਹਾਰ ॥ ੩੨੬ ॥

ਸਭਰਾਉਂ ਦਾ ਯੁੱਧ

ਸੁਨੋ ਅਬ ਜੁ ਫਿਰ ਜੰਗ ਮਚਨੇ ਲਗਾ ।
 ਹਰੀ ਕਿਉਂ ਕੇ ਪੱਤਨ ਮੈਂ ਜੋਰਾ ਜਗਾ ॥ ੩੨੭ ॥
 ਤਬੀ ਖਾਲਸਾ ਹੋ ਚਲਾ ਪਾਰ ਕੇ ।
 ਦੀਆ ਛੋਡ ਹੈ ਅਪਨੇ ਘਰ ਬਾਰ ਕੇ ॥ ੩੨੮ ॥
 ਯਹਾਂ ਮਿਲਕੈ ਸਿੰਘੋਂ ਨੈ ਕੀਨੀ ਸਲਾਹ ।
 ਯਹਾਂ ਸੀਸ ਦੇਨਾ ਯਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਫਨਾਹ ॥ ੩੨੯ ॥
 ਜਿਤੇ ਬੀਚ ਸਰਦਾਰ ਜੰਗੀ ਜਵਾਂ ।
 ਸਭਨ ਮਾਨ ਲੀਨੀ ਹੈ ਐਸੀ ਜ਼ਬਾਂ ॥ ੩੩੦ ॥
 ਕਹਾ ਸ਼ਜਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀਸ ਦੇਨਾ ਯਹਾਂ ।
 ਸੁਜਸ ਕਾ ਅਵਾਜ਼ਾ ਹੈ ਲੇਨਾ ਯਹਾਂ ॥ ੩੩੧ ॥
 ਜਬੈ ਜੰਗ ਗੋਰਾਂ ਕਾ ਆਵੈਂਗੇ ਜੀਤ ।
 ਤਬੈ ਆਨ ਕਰਕੈ ਕਰੈਂ ਰਾਜਰੀਤ ॥ ੩੩੨ ॥
 ਕੀਆ ਦਾਨ ਸਰਬੰਸ ਅਪਨਾ ਉਸੈ ।
 ਨਹੀਂ ਹਟਕੈ ਆਨੈ ਕੀ ਰਾਖੀ ਉਸੈ ॥ ੩੩੩ ॥
 ਯਹ ਦਾੜ੍ਹੀ ਲੇ ਕਰ ਕੈ ਜਾਨਾ ਕਹਾਂ ।
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੈਸਾ ਸਦਾਨਾ ਕਹਾਂ ॥ ੩੩੪ ॥
 ਇਤੀ ਸ਼ਰਤ ਕਰਕੈ ਚੜ੍ਹੇ ਜੰਗ ਮੈਂ ।
 ਉਸੈ ਥੂਕ ਜੇ ਕੋ ਹਟੈ ਜੰਗ ਮੈਂ ॥ ੩੩੫ ॥
 ਜਬੈ ਕੋਪ ਸਿੰਘੋਂ ਨੈ ਐਸਾ ਕੀਆ ।
 ਤਬੈ ਕਾਕ ਗਿਰਝਨ ਹੁਲਾਸਾ ਲੀਆ ॥ ੩੩੬ ॥
 ਸਭੀ ਸ੍ਰਾਨ ਗੀਦੜ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਗਏ ।
 ਅਬੀ ਪੇਟ ਭਰਨੇ ਕੋ ਜੋ ਥੇ ਭਏ ॥ ੩੩੭ ॥
 ਕਿਤੇ ਭੂਤ ਬਿਤਾਲ ਆਤੇ ਹੂਏ ।
 ਕਿਤੇ ਜੋਗਨੀ ਝੁੰਡ ਮਾਤੇ ਹੂਏ ॥ ੩੩੮ ॥
 ਉਠੇ ਕਲ ਐ ਨਾਰਦ ਦੇਖ ਸਾਥੀਨ ਕੂੰ ।
 ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖੈ ਖੂਨ ਕੇ ਪੀਨ ਕੂੰ ॥ ੩੩੯ ॥

ਚੜ੍ਹੇ ਖਾਲਸਾ ਕੋਪ ਕਰਕੈ ਜਮਾ ।
 ਗੁਬਾਰਨ ਜੰਬੂਰਨ ਨ ਰਾਖੀ ਤਮਾ ॥ ੩੪੦ ॥
 ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਘਰ ਕਮੀ ਨ ਥੀ ।
 ਇਤਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੈ ਨ ਦੇਖਾ ਕਭੀ ॥ ੩੪੧ ॥
 ਕਹਾਂ ਗਿਨਤ ਜੋ ਤੋਪ ਲੂਟੀ ਗਈ ।
 ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਘਰ ਨਈ ਤੇ ਨਈ ॥ ੩੪੨ ॥
 ਮਹਾਰਾਜ ਘਰ ਕੀ ਕਹੋਂ ਕਿਆ ਤੁਝੈ ।
 ਨ ਅਸਬਾਬ ਗਿਨਤੀ ਕੀ ਫੁਰਸਤ ਮੁਝੈ ॥ ੩੪੩ ॥
 ਕਿਤੀ ਤੋਪ ਚਰਖਨ ਪੈ ਚਢਤੀ ਰਹੈਂ ।
 ਗੁਬਾਰੈਂ ਜੰਬੂਰੋਂ ਕੀ ਘੜਤੀ ਰਹੈਂ ॥ ੩੪੪ ॥
 ਪੱਥਰ ਕਲ ਕੋ ਉਸਤਾਦ ਜੜਤੇ ਰਹੈਂ ।
 ਕਿਤੇ ਤੋਸ਼ਦਾਨਨ ਕੋ ਮੜਤੇ ਰਹੈਂ ॥ ੩੪੫ ॥
 ਕਿਤੇ ਤੋੜਦਾਰਨ ਕੀ ਘੜਤੀ ਰਹੈਂ ।
 ਕਿਤੇ ਨੇ ਜਵਾਂ ਕੀ ਭਰਤੀ ਕਰੈਂ ॥ ੩੪੬ ॥
 ਪਰੀ ਹੋਤ ਤਲਵਾਰ ਸਿਲਕੈਂ ਸਦਾ ।
 ਕਈ ਲਾਖ ਘੜਨੇ ਕੀ ਰਹਿਤੀ ਸਦਾ ॥ ੩੪੭ ॥
 ਰਹੈ ਜੰਗ ਕੀ ਬਾਤ ਸਬ ਲੈਸ ਥੀ ।
 ਫਟੈ ਜਿਗਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੀ ਹਮੇਸ਼ ਥੀ ॥ ੩੪੮ ॥
 ਐਸੈ ਸ਼ਾਹ ਬਿਨ ਸਭ ਬਿਮਾਲਿਕ ਹੂਏ ।
 ਤਬੀ ਫੌਜ ਅਫਸਰ ਲੇ ਗਾਲਕ ਹੂਏ ॥ ੩੪੯ ॥
 ਜਿਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਸ਼ਕਰ ਥੇ ਕੀਏ ।
 ਤਿਤੇ ਰਾਨੀ ਨੇ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਦੇ ਦੀਏ ॥ ੩੫੦ ॥
 ਵੁਹ ਪਾਤੀ ਸਜਾ ਖੂਬ ਰਾਨੀ ਪੜੀ ।
 ਨਹੀਂ ਵੁਹ ਹੁਕਮ ਕੀ ਰਹੀ ਯਕ ਘੜੀ ॥ ੩੫੧ ॥
 ਮਹਾਰਾਜ ਮਰਨਾ ਹੂਆ ਯਾਦ ਹੈ ।
 ਪੜੀ ਸਭ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਯਹ ਅਫਤਾਦ ਹੈ ॥ ੩੫੨ ॥
 ਜਲਦ ਫੌਜ ਮਿਲ ਕਰ ਪੜੀ ਜੰਗ ਮੈਂ ।
 ਲਗੀ ਤੋਪ ਚਲਨੈ ਜੋ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਮੈਂ ॥ ੩੫੩ ॥
 ਗੁਬਾਰੈ ਕਾ ਗੋਲਾ ਫਟੈ ਆਸਮਾਂ ।
 ਉਤਰ ਕਰ ਫਟੇ ਫੌਜ ਕਾਟੈ ਕਲਾਂ ॥ ੩੫੪ ॥
 ਜੰਬੂਰੋਂ ਕੀਆ ਜੋਰ ਐਸੋ ਜਬਰ ।
 ਸੁਨੀ ਜੰਗ ਦਰ ਕੋਸ ਕੋਸਨ ਖਬਰ ॥ ੩੫੫ ॥
 ਛੁਟੇ ਤੀਰ ਬਰਛੀ ਐ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਹੈ ।
 ਦੁਨਾਲੀ ਚਲੇ, ਹੈ ਨ ਦਮ ਦੇਰ ਹੈ ॥ ੩੫੬ ॥
 ਜਬੀ ਦਮ ਬਦਮ ਤੋਪ ਕੜਕਨ ਲਗੀ ।
 ਤਬੀ ਦਮ ਬਦਮ ਲੋਥ ਪਟਕਨ ਲਗੀ ॥ ੩੫੭ ॥

ਚਲੈਂ ਕਿਰਚ, ਕਿਰਚੈਂ ਕਰੈਂ ਹਾਡ ਕੋ ।
 ਲਬਾ ਲਬ ਕਰੈਂ ਖੂਨ ਕੀ ਆਡ ਕੋ ॥ ੩੫੮ ॥
 ਤਮੰਚਨ ਕਰਾਬੀਨ ਗੋਲੀ ਕੇ ਤੋੜ ।
 ਨਿਕਸ ਜਾਤ ਹੈਂ ਸੰਜ ਫੁਲਾਦ ਫੋੜ ॥ ੩੫੯ ॥
 ਪੱਥਰ ਕਲ ਬੰਦੁਕੈਂ ਚਲੈਂ ਤੋੜੇਦਾਰ ।
 ਉਠੈਂ ਹੈਂ ਪਲੀਤਾ ਹਜ਼ਾਰਨ ਹਜ਼ਾਰ ॥ ੩੬੦ ॥
 ਚਲੈਂ ਨੋਕ ਨੇਜਾ ਨਿਕਲ ਜਾਤ ਪਾਰ ।
 ਗਿਰੈਂ ਜੰਗ ਮੈਂ ਬੀਰ ਰਾਨੈਂ ਪਸਾਰ ॥ ੩੬੧ ॥
 ਹਜ਼ਾਰੈਂ ਕਮਾਨੈਂ ਕੜਕੈਂ ਪੜੀਂ ।
 ਚਲੈਂ ਤੀਰ ਸਾਵਨ ਕੀ ਲਾਗੀ ਝੜੀ ॥ ੩੬੨ ॥
 ਜਿਤੇ ਖੇਤ ਮੈਂ ਸੀਹ ਕਾਇਰ ਹੂਏ ।
 ਜਿਤੇ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀ ਵੁਹ ਦਾਇਰ ਹੂਏ ॥ ੩੬੩ ॥
 ਪਰਾ ਜੋਰ ਐਸਾ ਜਬਰ ਜੰਗ ਥਾ ।
 ਪਰਾ ਖੂਨ ਪਰਵਾਹ ਅਜਬ ਰੰਗ ਕਾ ॥ ੩੬੪ ॥
 ਜੁਦੇ ਦੇਖੀਏ ਸੀਸ ਕਾਟੇ ਪੜੇ ।
 ਕਿਤੇ ਧੜ ਅਧੋ ਅਧ ਪਿਖੈਂ ਤੜਫਤੇ ॥ ੩੬੫ ॥
 ਕਿਤੇ ਸੈਂਕਰਾ ਹਾਥ ਪਾ ਕਟ ਗਏ ।
 ਕਿਤੇ ਅਸਪ ਐ ਫੀਲ ਤਰਫੈਂ ਪਏ ॥ ੩੬੬ ॥
 ਕਿਤਨ ਹਾਥ ਗਿਰ ਪੜੀ ਤਲਵਾਰ ਹੈਂ ।
 ਕਿਤੇ ਖੈਂਚ ਮਾਰੈਂ ਖਬਰਦਾਰ ਹੈਂ ॥ ੩੬੭ ॥
 ਕਿਤੇ ਮਾਰ ਐ ਮਾਰ ਕਰਤੇ ਫਿਰੈਂ ।
 ਕਿਤੇ ਬੀਚ ਕਾਇਰ ਕਦਮ ਹਟ ਗਿਰੈਂ ॥ ੩੬੮ ॥
 ਕਭੀ ਫੈਜ ਗੋਰਾ ਕੀ ਸਿੰਘਨ ਕਟੈ ।
 ਕਭੀ ਸਿੰਘ ਗੋਰਾ ਕੀ ਫੌਜੈਂ ਕਟੈ ॥ ੩੬੯ ॥
 ਦੁਹੂੰ ਓਰ ਸੇ ਜੰਗ ਐਸਾ ਕਰੈਂ ।
 ਹੂਏ ਪੁਰਜੇ ਪੁਰਜੇ ਨ ਦਮ ਭਰ ਟਲੈਂ ॥ ੩੭੦ ॥
 ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ ਕਾ ਬਾਨ ਚਲਨੈ ਲਗਾ ।
 ਕਲਾਂ ਫੈਜ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਦਲਨੈ ਲਗਾ ॥ ੩੭੧ ॥
 ਨ ਮਾਨੈਂ ਕਛੂ ਸਿੰਘ ਅੰਗ੍ਰੇਜ ਕੇ ।
 ਬਿਮਾਲਿਕ ਲੜੈ ਫੈਜ ਕਰ ਤੇਜ ਕੇ ॥ ੩੭੨ ॥
 ਵੁਹ ਜਰਨੈਲ ਕਰਨੈਲ ਮਾਰੇ ਕਈ ।
 ਖੁਰਦ ਅਫਸਰੋਂ ਕੀ ਨ ਗਿਨਤੀ ਰਹੀ ॥ ੩੭੩ ॥
 ਕਿਤੀ ਘੁੜ ਚੜ੍ਹੋਂ ਕੀ ਕਟੀ ਫੈਜ ਹੈ ।
 ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਸ਼ਾਹ ਆਗੈ ਕਰੀ ਮੰਜ ਹੈ ॥ ੩੭੪ ॥

ਲਰਾ ਕਬਤਾਂ* ਜੁ ਸਰਦਾਰ ਥਾ ।
 ਵੁਹ ਖੂਬ ਜੰਗੀ ਖਬਰਦਾਰ ਥਾ ॥ ੩੭੫ ॥
 ਜਬਰ ਜੰਗ ਕਰਕੈ ਦੀਆ ਸੀਸ ਉਸ ।
 ਮਿਲਾ ਵੁਹ ਸ਼ਹੀਦਨ ਸਦਾ ਖੁਸ਼ ਬਖੁਸ਼ ॥ ੩੭੬ ॥
 ਮਾਖੇ ਖਾਂ ਫੇਰੂਮਾਨ ਸੁਸਤੀ ਹੁਆ ।
 ਇਸੀ ਜੰਗ ਮੈਂ ਖੂਬ ਚੁਸਤੀ ਹੁਆ ॥ ੩੭੭ ॥
 ਲਰਾ ਖੂਬ ਤੋਪੈ ਚਲਾ ਕਰ ਜਵਾਂ ।
 ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਹੁਆ ਜੰਗ ਕਰਕੈ ਕਲਾਂ ॥ ੩੭੮ ॥
 ਕਟੇ ਸਾਬ ਤਰਵਾਰ ਗੋਰਾ ਜਵਾਂ ।
 ਚਢਾ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਥਾ ਅਕਾਲੀ ਕਲਾਂ ॥ ੩੭੯ ॥
 ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਹੁਆ ਜੰਗ ਮੈਂ ।
 ਤਜੇ ਪਾਨ ਉਸ ਨੈ ਉਸੀ ਰੰਗ ਮੈਂ ॥ ੩੮੦ ॥
 ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਮਰਾ ਪੰਜਹੱਥਾ ਮੁਆ ।
 ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਕਟਕੇ ਖੂਬ ਸਾਬੀ ਹੁਆ ॥ ੩੮੧ ॥
 ਫੁਤੇ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ ਮੁਆ ਖੂਬ ਲਰ ।
 ਦੀਆ ਸੀਸ ਸੈਂਹੇ, ਹੁਆ ਹੈ ਅਮਰ ॥ ੩੮੨ ॥
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀ† ਕੀਆ ਜੋਸ਼ ਹੈ ।
 ਕਰੀ ਫੌਜ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੈ ॥ ੩੮੩ ॥
 ਕਲਾਂ ਜੰਗ ਕਰਕੈ ਸਾਮੁਨੈਂ ਮਰਾ ।
 ਸ਼ਹੀਦਨ ਕੇ ਡੇਰਾ ਮੈਂ ਡੇਰਾ ਕਰਾ ॥ ੩੮੪ ॥
 ਨਹੀਂ ਗਿਨਤੀ ਸਿੰਘੋਂ ਕੀ ਜੇਤੇ ਮੁਏ ।
 ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਹੁਏ ॥ ੩੮੫ ॥
 ਮਜੀਠੇ ਕਾ ਜਰਨੈਲ ਕੁਵੱਤ ਕਲਾਂ ।
 ਜੁ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀ ਬਹਾਦੁਰ ਜਵਾਂ ॥ ੩੮੬ ॥
 ਲਰੇ ਖੂਬ ਜੋਰਾ ਸੈਂ ਗੋਰਾ ਕਟੇ ।
 ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਕਦਮ ਨਾ ਹਟੈ ॥ ੩੮੭ ॥
 ਲਰਾਈ ਕਰੀ ਖੂਬ ਪਲ ਪਲ ਸਭੀ ।
 ਹੁਈ ਉਸ ਕੇ ਸਾਬਸ ਮੁਲਕਨ ਤਬੀ ॥ ੩੮੮ ॥
 ਤਹਾਂ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਬਹੁਤ ਗਲ ਗਈ ।
 ਖਬਰ ਬੀਚ ਨੰਦਨ ਜਲਦ ਕਰ ਗਈ ॥ ੩੮੯ ॥
 ਕਟੀ ਫੌਜ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਨਹੀਂ ।
 ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਬਿਨਾ ਵੁਹ ਬਨਤੀ ਨਹੀਂ ॥ ੩੯੦ ॥
 ਲਰੇ ਦੇ ਤਰਫ ਕੇ ਬਹਾਦੁਰ ਜਵਾਂ ।
 ਨਹੀਂ ਅਫਸਰੋਂ ਕੀ ਕਲਾਂ ਤੇ ਕਲਾਂ ॥ ੩੯੧ ॥

*ਕਪਤਾਨ । ਕਬਤਾਂ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਪਾਠ ਏਥੇ ਅਸੁੱਧ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ
 ਲਈ ਕੋਈ ਸੁੱਧ ਨੁਸਖਾ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ । †'ਟੋਪੀ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਕੁਮੇਦਾਨ ਕਪਤਾਨ ਐ ਸੁਬੇਦਾਰ ।
 ਕਰੈ ਕੌਨ ਗਿਨਤੀ ਕਟੈ ਬੇਸੁਮਾਰ ॥ ੩੯੨ ॥
 ਮਰੈ ਸਾਮੁਨੈ ਹਾਥ ਕਰਕੈ ਜਵਾਂ ।
 ਬਰੈ ਹੂਰ ਉਨ ਕੋ ਚਢਾ ਕਰ ਬਿਬਾਂ ॥ ੩੯੩ ॥
 ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੈ ਮਰਨਾ ਸੌਹੈ ਖੂਬ ਕਦ ।
 ਵੁਹ ਜਾਤੇ ਬਹਿਸ਼ਤਨ ਸਭੀ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ॥ ੩੯੪ ॥
 ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਜੁ ਮਰਨਾ ਚਹੈ ।
 ਤਿਸੈ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਸਾਬਸ ਕਹੈ ॥ ੩੯੫ ॥
 ਜਬੀ ਫੌਜ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਦਰਜਨ ਲਗੀ ।
 ਤਬੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਕੀ ਗਰਜਨ ਲਗੀ ॥ ੩੯੬ ॥
 ਅਟਾਰੀ ਕਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੰਗੀ ਜਵਾਂ ।
 ਮਹਾਰਾਜ ਕਾ ਥਾ ਮੁਸਾਹਿਬ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੩੯੭ ॥
 ਦਿਖਾ ਸ਼ਯਾਮ ਸਿੰਘ ਬੀਚ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ।
 ਫਟੀ ਫੌਜ ਜਾਤੀ ਹੈ ਹਰਯਕ ਤਰਫ ॥ ੩੯੮ ॥
 ਚੁਤਰਫੈਂ ਨਿਸ਼ਾਂ ਕਰ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ।
 ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਕਾ ਕੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ॥ ੩੯੯ ॥
 ਦੋਊ ਬਾਪ ਬੇਟਾ ਜੜੇ ਹੋ ਗਏ ।
 ਕਿਤੇ ਸਾਬ ਉਨ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ॥ ੪੦੦ ॥
 ਹਕਾਰਾ ਦੀਆ ਖਾਲਸਾ ਕੋ ਤਬੈ ।
 ਕਹਾਂ ਜਾਤ ਹੋ ਬੀਰ ਦਰੀਆ ਲਬੈ ॥ ੪੦੧ ॥
 ਤਬੈ ਸਿੰਘ ਕੇਤੇ ਜਮਾ ਹੋ ਗਏ ।
 ਵੁਹ ਫਾਨੂਸ ਹੂੰ ਕੀ ਸ਼ਮਾ ਹੋ ਗਏ ॥ ੪੦੨ ॥
 ਲਈ ਸ਼ਯਾਮ ਸਿੰਘ ਹਾਥ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਹੈ ।
 ਜਿਸੈ ਸਿਰ ਪੈ ਲਾਵੈ ਨ ਦਮ ਦੇਰ ਹੈ ॥ ੪੦੩ ॥
 ਚਲੇ ਆਤ ਗੋਰਾ ਅਮਲ ਕੀ ਲਟਕ ।
 ਲਗੈ ਜਿਸ ਕੇ ਤੇਗਾ ਮਰੈ ਸਿਰ ਪਟਕ ॥ ੪੦੪ ॥
 ਕਟਾ ਸੀਸ ਗੋਰਾ ਕਾ ਥੋਰਾ ਨਹੀਂ ।
 ਥਕਾ ਹਾਥ ਜਬ ਤਲਕ ਜੋਰਾ ਨਹੀਂ ॥ ੪੦੫ ॥
 ਕਟੀ ਫੌਜ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕਰਤਾ ਸਬਰ ।
 ਗਈ ਬੀਚ ਨੰਦਨ ਉਸਕੀ ਖਬਰ ॥ ੪੦੬ ॥
 ਕੀਆ ਉਸ ਨੈ ਨੰਦਨ ਕੋ ਖਾਲੀ ਬਿਸ਼ਕ ।
 ਨਹੀਂ ਬਾਤ ਇਸ ਮੈਂ ਰਹੀ ਕੁਛਕੁ ਸ਼ਕ ॥ ੪੦੭ ॥
 ਮੁਆ ਹੋ ਬਹਾਦੁਰ ਜਵਾਂ ਜੰਗ ਮੈਂ ।
 ਮਿਲਾ ਵੁਹ ਸ਼ਹੀਦਨ ਉਸੀ ਰੰਗ ਮੈਂ ॥ ੪੦੮ ॥
 ਹੁਈ ਉਸ ਕੋ ਸਯਾਬਸ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ।
 ਨਗਰ ਤੇ ਨਿਕਾਲਾ ਹੈ ! ਹਾ ! ਕਾ ਹਰਫ ॥ ੪੦੯ ॥

ਕਿਤੇ ਸਾਹਿਬ ਜੰਗੀ ਬਹਾਦੁਰ ਮੁਏ ।
 ਕਿਤੇ ਬੀਰ ਸਰਦਾਰ ਪੁਰਜੇ ਹੂਏ ॥ ੪੧੦ ॥
 ਕਿਤੇ ਜਲਦ ਕਰ ਬੀਚ ਦਰੀਆ ਬਹੇ ।
 ਕਿਤੇ ਹੋਇ ਪੁਰਜੇ ਜ਼ਿਮੀਂ ਪਰ ਰਹੇ ॥ ੪੧੧ ॥
 ਕਿਤੇ ਸਾਬ ਗੋਲਾ ਉਡੇ ਆਸਮਾਂ ।
 ਹੂਈ ਜੰਗ ਹੁ ਮੈਂ ਫੁਤੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ॥ ੪੧੨ ॥
 ਨ ਹੋਤੀ ਸੁਸਤੀ ਜੁ ਸਿੰਘ ਤੇਜ ਕੀ ।
 ਰਹੀ ਥੀ ਨਾ ਬਾਕੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੀ ॥ ੪੧੩ ॥
 ਜਿਸੈ ਪੁਸ਼ਤ ਮਾਲਿਕ ਕਾ ਸਾਇਆ ਹੂਆ ।
 ਤਿਸੈ ਕਾ ਫੁਤੇ ਜੰਗਨਾਮਾ ਹੂਆ ॥ ੪੧੪ ॥
 ਸਭੀ ਸਿਰ ਕੇ ਉਪਰ ਯਹ ਕਿਸਮਤ ਕਬੂਲ ।
 ਕਿਸੈ ਕੀ ਫੁਤਹ ਐ ਕਿਸੈ ਕੀ ਅਦੂਲ ॥ ੪੧੫ ॥
 ਮਿਲੇ ਉਨ ਕੇ ਮਾਲਿਕ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੈਂ ।
 ਦਗਾ ਕਰਕੇ ਮਰਵਾਏ ਫਰਫੇਜ਼ ਸੈਂ ॥ ੪੧੬ ॥
 ਹੂਏ ਕੰਪਨੀ ਕੇ ਬਹਾਦੁਰ ਕਲਾਂ ।
 ਬਿਮਾਲਿਕ ਭਏ ਸਿੰਘ ਹੂਏ ਚਲਾਂ ॥ ੪੧੭ ॥
 ਨ ਹੋਤਾ ਬਿਮਾਲਿਕ ਕਭੀ ਖਾਲਸਾ ।
 ਕਹਾਂ ਕੰਪਨੀ ਇਨ ਸੈਂ ਪਾਤੀ ਫੁਤਾ ॥ ੪੧੮ ॥
 ਹੁਕਮ ਜੋ ਹੈ ਮਾਲਿਕ ਕਾ ਹੋਤਾ ਸੋਈ ।
 ਕਹੋ ਲਾਖ ਬਾਤੈਂ ਬਨਾ ਕਰ ਕੋਈ ॥ ੪੧੯ ॥
 ਹੂਆ ਤਪ ਜੋ ਐਸਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾ ।
 ਨਹੀਂ ਸਰ ਆਤਾ ਉਸ ਕੇ ਤੇਜ ਕਾ ॥ ੪੨੦ ॥
 ਗਵਰਨਰ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦੁਰ ਹੂਆ ।
 ਫੁਤਹ ਕਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ ਸਾਦਰ ਹੂਆ ॥ ੪੨੧ ॥
 ਫੁਤਹ ਗਪ* ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਹੂਈ ਕਲਾਂ ।
 ਦੋਊ ਕੰਪਨੀ ਘਰ ਕੇ ਹੂਏ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੪੨੨ ॥
 ਤਬੈ ਹੂਲ ਕਰ ਝਪਟ ਲੀਨਾ ਲਹੌਰ ।
 ਦੁਆਬਾ ਲੀਆ ਜੀਤ ਕਰਕੇ ਫਲੌਰ ॥ ੪੨੩ ॥
 ਤਬੈ ਕੰਪਨੀ ਦੇਸ ਦੇਸਨ ਜਗੀ ।
 ਵਿਲਾਇਤ ਸਭੀ ਥਰ ਥਰਾਨੇ ਲਗੀ ॥ ੪੨੪ ॥
 ਮਿਲੀ ਆਨ ਰਾਣੀ ਕੀ ਦਾਸੀ ਕਲਾਂ ।
 ਸੁਨਾ ਨਾਮ ਜਿਸਕਾ ਕਹੈਂ ਮੰਗਲਾਂ ॥ ੪੨੫ ॥

*Sir Hngh Gongh. †ਦਾਸੀ ਮੰਗਲਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸ਼ਿਧ ਗੋਲੀ ਸੀ । ਇਹ ਜਾਤ ਦੀ ਝਿਉਰੀ ਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਸੀ । ਸਿਖ ਰਾਜ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਮੰਗਲਾਂ ਹਰਿਦਵਾਰ (ਗੰਗਾ) ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹੀ । ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਬਹੁਤ ਸੀ ਤੇ ਖਰਚ ਇਸਦਾ ਸ਼ਾਹਾਨਾ ਸੀ । ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਮੰਗਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸਦਦੇ ਸਨ । (ਦੇਖੋ, ਨੂਰ ਅਹਿਮਦ, ਤਹਿਕੀਕਾਤਿ ਚਿਸ਼ਤੀ)

ਮੁਸਾਹਿਬ ਐ ਰਾਜਾ ਸਭੀ ਮਿਲ ਗਏ ।
 ਮਿਲੀ ਆਪ ਰਾਨੀ ਵੁਹ ਮਾਲਿਕ ਭਏ ॥ ੪੨੬ ॥
 ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸਭ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾ ।
 ਕੀਆ ਰਾਨੀ ਜਿੰਦਾਂ ਕੇ ਫਰਫੇਜ਼ ਕਾ ॥ ੪੨੭ ॥
 ਸਭੀ ਫੌਜ ਕੋ ਤੋੜ ਡਾਲਾ ਤਬੀ ।
 ਹੁਆ ਤੇਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੇਰਾ ਜਬੀ ॥ ੪੨੮ ॥
 ਕਿਤੇ ਲਾਟ ਮੁਲਕੀ ਚਲੇ ਆਤ ਹੈਂ ।
 ਕਿਤੇ ਲਾਟ ਜੰਗੀ ਚਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ ॥ ੪੨੯ ॥
 ਯਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੇ ਘਰ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਨਹੀਂ ।
 ਕਲਾਂ ਹੈ ਬਹਾਦੁਰ ਨ ਦੇਖਾ ਕਹੀਂ ॥ ੪੩੦ ॥
 ਇਤੀ ਬਾਤ ਤੈ ਕੰਪਨੀ ਜੀਤ ਹੋ ।
 ਨ ਫੂਟੈ ਜਵਾਂ ਏਕ ਬਦਨੀਤ ਹੋ ॥ ੪੩੧ ॥
 ਜਿਤਾ ਖਾਲਸਾ ਹੁਆ ਯਕ ਬਯਕ ।
 ਸੁਨਾ ਅਗਰ ਨ ਦੇਖਾ ਥੀ ਕੁਛਕੁ ਸ਼ਕ ॥ ੪੩੨ ॥
 ਐਸਾ ਉਨ ਕਾ ਇਤਫਾਕ ਟੂਟੈ ਕਬੀ ।
 ਖਿਜ਼ਾਂ ਹੋਇਗੀ ਬੋ ਹੁਕਮ ਕੀ ਤਬੀ ॥ ੪੩੩ ॥
 ਕਰੇਂਗੇ ਅਦਾਲਤ ਰਹੈਂ ਬਰਕਰਾਰ ।
 ਨ ਹੋਗੀ ਅਦਾਲਤ, ਨ ਹੋਗੀ ਬਹਾਰ ॥ ੪੩੪ ॥
 ਕਰੇਂਗੇ ਤਕੱਬਰ ਰਹੈਂ ਨਾ ਘਰੀ ।
 ਯਹੀ ਬਾਤ ਸਾਚੀ ਮੈਂ ਲਿਖ ਕਰ ਧਰੀ ॥ ੪੩੫ ॥
 ਯਹ ਖਲਕਤ ਖੁਦਾ ਕੀ ਪੈ ਜੁਲਮੀ ਕਰੈਂ ।
 ਖਿਜ਼ਾਂ ਜਲਦ ਜਲਦੀ, ਨ ਦਮ ਭਰ ਟਲੈਂ ॥ ੪੩੬ ॥
 ਅਗੇ ਹੁਕਮ ਮਾਲਿਕ ਕਾ ਹੋਗਾ ਜੋਈ ।
 ਨ ਉਸ ਕੇ ਕਹਿਨੇ ਕੇ ਕਾਮਿਲ ਕੋਈ ॥ ੪੩੭ ॥
 ਕੀਆ ਜੰਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਖੁਦ ਜੇਰ ਸੈਂ ।
 ਕੀਆ ਮੁਲਕ ਅਪਨਾ ਚਹੁੰ ਓਰ ਸੈਂ ॥ ੪੩੮ ॥
 ਖੁਦਾ ਅਜੈ ਉਨ ਪੈਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰੈ ।
 ਨ ਰਾਖੈਂ ਇਸੀ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕੀ ਕਾਨ ਹੈ ॥ ੪੩੯ ॥
 ਉੱਨੀ ਸੈ ਕੇ ਉਪਰ ਬਿਤੇ ਦੋਇ ਸਾਲ* ।
 ਲੀਆ ਮੁਲਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੈ ਖੁਦ ਕਰ ਕਮਾਲ ॥ ੪੪੦ ॥
 ਕਹਾ ਬੈਨਸਿਟਾਟ† ਦੀਜੋ ਬਤਾ ।
 ਸਿੰਘੋਂ ਕੀ ਹਮਾਰੀ ਸ਼ਿਕਸਤੋ ਫ਼ਤਾ ॥ ੪੪੧ ॥

*ਸੰਮਤ ੧੯੦੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੯੪੫-੪੬ ।

†Mr. Vansitart, D. C., Jullundur.

(੨੩੦)

ਕੀਆ ਕਾਨ੍ਹੁ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਨਾਮਾ ਤਮਾਮ ।
ਮੈਂ ਕਰਤਾ ਹੂੰ ਸਭ ਸ਼ਾਇਰੋਂ ਕੋ ਸਲਾਮ ॥ ੪੪੨ ॥

ਅਜਬ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਬਾ ਮੈਂ ਬੰਗਾ ਮਕਾਂ ।
ਕੀਆ ਜੰਗ ਨਾਮਾ ਉਸੀ ਦਰਮਿਆਂ ॥ ੪੪੩ ॥

ਕੀਆ ਜੰਗ ਨਾਮਾ ਇਹ ਤਮਾਮ ਹੈ ।
ਅਗਰ ਨਾ ਖਬਰ ਕਾਮ ਬੇਕਾਮ ਹੈ ॥ ੪੪੪ ॥

ਸਮਾਪਤ

੧੧. ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਇਹ ਕਿੱਸਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾ-ਜੰਗੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਸੰਨ ੧੮੪੫-੪੬ ਵਿਚ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਦਰਦਨਾਕ ਢੰਗ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਮੂੰਹੋਂ ਪਈ ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਇਸ ਸਤਲੁਜੀ ਰਾਜ ਦੀ ਛਤ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ-ਗਲਵਕੜੀਆਂ ਪਾਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਕੋਈ ਵਲ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਵਿਤਕਰਾ। ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਪੱਖ-ਪਾਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦੇ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਖੁਦ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:—

ਰਾਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਰਹਿੰਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ, ਸਿਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਜ ਅਫਾਤ ਆਈ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੀਸਰੀ ਜਾਤ ਆਈ।

ਮੁਨਸ਼ੀ ਮੈਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਪਿੰਡ ਵਡਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ, ਸਬੂਤ ਲਈ ਦੇਖੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ “ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੀਰੇ” ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਹਾਲ। ਕਈ ਛਪੇ ਹੋਏ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ‘ਵਡਾਲੇ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਵਟਾਲਾ’ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਗਲਤ ਹੈ। ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਹਥ-ਲਿਖਤਿ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ‘ਵਡਾਲਾ’ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੭੮੦-੮੨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸੰਨ ੧੮੬੨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤ੍ਰ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਅਤੇ ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਸਨ ਤੇ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਇਕ ਅੱਛਾ ਕਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਉਹ ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ, ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ, ਸ਼ੀਰੀਂ ਫਰਿਹਾਦ, ਹੀਰ ਆਦਿ ਕਿੱਸੇ ਲਿਖਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਪਿੰਡ ਜਗਦਿਓ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਤੇ ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਤੋਂ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹੋ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਵੀਰ ਰਸ ਦਾ ਕਵੀ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਘੋਲ ਸੀ, ਘੋਲ ਵੀ ਉਹ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੀਰਤਾ ਦਾ

ਸਜੀਵ ਚਿਤ੍ਰ ਸੀ, ਚਿਤ੍ਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਿੱਠੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ । ਸੋ ਇਸ ਲਈ ਜਨਤਾ ਦਾ ਕਵੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੋਣੀ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ ।

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾਜੰਗੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋਖਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਕੌੜੀਆਂ ਅਸਲੀਅਤਾਂ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ । ਸੁਚੱਜੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਕਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਨਸਾਫ਼-ਪਸੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦੁਰੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹੋ ਕੇ ਸਲਾਹਿਆਂ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਕਰਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ । ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਿਉਂ ਲੜਾਈ ਛੇੜੀ, ਇਸਦਾ ਕਾਰਣ ਭਾਵੇਂ ਕਵੀ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ—ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਲਪੇਟਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਵੜਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਪੁਲ ਬੱਧਾ ਫਰੰਗੀਆਂ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ,
ਲਾਂਘੇ ਪਾਏ ਨੀ ਵਿੱਚ ਪਲਕਾਰਿਆਂ ਦੇ ।
ਆਏ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰਦੇ,
ਵਜਦੇ ਵਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੇ ।
ਸਾਂਭ ਲਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਲੇ ਖਾਨੇ,
ਵਾਲੀ ਬਣੇ ਨੀ ਰਾਜ ਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫੇੜ ਸੀ ਵਿਰਲਿਆਂ ਦੀ,
ਸੋਈ ਪੇਸ਼ ਆਈ ਸਿੰਘਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ॥ ੯੬ ॥

ਇਸ ਬੈਂਤ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਬੰਦ ਵਿਚ ਜੋ ਗੁੱਝਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਰਤਾ ਤਸ਼ਰੀਹ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ ਹੈ ।

ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ, ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਤਾਂ ਚਾਹੇ ਨਸ਼ਟ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਆਂਚ ਨਾ ਲੱਗੇ । ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਡੋਗਰੇ ਸ਼ੂਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਨ ਤੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ । ਕਈ ਵੇਰ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਲਈ ਮਿਲ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਤਲਬ ਵਾਸਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ, ਮੁਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਏਕਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਡੋਗਰੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਰਖਦੇ ਸਨ । ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਸੀ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਖੜਯੰਤ ਖੜੇ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਪਰ ਬਿਠਾਉਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ । ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਬਣ ਜਾਣ, ਇਲਾਕਾ ਪਹਾੜ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਚਾਹੇ ਜੈਦ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚਾਹੇ ਬਕਰ ਦੇ । ਇਸ ਹੀਲਾ ਸਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜ-ਦੁਲਾਰੇ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਧਕੇਲੇ ਗਏ, ਉਥੇ

ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਵੀ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰਨ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਹੱਥ ਸੀ, ਚਾਹੇ ਇਸ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਮੀਆਂ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

(ਪੰ: ਗ: ਗੀ:)

ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਭਤੀਜੇ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਰੜਕਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਸਾਫ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕੌਰ ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਸੁੱਟਿਆ ਤੇ ਮੀਆਂ ਪਿਥੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਣ ਲੈ ਲਏ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੀਆਂ ਪਿਥੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੋਸ਼ੀ ਫੜੇ ਗਏ। ਪਰ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਚੁੰਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਾ ਜਾਲ ਫੈਲਾਕੇ ਬਹੁਤਾ ਇੰਤਸ਼ਾਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਸਲ ਕਾਤਲ ਛੇਤੀ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਜਨਰਲ ਸਰਦਾਰ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆ, ਜਨਰਲ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਇਹ ਤਿੰਨ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਰੀਦੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਹੇਠ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਖਿਰਾਜ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜੰਮੂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਹਿਮ ਸਰਦਾਰ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਏ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਫੇਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਹਮਣੇ ਰਸਤਾ ਸਾਫ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਛਿੜਨ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਨ ੧੮੪੪ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੈਲ-ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਉਲਝਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬੇ-ਇਤਫਾਕੀ ਪਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਏਦੂੰ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੁਦਿਆਣੇ ਅਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਫੌਜ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਉਜ਼ਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਉਹ ਪਿਛੇ “ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਲਾਹੌਰ” ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਆਜ਼ਮ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸਿਪਹ ਸਾਲਾਰ ਮਿਸਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਕਲਹ ਦਾ ਮੂਲ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਾਦੂ ਫੌਜੀ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਪਾਲਿਸੀ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਕਦਮ ਵੀ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹੱਥ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਡੋਰ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਲਈ ਕਦਮ

ਪੁਟਿਆ ਤੇ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਦਾ ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਜੋ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਦ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ, ਅਰਥਾਤ ਸਾਰੀ ਸਿਖ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਆਈ।

ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਡਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਅਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਹਨ ਤੇ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੜਾਈ ਛੇੜਨੀ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਚਾਲ ਸੀ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੈਰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਚੱਲੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਕਥਨ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਗਲਤ ਅਤੇ ਬੇ-ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਸਿਖ ਫੌਜੀ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਓਪਰੇ ਸਨ ਤਦ ਹਕੂਮਤ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲਤੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਕੰਡੇ ਬੀਜ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ।

ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਬਿਆਨੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਇਕ ਅਮੋਲਕ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੀਰਤਾ ਦਾ ਇਕ ਅਮਰ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਲਈ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਨੌਜਵਾਨ ਨਸਲਾਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਕਿ ਜੇ ਜੀਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੋਓ ਤੇ ਜੇ ਮਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪਿਛੇ ਨਾ ਮੁੜਨ ਦੀ ਸੌਂਹ ਖਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।

ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਦਾਂ ਅਮਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਜਿਵੇਂ ਅਖੌਤ ਹੈ : “ਜੀਉਣਾ ਜਸ ਤੇ ਮਰਨਾ ਅਪਜਸ।” ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਅਬਨਾਸ਼ੀ ਬੰਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਬਨਾਸ਼ੀ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਪੰਜਾਬ ਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਚਿਤਿਆ ਤੇ ਭਾਵ ਪੂਰਤਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗਾਵਿਆ ਹੈ।

ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਜੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਦਲਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਰੂਹ ਜੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪਈ ਬੋਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੋੜੀ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਮੂਲ ਪਾਠ ਲਭਣ ਲਈ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਜੇ ਕਿੱਸੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:—

੧. ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਫਾਰਸੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿੱਸਾ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੁੱਤੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁਲ ਬੈਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ੮੩ ਹਨ।
੨. ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ (ਪੱਥਰ ਦਾ ਛਾਪਾ) ਮਤਬਾ ਚਸ਼ਮਾ ਨੂਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਸੰਮਤ ੧੯੨੨ ਬਿ: ਦਾ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ।
੩. ਬੈਂਤ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ (ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ) ੧੯੧੪-੧੫, ਮੁਫੀਦ ਆਮ ਪ੍ਰੈਸ, ਲਾਹੌਰ। (ਦੋ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਕਾਪੀਆਂ)

(੨੩੫)

੪. ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ (ਬੈਂਤ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ) ਸੰਨ ੧੯੨੧, ਸੰਪਾਦਿਤ
ਪੰ ਡਿਤ ਰਾਮ ਸ਼ਰਨ ਸ਼ਰਮਾ ਬੀ. ਏ. ਲਾਹੌਰ।
੫. ਕਿਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ (ਛਾਪਾ ਟਾਈਪ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਛਿੱਬਰ
ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਲੇ, ਲੁਹਾਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਲਾਹੌਰ।
ਇਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜੇ ਕੋਈ ਉਕਾਈ ਰਹਿ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸਚਰਜ
ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਕਾਈਆਂ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣਾ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ।

(੨੩੬)

ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ

ਅਰਥਾਤ

ਅੰਗੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਅੱਵਲ ਆਖੀਏ ਸਿਫਤ* ਖੁਦਾ ਦੀ ਜੀ,
 ਜਿਹੜਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਖੇਲ ਬਣਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਚੌਦਾਂ ਤਬਕਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ ਨਿਗਾਰ ਕਰਕੇ,
 ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਦੇ ਬਾਗ ਲਗਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸਭੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸਫਾਂ ਲਪੇਟ ਲੈਂਦਾ,
 ਅਗੇ ਹੋਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਿਛਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਓਸ ਤੋਂ ਸਦਾ ਡਰੀਏ,
 ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਤੋਂ ਭੀਖ ਮੰਗਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੧ ॥
 ਏਥੇ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜਕੇ† ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ,
 ਦੁਨੀਆ ਬੇਸਵਾ ਦਾ ਰਖੇ ਭੇਸ ਮੀਆਂ ।
 ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜੁਆਨੀ ਤੇ ਹੁਸਨ ਮਾਪੇ,
 ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਬਾਲ ਵਰੇਸ ਮੀਆਂ ।
 ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਦੌਲਤਾਂ ਫੀਲ‡ ਘੋੜੇ,
 ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਰਾਜ ਤੇ ਦੇਸ ਮੀਆਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਦਾ ਨਾ ਰੂਪ ਦੁਨੀਆ,
 ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਕਾਲੜੇ ਕੇਸ ਮੀਆਂ ॥ ੨ ॥
 ਇਕ ਰੋਜ਼ ਵਡਾਲੇ ਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ,
 ਚਲੀ ਆਣ ਫਰੰਗੀ ਦੀ ਬਾਤ ਆਈ ।
 ਸਾਨੂੰ ਆਖਿਆ ਹੀਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਯਾਰਾਂ,§
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਆਈ ।
 ਰਾਜੀ ਬਹੁਤ ਰਹਿੰਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ,
 ਸਿਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਅਫ਼ਾਤ ਆਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ,
 ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੀਸਰੀ ਜਾਤ ਆਈ{} ॥ ੩ ॥

*ਉਪਮਾ ।

†‘ਪਕੜਕੇ’ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

‡ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ੧੯੨੨ ਬਿ: ਦੀ ਪੁਤੀ ਵਿਚ ‘ਫੀਲ’ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ‘ਮਾਲ’ ਪਾਠ ਹੈ ।

§ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਸਰਨ ਸ਼ਰਮਾ ਬੀ. ਏ. ਦੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ :

“ਸਾਨੂੰ ਆਖਿਆ ਹੀਰੇ ਤੇ ਨੂਰ ਖਾਂ ਨੇ ।”

{ }ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ

ਪੁਤੀ ਵਿਚ ਅੰਕ ੨ ਦੀ ਬੈਂਤ ਅੰਕ ੩ ਦੀ ਬੈਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਈ ਹੈ ।

ਏਹ ਤਾਂ ਜਗ ਸਰਾਂਇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ,
 ਕਈ ਜੋਰ ਵਾਲੇ ਏਥੇ ਆਇ ਗਏ ।
 ਸੱਦਾਦ ਨਮਰੂਦ ਫਰਉਨ ਜੇਹੇ,
 ਦਾਵਾ ਬੰਨ੍ਹਿ ਖੁਦਾ ਕਹਾਇ ਗਏ ।
 ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਜੇਹੇ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦੇ ਜੀ,
 ਫੇਰੀ ਵਾਂਗੁ ਬਣਜਾਰਿਆਂ ਪਾਇ ਗਏ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰਹੇਗਾ ਰੱਬ ਸੱਚਾ,
 ਬਾਜੇ ਕੂੜ ਦੇ ਕਈ ਬਜਾਇ ਗਏ ॥ ੪ ॥
 ਮਹਾਬਲੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਪੈਦਾ,
 ਨਾਲ ਜੋਰ ਦੇ ਮੁਲਕ ਹਿਲਾਇ ਗਿਆ ।
 ਮੁਲਤਾਨ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਪਿਸ਼ੌਰ, ਚੰਬਾ,
 ਜੰਮੂ, ਕਾਂਗੜਾ ਕੋਟ ਨਿਵਾਇ ਗਿਆ ।
 ਤਿਬਤ ਦੇਸ ਲੱਦਾਖ ਤੇ ਚੀਨ ਤੋੜੀ,
 ਸਿੱਕਾ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਚਲਾਇ ਗਿਆ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜਾਨ ਪੰਜਾਹ ਬਰਸਾਂ,
 ਅੱਛਾ ਰੱਜ ਕੇ ਰਾਜ ਕਮਾਇ ਗਿਆ ॥ ੫ ॥
 ਜਦੋਂ ਹੋਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਸ ਪੂਰੇ,
 ਜਮਾ ਹੋਏ ਨੀ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ,
 ਸ਼ੂਰੂ ਹੋਈ ਦਰਬਾਰ ਤਲਵਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਆਹ ਮਾਰੀ,
 ਮੋਇਆ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਦਾ ਯਾਰ ਮੀਆਂ* ।

*ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਤੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:—
 ਜਦੋਂ ਮੋਈ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਹੋਈ ਕੌਂਸਲ, “ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਮਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਓਹ ਮੁਸਾਹਿਬ ਪੱਕਾ, ਉਹ ਵੀ ਸੁੱਟਿਆ ਰਾਜੇ ਨੇ ਮਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਰਾਜੇ ਓਸਦੇ (ਕੌਰ) ਦੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ, ਸਿਰ ਵੱ ਢਿਆ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਮੀਆਂ ।”
 ਕੌਂਸਲ ਤੋਂ ਭਾਵ ਏਥੇ ਉਸ ਸਲਾਹ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ
 ਬਾਜਵੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕੌਰ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ,
 ਜਮਾਂਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਆਦਿ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ
 ਕੀਤੀ ਸੀ । ਦੀਵਾਨ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਨੇ ਇਸ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਚੰਗੇ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਸਦਾਰ ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਮਾਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਸਦਾਰ
 ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ
 ਅਸਲੀਅਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਈ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਕਿ ਜੇ ਸਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਜੋ ਕਿ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ
 ਮੁਆਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਅਤੇ ਬੜਾ ਬੁਧੀਮਾਨ ਸੀ । ਖਾਸ ਕਰ ਹਿਸਾਬ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਮੁਹਾਰਤ ਰਖਦਾ ਸੀ,
 ਨੇ ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭੇਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ
 ਮਾਰਨ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ । (ਦੇਖੋ, ਗੁਲਾਬ ਨਾਮਾ, ੧੯੩੨, ਸਫੇ ੨੦੬-੦੯)

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅਸਾਂ ਭੀ ਨਾਲ ਮਰਨਾ,
 ਸਾਡਾ ਏਹੋ ਸੀ ਕੌਲ ਕਰਾਰ ਮੀਆਂ ॥ ੬ ॥
 ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਖੂਨ ਕੀਤਾ,
 ਇਹ ਤਾਂ ਗਰਕ ਜਾਵੇ ਦਰਬਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਪਿਛੇ ਸਾਡੇ ਵੀ ਕੌਰ ਨਾ ਰਾਜ ਕਰਸੀ,
 ਅਸੀਂ ਮਰਾਂਗੇ ਏਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਅਨਹੱਕ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਖੂਨ ਕੀਤਾ,
 ਇਹ ਤਾਂ ਮਰਨਗੇ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਹੋਈ ਹੁਣ ਮੌਤ ਸਸਤੀ,
 ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਵਾਰ ਮੀਆਂ* ॥ ੭ ॥
 ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਹੋਇਆ ਬਹੁਤ ਮਾਂਦਾ,
 ਬਰਸ ਇਕ ਪਿਛੇ ਵਸ ਕਾਲ ਹੋਇਆ ।
 ਆਈ ਮੌਤ ਨਾ ਅਟਕਿਆ ਇਕ ਘੜੀ,
 ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗਮ ਦੇ ਨਾਲ ਮੋਇਆ :
 ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ,
 ਜਰਾ ਗਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਮੂਲ ਰੋਇਆ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਈਆਂ ਦ ਬੰਨ੍ਹਣੇ ਨੂੰ,
 ਵਿੱਚ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਕੌਰ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਹੋਇਆ ॥ ੮ ॥
 ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ,
 ਦੇਖੋ ਸਾੜਨੇ ਨੂੰ ਉਹਨੂੰ ਲੈ ਚੱਲੇ ।
 ਧਰਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਜਾਇ ਕੇ ਖਬਰ ਹੋਈ,
 ਕੌਰ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ ਓਨ ਦੂਤ ਘੱਲੇ ।
 ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਦੂਤ ਉੱਠ ਦੌੜੇ,
 ਜਿਉਂ ਕਰ ਮੌਤ ਹੋਂਦੀ ਰਾਹ ਆਣ ਮੱਲੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਦੇਖ ਰਜਾਇ ਰਬ ਦੀ,
 ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੌਰ ਦੇ ਸਾਸ ਚੱਲੇ ॥ ੯ ॥
 ਇਕ ਦੂਤ ਨੇ ਦੇਖਕੇ ਫਿਕਰ ਕੀਤਾ,
 ਪਲਕ ਵਿਚ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਆਇਆ ਈ ।
 ਜਿਹੜਾ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ,
 ਦੇਖੋ ਓਸ ਨੇ ਖੂਬ ਬਜਾਇਆ ਈ ।
 ਅੰਦਰ ਤਰਫ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ,
 ਛੱਜਾ ਢਾਇ ਦੁਹਾਂ ਉਤ ਪਾਇਆ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਥਾਉਂ ਮੋਇਆ,
 ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਸਹਿਕਦਾ ਆਇਆ ਈ ॥ ੧੦ ॥

*ਸਤਵੀਂ ਬੈਂਤ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਲੁਕਾਇਕੇ ਰੱਖਓ ਨੇ,
 ਦਿਨ ਦੂਜੇ ਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਆਈ ।
 ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਰਦ ਦਰੇਗ ਨਾਹੀਂ,
 ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤਾਈਂ ਓਥੇ ਰੋਇਆ ਈ ।
 ਮਿਰਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕਰੋ ਸਸਕਾਰ ਇਸ ਦਾ,
 ਰਾਣੀ ਆਖਿਆ—ਤੁਸਾਂ ਕਿਉਂ ਦੇਰ ਲਾਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰੋਂਦੀ ਏ ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ,
 ਜਿਸ ਦਾ ਮੋਇਆ ਪੁਤ੍ਰ ਸੋਹਣਾ ਸ਼ੇਰ ਸਾਈ ॥ ੧੧ ॥
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਈ,
 ਜਿਸ ਦਾ ਮੋਇਆ ਭਤੀਜਾ ਤੇ ਵੀਰ ਯਾਰੋ ।
 ਉਹਨੇ ਤੁਰਤ ਵਟਾਲਿਓਂ ਕੂਚ ਕੀਤਾ,
 ਰਾਹੀਂ ਆਂਵਦਾ ਘੱਤ ਵਹੀਰ ਯਾਰੋ ।
 ਜਦੋਂ ਆਣਕੇ ਹੋਇਆ ਲਹੌਰ ਦਾਖਲ,
 ਅੱਖੀਂ ਰੋਇ ਪਲੱਟਦਾ ਨੀਰ ਯਾਰੋ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲੋਕ ਦਿਲਬਰੀ ਕਰਦੇ,
 ਚੰਦ ਕੌਰ ਹੋਈ ਦਿਲਗੀਰ ਯਾਰੋ* ॥ ੧੨ ॥
 ਦਿੱਤੇ ਸੰਤਰੀ ਚਾਰ ਖਲਾਰ ਚੋਰੀ,
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਅੱਜ ਆਵਣਾ ਜੇ ।
 ਤੁਰਤ ਫੂਕ ਦੇਹੋ ਤੁਸੀਂ ਕਰਾਬੀਨਾਂ,
 ਇਕ ਪਲਕ ਵਿਚ ਮਾਰ ਮੁਕਾਵਣਾ ਜੇ ।
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਨੇ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ,
 ਅੰਦਰ ਅੱਜ ਜ਼ਰੂਰ ਨਹੀਂ ਜਾਵਣਾ ਜੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅਜੇ ਨਾ ਜੋਰ ਤੇਰਾ,
 ਤੈਨੂੰ ਅਸਾਂ ਹੀ ਅੰਤ ਸਦਾਵਣਾ ਜੇ ॥ ੧੩ ॥

*ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ:—

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਈ, ਜਿਹਦਾ ਮੋਯਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਭਰਾ ਯਾਰੋ ।
 ਡੇਰੇ ਓਨ ਵਟਾਲਿਓਂ ਕੂਚ ਕੀਤੇ, ਬੈਠਾ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆ ਯਾਰੋ ।
 ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਆ ਨਜ਼ਦੀਕ ਪਹੁੰਚਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਲਏ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਭ ਲਾ ਯਾਰੋ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਬਰੂਹੋਂ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਿਆ, ਡੇਰਾ ਬੁੱਧੂ ਦੇ ਆਵੇ ਪਰ ਪਾ ਯਾਰੋ ।”

†ਅੰਕ ੧੩, ੧੪, ੧੫, ੧੬ ਅਤੇ ੧੭ ਦੀਆਂ ਬੈਂਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹੋ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੈਂਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਰਚ ਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਤੇਰਵੀਂ ਬੈਂਤ ਵਿਚ ਜੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦੀ ਇਕ ਚਾਲ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਬੇਇਤਫਾਕੀ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਪੰ. ਯੂ. ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਹਥ ਲਿਖਤ ਨੰ: ੪੦੮ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ।

ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਮੰਦੀ ਜੋ ਨਜ਼ਰ ਦੇਖੀ,
 ਦਗੇ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਹੋਰ ਬਤੇਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਉਹਨੇਂ ਤੁਰਤ ਲਾਹੌਰ ਥੀਂ ਕੂਚ ਕੀਤਾ,
 ਬੈਠਾ ਜਾਇ ਕੇ ਵਿੱਚ ਮੁਕੇਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਪਿੱਛੇ ਤਖਤ ਬੈਠੀ ਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ,
 ਦੇਂਦੇ ਆਇ ਮੁਸਾਹਿਬ ਦਲੇਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕੌਰ ਨਾ ਜੱਮਣਾ ਈਂ,
 ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਤੇ ਰਈਅਤਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਨੀ ॥ ੧੪ ॥
 ਰਾਜੇ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ,
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਦਵਾਈਏ ਜੀ ।
 ਉਹ ਹੈ ਪੁੱਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਫਤੇ ਜੰਗੀ,
 ਗੱਦੀ ਓਸ ਨੂੰ ਚਾਇ ਬਹਾਈਏ ਜੀ ।
 ਸਿੰਘਾਂ ਆਖਿਆ: 'ਰਾਜਾ ਜੀ, ਹੁਕਮ ਤੇਰਾ,
 ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਹੈਂ ਸੋ ਫਤੇ ਬੁਲਾਈਏ ਜੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਗੱਲ ਜੋ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢੇਂ,
 ਏਸੇ ਵਕਤ ਹੀ ਚਾਇ ਮੰਗਵਾਈਏ ਜੀ ॥ ੧੫ ॥
 ਬਾਈ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਰਾਜੇ ਨੇ ਲਈ ਛੁੱਟੀ,
 ਤੁਰਤ ਜੰਮੂ ਨੂੰ ਹੋਏ ਨੀ ਕੂਚ ਡੇਰੇ ।
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤਾਈਂ ਲਿਖ ਭੇਜੀ ਚਿੱਠੀ,
 ਮੈਂ ਤਾਂ ਰਫੂ ਕਰ ਛੱਡੇ ਨੀ ਕੰਮ ਤੇਰੇ ।
 ਧੌਂਸਾ ਮਾਰਕੇ ਪਹੁੰਚ ਲਹੌਰ ਜਲਦੀ,
 ਅੱਗੋਂ ਆਇ ਮਿਲਸਨ ਤੈਨੂੰ ਸਭ ਬੇੜੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਿਲਣਗੇ ਸਭ ਅਫਸਰ,
 ਜਿਸ ਵੇਲੜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗਇਓਂ ਨੇੜੇ ॥ ੧੬ ॥
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਖਤ ਪੜ੍ਹਕੇ,
 ਫੌਜਾਂ ਤੁਰਤ ਲਹੌਰ ਨੂੰ ਘੱਲੀਆਂ ਨੀ ।
 ਘੋੜੇ ਹਿਣਕਦੇ ਤੇ ਮਾਰੂ ਵੱਜਦੇ ਨੀ,
 ਧੂੜਾਂ ਉੱਡਕੇ ਘਟਾਂ ਹੋ ਚੱਲੀਆਂ ਨੀ ।
 ਘੋੜੇ ਹਿਣਕਦੇ ਤੇ ਮਾਰੂ ਵੱਜਦੇ ਨੀ,
 ਧੂੜਾਂ ਉੱਡਕੇ ਘਟਾਂ ਹੋ ਚੱਲੀਆਂ ਨੀ ।
 ਆਵੇ ਬੁੱਧੂ ਦੇ ਆਏ ਨੀ ਪਾਸ ਡੇਰੇ,
 ਫੌਜਾਂ ਲੱਥੀਆਂ ਆਣਿ ਇਕੱਲੀਆਂ ਨੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਆਣ ਜਾਂ ਤੁਰਤ ਪਹੁੰਚਾ,
 ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਹੌਰ ਦੇ ਚੱਲੀਆਂ ਨੀ ॥ ੧੭ ॥
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਬੁੱਧੂ ਦੇ ਆਇਓਂ ਜੀ,
 ਕਰ ਤੁਰਮ ਲਹੌਰ ਵੱਲ ਧਾਇਆ ਈ ।

ਫਤੇ ਪਲਟਨਾਂ* ਨੇ ਅਗੋਂ ਬਾਤ ਕੀਤੀ,
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਲੰਘਾਇਆ ਈ ।
 ਓਸ ਬਲੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਭਾਰੀ,
 ਜਿਸ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਲਾਇਆ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਹਾਰਕੇ ਵਿਚਲਿਆਂ ਨੇ,
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਬਹਾਇਆ ਈ ॥ ੧੮ ॥
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਤਖਤ ਪਰ ਬੈਠ ਗਿਆ,
 ਰਾਣੀ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ।
 ਘਰ ਬੈਠਿਆਂ ਰੱਬ ਨੇ ਰਾਜ ਦਿੱਤਾ,
 ਦੇਖੋ ਮੱਲ ਬੈਠਾ ਸਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ।
 ਬਰਸ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਅੰਦਰ,
 ਓਹ ਰੋਹ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਜਿੱਚ ਆਹੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਾਰਕੇ ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ,
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਲੋਂ ਬਲਾ ਲਾਹੀ ॥ ੧੯ ॥
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਰਾਜ ਦਿੱਤਾ,
 ਲਿਆ ਖੋਹ ਲਾਹੌਰ ਜੋ ਰਾਣੀਆਂ ਥੀਂ ।
 ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸੋਂ ਪੈਰ ਖਿਸਕੇ,
 ਜਾਕੇ ਪੁੱਛ ਲੈ ਰਾਹ ਪਧਾਣੀਆਂ ਥੀਂ ।
 ਮੁੜਕੇ ਫੇਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਈ ਬਾਜ਼ੀ,
 ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਸਲ ਸਵਾਣੀਆਂ ਥੀਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜੰਮਿਆ ਅਲੀ ਅਕਬਰ,
 ਆਂਦਾ ਬਾਪ ਨੂੰ ਕਾਲਿਆਂ ਪਾਣੀਆਂ ਥੀਂ ॥ ੨੦ ॥
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨੇ ਚੰਦ ਕੌਰ ਮਾਰੀ,
 ਓਨ੍ਹਾਂ ਤਾਈਂ ਹਜ਼ੂਰ ਚਾ ਸੱਦਿਓ ਈ ।
 ਰਾਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਗਿਲਾ ਮਿਟਾਵਣੇ ਨੂੰ,
 ਨੱਕ ਕੰਨ ਚਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਦਿਓ ਈ ।
 ਰਾਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ,
 ਓਹਨਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਚਾ ਕੱਦਿਓ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲਾਹ ਕੇ ਸਭ ਜੇਵਰ,
 ਕਾਲਾ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਛੱਡਿਓ ਈ ॥ ੨੧ ॥
 ਬਰਸ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲੈਣ ਬਦਲੇ,

*ਫਤਹ ਪਲਟਨ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਪਲਟਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਲਟਨ ਸੀ । ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਕਈ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, “ਫਤਹ ਪਲਟਨਾਂ” ਦੀ ਥਾਵੇਂ “ਫਲੈ ਪੜਤਲਾਂ” ਗਲਤ ਪਾਠ ਹੈ ।
 *ਇਹ ਬੈਂਤ ਵੀ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਡੇਰਾ ਸ਼ਾਹ ਬਿਲੌਰ* ਲਗਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁੱਝੀ ਕਰਾਬੀਨ ਲੈਕੇ,
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਣ ਦਿਖਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸਿੱਧੀ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ,
 ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਚਾ ਕਲਾ ਦਬਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜ਼ਿਮੀਂ ਤੇ ਪਿਆ ਤੜਫੇ,
 ਤੇਗ ਮਾਰ ਕੇ ਸੀਸ ਲੈ ਜਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੨੨ ॥
 ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਬਾਗ ਦੀ ਤਰਫ ਆਇਆ,
 ਅੱਗੇ ਕੌਰ ਜੋ ਹੋਮ ਕਰਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਲਹਿਣਾ, ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਦੀ ਜੋ ਨਜ਼ਰ ਦੇਖੀ,
 ਅਗੋਂ ਵਾਸਤਾ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਪਾਂਵਦਾ ਈ ।
 'ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਰਾਂਗਾ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਟਹਿਲ ਤੇਰੀ,'
 ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਓਸ ਨਾ ਇਕ ਮੰਨੀ,
 ਤੇਗ ਮਾਰਕੇ ਸੀਸ ਉਡਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੨੩ ॥
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪੁਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਰਕੇ ਜੀ,
 ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਉੱਠ ਧਾਏ ।
 ਰਾਜਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ,
 ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਅਸੀਂ ਆਏ ।
 ਫੜ ਡੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਖੜਿਆ,
 ਕੇਹੇ ਅਕਲ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੇਚ ਪਾਏਃ ।
 "ਕਿਵੇਂ ਮਾਰੀ ਸੀ ਰਾਜਾ ਜੀ ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ ?"
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਪੁਛਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਏਃ ॥ ੨੪ ॥
 ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਨੇ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ,
 ਤੁਸਾਂ ਏਹ ਕਿਉਂ ਜੀਵਦਾ ਛੱਡਿਆ ਈ ।
 ਮਗਰੋਂ ਮਹਿਰ ਘਸੀਟਾ ਤਾਂ ਬੋਲਿਆ ਈ,
 ਇਹੋ ਸੁਖਨ ਸਲਾਹ ਦਾ ਕਢਿਆ ਈ ।
 ਇਕ ਅੜਦਲੀ ਨੇ ਕਰਾਬੀਨ ਮਾਰੀ,
 ਪਿਛੋਂ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਵੱਡਿਆ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜ਼ਿਮੀਂ ਤੇ ਪਿਆ ਤੜਫੇ,
 ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤਾਈਂ ਫੇਰ ਸੱਦਿਆ ਈ ॥ ੨੫ ॥

*ਸ਼ਾਹ ਬਿਲਾਵਲ ਦੀ ਬਾਰਾਂ ਦਰੀ ਵਿਚ । †ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ।

‡ਨਵੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ :

“ਗਲੀਂ ਲਾਇਕੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਆਂਦਾ, ਕੈਸੇ ਅਕਲ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੇਚ ਪਾਏ ।”

§ਪੁੱਛਣਾ ਦੁਹਾਂ ਚਾਏ’ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਖੁਨ ਦਾ ਲਾਇ ਟਿੱਕਾ,
 ਪਿਛੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੱਤ ਪੁੱਦਖਣਾ ਈ* ।
 'ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਹੋਏ ਨੀ ਸਭ ਕਾਰੇ,
 ਅੱਗੇ ਸਾਹਿਬ ਸੱਚੇ ਤੈਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਈ ।
 ਸਾਨੂੰ ਘੜੀ ਦੀ ਕੁਝ ਉਮੈਦ ਨਾਹੀਂ,
 ਅੱਜ ਰਾਤ ਪੁਸਾਦ ਕਿਨ ਚੱਖਣਾ ਈ ।
 ਤੇਰੇ ਵੱਲ ਜੋ ਕਰੇਗਾ ਨਜ਼ਰ ਮੰਦੀ,
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰਹੇਗਾ ਸੱਖਣਾ ਈ ॥ ੨੬ ॥
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋਈ,
 ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਕੇ ਤੁਰਤ ਚੜ੍ਹਿਆ ।
 ਧੌਂਸਾ ਮਾਰਕੇ ਫੌਜ ਲੈ ਨਾਲ ਸਾਰੀ,
 ਨਾਲ ਕਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੜਿਆ ।
 ਰਾਜਪੂਤ ਉਹ ਸੂਰਮਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ,
 ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੂਬ ਲੜਿਆ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੋਇਆ ਪਹਿਲਾਂ,
 ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਜੀਉਂਦੇ ਨੂੰ ਜਾ ਫੜਿਆ ॥ ੨੭ ॥
 ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸੁਰੱਮਤ ਹੋਈ,
 ਖੰਡਾ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਵਜਾਇ ਗਏ ।
 ਧਿਆਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਧਣ ਦੇਂਦਾ,
 ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਕਲਾ ਮਿਟਾਇ ਗਏ ।
 ਰਾਜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਮੁਲਕ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ,
 ਪਿੱਛੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਖਤ ਪਾਇ ਗਏ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਾਰਕੇ ਮੋਏ ਦੋਵੇਂ,
 ਚੰਗੇ ਸੂਰਮੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਇ ਗਏ ॥ ੨੮ ॥
 ਦੁੱਲੇ ਵੱਟੀ ਨੂੰ ਗਾਂਵਦਾ ਜਗ ਸਾਰਾ,
 ਜੈਮਲ ਫੱਤੇ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਮੀਰ ਦਾਦ ਚੁਹਾਨ ਦੇ ਸਤਰ ਅੰਦਰ,
 ਮੋਈਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਮਾਰ ਕਟਾਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਜੇਹੀ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੀਤੀ,
 ਤੇਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮਾਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮੋਏ ਨੀ ਬੀਰ ਬਣਕੇ,
 ਜਾਨਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਨੀ ॥ ੨੯ ॥

*'ਚਾਰ ਪੁੱਦਖਾਈ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ
 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 'ਸੱਤ ਪੁੱਦਖਣਾ ਈ, ਪਾਠ ਹੀ ਸਹੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।
 †ਛਪੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿਚ 'ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ' ਪਾਠ ਹੈ, ਜੋ ਗਲਤ ਹੈ।

ਪਿਛੋਂ ਆਣਕੇ ਸਭਸ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਹੋਇਆ,
 ਸੋਚੀਂ ਪਏ ਨੀ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਅੱਗੇ ਰਾਜ ਆਇਆ ਹੱਥ ਬੁਰਫਿਆਂ ਦੇ,
 ਪਈ ਖੜਕਦੀ ਨਿੱਤ ਤਲਵਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਗੱਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜੇੜੇ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ,
 ਹੋਰ ਕਹੋ ਕਿਸ ਦੇ ਪਾਣੀਹਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਧੁਰੋਂ ਤਲਵਾਰ ਵੱਗੀ,
 ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਵਾਰ ਮੀਆਂ ॥ ੩੦ ॥
 ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਮਜੀਠੀਆ ਸੀ,
 ਵੱਡਾ ਅਕਲ ਦਾ ਕੋਟ ਕਮਾਲ ਯਾਰੋ ।
 ਮਹਾ ਬਲੀ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ,
 ਡਿੱਠੀ ਬਣੀ ਕੁਚਲਣੀ ਚਾਲ ਯਾਰੋ ।
 ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਬੈਠ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ,
 ਏਥੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਹੋਣਗੇ ਕਾਲ ਯਾਰੋ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਤੁਰ ਗਿਆ ਤੀਰਥਾਂ ਨੂੰ,
 ਸਾਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਦੰਗ ਦਵਾਲ ਯਾਰੋ ॥ ੩੧ ॥
 ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਰਹੇ ਬੈਠਾ,
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਰਾਜ ਕਮਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਜਲ੍ਹਾ ਓਸਦਾ ਸਾਹਿਬ ਪਰੋਹਿਤ* ਹੈ ਸੀ,
 ਖਾਤਰ ਤਲੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਿਆਂਵਦਾ ਈ ।
 ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਿਆ ਘੂਰੇ,
 ਕਹੇ ਕੁਝ, ਤੇ ਕੁਝ ਫਰਮਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਂਦਾ,
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੩੨ ॥
 ਸਿੰਘਾਂ ਲਿਖਿਆ ਖਤ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ,
 ਬੁਰਾ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਜਲ੍ਹਾ ਠੀਕ ਸਾਈ ।
 ਜਲਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾ ਲਈਏ,
 ਤੈਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਖੜਾ ਉਡੀਕਦਾ ਈ ।
 ਅੱਤੀਂ ਰਾਜ ਪਿਆਰੇ ਨੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਪੁਤੁ ਸ਼ਰੀਕ ਦਾ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜਲ੍ਹੇ ਦਾ ਨੱਕ ਵਢੇ,
 ਭੱਜ ਜਾਇ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਲੀਕ ਦਾ ਈ ॥ ੩੩ ॥

*ਸੰਮਤ ੧੯੨੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੀ ਛਪੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ “ਖਾਲਸ ਵਜ਼ੀਰ ਹੈ ਜੀ”
 ਪਾਠ ਹੈ ।

†ਅਖਸਰ (ਅਕਸਰ) ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਤ ਪੜ੍ਹਿਆ,
 ਡੇਰੇ ਕਾਠੀਆਂ ਤੁਰਤ ਪਵਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਵੱਗਾ ਤੱਗ ਲਹੌਰ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਜਾਣਾ,
 ਬਾਰਾਂ ਪਲਟਨਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਧਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਪੱਤਣ ਕੱਕੜਾਂ ਦੇ ਸਭੇ ਪਾਇ ਡੇਰਾ,
 ਬਾਈ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਲੈ ਆਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਆਣ ਲਹੌਰ ਵੜਿਆ,*
 ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜਾਕੇ ਡੇਰਾ ਲਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੩੪ ॥
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋਈ,
 ਸਭੇ ਪੜਤਲਾਂ ਤੁਰਤ ਲਪੇਟੀਆਂ ਨੀ ।
 ਸਿੰਘਾਂ ਆਖਿਆ : 'ਰਾਜਾ ਜੀ, ਜਾਓ ਮੁੜਕੇ,
 ਫੌਜਾਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਮੇਟੀਆਂ ਨੀ ।
 'ਸਿਖੇ, ਜੀਵਣਾ ਜਾਣ ਮੁਹਾਲ ਜੰਮੂ,
 ਤਾਨੇ ਦੇਣ ਰਜਪੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਟੀਆਂ ਨੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਆਇਆ ਵਜ਼ੀਰੀ ਲੈ ਕੇ,
 ਆਖਣ ਸਭ ਪਹਾੜ ਡੁਮੇਟੀਆਂ ਨੀ' ॥ ੩੫ ॥
 ਤੋਪਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਪੜਤਲਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ,
 ਚਾਚੇ ਸਕੇ ਉੱਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਦਾ ।
 ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਨੇ ਘੱਤਿਆ ਆਣ ਘੇਰਾ,
 ਖੰਡਾ ਸਾਰ ਦਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਹੱਥ ਫੜਦਾ ।
 ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੇਸਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਵੇਂ,
 ਲੈਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਟਕ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੜਦਾ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖੀਂ,
 ਮੱਥੇ ਸਾਮੁਣੇ ਹੋਇ ਕੇ ਖੂਬ ਮਰਦਾ ॥ ੩੬ ॥
 ਸਿੰਘ ਜੱਲੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਜੋ ਤੰਗ ਆਏ,
 ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕਚੀਚੀਆਂ ਖਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਅੱਗੇ ਸੱਤ ਤੇ ਅੱਠ ਸੀ ਤਲਬ ਸਾਰੀ,
 ਬਾਰਾਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਕੇਈ ਆਖਦੇ ਦੇਹੋ ਇਨਾਮ ਸਾਨੂੰ,
 ਲੈਕੇ ਬੁਤਕੀਆਂ ਗਲੇ ਚਾ ਪਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ,
 ਵਿੱਚ ਕੈਂਸਲਾਂ ਮਤੇ ਮਤਾਂਵਦੇ ਨੀ ॥ ੩੭ ॥

*ਸੰਮਤ ੧੬੨੨ ਬਿ: ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ 'ਪਹੁਤਾ' ਪਾਠ ਹੈ ।

†ਅੰਕ ੩੬ ਦੀ ਬੈਂਤ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਲਿਖਾਰੀ ਤੋਂ ਭੁਲ ਨਾਲ ਰਹਿ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ।

‡“ਪੰਜ ਕੈਂਸਲੀ ਚਾ ਬਣਾਂਵਦੇ ਨੀ” ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਹੋਇਆ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਮਹਾਵਤਾਂ ਨੂੰ,
 ਹੋਏ ਸੋਨੇ ਦੇ ਚਾ ਕਸਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਤਰਫ ਜੰਮੂ ਦੀ ਮੂੰਹ ਮਰੋੜ ਚੱਲੇ,
 ਸਾਨੂੰ ਆਇਕੇ ਸਿੰਘ ਮਨਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਘੋਰੇ ਅਜਲ ਦੇ ਅਕਲ ਨਾ ਜਰਾ ਆਈ,
 ਬੁਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕਰਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੰਘ ਲੈ ਮਿਲੇ ਤੋਪਾਂ,
 ਅਗੋਂ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਡਾਂਵਦੇ ਨੀ ॥ ੩੮ ॥
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਜੀ,
 ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਇਓ ਨੇ ।
 ਤਰਫ ਜੰਮੂ ਦੀ ਮੂੰਹ ਮਰੋੜ ਚਲੇ,
 ਰਾਹੀ ਸ਼ੋਰ ਖਰੂਦ ਮਚਾਇਓ ਨੇ ।
 ਓਥੋਂ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਬੰਨ੍ਹ ਆਂਦਾ,
 ਕੈਂਠੇ ਫੇਰ ਲੈ ਕੇ ਗਲੀਂ ਪਾਇਓ ਨੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅਸਾਂ ਹੁਣ ਕੜੇ ਲੈਣੇ,
 ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖ ਸੁਣਾਇਓ ਨੇ ॥ ੩੯ ॥
 ਕੇਹਾ ਬੁਰਛਿਆਂ ਆਣਿ ਹਨੇਰ ਪਾਇਆ,
 ਜੇੜਾ ਬਹੇ ਗੱਦੀ ਉਹ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ।
 ਕੜੇ ਕੈਂਠੇ ਇਨਾਮ ਰੁਪਯੇ ਬਾਰਾਂ,
 ਕਦੀ ਪੰਜ ਤੇ ਸੱਤ ਨਾ ਚਾਰ ਲੈਂਦੇ ।
 ਕੇਈ ਤੁਰੇ ਨੀ ਜੰਮੂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕਰਕੇ,
 ਕੇਈ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੁੱਟ ਬਜ਼ਾਰ ਲੈਂਦੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਚੜ੍ਹੇ ਮਝੈਲ ਭੂਹੇ,
 ਪੈਸਾ ਤਲਬ ਦਾ ਨਾਲ ਪੈਜ਼ਾਰ ਲੈਂਦੇ ॥ ੪੦ ॥
 ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖੇਡ ਵਿਚਲੀ,
 ਪਈ ਨਿੱਤ ਹੋਂਦੀ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਯਾਰੇ ।
 ਸਿੰਘਾਂ ਮਾਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੂਰ ਕੀਤਾ,
 ਸਭੇ ਕਤਲ ਹੋਏ ਵਾਰੇ ਵਾਰ ਯਾਰੇ ।
 ਸਿਰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੋਈ ਨਾ ਰਿਹਾ ਕੁੰਡਾ,
 ਹੋਇਆ ਸੁਤਰ ਜਿਉਂ ਬਾਝ ਮੁਹਾਰ ਯਾਰੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫਿਰਨ ਸਰਦਾਰ ਕਹਿਦੇ,
 ਭੂਤ ਮੰਡਲੀ ਹੋਈ ਤਿਆਰ ਯਾਰੇ ॥ ੪੧ ॥
 ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉੱਤੇ ਨੀ ਧਵੇਂ ਸਾਰੇ,
 ਮੱਥਾ ਖੂਨੀਆਂ ਵਾਂਗੂ ਚਾ ਵੱਟਿਓ ਨੇ ।
 ਲੈ ਕੇ ਭਾਣਜੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ,
 ਅਗੋਂ ਨਾਲ ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਵੱਟਿਓ ਨੇ ।

ਸੀਖ ਨਾਲ ਉੜਬ ਕੇ ਫੀਲ ਉੱਤੇ,
 ਕੱਢ ਹੋਇਓਂ ਜ਼ਿਮੀਂ ਤੇ ਸੱਟਿਓ ਨੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵਾਸਤੇ ਪਾਂਵਦੇ ਦਾ,
 ਸਿਰ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕੱਟਿਓ ਨੇ ॥ ੪੨ ॥
 ਰਾਣੀ ਕੈਦ ਕਨਾਤ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ,
 ਕਿਸ ਨੂੰ ਰੋਇਕੇ ਪਈ ਸੁਣਾਵਨੀ ਏਂ ।
 ਤੇਰਾ ਕੈਣ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ,
 ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਇਕੇ ਵੈਣ ਦਿਖਾਵਨੀ ਏਂ ।
 ਕੇੜੇ ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੁੱਤ ਮੋਇਆ ਸਾਥੋਂ,
 ਜੇੜੇ ਡੁੱਘੜੇ ਵੈਣ ਤੂੰ ਪਾਵਨੀ ਏਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਦੇਹ ਇਨਾਮ ਸਾਨੂੰ,
 ਸਾਡੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਰਾਜ ਕਮਾਂਵਨੀ ਏਂ ॥ ੪੩ ॥
 ਪਈ ਝੂਰਦੀ ਹੈ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੋਰਾਂ,
 ਕਿਥੋਂ ਕੱਢਾਂ ਮੈਂ ਕਲਗੀਆਂ ਨਿੱਤ ਤੋੜੇ ।
 ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਹਿਆ ਵੀਰ ਮੇਰਾ,
 ਜਿਹਦੀ ਤਾਬਿਆ ਲੱਖ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜੇ ।
 ਕਿਥੋਂ ਕੱਢਾਂ ਮੈਂ ਦੇਸ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਦਾ,
 ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਮਲ ਤੋੜੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਓਸ ਥੀਂ ਜਾਨ ਵਾਰਾਂ,
 ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੈਰ ਜੋ ਕੋਈ ਮੋੜੇ ॥ ੪੪ ॥
 ਮੈਨੂੰ ਆਣ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਘੂਰਦੇ ਨੀ,
 ਲੈਂਦੇ ਮੁਫਤ ਇਨਾਮ ਰੁਪਏ ਬਾਰਾਂ ।
 ਜੱਟੀ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਕਰਾਂ ਪੰਜਾਬ ਰੰਡੀ,
 ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵਿੱਚ ਚਾ ਛਿੜਨ ਵਾਰਾਂ ।
 ਛੱਡਾਂ ਨਹੀਂ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਵੜਨ ਜੋਗੇ,
 ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡਿਆਂ ਅਫਸਰਾਂ ਜਮਾਦਾਰਾਂ ।
 ਪਏ ਰੁਲਨਗੇ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇਸ ਮੁਰਦੇ,
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਾਰਨੀ ਏਸ ਮਾਰਾਂ ॥ ੪੫ ॥
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਹਿਕੇ* ਮਾਰਿਆ ਵੀਰ ਮੇਰਾ,
 ਮੈਂ ਤਾਂ ਖੋਹਾਂ ਗੀ ਉਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੁੰਡੀਆਂ ਨੀ ।
 ਪੁੰਮਾਂ ਜਾਣ ਵਲਾਇਤੀਂ ਦੇਸ ਸਾਰੇ,
 ਪਾਵਾਂ ਬੱਕਰੇ ਵਾਂਗੁ ਚਾ ਵੰਡੀਆਂ ਨੀ ।
 ਚੂੜੇ ਲਹਿਣਗੇ ਬਹੁਤ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਦੇ,
 ਨੱਥ, ਚੈਂਕ ਤੇ ਬਾਲੀਆਂ-ਡੰਡੀਆਂ ਨੀ ।

*'ਰੋਲਕੇ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਪੈਣਗੇ ਵੈਣ ਡੂੰਘੇ,
 ਜਦੋਂ ਹੋਣ ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਰੰਡੀਆਂ ਨੀ ॥ ੪੬ ॥
 ਅਰਜ਼ੀ ਲਿਖੀ ਫਰੰਗੀ ਨੂੰ ਕੁੰਜ ਗੋਸ਼ੇ,
 ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਸੁਖ ਆਨੰਦ ਵਾਰੀ ।
 ਤੇਰੀ ਵਲ ਮੈਂ ਫੌਜ* ਨੂੰ ਭੇਜਨੀ ਆਂ,
 ਖੱਟੇ ਕਰੀਂ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਵਾਰੀ ।
 ਜੇੜ੍ਹਾ ਜ਼ੋਰ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਭ ਲਾਵੀਂ,
 ਪਿੱਛੇ ਖਰਚ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗੀ ਬੰਦ ਵਾਰੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫੇਰ ਨਾ ਆਉਣ ਮੁੜਕੇਂ
 ਮੈਨੂੰ ਏਤਨੀ ਬਾਤ ਪਸੰਦ ਵਾਰੀਃ ॥ ੪੭ ॥
 ਪਹਿਲੇ ਪਾਰ ਦਾ ਮੁਲਕ ਤੂੰ ਮੱਲ ਸਾਰਾ,
 ਆਪੋ ਖਾ ਗੁੱਸਾ ਤੈਥੀਂ ਆਵਨੀਗੇ ।
 ਸੋਈ ਲੜਨਗੇ ਹੋਣ ਬੇਖਬਰ ਜੇੜ੍ਹੇ,
 ਮੱਥਾ ਕਦੀ ਸਰਦਾਰ ਨਾ ਡਾਵਨੀਗੇ ।
 ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਫੌਜ ਮੈਂ ਪਾੜ ਛੱਡੀ,
 ਕਈ ਭਾਂਜ ਅਚਾਣਕੀ ਪਾਵਨੀਗੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲਾਟ ਜੀ ਕਟਕ ਤੇਰੇ,
 ਮੇਰੇ ਗਲੋਂ ਤਗਾਦੜਾ ਲੁਾਵਨੀਗੇ ॥ ੪੮ ॥
 ਲੰਡਨ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਿਬ ਕਿਤਾਬ ਡਿੱਠੀ,
 ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੌਣ ਲੜੇਗਾ ਜੀ ।
 ਟੁੰਡੇ ਲਾਟ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਆਣ ਬੀੜਾ,
 ਹਮ ਜਾਇ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜੇਗਾ ਜੀਃ ।
 ਘੰਟੇ ਤੀਨ ਮੈਂ ਜਾਇ ਲਾਹੌਰ ਮਾਰਾਂ,
 ਏਸ ਬਾਤ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਾ ਪੜੇਗਾ ਜੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫੱਗਣੋਂ ਤੇਰਵੀਂ ਨੂੰ,
 ਸਾਹਿਬ ਜਾਇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵੜੇਗਾ ਜੀ ॥ ੪੯ ॥

*‘ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ’ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ । ਿਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ :
 “ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰਹਿਣ ਨਾ ਆਉਣ ਜੋਗੇ”

ਝੰਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਇਸ ਬੈਂਤ ਵਿਚ ਗਲਤ ਬਿਆਨੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਖਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਿਆ । ਗਵਰਮੈਂਟ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਖਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਤੇ ਨਾਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੁਸ਼ਟਿਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਪ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਧੁਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਃ“ਅਭੀ ਸੀਖ ਸਿਉਂ ਜਾਇਕੇ ਲੜੇਗਾ ਜੀ ।” ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਵੱਜੀ ਤੁਰਮ, ਤੰਬੂਰ, ਕਰਨਾਇ ਸੁਤਰੀ,
 ਤੰਬੂ, ਬੈਰਕਾਂ ਲਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੀਆਂ ।
 ਕੋਤਲ, ਬੱਘੀਆਂ ਪਾਲਕੀ, ਤੋਪਖਾਨੇ,
 ਦੂਰਬੀਨ ਚੰਗੀ ਸਾਇਬਾਨ ਮੀਆਂ ।
 ਚੜ੍ਹਿਆ ਲੰਡਨੋਂ ਲਾਟ ਉਠਾਇ ਬੀੜਾ,
 ਡੇਰਾ ਪਾਂਵਦਾ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਮੀਆਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਗੋਰਿਆਂ ਛੇੜ ਛੇੜੀ,
 ਮੁਲਕ ਪਾਰ ਦਾ ਮੱਲਿਆ ਆਨ ਮੀਆਂ* ॥ ੫੦ ॥
 ਫਰਾਂਸੀਸਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ,
 ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ ਖਾਂ ਤਰਫ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਜੀ ।
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ ਈ,
 ਮਾਈ ਫੜੀਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਕਸੀਰ ਨੂੰ ਜੀ ।
 ਪਾਰੋਂ ਮੁਲਕ ਫਰੰਗੀਆਂ ਮੱਲ ਲਿਆ,
 ਅਸੀਂ ਮਾਰਾਂਗੇ ਓਸਦੇ ਪੀਰ ਨੂੰ ਜੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲੜਾਂਗੇ ਹੋਰ ਪਰਿਓਂ,
 ਅਸਾਂ ਡੱਕਣਾ ਓਸ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਜੀ ॥ ੫੧ ॥
 ਮਾਈ ਆਖਿਆ ਸਭੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ ਫੇਜਾਂ,
 ਬੁਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾ ਸੱਖਣੇ ਜੀ ।
 ਮੁਸਲਮਾਨੀਆਂ ਪੜਤਲਾਂ ਰਹਿਣ ਏਥੇ,
 ਘੋੜ ਚੜ੍ਹੇ ਨਾਹੀਂ ਪਾਸ ਰੱਖਣੇ ਜੀ ।
 ਕਲਗੀ ਵਾਲੀ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਹੋਣ ਅੱਗੇ,
 ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਗਰੀਬ ਨਾ ਧੱਕਣੇ ਜੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਲਬ ਤੇਰਾਂ,
 ਮਜ਼ੇ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈ ਦੇ ਚੱਖਣੇ ਜੀ ॥ ੫੨ ॥
 ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੱਦਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ,
 ਮੈਥੋਂ ਗਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨਿਖੁੱਟ ਵਾਰੀ ।
 ਜਮਨਾ ਤੀਕਰੇ ਪਿਆ ਹੈ ਦੇਸ ਸੁੰਢਾ,
 ਖਾਓ ਦੇਸ ਫਰੰਗੀ ਦਾ ਲੁੱਟ ਵਾਰੀ ।
 ਮਾਰੋ ਸ਼ਹਿਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਲੁੱਦਿਹਾਨਾ,
 ਸੁੱਟੋ ਛਾਵਣੀ ਓਸਦੀ ਪੁੱਟ ਵਾਰੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲਓ ਇਨਾਮ ਮੈਥੋਂ,
 ਕੈਂਠੇ ਕੜੇ ਮੈਂ ਦੇਵਾਂਗੀ ਸੁੱਟ ਮਾਰੀ ॥ ੫੩ ॥

*ਇਸ ਬੈਂਤ ਤੋਂ ਸਾਫ ਜ਼ਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਛੇੜ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੋੜਿਆ ।
 †ਹਥ ਲਿਖਿਤ ਵਿਚ 'ਪਲਟਨਾਂ' ਪਾਠ ਹੈ ।

ਸਿੰਘਾਂ ਆਖਿਆ:—“ਲੜਾਂਗੇ ਹੋ ਟੋਟੇ,
 ਸਾਨੂੰ ਖਬਰ ਘੱਲੀਂ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਮਾਈ ।
 ਤੇਰੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਨਾ ਫਰਕ ਕਰਸਾਂ,
 ਭਾਵੇਂ ਖੂਹ ਘੱਤੀਂ ਭਾਵੇਂ ਖਾਤ ਮਾਈ ।”
 ਸਿੰਘਾਂ ਭੋਲਿਆਂ ਮੂਲ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਈ,
 ਇਹ ਕੀ ਕਰਨ ਲਗੀ ਸਾਡਾ ਘਾਤ ਮਾਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅਜੇ ਨਾ ਜਾਣਿਓ ਨੇ,
 ਖਾਲੀ ਪਈ ਜੇ ਚੋਪੜੀ ਪ੍ਰਾਤ ਮਾਈ ॥ ੫੪ ॥
 ਦਿੱਤੀ ਮਾਈ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦਿਲਬਰੀ ਭਾਰੀ,
 ਸਿੰਘ ਬੈਠੇ ਨੀ ਹੋਇ ਸੁਚੇਤ ਮੀਆਂ ।
 ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੱਥ ਨੀ ਸਭ ਗੱਲਾਂ,
 ਕਿਸੇ ਹਾਰ ਦੇਵੇ ਕਿਸੇ ਜੇਤ ਮੀਆਂ ।
 ਇਕ ਲਖ ਬੇਟਾ ਸਵਾ ਲੱਖ ਪੋਤਾ,
 ਰਾਵਣ ਮਾਰਿਆ ਘਰਾਂ ਦੇ ਭੇਤ ਮੀਆਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜਾਣਦਾ ਜੱਗ ਸਾਰਾ,
 ਕੇਈ ਸੂਰਮੇ ਆਉਣਗੇ ਖੇਤ ਮੀਆਂ ॥ ੫੫ ॥
 ਸਿੰਘਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਬੈਠ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ,
 ਚਲੋ ਜਾਇ ਫਰੰਗੀ ਨੂੰ ਮਾਰੀਏ ਜੀ !
 ਇਕ ਵਾਰ ਜੇ ਸਾਮੁਣੇ ਹੋਇ ਸਾਡੇ,
 ਵਿੱਚ ਘੜੀ ਦੇ ਮਾਰ ਉਤਾਰੀਏ ਜੀ ।
 ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੇਹੇ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇ,
 ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਨਾ ਓਸ ਤੋਂ ਹਾਰੀਏ ਜੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਾਰ ਕੇ ਲੁਦਿਹਾਣਾ,
 ਫੌਜਾਂ ਦਿਲੀ ਦੇ ਵਿਚ ਉਤਾਰੀਏ ਜੀ ॥ ੫੬ ॥
 ਜ਼ਬਤ ਕਰਾਂਗੇ ਮਾਲ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦਾ,
 ਲੁੱਟ ਲਿਆਵਾਂਗੇ ਦੌਲਤਾਂ-ਬੋਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਫੇਰ ਵੜਾਂਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਰ ਖਾਨੇ,
 ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆਵਾਂਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਪਠਾਣ ਜਿਉਂ ਅਲੀ ਅਕਬਰ,
 ਮਾਰ ਵੱਢਕ ਕੀਤੀਆਂ ਪੋਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲਵਾਂਗੇ ਫੇਰ ਕੈਂਠੇ,
 ਤਿੱਲੇਦਾਰ ਜੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਡੋਰੀਆਂ ਨੀ ॥ ੫੭ ॥
 ਝੰਡੇ ਨਿੱਕਲੇ ਕੂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ,
 ਚੜ੍ਹੇ ਸੂਰਮੇ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰ ਮੀਆਂ ।
 ਚੜ੍ਹੇ ਪੁੱਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਛੈਲ ਬਾਂਕੇ,
 ਜੈਸੇ ਬੇਲਿਓਂ ਨਿਕਲਦੇ ਸ਼ੇਰ ਮੀਆਂ ।

ਚੜ੍ਹੇ ਸਭ ਮਝੈਲ ਦੁਆਬੀਏ ਜੀ,
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਲੇ ਨਿਵਾਏ ਨੀ ਢੇਰ ਮੀਆਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਚੜ੍ਹੇ ਜੰਬੂਰਖਾਨੇ,
 ਹੋਇਆ ਹੁਕਮ ਨਾ ਲਾਂਵਦੇ ਢੇਰ ਮੀਆਂ ॥ ੫੮ ॥
 ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕੂਚ ਕੀਤਾ,*
 ਜੱਲੇ ਵਾਲੀਏ ਬਣਤ ਬਣਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਆਏ ਹੋਰ ਪਹਾੜ ਦੇ ਸਭ ਰਾਜੇ,
 ਜਿਹੜੇ ਤੇਗ ਦੇ ਧਨੀ ਕਹਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਚੜ੍ਹੇ ਸਭ ਮਝੈਲ ਦੁਆਬੀਏ ਜੀ,
 ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਕਾਠੀਆਂ ਪਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਚੜ੍ਹੀ ਅਕਾਲ ਰਜਮਟ,
 ਖੰਡੇ ਸਾਰ ਦੇ ਸਿਕਲ ਕਰਾਂਵਦੇ ਨੀ ॥ ੫੯ ॥
 ਮਜ਼ਹਰ ਅਲੀ ਤੇ ਮਾਖੇ ਖਾਂ ਕੂਚ ਕੀਤਾ,
 ਤੋਪਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਥੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਾਲੀਆਂ ਨੀ ।
 ਬੇੜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਦੂਦ ਵਾਲਾ,
 ਤੋਪਾਂ ਹੋਰ ਇਮਾਮ ਸ਼ਾਹ ਵਾਲੀਆਂ ਨੀ ।
 ਇਲਾਹੀ ਬਖਸ਼ ਪਟੋਲੀ ਨੇ ਮਾਂਜਕੇ ਜੀ,
 ਧੂਪਾਂ ਦੇਇ ਕੇ ਤਖਤ ਬਹਾਲੀਆਂ ਨੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਐਸੀਆਂ ਲੈਸ ਹੋਈਆਂ,
 ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗੂ ਜਿਉਂ ਦੇਣ ਦਿਖਾਲੀਆਂ ਨੀ ॥ ੬੦ ॥
 ਸੁਣਕੇ ਖਬਰ ਫਰੰਗੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹੇ ਸਾਰੇ,
 ਫੌਜਾਂ ਬੇ-ਮੁਹਾਰੀਆਂ ਉਠਿ ਤੁਰੀਆਂ ।
 ਅੱਗੇ ਵਾਰ ਕੁਵਾਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਡਿੱਠਾ,
 ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਜੋ ਲਗ ਤੁਰੀਆਂ ।
 ਅੱਗੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਧਨੀ ਵੀ ਹੈਨ ਗੋਰੇ,
 ਵੰਗਾਂ ਪਹਿਨ ਖਲੋਤੀਆਂ ਨਹੀ ਕੁੜੀਆਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵਰਜ ਨਾ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਫੌਜਾਂ ਹੋਇ ਮੁਹਾਣੀਆਂ ਕਦੋਂ ਮੁੜੀਆਂ ॥ ੬੧ ॥
 ਚੜ੍ਹੇ ਸਿੰਘ ਲਹੌਰ ਥੀਂ ਮਾਰ ਧੌਂਸੇ,
 ਸਭੇ ਗਰਬ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦੇ ।

*ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ ਸਭਰਾਉਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ, ਜੋ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਨੂੰ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫਤੇ ਲੜੀ ਗਈ ਸੀ, ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨੁ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ (ਲਾਹੌਰੋਂ) ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ।

ਉਰੇ ਵੋਹਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਅਟਕੇ,
 ਪੱਤਣ ਲੰਘੇ ਨੀ ਜਾਇ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ।
 ਅਗੋਂ ਛੇੜਿਆ ਨਹੀਂ ਫਰੰਗੀਆਂ ਨੇ,
 ਦੁਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਰੁਲਣਗੇ ਬਹੁਤ ਮੁਰਦੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਭੱਜਣਾ ਰਣੋਂ ਭਾਰੀ,
 ਜੁੱਟੇ ਸੂਰਮੇ ਆਖ ਤੂੰ ਕਦੋਂ ਮੁੜਦੇ ॥ ੬੨ ॥
 ਲਗੀ ਧਮਕ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ,
 ਦਿੱਲੀ, ਆਗਰੇ, ਹਾਂਸੀ ਹਿਸਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਬੀਕਾਨੇਰ, ਗੁਲੇਰ, ਭਟਨੇਰ, ਜੈ ਪੁਰ,
 ਪਈਆਂ ਭਾਂਜੜਾਂ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਚੜ੍ਹੀ ਸਭਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ,
 ਨਹੀਂ ਦਲਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਸੁਮਾਰ ਮੀਆਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਅਟਕਣਾ ਈ,
 ਸਿੰਘ ਲੈਣਗੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੀਆਂ ॥ ੬੩ ॥
 ਅਰਜ਼ੀ ਲਿਖੀ ਫਰੰਗੀਆਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ,
 ਤੁਸੀਂ ਕਾਸ ਨੂੰ ਜੰਗ ਮਚਾਂਵਦੇ ਹੋ ।
 ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਨੇਮ ਸਾਡਾ,
 ਤੁਸੀਂ ਸੁੱਤੀਆਂ ਕਲਾਂ ਜਗਾਂਵਦੇ ਹੋ ।
 ਕਈ ਲੱਖ ਰੁਪਯੇ ਲੈ ਜਾਓ ਸਾਥੋਂ,
 ਦਿਆਂ ਹੋਰ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਫਰਮਾਂਵਦੇ ਹੋ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅਸਾਂ ਨਾ ਮੂਲ ਲੜਨਾ,
 ਤੁਸੀਂ ਏਤਨਾ ਜੋਰ ਕਿਉਂ ਲਾਂਵਦੇ ਹੋ ॥ ੬੪ ॥
 ਸਿੰਘਾਂ ਲਿਖਿਆ ਖਤ ਫਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ,
 ਤੈਨੂੰ ਮਾਰਾਂਗੇ ਅਸੀਂ ਵੰਗਾਰਕੇ ਜੀ ।
 ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੁਪਯਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਕਾਈ,
 ਭਾਵੇਂ ਦੇਹ ਤੂੰ ਵੇਰ ਉਸਾਰਕੇ ਜੀ ।
 ਉਹੋ ਪੰਥ ਤੇਰੇ ਉਤੇ ਆਣ ਚੜ੍ਹਿਆ,
 ਜੇੜਾ ਆਇਆ ਸੀ ਜੰਮੂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਜੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਾਮੁਣੇ ਡਾਹ ਤੋਪਾਂ,
 ਸੂਰੇ ਕੱਢ ਮੈਦਾਨ ਨਿਤਾਰਕੇ ਜੀ ॥ ੬੫ ॥
 ਫੈਂਚ ਲਿੱਖਦੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪੜਤਲਾਂ ਦੇ,
 ਸਾਡੀ ਅੱਜ ਹੈ ਵਡੀ ਚਲੰਤ ਮੀਆਂ ।
 ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਡਾਹ ਤੋਪਾਂ,
 ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਸਾਧੂ ਤੇ ਸੰਤ ਮੀਆਂ ।
 ਅਸਾਂ ਮਾਰੇ ਚੌਫੇਰੇ ਦੇ ਕਿਲੇ ਭਾਰੇ,
 ਅਸਾਂ ਮਾਰਿਆ ਕੁਲੂ ਭੁਟੰਤ ਮੀਆਂ ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੋਈ ਹੋਣੀ,
 ਜੇੜੀ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਮੀਆਂ* ॥ ੬੬ ॥

ਦੂਰਬੀਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਹੱਥ ਲੈ ਕੇ,
 ਕੀਤਾ ਫੌਜ ਦਾ ਸਭ ਸੁਮਾਰ ਮੀਆਂ ।

ਜਿਨ੍ਹੀਂ ਥਾਈਂ ਸੀ ਜਮਾ ਜਮੂਰਖਾਨਾ,
 ਕੀਤੇ ਸਭ ਮਾਲੂਮ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਆਂ ।

ਦਾਰੂ ਵੰਡਿਆ ਸੂਰਿਆਂ ਜੰਗੀਆਂ ਨੂੰ,
 ਦੋ ਦੋ ਬੋਤਲਾਂ ਕੈਫ ਖੁਮਾਰ ਮੀਆਂ ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਪੀ ਸ਼ਰਾਬ ਗੋਰੇ,
 ਹੋਏ ਜੰਗ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਤਿਆਰ ਮੀਆਂ ॥ ੬੭ ॥

ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉਂ ਜੋ ਮੁੱਦਕੀ ਸੀ,
 ਓਥੇ ਭਰੀ ਸੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਖੱਡ ਮੀਆਂ ।

ਘੋੜ-ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਕਈ ਅਕਾਲੀਏ ਜੀ,
 ਝੰਡੇ ਦੇਂਦੇ ਢਾਹੇ ਪਰ ਗੱਡ ਮੀਆਂ† ।

ਤੋਪਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਕਟਕ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦਾ,
 ਗੋਲੇ ਤੋੜਦੇ ਮਾਸ ਤੇ ਹੱਡ ਮੀਆਂ ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਪਿਛਾਂ ਨੂੰ ਉਠ ਨੱਠੇ,
 ਤੋਪਾਂ ਸੱਠ ਆਏ ਓਥੇ ਛੱਡ ਮੀਆਂ ॥ ੬੮ ॥

ਡੇਰੇ ਆਣਕੇ ਬੈਠ ਸਲਾਹ ਕਰਦੇ,
 ਐਤਵਾਰ ਅਸੀਂ ਖੰਡਾ ਫੜਾਂਗੇ ਜੀ ।

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਡੀ ਉਡੀਕ ਸਾਨੂੰ,
 ਤਾਬੇ ਹੋਇਕੇ ਓਸ ਦੇ ਲੜਾਂਗੇ ਜੀ ।

ਖੈਫ ਜਾਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਮੂਲ ਕਰਨਾਂ,
 ਜਦੋਂ ਵਿੱਚ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਅੜਾਂਗੇ ਜੀ ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਆਖਦੇ ਜੋਰ ਕਰਕੇ,
 ਡੇਰੇ ਚੱਲ ਫਰੰਗੀ ਦੇ ਵੜਾਂਗੇ ਜੀ ॥ ੬੯ ॥

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਲਸਕਰੀਂ ਆਣ ਵੜਿਆ,
 ਹੁੰਦੇਦਾਰ ਓਥੇ ਸਾਰੇ ਆਂਵਦੇ ਨੀ ।

ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਤੇ ਤੇਗ ਉਠਾਇ ਲਈਏ,
 ਪਏ ਸਿੰਘ ਕਚੀਚੀਆਂ ਖਾਂਵਦੇ ਨੀ ।

ਕੁੰਜਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਈਆਂ ਬਾਜਾਂ ਭੁੱਖਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਚੋਟਾਂ ਕੈਸੀਆਂ ਦੇਖ ਚਲਾਂਵਦੇ ਨੀ ।

*ਇਹ ਬੈਂਤ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

† 'ਘੋੜ ਚੜ੍ਹੇ ਅਕਾਲੀਏ ਨਵੇਂ ਮੁੰਡੇ, ਝੰਡੇ ਦਿੱਤੇ ਨੀ ਜਾਇਕੇ ਗੱਡ ਮੀਆਂ ।'

ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਓਸ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ,
 ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਡੋਲ ਬਣਾਂਵਦੇ ਨੀ ॥ ੭੦ ॥
 ਫੇਰੁ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹੇਠ ਜਾਂ ਖੇਤ ਰੁੱਧੇ,
 ਤੋਪਾਂ ਚਲੀਆਂ ਨੀ ਵਾਂਗੁ ਤੋਰਿਆਂ ਦੇ ।
 ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਆਨ ਮੈਦਾਨ ਲੱਥੇ,
 ਗੰਜ ਲਾਹ ਸੁਟੇ ਓਥੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ।
 ਟੰਡੇ ਲਾਟ ਨੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਖਾਇ ਗੁੱਸਾ,
 ਫੇਰ ਦਿੱਤੇ ਨੀ ਲੱਖ ਢੰਡੋਰਿਆਂ ਦੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰੰਡ ਬੈਠਾਇ ਨੰਦਨ,
 ਸਿੰਘ ਜਾਣ ਨਾਂਹੀ ਨਾਲ ਜੋਰਿਆਂ ਦੇ ॥ ੭੧ ॥
 ਹੁਕਮ ਲਾਟ ਕੀਤਾ ਲਸਕਰ ਆਪਣੇ ਨੂੰ,
 ਤੁਸਾਂ ਲਾਜ ਅੰਗੇਜ਼ ਦੀ ਰੱਖਣੀ ਜੀ ।
 ਸਿੰਘਾਂ ਮਾਰਕੇ ਕਟਕ ਮਕਾਇ ਦਿੱਤੇ,
 ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਦੱਖਣੀ ਜੀ ।
 ਨੰਦਨ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਰਲਾਟ ਪਿਆ,
 ਕੁਰਸੀ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਹੈ ਸੱਖਣੀ ਜੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲਾਟ ਹੁਣ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,
 ਰੱਤ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਚੱਖਣੀ ਜੀ ॥ ੭੨ ॥
 ਹੋਇਆ ਹੁਕਮ ਅੰਗੇਜ਼ ਦਾ ਤੁਰਤ ਜਲਦੀ,
 ਤੋਪਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਨੀਰ ਦੇ ਆਇ ਪੱਲੇ ।
 ਫੂਕ ਸੁੱਟੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੇਖਜੀਨਾਂ,
 ਸਿੰਘ ਉਡਕੇ ਪੱਤਰਾ ਹੋਇ ਚੱਲੇ ।
 ਛੇਲਦਾਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਛੱਡ ਦੌੜੇ,
 ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਆਪਣੀ ਲਈ ਪੱਲੇ ।
 ਓੜਕ ਲਿਆ ਮੈਦਾਨ ਫਰੰਗੀਆਂ ਨੇ,
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰਣੋਂ ਨਾ ਮੂਲ ਹੱਲੇ ॥ ੭੩ ॥
 ਓਧਰ ਆਪ ਫਰੰਗੀ ਨੂੰ ਭਾਜ ਆਈ,
 ਦੌੜੇ ਜਾਣ ਗੋਰੇ ਦਿੱਤੀ ਕੰਡ ਮੀਆਂ ।
 ਚੱਲੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਸਾਰੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ,
 ਮਗਰੋਂ ਹੋਈ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਫੰਡ ਮੀਆਂ ।
 ਕਿਨੇ ਜਾਇਕੇ ਲਿਆਇਕੇ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ,
 ਨੰਦਨ ਹੋਇ ਬੈਠੀ ਤੇਰੀ ਰੰਡ ਮੀਆਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਦੇਖ ਮੈਦਾਨ ਜਾਕੇ,
 ਰੁਲਦੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਓਥੇ ਝੰਡ ਮੀਆਂ ॥ ੭੪ ॥
 ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਸੀ ਯਾਰ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦਾ,
 ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸੀ ਓਸਦੀ ਗੈਰ ਸਾਲੀ ।

ਉਹ ਤਾਂ ਭੱਜ ਕੇ ਲਾਟ ਨੂੰ ਜਾਇ ਮਿਲਿਆ,
 ਗਲ ਜਾ ਦੱਸੀ ਸਾਰੀ ਭੇਤ ਵਾਲੀ ।
 ਇਥੋਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹਰਨ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਜੀ,
 ਚੈਦਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਮਾਰਕੇ ਜਾਣ ਛਾਲੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਾਬ ਲੈ ਸਿਲੇਖਾਨੇ,
 ਛੱਡ ਗਏ ਨੀ ਸਿੰਘ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ॥ ੭੫ ॥
 ਮੁੜਕੇ ਫੇਰ ਫਰੰਗੀਆਂ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ,
 ਲਾਟਾਂਦਾਰ ਗੋਲੇ ਓਥੇ ਆਣ ਛੁੱਟੇ ।
 ਉੱਡੀ ਰਾਲ ਤੇ ਚਾਦਰਾਂ ਕੜਕੀਆਂ ਨੀ,
 ਕੈਰੋ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਜੈਸੇ ਬਾਣ ਛੁੱਟੇ ।
 ਜਦੋਂ ਡਿੱਠੇ ਨੀ ਹੱਥ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੇ,
 ਓਥੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਆਣ ਪ੍ਰਾਣ ਟੁੱਟੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਇਕ ਸੌ ਤੇਈ ਤੋਪਾਂ,
 ਤੇਸ਼ੇਖਾਨੇ ਫਰੰਗੀਆਂ ਆਣ ਲੁੱਟੇ ॥ ੭੬ ॥
 ਜਦੋਂ ਪਿਆ ਹਰਾਸ ਤੇ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
 ਮੁੰਡੇ ਘੋੜ-ਚੜ੍ਹੇ ਨਵੇਂ ਛੋਕਰੇ ਜੀ ।
 ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉੱਠਕੇ ਖਿਸਕ ਤੁਰੀਏ,
 ਕਿਥੋਂ ਪਏ ਗੋਰੇ ਸਾਨੂੰ ਓਪਰੇ ਜੀ ।
 ਵਾਹੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਖੂਬ ਖਾਂਦੇ,
 ਅਸੀਂ ਜਟਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਜੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਖੂਹਾਂ ਤੇ ਮਿਲਖ ਵਾਲੇ,
 ਅਸੀਂ ਦੱਬਕੇ ਲਾਵਾਂਗੇ ਜੋਤਰੇ ਜੀ ॥ ੭੭ ॥
 ਜੇੜ੍ਹੇ ਜੀਵਦੇ ਰਹੇ ਸੌ ਪਏ ਸੋਚੀਂ,
 ਹੋਏ ਭੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਹੀਰ ਮੀਆਂ ।
 ਬੁਰੇ ਜਿੰਨ ਹੋਕੇ ਸਾਨੂੰ ਪਏ ਗੋਰੇ,
 ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਾਂ ਕੋਈ ਕੀਰ ਮੀਆਂ ।
 ਅਸਾਂ ਸ਼ਹਿਤ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੱਥ ਪਾਇਆ,
 ਅੱਗੋਂ ਭੁੱਮਣਾ ਛਿੜੇ ਮਖੀਰ ਮੀਆਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰਾਹ ਨਾ ਕੋਈ ਲੱਭੇ,
 ਜਿਥੇ ਚੱਲੀਏ ਘੱਤ ਵਹੀਰ ਮੀਆਂ ॥ ੭੮ ॥
 ਘਰੋਂ ਗਏ ਫਰੰਗੀ ਦੇ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ,
 ਬੇੜੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਸਭ ਖੁਹਾਇ ਆਏ ।
 ਛੇੜ ਆਫਤਾਂ ਨੂੰ ਮਗਰ ਲਾਇਓ ਨੇ,
 ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਗਵਾਇ ਆਏ ।
 ਸੁਖ ਵੱਸਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਲਹੌਰ ਸਾਰਾ,
 ਸਗੋਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਹੱਥ ਫੜਾਇ ਆਏ ।

(੨੫੬)

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ,
ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਪਾਇ ਆਏ ॥ ੭੯ ॥
ਘਰੀਂ ਜਾਇਕੇ ਫੇਰ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ,
ਕਿਸੇ ਰਾਤ ਕਿਸੇ ਦੋਇ ਰਾਤ ਮੀਆਂ ।
ਪਿਛੋਂ ਸੱਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸੱਦ ਭੇਜੇ,
ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਜਾਤ ਮੀਆਂ ।
ਕਿੱਥੇ ਲੁਕੋਂਗੇ ਜਾਇਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ,
ਦੱਸੋ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਅਸਲ ਦੀ ਬਾਤ ਮੀਆਂ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫੇਰ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ,
ਲੱਗੀ ਚਾਨਣੀ ਹੋਰ ਕਨਾਤ ਮੀਆਂ ॥ ੮੦ ॥
ਕੰਦੀ ਪਾਰ ਦੀ ਜਾ ਜਮਾ ਹੋਏ ਡੇਰੇ,
ਇਹ ਤਾਂ ਨੌਕਰੀ, ਘਰੀਂ ਨਾ ਮਿਲਣ ਜਾਣੇ ।
ਡੇਰੀਂ ਆਣਕੇ ਕਹਿਨ ਵਿਰਲਾਪ ਪਿਆ,
ਬੰਨ੍ਹਣ ਭਰਤੀਆਂ ਤੇ ਓਥੇ ਵਿਕਣ ਦਾਣੇ ।
ਛਹੀਆਂ ਕੱਢਕੇ ਮੋਰਚੀਂ ਆਇ ਬਹਿੰਦੇ,
ਡੇਰੀਂ ਆਣਕੇ ਫੇਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਖਾਣੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸੱਭ ਮਾਲੂਮ ਕੀਤੀ,
ਕਿੱਕੂੰ ਹੋਈ ਸੀ ਦੱਸ ਖਾਂ ਲੁੱਦਿਹਾਣੇ ॥ ੮੧ ॥
ਸਰਦਾਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ,
ਮੱਦਤ ਲਾਡੂਏ ਵਾਲੇ ਦੀ ਚੱਲਿਆ ਈ ।
ਉਹਦੇ ਸੱਭ ਕਬੀਲੇ ਸੀ ਕੈਦ ਹੋਏ,
ਕੋਈ ਲਾਟ* ਫਰੰਗੀ ਨੇ ਘੱਲਿਆ ਈ ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਇ ਖੋਹੀਆਂ ਬੰਦਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੀ,
ਉਸਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਝੱਲਿਆ ਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਛਾਵਣੀ ਫੂਕ ਦਿੱਤੀ,
ਵਿਚੋਂ ਜੀਉ ਫਰੰਗੀ ਦਾ ਹੱਲਿਆ ਈ ॥ ੮੨ ॥
ਚਾਰ ਪੜਤਲਾਂ ਲੈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਆਇਆ,
ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਹਥਿਆਰ ਲੈਂਦੇ ।
ਇਹਨਾਂ ਬਹੁਤ ਫਰੰਗੀ ਦੀ ਫੌਜ ਮਾਰੀ,
ਲੁੱਟ ਭਾਰੀਆਂ ਬਾਝ ਸੁਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ।
ਤੇਪਾਂ, ਉਠ, ਹਾਥੀ, ਸੂਤਰ, ਲੱਖ ਗੱਡਾ,
ਡੇਰੇ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘ ਉਤਾਰ ਲੈਂਦੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੰਘ ਜੇ ਜੋਰ ਕਰਦੇ,
ਭਾਵੇਂ ਲੁੱਦਿਹਾਣਾ ਤਦੋਂ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ॥ ੮੩ ॥

*ਸਰ ਹੋਰੀ ਸਮਿਥ ।

†“ਓਡਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਚਲਿਆ ਈ”—ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਮੌਜ਼ਮ ਦੀਨ* ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਲਿਖੀ ਅਰਜੀ,
 ਤੁਸਾਂ ਰਸਦ ਲੈਣੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਜੀ ।
 ਭੇਜ ਦਿਓ ਉਠਾਰ ਨੂੰ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ,
 ਅਸੀਂ ਰੱਖਾਂਗੇ ਨਾਲ ਰਮਾਨ ਦੇ ਜੀ ।
 ਤੈਨੂੰ ਅੱਜ ਹਜ਼ੂਰ ਬੀਂ ਫਤੇ ਆਈ,
 ਖਬਰਾਂ ਉਡੀਆਂ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਦੇ ਜੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਹਾਜ਼ਰ,
 ਸਦਾ ਰਖੀਏ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਦੇ ਜੀ ॥ ੮੪ ॥
 ਸੱਠਾਂ ਕੋਹਾਂ ਦਾ ਪੰਧ ਸੀ ਲੁੱਧਿਹਾਣਾ,
 ਰਾਤੇ ਰਾਤ ਕੀਤੀ ਟੁੰਡੇ ਦੌੜ ਮੀਆਂ ।
 ਓਹ ਵੀ ਲੁੱਟਿਆ ਲਾਟ ਨੇ ਆਇ ਡੇਰਾ,
 ਤੋਪਾਂ ਸੱਭ ਖੋਹੀਆਂ ਕੀਤੀ ਰੌੜ ਮੀਆਂ ।
 ਝੱਲੀ ਅਬੂਤਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਪੜਤਲਾਂ ਨੇ,
 ਅੱਧੀ ਘੜੀਂ ਲੜਾਈ ਦੀ ਸੌੜ ਮੀਆਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੰਘ ਲੁਟਾਇ ਡੇਰਾ,
 ਕਰ ਆਏ ਨੀ ਤੁੱਟੀਆਂ ਚੌੜ ਮੀਆਂ ॥ ੮੫ ॥
 ਪਹਿਲੇ ਰੱਲਿਓ ਸਿੰਘ ਜੋ ਨਿਕਲ ਨੱਠੇ,
 ਪਏ ਔਝੜੇ ਔਝੜੇ ਜਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਲੀੜੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਰਹੀ ਇਕ ਕੁੜਤੀ,
 ਬਾਹਾਂ ਹਿੱਕ ਦੇ ਨਾਲਿ ਲਗਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਅਰੋਂ ਲੋਕ ਲੜਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛਣ,
 ਜੀਭ ਹੋਠਾਂ ਦੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਖਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਆਣਕੇ ਘਰਦਿਆਂ ਤੋਂ,
 ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਹੋਰ ਸਿਲਾਂਵਦੇ ਨੀਂ ॥ ੮੬ ॥
 ਕਹਿੰਦੇ ਜੀਵਦਿਆਂ ਫੇਰ ਨਾ ਕਦੀ ਜਾਣਾ,‡

*ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਸ਼ਰਨ ਸ਼ਰਮਾ ਦੀ ਪੁਤੀ ਵਿਚ 'ਮੁਹਕਮ ਦੀਨ' ਪਾਠ ਹੈ ।

† ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ:—

“ਪਹਿਲੇ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀ ਉੱਠ ਤੁਰਿਆ,
 ਪਿਆ ਔਝੜੇ ਔਝੜੇ ਜਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਡਰਦਾ ਸੱਭ ਅਸਬਾਬ ਹੁਨ ਸੁੱਟ ਆਇਆ,
 ਡਰਦਾ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਗਮ ਖਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਰਹੀ ਪਾਸ ਮੇਰੇ ਸਭ ਇੱਕ ਕੁੜਤੀ,
 ਫਰਦਾ ਬਾਂਹ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਆਨਕੇ ਘਰਦਿਆਂ ਥੋਂ,
 ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਹੋਰ ਸਵਾਂਵਦਾ ਈ ॥”

‡ ਹਥ ਲਿਖਿਤ ਪੁਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ:—“ਅਸਾਂ ਡਰਦਿਆਂ ਫੇਰ ਨਾ ਮੂਲ ਜਾਣਾ...”

ਮੂੰਹ ਲੱਗਣਾ ਓਸ ਚੰਡਾਲਦੇ ਜੀ ।
 ਕਿਤੇ ਜਾਇਕੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਕੱਟ ਆਈਏ,
 ਦੁੰਡਣ ਆਵਣੀਗੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੇ ਜੀ ।
 ਤੁਸਾਂ ਆਖਣਾ ਮਰ ਗਿਆ ਲੁੱਦਿਹਾਣੇ,
 ਅਸੀਂ ਫਿਰਨੇ ਹਾਂ ਦੁੰਡਦੇ ਭਾਲਦੇ ਜੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰਹੇ ਹਥਿਆਰ ਓਥੇ,
 ਲੀੜੇ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਾਡੇ ਨਾਲਦੇ ਜੀ ॥ ੮੭ ॥
 ਪਿਛੇ ਬੈਠ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰਦੇ,
 ਕੋਈ ਅਕਲ ਦਾ ਕਰੋ ਇਲਾਜ ਯਾਰੋ !
 ਫੇੜੀ ਬੁਰਛਿਆਂ ਦੀ ਸਾਡੇ ਪੇਸ਼ ਆਈ,
 ਪੱਗਾਂ ਦਾੜੀਆਂ ਦੀ ਰਖੋ ਲਾਜ ਯਾਰੋ ।
 ਮੁੱਠ ਮੀਟੀ ਸੀ ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ,
 ਇਹਨਾਂ ਖੇਲੁ ਦਿੱਤਾ ਸਾਡਾ ਪਾਜ ਯਾਰੋ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰੇ ਏਥੇ,
 ਕਦੀ ਰਾਜ ਨਾ ਹੋਇ ਮੁਹਤਾਜ ਯਾਰੋ ॥ ੮੮ ॥
 ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਪਏ ਗੋਰੇ,
 ਵੇਲੇ ਗਜ਼ਲ ਦੇ ਹੋਇਆ ਤੰਬੂਰ ਮੀਆਂ ।
 ਕਸ ਲਈਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤੁਰਤ ਕਮਰਾਂ,
 ਕਾਇਮ ਜੰਗ ਨੂੰ ਹੋਏ ਜ਼ਰੂਰ ਮੀਆਂ ।
 ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਂਵਿਓਂ ਆਣਕੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ,
 ਪਿਆ ਦਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਫਤੂਰ ਮੀਆਂ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਦੇੜ ਕੇ ਜਾਣ ਕਿੱਥੇ,
 ਏਥੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਲਹੌਰ ਹੈ ਦੂਰ ਮੀਆਂ ॥ ੮੯ ॥
 ਆਈਆਂ ਪੜਤਲਾਂ* ਬੀੜ ਕੇ ਤੋਪ ਖਾਨੇ,
 ਅਗੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਾਸਣੇ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ ।
 ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਖੇ ਖਾਂ ਹੋਏ ਸਿੱਧੇ,†
 ਹੱਲੇ ਤਿੰਨ ਫਰੰਗੀ ਦੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ।
 ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ,
 ਬੰਨ੍ਹ ਸਸਤੀਂ ਜੋੜ ਵਿਛੋੜ ਦਿੱਤੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ,
 ਵਾਂਗੁ ਨਿੰਬੂਆਂ ਲਹੂ ਨਚੋੜ ਦਿੱਤੇ ॥ ੯੦ ॥
 ਪਏ ਬਾਂਵਿਓਂ ਹੋਇ ਕੇ ਫੇਰ ਧਾਏ,
 ਫਰਾਂਸੀਸ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸੀ ਚਾਰ ਯਾਰੀ ।

*‘ਪਲਟਨਾਂ’ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

†ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ:—“ਤੇਗਾਂ ਪਕੜਕੇ ਸੂਰਮੇ ਹੋਏ ਸਿੱਧੇ,.....”

ਕੁੰਡਲ ਘੱਤਿਆ ਵਾਂਗੁ ਕਮਾਣ ਗੋਸ਼ੇ,
 ਬਣੀ ਆਣ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ।
 ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਪੁਲ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ,
 ਘਰੀਂ ਨੱਸ ਨਾ ਜਾਇਗੀ ਫੌਜ ਸਾਰੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ,
 ਅਤੇ ਜਾਨ ਨਾ ਕਰਨਗੇ ਮੂਲ ਪਿਆਰੀ ॥ ੯੧ ॥
 ਜੰਗ ਹਿੰਦ-ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ,
 ਦੋਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਭਾਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਅੱਜ ਹੋਵੇ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਮੁੱਲ ਪਾਵੇ,
 ਜੇੜੀਆਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਸਣੇ ਆਦਮੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਉੱਡਣ,
 ਹਾਥੀ ਢਾਹੁੰਦੇ ਸਣੇ ਅੰਬਾਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਬਾਝੇਂ,
 ਫੌਜਾਂ ਜਿੱਤ ਕੇ* ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰੀਆਂ ਨੀ ॥ ੯੨ ॥
 ਕੇਈ ਸੂਰਮੇ ਮਾਰਕੇ ਮੋਏ ਓਥੇ,
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਕੀਤੇ ਤੇਗਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਦੇ ।
 ਰਹਿੰਦੇ ਘੋਰ ਕੇ ਵਿਚ ਦਰਿਆਉ ਤੋਬੇ,
 ਛੱਰੇ ਭਰ ਮਾਰੇ ਤੋਪਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਦੇ ।
 ਕਹਿੰਦੇ ਨੌਕਰੀ ਕਾਸ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਕੀਤੀ,
 ਆਖੇ ਲੱਗਕੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸੰਗੀਆਂ ਦੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰੱਬ ਨਾ ਫੇਰ ਲਿਆਂਵੇ,
 ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਜੋ ਨਾਲਿ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੇ† ॥ ੯੩ ॥
 ਕੇਈ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੀ ਮੋਏ ਓਥੇ,
 ਸੀਨੇ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਕਟਾਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀਰ ਨਾ ਮਿਲੇ ਮੁੜਕੇ,
 ਪਈਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਫਿਰਨ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਚੰਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੋਏ ਵਾਲੀ,
 ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਾਲ ਤੇ ਫਿਰਨ ਬੇਜ਼ਾਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਬਹੁਤ ਸਰਦਾਰ ਮਾਰੇ,
 ਪਈਆਂ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚ ਖੁਆਰੀਆਂ ਨੀ ॥ ੯੪ ॥

*ਸੰਮਤ ੧੯੨੨ ਬਿ: ਦੀ ਪੁਤੀ ਵਿਚ 'ਝਿਜਕ ਕੇ' ਪਾਠ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਰੀ ਤੁਕ ਦਾ ਪਾਠ ਹੈ:—

“ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਬਿਨਾ ਸਰਕਾਰ ਫੌਜਾਂ, ਓਥੇ ਜੂਝਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰੀਆਂ ਨੀ ।”

†“ਸਾਨੂੰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਦੇਸ਼ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੇ ।” ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪਾਠ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਲਿਖਿਆ ਤੁਰਤ ਪੈਗਾਮ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ,
 ਕੋਈ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਦੇਰ ਨਾ ਲਾਵਣੀ ਜੀ ।
 ਰਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਰੋ ਇਲਾਜ ਕੋਈ,
 ਕਾਬੂ ਤੁਸਾਂ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਆਵਣੀ ਜੀ ।
 ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਦੇ ਰੱਬ ਯਾ ਤੁਸੀਂ ਰਾਖੇ,
 ਪਾਓ ਵਿਚ ਲਹੌਰ ਦੇ ਛਾਵਣੀ ਜੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅੱਜ ਮੈਂ ਲਿਆ ਬਦਲਾ,
 ਅਗੇ ਹੋਰ ਕੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਭਾਵਣੀ ਜੀ ॥ ੯੫ ॥
 ਪੁਲ ਬੱਧਾ, ਫ਼ਰੰਗੀਆਂ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ,
 ਲਾਂਘੇ ਪਾਏ ਨੀ ਵਿਚ ਪਲਕਾਰਿਆਂ ਦੇ ।
 ਆਏ ਸ਼ਹਿਰ ਲਹੌਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰਦੇ,
 ਵਜਦੇ ਵਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੇ ।
 ਸਾਂਭ ਲਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਲੇ ਖਾਨੇ,
 ਵਾਲੀ ਬਣੇ ਨੀ ਰਾਜ ਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫੇੜ ਸੀ ਵਿਰਲਿਆਂ ਦੀ,
 ਸੋਈ ਪੇਸ਼ ਆਈ ਸਿੰਘਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ* ॥ ੯੬ ॥
 ਰਾਜਾ ਗਿਆ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਆਪ ਚੜ੍ਹਕੇ,
 ਬਾਹੋਂ ਪਕੜ ਲਹੌਰ ਲੈ ਆਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸਾਹਿਬ ਲੋਕ ਜੀ ! ਅਸਾਂ ਪਰ ਦਯਾ ਕਰਨੀ,
 ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਬਣਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਦਿੱਤੇ ਕੱਢ ਮਲਵਈ ਦੁਆਬੀਏ ਜੀ,
 ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਖਿਸਕਾਂਵਦਾ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸੱਭਾਂ ਪਹਾੜ ਲੈ ਕੇ,
 ਪਿਛੋਂ ਜੰਮੂ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੯੭ ॥
 ਬਣੇ ਮਾਈ ਦੇ ਆਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਖੇ,
 ਪਾਈ ਛਾਵਣੀ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਜੀ ।
 ਰੋਹੀ ਮਾਲਵਾ ਪਾਰ ਦਾ ਮੁਲਕ ਸਾਰਾ,
 ਠਾਣਾ ਘੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਿਲੌਰ ਦੇ ਜੀ ।

*ਇਸ ਬੈਂਤ ਦੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਹਥ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਜੋ ਸਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਬੈਂਤ ਵਿਚ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਅਤੇ ਸਿਲੇ ਖਾਨੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । (ਦੇਖੋ, Beveridge's History of India, Vol. III, P. 498.) ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਛਪੀਆਂ ਪੁਤੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਗਲਤ ਹੈ ।

† 'ਤਰਫ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਲਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਹੁਸ਼ੀਆਰ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦਾ,
 ਜੋੜੇ ਟਕੇ ਆਵਣ ਨੰਦਾ ਚੈਰ ਦੇ ਜੀ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਾਂਗੜਾ ਮਾਰ ਬੈਠਾ,
 ਉਹਦੇ ਕੰਮ ਗਏ ਸਭ ਸੌਰਦੇ ਜੀ ॥ ੯੮ ॥
 ਰਹਿੰਦਾ ਮੁਲਕ ਫਰੰਗੀ ਦੇ ਪਿਆ ਪੇਟੇ,
 ਕੀਤਾ ਹੁਕਮ ਫਰੰਗੀਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ।
 ਮਾਈ ਫੌਜ ਨੂੰ ਚਾਇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ,
 ਦਿੱਤੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੇ ।
 ਪਿਛੋਂ ਸਾਂਭ ਲਿਆ ਮੁਲਕ ਕਾਰਦਾਰਾਂ,
 ਬਖਤਾਵਰਾਂ ਤੇ ਨੇਕ ਸਤਾਰਿਆਂ ਨੇ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਏਸ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕਰਾਂ,
 ਤੇੜ ਸੁਟਿਆ ਮੁਲਕ ਇਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੇ ॥ ੯੯ ॥
 ਕੀਤਾ ਅਕਲ ਦਾ ਪੇਚ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ,
 ਮੱਥਾ ਦੁਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਜੋੜਿਆ ਈ ।
 ਗੁੱਝੀ ਰਮਜ਼ ਕਰਕੇ ਰਹੀ ਆਪ ਸੱਚੀ,
 ਬਦਲਾ ਤੁਰਤ ਭਿਰਾਉ ਦਾ ਮੋੜਿਆ ਈ ।
 ਲਏ ਤੁਰਤ ਮੁਸਾਹਿਬ ਲਪੇਟ ਰਾਣੀ,
 ਲਸ਼ਕਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆਉ ਦੇ ਰੋੜਿਆ ਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਰੇ ਜਹਾਨ ਗੱਲਾਂ,
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਫਰ ਮੁਦੱਈ ਦਾ ਤੋੜਿਆ ਈ ॥ ੧੦੦ ॥
 ਪਿਛੋਂ ਬੈਠ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਕਲ ਆਈ,
 ਕੇਹੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੈ ਕਹਿਰ ਦੀ ਸਾਣ ਮਾਈ ।
 ਕਿਹੁੰ ਖੱਡਾਂ* ਦੇ ਵਿਚ ਫਸਾਇਕੇ ਜੀ,
 ਸਾਡੇ ਲਾਹ ਸੁੱਟੇ ਤੂੰ ਤਾਂ ਘਾਣ ਮਾਈ ।
 ਹੱਥ ਧੋਇ ਕੇ ਪਈ ਹੈਂ ਮਗਰ ਸਾਡੇ,
 ਅਜੇ ਘਰੀਂ ਨਾ ਦੇਨੀ ਹੈਂ ਜਾਣ ਮਾਈ ।
 ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਖੋਹ ਹਥਿਆਰ ਕੈਂਠੇ,
 ਨਾਲ ਕੁੜਤੀਆਂ ਲਏ ਪਛਾਣ ਮਾਈ ॥ ੧੦੧ ॥
 ਹੋਂਦੇ ਆਏ ਨੀ ਰੰਨਾਂ ਦੇ ਪੁਰੋਂ ਕਾਰੇ,
 ਰਾਵਣ ਲੰਕਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕੁਹਾਇ ਦਿੱਤਾ ।
 ਕੈਰੋ ਪਾਡਵਾਂ ਨਾਲਿ ਕੀ ਭਲਾ ਕੀਤਾ,
 ਠਾਰਾਂ ਖੂਹਣੀਆਂ ਕਟਕ ਮੁਕਾਇ ਦਿੱਤਾ ।
 ਰਾਜੇ ਭੋਜ ਦੇ ਮੂੰਹ ਲਗਾਮ ਦਿੱਤੀ,
 ਮਾਰਿ ਅੱਡੀਆਂ ਅਕਲੁ ਗਵਾਇ ਦਿੱਤਾ ।

*ਪੁਰਾਤਨ ਛਪੀ ਹੋਈ ਪੁਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ—'ਖੰਦਰਾਂ' ।

† ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਸ਼ਰਨ ਸ਼ਰਮਾ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ 'ਹੋਸ਼ ਭੁਲਾਇ ਦਿੱਤਾ' ਪਾਠ ਹੈ ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਏਸ ਰਾਣੀ ਜ਼ਿੰਦ ਕੌਰਾਂ,
 ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਉਠਾਇ ਦਿੱਤਾ* ॥ ੧੦੨ ॥

ਰੱਬ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਕਰੇਗਾ ਮਿਹਰਬਾਨੀ,
 ਹੋਇਆ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰਾਸਤਾਈ ।

ਵੱਡੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ,
 ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਾਸਤਾਈ ।

ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਬੈਠਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ,
 ਖੁਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿੱਚ ਮਹਾਸਤਾਈ ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਦੌਲਤਾਂ ਜਮਾ ਕਰਦਾ,
 ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਗੁਮਾਸਤਾਈ ॥ ੧੦੩ ॥

ਜੇੜੀ ਹੋਈ ਸੋ ਲਈ ਹੈ ਵੇਖ ਅੱਖੀਂ,
 ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਕੀ ਬਣਤ ਬਣਾਵਣੀ ਜੀ ।

ਇਕ ਘੜੀ ਦੀ ਕੁੱਝ ਉਮੈਦ ਨਾਹੀਂ,
 ਕਿਸੇ ਲਈ ਹਾੜੀ ਕਿਸੇ ਸਾਵਣੀ ਜੀ ।

ਨਿੱਕੇ ਪੋਚ ਤਾਂ ਬੈਠਕੇ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
 ਅਸੀਂ ਡਿੱਠੀ ਫਰੰਗੀ ਦੀ ਆਵਣੀ ਜੀ ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਨਹੀਂ ਮਾਲੂਮ ਸਾਨੂੰ,
 ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਕੀ ਖੇਡ ਕਰਾਵਣੀ ਜੀ ॥ ੧੦੪ ॥

ਸੰਮਤ ਉੱਨੀ ਸੈ ਦੂਸਰਾ ਵਰਤਿਆ ਸੀ,
 ਜਦੋਂ ਹੋਇਆ ਫਰੰਗੀ ਦਾ ਜੰਗ ਮੀਆਂ ।

ਹੈ ਸੀ ਖੂਨ ਦੀ ਓਹ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿਆਸੀ,
 ਹੋਇਆ ਸੂਰਖ ਸੁਹਾਬ ਦੇ ਰੰਗ ਮੀਆਂ ।

ਧਰਤੀ ਵੱਢਕੇ ਧੂੜ ਦੇ ਬਣੇ ਬੱਦਲ,
 ਜੈਸੇ ਚੜ੍ਹੇ ਅਕਾਸ ਪਤੰਗ ਮੀਆਂ ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਲਾਇ ਬਾਜ਼ੀ,
 ਨਹੀਂ ਮੋੜਦੇ ਸੂਰਮੇ ਅੰਗ ਮੀਆਂ ॥ ੧੦੫ ॥

॥ ਇਤੀ ॥

—O—

*ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਬੈਂਤ ਦੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀਆਂ
 ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ:—

“ਬਦਲੇ ਖੂਨ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਅਮੀਰ ਹਮਜ਼ਾ,
 ਜੋਰੀ ਹੰਨਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇ ਦਿੱਤਾ ।
 ਹਜ਼ਰਤ ਅਲੀ ਨੂੰ ਰੰਨ ਨੇ ਖੂਨ ਬਦਲੇ,
 ਵਿੱਚ ਕੂਫੇ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਾਇ ਦਿੱਤਾ ।”

੧੨. ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਵਾਰ

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਸੋਭਾ ਨਾਮੀ ਕਵੀ ਸੀ ਜੋ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲ ਬਲੋਚ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਹੀ ਤਾਜੇ ਵਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਸੁਜਾ ਆਬਾਦ (ਮੁਲਤਾਨ) ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੮੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਸੰਨ ੧੮੭੦ ਈ: ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ*। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਖਾਕਾ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ, ਪਰ ਅਸਰ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਖਿਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮਨਚਲੇ ਕਰਮ ਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਕੁਟਿਲ-ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਵਿਚ ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋੜਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਜੋ ੬ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਿੰਨ ਟੋਟੇ ਕੀਤੇ ਗਏ: ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਬਤੌਰ ਜੰਗੀ ਤਾਵਾਨ ਦੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੰਮੂ ਵ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਵਸੀਹ ਇਲਾਕਾ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਂਦਰ-ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੋ ਇਲਾਕਾ ਬਚ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਪਰਤੰਤ੍ਰ ਤੇ ਅੱਧ ਕੁ ਦੀ ਰਹਿਕੇ ਰਿਆਸਤ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਈ।

ਇਸ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ-ਪਬੰਧ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਬਾਲਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਰਾਜਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਿਯਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਪੁਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਚੁਪ ਰਹੇ ਪਰ ਬੋਹੜਾ ਹੀ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲਾਕੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਦੋਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸਰਹੈਨਰੀ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਭੈਰੋਵਾਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ, ਜੋ ੧੬ ਦਸੰਬਰ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਸ਼ੁਖੂਰੇ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੀ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਸੰਨ ੧੮੪੭ ਦੇ ਅਗਸਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹੋਈ ਜੋ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਖੈਰ ਖਾਹ ਮਿਸਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਸਮਝਕੇ ਮਿਸਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਤਿਲਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਾਇਆ।

*ਮੁਲਤਾਨ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਗਜ਼ਟੀਅਰ।

ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਜਾਣੇ ਤੇ ਭੈਰੋਵਾਲ ਦੇ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੁੱਸਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਚਲੇ ਜਾਣੇ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਭੈ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ। ਸੰਨ ੧੮੪੭ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮੇ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਜੋ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦੀ ਚਾਲਾਕੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬੇ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਿਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕੰਡਿਆਂ ਦਾ ਫਲ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੱਥ ਹੇਠ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਈ ਦੂਜਾ ਕੰਮ ਸੀ ਏਥੋਂ ਦੀ ਰਿਆਇਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਤਮਾਖੂ ਆਦਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਹਿਸੂਲ ਹਟਾਏ ਗਏ ਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਘਟਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕਰਨ ਲਈ ਢੰਗ ਰਚ ਲਿਆ। ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਰਦਾਰ ਹਟਾਏ ਗਏ ਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮਧਰੀਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰੁਧ ਭੜਕਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲਾਹੌਰ, ਝੰਗ ਅਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਫਿਰਕੇਦਾਰਾਨਾਂ ਫਸਾਦ ਹੋਏ।

ਨਵੇਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਵਿਹੁਲਾ ਅਸਰ ਬਹੁਤਾ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਸੂਬੇ ਉੱਤੇ ਪਿਆ, ਜਿਥੇ ਦੀਵਾਨ ਸਾਵਣ ਮਲ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਹਾਕਮ ਸੀ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾਜੰਗੀ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਦੂਰ ਦਰਸ਼ਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਦੀਵਾਨ ਵਲ ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਬਾਕੀ ਟੁੱਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਵੀ ਦਿਲ ਦੇ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਫੀ ਫਰਕ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਸੱਦਿਆ, ਜਿਸ ਤੇ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਮਾਕੂਲ ਜਾਗੀਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਿਛਲੇ ਹਿਸਾਬ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਚੁੱਕਿ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਤੋਂ ਹਿਸਾਬ ਨਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਅਸਤੀਫੇ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਤਦੋਂ ਤਕ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਗੁਪਤ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ*।

ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਣਕ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਲਾਹੌਰੋਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਦੀ ਥਾਵੇਂ ੬ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੮੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਐਫ, ਕਰੀ ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਬਣ ਕੇ ਆਇਆ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਅਸਤੀਫੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹ ਅਸਤੀਫਾ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਵਾਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਦੀਵਾਨ ਮੂਲਰਾਜ ਨੂੰ ਅਚਾਣਕ ਓਦੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਕਬਜ਼ਾ

*ਕੁਨਿੰਘਮ: ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ; ਪੰਜਾਬ ਰੀਕਾਰਡਜ਼, ਸੰਨ ੧੮੪੮ ਈ:।

ਲੈਣ ਲਈ ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸ ਐਗਨਯੂ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਐਂਡਰਸਨ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ੨੭੦੦ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ੬ ਤੋਪਾਂ ਸਮੇਤ ੧੬ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸਨ ੧੮੪੮ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜਾ ਪੁਜੇ* । ਦੀਵਾਨ ਮੁਲਰਾਜ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਪਟ ਭਰੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਗੁੱਸਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਬੜੇ ਠਰਮੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਤੇ ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ।

੧੬ ਅਪ੍ਰੈਲ (੧੮੪੮) ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸ ਐਗਨਯੂ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਐਂਡਰਸਨ ਅਤੇ ਸ: ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਗੋਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕੰਪਨੀਆਂ ਤੇ ੨੫ ਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਗਏ । ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਨਾਲ ਜਾਕੇ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਈਦਗਾਹ ਵਲ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਸਾਹਿਬ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਆਉਣ ਹੀ ਲਗੇ ਸਨ ਕਿ ਐਗਨਯੂ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਅਮੀਰ ਚੰਦ ਨਾਮੀ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਐਂਡਰਸਨ ਉਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਈਦਗਾਹ ਪਹੁੰਚੇ ।

ਝਗੜਾ ਕੇਵਲ ਦੀਵਾਨ ਮੁਲ ਰਾਜ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦੀਵਾਨ ਮੁਲ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਸਮਝੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੁਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਈਦਗਾਹ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ੨੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੋਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਸੁਟਿਆਂ । ਇਸ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ, ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ, ਬਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਮੁਲ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ ।

ਮਿਸਟਰ ਐਗਨਯੂ ਨੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਸਾਰ ਹੀ ਸਰ ਐਫ. ਕਰੀ, ਰੈਜੀਡੈਂਟ, ਲਾਹੌਰ, ਮਿਸਟਰ ਹਰਬਰਟ ਐਡਵਰਡਜ਼, ਬੰਨੂ ਅਤੇ ਮੇਜਰ ਜਾਰਜ ਲਾਰੰਸ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪਤੇ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਆਪ ਬੀਤੀ ਲਿਖ ਘੱਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਖਬਰ ਪੁੱਜਣ ਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਸਟਰ ਹਰਬਰਟ ਐਡਵਰਡਜ਼ ਨੇ ਡੇਰਾ ਫਤਹ ਖਾਂ, ਬੰਨੂ ਆਦਿ ਦੇ ਸਰਹੱਦੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਜੇੜ ਕੇ ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਉਤੇ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਲੌਂਗਾ ਮਲ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦੇ ਕੇ ਕਨੇਰੀ, ਸੁਜਾਆਬਾਦ, ਸੂਰਜ ਕੁੰਡ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਫਤਹ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁਲਤਾਨ ਉਤੇ ਜਾ ਧਮਕਿਆ ।

ਏਧਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਕਰੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ, ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਾਤਹਤ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਵੀ ਦੂਰ ਨੇੜਿਓਂ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੰਗਵਾਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਨਵਾਬ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਈਸਾਂ ਨੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੁਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਦਬਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ।

*Muclagan., Mulltan Gazettler, 1901-02.

†ਦੇਖੋ, P. G. Records, Book No. 197, letter no. 2.

ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੇ ਮਾਤਹਤ ਸਨ, ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਬਾਗੀ ਹੋਣ ਸਾਰ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਕਾਰਣ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਤੋਂ ੧੮੪੮ ਤਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਚੋਖਾ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਇਆ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਤੋੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਹਾਦੁਰ ਸਿੰਘ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪਏ ਫਿਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਸਾਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਕੂਮਤ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਡੋਗਰੇ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਮਾਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਤੀਜਾ ਰਾਜ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਸਰਬਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚੌਥਾ ਕਾਰਣ ਸਰਦਾਰ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਲੜਕੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਮੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਵਲੋਂ ਟਾਲਮਟੋਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਦੁੱਖ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਿਸਟਰ ਐਬਟ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਪਠ ਠਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਚੁਕਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਗਲ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਸਿਖ (ਫੌਜੀ) ਵੀ ਜਾਰਜ ਲਾਰੰਸ ਦੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਰੁਖੀ ਪਾਲਿਸੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਆਦਿ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਜੰਗ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਖੈਰਖਾਹ ਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ ਬਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਿਆ।

ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੮੪੮ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸੰਨ ੧੮੪੯ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ੨੨ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੋਈ ਜਦ ਕਿ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਨੇ ਜਨਰਲ ਵਿਸ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿਤੇ। ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਫੌਜੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਤ ਦੀ ਤੇ ਫੇਰ ਬਦਲ ਕੇ ਦੋਸ ਨਿਕਾਲੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ਫੜ ਕੇ ਕਲਕੱਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਸੰਨ ੧੮੫੧ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ।

ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਇਕ ਬਹਾਦੁਰ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਝੱਲ ਕੇ ਬਹਾਦੁਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦੁਰੀ ਦੀ ਝਲਕ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦੀ ੧੪ਵੀਂ ਤੁਕ “ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਉਲਾਰਿਆ ਚਾਬਕ ਘੋੜਾ ਮੂਲੇ ਦਹੋਂ ਦੁੜਾਇਆ” ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਉਹ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਆਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਜੰਗ ਛਿੜਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਵੀ ਸੋਭਾ ਸਾਧਾਰਣ ਪੇਂਡੂ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਮੂਲ ਰਾਜ ਬਹਾਦੁਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਖਤੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਕਰਿਆੜ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚੁੰਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸਾਂਭ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਨੇ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਸੁਧ ਕਾਪੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਠੀਕ ਸੁਧਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।

ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਵਾਰ

(੧੮੪੮-੪੯)

੧. ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ* ਵੀ ਚਾਰੇ ਨੀ ਕੀਤੇ,
ਚੜ੍ਹ ਮੁਲਤਾਨ ਵੀ ਆਇਆ ।
੨. ਵਿਚ ਮੁਤਾਬਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਥੀਏ,
ਵੱਢ ਮੂਲੇ‡ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ ।
੩. ਬਾਤ ਕਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼§ ਇਹਾ,
ਫਿਰ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨ ਅਲਾਇਆ ।
੪. “ਸੂਬੇ ਕੁਲ ਪੰਜਾਬੀ,
ਸਾਹਿਬ ਚਾ ਮੈਕੂਫ ਕਰਾਇਆ ।
੫. ਘਿਨ ਸਿਪਾਹ ਉਠਾ ਤਮਾਮੀ,
ਸਟ ਘੱਤ ਮੁਲਕ ਪਰਾਇਆ ॥”
੬. ਆਖਿਓਸੁ: “ਨਹੀਂ ਅਦੂਲ ਮੈਕੂ ਤਿਲ ਜਿੱਤੀ,
ਸਾਹਿਬ ਜਿਵੇਂ ਫਰਮਾਇਆ ।”
੭. ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ,
ਮੂਲੇ ਚੜ੍ਹ ਕਰਿ ਸ਼ਹਿਰ ਫਿਰਾਇਆ ।
੮. ਦੇਖਨ ਨਾਲ ਖਾਨਕਾਹਾਂ ਦੇ,
ਸਾਹਿਬ ਮੂਲੇ ਕੰਨੂੰ{} ਪੁਛਵਾਇਆ ।
੯. ਏਹ ਗੁੰਬਦ ਕੇਹਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ?
ਇੱਥਾਂ ਕੈਂ ਇਹ ਨਕਸ਼ ਬਣਾਇਆ ?
੧੦. ਆਖਿਓਸੁ—“ਏਹ ਹਨ ਖਾਨਕਾਹਾਂ ਪੀਰਾਂ ਦੀਆਂ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੈ ਮੁਲਤਾਨ ਬਨਾਇਆ ।
੧੧. ਗਈ ਹੈ ਖਾਕ ਚੁਮੇਂਦੀ ਹਰ ਕਾਈ,
ਜੋ ਸੂਬਾ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ।”
੧੨. ਆਖਿਓਸੁ: “ਖਾਕੀ ਖਾਮ ਕਰੇਸਾਂ ਗੁੰਬਦ,
ਜੋ ਮੈਂ ਹਿਕ ਗੁਰਜ ਚਲਾਇਆ ।”
੧੩. ਦੀਵਾਨ ਹਾ ਅਸਵਾਰ ਪਖੀ ਦਾ,()
ਰੱਖੇ ਕਦਮ ਸਵਾਇਆ ।
੧੪. ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਲਾਰਿਆ ਚਾਬੁਕ,
ਘੋੜਾ ਮੂਲੇ ਦਹੇਂ[] ਦੁੜਾਇਆ ।

* ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸ ਐਗਨਯੂ ਅਤੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਡਬਲਯੂ. ਏ. ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ।

† ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਵਿਚ । ‡ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲਰਾਜ ਨੇ । § ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸ

ਐਗਨਯੂ ਨੇ ।

{ } ਕੋਲੋਂ ।

() ਘੋੜੀ ਦਾ ।

[] ਹੋਰ ਬਹੁਤਾ ।

੧੫. ਬਰਛੀ ਮਾਰਿ ਸਿਪਾਹੀ ਦੌੜਿਆ,*
ਵੈਂਦਾਂ† ਨਜ਼ਰ ਨ ਆਇਆ ।
੧੬. ਥੀ ਜਖਮੀ ਅੰਗੇਜ਼ ਗਯਾ,
ਵਲ ਡੇਰੇ ਦਹੌਂ ਸਿਧਾਇਆ ।
੧੭. ਦੀਵਾਨ ਆਇਆ ਵਿਚ ਖਾਨੇ‡ ਦੇ,
ਜੈਂ ਮੁਸੱਦੀ ਕੁਲ ਸਦਾਇਆ ।
੧੮. ਆਖਿਓਸੁ ਬੰਦੋਬਸਤ ਬਧੋ ਕਾਈ ਚੰਗੀ,
ਇਵੇਂ ਗਮ ਜਾਦਾ ਫਰਮਾਇਆ ।
੧੯. ਵੈਰ ਰਖਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ੀਹਾਂ ਨਾਲ,
ਭਾਰੀ ਜੰਗ ਗਜ਼ਬ ਦਾ ਚਾਇਆ ।
੨੦. ਹਥੋਂ ਛੁੱਟ ਗਈਆਂ ਡੇਰਾਂ,
ਉਹ ਵੇਲਾ ਹੱਥ ਨ ਆਇਆ ।
੨੧. ਮੁਸੱਦੀ ਰਲਿ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ,
ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ।
੨੨. “ਕਿਤੀ ਬਰਸ ਖਜ਼ਾਨਾ ਤੇਰਾਂ,
ਖੁੱਟੇ ਨਹੀਂ ਖੁਟਾਇਆ ।
੨੩. ਕੋਟ ਕਿਲਾ ਗਢ ਯਕੀ,
ਨਾ ਦੇ ਮੂਲ ਅਜਾਇਆ ।”
੨੪. ਪਕੇ ਦੇ ਹਮਰਾਹ ਗੋਰਖੇ,§
ਰੁਹੋਲਿਆਂ{} ਭਾੜਾ ਚਾਇਆ ।
੨੫. ਹਿੰਦੂ ਸਿੰਘ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਉਤੇ,
ਬੱਧ ਕਮਰ ਕਰ ਆਇਆ ।
੨੬. ਗੋਲੇ ਗਿਰਦ ਮਰੇਸਾਂ ਗਿਰਦੂੰ,
ਜੇ ਬੈਂ ਸਾਇਤ ਬਚਾਇਆ ।
੨੭. ਆਹਾ ਸਾਮਾ ਅਗੇ ਦਾ ਮੂਲੇ,
ਬੇਹਦ ਬਹੁੰ() ਕਰਾਇਆ ।
੨੮. ਦਾਰੂ, ਲੋਹ, ਪੱਥਰ ਤੇ ਸਿੱਕਾ,
ਉਨ ਦਾ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ ।
੨੯. ਆਟਾ, ਘੀਉ ਮਿਠਾਈ ਅਰਜ਼ਾਂ,||
ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਅਨਾਇਆ ।

*ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸ ਐਗਨਯੂ ਉਤੇ ਬਰਛੀ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਨਾਮ ਅਮੀਰ ਚੰਦ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । (ਦੇਖੋ, History of the Punjab, 1891, P. 558.) †ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ । ‡ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ।

§ਇਹ ਉਹ ਗੋਰਖੇ ਸਨ ਜੋ ਮਿਸਟਰ ਐਗਨਯੂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ ਸਨ । {}ਰੁਹੋਲਿਆਂ, ਅਰਥਾਤ—ਮੁਲਤਾਨੀ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ।

()ਬਹੁਤਾ । ||ਸਸਤੇ ਭਾ !

੩੦. ਕਲਮ ਜਾਰੀ ਵਿਚ ਲਸਕਰ ਦੇ.
ਮਵਾਜ਼ਿਬ* ਚਾ ਵਧਾਇਆ ।
੩੧. ਸੁਣ ਸੁਣ ਆਵਣ ਸਿਪਾਹੀ,
ਛਿਕਾ ਅਜ਼ਰਾਈਲ ਘਿਨੜ ਆਇਆ ।
੩੨. ਪਹਿਲੀ ਰਾਡ ਰਸੀ ਇਬਾਈ,
ਚਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੇ ਭੁਲਾਇਆ ।
੩੩. ਤੁਟ ਗਈ ਸਿਪਾਹ ਸਭਾ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖੜ ਸਰਦਾਰ ਕੁਹਾਇਆ§ ।
੩੪. ਮੰਗ ਅਮਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਛੁੱਟੇ,
ਬੀ ਨੌਕਰ ਜੀ ਫੁੜਵਾਇਆ ।
੩੫. ਜਿਨ ਕਿਨ { ਛੁਟੀਆਂ ਡਾਕਾਂ,
ਕਾਗਜ਼ ਕਲਕੱਤੇ ਦਹੇ ਪੁਚਾਇਆ ।
੩੬. ਸੁਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੈਰਾਨ ਥੀਏ,
ਪੜ੍ਹ ਲਿਖਿਆ ਪੁਰ ਮਾਇਆ ।
੩੭. ਇਸ ਧੋਤੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕਰਾੜ ਉਤੇ,
ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਇਤਬਾਰ ਠਰਾਇਆ ।
੩੮. ਟੱਕਰ ਝਲੇ ਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ,
ਜੈ ਚਾ ਫੱਤੂਰ ਖਿੰਡਾਇਆ ।
੩੯. ਜਿਨ ਕਿਨ ਛੁਟੀਆਂ ਡਾਕਾਂ,
ਹਰ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣਾਇਆ ।
੪੦. ਲਿਖਿਆ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਦਾ,
ਖਾਂ ਚੁਮ ਚਟ ਅਖੀਂ ਤੇ ਲਾਇਆ ।
੪੧. ਬਖਸ਼ ਦੇਵੇਂ ਜਾਗੀਰਾਂ,
ਜੈਂ ਕੁਲ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਦਵਾਇਆ ।
੪੨. ਬਈ ਭੀ ਬਹੁ ਸਿਪਾਹ ਖੜਾਈ,
ਖਜਾਨਾ ਖਾਨ ਹਲਾਇਆ ।
੪੩. ਤੇਮਾਂ ਮਿਲ ਸਮਾਲੇ ਠਾਏ,
ਸਦ ਕੋਲੁ ਖਾਨ ਬੁਲਾਇਆ ।
੪੪. ਹੁਕਮ ਬਜਾ ਆਂਦੇ ਨੇ,
ਜੋ ਪੜ੍ਹ ਖਾ ਨੇ ਮੂੰਹ ਅਲਾਇਆ ।
੪੫. ਵਿਚ ਲਸਕਰ ਦੇ ਬਖਸ਼ੀ ਫਤਹ—
ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਠਹਿਰਾਇਆ ।

*ਰੋਜੀਨਾ । †ਖਿਚ । ‡ਲੈ । §ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਜਦ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਫੱਟੜ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮਿਸਟਰ ਐਗਨਜੂ ਤੇ ਐਂਡਰਸਨ ਈਦਗਾਹ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁਟ ਗਈ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਵਲੋਂ ਹਮਲਾ ਹੋਣ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ (ਸਰਦਾਰ) ਮਾਰੇ ਗਏ । { } ਜਿਥੇ ਕਿਥੇ ।

੪੬. ਲਸਕਰ ਲੰਘ ਪਵੇ ਸਤਵੀਂਵੀ,
ਵਡੇ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਫਰਮਾਇਆ ।
੪੭. ਛਿੱਕੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸਭ ਬੇੜੀਆਂ,
ਤੇ ਕੁਲ ਮਲਾਹ ਸਦਵਾਇਆ ।
੪੮. ਤਰਫਾਂ ਵੀ ਅੰਗੇਜ਼ ਦੇ,
ਲੰਘ ਪੀਰ ਬਿਰਾਹਿਮ ਆਇਆ ।
੪੯. ਸਰਵਰ ਸਾਹ ਪੀਰ ਕੂੰ,
ਉਰ ਵਾਰੂੰ ਖਾਂ ਸਦਵਾਇਆ ।
੫੦. ਹੈ ਉਹ ਮਰਦ ਜ਼ੋਰਾਵਰ,
ਜੈਂਦਾ ਹੈ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਸਾਇਆ ।
੫੧. ਲੜੇ ਵਰੈਂ* ਨ ਰਹਿਸੀ ਹਰਗਿਜ਼,
ਕੋਲੂੰ ਫੇਰ ਟਿਕਾਇਆ ।
੫੨. ਅਲੀ ਪੁਰ, ਜੰਗ ਝਲੀ ਟਿੱਬੀ ਸਯਦਾਂ,†
ਥੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦਿਖਾਇਆ ।
੫੩. ਮਨਤ ਪਿਆਲਾ ਅਜਲ ਵਾਲਾ,
ਚੁਮ ਚਟ ਅਖੀਂ ਤੇ ਚਾਇਆ ।
੫੪. ਪਹਿਲਾਂ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕੀਤੇ ਨੇ,
ਤਾਂ ਵੰਞ ਗਾਵੇਂ ਕਦਮ ਅੜਾਇਆ ।
੫੫. ਤੋਪਾਂ ਛੁਟੇ ਗੁਬਾਰੇ,
ਤਾਂ ਵੰਞ ਸੁਜਾਆਬਾਦ ਕੰਬਾਇਆ ।
੫੬. ਫਿਕਰ ਪਿਆ ਕਰਾੜਾਂ ਨੂੰ,
ਲੰਘ ਦਾਦ ਪੋਤਰਾ ਆਇਆ ।
੫੭. ਭੰਨਾ ਮੋਹਨ‡ ਮੁਲਤਾਨ ਦਹੋਂ,
ਜੈਂ ਲਸਕਰ ਜਲਦ ਅਕਾਇਆ ।
੫੮. ਦੁਨੀਆਂ ਦੇਸਾਂ ਬੇਸਰ ਬਹੂੰ,
ਜੇ ਕਿਸਮਤ ਕੋਟ‡ ਬਚਾਇਆ ।
੫੯. ਰਾਮ ਰਖਿਆ ਤੇ ਜੁਆਹਰ ਸਿੰਘ,
ਥੀ ਮੁਖਤਾਰੀ ਆਇਆ ।
੬੦. ਵੰਞ ਲੜਾਂ ਪਰੇਰੇ ਕੋਟ ਕਨੂੰ,
ਇਹ ਮੋਹਨ ਰਾਮ ਅਲਾਇਆ ।
੬੧. ਚੜ੍ਹ ਦਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ.

*ਬਗੈਰ । † ਇਹ ਪਿੰਡ ਬਸਤੀ ਸਯਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ । ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਸੁਜਾਆਬਾਦ ਵਿਚ ਹੈ ।

‡ ਮੋਹਨ ਲਾਲ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਮੋਹਨ ਪੁਰ ਆਬਾਦ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਸੱਜਨ ਬਬਲਾ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ । ‡ ਕੋਟ ਸੁਜਾਆਬਾਦ ।

- ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਟ ਹਸਨ* ਦੇ ਆਇਆ ।
੬੨. ਦੀ ਕਿਰਾੜ ਨੁਕਾਰਾਂ ਦੀ,
ਫਿਰ ਗੇਜੇ ਆਣ ਸੁਣਾਇਆ ।
੬੩. ਰਾਤੀਂ ਆਣ ਚੜੀਓ ਨੇ ਤੋਪਾਂ,
ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਭਿਰਾਇਆ ।
੬੪. ਗਾਵੇਂ ਕੰਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਥੀ ਰਵਾਨਾ,
ਨਕਾਰਾ ਕੂਚ ਵਜਾਇਆ ।
੬੫. ਨਕਾਰਾ ਵਜੇ ਦਿਨ ਦਾ,
ਹਰ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਇਆ ।
੬੬. ਸੂਹੀਂ ਨਾਹਿਨ ਜਮੀਨਾਂ ਦੇ,
ਚਾ ਖਾਵੇਂਦ ਮੁਲਕ ਦਿਖਾਇਆ ।
੬੭. ਹਿਕ ਮਰਦ ਬੁਖਾਰੀ ਧਰੋ ਕੀਨਾ,
ਚਿਤ ਚੜ੍ਹਾ ਰੜੇ ਘਿਨ ਆਇਆ ।
੬੮. ਆਣ ਢਕੇ ਹਨ ਵਿਚ ਤੋਪਾਂ,
ਗਰਦ ਗੁਬਾਰ ਉਠਾਇਆ ।
੬੯. ਹਿਕ ਸਾੜੇ ਧੁਪ ਮਲੂਕਾਂ ਨੂੰ,
ਦੂਜਾ ਪਾਣੀ ਬਿਨ ਸੁਕਾਇਆ ।
੭੦. ਹਿਕ ਦਿਨ ਕਹਿਰ ਦਾ ਤਾਮਾ ਤੱਤਾ,
ਦੂਜਾ ਭਾਹ ਮੁੰਝਾਇਆ ।
੭੧. ਤੁਟ ਗਈਆਂ ਮਿਹਰ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ,
ਰੁੱਖ ਅਜਰਾਈਲ ਦਿਖਾਇਆ ।
੭੨. ਕਿਹੜੇ ਸਰ ਦੇ ਪਖੀ ਆਹੇ ?
ਕਿਥੇ ਜੰਮਿਆ ਜਾਇਆ ?
੭੩. ਹੱਡਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਹੱਡ ਰਲੇ,
ਫਿਰ ਜੂੰ ਜੰਗਲ ਦਾ ਆਇਆ ।
੭੪. ਵਸ ਕੰਨੂੰ ਬੇਵਸ ਹੋਏ,
ਅਣ ਚਿੱਤਾ ਵਡਾ ਪਾਇਆ ।
੭੫. ਸਿਫਤ ਕਰਾਂ ਅੰਗੇਜ਼ਾਂ ਦੀ,
ਇਟਬਿਟਾਂ ਮੁਲਕ ਲਤਾੜੀਂ ਆਇਆ ।

*ਕੋਟ ਹਸਨ ਪੁਰ ਹੁਣ ਗਰਦੇਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ।

+ ਮਿਸਟਰ ਐਡਵਰਡਜ਼ । ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਝਗੜਾ ਛਿੜਨ ਵੇਲੇ ਸਿੰਧ ਨਦੀ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਡੇਰਾ ਫਤਹ ਖਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਦ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਐਗਨਯੂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਬੰਨੂ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਤੇ ਫੇਰ ਕਨੇਰੀ ਅਤੇ ਸੁਜ਼ਾਆਬਾਦ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ । ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਾ ਖੁੱਸਣ ਤੇ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਘਟ ਗਈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਸੂਰਜ ਕੁੰਡ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ । [ਕਨਿੰਘਮ: ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ । ਲਤੀਫ: ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

੭੬. ਮਾਰਿ ਟਿਵਾਨਾ ਤਾਬੇ ਕੀਤੁ ਸੁ,
ਜੈਂ ਵੰਝ ਸਿਆਲ ਨਿਵਾਇਆ ।
੭੭. ਅੱਗੁ ਤਾਬ ਨਾ ਆਂਦੀ ਡੇਰੇ,
ਜੈਂ ਵੰਝ ਹੋਕਾ ਸੰਘਰ ਪਾਇਆ ।
੭੮. ਲੰਘ ਪਵੇ ਉਹ ਜਲਦੀ,
ਜੈਂਕੁ ਤੋਪ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਇਆ ।
੭੯. ਜਲਦੀ ਦੌੜਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ,
ਜਲਦ ਪਹਿਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ।
੮੦. ਵੇਰਾਹ ਕੀਤੋ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕੁੰ,
ਜੁੰ ਮਾਛੀ ਜਾਲ ਫਹਾਇਆ ।
੮੧. ਆਣ ਇਮਾਨ ਬਧੋ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ,
ਮੋਰਚਾ ਆਣ ਅੜਾਇਆ ।
੮੨. ਫਤਹ ਖਾਨ ਗੋਰੀ ਤੋਪ ਉਤੇ,
ਬੱਧ ਕਮਰ ਕਰ ਆਇਆ ।
੮੩. ਕਰ ਕੇ ਸਿਸਤ ਚਲਾਇਓ ਸੁ ਗੋਲਾ,
ਤੋਪਾਂ ਵਿਚ ਰਲਾਇਆ ।
੮੪. ਵੰਜ ਢਾਹਿਓ ਸੁ ਤੋਪ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕੁੰ,
ਤੇ ਗੋਲੰਦਾਜ਼ ਉਡਾਇਆ ।
੮੫. ਸਿੰਘ ਪਵਾਂ ਕਰ ਟਿਕ ਲੜਾਂਦਾ,
ਮੁਨਸਿਫ ਨਹੀਂ ਵੰਜਾਇਆ ।
੮੬. ਬਲ ਗਸ਼ਤਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ,
ਵਾਹ ਵਾਹ ਲੜ ਦਿਖਾਇਆ ।
੮੭. ਭਜ ਭਜ ਲੜਨ ਪਠਾਨ ਉਥਾਉ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਿਹਨਾਂ ਪਿਆ ਮੁਖਾਇਆ ।
੮੮. ਵਾਹ ਵਾਹ ਲੜਨ ਬਲੋਚ ਛੰਦੀ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਇਨਸਾਫ ਦਿਖਾਇਆ ।
੮੯. ਤੋਪਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰਨ ਤਲਵਾਰੀਂ,
ਤਾਂ ਗਵਾਹ ਕਰੇਂਦਾ ਆਇਆ ।
੯੦. ਭਾਈ ਦਾਦ ਪੋਤਰੇ* ਵੀ,
ਭਾੜ ਵਾਂਗੁ ਤੜਕਾਇਆ ।
੯੧. ਜਿਵੇਂ ਬਘਿਆੜ ਭੇਡਾਂ ਵਿਚ ਪਵੇ,
ਮਾਰ ਅਗੋਂ ਚਾ ਲਾਇਆ ।

*ਬਹਾਵਲ ਪੁਰੀਏ (ਦਾਉਦ ਪੋਤਰੇ) ਅਰਥਾਤ-ਨਵਾਬ (ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ) ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ । ੮ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਚੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਅਤੇ ੧੧ ਵਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ੩੦ ਜੰਬੂਰਕ ਭੇਜੇ । ਨੁਨਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਜਦ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚੰਗੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਹੋਏ ।

੯੨. ਮੌਤ ਖੁਮਾਰ ਕਰਾਰਾਂ ਨੂੰ,
 ਭਜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਸ਼ਕਾਰ ਆਇਆ ।
੯੩. ਮਿਲ ਸਾਹੁਕਾਰੀ ਕੁਤਵਾਲੀ,
 ਰਲ ਈਹੋ ਪੱਕ ਪਕਾਇਆ ।
੯੪. ਸਾਹਿਬੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਵਿਚ,
 ਅਸਾਂ ਵੱਡਾ ਲਾਡ ਲਡਾਇਆ ।
੯੫. ਚਲ ਮਿਲੂੰ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਕੂੰ,
 ਜੇ ਕਿਸਮਤ ਚਾ ਬਚਾਇਆ ।
੯੬. ਕੁੰਜੀਆਂ ਆਨ ਹਜ਼ੂਰ ਰਖੀਓ ਨੇ,
 ਪਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸਾਇਆ ।
੯੭. ਕੋਟ ਕੰਨੂੰ ਚਲ ਥਈ ਰਵਾਨਾ,
 ਮੁਸ਼ਕਲ ਪੈਂਡਾ ਆਇਆ ।
੯੮. ਪੱਕਾ ਡੇਰਾ ਬੁਰਦ ਕੀਤੋ ਨੇ,
 ਸੂਰਜ ਕੁੰਡ ਜਮਾਇਆ ।
੯੯. ਨਿਕਲ ਪਵੇ ਮੁਲਤਾਨੂੰ ਮੂਲਾ,
 ਉਰਾ ਆਨ ਖੜਾਇਆ ।
੧੦੦. ਆਖਿਓਸੁ ਹਰਗਿਜ਼ ਜੀ ਜੀ ਮਰਨਾ,
 ਚਾ ਹੀਰਾ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ।
੧੦੧. ਤੋਪਾਂ ਵਿਚ ਘਤਾਏ ਛੱਟੇ,
 ਕਰੇ ਫਰੇਬ ਸਵਾਇਆ ।
੧੦੨. ਵਲ ਭਾਈ ਦਾਦ ਪੇਤਰੇ ਵੀ,
 ਭਾੜ ਵਾਂਗੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ।
੧੦੩. ਬੰਦੇ ਤੇ ਕਤਲ ਆਮ ਹੋਈ,
 ਜੋ ਖਾਸ ਕਲਮ ਤੇ ਆਇਆ ।
੧੦੪. ਡੇਰਾ ਵਾਂਇਓਂ ਹਟਿਓਂ ਨੇ,
 ਤਾਂ ਵੰਞ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਫਾਇਆ ।
੧੦੫. ਸਿਰ ਕਰਦੇ* ਬਹੁੰ ਕੰਮ ਆਏ,
 ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਗਿਣ ਸੁਣਾਇਆ ।
੧੦੬. ਮੁਹੰਮਦ ਦੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਮੀਰ ਦਾ,
 ਸਿਰ ਖਾਨ ਦਹੂੰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ।
੧੦੭. ਪੜ੍ਹਨ ਸੇਤੀ ਇਸ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ,
 ਪੀਰ ਜਾਨੀ ਮੂੰਹੋਂ ਅਲਾਇਆ ।
੧੦੮. ਪਾਲੀਓਸ ਪ੍ਰੀਤ ਫਰੰਗੀ ਦੀ,
 ਸਿਰ ਭਾਰ ਸਫਰ ਦਾ ਚਾਇਆ ।

*ਮੋਢੀ, ਆਗੂ ।

੧੦੯. ਜਾਇਦਾ ਕੁੱਲ ਫਿਰਾ ਖਾਨ,
ਜੰਗ ਤਮਾਮ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ।
੧੧੦. ਪਕੜੇ ਉਠ ਹਜ਼ਾਰਾਂ,
ਹਰ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਾਇਆ ।
੧੧੧. ਭੁੰ ਕੱਖ ਸੁਕਾ ਟਾਂਡਾ,
ਗੱਡੀਵਾਨਾਂ ਚਾਇਆ ।
੧੧੨. ਛਿਕਿਆ ਗਿਆ ਸਭੇ ਦਾਨਾ,
ਕਾਲ ਰੁਖ ਦਿਖਾਇਆ ।
੧੧੩. ਦਾਨੇ ਵਾਲੇ ਕਰਦੇ ਮਾਣਾ,
ਚਾ ਕਾਦਰ ਅਘ ਲਾਇਆ ।
੧੧੪. ਰੋਜ਼ੀ ਵੀ ਘਲ ਦੇਸੀ ਉਹੋ,
ਜੈਂ ਮਿਹਰੁ ਮੀਂਹ ਵਸਾਇਆ ।
੧੧੫. ਜਰਨੈਲ ਕੀਤਨ ਚੜ੍ਹ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ,
ਆਇਆ ਦੌੜ ਤਿਖਾਈ ।
੧੧੬. ਆਇਓਸ ਤੁਰਤ ਮਰੇਸਾਂ ਬਿਲਕੁਲ,
ਘੜੀਆਂ ਵਿਚ ਅਢਾਈ ।
੧੧੭. ਸਾਮਾ ਕੀਤਸੁ ਮੁਲਤਾਨ ਉਤੇ,
ਆਇ ਰੋਜ ਜਿਆਦਾ ਲਾਈ ।
੧੧੮. ਲਿਖਿਆ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ,
ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ ਜਾ ਬਾ ਜਾਈ ।
੧੧੯. ਸੁਰਸਤ ਦੀਵਾਨ ਹਾਕਿਮ,
ਆਈਨ ਮੰਨੇ ਹਰ ਕਾਈ ।
੧੨੦. ਫੌਜਾਂ ਕੁਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ,
ਗਿਆ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟਾਈ ।
੧੨੧. ਅਗਨ ਬੋਟ ਵਿਚ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ,
ਗਿਆ ਹਿਕਮਤ ਨਾਲ ਲੁੜਾਈ ।
੧੨੨. ਵੰਞ ਪਹੁਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ,
ਸਖਤ ਕੀਤਸੁ ਵੈਰਾਹੀ ।
੧੨੩. ਧੜੀ ਲਗੀ ਤੋਪਾਂ ਦੀ,
ਦਿਨ ਰਾਤ ਨ ਕੱਢਣ ਸਾਹੀ ।
੧੨੪. ਗੋਲੇ ਪਾਏ ਪਵਨ ਦੁਗਾੜੇ,
ਵੰਞਨ ਗੁਬਾਰੇ ਚਾਈ ।
੧੨੫. ਗੋਲੇ ਭੰਨਨ ਖਾਨਕਾਹਾਂ ਕੂੰ,
ਬਣੀ ਰਜਾ ਇਲਾਹੀ ।
੧੨੬. ਹਥ ਹਥਿਆਰ ਤਲਵਾਰ ਫੜਨ,
ਦੇ ਅਖੀਆਂ ਦਿਸੇ ਲਲਾਈ ।

੧੨੭. ਕਰਾਬੀਨੀਆਂ ਤਮਾਰੇ ਛੁੱਟੇ,
ਤੋਪਾਂ ਕਮੀ ਨ ਕਾਈ ।
੧੨੮. ਬਰਛੀਆਂ ਤੇ ਓਹ ਸਾਂਗਾਂ ਮਾਰਨ,
ਵਿਚ ਵਧ ਕਰ ਸਿਪਾਹੀ ।
੧੨੯. ਤਕਦੀਰ ਮਸੀਤ* ਉਡਾਈ ਦਾਰੂ,
ਸਿਲਹਾਂ ਥੀਆ ਹਵਾਈ ।
੧੩੦. ਗੋਰੇ ਵੀ ਲੜ ਪਵਨ ਜੋਰੇ,
ਕੀਤੀ ਵੰਞਨ ਅਦਾਈਂ ।
੧੩੧. ਭਜ ਭਜ ਪਵਨ ਅਗਾਹਾਂ ਤੇ,
ਜਿਵੇਂ ਕਰੇ ਪਤੰਗ ਤਿਖਾਈ ।
੧੩੨. ਲੁਕ ਛਪ ਕੋਈ ਨਾ ਛੁੱਟਾ,
ਜੋ ਮੂੰਹ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਆਈ ।
੧੩੩. ਠਾਈ ਖਰਬ ਖਲਕਤ ਮੁਲਤਾਨੀ,
ਰੁੱਲੀ ਜਾ ਬਜਾਈ ।
੧੩੪. ਸਭਾ ਸਖਤ ਵੇੜੇ ਮੂਲੇ ਕੂੰ ਬੈਠੇ,
ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਫਲਾਈ ।
੧੩੫. ਜਾਇਦਾ ਕੁਲ ਭਿਰਾ ਮੂਲੇ ਕੂੰ ਬੈਠੇ,
ਸੱਭ ਸਿਪਾਹ ਸਦਾਈ ।
੧੩੬. ਆਖਿਓਸ ਵਸ ਕੀਤਮ ਬਹੁਤੇਰੇ,
ਹਰਗਿਜ ਚਲੀ ਨ ਕਾਈ ।
੧੩੭. ਸਾਇਤ ਹਰੀ ਦੇ ਵੇਲੇ,
ਤਾਂ ਹੁਣ ਕੌਣ ਕਰੇ ਹਮਰਾਹੀ ?
੧੩੮. ਸਾਫ਼ ਜਵਾਬ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਿੱਤਾ,
ਕੱਲੇ ਸਿਰ ਤੇ ਆਈ ।
੧੩੯. ਥਈ ਸਲਾਹ ਕੁਫਰ ਵਿਚ ਈਵੇਂ,
ਮਿਲਣ ਜਿਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਾਈ ।
੧੪੦. ਵੰਞ ਖਲੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੱਗੂੰ,
ਗਲ ਵਿਚ ਕਪੜਾ ਪਾਈ ।
੧੪੧. “ਬਖਸ਼ ਅਲਾਹ ਦੇ ਲੇਖੇ ਮੈਕੂੰ,
ਮੈਂ ਹਾਂ ਪੁਰ ਤਕਸੀਰ ਗੁਨਾਹੀ ।
੧੪੨. ਇਹ ਮੁਲਕ ਤੇਰਾ, ਇਹ ਮੁਲਕ ਤੇਰਾ,
ਤੂੰ ਹੈਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਸਾਈਂ ।

*ਮੁਲਤਾਨ ਕਿਲੇ ਦੀ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ । ੩੦ ਦਸੰਬਰ, ਸੰਨ ੧੮੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਇਸ ਮਸੀਤ ਉਤੇ ਗੋਲਾ ਪਿਆ ਤੇ ਬਾਰੂਦ ਖਾਨਾ ਉਡਣ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਲਗੀ ਸੀ । (ਮੁਲਤਾਨ ਗਜ਼ਟੀਅਰ, ੧੯੦੧-੦੨) ਇਸ ਬਾਰੂਦ ਖਾਨੇ ਦੇ ਉੱਡਣ ਨਾਲ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ੫੦੦੦ ਫੌਜੀ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ । (ਕੁਨਿੰਘਮ; ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ)

੧੪੩. ਥੀ ਬੰਦਾ ਜੁਲੇਸਾਂ* ਤੇਰਾ,
ਜੇ ਤੂੰ ਕੈਦੂੰ ਜਿੰਦ ਬਚਾਈ ।”
੧੪੪. ਕਰਨੈਲ ਤੇ ਲੋਕ ਸਾਹਿਬ,
ਫਿਰ ਗਲ ਈਹਾ ਫਰਮਾਈ ।
੧੪੫. ਗੀਦੀ ਥੀ ਕਿਉਂ ਮਿਲਿਓਂ ਮੂਲਾ ?
ਕਰੇ ਹਾ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ।
੧੪੬. ਆਖਿਓਸੁ ਨਹੀਂ ਮੁਨਾਸਬ ਮੈਕੂੰ,
ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲੜਾਈ ।
੧੪੭. ਵਜ਼ੀਰ ਅਮੀਰ ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਈਵੇਂ,
ਫੂਕ ਲਿੰਬੀ ਅਗ ਲਾਈ ।
੧੪੮. ਜਰਨੈਲ ਕੀਤਾ ਚਾ ਜੇਲ ਮੂਲੇ ਕੂੰ,
ਗੱਲ ਈਹਾ ਫਰਮਾਈ ।
੧੪੯. “ਮੱਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਦੌਲਤ ਦੁਨੀਆਂ.
ਲੇਖਾ ਦੇ ਇਥਾਈਂ ।”
੧੫੦. ਆਖਿਓਸੁ—“ਮੈਂ ਹਾਂ ਬਿਚਾਰਾ ਸੂਬਾ,
ਆਹੀ ਰਣਜੀਤ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ।
੧੫੧. ਮੁਲਕ ਆਹਾ ਵਿਚ ਇਜ਼ਾਰੇ,
ਦੌਲਤ ਸਾਲ ਬਸਾਲ ਪੁਚਾਈ ।
੧੫੨. ਬਾਕੀ ਦੌਲਤ ਆਈ ਕੰਮ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ,
ਮਿਹਨਤ ਘਿਨਣ ਸਵਾਈ ।
੧੫੩. ਜੋ ਇਸਬਾਬ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ,
ਓਹ ਗਏ ਹਨ ਇਥਾਂ ਲੁਟਾਈ ।
੧੫੪. ਕਈ ਰਥੇ ਕਈ ਭੰਨੇ,
ਕਈ ਲੱਧੇ ਨਹੀਂ ਕਿਥਾਈਂ ।
੧੫੫. ਕਰ ਆਏ ਹਨ ਬਹਾਨਾ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ,
ਓਹ ਗਏ ਹਨ ਸਿਰ ਮਰਾਈ ।”
੧੫੬. ਆਖਿਓਸੁ “ਬਹੂੰ ਗੁਨਾਹ ਹਨ ਸਿਰ ਤੇਰੇ,
ਮੂਲਾ ਛੂਟੇ ਕਹੀਂ ਅਦਾਈਂ ।
੧੫੭. ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਹਿੱਸੇ ਲੰਦਨ—
ਵਲ ਸੀ ਨਾਲ ਤਿਖਾਈ ।
੧੫੮. ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਆਸੀ ਲਿਖਿਆ,
ਨਾ ਜਾਨੇਸਾ ਤਿਲ ਤਾਈ ।
੧੫੯. ਤੰਗ ਰਥੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਕੰਪਨੀ,
ਭਾਲੇ ਨੀਤ ਇਦਾਹੀ ।

੧੬੦. ਜਿੰਦਾ ਆਨ ਦਿਖਾਲੋ ਮੂਲਾ,
ਇਕ ਵਾਰ ਇਥਾਈਂ ।
੧੬੧. ਧੋਤੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕਰਾੜ ਵੰਢਾਇਆ,*
ਆਂਦੇ ਅਹਿਲ ਕਿਤਾਬ ਨੀ ਸਾਈਂ ।
੧੬੨. ਦੇਖੋ ਖੇਲ ਇਹ ਡਾਢੇ ਰਬ ਦੀ,
ਵਸਦੀਆਂ ਉਜੜ ਗਈਆਂ ਨੇ ਜਾਈਂ ।
੧੬੩. ਹੁਣ ਅਮਨ ਜ਼ਮਾਨਾ ਆਇਆ ਹੈ,
ਰਲ ਖੇਡਣ ਸ਼ੀਂਹ ਤੇ ਗਾਈਂ ।
੧੬੪. ਜੋ ਕੁਛ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਮੁਲਕੇ ਅੰਦਰ,
ਸੋਭਾ† ਆਖ ਸੁਣਾਈ ।

*ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ ਤੇ ਦੇਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਹਿਲਿ ਕਿਤਾਬ, ਅਰਥਾਤ—ਈਸਾਈ ਬਣ ਗਏ ।

†ਕਵੀ ਦਾ ਨਾਮ, ਕਵੀ ਸੋਭਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਵਾਕਫੀਅਤ ਲਈ ਇਸ 'ਵਾਰ' ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਪੜ੍ਹੋ ।

੧੩. ਗਦਰ ਦੀ ਵਾਰ

ਤੇ

ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ

ਸੰਮਤ ੧੯੧੪ ਬਿ: (ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੯੫੭) ਦਾ ਗਦਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਜੰਗ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦੋ ਹਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ ! (੧) ਗਦਰ ਦੀ ਵਾਰ ਤੇ (੨) ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ (ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ)। ਗਦਰ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਜੰਗ ਦੀ ਦੇ ਹਾਲ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਵੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਗਾਲਬਨ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਕਾਰਣ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤੱਬ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਹੀ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ।

ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੯੮੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਭਾਈ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀ ਇਕ ਫੌਜੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ (੨੨) ਰੁਪਯਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਫੇਵਲ ਇਕ ਤੁਕ ਦੀ ਕਮੀ ਸੀ (ਬੈ ਦੀ ਤੁਕ ਦੀ) ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਮਾਘ, ਸੰਮਤ ੨੦੦੩ (ਫਰਵਰੀ, ੧੯੪੭) ਵਿਚ ਜਦ ਮੈਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਰਾਜ ਭਵਨ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਦੇਖਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਮੁਕੱਮਲ ਪ੍ਰਤੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਜੋ ਜੇਠ ਵਦੀ ੨, ਸੰਮਤ ੧੯੫੧* ਬਿਕ੍ਰਮੀ (ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੯੫੮) ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਜੰਗ ਨਾਮੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੋਧਕੇ ਮੁਕੱਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਗਦਰ ਦਾ ਹਾਲ ਬੜੇ ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ, ਪਰ ਅਸਰ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਲ ਛੰਦ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੇ ੧੦੧ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੬੬ ਬੈਂਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਤੇ ੫ ਦੋਹਰੇ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹਨ।

ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਖੂਬੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਉਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਕਲਮ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਡੋਗ-ਰਿਆਂ ਦਾ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਕੇ ਨੱਸਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਡਾਹੁਣਾ। (ਦੇਖੋ, ਛੰਦ ਅੰਕ ੬੫-੬੬) ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਲਾਰੰਸ ਸਾਹਿਬ, ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਕੀਮਤੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

*ਰਾਜ ਭਵਨ ਪੁਸਤਕਾਲਯ, ਮੋਤੀ ਬਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਹਥ-ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਤਿਥਿ ਤੇ ਸੰਮਤ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:—“ਇਤੀ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ ਕਾ ਕ੍ਰਿਤ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਭਇਆ ॥ ੧ ॥ ਮਿਤੀ ਦੂਜੇ ਜੇਠ ਬਦੀ ਦੂਜ ੨ ਸਾਲ ਉਨੀ ਸੈ ਪੱਦਾਂ ੧੯੧੫ ਬਾਰ ਸਨਿਸਚਰ ੭ ਲਿਖਤੰ ਸੁਭੰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਰੇਂਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਗਾਨ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ।”

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗਦਰ ਕਾਲਿਆਂ ਅਥਵਾ ਪੂਰਬੀਆਂ ਦੇ ਗਦਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਗਦਰ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਕਾਰਣ ਕੀ ਸਨ, ਇਹ ਵੀ ਰਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੰਨ ੧੮੪੯ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਤੇ ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਦਾ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੀ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਪਾਲਿਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੇਗੂ (ਬਰਮਾ), ਸਿਤਾਰਾ, ਝਾਂਸੀ, ਨਾਗਪੁਰ ਤੇ ਕਰੌਲੀ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿੱਕੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਜਿਮੀਂਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਦਾ ਜਾਲ ਤਣਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਗਦਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣ ਗਈ। ਨਜ਼ਾਮ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੱਖਣ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਰਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹਿਆ ਜਾਣਾ ਤੇ ਲਖਨਊ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਣੀ ਕੋਈ ਨਿੱਕੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੋਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਰਾਜ ਭਾਗ ਮਾਣਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੁਸਦੇ ਦੇਖਕੇ ਕਦੀ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੈਠ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਸਲਾਮੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਲਖਨਊ ਦੀ ਜ਼ਬਤੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅੰਤਲੇ ਸਾਸਾਂ ਉੱਤੇ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਖ਼ਾਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੱਕ ਘਟਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੈਨਾਪਤੀ (Commander-in-Chief) ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜੋ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਰੁਪਏ ਉਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਠੱਪਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਲੀਅਹਿਦ ਚੁਣਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੰਬੰਧੀ ਅਧੀਨਤਾ ਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ* ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਨਾ ਸਮਝਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਤਜਵੀਜ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਵੇਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲਾ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਖਾਲੀ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਫ਼ਕਰੁੱਦੀਨ ਤੋਂ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਲਿਖਤ ਕਰਵਾ ਲਈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ, ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੋਣਗੇ।

ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲਾਰਡ ਕੈਨਿੰਗ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੮੫੬ ਵਿਚ ਹਿੰਦ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ। ਨਵੇਂ ਵਾਇਸਰਾਇ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੀ ਘਾਉਘੱਪ ਨੀਤੀ

*ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਇਕ ਖ਼ਤ ਮਹਿਬੂਬ ਅਲੀ ਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸ਼ਾਹ ਫ਼ਾਰਸ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। (ਦੇਖੋ, The Punjab of Delhi in 1857. T. P. 362-3 ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਬਿਆਨ। †ਸ਼ਿਵ ਨਾਰਾਇਣ ਦਿਵੇਦੀ; ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਕੇ ਗਦਰ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ੧, ਸਫ਼ੇ ੪੦੧-੪।

ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਉਣ ਸਾਰ ਉਸੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪਾਲਿਸੀ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਕਾਰਤੂਸ ਆਏ। ਇਹ ਕਾਰਤੂਸ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਫੀਤਾ ਕੱਟਕੇ ਬੰਦੂਕ ਵਿਚ ਭਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਫੀਤਾ ਚਿਕਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਮ ਅਫਵਾਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਤੂਸ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਵਿਗਾੜਨ ਲਈ ਗਊ ਅਤੇ ਸੂਰ ਦੀ ਚਟਬੀ ਮਿਣਾਕੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਈਸਾਈ ਲੋਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੌੜੀ ਬੇਲ ਵਾਂਗ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਧਰਮ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਲਾ ਸ਼ਕ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਾਰਤੂਸ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ। ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਕ ਰਫਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ, ਸਗੋਂ ਨਾਲ ਲਗਦੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕਈ ਹੋਰ ਅਫਵਾਹਾਂ ਵੀ ਫੈਲ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਟੇ ਵਿਚ ਹੱਡੀਆਂ ਪੀਹ ਕੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਦੀਨ-ਈਮਾਨ ਖੋਹ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਊ ਤੇ ਸੂਰ ਦਾ ਲਹੂ ਸੁੱਟਿਆ ਹੈ ਤਾਕਿ ਪਾਣੀ ਪੀ ਪੀ ਕੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਡਿਗਣ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਬਣਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ।

ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ-ਅਧਿਕਾਰ ਖੁੱਸ ਗਏ ਸਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਦੰਦ ਪੀਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਵੇਂ ਕਾਰਤੂਸਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀਆਂ ਹੋਰ ਅਫਵਾਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰਬੀਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਹੋਣ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਉਲਟਾਉਣ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਘੜੇ ਜਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ੩੧ ਮਈ ਤਾਰੀਖ ਨਿਯਤ ਹੋਈ। ਆਮ ਪੇਂਡੂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਰਾਜ ਗਰਦੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਚਪਾਤੀਆਂ, ਅਰਥਾਤ-ਰੋਟੀਆਂ ਤਕਸੀਮ ਹੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਤਕਸੀਮ ਤੋਂ ਇਹੋ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਵਾ ਜਤਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ।

ਪੂਰਬੀਏ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇਸ ਗਦਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਤਾਂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਜੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਨਤੀਜਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਪੈਣਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਦੇ ਹਾਮੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਗਦਰ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਭਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਖੁਦਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ,* ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟਾ ਕੇ ਮੁੜ ਉਹੋ ਦੀਨੀ (ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ) ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ। ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਜਹਾਦ ਦਾ ਝੰਡਾ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਇਕ ਮੌਲਵੀ ਵਲੋਂ ਦੇ ਐਲਾਨ ਨਿਕਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਐਲਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਤੁਕਾਂ ਇਹ ਹਨ:—

*ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਜ਼ਾ ਫੈਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੋ, ਇਹ ਵਬਾ ਵੀ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਹੋਣ ਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਮਝੀ ਗਈ।
(ਦੇਖੋ, ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਕੇ ਗਦਰ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ੧, ਸਫ਼ਾ ੨੦੮)

ਬਾਅਦ ਤੁਮ੍ਹਰੀਦ ਖੁਦਾ ਨਾਅਤ ਹਸੂਲ ਅਕਰਮ ।
 ਯਹ ਰਸਾਲਾ ਹੈ ਜਹਾਦ ਯਹ ਲਿਖਤਾ ਹੈ ਕਲਮ ।
 ਹੱਕ ਤਾਲਾ ਕੋ ਮੱਜਾਹਦ ਵੁਹ ਬਹੁਤ ਭਾਤੇ ਹੈਂ ।
 ਮਿਸਲਿ ਦੀਵਾਰ ਜੋ ਸਫ ਬਾਂਧਕੇ ਜਮ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ।
 ਦੀਨ ਇਸਲਾਮ ਬਹੁਤ ਸੁਸਤ ਹੂਆ ਜਾਤਾ ਹੈ ।
 ਗਲਬਾਇ ਕੁਫਰ ਸੇ ਇਸਲਾਮ ਮਿਟਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ।
 ਫਰਜ਼ ਹੈ ਤੁਮ ਪੈ ਮੁਸਲਮਾਨੋ ਜਹਾਦਿ ਕੁਫਾਰ ।
 ਇਸ ਕਾ ਸਾਮਾਨ ਕਰੋ ਜਲਦ ਅਗਰ ਹੋ ਦੀਨਦਾਰ ।
 ਜੋ ਰਹਿ ਹੱਕ ਮੇਂ ਹੁਏ ਟੁਕੜੇ, ਨਹੀਂ ਮਰਤੇ ਹੈਂ ।
 ਬਲਕਿ ਵੁਹ ਜੀਤੇ ਹੈਂ, ਜੰਨਤ ਮੇਂ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।
 ਐ ਮੁਸਲਮਾਨੋ, ਸੁਨੀ ਤੁਮ ਨੇ ਜੋ ਖੂਬੀ ਜਹਾਦ ।
 ਚਲੋ ਅਬ ਰਨ ਕੀ ਤਰਫ, ਮਤ ਕਰੋ ਘਰ ਬਾਰ ਕੋ ਯਾਦ ।
 ਗਰ ਫਿਰੇ ਜੀਤੇ ਤੋ ਘਰ ਬਾਰ ਮੇਂ ਫਿਰ ਆਓਗੇ ।
 ਵਰ ਗਏ ਮਾਰੇ ਤੋ ਜੰਨਤ ਕੋ ਚਲੋ ਜਾਓਗੇ ।
 ਪੇਸ਼ਵਾ ਲੋਗ ਇਸੀਤਰਹ ਨਾ ਕਰਤੇ ਜੋ ਜਹਾਦ ।
 ਹਿੰਦ ਫਿਰ ਕਿਸਤਰਹ ਇਸਲਾਮ ਸੇ ਹੋਤਾ ਆਬਾਦ ।
 ਬਾਤ ਹਮ ਕਾਮ ਕੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਸੁਨੋ ਯਾਰੋ ।
 ਵਕਤ ਆਯਾ ਹੈ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਕੋ ਬੜ੍ਹ ਬੜ੍ਹ ਮਾਰੋ ।

(ਕਨ੍ਹੈਯਾ ਲਾਲ, ਤਾਰੀਖਿ ਬਗਾਵਤਿ ਹਿੰਦ, ਸਫਾ ੧੯੯)

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੁੱਸਣ ਦੀ ਚਰਚਾ ਪਹਿਲਾਂ ਫੈਲ ਹੀ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਸਹਯੋਗ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜਹਾਦ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿਸਚਾ ਬੱਝ ਗਿਆ ਤੇ ਕਈ ਮੁਲਾਣੇ ਅਤੇ ਫਕੀਰ ਪੇਸ਼ ਗੋਈਆਂ (ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀਆਂ) ਦੱਸਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਭੜਕਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਗੋਈਆਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਸੌ ਸਾਲ ਤਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨਗੇ, ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਖਤਮ ਹੋ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਸਾਲ ੨੩ ਜੂਨ (੧੮੫੭) ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਭਵਿੱਖ ਬਚਨ ਆਮ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਤੇ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਜਾਪੇ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਗੋਈਆਂ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਫਕੀਰ ਸਨ ਸ਼ਾਹ ਮਾਮਤੁੱਲਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਹਸਨ ਅਸਕਰੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਹ ਹਸਨ ਅਸਕਰੀ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਅੱਛਾਰਸੂਖ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦ ਤੁਹਾਡੀ ਪਹਿਲੇ ਵਰਗੀ ਸ਼ਾਹੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਕਾਇਮ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦ ਅਜੇ ਇਹ ਪੇਸ਼ਗੋਈਆਂ ਚਲ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲਾਂ ਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਛਿੜੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਫਾਰਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ

ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂਪੇਗਾ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਕੜ ਪੇਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਜਾਰ ਰੂਸ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ। ਜਾਮਿਆ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਕੰਧ ਉਤੇ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਇਕ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵੀ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਪੁੰਦੇ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਫਲ ਦਿਖਾਏ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਹੀ ਗਰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਦਾ ਗ਼ਦਰ, ਜਿਸ ਦਾ ਬੀਜ, ਕਈ ਵਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੂ ਪਾਲਿਸ਼ੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਮਹੀਨਾ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਉਗਮ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭਯਾਨਕ ਸ਼ਕਲ ਦਿਖਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਕਾਰਣ ਤਾਂ ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਦਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪਿਛੇ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਤਅੱਲਕੇਦਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਤੀਆਂ ਤੇ ਬੇਬੰਦੇ ਲਗਾਨ ਦਾ ਵਾਧਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਅਮੀਰ-ਗ਼ਰੀਬ ਸਭ ਦੁਖੀ ਸਨ, ਪਰ ਚਰਬੀ ਮਿਲੇ ਕਾਰਤੂਸਾਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗ ਉਤੇ ਬਾਰੂਦ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੂਰਬੀਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੋਸ਼ ਅੱਗੇ ੩੧ ਮਈ ਦੀ ਤਾਰੀਖ, ਜੋ ਗ਼ਦਰ ਵਾਸਤੇ ਨਿਯਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਭੁੱਲ ਗਈ। ਗੱਲ ਇਉਂ ਹੋਈ ਕਿ ਬਾਰਕਪੁਰ ਦੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਜਮਟ ਨੰ: ੧੯ ਅਤੇ ੩੪ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰਜਮਟਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦ ਆਗੂ ਮੰਗਲ ਪਾਂਡੇ ਅਤੇ ਜਮਾਂਦਾਰ ਈਸ਼ਵਰ ਪਾਂਡੇ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਜਮਟਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬਹੁਤੇ ਲਖਨਊ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਉੱਚੀ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂ-ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਉਹ ਨੌਕਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਰਤਰਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਬੁਰੇ ਹਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਪਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਲਖਨਊ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੜਬੜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇਹ ਖਬਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰਠ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਈ।

੯-੧੦ ਮਈ ਨੂੰ ਮੇਰਠ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਜਦ ਚਰਬੀ ਵਾਲੇ ਕਾਰਤੂਸ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੩ ਦੇ ੮੫ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬਾਰਕਪੁਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰਤੂਸ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲਖਾਨੇ ਡੱਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਪੂਰਬੀਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਈ: ਦੀ ੧੦ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸਭਰਾਉਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਨਾਣ ਲਈ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਵਿਪਤਾ ਪਈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਕੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਕੜ ਦੇਖਕੇ ਮੇਰਠ ਦੀ ਰਜਮਟ ਨੰ: ੧੧ ਅਤੇ ੨੦ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਜੇਲਖਾਨੇ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਇਆ ਤੇ ਫੇਰ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੱਥ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਮੇਰਠ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ, ੧੧ ਮਈ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਬਾਗੀ ਸਿਪਾਹੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਦੀਨ ਦੀਨ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਦਿੱਲੀ

ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਪਲਟਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਸੁੱਟਿਆ । ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਉੱਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਮੇਮਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ, ਜੋ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਪਨਾਹਗੀਰ ਹੋਏ ਸਨ, ਬਾਗੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਕੇ ੧੬ ਮਈ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਉਹੋ ਬਚੇ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੀਲੇ ਭੱਜ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਗਏ ਸਨ ।

ਨਵਾਬ ਝੱਜਰ, ਰਾਜਾ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲਬ ਗੜ੍ਹ,* ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦਾਦਰੀ ਅਤੇ ਰਣੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਬਾਗੀਆਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ ।

ਹੁਣ ਗਦਰ ਕੇਵਲ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਬਲਕਿ ਫੂਸ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗੂ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ ਤੇ ਛਾਉਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਪੁਰਬੀਆ ਪਲਟਨਾਂ ਸਨ, ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਠ ਖਲੋਈਆਂ । ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੇ ਕੋਈ ਥਾਂ ਸਿਰ ਲੁਕਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਤਾਜ਼ਾ ਹੀ ਖੁੱਸਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਨੱਕ ਵਟਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਉੱਤੇ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਹੀ ਸਨ । ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਯੋਗ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਮਕ ਹਲਾਲ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ (ਸਭਰਾਉਂਦੇ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ) ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਦੇ ਕਹਿਕੇ ਤਾਨੇ ਮਾਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਅਗੇ ਬਹਾਦੁਰੀ ਦਾ ਕੀ ਦਮ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, “ਅਸੀਂ ਕਾਬਲ ਮਾਰੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਮਾਰੀ ‡ ।” ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੁਣ ਭੀੜ ਪਈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸਾਥ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਨਾਲੇ ਇਸ ਗਦਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਡੱਕੇ ਫੇਰਨ ਦੇ ਤੁੱਲ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਖ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸਲਤਨਤ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਉਹੋ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਤੋਰਨਾ ਸੀ ਜੋ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਸਰਬੰਸ ਨਾਸ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ।

*ਰਾਜਾ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲਬ ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਭੈਣ ਸੂਰਜ ਕੌਰ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਕੈਂਬਲੀਏ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸੀ, ਜੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਰਿਆਸਤ ਜ਼ਬਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਦਿਨ ਕਟੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ । (ਪੰ: ਗੀ:)

†ਗਦਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਕੋਈ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਦਿੱਲੀ, ਯੂ. ਪੀ., ਸੀ. ਪੀ. ਤੇ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਕੁਝ Feudal Lords ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੇ ਜਗੀਰਾਂ ਜਾਂ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਖੋਹੀਆਂ ਸਨ, ਦੇਖੋ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ “Discovery of India” p.p. 382-384.

‡Kaye's Sepoy War in India, II, P. 472 Note.

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਨ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤੇ ਸੂਦੇਸ਼ੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਇਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਪੁੱਟਕੇ ਦੂਜੀ ਅਜਿਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ, ਜਿਸਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨਦੇਵ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣ ਦੰਡ ਦਿਤੇ ਤੇ ਬਗੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਗੁਨਾਹ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਕੁਫਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਹਥੋਂ ਬੜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਘਾਤਕ ਕਸ਼ਟ ਝਲੇ ਸਨ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਮਦਦ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਲਕੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਝੰਜਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਦੇ ਬੜੇ ਇਮਦਾਦ ਭੇਜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਰਸਦ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਫੀਰੋਜਪੁਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਵਿਚ ਜੇ ਕੁਝ ਭਰੱਪਣ ਦਾ ਮਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਉਤੇ ਵਿਪਤਾ ਪਈ ਦੇਖਕੇ ਕੁਝ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਚਿਨ੍ਹ ਕਿਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਜੇ ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਸੂਰਵਾਰ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਪੂਰਬੀਆਂ ਪਲਟਨਾਂ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ੨ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤ ਉਸਨੇ ਭਰੋਸੇ ਜੋਗ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਲਾਰੰਸ ਅਤੇ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਿਆ। ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਲਾਰੰਸ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਖਨਊ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸੀ ਤੇ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਪੰਜਾਬ ਦਾ*। ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਭਰਤੀ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਹਤਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਇਨਫੈਂਟਰੀ (ਪੈਦਲ ਫੌਜ) ਦੀਆਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਛੇ ਰਜਮਟਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੧੯੦੦ ਜਵਾਨ ਸਨ। ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ੪੬੦੦੦ ਤਕ ਜਾ ਪੁੱਜੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ੧੯ ਰਜਮਟਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ।

ਸਿੱਖ ਏਨੀ ਜਲਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਨੂੰ ਭੁਲਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਏ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨੀਤਕ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ੧੨ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਕੌੜਾ ਤਜਰਬਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿਰ ਕੱਢ ਆਗੂ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਬਣਾਕੇ ਵਲਾਇਤ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪਸਿਧ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜਿਲ ਵਤਨ ਕੀਤ ਗਏ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ ਕਲਕਤੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਸੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਉਨੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ

*ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ ਸਫੇ ੬੮-੬੯ ਅਤੇ ੭੧।

†Cambridge History of India, VI, P. 177.

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮੁੱਦਾ । ਨਵੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਡੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਹੜ੍ਹ-ਪਿਆ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੁਗਲੋਈ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਸੀ । ਪੂਰਬੀਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁਟ ਹੀ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਪਿਛੋਂ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਤੋਪਚੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੇਸੀ ਅਫਸਰ । ਵੰਗਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਮੀ ਸੀ । ਇਹ ਕਮੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਇਸ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਆਖਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਾਂਸੀਸੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਸਭਰਾਉਂ ਅਤੇ ਚਿੱਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤੋਪਾਂ ਡਾਹਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜੇ ਸਨ, ਇਸ ਐਥੇ ਸਮੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕੰਮ ਆਏ । ਸਰ ਜਹਾਨ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਉਹ ਬਹਾਦੁਰ ਸਿੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭ ੨ ਕੇ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ* ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਵੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਏਹੋ ਜੇਹੀ ਜਾਂ ਜੰਗ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋਈ,
ਲਾਟ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਲਾਚਾਰ ਹੋਇਆ ।
ਮਾਝੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰੱਖਕੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ,
ਦਿੱਲੀ ਜੰਗ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ।
ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਵਖਤ ਦੀ ਤਲਬ ਕੀਤੀ,
ਸ਼ੇਰ ਪਿੰਡ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੋਇਆ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੋ ਤੇਜ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ,
ਕੱਠਾ ਆਣਕੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਇਆ ॥ ੫੭ ॥
+ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਖਤ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ,
ਮਾਝੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਚ ਤਲਾਸ਼ ਹੋਈ ।
ਤਲਬ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਓਸੇ ਵਖਤ ਲੇਵੇ,
ਜੇੜਾ ਜਾਂਵਦਾ ਲਾਟ ਦੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੰਮ ਕੇ ਨਾਂ ਕਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ,
ਭਾਣੇ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਹੋਈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੋ ਫੌਜ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ,
ਜੰਗ ਦਿਲੀ ਦੇ ਕਲਮ ਤਰਾਸ ਹੋਈ ॥ ੫੮ ॥
ਕਹਾਂ ਤੀਕ ਗਿਣੀਏ ਨਵੇਂ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ,
ਜੇੜੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਰਖਕ ਲਿਆਂਵਦਾ ਹੈ ।

*Kaye's Sepoy War in India, II, PP. 472, 595-96
+ਸ਼ੇਰ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਬਾਰਾਂ ਬਰਸ ਤੇ ਛੇਡਕੇ ਸੱਠ ਤਾਈਂ.

ਵਿਚ ਘਰਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾ ਪਾਵਦਾ ਹੈ...॥ ੫੯ ॥

ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਦਰ ਨੂੰ ਜੋ ਸਿਆਲਕੋਟ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਉਤੇ ਝੋਕ ਦਿਤਾ।

ਬਾਕੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗਦਰ ਫੈਲਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਹੋਰ ਭੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਸੀਰਾਬਾਦ ਤੇ ਰੁਹੇਲ ਖੰਡ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਬਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੀਆਂ*।

ਇਧਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਹਿਠਾੜ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਸਿਖ ਰਈਸਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਕੌਰ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇਕੇ ਬਨੇਸਰ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਭਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਗਦਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਗਰਮ ਜੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਉਸ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਵੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

ਸਾਲ ਚੌਧਵੇਂ ਜੇਠ ਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ,
 ਖਤ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਆਇਆ ਸੀ।
 ਹੁਕਮ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਲੂਮ ਹੋਇਆ,
 ਮੇਖਜ਼ੀਨ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਇਆ ਸੀ।
 ਮਹਾਰਾਜ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੂਚ ਕਰਕੇ,
 ਡੇਰਾ ਆਣ ਬਨੇਸਰੀ ਪਾਇਆ ਸੀ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ,
 ਬਾਉਂ ਬਾਈਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਹਟਾਇਆ ਸੀ ॥ ੩੧ ॥
 ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸੀ ਵੱਡਾ ਤੇਜ਼ ਯਾਰੋ,
 ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਇਓ ਈ।
 ਤਿੰਨ ਰਾਤ ਦਾ ਆਪ ਮਕਾਮ ਕਰਕੇ,
 ਕੌਰ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਦਵਾਇਓ ਈ।
 ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਓਸਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ,
 ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆਇਓ ਈ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਪਿਛੋਂ ਪਰਵਸਤ ਕੀਤੀ,
 ਮੇਖਜ਼ੀਨ ਤੇ ਖਰਚ ਪਚਾਇਓ ਈ ॥ ੩੨ ॥
 ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ,
 ਮੇਰੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਕਲਮ ਜਾਰ ਹੋਈ।
 ਰੱਖੇ ਰਸਮਟਾਂ ਤੇ ਭਰੇ ਬਹੁਤ ਡੇਰੇ,
 ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਹੋਈ।

*F. Cooper, the Crisis in the Punjab, 1858, P. 181.

†Cave Browne, Punjab & Dehli in 1857, I, 1900.

ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ,
 ਉਥੇ ਖਲਕ ਕੱਠੀ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹੋਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੇ ਤੇਜ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ,
 ਫੌਜ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ॥ ੩੩ ॥
 ਮੁੰਡੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
 ਅਸੀਂ ਨੌਕਰੀ ਜਾਇ ਬਣਾਵਣੀ ਹੈ ।
 ਅਸੀਂ ਬੇਚਕੇ ਮਾਲ ਲਵੇਰੀਆਂ ਦਾ,
 ਘੋੜੀ ਜਾਇ ਖਰੀਦ ਲਿਆਵਣੀ ਹੈ ।
 ਦੁਧ ਪੀਵਣੇ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾ ਨਹੀਂ,
 ਅਸੀਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਤਲਬ ਪਾਵਣੀ ਹੈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਹੁਣ ਦੇਰ ਕੇਹੀ,
 ਸਮੇਂ ਫੇਰ ਨਾਹੀਂ ਹੱਥ ਆਵਣੀ ਹੈ ॥ ੩੪ ॥
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਖੱਲੀਂ ਸੁੱਟਦੇ ਸੇ,
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਚਾਹ ਯਾਰੋ ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੰਮਕੇ ਕਦੇ ਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਡਿੱਠਾ,
 ਸੋ ਭੀ ਪਏ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਹ ਯਾਰੋ ।
 ਨਹੀਂ ਓਸਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕੋਈ,
 ਕਰਨਹਾਰ ਜੋ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਯਾਰੋ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਉਸਦੀ ਉਹੀ ਜਾਣੇ,
 ਸਾਰੀ ਖਲਕ ਦਾ ਜੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਯਾਰੋ ॥ ੩੫ ॥
 ਚਲੇ ਤਾਣੀਆਂ ਛੋਡ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀ,
 ਤੇਲੀ ਤੇਲ ਦਾ ਪੀੜਨਾ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ।
 ਨਾਈ ਗੁਛੀਆਂ ਸੋਪਕੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਜਾਣਾ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ।
 ਪੀਂਜੇ ਪੀਂਜਣਾ ਗਿਆ ਬਿਲੱਗ ਉਤੇ,
 ਕਹਿਣ ਮਾਰ ਤਾੜੇ ਸਾਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਛੱਡੇ ਕੰਮ ਦਰਜੀਆਂ ਨੇ,
 ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਜਦੋਂ ਸਹੂਰ ਕੀਤਾ ॥ ੩੬ ॥
 ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ,
 ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਪਿਆ ਸਾਰ ਘੜੀਂਦਾ ਹੈ ।
 ਕਿਤੇ ਸਿਕਲ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਤੇ ਸੇਲ ਹੋਵੇ,
 ਕਿਤੇ ਤੋੜ ਦਾਣ ਨਵਾਂ ਜੜੀਂਦਾ ਹੈ ।
 ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਦੇ ਵਿਚ ਮਾਲੂਮ ਹੋਈ,
 ਗੱਡਾ ਉਠ ਘੋੜਾ ਸਭੇ ਫੜੀਂਦਾ ਹੈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਦਿੱਲੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ,
 ਵਾਂਗੂ ਤੁੰਬਿਆਂ ਦੇ ਸੀਸ ਝੜੀਂਦਾ ਹੈ ॥ ੩੭ ॥

ਮਹਾਰਾਜ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਚੜ੍ਹਕੇ,
 ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਦੀ ਤਰਫ ਨਿਗਾਹ ਲਾਈ ।
 ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੋਟ ਪਰਵਸਤ ਹੋਵੇ,
 ਦਿਨਾਂ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਤੋਪ ਨਾ ਰਹੇ ਕਾਈ ।
 ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਨਾਲ ਯਾਰੇ,
 ਤੋਪ ਕਰੇ ਖਾਂ ਕਿਲੇ ਦੇ ਵਿਚ ਆਈ ।
 ਸੰਮਣ ਬੁਰਜ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਰਾਮ ਬਾਣ ਪਹਾੜ ਦੀ ਤਰਫ ਲਾਈ ॥ ੩੮ ॥
 ਜੇੜੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਰਜੀਆਂ ਤੇ,
 ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰ ਖਾਈ ।
 ਉਂਤੇ ਕੋਟ ਦੇ ਫੌਜ ਉਤਾਰ ਛੱਡੀ,
 ਮੇਖ ਜ਼ੀਨ ਬੇਅੰਤ ਨਾ ਅੰਤ ਕਾਈ ।
 ਕਈ ਬਰਸ ਦਾ ਕੱਠਾ ਗੁਦਾਮ ਕੀਤਾ,
 ਹੋਰ ਜਿਨਸ ਲੱਦੀ ਬੇਸੁਮਾਰ ਆਈ ।
 ਜੇੜੀ ਰੱਬ ਨੇ ਬਣਤ ਬਣਾਵਣੀ ਹੈ,
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਨਾ ਉਸਦੀ ਖ਼ਬਰ ਰਾਈ ॥ ੩੯ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਦ ਪਟਿਆਲੇ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਇਕ ਖਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਆਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਮੱਦਾ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਚੁੰਕਿ ਪੱਕਾ ਸਿੱਖ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮੁਗਲ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰ ਦੁੱਹੀ ਤੇ ਹਤਿਆਰਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਖਤ ਮਿਸਟਰ ਫੋਰਸੀਥ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਪੇਸ ਅੰਬਾਲੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਉਹ ਖਤ ਹੁਣ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡ ਆਫਿਸ ਵਿਚ ਸਾਂਭਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਥਨੇਸਰ ਮੁਕਾਮ ਕਰਨ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਂਦ ਦੇ ਜ਼ਿੱਮੇ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪਬੰਧ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ । ਨਵਾਬ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਬਾਗੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕ ਲਈ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਰਾਜਾ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੀ ਡਯੂਟੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਲੱਗੀ* ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਕੇ ਜਿਥੋਂ ਬਾਗੀਆਂ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਧਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ, ਹਿਠਾੜ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਰਈਸਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਬੰਧ ਹੇਠ ਲੈ ਲਏ ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਆਟੇ ਵਿੱਚ ਲੂਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਦਿਲ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ । ਜਿਉਂ ੨ ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਅੱਗ ਦੇਸ ਵਿਆਪੀ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਗਈ ਤਾਂ ਮੇਰਠ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਰੁੜਕੀ, ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲਾਹੌਰ, ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਨਗਰ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਅਲੀ-ਗੜ੍ਹ, ਨੁਸ਼ਾਹਰਾ ਹੋਤੀ ਮਰਵਾਨ, ਇਟਾਵਾ, ਮੋਨਪੁਰੀ, ਲਖਨਊ, ਮਥੁਰਾ, ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ,

* Kaye's Sepoy War in India, II. PP. 162—[63, ਵੁਲ ਬੰਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਚਮ ਅਧਿਕਾਰ ।

ਕਾਨਪੁਰ, ਝਾਂਸੀ, ਅਲਾਹਾਬਾਦ, ਜਾਲੰਧਰ, ਸਰਸਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਹਿਸਾਰ, ਰੁਹਤਕ, ਗਵਾਲੀਅਰ, ਆਗਰਾ, ਐਰੰਗਾਬਾਦ, ਇੰਦੌਰ, ਜਿਹਲਮ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ, ਭਾਗਲਪੁਰ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਕੋਹ ਮਰੀ, ਜਬਲਪੁਰ, ਸ਼ਿਕਾਰਪੁਰ, ਕੋਟਾ ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ, ਜਿਥੇ ੨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ।

ਇਸ ਗਦਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਨਾਕ ਥਾਂ ਦਿੱਲੀ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਬਾਗੀਆਂ ਨੇ ਮੁਗਲੀਆ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਸਨ । ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਲਈ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵਲੋਂ ਜਨਰਲ ਐਨਸਨ ਕਮਾਂਡਰ ਇਨਚੀਫ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ । ਜਨਰਲ ਐਨਸਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੇਹਤ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਕਮ ਪੁਜਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫੌਰਨ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਮੌਸਮ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜਾ ਖਰਾਬ ਸੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈਜ਼ੇ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਸੀ । ਜਨਰਲ ਐਨਸਨ ਜਦ ਅੰਬਾਲਿਓਂ ਹੋ ਕੇ ਕਰਨਾਲ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ੨੭ ਮਈ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਹੈਜ਼ੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ, ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਜਨਰਲ ਬਰਨਾਰਡ ਸਿਪਹ-ਸਾਲਾਰ ਮੁਕਰਰ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਨਵਾਂ ਸਿਪਹ-ਸਾਲਾਰ ਵੀ ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨ ਜੀਵਿਆ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ੫ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਹੈਜ਼ੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਲ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜਾ ਪਿਆ । ਫੇਰ ਇਸ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਜਨਰਲ ਰੀਡ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਪਦਵੀ ਜਨਰਲ ਵਿਲਸਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ* ਜਿਸ ਦਿਨ ਜਨਰਲ ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਅਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਈ ਇਸ ਦਿਨ ੨੦ ਜੁਲਾਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤਾਰੀਖ ਤਕ ਜੰਗੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਨਰਲ ਵਿਲਸਨ ਦੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸਿਰਫ ਯੋਰਪੀਅਨ ਫੌਜਾਂ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੇਈਮਾਨੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਪਰੋਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ (ਹੈਜ਼ਾ ਅਤੇ ਪੇਚਸ) ਜ਼ੋਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸਨ ਤੋਪਖਾਨੇ ਅਤੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜਨਰਲ ਦੇ ਪਾਸ ਗਿਣਵੀਂ ਫੌਜ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ੨੨੦੦ ਗੋਰੇ ਤੇ ੧੫੦੦ ਦੇਸੀ ਫੌਜੀ ਮਿਲਾਕੇ ਕੁਲ ੩੭੦੦ ਦੀ ਨਫਰੀ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਾਸ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਬੇਗਿਣਤ ਫੌਜ ਤੇ ਪੱਕੀ ਮੋਰਚਾ ਬੰਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਅਜਿਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਲਸਨ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ।

ਜਨਰਲ ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਕਮਾਨ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਤੋਂ ਹੋਰ ਫੌਜੀ ਇਮਦਾਦ ਮੰਗੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਜਨਰਲ ਨਿਕਲਸਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਖਬਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਜਨਰਲ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਦੂਣਾ ਤੀਣਾ ਵਧ ਗਿਆ । ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਮਾ ਟਪਾਉ ਚਾਲ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਦ ਬਾਗੀਆਂ ਵਲੋਂ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਰੋਕ ਛੁਡਦਾ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਉਹ ਬਾਗੀਆਂ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ । ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ

*Cambridge History of India VI, P. 177. ਕਨੌਯਾ ਲਾਲ, ਤਾਰੀਖ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹਿੰਦ, ਸਫਾ ੨੫੦; ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ ਤ੍ਰਿਵੇਦੀ, ਗਦਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ੧, ਸਫਾ ੪੯੧ ।

ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਨਿਕਲਿਆ* । ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਡਿਤਾਂ ਅਤੇ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀਆਂ ਦੱਸਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ੨੧ ਜੁਲਾਈ ਦਾ ਦਿਨ ਦਸਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਹੱਲਾ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਹੱਲੇ ਵੀ ਜਨਰਲ ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਰੋਕੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਮਹੀਨਾ ਜੁਲਾਈ ਤੇ ਅੱਧਾ ਅਗਸਤ ਲੰਘ ਗਏ ਤੇ ਜਨਰਲ ਨਿਕਲਸਨ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ।

ਇਸ ਬੜੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਗੀ ਫੌਜਾਂ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਡਟ ਕੇ ਲੜਦੀਆਂ ਸਨ, ਆਪਸ ਦੀ ਫੁਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਢਿਲੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ । ਭਰੱਪਣ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਹਬੀ ਪੱਖਪਾਤ ਤੇ ਧੌਖੇਬਾਜ਼ੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋ ਗਈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ (ਇਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦ) ਦੇਸਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਸਮਝਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੇ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਲੜਦੇ ਸਨ । ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਖ਼ਤ ਖ਼ਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਾਗੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਜਨਰਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਗੋਸ ਖ਼ਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਵਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਕਲ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਹੀ ਲਗਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ ।

ਬਾਗੀ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਮਜ਼ਹਬੀ ਪੱਖ ਪਾਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਇਕ ਬੰਨੇ ਜੰਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਅਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਬਕਰਈਦ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਜਹਾਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰੇ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਰਾਇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬਾਗੀ ਬਹੁਤੇ ਹਿੰਦੂ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤ-ਅਸਤਾਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਹੋਏ ਹਨ, (ਜੇ ਇਹ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ) ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਹਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ।

ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਖੜਕਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਲੀਮ ਗੜ੍ਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆਈ ਚਾਲ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਗੀਆਂ ਦੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਤੇ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਲਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਕੋਰਾ ਜਵਾਬ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ । †

ਬਾਗੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੇ-ਇਤਫ਼ਾਕੀ ਹੀ ਇਕ ਵਡਾ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜਨਰਲ ਵਿਲਸਨ ਦੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਿਕਸਤ ਨਾ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕੀ । ਇਧਰੋਂ ਅਚਾਨਕ ਜਨਰਲ ਨਿਕਲਸਨ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜਾਂ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਬਾਗੀਆਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀਆ ਹੋਰ ਵੀ ਤੰਗ ਹੋ ਗਿਆ ।

*F. Cooper, the Crisis in the Punjab, 1858, PP. 185-186.

†ਖ਼ੁਆਜਾ ਹਸਨ ਨਜ਼ਾਮੀ; ਗਦਰ ਕੀ ਸੂਬਹ ਸ਼ਾਮ, ਪੰ: ੧੧੬

‡Kaye's Sepoy War in India, I, P P. 39-40.

ਸਿਖ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਲਈ ਚੋਖੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਇਕ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਵੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖ ਇਕ ਦਿਨ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨਗੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਨ ੧੮੦੯ ਦਾ ਸਤਲੁਜ ਵਾਲਾ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸੱਧਰ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਮੌਕਾ ਅਚਾਣਕ ਹੱਥ ਆਇਆ ਦੇਖਕੇ, ਰਾਜ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸਿਰਫ ਦਿਲੀ ਦੇ ਫਤਹ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਕਮਰਕਸੇ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ੧੩ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਫੌਜਾਂ ਉਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁਟ ਪਏ ਜਿਵੇਂ ਚਿੜੀਆਂ ਉਤੇ ਬਾਜ ਟੁਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਮਲਾ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਚਾਰ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਤੇ ੧੬ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜੰਗ ਦਿਲੀ ਦੇ ਹਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੋਇਆ ਕਵੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੰਮੂ ਵਾਲੇ ਡੋਗਰੇ ਸਨ ਜੋ ਸ਼ਿਕਸਤ ਖਾ ਗਏ ਸਨ, ਪਿਛੋਂ ਉਹੋ ਮੋਰਚਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ,
ਪਹਿਲੋਂ ਹੁਲ ਕੀਤੀ ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ।
ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਜੈਸੇ ਜਾਵਦੇ ਸੇ,
ਮੁਖ ਮੋੜ ਦਿਤੇ ਅਗੋਂ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ ।
ਤੋਪਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦਿਤੀ,
ਤੇਗ ਤਾਬ ਨਾ ਸਹੀ ਨਿਕਾਰਿਆਂ ਨੇ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜੀਏ ਜਾਣ ਨੱਠੇ,
ਸਾਡਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਰਲ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ॥ ੬੫ ॥
ਨੱਠੀ ਜਾਵਦੀ ਫੌਜ ਜਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਈ,
ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਉਠਾਇਓ ਈ ।
ਦੋਹਾਂ ਤਰਫਾਂ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਕੱਠ ਹੋਇਆ,
ਧੁੰਦੂਕਾਰ ਦਾ ਜੰਗ ਮਚਾਇਓ ਈ ।
ਜੇੜਾ ਮੋਰਚਾ ਮਾਰਿਆ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ,
ਸੇਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਾਇ ਛੁਡਾਇਓ ਈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਢਾਇ ਕੋਟ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਝੁਕਾਇਓ ਈ ॥ ੬੬ ॥

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ੨੦ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਉਤੇ ਝੰਡਾ ਜਾ ਗੱਡਿਆ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਜਾਮਨੀ ਰੰਗ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਝੰਡਾ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਅਜਮੇਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅਤੇ ਜਾਮਿਆ ਮਸਜਿਦ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਨਰਲ ਜਾਹਨ ਨਿਕਲਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਿਕਲ ਸਿੰਘ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਬਾਗੀਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਸਤ ਹੋਣ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਵਿਪਤਾ ਦਾ

ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਤੇ ਸਭ ਮਰਦ, ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਜਿਧਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੋਇਆ, ਨੱਸ ਭੁਰੇ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੇਗਮ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਸਮੇਤ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹਿਮਾਯੂੰ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲਈ ਜਿਥੋਂ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਿਜਰ ਸੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਗਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮਿਸਟਰ ਹਡਸਨ ਦੇ ਹਥੋਂ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਗਏ* । ਪਿਛੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫਲੋਂ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਰਾਜ ਧੋਹ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਨਵਾਬ ਝੱਜਰ, ਰਾਜਾ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲਬ ਗੜ੍ਹ, ਰਈਸ ਦਾਦਰੀ ਅਤੇ ਰਣੀਆਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਬਾਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਈਸਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਜ਼ਬਤ ਹੋਣ ਤੇ ਨਾਰਨੌਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ, ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦਾਦਰੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਖਿਤਾਬ ਸਮੇਤ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਵਜੋਂ ਖਿਲਅਤ ਤੇ ਇਨਾਮ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਸੰਮਤ ੧੯੧੪ ਦਾ ਗਦਰ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਦਿੱਲੀ ਫਤਹ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਅੱਧੇ ਦਸੰਬਰ ਤਕ ਨਾ ਹਟਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਇਸ ਬਗ਼ਾਵਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀ ਖੁਸ਼ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਗੀ ਫੌਜਾਂ ਕੁਝ ਮਰ ਮਿਟੀਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬਾਗੀਆਂ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਮੌਤ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਮੌਤ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਟਲ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ੧੮ ਅਗਸਤ ੧੮੫੮ ਦੀ ਚਿਠੀ ਵਿਚ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਮਰੀ ਤੋਂ ਮਿਸਟਰ ਐਫ. ਕਰੀ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਖੁਦ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

“under the mercy of God the loyalty and Contentment of the people of the Punjab has saved India. Had the Punjab gone, we must have been ruined. (R. B. Smith, Life of Lord Lawrence, II, P. 335.)

ਅਰਥਾਤ—‘ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਰਹਿਮ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸਦਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ (ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ) ਰਖਿਆ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਗਦਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ (ਅੰਗਰੇਜ਼) ਜ਼ਰੂਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਸਟਰ ਫ਼ੀਡਰਿਕ ਕੂਪਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

‘The reconquest of the imperial City was however accomplished almost wholly and entirely by Punjab forces’.

(The Crisis in the Punjab)

ਅਰਥਾਤ— ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਹਿਰ (ਦਿੱਲੀ) ਨੂੰ ਲਗ ਪਗ ਪੂਰੇ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਫ਼ਤਹ ਕੀਤਾ ਹੈ।’

*Major General A. Wilson to the Adjutant General of the, Army Delhi, 22nd Sept 1857.

†Punjab & Delhi in 1857, PP. 235-42.

੧੩. ਗਦਰ ਦੀ ਵਾਰ

ਆਦਿ ਕੁੰਵਾਰੀ ਦੁਰਗਾ ਸਿਮਰਾਂ, ਕੋਟ ਕਾਂਗੜੇ ਮਾਇ ।
 ਗੜ੍ਹ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਕਾਲਿਕਾ ਦੇਵੀ, ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹੀ ਹੁਲਸਾਇ ।
 ਗੜ੍ਹ ਕਲਕੱਤੇ ਕਾਲਿਕਾ, ਗਣ ਸੁੱਤੇ ਆਣ ਜਗਾਇ ।
 ਜਾਗੀ ਦੇਵੀ ਕਾਲਿਕਾ, ਇਕ ਸੈਂ ਸਠ ਜੋਗਨ ਨਾਲ ਸਿਪਾਹਿ ।
 ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗਰ ਗਰਜੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਰਗਤੂ* ਮੰਗਦੀ ਆਇ ।
 ਨਵਾਂ ਫਰੰਗੀ ਆਇਆ ਵਿਲਾਇਤੇਂ, ਜਿਨ ਆਣ ਮਸਾਲ ਜਗਾਇ ।
 ਸੰਕਰ ਬਰਨ ਹੋਵੇ ਜਗ ਸਾਰਾ, ਤਾਂ ਹਮ ਰਾਜ ਕਮਾਇ ।
 ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਰੰਗੀ, ਇਕੋ ਹੋਣ ਸਮਾਇ ।
 ਇਕੋ ਹੋਣ ਸਮਾਵਣ ਬੇਖਬਰ, ਹੋਵੇ ਜਗ ਸਾਇ ।
 ਘਰ ਘਰ ਹੋਸਨ ਬਿਜਲੀਆਂ, ਮੰਤਰ ਕਰਸੀ ਕਾਇ ।
 ਲੜੀਏ ਨਾਲ ਯਕੀਨ ਦੇ, ਦਿੱਲੀ ਕੋਟ ਬਣਾਇ ।
 ਧਰਮ ਪਿਛੇ ਦੇ ਸੀਸ ਦੇਣਾ, ਛੱਡੀਏ ਗੱਲ ਮਨਾਇ ।
 ਸ਼ਾਨ ਰਈਸਾਂ ਵਾਂਗੁ ਬਣਾਏ, ਚਲਿਆ ਏ ਰੰਗ ਦੁਾਰੇ ।

... ..
 ਤਖ਼ਤ ਲਹੋਰ ਬਹਾਦੁਰੀ ਵਾਲਾ, ਜਿੱਤੀ ਫਿਰਨ ਫਰੰਗੀ ।
 ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਇਕ ਆਇਆ ਰਸਾਲਾ, ਪਲਟਨ ਉਤਰੀ ਜੰਗੀ ।

... ..
 ਜੰਗ ਕਮਾਈ ਕਾਲਿਆਂ, ਜਿਹਲਮ ਅਟਕ ਸਿਪਾਹਿ ।
 ਸਦਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੇ ਛਾਵਨੀ ਲੁਟਕੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਨੂੰ ਜਾਇ ।
 ਬਰ ਹਰ ਕੰਬੀ ਸਿਆਲਕੋਟ, ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰੇ ਵਲ ਆਇ ।
 ਲਿਖ ਪਰਵਾਨਾ ਸਮਿਥ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜਿਆ, ਫਰੰਗੀ ਤਖ਼ਤ ਲਹੋਰੇ ਫਟ ਪਹੁੰਚਾਇ ।
 ਸੁਣ ਪਰਵਾਨਾ ਨਿਕਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਲਹੋਰੋਂ ਲਏ ਚੜ੍ਹਾਇ ।
 ਨਿਕਲ ਸਾਹਿਬ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਲਾਹੋਰੋਂ, ਕਰਦਾ ਆਣ ਠਰੁਆਇ ।
 ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਕਾਲੇ, ਵਰਤੀ ਤਲਬ ਸਿਪਾਹਿ ।
 ਵਰਤੀ ਤਲਬ ਸਿਪਾਹੀਆਂ, ਧੜੀ ਮੋੜੀ ਖਾਲੀ ਪਾਇ ।
 ਅਮਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਲਸਨ ਫੋਰੀ, ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਉੱਠ ਧਾਇ ।
 ਮਨਰੋਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਥੀਂ ਚਲਿਆ, ਜਾਣ ਝੰਡੀ ਵਿਚ ਫਲੋਰੇ ਪਾਇ ।
 ਕਰਨ ਕਵੇਦ ਲਗੇ ਜਦ ਕਾਲੇ, ਤਾਂ ਹਥਿਆਰ ਖੁਹਾਇ ।
 ਅਗਯੋਂ ਤੋਪਾਂ ਬੀੜੀਆਂ, ਦਏ ਗੋਰਿਆਂ ਆਣ ਡਰਾਇ ।
 ਬੇ-ਹਥਿਆਰ ਚਲੇ ਜਦ ਲਸ਼ਕਰ, ਦਿਹਲੀ ਪਰ ਭਾਵੀ ਕੜਾਇ ।
 ਪਕੜ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਤੇਗ ਮਿਆਨੀਂ, ਸਿੰਘ ਦਿਲ ਥੀਂ ਨਹੀਂ ਡਰਾਇ ।

*ਰਕਤ, ਰੱਤ, ਲਹੂ ।

†ਸਰ ਜਾਹਨ ਨਿਕਲਸਨ ।

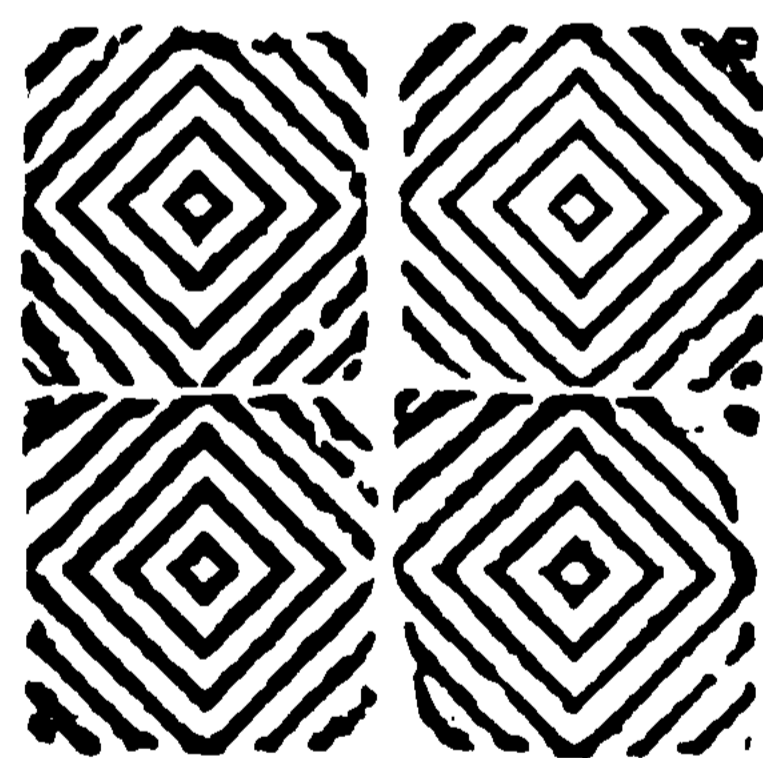
(੨੯੪)

ਜਾ ਕਰ ਪਹੁੰਚੇ ਦਿਹਲੀ ਅੰਦਰ, ਓਥੇ ਕਾਲੀ ਕੋਈ ਦਿਨ ਅਰੜਾਇ ।

...
...
...
...
ਝਪਟਾਂ ਹੋਈਆਂ ਭੰਨ ਖੜੋਈਆਂ, ਦੋ ਦਲ ਜਿਤ ਗਏ ਭਾਰੇ ।
ਤੋਪਾ ਧੁੰਦੂਕਾਰ ਮਚਾਇਆ, ਕੰਬ ਗਏ ਕੋਟ ਮੁਕਾਰੇ ।

...
...
...
...
ਕੋਟ ਪਹਾੜੀ ਬੁਲੰਦੀ ਅੱਗੇ, ਕਾਲਿਆਂ ਸੁਰੰਗ ਬਨਾਈ ।
ਖਬਰ ਹੋਈ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਲਟੀ ਠੋਕ ਚਲਾਈ ।
ਨਿਕਲ ਸਾਹਿਬ ਇਉਂ ਗਏ ਸੁਵਰਗੇ, ਓਥੇ ਵਸ ਨਾ ਚਲਦਾ ਕਾਈ ।
ਤੜ ਤੜ ਧਾਨ ਜਿਉਂ ਭੁੱਜੇ ਸਿੰਘਾਂ, ਓਥੇ ਜਿਤੀ ਖੂਬ ਲੜਾਈ ।

...
...
...
...
ਘੋਰ ਲਿਓ ਨੇ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ, ਫੜਕੇ ਪਾਇਆ ਬੰਦੇ ।
ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਜਵਾਹਰ, ਸਭ ਲਟੇ ਭਾਵੰਦੇ ।

੧੪. ਅਥ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ

ਕ੍ਰਿਤ ਕਬਿ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਯਤੇ ।

ਅਲਫ ਆਇ ਪਣਾਮ ਅਕਾਲ ਜੀ ਕੋ,
ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੇ ਖੇਲ ਰਚਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਕਿਤੇ ਹਾਥ ਲੀਏ ਮੋਹਨੀ ਬੀਨ ਬੰਕੀ,
ਖਿਆਲ ਓਸ ਬੇਅੰਤ ਦੇ ਗਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸਿਧ ਸਾਧ ਜੋਗੀ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈ ਕੇ,
ਸੱਭ ਓਸਦਾ ਧਿਆਨ ਲਗਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਕਬੀ ਸਿੰਘ ਖਜ਼ਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਈਏ,
ਸਾਨੂੰ ਆਸਰਾ ਓਸਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਈ ॥ ੧ ॥
ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਬੰਦਨਾ ਸਾਰਦਾ* ਕੋ,
ਚਿਤ ਚਰਣ ਗਣੇਸ ਦਿਆ ਲਾਵਸਾਂ ਮੈਂ ।
ਸਰਬ ਦੇਵਤਿਆਂ ਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਮੇਰੀ,
ਸਦਾ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤਾਂ ਕੋ ਧਿਆਵਸਾਂ ਮੈਂ !
ਸ਼ਰਣ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਰਹੀ ਆਣ ਕੇ ਤੇ,
ਨਾਮ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਤ ਵਿਕਾਵਸਾਂ ਮੈਂ ।
ਕਬੀ ਸਿੰਘ ਖਜ਼ਾਨ ਹਵਾਲ ਸਾਰਾ,
ਦਿੱਲੀ - ਜੰਗ ਦਾ ਆਖ ਸੁਣਾਵਸਾਂ ਮੈਂ ॥ ੨ ॥
ਨੰਦਨ ਕੰਪਨੀ‡ ਸਾਹਿਬ ਸਲਾਹਿ ਕੀਤੀ,
ਏਕਾ ਮਈ ਦਾ ਪੰਥ ਚਲਾਈਏ ਜੀ ।
ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਕਸਟਾਨ§ ਕਰਕੇ,
ਮਨ ਭਾਂਵਦੇ ਅਮਲ ਕਮਾਈਏ ਜੀ ।
ਮੁਸਲਮਾਨ, ਹਿੰਦੂ, ਗੋਰੇ ਇਕ ਪਿਆਲੇ,
ਖਾਣਾ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੈਠ ਖੁਲਾਈਏ ਜੀ ।
ਕਬੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ,
ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤਿਆਈਏ ਜੀ{} ॥ ੩ ॥

*ਸਰਸੂਤੀ ਦੇਵੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਵਿਦਯਾ ਦੀ ਦੇਵੀ ਮੰਨਕੇ ਪੂਜਦੇ ਹਨ ।
‡ਲਾਟਾਂ ਵਾਲੀ (ਕੋਟ ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਦੇਵੀ) ਜੁਆਲਾ ਮੁਖੀ । †ਲੰਡਨ (ਇੰਗਲੈਂਡ
ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ) । §ਕ੍ਰਿਸਟਾਨ, ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ, ਅਰਥਾਤ-ਈਸਾਈ ।

{ }ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਗਦਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਣ
ਦੱਸਣ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਆਮ ਜ਼ਬਾਨ ਜ਼ਦ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ । ਗਦਰ
ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਰਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ +

ਨੰਦਨ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ,
 ਲਾਟ* ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਆਇਓ ਈ ।
 ਸਾਹਬ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਕੇ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦਾ,
 ਜੋੜਾ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਓ ਈ ।
 ਏਕਾ ਮਈ ਦਾ ਪੰਥ ਚਲਾਵਣਾ ਹੈ,
 ਜਾਹਰ ਖੋਲ ਕੇ ਆਖ ਸੁਣਾਇਓ ਈ ।
 ਕਬੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਰਾਜ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਮਾਰ ਹੋਣੀ ਨੇ ਅਕਲ ਭੁਲਾਇਓ ਈ ॥ ੪ ॥
 ਹੁਕਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਮਨਜ਼ਰ ਕਰਕੇ,
 ਦੇਸ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਪੁਚਾਇਆ ਈ ।
 ਜੰਗੀ ਲਾਟ† ਕਲਕੱਤਿਓਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ,
 ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਬਾਲੇ ਦੇ ਆਇਆ ਈ ।
 ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ,
 ਕਾਰਤੂਸਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ ਦਿਖਾਇਆ ਈ ।
 ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਤੇ ਅਸਾਂ ਕਟਾਵਣੇ ਹੈ,
 ਏਹੋ ਕੰਪਨੀ ਹੁਕਮ ਫਰਮਾਇਆ ਈ ॥ ੫ ॥
 ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਲਾਟ ਤਾਈ,
 ਅਸੀਂ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ।
 ਫਜਰ‡ ਹੋਊ ਤਾਂ ਵਿਚ ਪਰੇਟ§ ਦੇ ਜੀ,
 ਚਾਰੇ ਪਲਟਣਾਂ ਆਣ ਜਮਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ।
 ਕਾਰਤੂਸ ਦੇਵੋ ਤੁਸੀਂ ਕੱਟਣੇ ਨੂੰ,
 ਅਸੀਂ ਕਟਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹਟਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ।
 ਕਬੀ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
 ਝੁਠ ਬੋਲਕੇ ਖਿਆਲ ਛੁਡਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ॥ ੬ ॥
 ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਇਕੇ ਪਲਟਨਾਂ ਨੂੰ,
 ਹੁਕਮ ਲਾਟ ਦਾ ਸਭ ਸੁਣਾਇਓ ਈ ।
 ਧਰਮ ਵੇਹਾਂ} ਦੇ ਦੀਨ ਦਾ ਖੋਵਣੇ ਨੂੰ,
 ਕਾਰਤੂਸ ਕਲਕੱਤਿਓਂ ਆਇਓ ਈ ।

*ਲਾਰਡ ਕੈਨਿੰਗ ੧ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੮੫੬ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ
 ੧ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਦਾ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਤੋਂ ਚਾਰਜ ਲਿਆ ।
 †ਜੰਗੀ ਲਾਟ (ਕਮਾਂਡਰ ਇਨਚੀਫ) । ‡ਸਵੇਰਾ । §ਪਰੇਟ ।

}ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ।

† ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਮਲਦਾਰੀ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੋ ਖਲੋਤੇ; ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੀ ਜੱਫਾਮਾਰੂ ਤੇ
 ਰਿਆਸਤਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਸੀ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ
 ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖੁਸੀਆਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਏ ਤੇ ਫੇਰ ਕਈ ਅਜਿਹੇ
 ਹੋਰ ਕਾਰਣ ਵੀ ਗਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣ ਗਏ ।

ਸਾਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਲਾਟ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ,
 ਚਾਹੇ ਤੁਸਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕਟਵਾਇਓ ਈ ।
 ਕਬੀ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਹਨ ਸਾਰੇ,
 ਵਿਚ ਫੌਜ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਇਓ ਈ ॥ ੭ ॥
 ਖਾਤਰ ਧਰਮ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸ਼ੋਰ ਪਾਇਆ,
 ਅਸੀਂ ਕਰਾਂਗੇ ਜੰਗ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਜੀ ।
 ਧਰਮ ਜੇਹੀ ਨਾ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਹੋਰ ਕੋਈ,
 ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਲੋ ਬਾਤ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਜੀ ।
 ਸਾਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਲੋੜ ਕੋਈ,
 ਅਸੀਂ ਮਰਾਂਗੇ ਓਸਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਜੀ ।
 ਧਰਮ ਛੇਡਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਗਏ ਏਸ ਜਹਾਨ ਤੇ ਹਾਰਕੇ ਜੀ ॥ ੮ ॥
 ਧਰਮ ਰੱਖਣਾ ਕੰਮ ਹੈ ਸੂਰਿਆਂ ਦਾ,
 ਏਸ ਧਰਮ ਦੇ ਵਾਰਣੇ ਜਾਈਏ ਜੀ ।
 ਕੋਈ ਦਿਵਸ ਦਾ ਜੀਵਣਾ ਜਗਤ ਉਤੇ,
 ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਗਵਾਈਏ ਜੀ ।
 ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਭੁੱਲ ਨਾ ਹੋਰੁ ਕੋਈ,
 ਧਾਰਿ ਧਰਮ ਨੂੰ ਭਿਸਤ ਮੈਂ ਜਾਈਏ ਜੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਜੇ ਹੋਰ ਨਾ ਵਸ ਚਲੇ,
 ਧਰਮ ਕਾਰਣੇ ਸੀਸ ਗਵਾਈਏ ਜੀ ॥ ੯ ॥
 ਧਰਮ ਰਖਿਆ ਸੀ ਹਰੀ ਚੰਦ ਰਾਜੇ,*
 ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਦੇ ਤੋਰੀਆਂ ਨੀ ।
 ਧਰਮ ਰਖਿਆ ਸੀ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇਖੇ,
 ਖਲਾਂ ਪੁੱਠੀਆਂ ਲਾਹ ਨਚੋੜੀਆਂ ਨੀ ।
 ਧਰਮ ਰਖਿਆ ਦੇਖੇ ਦਧੀਚ ਰਾਜੇ,‡
 ਸੁਰਾ ਚਟਦਿਆਂ ਅੰਗ ਨਾ ਮੋੜਿਆ ਨੀ ।

+ ਪਟਿਆਲਾ ਮੋਤੀ ਬਾਗ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਦੀ ਪੁਤੀ ਦਾ ਪਾਠ ਹੈ:--

“ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਹੁੱਦੇਦਾਰ ਕਹਿਨ ਸਾਰੇ, ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਨੇ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਇਓ ਈ ।”

*ਰਾਜਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਵੰਸ਼ ਦਾ ੨੮ ਵਾਂ ਰਾਜਾ, ਬੜਾ ਨਜ਼ਾਯੀਂ ਅਤੇ ਸਤਵਾਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਇਸਤੀ ਨੂੰ ਚੰਡਾਲਾਂ ਪਾਸ ਵੇਚਕੇ ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਸਾ-ਮਿਤ੍ਰ ਦਾ ਦਾਨ-ਰਿਣ ਚੁਕਾਇਆ ਸੀ ।

† ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਖੋਪਰੀ ਉਤਰਵਾ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਾਲੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਵੱਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਣ ਦਿੱਤਾ ।

‡ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਅਥਰਵਾ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ । ਇਸ ਨੇ ਦੈਤਾਂ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਲਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਧਨੁਖ ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ।

ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਬੈਕੁੰਠ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸੇਈ,
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਾ ਛੋੜਿਆ ਨੀ ॥ ੧੦ ॥
 ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਵਖਤ ਦੀ ਬਾਤ ਦੇਖੋ,
 ਜਦੋਂ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕਮਾਇਆ ਸੀ ।
 ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ,
 ਉਹਨਾਂ ਭੇਰੇ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਸੀ ।
 ਦੀਨ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਰਲਾਵਣੇ ਨੂੰ,
 ਵਡਾ ਹਿੱਕ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੋ ਸਿਦਕ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ,
 ਧਰਮ ਕਾਰਣੇ ਸੀਸ ਗਵਾਇਆ ਸੀ ॥ ੧੧ ॥
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਸੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕੱਠ ਯਾਰੋ,
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਪੁਚਾਇ ਦਿੱਤਾ ।
 ਖਤ ਆਪਣੇ ਭੇਜਕੇ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ,
 ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਮੈਂ ਚੋਰ ਮਚਾਇ ਦਿਤਾ ।
 ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੋਟ ਹੈ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ,
 ਉਥੇ ਜੰਗ ਦਾ ਆਣ ਸਮਿਆਨ ਕੀਤਾ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ,
ਮਾਰ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕੀਤਾ ॥ ੧੨ ॥
 ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਲਾਟ ਤਾਈਂ,
 ਜਦੋਂ ਫੇਰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਆਣ ਕੀਤਾ ।
 “ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਬਿਸਾਰ ਬੈਠੋ,
 ਜਦੋਂ ਜੰਗ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ।
 ਫੌਜ ਢੇਇਕੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਕਾਲਿਆਂ ਦੀ,
 ਤੁਸਾਂ ਮਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਰੰਜ ਕੀਤਾ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਤੁਸਾਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਏਹੁ ਇਨਾਮ ਦਿਤਾ ॥ ੧੩ ॥
 ਅਸਾਂ ਜਿਤਿਆ ਦੇਸ ਪਰੋਜ ਪੁਰ* ਦਾ,
 ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਪਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਸਭੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ,
 ਸਾਥੋਂ ਕਾਲਿਆਂ ਥੋਂ ਖੇਫ ਖਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜੋਰ ਲਾਹੌਰ ਮਾਰੀ,
 ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਮਚਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਮਾਲੂਮ ਹੋਈ,

*ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਲਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਛੁਡਾਇਕੇ ਜੀ* ॥ ੧੪ ॥
 ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਦੋਂ ਛਡਿਆ ਸੀ,
 ਜਦੋਂ ਆਇ ਮਿਲੇ ਅਗੋਂ ਧਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਅਸੀਂ ਮਾਰ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਰੰਜ ਕੀਤਾ,
 ਠਾਣਾ ਵਿਚ ਪਸ਼ੋਰ ਬਿਠਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੋਰ ਤੂੰ ਟੱਪਦਾ ਹੈ,
 ਸਾਥੋਂ ਨੱਠ ਗਏ ਖੰਫ ਖਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਏਹੋ ਜੇਹੀ ਤੂੰ ਫੌਜ ਗਵਾਵਨਾ ਹੈ,
 ਹਥੀਂ ਆਪਣੀ ਇਲਮ ਸਿਖਾਇਕੇ ਜੀ ॥ ੧੫ ॥
 ਏਕਾ ਮਈ ਨਾ ਕਿਸੇ ਥੋਂ ਹੋਵਣੀ ਹੈ,
 ਅਗੇ ਬਹੁਤ ਗਏ ਜੋਰ ਲਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੇਹੇ ਏਸ ਬਾਤ ਪਿਛੇ,
 ਗਏ ਆਪਣਾ ਆਪ ਗਵਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਨਾ ਮੁਲਖ ਮਾਰੇ,
 ਫੌਜ ਆਪਣੀ ਤਈਂ ਦੁਖਾਇਕੇ ਜੀ । ✓
 ਸਿਰ ਪਈ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸਭ ਕੋਈ,
 ਪਿਛੋਂ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ ਪਛੁਤਾਇਕੇ ਜੀ ॥ ੧੬ ॥
 ਦੀਨ ਆਪਣਾ ਤੁਸੀਂ ਬਨਾਵਣਾ ਸੀ,
 ਕਾਰਤੂਸ ਸਾਥੋਂ ਕਟਵਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਏਹੋ ਜਿਹਾ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੋਰ ਕੀਤਾ,
 ਉਤੇ ਏਸ ਜਹਾਨ ਦੇ ਆਇਕੇ ਜੀ ।
 ਅਸੀਂ ਮਰਾਂਗੇ ਤੇਗ ਦੀ ਤਾਬ ਅਗੇ,
 ਜੰਗ ਕਰਾਂਗੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਅਸੀਂ ਭੱਜਕੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਜਾਵਣਾ ਹੈ,
 ਤੈਨੂੰ ਛੱਡਾਂਗੇ ਸਿੰਧੜ ਟਪਾਇਕੇ ਜੀ ॥ ੧੭ ॥
 ਅਸੀਂ ਜੀਵਣਾ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰ ਬੈਠੇ,
 ਥੋਡਾ ਛੱਡਾਂਗੇ ਖੋਜ ਮਿਟਾਇਕੇ ਜੀ ।"
 ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜਵਾਬ ਕੀਤੇ,
 ਮਨੋਂ ਮਰਨ ਦਾ ਖੰਫ ਉਠਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਮਾਲੂਮ ਹੋਏ,
 ਮਰੇ ਦੀਨ ਤੇ ਸੀਸ ਵਿਕਾਇਕੇ ਜੀ ।

*ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀਆਂ ਦਾ ਨਾਚਾਕਾ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰਬੀਏ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਕੁਲ ਦੇ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਨੀਚ ਜਾਤ ਦੇ ਕਹਿਕੇ ਤਾਨੇ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦਮਗਜ਼ੇ ਮਾਰਦੇ ਸਨ ਕਿ 'ਅਸੀਂ ਕਾਬਲ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਹੈ।' (ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਤੇ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗਲ ਸਹਾਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਹਵਾਲੇ ਲਈ ਦੇਖੋ Kaye's Sepoy war in India, II, P. 472.) । ਿਜੰਮੂ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ । ਖੰਸਮੰਦਰ।

ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਝੇੜਾ ਕਰਿਆ ਕਾਲਿਆਂ ਦਾ,
 ਬੀਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਬੈਂਤ ਬਣਾਇਕੇ ਜੀ ॥ ੧੮ ॥
 ਫੇਰ ਲਾਟ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ,
 “ਤੁਸੀਂ ਏਤਨਾ ਜ਼ੋਰ ਕਿਉਂ ਲਾਂਵਦੇ ਹੋ ?
 ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮੇਲ ਹੋਵੇ*.
 ਜੇਕਰ ਸਚ ਦੀ ਬਾਤ ਪੁਛਾਂਵਦੇ ਹੋ ।
 ਦੇਵੇ ਲੋਭ ਕੋਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ,
 ਥੋੜੀ ਗੱਲ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਜਾਂਵਦੇ ਹੋ । ✓
 ਭੂਤ ਮੰਡਲੀ ਕਦੇ ਨਾ ਜੰਗ ਜਿੱਤੇ,
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਿਉਂ ਭਰਮ ਗਵਾਂਵਦੇ ਹੋ” ॥ ੧੯ ॥
 ਓਥੇ ਲਾਟ ਦੇ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਕਰਕੇ,
 ਝੰਡੇ ਦੌੜਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਿਚ ਲਾਏ ।
 ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਕੂਚ ਹੋਏ,
 ਆਪ ਦਿਲੀ ਦੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਉਠ ਧਾਏ ।
 ਸਾਲ ਉੱਨੀਸੈ ਚੌਧਵਾਂ ਵਰਤਦਾ ਸੀ,
 ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਫਤੂਰ ਪਾਏ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ,
 ਤੋਪਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਮੌਰਚੇ ਆਣ ਲਾਏ ॥ ੨੦ ॥
 ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਬੈਠ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ,
 ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਤਖਤ ਬਿਠਾਇਓ ਈ ।
 ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਵਖਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਾਰਾ,
 ਦਿਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚ ਚਲਾਇਓ ਈ ।
 “ਅਸੀਂ ਕਰਾਂਗੇ ਮੁਲਖ ਅਬਾਦ ਤੇਰਾ,”
 ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਖ ਸੁਣਾਇਓ ਈ ।
 ਹੋਣੀ ਹੋਣ ਨਾ ਦੇਇ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਜੇੜਾ ਕਾਲਿਆਂ ਮਤਾ ਮਤਾਇਓ ਈ ॥ ੨੧ ॥
 ਸਭੇ ਗੋਰਿਆਂ ਬੈਠ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ,
 ਚਾਣਚਕ ਫਤੂਰੇ ਉਠਾਇਆ ਈ ।
 ਹੁਣ ਦੇਰ ਨਾਹੀਂ ਕੁਝ ਸੋਚਣੇ ਦੀ,
 ਜੰਗ ਹੋਵਣੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਈ ।
 ਫੌਜ ਜੰਗ ਨੂੰ ਤੋਰਕੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ,
 ਮੇਖਜੀਨੜ ਪਿਛੋਂ ਲਦਵਾਇਆ ਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
 ਦਿਲੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਜੰਗ ਮਚਾਇਆ ਈ ॥ ੨੨ ॥

*ਇਤਫ਼ਾਕ ਹੋਵੇ । †ਅੰਤਮ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ।

‡ਮੈਗੇਜ਼ੀਨ, Magazine. ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਘਰ । ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਖਜਾਨਾ ।

ਪੰਜ ਕੋਸ ਦਿਲੀ ਛੱਡ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ,
 ਆਣ ਤੋਪਖਾਨੇ ਮੁਹਰੇ ਜੋੜ ਦਿਤੇ ।
 ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਜੋਧੇ ਲੱਥੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ,
 ਮਾਰ ਗੋਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੋੜ ਦਿਤੇ ।
 ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਫੌਜ ਪਈ ਸਾਰੀ,
 ਮਾਰ ਸ਼ਸਤੀਂ ਤੋੜ ਵਿਛੋੜ ਦਿੱਤੇ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ,
 ਮਾਰ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੁਖ ਮੋੜ ਦਿਤੇ ॥ ੨੩ ॥
 ਫੌਜ ਘੋਰਕੇ ਲਾਟ ਨੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ,
 ਮੁੜ ਫੇਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਣ ਕੀਤੇ ।
 ਕਰੇ ਸਿਫਤ ਕੋਈ ਫੇਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦੀ,
 ਜਾਣੇ ਇਕ ਸੂਈ ਨਾਲ ਆਣ ਸੀਤੇ ।
 ਜਾਨ ਆਪਣੀ ਹੋਮਕੇ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
 ਪਿਆਲੇ ਪੂਰ ਬਰਾਂਡੀਆਂ ਨਾਲ ਪੀਤੇ । ✓
 ਮਰਨ ਮਨੋਂ ਬਿਸਾਰ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਕਿਰਚਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਣ ਕੀਤੇ ॥ ੨੪ ॥ ✓
 ਓਸ ਵਖਤ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕੀ ਕਰੇ ਕੋਈ,
 ਜੇੜੀ ਤੇਗ ਚਲੀ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਜੀ ।
 ਦੋਹਾਂ ਤੁਫਾਂ ਤੇ ਤੇਗ ਦੀ ਮਾਰ ਹੋਈ,
 ਪਰੇ ਟੂਕ ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਅੰਗ ਦੇ ਜੀ ।
 ਏਹੇ ਜੇਹਾ ਕੀ ਭੈ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ,
 ਮਰ ਜਾਵਣੇ ਥੋਂ ਨਹੀਂ ਸੰਗ ਦੇ ਜੀ ।
 ਪਰੇ ਸੂਰਮੇ ਖੇਤ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਮਾਨੋ ਘੋਲ ਪੀਤੇ ਗੋਲੇ ਭੰਗ ਦੇ ਜੀ ॥ ੨੫ ॥
 ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ,
 'ਮਾਰੇ ਮਾਰ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਜੀ ।
 ਘਰ ਜੰਬਕਾਂ* ਦੇ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ,
 ਮਾਸ ਖਾਣ ਓਥੇ ਕਿਲਕਾਰ ਕੇ ਜੀ ।
 ਛੁੱਟੀ ਜੋਗਣੀ ਗਿਝ ਅਕਾਸ ਵਿਚੋਂ, ✓
 ਚਲੇ ਝੰਡੀੜਾਂ ਭੂਤ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਜੀ ।
 ਭਾਵੀ ਕਰੇ ਸੋ ਹੋਇ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਓਥੇ ਨੱਠ ਗਏ ਕਾਲੇ ਹਾਰ ਕੇ ਜੀ ॥ ੨੬ ॥
 ਛੱਡ ਮੋਰਚੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਿਚ ਆਏ,
 ਜਦੋਂ ਆਣ ਮਦਾਨ ਦੀ ਤੋਪ ਚੱਲੀ ।

*ਗਿੱਦੜਾਂ ਦੇ ।

†ਝੰਡ, ਕੇਸ਼ । 'ਝੰਡੀਆਂ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਪਏ ਗੋਰੇ,
 ਓਸ ਵਖਤ ਨ ਕਿਸੇ ਨੇ ਝਾਲ ਝੱਲੀ ।
 ਜਿਥੇ ਮੇਰਚੇ ਥੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ,
 ਓਥੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਝੰਡੀ ਆਣ ਹੱਲੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਜੋਰ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
 ਲੁੱਟ ਸਬਜ ਮੰਡੀ, ਠੇਰੀ ਆਣ ਮੱਲੀ ॥ ੨੭ ॥
 ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਮੇਰਚੇ ਫੇਰ ਲਗੇ,
 ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਪਈ ਤੋਪ ਕੜਕਦੀ ਹੈ ।
 ਕੋਈ ਸੂਰਮੇ ਮਰਨ ਮਦਾਨ ਹੋ ਕੇ,
 ਛਾਤੀ ਕਾਇਰਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਧੜਕਦੀ ਹੈ ।
 ਚਲੇ ਗਿਰਝ ਅਕਾਸ ਨੂੰ ਮਾਸ ਲੈਕੇ,
 ਜਾੜ* ਜੰਬਕਾਂ ਦੀ ਨਿਤ ਜੜਕਦੀ ਹੈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਤੋਪ ਬੁਰਜ ਵਾਲੀ,
 ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚ ਰੜਕਦੀ ਹੈ ॥ ੨੮ ॥
 ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜੋਰ ਲਾਇਆ,
 ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਅਰਾਮ ਨਾ ਪਾਵਦੇ ਜੀ ।
 ਮੇਖਜੀਨ ਜੇੜਾ ਦਿੱਲੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ,
 ਵਾਂਗੁ ਬੱਦਲੀ ਦੇ ਵਰਸਾਵਦੇ ਜੀ ।
 ਅੰਗ ਸਾਕ ਕੋਲੋਂ ਮੁਖ ਮੋੜ ਬੈਠੇ,
 ਛੱਡ ਮੇਰਚੇ ਨਾ ਕਦੀ ਜਾਵਦੇ ਜੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਐਡੇ ਧਰਮ ਵਾਲੇ,
 ਏਸ ਹੋਣੀ ਦੇ ਨਾ ਮਨ ਭਾਵਦੇ ਜੀ ॥ ੨੯ ॥
 ਜਦੋਂ ਐਡ ਭਾਰੀ ਜੰਗ ਹੋਣ ਲਗਾ,
 ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਦੇ ਚੱਲੀਆਂ ਜੀ ।
 ਸਾਹਬ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੈਠ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ,
 ਲਿਖ ਚਿੱਠੀਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਘੱਲੀਆਂ ਜੀ ।
 ਪਿਛੇ ਮੁਲਖ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਸੋਰ ਹੋਵੇ,
 ਫੌਜਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਜੰਗ ਨੂੰ ਚੱਲੀਆਂ ਜੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ,
 ਜਾਗਾ ਆਣ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਮਲੀਆਂ ਜੀ ॥ ੩੦ ॥
 ਸਾਲ ਚੌਧਵੇਂ ਜੇਠ ਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ,
 ਖਤ ਵਿੱਚ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਆਇਆ ਸੀ ।
 ਹੁਕਮ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮਲੂਮ ਹੋਇਆ,
 ਮੇਖਜੀਨ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਇਆ ਸੀ ।

*ਦਾੜ੍ਹ ।

†ਸੰਮਤ ੧੯੧੪ ਬਿ: (ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਈ:) ।

ਮਹਾਰਾਜ ਨਰਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੂਚ ਕਰਕੇ,
 ਡੇਰਾ ਆਣ ਥਨੇਸਰੀ ਪਾਇਆ ਸੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਸਾਥ ਲੈ ਕੇ,
 ਥਾਉਂ ਥਾਈ ਦਾ ਸੋਰ ਹਟਾਇਆ ਸੀ ॥ ੩੧ ॥
 ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸੀ ਵੱਡਾ ਤੇਜ ਯਾਰੋ,
 ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਸੋਰ ਮਚਾਇਓ ਈ ।
 ਤਿੰਨ ਰਾਤ ਦਾ ਆਪ ਮੁਕਾਮ ਕਰਕੇ,
 ਕੌਰ ਦੀਪ ਸਿੰਘ* ਨੂੰ ਸਦਵਾਇਓ ਈ ।
 ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਓਸ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ,
 ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਰ ਨੂੰ ਆਇਓ ਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਪਿਛੋਂ ਪਰਵਸਤਾਂ ਕੀਤੀ,
 ਮੇਖਜੀਨ ਤੇ ਖਰਚ ਪੁਚਾਇਓ ਈ ॥ ੩੨ ॥
 ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ,
 ਮੇਰੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਕਲਮ ਜਾਰ ਹੋਈਃ ।
 ਰੱਖੇ ਰਜਮਣਾਂ§ ਤੇ ਭਰੇ ਬਹੁਤ ਡੇਰੇ,
 ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਰ ਦੇ ਵਿਚ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਹੋਈ ।
 ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ,
 ਓਥੇ ਖਲਕ ਕੱਠੀ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹੋਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੇ ਤੇਜ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ,
 ਫੌਜ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ॥ ੩੩ ॥
 ਮੁੰਡੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
 “ਅਸੀਂ ਨੌਕਰੀ ਜਾਇ ਬਣਾਵਣੀ ਹੈ ॥
 ਅਸੀਂ ਬੇਚਕੇ ਮਾਲ ਲਵੇਰੀਆਂ ਦਾ,
 ਘੋੜੀ ਜਾਇ ਖਰੀਦ ਲਿਆਵਣੀ ਹੈ ।
 ਦੁੱਧ ਪੀਵਣੇ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾਉ ਨਾਹੀਂ,
 ਅਸੀਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਤੱਲਬ ਪਾਵਣੀ ਹੈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਹੁਣ ਦੇਰ ਕੇਹੀ,
 ਸਮੇਂ ਫੇਰ ਨਾਹੀਂ ਹੱਥ ਆਵਣੀ ਹੈ ॥ ੩੪ ॥
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਖਲੀਂ ਸੁਟਦੇ ਸੇ,
 ਓਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਚਾਹ ਯਾਰੋ ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੰਮਕੇ ਕਦੇ ਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਡਿਠਾ,
 ਸੇ ਭੀ ਪਏ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਹ ਯਾਰੋ ।

*ਕੌਰ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਸੀ ।
 ਸੰਨ ੧੮੯੨ ਵਿਚ, ਜਦ ਇਹ ੩੫ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਸੀ ਤਾਂ, ਇਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ ।
 (ਦੇਖੋ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ ੧੯੦੯)

†ਪਰਵਰਿਸ਼ । ‡ਅਰਥਾਤ—ਭਰਤੀ ਫੌਜ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । §ਰਜਮਣਾਂ Regiments.

ਨਹੀਂ ਓਸਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕੋਈ,
 ਕਰਨਹਾਰ ਜੋ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਯਾਰੇ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਸਦੀ ਓਹੀ ਜਾਣੇ
 ਸਾਰੀ ਖਲਕ ਦਾ ਜੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਯਾਰੇ ॥
 ਚਲੇ ਤਾਣੀਆਂ ਛੋਡ ਕਬੀਰ ਬੰਸੀ,*
 ਤੇਲੀ ਤੇਲ ਦਾ ਪੀੜਨਾ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ।
 ਨਾਈ ਗੁੱਛੀਆਂ ਸੌਂਪਕੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਜਾਣਾ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ।
 ਪੀਂਜੇ ਪਿੰਜਣਾ ਗਿਆ ਬਿਲੱਗ ਉਤੇ,
 ਕਹਿਣ ਮਾਰ ਤਾੜੇ ਸਾਨੂੰ ਚੂਰ ਕੀਤਾ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਛੋਡੇ ਕੰਮ ਦਰਜੀਆਂ ਨੇ,
 ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਜਦੋਂ ਸਹੂਰ ਕੀਤਾ ॥ ੩੬ ॥
 ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ,
 ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਪਿਆ ਸਾਰ ਘੜੀਂਦਾ ਹੈ ।
 ਕਿਤੇ ਸਿਕਲ ਸਮਸ਼ੋਰ ਤੇ ਸੇਲ ਹੋਵੇ,
 ਕਿਤੇ ਤੋੜ ਦਾਨ ਨਵਾਂ ਜੜੀਂਦਾ ਹੈ ।
 ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਦੇ ਵਿਚ ਮਾਲੂਮ ਹੋਈ,
 ਗੱਡਾ, ਉਠ, ਖੇਤਾ ਸਭੇ ਫੜੀਂਦਾ ਹੈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਦਿੱਲੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ,
 ਵਾਂਗੁ ਤੁੰਬਿਆਂ ਦੇ ਸੀਸ ਝੜੀਂਦਾ ਹੈ ॥ ੩੭ ॥
 ਮਹਾਰਾਜ ਨਰਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪ ਚੜ੍ਹਕੇ,
 ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਦੀ ਤਰਫ ਨਿਗਾਹ ਲਾਈ ।
 ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੋਟ ਪਰਵਸਤ ਹੋਵੇ,
 ਬਿਨਾ ਤਖਤ ਤੇ ਤੋਪ ਨਾ ਰਹੇ ਕਾਈ ।
 ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਨਾਲ ਯਾਰੇ,
 ਤੋਪ-ਕੜੇ ਖਾਂ ਕਿਲੇ ਦੇ ਵਿਚ ਆਈ ।
 ਸੰਮਣ ਬੁਰਜ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਰਾਮ ਬਾਣੜ ਪਹਾੜ ਦੀ ਤਰਫ ਲਾਈ ॥ ੩੮ ॥
 ਜੋੜੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਬੁਰਜੀਆਂ ਤੇ,
 ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਦਿਤੀ ਉਸਦੀ ਪੂਰ ਖਾਈ ।
 ਉਤੇ ਕੋਟ‡ ਦੇ ਫੌਜ ਉਤਾਰ ਛੱਡੀ,
 ਮੇਖਜੀਨ ਬੇਅੰਤ, ਨਾ ਅੰਤ ਕਾਈ ।

*ਜੁਲਾਹੇ । †ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤੋਪ । ‡'ਰਾਮਬਾਣ' ਤੋਪ।
 ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਪਸਿੱਧ ਹੈ । ਤੋਪ ਰਾਮਬਾਣ ਅਤੇ ਕੜੇ ਖਾਂ-ਦੇ ਵੇ ਕਿਲਾ ਮੁਬਾਰਕ
 (ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਚ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । §ਕਿਲੇ ਉਤੇ

ਕਈ ਬਰਸ ਦਾ ਕਠਾ ਗੁਦਾਮ ਕੀਤਾ,
 ਹੋਰ ਜਿਨਸ ਲਦੀ ਬੇਸੁਮਾਰ ਆਈ ।
 ਜੇੜੀ ਰੱਬ ਨੇ ਬਣਤ ਬਣਾਵਣੀ ਹੈ,
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਉਸਦੀ ਖਬਰ ਕਾਈ ॥ ੩੯ ॥
 ਵਿਚ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੈਠ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ,
 ਸਭੇ ਰਾਜਿਆਂ ਜੋਰ ਲਗਾਇਆ ਈ ।
 ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਤੇ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ,
 ਸਮਾਂ ਜੰਗ ਦਾ ਚੁਕ ਬਣਾਇਆ ਈ ।
 ਹੋਈ ਚਾਹ ਵਕੀਲ ਹਲਕਾਰਿਆਂ ਦੀ,
 ਰੰਗ ਰਾਗ ਨੂੰ ਮਨੋਂ ਭੁਲਾਇਆ ਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਉਸਦੀ ਉਹੀ ਜਾਣੈ,
 ਸਾਹਿਬ ਸਚੇ ਦਾ ਅੰਤ ਨਾ ਪਾਇਆ ਈ ॥ ੪੦ ॥
 ਏਹੋ ਜੇਹਾ ਬਿਆਨ ਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ,
 ਕੁਛ ਖਲਕ ਦਾ ਬਿਆਨ ਬਣਾਇਆ ਮੈਂ ।
 ਚਾਰ ਯਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਗੱਲਾਂ,—
 ਅੱਜ ਬਾਤ ਨਵੀਂ ਸੁਣ ਆਇਆ ਮੈਂ ।
 ਮਾਰ ਠੇਰੀਓਂ ਕਢਿਆ ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਕਦੇ ਝੂਠ ਕਲਾਮ ਨਾ ਗਾਇਆ ਮੈਂ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਨਾ ਝੂਠ ਦੀ ਬਾਤ ਆਖੇ,
 ਪੰਜ ਸੱਤ ਜਾਗਾ ਪਤਿਆਇਆ ਮੈਂ ॥ ੪੧ ॥
 ਦੇਖੋ, ਜੰਗ ਹੋਵੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਯਾਰੇ,
 ਪੱਖ ਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਹਿੱਕ ਜਰਕਦੀ ਹੈ ।
 ਨਹੀਂ ਆਖਦਾ ਸੱਚ ਦੀ ਬਾਤ ਕੋਈ,
 ਝੂਠ ਬੋਲਣੇ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਂ ਫਰਕਦੀ ਹੈ ।
 ਓਥੇ ਜਾਵਣੇ ਦੀ ਸਮਰਥ ਨਾਹੀਂ,
 ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਜਿਥੇ ਤੋਪ ਘਰਕਦੀ ਹੈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ,
 ਇਕ ਕਦਮ ਪਿਛਾਂਹਾਂ ਨਾ ਸਰਕਦੀ ਹੈ ॥ ੪੨ ॥
 ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
 ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਧਾਵਣੀ ਹੈ ।
 ਜੁਮੇ ਰੋਜ਼ ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੇ ਕੂਚ ਕਰਨਾ,
 ਲੁਦੇਹਾਣੇ ਮੈਂ ਈਦ ਮਨਾਵਣੀ ਹੈ ।
 ਕਾਬਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨੇਮ ਕਰਕੇ,
 ਹੱਦ ਵਿਚ ਪਸ਼ੋਰ ਠਹਿਰਾਵਣੀ ਹੈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਹਦੀ ਖਬਰ ਨਾਹੀਂ,
 ਜੇੜੀ ਰੱਬ ਨੇ ਬਣਤ ਬਣਾਵਣੀ ਹੈ ॥ ੪੩ ॥

(੩੦੬)

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜੋਰ ਯਾਰੋ,
ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ ਨੇ ਦੁੰਦ ਉਠਾਇਓ ਈ ।
ਬਲੇ* ਵਰਗਿਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੇ ਜੋਰ ਦੇ ਕੇ,
ਪੈਸਾ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਅਟਕਾਇਓ ਈ ।
ਸਾਰੇ ਤੱਲਕੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ,
ਸਾਮਾ ਜੰਗ ਦਾ ਚੁਕ ਬਣਾਇਓ ਈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਮੂਰਖਾਂ ਨੂੰ,
ਹੋਣੀ ਮਾਰ ਕੇ ਅਕਲ ਭੁਲਾਇਓ ਈ ॥ ੪੪ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਤੋਪ ਲੈ ਕੇ,
ਬੱਲਾ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ ਗੋਰਾ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ।
ਸਾਬ ਆਪਣਾ ਇਕ ਰਸਾਲਾ ਲੈ ਕੇ,
ਬੱਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜਾਇ ਨਜੀਕ ਢੇਇਆ ।
ਦੂਰਬੀਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਮਾਰ ਕੀਤਾ,
ਕੱਠਾ ਆਣ ਓਥੇ ਬੇਸੁਮਾਰ ਹੋਇਆ ।
ਢੋਲ ਬੱਜਦੇ ਤੇ ਪਵੇ ਕੂਕ ਰੈਲੀ,
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਗੋਰਾ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋਇਆ ॥ ੪੫ ॥
ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ,
ਹੱਥੀਂ ਸੇਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜੰਗ ਕਰਨ ਚੱਲੇ ।
ਸਾਬ ਤੋਪ ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਨਜਰ ਆਈ,
ਇਕੇ ਵਾਰ ਕੀਤੇ ਆਮ ਆਣ ਹੱਲੇ ।
ਮੋੜਾ ਖਾਇਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਫੇਰ ਆਏ,
ਜਦੋਂ ਸਾਮੁਣੇ ਤੇ ਕੜਕ ਤੋਪ ਚੱਲੇ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਘੇਰ ਕੇ ਤੇ,
ਓਸੇ ਤੋਪ ਦੀ ਤਰਫ ਨੂੰ ਫੇਰ ਘੱਲੇ ॥ ੪੬ ॥
ਜੇੜਾ ਕੱਠ ਕੀਤਾ ਭੂਤ ਮੰਡਲੀ ਨੇ,
ਇਕੋ ਤੋਪ ਦੇ ਨਾਲ ਉਡਾਇ ਦਿੱਤਾ ।
ਫੇਰ ਦਾਬ ਦੇ ਕੇ ਸਮਸੇਰ ਦੀ ਜੀ,
ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਮਾਰ ਖਿੰਡਾਇ ਦਿੱਤਾ ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਣਕੇ ਕੱਠ ਹੋਇਆ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਉਡਾਇ ਦਿੱਤਾ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਜੋਰ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਬੱਲੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੇ ਲੁੱਟ ਲਿੱਤਾ ॥ ੪੭ ॥
ਪਿੰਡ ਮਾਰੇ ਦੀ ਖਬਰ ਚੌਤਰਫ ਹੋਈ,
ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਇਆ ਈ ।

*ਬਾਂਗਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ।

†ਸੇਲੇ ਨੇਜੇ ।

ਸਿੰਧੁ+ ਵਰਗਿਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਤੇ,
 ਖਾਕ ਸਾਹ ਦੇ ਵਿਚ ਰੁਲਾਇਆ ਈ ।
 ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਦੇ ਵਿਚ ਤਸੀਲ ਕੀਤੀ,
 ਕਰ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪਾਇਆ ਈ ।
 ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਜੋਰ ਫੌਜ ਦੇ ਪੈਰ ਟਿਕਾਇਆ ਈ ॥ ੪੮ ॥
 ਏਹੇ ਜੇਹਾ ਬਿਆਨ ਤਾਂ ਖਲਕ ਦਾ ਸੀ,
 ਅਗੇ ਹੋਰ ਬਿਆਨ ਸੁਣਾਵਸਾਂ ਮੈਂ ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਖਰੂਦ ਹੋਇਆ,
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਬਤਾਵਸਾਂ ਮੈਂ ।
 ਥੋੜੀ ਬਾਤ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਰਨ ਕੀਤਾਃਃ,
 ਸਾਰੇ ਸੋਰ ਦਾ ਅੰਤ ਨਾ ਪਾਵਸਾਂ ਮੈਂ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਸੋਚੇ ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਨੂੰ,
 ਕਹਾਂ ਤੀਕ ਖਿਆਲ ਬਣਾਵਸਾਂ ਮੈਂ ॥ ੪੯ ॥
 ਅੱਵਲ ਸੋਰ ਅੰਬਾਲਿਓਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ,
 ਸੋ ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਆਖ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ ।
 ਫੇਰ ਜਾਇ ਪਰੋਜ ਪੁਰ ਖਬਰ ਹੋਈ,
 ਉਥੇ ਗੋਰਿਆਂ ਧੋਹ* ਕਮਾਇਆ ਸੀ ।
 ਬੇੜਾ ਸੱਦਕੇ ਤਲਬ ਨੂੰ ਕਾਲਿਆਂ ਦਾ,
 ਮਾਰ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਡਾਇਆ ਸੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
 ਥੋੜੇ ਸੋਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਧਾਇਆ ਸੀ ॥ ੫੦ ॥
 ਜਦੋਂ ਬਾੜ ਝੜੀ ਏਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਸਣੇ ਸ਼ਸਤੀ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਨੱਠ ਚੱਲੇ ।
 ਮੁੜ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਗਲ ਕੀਤੀ,
 ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਲਈ ਪੱਲੇ ।
 ਮਹਾਰਾਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੇਰਨੇ ਨੂੰ,
 ਸਾਬ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਘੱਲੇ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ ਵਡੇ ਸੂਰਮੇ ਸੇ,
 ਵਖਤ ਪਏ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਪੇਸ ਚੱਲੇ ॥ ੫੧ ॥
 ਸਭੇ ਰਾਜਿਆਂ ਫੌਜ ਦਾ ਜੋਰ ਕੀਤਾ,
 ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਦੀ ਫੌਜ ਲਾਚਾਰ ਹੋਈਃ ।

+ ਕਰ ਸਿੰਧੂ—ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਤਹਿਸੀਲ ਸਫੀਦੋਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀਪਤ ਤੋਂ
 ੧੫ ਮੀਲ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਹੈ । ਃਕਬਨ ਕੀਤਾ ।

*ਧੋਹ । †ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ । ‡ਨਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਸਰਦਾਰ
 ਸਨ: ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਦੀਨ ।

ਕੇੜੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਨੱਠ ਕੇ, ਜਾਣ ਕਾਲੇ,
 ਅੱਗੇ ਗਿਆਂ ਨੂੰ ਓਟਦਾ ਨਾਹਿਂ ਕੋਈ ।
 ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੇ ਜੋਧ ਜੈਪੁਰ ਭਾਈ,
 ਬਾਝ ਏਸ ਦੀ ਈਨ ਦੇ ਨਾਹਿਂ ਕੋਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ,
 ਫੌਜ ਜੰਗ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ॥ ੫੨ ॥
 ਚਾਰ ਪਲਟਨਾਂ ਤੇ ਪੰਜ ਤੋਪਖਾਨੇ,
 ਨਾਲ ਓਸਦਾ ਇਕ ਦੀਵਾਨ* ਆਇਆ ।
 ਜੰਬੂ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਕੂਚ ਹੋਇਆ,
 ਡੇਰਾ ਚੁਕ ਕੇ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਲਾਇਆ ।
 ਦਿਨੇ ਰਾਤੜੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੂਚ ਕੀਤਾ,
 ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਉਠ ਧਾਇਆ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ,
 ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜਾਇ ਲਾਇਆ ॥ ੫੩ ॥
 ਸਾਰੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ,
 ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘਾਂ ਚੱਲਿਆ ਸੀ ।
 ਜੰਗੀ ਲਾਟ ਦੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ,
 ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਠੇਰੀ ਹੇਠ ਮੱਲਿਆ ਸੀ ।
 ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਜਿੱਥੇ ਗੋਲਾ ਬਰਸਦਾ ਸੀ,
 ਖੰਫ ਖਾਇਕੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਹੱਲਿਆ ਸੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
 ਖਤ ਲਿਖ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਘੱਲਿਆ ਸੀ ॥ ੫੪ ॥
 ਫੌਜ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤੀ,
 ਏਸ ਲਾਟ ਨੇ ਨੰਦਨੋਂ ਆਇਕੇ ਜੀ ।
 ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਖਰੂਦ ਕੀਤਾ,
 ਏਕਾ ਮਈ ਦਾ ਦੁੰਦ ਉਠਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਛੇੜ ਛੇੜਕੇ ਤੇ ਜੰਗ ਹੋਵਣੇ ਦਾ,
 ਗਿਆ ਸੁੱਤੀਆਂ ਕਲਾਂ ਜਗਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਿਓਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ,
 ਮੁਇਆ ਵਿਚ ਕਰਨਾਲ‡ ਦੇ ਜਾਇਕੇ ਜੀ ॥ ੫੫ ॥

* ਦੀਵਾਨ ਹਰੀ ਚੰਦ । † ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀਂਦ ।

‡ ਮਿਸਟਰ ਐਨਸਨ ਕਮਾਂਡਰ ਇਨਚੀਫ (ਜੰਗੀ ਲਾਟ) ਹੈਜ਼ੇ ਨਾਲ ਬੀਮਾਓ ਹੋ ਕੇ ੨੭ ਮਈ, ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਈ: ਨੂੰ ਮੋਇਆ ਤੇ ਉਸਦੀ ਥਾਂਵੇਂ ਜਨਰਲ ਬਰਨਾਰਡ ਸਿਪਹ ਸਾਲਾਰ ਮੁਕਰਰ ਹੋਇਆ । (ਕਨੈਯਾ ਲਾਲ: ਤਾਰੀਖ ਬਗਾਵਤ ਹਿੰਦ, ਸਫਾ ੨੫੦, ਸ਼ਿਵਨਾਰਾਇਣ ਦ੍ਰਿਵੇਦੀ: ਗਦਰ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ੧, ਸਫਾ ੪੯੧;

ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜੋਰ ਜਾਂਦੇ,
 ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਆਰਾਮ ਨਾ ਆਂਵਦਾ ਹੈ ।
 ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਦਾ ਕਰੋ ਇਲਾਜ ਕੋਈ,
 ਨਹੀਂ ਰਾਜ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਾਂਵਦਾ ਹੈ ।
 ਤੋਪ ਬੁਰਜ ਵਾਲੀ ਤਿੰਨ ਕੋਸ ਸਾਥੋਂ,
 ਗੋਲਾਂ ਗਰਜ ਠੇਰੀ ਉਤੇ ਆਂਵਦਾ ਹੈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਲਾਟ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
 ਵੇਲਾ ਬੀਤਿਆ ਫੇਰ ਨਾ ਬਿਆਂਵਦਾ ਹੈ ॥ ੫੬ ॥
 ਏਹੋ ਜੇਹੀ ਜਾਂ ਜੰਗ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋਈ,
 ਲਾਟ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਲਾਚਾਰ ਹੋਇਆ ।
 ਮਾਝੇ ਦੇਸ ਦੇ ਰੱਖਕੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ,
 ਦਿੱਲੀ ਜੰਗ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ।
 ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਵਖਤ ਦੀ ਤਲਬ ਕੀਤੀ,
 ਸੌਰ ਪਿੰਡ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੋਇਆ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੇ ਤੇਜ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ,
 ਕੱਠਾ ਆਣਕੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਇਆ ॥ ੫੭ ॥
 ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ* ਦੇ ਵਖਤ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ,
 ਮਾਝੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤਲਾਸ ਹੋਈ ।
 ਤਲਬ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਓਸੇ ਵਖਤ ਲੇਵੇ,
 ਜੇੜ੍ਹਾ ਜਾਂਵਦਾ ਲਾਟ ਦੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੰਮ ਕੇ ਨਾਂ ਕਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ,
 ਭਾਣੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਹੋਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਫੌਜ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ,
 ਜੰਗ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਲਮ ਤਰਾਸ ਹੋਈ ॥ ੫੮ ॥
 ਕਹਾਂ ਤੀਕ ਲਿਖੀਏ ਨਵੇਂ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ,
 ਜੇੜ੍ਹੇ ਦੇਸ ਤੇ ਰਖਕ ਲਿਆਂਵਦਾ ਹੈ ।
 ਬਾਰਾਂ ਬਰਸ ਤੇ ਛੋਡ ਕੇ ਸੱਠ ਤਾਈਂ,
 ਵਿਚ ਘਰਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾ ਪਾਂਵਦਾ ਹੈ ।
 ਤੋਪਾਂ ਤੋਰੀਆਂ ਤੇ ਮੱਖਜੀਨ ਲੱਦੇ,
 ਹੋਰ ਅੰਤ ਨਾ ਓਸਦੇ ਲਾਮਦਾ ਹੈ ।
 ਘੋੜੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਦਿੱਲੀ ਜੰਗ ਦੇ ਵਿਚ ਖਪਾਂਵਦਾ ਹੈ ॥ ੫੯ ॥
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਜੋਰ ਸੀ ਮੁਲਖ ਮਾਰੇ,
 ਅਣਟੁਟ ਜਾਗਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋੜੀਆਂ ਜੀ ।

*ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਢਾਹਿ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਰੰਜ ਕੀਤਾ,
 ਭਿੜੇ ਜੰਗ ਥੋਂ ਨਾ ਕਦੇ ਮੋੜੀਆਂ ਈ ।
 ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਖਤ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਪਾਂ,
 ਦਿਲੀ ਜੰਗ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਤੋਰੀਆਂ ਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
 ਸੋਈ ਆਣ ਠੇਰੀ ਉਤੇ ਜੋੜੀਆਂ ਈ ॥ ੬੦ ॥
 ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਕੱਠ ਹੋਇਆ,
 ਹੋਰ ਲਾਮ ਪਿਛੋਂ ਬਹੁਤ ਲਾਇਓ ਈ ।
 ਜਾਨ ਲਾਟ† ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕੂਚ ਕਰਕੇ,
 ਆਣ ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਓ ਈ ।
 “ਚਾਰ ਮਾਸ‡ ਹੋਏ ਤੋਪ ਖੜਕਦੀ ਨੂੰ,
 ਕੇਹਾ ਸੇਬਤੀ ਜੰਗ ਮਚਾਇਓ ਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦੇਵੇ,”
 ਏਹੋ ਲਾਟ ਨੇ ਆਖ ਸੁਣਾਇਓ ਈ ॥ ੬੧ ॥
 ਹੁਕਮ ਲਾਟ ਦਾ ਸਭ ਮਨਜੂਰ ਕਰਕੇ,
 ਧਾਵਾ ਬੋਲਣੇ ਨੂੰ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ।
 ਜੰਗੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕੋਟ ਹੇਠ ਬੀੜੇ,
 ਤੋਪਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਹੋਈ ।
 ਰਾਜਾ ਗਿਆ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ,
 ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਣੇ ਨੂੰ,
 ਖਬਰ ਦੇਸ ਤੇ ਪਿੰਡ ਬਜਾਰ ਹੋਈ ॥ ੬੨ ॥
 ਜੋੜੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕੋਟ ਹੇਠ ਬੀੜੇ,
 ਸੋਲਾਂ ਭਾਰ ਗੋਲਾ ਬਰਸਾਇਆ ਸੀ ।
 ਢਾਹਿ ਕੋਟ ਨੂੰ ਰੜਾ ਮਦਾਨ ਕੀਤਾ,
 ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਰ ਨੂੰ ਹਲਚਲਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ।
 ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਘੱਤ ਘੇਰਾ,
 ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਦਾ ਸਬਦ ਅਲਾਇਆ ਸੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
 ਹੱਲਾ ਬੋਲਕੇ ਤੁਰਮ ਬਜਾਇਆ ਸੀ ॥ ੬੩ ॥

†John Nicholson. ਜਾਨ ਨਿਕਲਸਨ ਆਇਰਲੈਂਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਤੇ
 ਇਹ ਸੰ: ੧੮੪੮ ਵਿਚ, ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਨਾਲ
 ਲੜਿਆ ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਦੇ ਗਦਰ ਵਿਚ ੨੩ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਬਾਗੀਆਂ
 ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੋਇਆ ।

‡ਮਹੀਨੇ ।

ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ,
 ਤੋਪਾਂ ਸਾਥ ਦੇ ਕੇ ਮੁਹਰੇ ਆਣ ਲਾਈ ।
 ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਜੋਰ ਕੀਤਾ,
 ਰਣੋਂ ਭੱਜਣੇ ਦੀ ਮਨੋਂ ਆਣ ਪਾਈ* ।
 ਫੇਰ ਫੈਲ ਜੋੜੇ ਪਿਛੋਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
 ਨਹੀਂ ਫੰਦ ਕੋਈ ਭਜ ਜਾਣ ਤਾਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਜੋੜੇ ਜੰਗ ਮਾਸਹਾਰੀ,
 ਜੰਗ ਦੇਖ ਆਏ ਮਾਸ ਖਾਣ ਤਾਈਂ ॥ ੬੪ ॥
 ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਜੋਰ ਦੇ ਕੇ,
 ਪਹਿਲੇ ਹੂਲ ਕੀਤੀ ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ।
 ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਜੈਸੇ ਜਾਂਵਦੇ ਸੇ,
 ਮੁਖ ਮੌੜ ਦਿੱਤੇ ਅਗੋਂ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ ।
 ਤੋਪਾਂ ਛਡਕੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦਿੱਤੀ,
 ਤੇਗ ਤਾਬ ਨਾ ਸਹੀ ਨਕਾਰਿਆਂ ਨੇ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜੀਏ ਜਾਣ ਨੱਠੇ,
 ਸਾਡਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਰਲਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ॥ ੬੫ ॥
 ਨੱਠੀ ਜਾਂਵਦੀ ਫੌਜ ਨਾ ਨਜਰ ਆਈ,
 ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਉਠਾਇਓ ਈ ।
 ਦੋਹਾਂ ਤਰਫਾਂ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਕੱਠ ਹੋਇਆ,
 ਧੁੰਦੂਕਾਰ ਦਾ ਜੰਗ ਮਚਾਇਓ ਈ ।
 ਜੇੜਾ ਮੋਰਚਾ ਮਾਰਿਆ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ,
 ਸੋਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਾਇ ਡੁਡਾਇਓ ਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਜੋਰ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
 ਢਾਹਿ ਕੋਟ ਨੂੰ ਜੋਰ ਝੁਕਾਇਓ ਈ ॥ ੬੬ ॥
 ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਤੇ ਭੈਰਵੀ ਜੰਗ ਹੋਇਆ,
 ਤੇਗਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਦੇ ਝਲਕਾਰ ਹੋਏ ।
 ਪਰੇ ਸੀਸ ਨਿਆਰੇ ਬਿਨਾ ਰੰਡ ਹੁੰ ਤੇ,
 ਲਗੇ ਵਾਰ ਸਰੀਰ ਥੋਂ ਪਾਰ ਹੋਏ ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੰਮਕੇ ਕਦੇ ਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਡਿੱਠੇ,
 ਦਿੱਲੀ ਲੁੱਟਣੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ।
 ਵਾਂਗੁ ਬਦਲਾਂ ਦੇ ਗੋਲੀ ਬਰਸਦੀ ਹੈ,
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਗੋਰੇ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋਏ ॥ ੬੭ ॥
 ਏਹੋ ਜੇਹਾ ਭੈਦਾਇਕੀ ਜੰਗ ਹੋਇਆ,
 ਗੋਲਾ ਗਰਜ ਗੁਬਾਰੇ ਦਾ ਚੱਲਿਓ ਈ ।

*ਸਹੁੰ ਖਾ ਲਈ ।

ਜੇੜ੍ਹਾ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਜੋਰ ਲਾਇਆ ਸੀ,
 ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਕਾਲਿਆਂ ਝੱਲਿਓ ਈ ।
 ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਨੇ ਘਤਿਆ ਆਣ ਘੇਰਾ,
 ਦਿਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪੈਰ ਹਲਿਓ ਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਜੋਰ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
 ਢਾਹੇ ਕੋਟ ਨੂੰ ਜਾਇਕੇ ਮਲਿਓ ਈ ॥ ੬੮ ॥
 ਜਦੋਂ ਐਡ ਭਾਰੀ ਜੰਗ ਹੋਣ ਲਗਾ,
 ਓਥੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੇ ਮਚੇ ਘਾਣ ਯਾਰੋ ।
 ਜੇੜੀ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਪਾਲਕੇ ਰਖਦੇ ਸੇ,
 ਖੁਸੀ ਹੋਇਕੇ ਗਿਰਝ ਨ ਖਾਣ ਯਾਰੋ ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਹੀਆਂ ਦਾ ਵਡਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ,
 ਸੋਈ ਰੁਲਦੀਆਂ ਵਿਚ ਮਦਾਨ ਯਾਰੋ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ ਮਰੇ ਧਰਮ ਉਤੇ,
 ਹੋਏ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਪਰਧਾਨ ਯਾਰੋ ॥ ੬੯ ॥
 ਹੋਣੀ ਸਰਬ ਦੇ ਸੀਸ ਪਰ ਲਰਜਦੀ ਹੈ,
 ਨਾ ਹੀ ਮਾਰਨਾ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਯਾਰੋ ।
 ਨਹੀਂ ਛੋਡਦੀ ਪੀਰ ਫਕੀਰ ਤਾਈਂ,
 ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੀ ਸੇਖ ਤੇ ਖਾਨ ਯਾਰੋ ।
 ਵਡੇ ਜੋਰ ਵਾਲੇ ਹੋਣੀ ਵਸ ਕੀਤੇ,
 ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਦੇ ਕਰੇ ਮੈਦਾਨ ਯਾਰੋ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਵਿਚਾਰਕੇ ਦੇਖ ਲੇਵੋ,
 ਏਸ ਹੋਣੀ ਦੇ ਵਸ ਜਹਾਨ ਯਾਰੋ ॥ ੭੦ ॥
 ਕੋਟ ਮਾਰੇ ਦੀ ਖਬਰ ਚੋਤਰਫ ਹੋਈ,
 ਲਿਖ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇਸ ਨੂੰ ਲਾਟ ਘੱਲੇ ।
 ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚ ਹਕਾਰ ਹੋਇਆ,
 ਛਡ ਵਸਦਿਆਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਨੱਠ ਚੱਲੇ ।
 ਭੱਜ ਜਾਵਣੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਉਂ ਨਾਹੀਂ,
 ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਬਜਾਰ ਵਿਚ ਤੇਗ ਚੱਲੇ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਅੱਸੂ ਵਦੀ ਕਾਦਸੀ* ਨੂੰ,
 ਕਰੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਨੂੰ ਜਾਇ ਹੱਲੇ ॥ ੭੧ ॥
 ਜੰਗ ਬਾਹਰ ਦਾ ਸਭ ਮੈਕੂਫ ਹੋਇਆ,
 ਭੇੜ ਜਾਇ ਪਿਆ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਜੀ ।
 ਇਕ ਤਰਫ ਨਾ ਜੰਗ ਨੂੰ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ,
 ਹੋਣੀ ਆਇ ਚੜ੍ਹੀ ਸਿਰ ਕਹਿਰ ਦੇ ਜੀ ।

*ਇਕਾਦਸੀ, ਗਜ਼ਾਰਵੀਂ ਤਿਥਿ ।

ਦੋਨੋਂ ਤਰਫ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਆਣ ਲਗੇ,
 ਕਾਲੇ ਫੇਰ ਆਏ ਮਾਰੇ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਜੇੜੇ ਮਰਨ ਧਰਮ ਉੱਤੇ,
 ਬਾਝ ਜੰਗ ਦੇ ਨਾ ਕਦੀ ਠਹਿਰਦੇ ਜੀ ॥ ੭੨ ॥
 ਜੇੜੀ ਵਿਚ ਬਜਾਰ ਦੇ ਤੇਗ ਚੱਲੀ,
 ਉਹਦੀ ਸਿਫਤ ਨਾਹੀ ਆਖੀ ਜਾਂਵਦੀ ਹੈ ।
 ਵਾਂਗੁ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਝਲਕਾਰ ਹੋਵੇ,
 ਮਾਨੋਂ ਕੱਢ ਕਲੇਜੜਾ ਖਾਂਵਦੀ ਹੈ ।
 ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਰੰਜ ਕੀਤਾ,
 ਅਜੇ ਖਾਇਕੇ ਨਾਹਿ ਅਘਾਂਵਦੀ ਹੈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਵਡੇ ਬੀਰ ਮਾਰੇ,
 ਹੋਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਗਾ ਲਾਂਵਦੀ ਹੈ ॥ ੭੩ ॥
 ਜਦੋਂ ਵਿਚ ਬਜਾਰ ਦੇ ਤੇਗ ਚਲੀ,
 ਦੋਨੋਂ ਤਰਫ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਹਾਰਦੇ ਜੀ ।
 ਕਾਲੇ ਮਰਨ ਭਮੱਕੜਾਂ ਵਾਂਗੁ ਓਥੇ,
 ਧਰਮ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਬਿਸਾਰਦੇ ਜੀ ।
 ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਲਚਾਰ ਹੋਏ,
 ਵੱਟੇ ਕਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਰਫ ਮਾਰਦੇ ਜੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕੱਠ ਕਰਕੇ,
 ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਬਾਤ ਵਿਚਾਰਦੇ ਜੀ ॥ ੭੪ ॥
 ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸੱਦਕੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ,
 ਖੋਲ ਪਤਰੀ ਮਰਮ ਪੁਛਾਇਆ ਸੀ ।
 ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਜੰਗ ਕੀਤਾ,
 ਕੋਈ ਮੁਲਖ ਭੀ ਨਾਹਿ ਤਕਾਇਆ ਸੀ ।
 ਸਾਰਾ ਦੇਸ ਆਇਆ ਸਾਡੇ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ,
 ਸਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਧਰਮ ਭੁਲਾਇਆ ਸੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦਸੋ ਸਾਨੂੰ ਖੋਜਕੇ ਤੇ,
 ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਸਰਾਪ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ॥ ੭੫ ॥
 ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੇ,—
 “ਬੁਆਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਬਾਤ ਸੁਣਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ।
 ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਮੁਖ ਮੋੜੇ,
 ਓਸ ਬਾਤ ਦਾ ਖੋਜ ਸੁਣਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ।
 ਜਿਸ ਬਾਤ ਦੀ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਅਰਜ ਕੀਤੀ,
 ਥੋੜੇ ਰਿਦੇ ਦਾ ਭਰਮ ਗਵਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ ਏਹੋ ਮਿਲਖ ਸਾਡੀ,
 ਬਾਝ ਏਸਦੇ ਅਸੀਂ ਨਾ ਭਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ॥ ੭੬ ॥

ਵਡੇ ਮਾਨਧਾਤਾ ਦਿੱਲੀ ਤਖਤ ਉਤੇ,
 ਐਰ ਦਲੀਪ ਜੇਹੇ ਏਥੇ ਆਇ ਗਏ ।
 ਕਾਰੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੈਸੇ ਏਥੇ ਰਾਜ ਕਰਕੇ,
 ਹਥੀਂ ਆਪਣੀ ਫੇਰ ਲੁਟਾਇ ਗਏ ।
 ਸ਼ਾਹ ਸਕੰਦਰਾਂ ਨੇ ਵਡੇ ਮੁਲਖ ਮਾਰੇ,
 ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਵਧਾਇ ਗਏ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਤਿਮਰ ਲੰਗ ਜਹੇ,
 ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਸਭ ਪੁਗਾਇ ਗਏ ॥ ੭੭ ॥
 ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੈਠ ਤਖਤ ਉਤੇ,
 ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਰਮ ਬਿਗਾੜਿਆ ਸੀ ।
 ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੇ ਵਖਤ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੋਇਆ,
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਪੁਤਰ ਗੁਜਾਰਿਆ ਸੀ ।
 ਵਡੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ,
 ਨਰ ਬਾਮ ਦਾ ਨਿਆਉਂ ਨਿਤਾਰਿਆ ਸੀ ।
 ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਬੈਠ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਜੜ ਮੂਲ ਤੇ ਧਰਮ ਉਖਾੜਿਆ ਸੀ ॥ ੭੮ ॥
 ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਤੇ ਸੱਦਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ,
 ਦੀਨ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਰਲਾਂਵਦਾ ਸੀ ।
 ਜੇੜਾ ਬਾਤ ਨੂੰ ਭੀ ਕੋਈ ਮੋੜ ਦੇਵੇ,
 ਖਲਾਂ ਕੱਚੀਆਂ ਵਿਚ ਮੜਾਂਵਦਾ ਸੀ ।
 ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਤਲਾਸ ਕਰਕੇ,
 ਦੀਨ ਆਪਣੇ ਤਾਈਂ ਵਧਾਂਵਦਾ ਸੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਹਾ ਤੀਕ ਵਰਨ ਕਰੀਏ,
 ਜੇੜੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਜੁਲਮ ਕਮਾਂਵਦਾ ਸੀ ॥ ੭੯ ॥
 ਏਹੋ ਜੇਹਾ ਅਧਰਮ ਜਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ,
 ਬੈਠ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮਤਾ ਮਤਾਇਆ ਈ ।
 ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ,
 ਰੋਇ ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ ਈ—।
 “ਤੇਰੇ ਬਾਝ ਨਾ ਦੂਸਰਾ ਹੋਰ ਕੋਈ,
 ਤੇਰਾ ਆਸਰਾ ਆਣ ਤਕਾਇਆ ਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਾਈ,
 ਕੇਹਾ ਸੋਰ ਖਰੂਦ ਮਚਾਇਆ ਈ ॥ ੮੦ ॥
 ਸਾਰੇ ਪੀਰ ਫਕੀਰ ਭੁਲਾਇ ਦਿੱਤੇ,
 ਮਨ ਭਾਂਵਦੇ ਜੁਲਮ ਕਮਾਂਵਦਾ ਹੈ ।
 ਜੇੜਾ ਕਰੀ ਖੁਦਾਇ ਦੀ ਮੇਟ ਦੇਵੇ,
 ਅਣਪੁੱਛਿਆ ਦੇਜਖੀ ਜਾਂਵਦਾ ਹੈ ।

ਨਾਲ ਜੋਰ ਦੇ ਸੱਦ ਕੇ ਬਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ,
 ਖਾਣਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਖਵਾਂਵਦਾ ਹੈ ।
 ਧਰਮ ਰੱਖਣੇ ਜੋਗ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਨਹੀਂ ਤੁਸਾਂ ਬਗੈਰ ਦਿਸ ਆਂਵਦਾ ਹੈ” ॥ ੮੧ ॥
 ਬਚਨ ਸਹਜ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਬੋਲਕੇ ਤੇ,
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਉ ਧਰਾਇਆ ਈ ।
 ਧਰਮ ਰੱਖਣੇ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ,
 ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਈ ।
 ਐਰੰਗਜੇਬ ਨੂੰ ਫੇਰ ਜਾਂ ਖਬਰ ਹੋਈ,
 ਸਭਾ ਆਪਣੀ ਵਿਚ ਸਦਾਇਆ ਈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦਾ—“ਦੀਨ ਵਿਚ ਆਓ”,
 ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਖ ਸੁਣਾਇਆ ਈ ॥ ੮੨ ॥
 ਐਰੰਗਜੇਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਕੀਤਾ—
 “ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਵੈਰ ਵਧਾਵਨਾ ਹੈ ।
 ਚਾਰ ਦਿਵਸ ਦਾ ਜੀਵਣਾ ਜਗ ਉਤੇ,
 ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਭਰਮ ਭੁਲਾਵਨਾ ਹੈ ।
 ਆਖੇ ਲੱਗਕੇ ਤੇ ਮੁਲਾਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ,
 ਗਲ ਆਪਣੇ ਫਾਹੀਆਂ ਪਾਵਨਾ ਹੈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਖੁਦਾਇ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਤੇ,
 ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ ਦੇਜਕੀ ਜਾਵਨਾ ਹੈ” ॥ ੮੩ ॥
 ਐਰੰਗਜੇਬ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ—
 “ਤੂੰ ਤਾਂ ਤੇਗ ਦਾ ਧਨੀ ਕਹਾਵਨਾ ਹੈ ।
 ਖਾਣਾ ਖਾਇ ਕੇ* ਦੇ ਕਰਾਮਾਤ ਸਾਨੂੰ,
 ਪੀਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਸਦਾਵਨਾ ਹੈ ।
 ਸਾਡੀ ਪੰਜ ਸੈ ਬਰਸ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ,
 ਚਾਰ ਦਿਵਸ ਦੀ ਆਖ ਸੁਣਾਵਨਾ ਹੈ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਵੇ ਕਰਾਮਾਤ ਸਾਨੂੰ,
 ਨਹੀਂ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਕਟਾਵਨਾ ਹੈ” ॥ ੮੪ ॥
 “ਜਦੋਂ ਆਪ ਕਰਤਾਰ ਜੀ ਲਊ ਲੇਖਾ,
 ਓਸ ਵਖਤ ਜਵਾਬ ਨਾ ਆਵਨੀਗੇ ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਕਹੇ ਜੁਲਮ ਕੀਤੇ,
 ਵਿਚ ਦੇਜਕੀ ਨਾਹ ਛੁਡਾਵਨੀਗੇ ।
 ਰੱਖ ਟੋਪੀਆਂ ਸੀਸ ਤੇ ਸਿੰਧੜ ਵਿਚੋਂ,
 ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਆਵਨੀਗੇ ।

*ਜਾਂ, ਅਥਵਾ । †ਹਥ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ‘ਸਾਢੇ’ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ । ‡ਸਮੁੰਦਰ ।

ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਕੇ,
 ਤੇਰੇ ਸ਼ਹਰ ਨੂੰ ਆਣ ਤੁੜਾਵਨੀਗੇ ॥ ੮੫ ॥
 ਜੇੜੀ ਬਾਦਸਾਹੀ ਤੁਸੀ ਮਲ ਬੈਠੇ,
 ਨਾਲ ਜੋਰ ਦੇ ਆਣ ਛੁਡਾਵਨੀਗੇ ।
 ਜੇੜੇ ਤਖਤ ਦਾ ਵਡਾ ਹੈ ਜੋਰ ਤੈਨੂੰ,
 ਠਾਣਾ ਏਸ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਪਾਵਨੀਗੇ ।
 ਤੇਰੇ ਵੰਸ ਦਾ ਮਾਰ ਵਿਪ੍ਰੰਸ* ਕਰਕੇ,
 ਬਡੇ ਸੂਰਮੇ ਫੇਰ ਕਹਾਵਨੀਗੇ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਜੇੜੇ ਪੜਦ ਪੋਸਾਂ ਤੇਰੇ,
 ਨਹੀਂ ਖਬਰ ਕੇੜੀ ਤਰਫ ਜਾਵਨੀਗੇ' ॥ ੮੬ ॥
 ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ—
 “ਬੁਆਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਬਾਤੜ ਸੁਣਾਇਆ ਈ ।
 ਐਰੰਗਜੇਬ ਦੇ ਤਾਈ ਸਰਾਫ ਦੇ ਕੇ,
 ਓਸੇ ਵਖਤ ਸਰੀਰ ਸਮਾਇਆ ਈ ।
 ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਹਕਾਰ ਹੋਇਆ,
 ਦੇਵ ਲੋਕ ਜੈ ਕਾਰ ਗਜਾਇਆ ਈ§ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਵੈਕੰਠ ਮੇਂ ਵਾਸ ਕੀਤਾ,
 ਧਰਮ ਕਾਰਣੇ ਸੀਸ ਕਟਾਇਆ ਈ ॥ ੮੭ ॥
 ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਮੁਖ ਮੋੜੇ,
 ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਨੇ ਘਤਿਆ ਆਣ ਘੇਰਾ ।
 ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਦੀ ਮਤ ਪਰੇਰ ਹੋਈ,
 ਕੀਤਾ ਸੰਤ-ਸਰਾਫ ਨੇ ਆਣ ਫੇਰਾ ।
 ਜੇੜਾ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਝੁੰਡ ਨਜਰ ਆਵੇ,
 ਇਕ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਹੇ ਪੰਡਤ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਨਹੀਂ ਝੁਠ ਜਾਣੇ, ਸਚ ਵਾਕ ਮੇਰਾ” ॥ ੮੮ ॥
 ਜਦੋਂ ਐਡ ਸਰਾਫ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋਈ,
 ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਲਾਚਾਰ ਹੋਏ ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਬਰੂਦ ਖਾਨੇ,
 ਫੂਕ ਭੁੱਜਣੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ।
 ਓਨ੍ਹਾਂ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ,
 ਆਪ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਹੋਏ ।

*ਨਾਸ । †ਪਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਬੇਗਮਾਂ ।

‡ਪੂਰਬਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਪਿਛਲਾ ਹਾਲ ।

§ਤੰਗ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਚਲਤ, ਭਇਓ ਜਗਤ ਮੈਂ ਸੋਕ ।

ਹੈ ਹੈ ਹੈ ਸਭ ਜਗ ਕਰੇ, ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੂਰ ਲੋਕ ॥ (ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਚਕ)

ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਵਡੇ ਸੂਰਮੇ ਥੋ,
 ਖਾਲੀ ਕਾਲਿਆਂ ਬਾਝ ਬਜਾਰ ਹੋਏ ॥ ੯੯ ॥
 ਜੈਸੇ ਭਰਬਰੀ* ਨਾਰ ਧਿਰਕਾਰ ਕਰਕੇ,
 ਗਿਆ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮਨੋਂ ਬਿਸਾਰ ਯਾਰੋ ।
 ਗੋਪੀ ਚੰਦ† ਜੈਸੇ ਰਾਜ ਛਡਿਆ ਸੀ,
 ਜਦੋਂ ਜੋਗ ਦਾ ਕੀਤਾ ਬਿਆਨ ਯਾਰੋ ।
 ਪਰਸ ਰਾਮ ਜੈਸੇ ਨਹੀਂ ਦੇਰ ਕੀਤੀ,
 ਰਾਮ ਚੰਦ ਦੇ ਚਰਨ ਨਿਹਾਰ ਯਾਰੋ‡ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਤੈਸੇ ਦਿੱਲੀ ਛੋਡ ਕਾਲੇ,
 ਹੋਏ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਥੀਂ ਪਾਰ ਯਾਰੋ ॥ ੯੦ ॥
 ਜੋਰ ਜੋਗ ਦਾ ਜਮਨ ਥੋਂ ਪਾਰ ਹੋਇਆ,
 ਏਹੁ ਬਿਆਨ ਸਾਰਾ ਦਿਲੀ ਟੁੱਟਣੇ ਦਾ ।
 ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਜੋਰ ਦੇ ਕੇ,
 ਹਲਾ ਵੇਰ ਕੀਤਾ ਸ਼ਹਰ ਲੁੱਟਣੇ ਦਾ ।
 ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਕੈਦ ਕੀਤਾ,
 ਕੋਈ ਜੋਰ ਨਾ ਚਲਿਆ ਛੁੱਟਣੇ ਦਾ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਨਾਹੀ ਦੋਸ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਹੋਣੀ ਪੇਚ ਕੀਤਾ ਸ਼ਹਿਰ ਪੁੱਟਣੇ ਦਾ ॥ ੯੧ ॥
 ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸੁਖ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਹੋਣੀ ਮਾਰ ਸਾਹੂਕਾਰ ਜੋਰ ਕੀਤੇ ।
 ਹਥ ਝਾੜਕੇ ਘਰਾਂ ਥੋਂ ਗਏ ਖਾਲੀ,
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਦਰਬ ਦੇ ਢੇਰ ਕੀਤੇ ।
 ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੋਣੀ ਨੇ ਵਖਤ ਪਾਇਆ,
 ਹੋਣੀ ਕੀੜੀਆਂ ਥੋਂ ਚਾਹੇ ਸ਼ੇਰ ਕੀਤੇ ।

*ਭਰਬਰੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੋਗੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਔਰਤ ਦੀ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਕੇ ਰਾਜ ਛਡਿਆ ਤੇ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦਾ ਢੇਲਾ ਹੋ ਕੇ ਜੋਗ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

†ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਧਾਰਾ ਨਗਰੀ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਜਦ ਇਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮੈਣਾ ਵੰਤੀ ਨੇ ਜੋ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦੀ ਚੇਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਸਾਰਤਾ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਖਿਚਕੇ ਦਸਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਜੋਗੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਨਾਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

‡ਪਰਸ ਰਾਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਅਵਤਾਰ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ੨੧ ਵੇਰ ਛਤ੍ਰੀ ਮਾਰੇ ਸਨ। ਜਨਕ ਪੁਤੀ ਤੋਂ ਜਦ ਰਾਮ ਚੰਦ ਜੀ ਸੀਤਾ ਦਾ ਸੁਯੰਵਰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋਇਆ ਤੇ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਦੇਖਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਟੁਟ ਗਿਆ।

ਦਰਬ ਲੁੱਟਦਾ ਦੇਖ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਪਿਆਲੇ ਪੁਰਕੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਪੀਤੇ ॥ ੯੨ ॥
 ਕਈ ਮਰ ਗਏ ਦਰਬ-ਦਰੇਗ* ਕਰਕੇ,
 ਕੋਈ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਰ ਸੁੱਟੇ ।
 ਭੱਜ ਜਾਵਣੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫੰਧ ਨਾਹੀਂ,
 ਚਾਰੇਂ ਤਰਫ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਲੁੱਟੇ ।
 ਧਾਹਾਂ ਮਾਰਕੇ ਰੋਂਵਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸਾਰਾ,
 ਇਕ ਵਾਰ ਜੇ ਐਤਕੀਂ ਜਾਨ ਛੁੱਟੇ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਵਡੇ ਜੋਰ ਵਾਲੇ,
 ਏਸ ਹੋਣੀ ਨੇ ਪਾਇਕੇ ਪੇਚ ਕੁੱਟੇ ॥ ੯੩ ॥
 ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਬੈਰਾਨ ਹੋਏ,
 ਧਨ ਦੌਲਤਾਂ ਗਏ ਲੁਟਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਧਾਹਾਂ ਮਾਰ ਪਠਾਣੀਆਂ ਰੋਣ ਓਥੇ,
 ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਕੋਈ ਭੁੱਬ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਿਚ ਮਰੀਆਂ,
 ਏਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਥੋਂ ਖੌਫ ਖਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਔਖੀ ਬਣੀ ਜਾਂ ਆਣ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
 ਕੋਈ ਮਰਨ ਕਟਾਰੀਆਂ ਘਾਇਕੇ ਜੀ । ੯੪ ॥
 ਕਈ ਬੇਗਮਾਂ ਕਿਲੇ ਥੋਂ ਨੱਠ ਗਈਆਂ,
 ਇਕੇ ਘੇਰ ਲਈਆਂ ਘੇਰਾ ਪਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਦਿਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਹੋਣੀ ਨੇ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ,
 ਸਾਲ ਚੌਧਵੇਂ ਦੁੰਦ ਉਠਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਜਿਥੇ ਸੰਤ ਸਰਾਫ ਦੀ ਰੜਕ ਹੋਵੇ,
 ਹੋਣੀ ਕੱਢਦੀ ਰੜਕ ਰੜਕਾਇਕੇ ਜੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਹੋਣੀ ਜਿਸ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਆਵੇ,
 ਉਹ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੀ ਢੋਲ ਬਜਾਇਕੇ ਜੀ ॥ ੯੫ ॥
 ਜਦੋਂ ਆਪ ਕਰਤਾਰ ਜੀ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ,
 ਹੋਣੀ ਆਇਕੇ ਦੁੰਦ ਉਠਾਇਆ ਸੀ ।
 ਏਸ ਹੋਣੀ ਨੇ ਛੇੜਕੇ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ,
 ਨਾਲ ਗੋਰਿਆਂ ਭੇੜ ਮਚਾਇਆ ਸੀ ।
 ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਕੱਠ ਕਰਕੇ,
 ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆਣ ਲੁਟਾਇਆ ਸੀ ।
 ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਹੋਣੀ ਵਡਾ ਜੋਰ ਕਰਕੇ,
 ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ॥ ੯੬ ॥

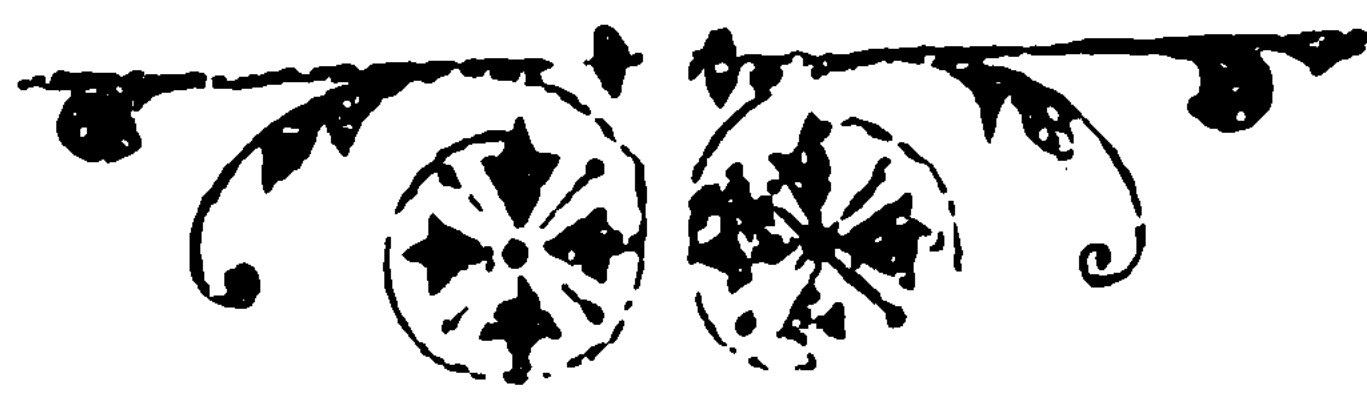
*ਧਨ ਦੇ ਦਰੇਗ ਕਰਕੇ ।

(੩੧੯)

ਦੇਹਰਾ

ਜੰਗ ਜਿਤਾ ਦਿੱਲੀ ਹੁਆ, ਸੋ ਮੈਂ ਦਯੋ ਸੁਣਾਇ ।
ਅਬ ਆਗੇ ਕੇ ਜੰਗ ਕੀ, ਜੋ ਈਸੁਹ ਮਨ ਭਾਇ ॥ ੯੭ ॥
ਨਹਿ ਕਾਹੂ ਸਿਰ ਦੋਸ ਹੈ, ਨਹਿ ਕੋ ਕਰਨੈ ਹਾਰ ।
ਸਭ ਬਾਤਨ ਕੇ ਕਰਨ ਕੋ, ਆਦ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ ॥ ੯੮ ॥
ਸੰਤ ਸਭਾ ਇਕ ਵਚਨ ਜੋ, ਕ੍ਰੋਧ ਦਿਸਟ ਮੈਂ ਹੋਇ ।
ਤਾਕੇ ਮੇਟਨ ਹਾਰ ਕੋ, ਬਿਧਨਾ ਰਚਯੋ ਨ ਕੋਇ ॥ ੯੯ ॥
ਉੱਨੀ ਸੈ ਚੌਧੇ ਵਿਖੇ, ਬੀਤਯੋ ਜੰਗ ਅਪਾਰ ।
ਬੈਤਾਂ ਇਕ ਸੋ ਏਕ ਹੈਂ, ਕਵਿ ਨੇ ਕਰਯੋ ਉਚਾਰ ॥ ੧੦੦ ॥
ਕਹਾਂ ਤੀਕ ਵਰਨਨ ਕਰੁੰ, ਮੋ ਪੈ ਲਿਖਯੋ ਨ ਜਾਇ ।
ਗੁਰੁ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਬਚਨ ਤੇ, ਦਿੱਲੀ ਦਈ ਲੁਟਾਇ ॥ ੧੦੧ ॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ ਕਾ ਕ੍ਰਿਤ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸੰਪੂਰਨੰ ਭਇਆ
॥ ੧ ॥ ਮਿਤੀ ਦੂਜੇ ਜੇਠ ਬਦੀ ਦੂਜਾ ਸਾਲ ਉੱਨੀ ਸੈ ਪੰਦਾਂ ੧੯੧੫ ਬਾਰ
ਸਨਿਸਚਰ ਲਿਖਿਤੰ ਸੁਭੰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਰੇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜ-ਬਿਰਾਜਮਾਨ ।
(Moti bagh Palace Library No. 101)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਲਿਟਰੇਚਰ

੧. ਗੁਟਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਲਾਲ ਵੇਲ) -)
੨. ਗੁਟਕਾ ਨਿਤਨੇਮ ਜਿਲਦ ਸਾਦੀ (ਲਾਲ ਵੇਲ ਵਾਲਾ) I-)
੩. ਗੁਟਕਾ ਨਿਤਨੇਮ ਕਾਗਜ਼ ਵਧੀਆ ਜਿਲਦ ਕਪੜਾ II)
੪. ਗੁਟਕਾ ਨਿਤਨੇਮ ਜਿਲਦ ਆਇਲ ਕਲਾਥ, ਕਾਗਜ਼ ਵਧੀਆ III)
੫. ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ—
ਪੰਥ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ =)
੬. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕਾ ਸੰਦੇਸ਼ (ਹਿੰਦੀ) ਪ੍ਰੋ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਪਦਮ'
ਇਸ ਟ੍ਰੈਕਟ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ
ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਹੈ। =)
੭. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ—
ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਅਨੂਪਮ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕ III)
੮. ਅਮਰ ਖਾਲਸਾ—(ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ) ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ।
ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੀਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ
ਕੀਤੇ ਹਨ । I)

ਸਕੱਤ੍ਰ-ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, (ਰਾਮਸਰ ਰੋਡ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ
ਸਰਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ
ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਛਪੇ ॥

ਸੁੱਧੀ-ਪੱਤ੍ਰ

ਸਫਾ	ਸਤਰ	ਅਸੁੱਧ	ਸੁੱਧ
ੳ	੧੦	ਅਪੋਲਕ	ਅਮੋਲਕ
੨	੧੨	ਆਸਾਮ ਰਾਜੇ	ਆਸਾਮ ਦੇ ਰਾਜੇ
੩	੬	ਹੋਇਆ	ਹੋਇਆ ਸੀ
੨੨	ਪੰਜਵਾਂ ਫੁੱਟ ਨੋਟ	ਚਲਾਉਂਦੀ ਸੀ	ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ
੨੩	ਤੀਜਾ ਫੁੱਟ ਨੋਟ	ਮਗਵਾ	ਮਘਵਾ
੪੪	੬	ਰਾਜ ਸਿੰਘ	ਗਜ ਸਿੰਘ
੫੭	੨੨	ਮੁਖ ਪਾਤ੍ਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ	ਮੁਖ ਪਾਤ੍ਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ
੭੫	ਦੂਜਾ ਫੁੱਟ ਨੋਟ	Ellexender	ਚੁੱਠਿਆਂ ਦੀ Alexander
੧੬੨	ਫੁੱਟ ਨੋਟ, ਸਤਰ ੧੦	ਧਲਾਚੋਰ	ਲਾਹੌਰ
੧੬੫	ਤੀਜਾ ਫੁੱਟ ਨੋਟ	ਛਰਾ	ਛਠ
੧੮੫	ਫੁੱਟ ਨੋਟ, ਸਤਰ ੯	Gwnlera	Gardner
੨੨੮	ਫੁੱਟ ਨੋਟ	Hngh Gongh	Hugh Gough
੩੧੬	ਫੁੱਟ ਨੋਟ ਤੇ ਅੰਤਲੀ ਸਤਰ	ਜਗ ਕਰੇ	ਜਗ ਭਯੇ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਲਿਟਰੇਚਰ

੧. ਗੁਟਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਲਾਲ ਵੇਲ)

—)

ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਬੀਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

।)

ਸਕੱਤ੍ਰ—ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, (ਰਾਮਸਰ ਰੋਡ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ
ਸਰਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ
ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਛਪੇ ॥

ੴ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ॥
ਪ੍ਰਸਿਦਿ ਹਰਿ ਮਨ ਮੋਹਿ ॥੧॥

ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ॥

ਧਰਮ ਅਰਥ ਬੋਰਡ, ਪੈਪਸੂ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਧਰਮ ਅਰਥ ਬੋਰਡ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਮਿਤੀ ੧੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੫੦, ਦੇ ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੩੫੩ ਦੀ ਨਕਲ:- ੧ ਕਤਕ, ੨੦੦੭.

• ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁ:ਸ਼੍ਰੀ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ 'ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ' ਖੋਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਕਤ ਕਲਾਸਾਂ ਲਈ ਵਿਦਿਅਕ ਸਟੈਂਡਰਡ, ਸਿਲੇਬਸ ਤੇ ਹੋਰ ਯੋਗ ਪਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰਧਾਨ, ਸੁ: ਬਸ਼ੇਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਪਰਧਾਨ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਗੁੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਨੀਅਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਾਨਵੀਨਰ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਣਗੇ। •

ਨੰਬਰ ੪੨੪੯ / ੯ ੫੧੯੯੪

ਮਿਤੀ 16 NOV 1950

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਉਤਾਰਾ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮੁੱਖ ਧਰਮ ਅਰਥ ਬੋਰਡ, ਪਟਿਆਲਾ,

ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਗਿਆਤ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਯੋਗ ਕਾਰਵਾਈ

ਦਾਸ,
ਸਕੱਤਰ,
ਧਰਮ ਅਰਥ ਬੋਰਡ, ਪੈਪਸੂ, ਪਟਿਆਲਾ।
ਜੀ. ਸਿੰਘ ਓ. ਐ.

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ

ਵਲੋਂ-ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸਃ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ
A. S. A. A. (ਲੰਡਨ)

ਇੱਕ ਲੇਖ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਧਰਮਾਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੁਲ ਕਾਂਗੜੀ ਹਰਿਦੁਾਰ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਵਰੀ ਤੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਰਿਸਾਲਾ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿੱਚ ਛਪਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਛਪਦਿਆਂ ਹੀ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਚਰਚਾ ਚਲ ਪਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ A. S. A. A (ਲੰਡਨ) ਨੇ ਇਹ ਲੇਖ ਛਾਪਣ ਵਾਸਤੇ ਘੱਲਿਆ ਹੈ। ਮਜ਼ਮੂਨ ਡਾਢਾ ਸੁੰਦਰ, ਵਿਚਾਰ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਸਜਨ ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁਣ ਲਿਖ ਭੇਜਨ.

*Good Singh
A.S.A.A.
London*

ਐਡੀਟਰ

ਰਿਸਾਲਾ "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ" ਮਹੀਨਾ ਫਰਵਰੀ ਅਤੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਧਰਮਾਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਲੇਖ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਪਰ ਛਪਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਈਸ਼ੂਰ-ਕ੍ਰਿਤ-ਪਦਾਰਥ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਹਨ ਅਰਥਾਤ 'ਅਨਾਦਿ' ਹਨ। ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਈਸ਼ੂਰ-ਕ੍ਰਿਤ ਅਰ ਅਨਾਦਿ ਹੈ। ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਇੱਕ ਲੇਖ ਛਪਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਅਨਾਦਿ ਨਹੀਂ। ਮਾਨ ਯੋਗ ਐਡੀਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅਨਾਦਿ ਦਾ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਰਥ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਗਲਤ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਅਨਾਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਸ਼ਬਦ "ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ" ਜਾਂ

ਨਿੱਤ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਧਰਮਾਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਨਾਦਿ ਸ਼ਬਦ ਖਾਸ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਹ ਹਨ -

ਜਿਸਦਾ ਆਦਿ ਅਰਥਾਤ ਬਾਹ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਕੋਸ਼ ਭੀ ਪੜ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਹਰ ਇੱਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਲਖਸ਼ਣ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਫਿਲਾਸਫਰਾਂ ਨੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਤਾਈਦ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੇ 'ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਅਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ' ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਦੱਸਣ ਦੀ ਆਪ ਨੇ ਐਵੇਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਹ ਸਭ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਇੱਕ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਏਥੇ ਸਵਾਲ "ਅਨਾਦਿ" ਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਸ

ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਰਥ ਵੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।
 ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਧਰਮਾਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ
 ਆਪਣਾ ਲੇਖ ਗੁਰੂ ਕੁਲ ਕਾਂਗੜੀ
 ਹਰਦੁਾਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ।
 ਗੁਰੂ ਕੁਲ ਕਾਂਗੜੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ
 ਅਧੀਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਵਿਚ
 ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਮੀ ਦਇਆ ਨੰਦ ਜੋ
 ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਨੇ
 ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ 'ਅਨਾਦਿ' ਸ਼ਬਦ
 ਨੂੰ 'ਅਜਲੀ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ
 ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਹੋਰ ਸਭ ਵਡੇ ੨ ਕੋਸ਼ਾਂ
 ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਦਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ
 ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਵਰਤਦੇ
 ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੋਈ ਦੂਜਾ
 ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਨਾਦਿ:—Having no bigining Existing
 From Eternity

(ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਕੋਸ਼ ਕਰਤਾ
 ਮਿਸਟਰ ਐਮ. ਐਸ. ਵਿਲੀਅਮ)

Eternal without any bigining unborn
 uncreate

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਕਰਤਾ
 ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਿਸ਼ਨਾ

ਜਿਸ ਦਾ ਆਦਿ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਆਰੰਭਦਾ
 ਕੋਈ ਕਾਲ ਵਾ ਸਥਾਨ ਨ ਹੋਵੇ। ਸਥਾਨ ਔਰ
 ਕਾਲ ਅਬਾਧ।

ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸਾਗਰ ਹਿੰਦੀ ਨਾਗਰੀ
 ਪ੍ਰਚਾਰਣੀ ਸਭਾ।

Having no bigining.

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਕਰਤਾ

Having no bigining Eternal Existing From
 Eternity.

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਕਰਤਾ
 ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਿਵ ਰਾਮ ਆਪਣੇ।

ਜੇ ਐਡੀਟਰ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਜਾਨਣਾ
 ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ ਕਿ ਅਨਾਦਿ ਦਾ ਅਰਥ ਸਿਖਾਂ
 ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ? ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ
 ਤਿੰਨ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ।

ਅਨਾਦਿ —

(੧) ਨ ਹੋਵੇ ਆਦਿ ਜਿਸ ਕੀ।

ਗੁਰ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼ ਪੰਡਤ ਭਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰੋਤਮ

(੨) ਆਦਿ ਰਹਿਤ ਜਿਸ ਦਾ ਆਦਿ ਨ
 ਹੋਵੇ।

ਮਹਾਂ ਕੋਸ਼ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ

(੩) ਜਿਸ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਆਦਿ ਨ ਹੋਵੇ
 ਭਾਵ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰਕਟ ਸੁਸਾਸਿਟੀ

ਸ੍ਰੀਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ
 ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਭੀ ਅਨਾਦਿ ਸ਼ਬਦ
 ਆਇਆ ਹੈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਲਈ ਹੀ
 ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਐਡੀਟਰ
 ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ
 ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕੋਸ਼ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣ। ਇਹ
 ਕਹਿਣਾ ਕੋਈ ਵਜ਼ਨ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਕਿ
 ਭਾਈ ਧਰਮਾ ਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ
 ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ੁਰ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।
 ਇਸ ਲਈ ਅਨਾਦਿ ਪ੍ਰਚਲਤ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ
 ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਜੋ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲਾਂ
 ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕਿ ਬੜੇ ੨
 ਭਾਰੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਉਤੇ ਵਦਿਤੋ ਵਜਾਘਾਤ
 (ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਲਿਖਤਾਂ) ਦਾ ਦੋਸ਼
 ਲਗਦਾ ਹੈ।